הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק ששי.

מימי הרדיפות הראשונות בספרד (ק"ל—קנ"א) עד הגרוש הגדול בשנות רנ"ב—רנ"ו.

חוברת ראשונה.

בעזרת כל ישראל חברים בפאריז.

ДИВРЕ IEME ИЗРАИЛЬ
т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА
Д-ра Греца
Переводъ III. II. Рабиновича.
Томъ VI. Выпускъ I.
Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Тип. Братьевъ Шульдбергъ и Ко., Дикая № 1.
1897.

מחיר החוברת 35 קאָפ.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155 VI, 1

Дозволено Цензурою.
Варшава, 17 Декабря 1896 г.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

דברי ימי ישראל

התקופה השניה להתרבות הצרות והתגברות הדלדול הרוחני.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

הפרק הרביעי בהזמן השלישי.

תקופת התרבות הצרות והתגברות הדלדול הרוחני.

פרק ראשון.

הצרות בעקבות המגפה השחורה.

התפזרות הכנסיה הישראלית באירופה והתכיעטותה. מעט מעט שבים היהודים למקומות מגוריהם בלפנים בממלכות אשכנז וצרפת. ברוב ארצות אירופה דרשו המושלים והדוכסים להשיב את גולי ישראל למקומות מגוריהם מלפנים. בולת הזהב (goldene Bulle) והיהודים. מנייסיער די ביזו (Manessier de Vesou) ושתדלנותו. הזכיות היתרות שהקנה המלך יוהאַנן ובנו קרלוס החמישי להיהודים השבים לשבת בצרפת. התדלדלות התורה התלמודית בשתי הממלכות מעבר לנהר הריינוס מזרחה ומערבה (אשכנז וצרפת). ר' מתתיה הרב הגדול לכל יהודי צרפת. רבי מאיר הלוי מווינא והתאר הרבני „מורנו". רבי שמואל שלעטשטאדט והמוצאות אותו. כנסת הרבנים במגנצא.

(ה"א ק"י—ה"א ק"ם=1350—1380).

לו קם נוסע כעיר לעיר וממדינה למדינה, להיות צופה ומביט על חיי כנסיות ישראל באירופה בימי המחצית הראשונה למאה השניה לששי, כהנוסע רבי בנימין מטודילה לפני מאתים שנה; לו קם נוסע כזה מביא במנין ומספר את בני עם שרידי חרב הקנאה ומתבונן לחיי הקהלות והליכותיהן בהשארית הנמצאה אז עוד באירופה, מה איום ונורא היה אז המראה, ומה איומה היתה התמונה אשר נגולה לפניו, שוברת לב ומראבת נפש. מקרן דרומית מערבית אירופה עד גבולותיה צפונה מזרחה, מעמודי הירקולים (מצר־ים גיבראַלטאר) ושפת ים אוקינוס המערבי עד שפת הנהרות אדיר (Oder) והוויסלא (Weichsel) בקצות גבולותיה צפונה מזרחה — היה הנוסע עובר דרך ארצות רבות ומדינות גדולות ורחבות מבלי לפגוש שם עקבות איש יהודי. ברוב הארצות, אשר זה לפני שנים מועטות היו שם היהודים מרובים

באוכלוסין, היה הנוסע פוגש קהלות קטנות ומצערות, דלות וירודות. נוסע כזה היה רואה ראשי בתי אבות ישראל בקהלות החרבות האלה בעינים עודן דולפות דמעה, אבות ואמות מבכים את בניהם, ומפציעיהם עוד יזובו דמי המכות אשר הוכו בידי כהנים קנאים ונוקמים ובידי ההמונים שהשתובבו משובה נצחת, אשר כהניהם פרעום לשמצה עוד יתר רב מאשר פרעם המות השחור; הנוסע היה רואה פה ושם בני ישראל שרידי חרב תועים ומתהלכים ממדינה למדינה, לבקש ארצות שלום בימי מלחמת שערים — מלחמת האורחים איש באחיו (בספרד) —. לפי ראות עיני איש, היתה בימים ההם גזרת כליה כלה ונחרצה על כנסיות ישראל באירופה המערבית והתיכונה. גם אלה שלא נפלו בחרב גדודי השובבים בימי המגפה השחורה, ושלא טרפו נפשם בכפם באמור להם הורגיהם מרצחיהם להמיר אמונתם, גם להשרידים ההם אבד חפץ החיים. החבלים המרתקים את חלקי האומה הישראלית בגלותה, היחס בין הקהלות וההתחברות התמידית בין מרכזי הישוב הישראלי נתקו. זכרונות ההרגות והמחוות האיומים עוד כמו חי עמדו לנגד עיני האֻמללים ולא נתנו לכל רגש נחמה ותקוה להתגנב אל הלב. שיר תוגה על גורל עם־עולם המפוזר ומפורד בין אומות העולם, אשר שר המשורר האנגלי (לורד ביירון):

מָתַי תָּהּ גֹּלָה אֶל כָּל אַפְסֵי אָרֶץ
תִּמְצָא מָנוֹחַ מְשׁוֹד וּמָפָרֶץ?
גַּם יוֹנָה מָצְאָה קֵן, מָעוֹן כָּל גָּבָר
סֶלַע הַשָּׁפָן, וְיהוּדָה–אַךְ קֶבֶר.

(בתרגום יל"ג).

שיר־קינה זה שר המשורר על כל התולדה הישראלית בדורות הגלות, אבל ביותר יכונו דבריו לתקופת הזמן שאנו עומדים בה עתה. אירופה היתה אז למקום קבר לבני האבות והנביאים, קבר רחב ופתוח, אשר הרחיב פיו כשאול לבלוע את בני ישראל באלפיהם ורבבותיהם ולא ידע שבעה.

והחזון המפליא בימים ההם הוא: כי חרף השנאה העזה כמות, ששנאו אומות הנוצרים בימים ההם את האומה הישראלית, היו המלכים והדוכסים מבקשים ומהדרים אחרי יהודים וישחרום להאָחז במדינות ממשלתם. ולא לבד המושלים, כי אם גם העם — אזרחי הערים — והכהנים היו משתוקקים „להביא יהודים לרשותם". לא עברו שנים מועטות אחרי משובת הרצח, אשר תקפה בעצומיה את אזרחי אשכנז בימי המגפה השחורה, לתת את היהודים כצאן טבחה, והאורחים האלה בעצמם, הם זקניהם ושופטיהם (Schöppen), שקדו לקרוא להיהודים ויפצרו בם, כי ישובו להתישב בעריהם; וישכחו האשכנזים את השבועה החמורה שנשבעו לבל יתנו ליהודים מדרך כף רגל בעריהם עד מאה ומאתים שנה[1]). ההגמון באויגספורג הרבה להשתדל

---

1) לבלי הבא המון ציטטים לראיה, כי אסרו על היהודים לבא בערי אשכנז בטשך שנות מאות רבות, הנני מביא בזה רק דברי הכרוניסט העלזאסי קאָנינגסהאָפֿען בכתבו ובלשונו — לשון אשכנז העתיקה — (כרוניק ס. עלזאס אונד שטראַסבורג. ב. V. ס. 296) בדברים האלה לאמר: „In Strassburg kam

לפני הקיסר קרלום הרביעי[1]) להיות לו המשפט „להשכין את היהודים ולקבלם" (Juden zu heimen und aufzunehmen). הדוכסים הבוחרים (קורפירסטען[2]). המושלים; וביחוד הכהנים הגדולים שביניהם, היו מתחרים בהקיסר, ויאמרו לחסיג גבול משפטו ויפוי־כחו עליהם, כי היהודים נחשבים לעבדי ביתו, ויתנשאו גם המה לזכות בזכות הואת, ויותר מכלם היה הקורפירסט והוא גם הארכי־הגמון במנגנצא (מאינץ) גיר לאך עסוק בדבר השגת הזכות הזאת מאת הקיסר קרלום הרביעי. והשתדלות הקורפירסטים עמדה להם, כי ראה הקיסר, אשר היה זקוק מאד להדוכסים האלה ותלוי בדעתם, את עצמו אנום לבטל רצונו מפני רצונם. בסוד ועד־מושלי אשכנז (רייכסטאג) בנירנבערג (נוביימבר 1355), ששם תקנו ויסדו תורת־ממלכה (רייכספֿערפֿאססונג) לקסריות אשכנז, הקונסטיטוציה הנודעת בהתולדה בשם בולת הזהב (goldene Bulle), שם ותר הקיסר זכיות נכבדות מזכיותיו לטובת שבעת הקורפירסטים, כי יהיו זוכים במכרי ההרים להוציא מהם מיני מתכיות ובמכרי המלח בכל אשר ימצאו, עם זה נתנה גם להם הזכות לובות בהיהודים ולחשבם לעבדי ביתם[3]); אך על זכותו לחשוב את היהודים הנמצאים במדינות ממשלת הדוכסים הקטנים והערים לרכושו וקנינו, לא אבה הקיסר לותר בשום אופן. הקורפירסט הארכי־הגמון במנגנצא לא אחר מהשתמש בזכותו אשר השיג, ויבחר לו יהודי אחר וימלא ידו להשתדל ולהטות לב היהודים להתישב בגלילות ממשלתו[4]). כה היו היהודים בזמן אחד נהרפים ונדרשים, נגרשים ומבוקשים, מוחרמים ונקראים בקריאה של חבה, היהורים בעצמם ידעו נאמנה, כי לא מאהבת המושלים והעמים אותם יסבלו וישאו אותם לשבת ביניהם, כי אם

---

man überein in dem Rate, dass in 100 Joren kein Iude sollte in die Stadt kommen. Doch eh zwanzig Jore verkomment, da komment Schöffel und Ammann und der Rat überein, dass man die Juden solte wieder in die Stadt empfahen. Also komment die Juden wieder gen Strassburg 1368" את כתב הראיה העתיק שילטער בהערותיו על קאָניגסהאָפֿען עמוד 1053. בעיר נירנבערג כבר קבלו את היהודים בשנת 1352 (Würfels historische Nachrichten p. 134). וכמו כן בציריך, בווינא כבר נמצאו היהודים שנית בשנת 1353, בערפֿורט בשנת 1354; גם בבסיליאה (Basel) שמשם נגרשו על משך מאתים שנה, נמצאו שם שנית לפני שנת 1356, ובחיילבראָנן בשנת 1357.

1) המקורים עיין אצל ווינער: רעגעסטען צור געשיכטע דער יודען אין דייטשלאנד חלק א' עמוד 130.

2) בשנת 1256 (מן בחירת הקיסר Richard v. Cornwallis) נמסרה בחירת קיסר אשכנז, בכל ימות הבינים ובהעת החדשה עד קץ קסריות אשכנז לבית האבסבורג ביטי נאפאלעאן הראשון (1806), לשבעת הדוכסים הבוחרים, והם הנקראים „קורפירסטען" מהמלה האשכנזית Küren=בחר, והם: שלשה כהנים ארכי־הגמונים אשר במנגנצא (מאינץ והוא היה גם הרייכסקאנצלער), בטריער (מריבריש בעברית) ובקולוניא (קאָלן), וארבעה מושלים נסיכים שאינם כהנים: הדוכס בפפֿאלץ (ובחליפות עם הנסיך הדוכס מבאָאַריה), הנסיכים הדוכסים מבראנדענבורג, זאכסען ובאָהמען. על פי הסדר הזה, היה הקיסר ברוב רפעמים נכוה מהופתם של הקורפירסטים ואנוס למלא בקשתם, למען יבחרו בבניו אחריו, אף כי באמת היתה עטרת הקיסר גם מתנחלת מאב לבן. והדברים ארוכים לדעת את הרכבת זכות הירושה עם תורת הבחירה, ואין כאן מקומו; אך הידיעה הזאת שהבאנו נחוצה גם להלן בדברי ימי ישראל במשלות שונות אשר בקסריות אשכנז. שפ"ר.

3) Goldene Bulle, Titel 9.

4) עיין שאַאַב, דיפלאָמאַטישע געשיכטע דער יודען אין מאינץ מעמוד 96 ולהלן.

מאהבתם את הבצע והתועלת אשר יפיקו מהם, — ובדעתם זאת, הלא לא היה אפשר ליהודים שלא ישימו כל מעינם לקבץ עשר ולשעבד כל כחות נפשם לעצות ותחבולות להתעשר, כי ידעו אשר רק על כספם יחיו, ובכחו הם חיים, אם גם חיי צער, בין העמים צורריהם ומשנאיהם.

גם בצרפת שבו המושלים ובקשו את היהודים לשוב אל הממלכה הזאת ולהתישב בה אחרי אשר גורשו ממנה פעמים במשך חמשים שנה. וכמושלי אשכנז כן גם מושלי צרפת קראו ליהודים לשוב לארצם, לא מאהבתם אותם, או כי שבו ונחמו על רעתם וברגש הצדק והמישרים אמרו לתקן את אשר עותו, כי אם נראו להיהודים כאוהבים בשביל הנאתם, לתקן בתבונתם וחריצותם את אוצר המלוכה ההרוס. ע"י המלחמות התכופות בין צרפת ובין אנגליה בימי שנים רבות באמצע המאה הי"ד והלקח מלך צרפת יוהאַנן בשביה (ע"י ערוארד השלישי מלך אנגליה ספטמבר 1356. שפ"ר), התרוששה צרפת ותרד פלאים; וארץ האבירים־הגבורים הזאת כבר היתה נכונה להשתעבד לממלכת אנגליה להיות לאחת ממדינות ממשלתה, ותהי צרפת צפויה אלי עבדות ושפלות. העוני הציק מאד את הממשלה, וכאשר נועדו נוסדו יחד ראשי מפלגות התושבים להועץ בדבר פדיון נפש המלך השבוי מידי שוביו האנגלים, לא נתרצו באי כח העם אלה לקים בידי הממשלה מכסת הכסף הדרושה לפדיון השבוי ככל אשר שתו עליו האנגלים, אם לא על פי תנאים קשים מאד להממשלה, כי תוַתר על משפטיה וזכויותיה בעד כסף הפדיון אשר יתנו. התושבים העירונים התקוממו על האצילים ויסיתו גם את האכרים כי יתפרצו מפני השועים בעלי האחוזות ויפרקו עלם מעל צוארם. כה היתה כל ארץ צרפת מלאה מהומה ומבוכה ופרועה לשמצה. בצוק העתים ההם זכר יורש העצר (הנקרא בצרפת Dauphin) קרלום, המושל בשם אביו המלך יוהאַנן השבוי בידי האנגלים (1356—1360), את היהודים וחריצותם בכלכלת המדינה ודעתם להמציא הפרוטה להממשלה בשעת דחקה, ויחשבם למלאכים מושיעים וקרואים להציל את ספינת הממלכה המטורפת לבל תטבע ותשקע בהמון רבה. איש יהודי היה אז בפאריס ושמו מנשה או מניסיער די ביזו (Manessier de Vesou), והוא היה שתדלן גדול בדבר שיבת היהודים לצרפת, אשר גורשו ממנה פעם ופעמים. עור לפני זה התיר לעצמו יורש העצר ה„דופין" (Dauphin) קרלום ראש הממלכה וממלא מקום אביו השבוי, לתת הרשות ליהודים יחידים להתישב בצרפת, אך תקותו למצוא תועלת גדולה ברכוש היהודים ובבקיאותם בעסקי כספים לא היתה יכולה להמלא רק בשובם אל הארץ במספר גדול ובהשיגם היתר גמור לשבת ולהאָחז בה; על כן מצא יורש העצר לטובה ונכונה את עצת השתדלן היהודי די ביזו, להשיב את היהודים בדבר מלכות ולכרות עמם ברית ואמנה לזמן עשרים שנה, שלא להרגיזם בארץ מגורם, ויתנה עמהם תנאים נוחים וטובים. אך השתדלן די ביזו התנה תנאי מפורש בשם היהודים, כי לא יוכלו עשות דבר טוב לטובת הממלכה שהם שבים אליה, כל עוד לא ישיגו קיום ואשור הרשיון לשוב אל הארץ והזכיות שנתן להם יורש העצר גם מצד אביו המלך שהיה אז כשבוי מלחמה בידי מלך אנגליה, לבל ישוב הוא מארץ שביו ויבטל את כל מעשי בנו יורש העצר; וישימו את כל דבר היתר הישיבה

בצרפת לפני המלך השבוי [1]). כמגלת זכרון בספר, שנכתב בהתעצמות השתדלן די ביזו והונש על ידו אל המלך, בארו בהרחבת הדברים, כי גורשו מן הארץ בעול ורשע, כי צרפת היתה חביבה עליהם גם אחרי אשר קאה אותם מקרבה, ובכל ימי ענים ומלטולם לא שכחוה ולא יוכלו לשכח אותה עד עולם. אז הוציא המלך השבוי יוהאַנן הטוב דברי־מלכות (בחדש מאַרץ 1360=ק"ך), כי בהסכמת הכהנים הגדולים וההדיוטים, בהסכמת רבי המלוכה והאצילים הגדולים והקטנים וכל התושבים והעירונים במלכות צרפת, הותר לכל היהודים לבא לשבת בצרפת ולשבת שמה לעת עתה במשך עשרים שנה. הרשות בידם לשבת בכל הארץ כטוב בעיניהם בערים ובכפרים, בחצרות ובטירות, ולהם גם המשפט לקנות בתים וגם קרקעות ונחלאות [2]).

האופנים אשר על פיהם שבו היהודים לשבת ולהשתקע בצרפת, אשר כנראה נעשו על פי השתדלות מניסיער די ביזו, היו טובים ונוחים מאד. אמנם כן, על כל יהודי ראש בית אב, הבא לשבת הוא וביתו בצרפת, לשלם דמי כניסה ארבעה עשר דינרים (Florins de Florence), מלבד זה הטילו מס קבוע כסף גלגלת מכל נפשות בתי אבות, דינר אחד לגלגלת מדי שנה בשנה; אך בעד זה זכו אותם בזכיות חשובות לפי רוח הימים ההם: לא נמסרו לבתי הדינים ופקידי המלכה הכלליים למשול בהם על פי שרירות לבם, כי אם מנו עליהם שופט עליון את אחד מרבי המלוכה הגראַף די עטאַמפּ (Vicomte des Etampes) נסיך מבני בית המלוכה. הוא היה שופטם העליון והמגין עליהם (Gardien, Conservateur), הוא הפקיד עליהם את השופטים חוקרי דין, ושוטרים מוציאי פסק הדין לפעלו, הוא היה המפקח על כל ענייניהם וחפציהם, העומד לימינם והרב את ריבם. על כל דבר פשע ורשע של היהודים בינם לבין עצמם חורצים משפט שני רבנים בצרוף ארבעה אנשים שאינם רבנים, וכמשפטם להצדיק או להרשיע, מבלי לבאר טעם הפסק, כן יקום, ואין להנדון המשפט לקרוא ערעור בבית דין של מעלה (Appellation) על הפסק. היהודים היוצאים רשעים בהשפטם נופלים נכסיהם למלך ועוד מחויבים הרבנים להביא מאה כסף שלומים להמלך. היהודים שנתחייבו עונשים שונים מלפנים מטעם המלכים הראשונים השיגו כתב־סליחה בשובם אל הארץ. היהודים אינם משועבדים לשלטון האצילים ושועי הארץ, גם תגן עליהם הרשות, לבל יציקו אותם כהני הדת הקתולית

---

[1] Ordonances des Rois de France de la troisième race T. III p. 473—481, T. V. p. 491—496 (ed. Sécousse).

[2] Depping בספרו histoire des Juifs au moyen-âge p. 178 הטיל כסף בדבר אם היה המשפט להיהודים שנקראו לשוב לצרפת לקנות בתים וקרקעות. אך המעשה יוצא ברור מדברי הסעיף 21 של הפריוויליגיות (Ordonances p. 479) מהנוף בלשון רומית ומההעתקה בלשון צרפת הישנה בדברים אלה: ... que nulz maistres de nostro Hôtel ne priaigent (prennent) ou facent (fassent) prendre aucuns de chevauls, jumens, bestes á laine. aumaille (animaux domestiques), charretz, blez, vins, foin, aveine de diz Juys ou Juyves. לאמר: יש להם המשפט להיות להם סוסים, בהמות למשא ולעבודה, עדרי צאן, תבואות השדה מכל המינים וכל מיני יינות. ואם כן נראה כמובן מאליו, כי כל אלה הדברים ביחד אינם נמצאים רק לבעלי קרקעות, ונראה מזה שהותר להם להיות בעלי קרקעות ועובדי אדמה.

ולבל יכופו אותם לבא לבתי תפלות הנוצרים לשמוע שם דרשות הכהנים. כשם שנתנה הממשלה ערובת־בטחון ליהודים, כי לא יגרע דבר מכלי ביתם, ערך־מקניהם, קציר תבואתם ויין יקביהם, כן הבטיחה ממשלת צרפת, כי לא יוסיפו עוד לחלל את קדשיהם ולא יגעו לרעה, לא לבד בספרי כתבי־הקדש כי אם גם בספרי התלמוד [1]; הנבטח כי מהיום והלאה לא ישרפו עוד את התלמוד בפארים. יותר מזה הרבו לחננם בזכיות יתרות להנן על מסחרם ותשומת ידם, התירו להם להלוות ברבית שמונים למאה (80 %); התירו להם לקבל משכנות, ומשפט המשכנות אשר להם הקיפו ויגדרו בגדר פקודות ואזהרות שונות שלא יפסידו היהודים את כספם. מניסיער די ביזו השתדלן החרוץ עלה למעלה נכבדה בחצר המלוכה, הוא היה לראש הגובים [2] (receveur général או procureur) והמקבל עליו האחריות לאסוף ולכנוס את כל מס היהודים ומניות המלוכה אשר הוטלו עליהם, ושברו היה— ארבעה עשר אחוז ממאה מכל הכספים הנגבים על ידו. בכח כל הזכיות האלה שבו היהודים לצרפת ויבאו אליה המונים המונים; כי גם ליהודים שלא ישבו מעולם בצרפת הם ואבותיהם נתנה הרשות לבא ולהשתקע בה במשך ימים רבים או מועטים (1361=ה"א קכ"א) [3].

אמנם כן, מן בני עם צרפת הכהנים והעם היו רבים שהביטו בעין רעה על היהודים השבים לשבת בקרבם. הרופאים הנוצרים היו מהיראים לבל יקפחו היהודים את פרנסתם, ויתאוננו רע באזני הממשלה לאמר: היהודים לא עמדו לבחינה לפני סוד חכמי הרפואה והם רופאי אליל ומביאים חוליהם לידי סכנה. גם השופטים ופקידי המלכות, בראותם כי הפקיעו את היהודים משעבודם אליהם, ומעתה לא ימצאו עוד תואנה להתעולל ולהתגולל עליהם ולקחת מהם כופר ושוחד, כאשר הורגלו הפקידים עד היום, הרבו עתה להאשים את היהודים בעברינות על חקי הממלכה. הכהנים שלא נמצאה להם כל טענה נגד היהודים, בהתמרמרם על הטבת מצבם, מצאו להם מקום לקרוא תגר על הממשלה והיהודים לאמר: היהודים עוברים את מצות הכנסיה הקדושה הלאטירנית ואינם נושאים על בגדיהם את אות הצבע־הצהוב לדראון. המלך יוהאנן הטוב ברפיון רוחו נאנס להוציא חק בהגבלת משפטי היהודים (בחרש דצמבר 1362=ה"א קכ"ג) בדברים האלה לאמר: נאסר להרופאים היהודים לעסוק ברפואת חולים אם לא עמדו לבחינה לפני סוד חכמי הרפואה ונמצאו ראויים לזה; כל היהודים מחויבים לישאת את אות הדראון — מטלית עגולה (Rouelle) גדולה כגודל חותם המלוכה, חציה אדומה וחציה לבנה, וגם היהודים בעלי הזכיות היתרות (מניסיער די ביזו ובני ביתו) מחויבים לשאת את הציון הזה על בגדיהם; והגזרה הקשה שבכל הגזרות האלה היא: היהודים חזרו להיות משועבדים למשפט בתי דיני הממלכה. במערכת החקים המעוקים האלה אבדו כחם חקי הזכיות הראשונות [4].

---

[1] הסעיף 27 בהפריווילגיום הנ"ל.

[2] Ordonances III. p. 488, IV. p. 496, V. p. 436.

[3] T. III. p. 487 f. בהנ"ל

[4] בהנ"ל T. III. p. 603 ונשנה בחדש אקטבר 1363, בהנ"ל 642 ומחדש דצמבר 1363, בהנ"ל 648.

כמעט עלה על כסאו יורש העצר (Dauphin) הנקרא אז בשם המלך קרלוס החמישי, והאיש חכם מדיני ובעל רצון בביר ואדיר, ויחל להנהיג את המלוכה ביד חזקה ותקיפות גדולה, כי השתחרר משעבוד המלך אל נבחרי המפלגות ויהי המושל לבדו בצרפת, וישב גם למשוך חסדו ליהודים וירא כי טוב לו להרבות הכנסות אוצרו על ידיהם, וישב ויחדש (בימי חדש מאי 1364) את הוביות שבטל אביו, להאריך ימי שבתם בשש שנים, ובלאחר יד היה מרשה לחיהודים מלוי ברבית לקחת רבית גם יותר משמונים למאה[1]; ולבקשה השתדלן מניסיער די ביזו, שחרר אותם שנית משעבודם לבתי דינים של האורחים ויעמידם תחת השגחת מגינם מטעם הממשלה הגרף די איטמפ[2] (Vikomte des Etampes). במדת דין קשה דן המלך קרלוס החמישי, את אלה אשר נועו להרחיק לכת בשנאתם את היהודים, ויניאם ממעשיהם הפרועים, ולא נתן להם לדרוש דרשות של דופי להלהיב לב העם באש זרה אש קנאות, לנטוע בלבו מדת האכזריות ולחרבות קנאתו ומשובתו.— נשיאי הכהונה הקתולית בצרפת הדרומית צוו לחרוש ברבים, כי אסור לנוצרים לבוא בדברים והתחברות עם היהודים והעובר יחרם בחרם חמור, אסור לתת וגם למכור ליהודים אש, מים, לחם ויין והעובר יענש בחרם הכהונה ויבדל מהכנסיה הקתולית; הדרשות של דופי הלהיבו לב ההמון והיהודים היו צפויים אלי סכנת הנפש והרכוש. ראה זאת המלך החכם הסדיני ויתעבר ויתן צו להנציב המושל בשמו בכל מדינת הדרום (Languedoc) לפרסם פקודה המלך לכל הבהנים הגדולים והחדיוטים לאמר: כל מי אשר ימלא לבו להוביח בגלוי את שנאתו ליהודים בדברי הסתה יענש קשה בגופו ובממונו[3].

ובכן בכל ימי מלכות קרלוס החמישי (1364—1380=ה"א קכ"ד—ק"ט) היתה תקומה ליהודים בצרפת. השתדלן מניסיער היה גם בימיו ראש גובה המסים מהיהודים בחצי הממלכה הצפונית (Langue d' Oyl); ובחצי הממלכה הדרומית (Languedoc) היה הגובה דיונום קינון (Denis Quinon). זה האחרון בא פעם בקובלנא לפני המלך, כי אחדים מהיהודים המומרים עם הכהנים סוחבים יהודים לבתי כנסיה של הנוצרים לשמוע דרשותיהם, וישלח המלך פקודה נמרצה אל בעלי הפקידות (מארץ 1368) לענוש קשה ולבצור רוח בעלי הזרוע אלה לבל יוידו לאנוס את היהודים ולענותם עינות־נפש כזאת[4]. אך פעם אחת נשבתה מטהרה הידידות בין המלך ובין היהודים בצרפת. בימים ההם רבתה הצעקה על היהודים, כי מרבים הם לקחת רבית יותר מהקצבה שקצבו להם חקי הממלכה, וקרלוס בטוב יועציו החליט לגרש שנית את היהודים מארצו (בערך ה"א קכ"ט); אך נראה הדבר, כי נזר נזרתו זאת במחשבה תחלה להוציא מהם סכומי כסף גדולים. באמת צלחה להשתדלן מניסיער ולהיהודי החשוב יעקב די פונס־סין־מקסינס (Jacob de Pons-Sainte-Maxence) או יותר נכון, להסך חמשה עשר אלף מארק ששקלו על ידו, להשך בעסו

---

1) בהנ"ל T., IV. p. 439, V. p. 496

2) בהנ"ל IV. p. 496 מן אקטבר 1364.

3) Ordonances IV. p. 440 f.

4) בהנ"ל V מעמוד 167.

ולהתרצות ליהודים, ויוציא דברו גלוי לרבים, כי ביחס היהודים אוחז הוא במדת החסד ולא במדת הדין, ועל כן מחדש הוא שנית את זכויותיהם. אמנם בכדי להפיס דעת הכהנים גזר גם הוא כאביו, כי לא ימנעו היהודים את עצמם מנשוא את המטלית הצהובה לאות־דראון, אך פטר מגזרתו זאת את השתדלן מניסיער די ביזו והרב הכולל רבי מתתיה מפארים וכל בני משפחתם וכל היהודים הנוסעים לרגלי עסקיהם למקומות שלא נמצאו שם אחיהם בני בריתם[1]. אחרי כן האריך המלך הזה את זכותם לשבת בצרפת עוד על עשר שנים ואחרי ימים מועטים עוד הוסיף על הזמן שש שנים, וכל זאת נעשה בעמל השתדלן החרוץ די ביזו (1374=ה"א קל"ד)[2]. והמלך נשא פני השתדלן בעד עבודתו לטובת אחיו בני עמו ועבודתו הנאמנה לבית המלוכה, ויעש את בני משפחתו חפשים בארץ, לבל ישלמו כל מסים ומניות המלוכה (1375)[3].

אך אם גם נראה כמעט, כי אחרי ההרגות והטביחות האיומות שבו יהודי אשכנז וצרפת לתחיה, הנה לא היו החיים האלה חיים טובים ומתוקנים; בכל אופן נראה ביניהם תחית הגוף ולא תחית הנפש, כבוד נפשם וכח רוחם חלפו ואינם עוד. בצרפת, הארץ אשר בימי מאתים שנה ויותר, מימות הפרשן הגדול רבינו שלמה יצחקי (רש"י) עד אחרוני בעלי התוספות, הגיעה בה התורה התלמודית להתפתחותה והשתלמותה ומעלתה העליונה, בחריפות וחריצות השכל ועמק הרעיון ובסברות ישרות—בהארץ הזאת הננו רואים באמצע המאה השניה לששי עניות התורה נוראה מאד בין היהודים השבים לשבת בה; עניות התורה, אשר להרחיקה היה דרוש להם להתחיל את למוד התלמוד מחדש. בהזכיות שזפו בהן המלכים יוהאנן הטוב וקרלוס החמישי את היהודים, נזכרו גם רבנים, שיש להם הכח מטעם הרשות לדון בכל חמר דין קשה את היהודים עושי רשעה. אך אם נדמה, כי היו „הרבנים" האלה גבורי התורה כחכמי צרפת מלפנים, נשגה מאד; גדולי התורה לא נמצאו אז בצרפת מלבד אחד ובינונים „למדנים" לא יותר מחמשה או ששה, כהוראת הרבנים בני הדור ובני הארץ הזאת[4] בעצמם. האחד היחידי במלכות צרפת

---

1) בהנ"ל V מעמוד 496.

2) Ordonances T. V. p. 44

3) בהנ"ל עמוד 118.

4) בנו של ר' מתתיה רבי יוחנן בשאלתו אל רבי יצחק בר ששת ברפת (הריב"ש בתשובות סימן ר"ע) יאמר: „זה ימים כאשר אילי שמעת היה אבא מארי (ר' מתתיה) בצרפת אדון ומושל, ובבאו לארץ לא היה בכל לשון הצרפתים מחכמה ששה למדנים בין הרבנים והעם, ואבא מארי אזן וחקר ותקן מדרשו לרבים ואסף תלמידים.... והרביץ תורה בדור הזה ככל אשר היו לפניו זה ימים ושנים ויצאו מלפניו שמונה רבנים תופשי ישיבה". — ובתשובתו של הריב"ש אל רבי יוחנן יאמר: „בהרחב ה' את גבול פזורי הגולה ונתן להם במלכות צרפת פלטה... ולהחיות עם רב, שלח לפניהם איש האלהים... הוא האבן הראשה רבי מתתיה נ"ע בן האדם הגדול... המופלא שבסנהדרין מהר"ר יוסף בן יוחנן נ"ע... ורבי מתתיה הכין לבבו וכו'" (הכל כמו שהבאתי בפנים ברחבה נוף לשון הריב"ש. שפ"ר). אין ספק כי הרב הזה הוא האיש מתתיה, אשר שמו נזכר בדברי הצו (Ordonances) של המלך קרלוס (בהנ"ל חלק V עמוד 498), ששם נאמר, כי הוא ובני ביתו פטורים משאת אות הקלון על בגדיהם וז"ל: exceptez ... tant seulement (de porter l' enseigne): Manessier de Vesou, sa femme, et ses enfants, et Johannes son Gendre, Maistre Mathatias et sa mére et Abraham son fils.

שהיה נושא דגל התורה התלמודית בדור ההוא, היה הרב רבי מתתיה בן הרב ר׳ יוסף, רב גדול בתורה ומפאר במעשים טובים וגם גדול ליהודים ונכבד בבית המלוכה, אך לא חבר ספרים ואין זכר לו בכתובים. חשיבותו היתה גדולה בעיני המלך קרלוס החמישי, עדי פטר אותו ואת בני משפחתו משאת את אות הדראון על בגדיהם, וכנראה התחתן עם ראש הגובים והשתדלן מנייסיער די ביזו, ולכן היה הרב הזה קרוא ומוכשר בכל התנאים הדרושים להשיב שבות כנסת ישראל ולחזק את יסודות הישוב והקהלות הדתיות בארץ צרפת. לפי עדות גדול הדור ההוא (הריב״ש), „הכין [רבי מתתיה] את לבבו ללמוד וללמד בארץ ההיא [צרפת] חק ומשפט, קבע שם ישיבות, הרביץ תורה ברבים, הרבה גבולו בתלמידים ויצאו מלפניו הרבה רבנים, כי סמך ידו והאציל מהודו עליהם...״ בגלל פעולותיו הגדולות והיותו בדורו ומקומו גדול מאד בתורה, בחרו אותו כל קהלות צרפת לרב הרבנים ואב כל בתי דינים ליהודים לדון דיני ממונות ודיני נפשות, כדברי בן הדור הנזכר למעלה: „בזכות הרחמן ובזכות אבותיו שסייעוהו מצא חן בעיני המלך, ובאהבתו אותו היו כל היהודים היושבים בארץ משמרת אתו, והיה להם חומה... וכל קהלות המלכות ההיא בראותם טוב פעולותיו וישר מעשיו, תורה וגדולה במקום אחד... קבלוהו לשר ושופט, רב ודיין, לבל ימרו את דבריו... ולהורות את בני ישראל ... וגם המלך שמו אדון עליהם ומושל בכל משפטיהם... נהג נשיאותו ברמה וכו׳״. אך בכל גדולתו והתעצמותו של רבי מתתיה להעמיד מבית מדרשו רבנים לקהלות ישראל בצרפת, לא נדע גם מתלמידיו שישאירו זכר אחריהם בספרים תלמודיים. גם בצרפת הדרומית (פרובינציאה), בהארץ הברוכה מלפנים בחכמים גדולים בתורה וכל דבר חכמת בינה, גם הכנסיה הישראלית הזאת התדלדלה מאד, ורק שמע חכם

ופירוש הדברים: „יוצא מן החק הזה לבדו מנייסיער די ביזו, אשתו, בניו ובנותיו ויוחנן חתנו, המלומד מתתיה ואמו ואברהם בנו...״. יש לשער, כי יוחנן (Johannes) זה הנזכר בהפקודה בין בני ביתו (חתנו) של די ביזו הוא רבי יוחנן הרב לכל קהלות ישראל בצרפת תחת אביו ר׳ מתתיה והמובא בשו״ת הריב״ש (רס״ט—רע״ב) ומרבה בשבחו, כמו שיבואר עוד להלן. ורבינו מתתיה זה נמצא רשום גם על גבי הש״ס כ״י בביבליותיקה מינכֿען לאמר: „אני שלמה בר שמשון כתבתי למדרש הרב רבנו מתתיה בן מורנו הרב ר׳ יוסף כל הששה סדרים וסיימתי בי״ב לירח כסלו שנת מאה ושלשה לאלף הששי״. על ההשערה הזאת האמורה למעלה כבר עמד לעברעכֿט (וויסענשאפֿטליכע בלאֶטטער אויס דער פֿייטיל—היינע—אֶפראימיטישען לעהראנשטאלט, ברלין 1862). אך הזמן של הכתובת על גבי התלמוד ה״א ק״ג אי אפשר לקיים בהחלט, יען כי ההעתקה הזאת נעשתה בפאריס (כנמצא באזולאי ח״ב דף כ״ו: „ונכתב בעיר פאריץ שנת ה׳ ק״ג״) והיהודים שבו לצרפת בשנת ה׳ ק״ך, ורבי מתתיה היה מן השבים. כי מושבו היה בתור רב הגדול בקהלות צרפת הוא דבר המובן מאליו ויש גם הוכחה לזה, כי גם תשובת הריב״ש לטובת בנו (רבי יוחנן), ונמצאת בכ״י ערוכה: „פריש ממלכות צרפת לחכמיה״ (רשימת הביבליותיקה בליידען עמוד 224) · ובכן נראה הדבר, כי השמיט המעתיק את המלה עשרים — וצ״ל מאה עשרים ושלשה (ה״א קכ״ג=1363). והריב״ש יכנה את ר׳ מתתיה בשם לווי „פרובינשי״ עכ״ל הרב המחבר. והנה לדבריו, כי מושב רבי מתתיה היה בפאריס, יש להוסיף דברי ר׳ יצחק די לאטיש בסוף הספר „שערי ציון״ שהוציא לאור בפעם הראשונה, בתור ספר מיוחד, ה״ר החכם באבער (לבוב תרמ״ה) ושם נאמר בפירוש: „ובפריש החכם רבי מתתיה״. ומן המקור הזה נדע עוד, כי מלבד אביו רבי יוסף היה רבי מתתיה מקבל תורתו מחכמי ספרד: רבינו פרץ הכהן ורבינו נסים מברצלונה (ועיין בהערה הסמוכה). שפ״ר.

אחד נשמע לנו מימי הדור ההוא: רבי יצחק בן יעקב די לאטיש[1]; וגם הוא לא חדש דבר ולא השאיר לנו ספר מילדי רוחו, כי אם לקט וחבר מספרי המחברים שקדמוהו[2].

גם באשכנז, הארץ אשר רבניה חשבו, כי התורה ירושה להם משנות דור ודור, נתמעטו הלומדים וכבה זיו התורה התלמודית על ידי המגפה השחורה ופגעיה הרעים; ההרגות והטביחות והגרושים המעיטו את מספר הלומדים ויקם אז דור יתום ועני בדעת התורה[3]. גם תלמידים שלא הגיעו להוראה, וגם אלה שאינם ראויים למשרת הרבנות על פי תכונותיהם, עלו לשבת על כסא הרבנות מחסרון ראויים להוראה. אז עמד בפרץ הרב שהיה נחשב אז להגדול בתורה בכל אשכנז רבי מאיר בר ברוך הלוי בווינא (בין ה"א ק"ל=ק"ן). הוא היה רב בווינא וממלא מקום אביו בהוראה בעיר הואת. הוא התקין תקנה נכבדה שעשתה רושם בכל כנסיות ישראל באשכנז, כי גם תלמיד חכם שהגיע להוראה לא יורה עד אם יהיה נסמך מרבו או מרב מפורסם אחר בשם „מורנו"[4]. עד הימים ההם היה הרבר נוהג, כי כל בן תורה היודע בנפשו את ידיעתו וכשרונו ונטות לבו למשרת הרבנות היה לרב בהעדה הבוחרת בו, וכמובן, אם היה נמצא בקרבת הרב שקבל תורתו ממנו, היה נוטל רשות מרבו. מימות רבינו גרשום מאור הגולה בימי המאה התשיעית לחמישי היתה התורה מחזרת על אכסניא שלה בהערים הגדולות באשכנז, ודעת התורה מלאה את כל הארץ; ודעת הקהל לבדה היתה מספקת לבלי תת לאיש

---

1) עיין על אדותיו צונץ צור ליטעראטור אונד געשיכטע מעמוד 479 ולהלן, לאטיש Lates היתה עיר קטנה על יד הים התיכון ורבים מסופרי ישראל יצאו ממנה, ובכן שם המשפחה הוא די לאטיש ולא לאטאש.

2) טר' יצחק בן יעקב די לאטיש לא נמצאו דברים נדפסים עד היום רק הספר הקטן „שערי ציון" שהוציא הרב החכם ר' שלמה באבער נ"י בשנת תרמ"ה, וכפי שמעיר שם המו"ל, הוא העתק הפתיחה הגדולה של רבי מנחם המאירי לפרקי אבות. שם מבואר שלשלת הקבלה או קורות תורה שבע"פ דור אחר דור; ואחרי כי היה רבינו מנחם איש טוב טעם, לכן לא נפה ממנו יפין ושמאל גם בסגנון הלשון, ומביא גם כל מליצותיו בראש הקונטרס וסופו ומתעלם ממנו מכל וכל. מעשה כזה נותן טעם לפגם בכבוד ר"י די לאטיש במדתו בתור סיפר וחכם. באמת כל הקונטרס שהו"ל החכם באבער הוא כעין טפתח אל ספרו הגדול של הר"י די לאטיש הנמצא בכ"י (ברשימת אוצרות חיים 823) ונקרא „תולדות יצחק" (חובר בשנת ה"א קל"ב) ובו ט"ז פרקים. תוכנו קורות תורה שבע"פ ברחבה ובאורי המצוות עשין ולא תעשין על פי הרמב"ם, הסמ"ג והסמ"ק, באורים במורה הנבוכים ובאבן עזרא. הוא היה תלמידו של הר"ן ב"ר ראובן, ועוד חבר ספר: „קרית ספר" על התורה להלכה וחקר הדת וישנו ברשימת אוצרות חיים על בראשית ושמות, פרטי ענייניו נמצא אצל צונץ (צור געשיכטע עמוד 479). שפ"ר.

3) וכדברי בן הדור ובן מלכות אשכנז: „הדור הוא דור יתום שאין בו יורע בין ימינו לשמאלו" (שו"ת מהרי"ל סימן ס"ז). שפ"ר.

4) ד"ר ב. ה. אויערבאך הוכיח לראשונה, כי התקנה בדבר הסמיכות ל„מורנו" יצאה מאת ר' מאיר בן ברוך הלוי (סג"ל) כמוכח מתשובות הריב"ש רס"ח—רע"ב (עיין ברית אברהם לאויערבאך בהפתיחה עמוד 6 בהערה. החכם וויס מביא הדברים בדודו"ד ח"ת ע' 169—170 ומתעלם מאויערבאך והרב המחבר כהרגלו. שפ"ר). זמנו של ר' מאיר סג"ל מתברר מזה: תשובות הריב"ש הנ"ל נכתבו לפני הגרוש הכללי של היהודים מצרפת (ה"א קנ"ח) חמן רב לפני נזרת השמד בשנת קנ"א בקשטיליה. בעת שכבר עברו על הריב"ש ל"ה שנים ברבנות (עיין להלן). בהערה אחת נמצא הזמן ה"א קכ"ח כאשר ידובר ברבי מאיר סג"ל מווינא וז"ל: „אני הכותב מעיד שבירושלים אין מקדשין בבית הכנסת כלל וזה ספרתי למהר"ר מאיר בן ברוך הלוי בשנת קכ"ה". קרובה מאד לאמת היא ההשערה, כי ה„יודעמייסטער" (הרב)

AKADÉMIAI KÖNYVTÁR

להשתמש ברבנות אם לא היה ראוי לה. ולו נמצא אז איש שאינו בן־תורה מתנשא להיות רב בישראל, כי אז היה נתון ללעג וקלס בעיני בני הקהלות שהיו רובם ככלם בעצמם בעלי תורה. ההשגחה הואה על הרבנים שיהיו ראויים להוראה, שהיתה מסורה לבני הקהלות בעצמם, נתבטלה אז, בהשנים שאחרי המות השחור, כאשר נתדלדלו הקהלות ונתמעט הישוב הישראלי באשכנז. בגלל הדבר הזה תקנת רבי מאיר הלוי טווינא, כי כל האיש שלא נסמך בתאר „מורנו" אין לו הרשות להתעסק בטיב גיטין וקדושין וחליצה ובכלל להיות מורה הוראה בישראל, היתה תקנה שהשעה צריכה לכך ולא גאות ורמות רוח מצד המתקן. את עניות התורה בהדור היתום באשכנז נראה מזה, כי לא נמצא אף אחד מהרבנים שהניח אחריו ספר נכבד בהוראה, אך כלם בחרו להם (עבודת לקוטי דינים ומנהגים. שפ"ר) — עבודה הנכונה ליַשן את השכל ולהביאו לידי שעמום. חברו של ר' מאיר הלוי היה ר' אברהם קלויזנער[1], שישב גם כן בווינא, ורבי שלום בן רבי יצחק בנייטשאדט הסמוכה לווינא. שלשה אלה לא שמו לבם במדה גדולה לטפח ולרבות את התורה התלמודית, כי אם לאסוף ולכנוס את המנהגים השונים בהקהלות השונות; אלה המנהגים, אשר בהדורות הקודמים בעת שהיתה דרישת התורה גדולה באשכנז לא שמו להם לב ולא חששו לכתבם על ספר. שלשה אלה ותלמידם ר' יצחק אייזיק מטירנא (באונגריא), הוא ר' אייזיק מטירנא, אשר ההגדה שמה אותו לאבי נערה יפת

ברוך מווינא, אשר דוכסי אוסטרייך אלבריכט וליאופולד התפשרו עמו בעד ערבות על סך 20,000 זהובים, היה אביו של הר"ט סג"ל. ר' מאיר סג"ל מווינא מוזכר פעמים רבות במהרי"ל (מנהגים ושו"ת) וכן אצל רבי ישראל איסרלין (הרומות הדשן בשו"ת ופסקים וכתבים). בעל תה"ד הנ"ל מעיד עליו שהיה ממדינת הריינו"ס (תרומת הדשן בפסקים וכתבים סימן ס"ג) ויאטר: „הסכמת הזקן המופלג מה"ר מאיר סג"ל אשר תוצאותיו מארין רינו"ס".

[1] בהרשימה בות האוצר להביבליותיקה של ר' מיכל 6—405 נמצא בשני כ"י: „מנהגי אושטריך שיסד מהר"ר אברהם קלויזנער" או „מנהגי מה"ר אברהם קלויזנער". רבי יצחק אייזיק מטירנא יאמר בהקדמת ספרו המנהגים: „.... לכן קצרתי בראיות החמורות ובקצת הטעמים וכנגד זה הארכתי בלשונות קצת וכו'; ועין כי נתטעטו הלומדים ותלמידי חכמים בעונות הרבים, ומאחר שאבדו ואפסו אנשי אמונה לתורה ומעשים טובים שבאוסטרייך, עד שראיתי יישוב או קהלה שלא נמצאו בהם ב' או ג' אנשים היודעים אמיתת מנהג עורם... ואני הצעיר אייזיק טירנא מימי נדלתי בין החכמים הטקובלים מה"ר שלום ומה"ר אברהם קלויזנער.... וכתבתי מנהגי מדינותינו הגר (אונגריא) ושטייאַרמרק ומעהרהרין". המפרסם את מנהגי מהרי"ל ר' שלמה שטיינוואַרד יאמר בהקדמתו: „הוספתי בכמה מקומות דברי ה"ר שלום מאושטרייך.... והוא היה רבו מובהק של מה"ר יעקב סג"ל (המהרי"ל) ורוב מנהגיו עשה אחריו.... ועוד הוספתי בישׂ מקומות מנהגי מה"ר אברהם קלויזנער והוא היה גדול בדורו. כי היו מה"ר מאיר הלוי (סג"ל) מווינא ומה"ר אברהם קלויזנער בני דור אחד, יוצא ברור מהערה אחת בתשובות מהרי"ל סימן קפ"א (וגם בתרומות הדשן סימן קפ"ה), כי שם נאמר: בווינא היו מה"ר מאיר הלוי ומה"ר אברהם קלויזנער (בזמן אחד). גם רבי שלום מווינא היה בדור ההוא, כי תלמידו ר' אייזיק טורנא היה גם תלמידו של מהר"א קלויזנר. נראה הדבר, כי ר' אייזיק טירנא מת לפני הגזרות והגרוש הגדול באוסטריה בשנת קפ"א; כי ידבר על קהלות אוסטריה. וללא אמת יאמר וואלף (I. נומר 214) כי פעולת ר"א טירנא נופלת לערך שנת ר"ל, מה יוצא, כי גם חברו של ר"א טירנא רבי יעקב מטולין (המהרי"ל) מת בשנת קפ"ז והיה רב יותר משלשים שנה. כי היה רבי שלום זה גם בשווידניץ (Schweidnitz) יוצא מבנהגי מהרי"ל הלכות שבת: אמר מה"ר שלום.... כשהיה בשווידניץ ראה שקנו בשבת מלחם האפוי בשבת וכו'", אך ברבנות שמש

הואר ויעלת חן, אשר ביפיה הוליכה שבי את אחד מרוכסי אשכנז ולמענה שכח גדולתו והוד מלכותו, עמו ובית אביו ויכנס לבריתו של אברהם ויהי לחכם תלמודי גדול[1], ועמהם רבי יעקב מולי"ן (מהר"י וויל) הרבו רק לאסוף כל „הטנהגים" (וגם „חלוקי המנהגים". שפ"ר) ואת כל אשר קבלו מרבותיהם; ואם כן היה מעמד דרישת התלמוד באוסטריה, ששם רבו אז מרביצי התורה ומנהיגי הדת. הנה נדע מזה עד כמה גברה אז עניות דעת התורה ביתר מדינות אשכנז וביחוד במדינות הריינום, שמרבני הקהלות אשר שם לא נודעו לנו רק שמותיהם בלבד. ורב תלמודי אחד היה בשטראסבורג בימים ההם ונם הוא לא נתפרסם בגודל תורתו ובספריו כי אם בקורותיו וצרותיו, רבי שמואל בן אהרן שליזשטט[2] (מעיר שלעטשטאדט אשר במדינת עלזאסס. שפ"ר), אשר כבר שנים רבות שמש ברבנות הקהלה הראשית בעלזאסס — בשטראסבורג — ולפתע פתאום נהפכו עליו בלהות ויהי בכל רעה. בסביבות המקום ישב אחד האצילים הפרשים אבירי־חמס (רויבריטטער) אשר רבו אז באשכנז, ואשר כל מעשיהם היו לארוב לעוברי דרכים, לרצוח נפש כל איש סוחר העובר עליהם ולגזול את מערבו; להפרשים אבירי־חמס אנדלאוי (v. Andlau) היו שני יהודים מרגלים—מוסרים, אשר גלו את אזן

בניישטאדט הסטוכה לווינא מקום מולדת אבותיו. ובלקוטי מהרי"ל נמצא: „אמר מה"ר שלום לעולם ידור אדם במקום אבותיו, כמצות חכמים, לולי זה כבר העתקתי אהלי כמה פעמים מעיר ניישטאדט"—עכ"ל הרב הכחבר.

והנה לפי דרכנו, להוציא מדברי „בעלי המנהגים" אלה תולדות להקיש מהן על דרכי חיי הדת והרוח, ראוי לשום לב, שהלכו בדבר חרדתם להמנהג עד קצה האחרון, כנראה מדברי ר"א מינרא בהנ"ל „.... מימי גדלתי בין החכמים המקובלים (?) מהר"ש (ר' שלום) ומהרא"ק (אברהם קלויזנר) ומהר"א הקדוש ז"ל הי"ד (?) והם היו עיקרי תושבי אוישטרייך ובקיאים יודעים עיקר מנהגים ומימיהם אנו שותים, וראיתי כמה מנהגים ישנים שבהם כמה חלוקי מנהגים ותתייר הגדול מהר"ר אברהם קלויזנר זצ"ל רבי המובהק וכו'. לכן סדרתי ולקטתי בלקוטי בתר לקוטי וכתבתי מנהגי מדינותינו הגר, שטוייאֶרמרק, אוישטרייך, פיהם, פולין, טעהרין ואשכנז וכו'". — בפנה אחת יהיו נכבדים לנו דברי המנהגים, כי כבר שמו אז לב למנהגי פולין, שמזה נראה ברור, שכבר היו הקהלות במחלכה הזאת מתוקנות בחייהן פנימה, גם נמצאו תשובות מבריסאלו (ברעסלא) ויתר ערי שיליזיה. אך מה שיש לדון בפרשה זאת (הנכבדה ביותר בקרן אורה הראשונה ממחשכי העתים בקורות ישראל בפולניה בבית חייהם פנימה) אתאמץ לברר כפי יכלתי בהגיעי לפרק דברי ימי ישראל בפולניא בדורות ההמה. עוד הנני להעיר, כי מה שיאמר ר"א מינרא על רבותיו: „המקובלים" נראה שאין כוונתו כמשמעות המלה אצלנו עתה, כי אם פשוט מקובלים לחכמים בהוראה, כי גם ב„חכמת הקבלה" לא הגו אז חכמי התלמוד שבאשכנז, ובכל „המנהגים" הרבים שבספרי המנהגים לא מצאתי שם דברים מרמזים לקבלה, כי אם דבר אחד: „וחותם עושה השלום, כי עושה בגימט' ספריא"ל המלאך" (מהר"א מינרא ומנהגי הרא"ק הוצאת ריווא דיטרינגא משנת—שי"ט). שפ"ר.

1) כעזבונו של החכם המלין דוד פראנקו פרסם ר' גבריאל פאללאק באמשטרדם ספור־חזיוני, אשר הנפשות הפועלות והנפעלות בו הן רבי אייזיק מינרא בעל המנהגים ובתו היפהפיה (שם הספור הקטן הזה הוא „מעשה רב" או „אצבע אלהים" שאירע להגאון ר' יצחק מינרא בעל המנהגים. קאָניגסבערג ה' תרי"ו).

2) עיין על אדותיו כרמולי La France Israélite p. 138 על פי עדותו של ר' יוסיל ראזהיים (הידוע במפעלותיו בעלזאסס. שפ"ר). נכדו של ר' שמואל משלעטשטאדט הוא (ר' אהרן בן אברהם?) המחבר ס' שם הגדולים — שמות בעלי התוספות (דברים עתיקים לבן־יעקב מעמוד ז' ולהלן) וחי לפי זה בתחצית הראשונה למאה השלישית לששי.

השרים אבירי חמס אלה בכל פעם שעברו יהודים רוכלים בדרך אשר לפני טירתם, למען יארבו להם וירצחום נפש ויבזו את סחורתם. את שני המוסרים ההם הועיד הרב רבי שמואל איש שליצשטט לדין, וכאשר עמדו במרדם ויוסיפו להכות בלשון את אחיהם לפני הפרשים השודדים, וידן אותם רבי שמואל על פי משפט הימים ההם ויתר דמם. אחד מהמוסרים נטבע והשני נמלט אל אוהביו ומגניו הפרשים לבית אנדלאוי ויתנצר ויוסף עוד יותר לרדוף באף את בני עמו ודתו מלפנים. בגלל הדבר הזה הודיעו פרשי אנדלאוי, כי ריב (Fehde) להם בהעיר שטראסבורג וביחוד ברב היהודים ר' שמואל שליצשטט. אך הרב הצליח להמלט ולהתחבא בהמצודה „האהענלאנדסבורג" (Hohenlandsburg) על יד העיר ווינצהויזן אשר בעלואסס, ובנראה היו בעלי המצודה גם כן פרשים אצילים בעלי ריב וטלחמה עם פרשי אנדלאוי (שנת קל"ו בערך). במצודה הזאת ישב רבי שמואל במחבוא שנים רבות, כי קהלת ישראל בשטראסבורג לא היתה יכולה לאסוף די כסף לפיים את פרשי אנדלאוי השואפים לבצע מעשקות. בהתבודדו במצודה, רחוק מבני משפחתו ובני עמו, בָּלָה רבי שמואל כל עתותיו בעסק התורה. אך האם נדמה את חדושיו ופרי שנות התבודדותו במחבוא לחדושי רבינו מאיר מרוטנבורג, אשר גם הוא כתב רובי תורתו בבית הכלא, תורה שלמה בפלפול וסברא ישרה? לא ולא! כל עבודתו היתה לחבר — קצור ספר המרדכי מרבי מרדכי בן הלל (עיין רי"י חלק ה' עמוד 223), ספר אשר עניניו באים בערבוביא ולא נכרו בו כל אותות סדר ושיטה ערוכה; את הספר הזה קצר ר' שמואל משליצשטט ויקראהו בשם „מרדכי הקטן" (או קצור מרדכי). אות נאמן זה לנו על חלישות כח היצירה והחדוש בדור היתום ההוא! שנים אחדות ישב רבי שטואל כלוא במצודת האהענלאנדסבורג, עדי קצרה נפשו בחיי הבדידות וימלט מהמצודה בלאט (בשנת ה"א קל"ו) ויברח לארץ הקדם. משם עורר את הרבנים הגדולים לשלוח מכתבים לקהלת שטראסבורג ויחייב את בני הקהלה בחרם להשתדל לטובתו בכל מה שיוכלו, למען יוכל לשבת בעירו. ויהודי שטראסבורג הצליחו בשתדלנותם. ויהי בשובו, ויצא בנו לקראתו באניה להעביר אותו את הריינום ולפתאום נהפכה האניה, ועל שפת הנהר ראה האב האובד את בנו טובע במצולות הריינום באותו הרגע אשר קוה לחבק אותו בזרועותיו. אז התודה על חטאתו, כי במדת דין קשה דן את בני עדתו לכוף אותם בגזרת החרם, כי יפדו אותו. אפשר הדבר כי ר' שמואל שליצשטטמת בהטבח, אשר הכינו אזרחי שטראסבורג ואבירי־חמס לבית אַנדלאוי בראשם ליהודים שנים אחדות אחרי כן [1]).

בימים ההם היו גם הרגות וטביחות היהודים במדינות עלואסס, כי היתה אז השעה במדינה ואת שעת חרום כאשר נלחמו איש ברעהו שני המושלים קרלום האביר דוכס בורגונדיה והדוכס מלותרינגיה ובני ערי הברית התקוממו אז נגד ממשלת הקיסר, ואז נהרגו ונתלו הרבה יהודים בקולמר ושליטשטאדט ועור בערים קטנות [2]). אנשי חיל פראים ואכזרים בני שוויץ ובני החיילות של שני הדוכסים הנזכרים ההחרו

---

[1]) ע"פ המקור של כרטולי בהג"ל עמוד 142.

[2]) בספר הזכרונות לרבי יוסף יוסילטאן מרויזהיים נמצא בספר Revue d' et j. חלק XVI מעמוד 88 ולהלן ועיין עוד ברעווי הג"ל חלק XIII עמוד 63.

איש ברעהו באורב ליהודים וברצחם אותם נפש. באשכנז חשבו את היהודים לשדי שחת המביאים רעה ואסון על הנוצרים, וירבו להמיתם ככל אשר מצאה ידם.

בימי הרעה הנוראה, ימי המגפה השחורה עם כל פגעיה הרעים, נמחו מלב בני הדור זכרונות הימים הקדמונים, עדי מצאו הרבנים בגלילות הריינום לנחוץ לקרוא עוד הפעם כנסת־רבנים לחדש את תקנות ש"ם שכבר נשכחו ע"י תוקף הצרות, המה התקנות בדבר עניני דיני ממונות שבהלכות אישות. ביום השני בשבוע חמשה עשר באב ה"א קמ"א נכנסו חברי הכנסיה לישיבה בעיר מגנצא [1]; וכאמור היה עיקר תעודת הנַעד לחדש את תקנות שלשת הקהלות: שפיאר, ווירמייזא ומגנצא (שו"ם) (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 30): כי מחויב היבם לפטור את יבמתו בחליצה מבלי לדרוש מטנה כסף ולתת לה חלק ירוע בירושת בעלה המת, ועוד תקנות כאלה. מכל הרבנים שנמצאו בסוד הכנסיה הזאת לא היה אף אחד שזכה לשם גדול בעולם היהדות. — בין כל מושלי אשכנז, דוכסיה ונסיכיה וכהניה הגדולים נמצא רק אחד אשר הטה חסד ליהודים ויהי טוב להם בערך להמושלים האחרים, והוא הארכי־הגמון במגנצא אדולף איש נאסאוי. גם אזרחי העיר ריגינשבורג, שנחשבה אז לעיר הממלכה באשכנז, התנהגו בחסד, בערך ליתר האשכנזים, עם היהודים שישבו בקרבם. באותה העת, אשר בכל הערים, המדינות והדוכסיות שבאשכנז, אשר שבו היהודים להתישב שם, היו נענים ונגשים, נגרשים, מוכים ונהרגים, הטה נשיא האמונה הארכי־הגמון במגנצא להם חסדו (1384=ה"א קמ"ד). להיהודים הנתונים תחת שבט ממשלתו קרא דרור משעבודם למשפט בתי דינים של הכהנים, ויפקד עליהם רב הכולל בשם ר' יצחק מן ווידאב (Wydave), אשר היה להם לריין ולשופט עליון על כל שופטי היהודים, גם בטל מס החבטות (Würfelzoll), מס נבזה ומבוה את היהודים. כי חק היה בימים ההם בממלכת אשכנז, אשר היהודים העוברים דרך גלילות הריינום והמיין, היו אנוסים לקבל מספר חבטות בבאם בשערי הערים [2].

---

[1] על כל דברי ועדי הרבנים באשכנז בימי המאה השניה לששי, עיין בציון ה' סימן א' בסוף הספר.

[2] שאַב (Schaab) בספרו „דיפלומאטישע נעשיכטע דער יודען אין מאינץ" עמוד 107, מביא דברי הכתב המעיד על תכונת המנהג המכוער הזה, ולמען תת להקוראים ציור נאמן מרוח הימים ההם עלינו לתת דברי כתב החסד של הארכי־הגמון בלשון וכתב אשכנז הקדומה לאמר: auch haben wir In (unsern Juden) besunder gnade gethan, dass sie diese nesten Druck jare k e i n e Würf- fl e n an unsern Zellen zu Wasser oder zu Lande nit geben dorffen. Uff Rine oder uff Meyne dass sie alle Iuden Mann und Wyp in ובכתב־תעודה אחר מהשנה ההיא נמצא: fürbasser keine Wurfflen zu begehren haben. וכתבי תעודה אלה של הדוכס המושל הארכי־הגמון נמסרו להמאיישטר (הרב) של היהודים ווידאויבי Vydave. בהנ"ל עמוד 108.

פרק שני.

דור רבי חסדאי אבן קרשקש ורבי יצחק ב"ר ששת (הריב"ש).

היהודים בקשטיליה אחרי מלחמת השערים. התיחסות היינריך השני (הממזר) ליהודים. יוסף פיגון (Pichon) ור' שמואל אברבנאל. בחירי האצילים (הקורטיס) בספרד שונאים את היהודים ועוד יותר מהם ישנאום הכהנים. המומרים. יוחנן (Johannes) מוואלאדוליד והוכוחים. ר' משה די טורסילה (de Tordesillas) ור' שם טוב אבן שפרוט, מבארי אבן־עזרא. ר' מנחם בן זרח (בעל צדה לדרך). רבי חסדאי קרשקש ורבי יצחק בר ששת (הריב"ש). הרב רבי חיים גאליפאפא ונסיתו לתקונים בהיהדות בהקל עול דינים ידועים. המאורעות בכנסת ישראל הצרפתית: כות השתדלן החרוץ מנייסיער די ביזו. התקוטמות העם היושב בפאריס על היהודים. ראש (Prevot) העיר בפאריס אויבראוט (Aubriot) מגין על היהודים. המחלוקת בין הרבנים בצרפת—בין רבי יוחנן בן ר' מתתיה ובין ר' ישעיהו בן אבא מארי. התערבות הרבנים: רבי מאיר הלוי (סג"ל) מווינא, רבי יצחק ב"ר ששת (הריב"ש) ורבי חסדאי קרשקש בהריב הזה. פריעת דרכי המוסר בין אצילי ישראל בספרד: מלשינות והתרת דם.

(ה"א קכ"ט—ק"מ=1369—1380).

אם המגפה השחורה וכל פגעיה הרעים חלו את מכותיהם בראש וגוף האומה הישראלית, הנה היה אז גם לבה דוי. לב־עברי, מפכה חום וחיים לכל איברי העם הישראלי, היתה הנסיה הספרדית בכל ימות הבינים בדורות הקודמים, לב נאור וכביר, אשר כל שאור וכל מחמצת—קנאת דת ושנאת מולדת—לא שלטו בו לרעה, להשחיתו ולהחלישו. אך בהגיע רעות ימי החשך בדורות הבינים למרום קצן, נגעו גם בלב ישראל ופעולת ההפרדה וההשחתה נראתה גם בו. הנסיך, אשר היהודים התקומטו לו וילחמו בו בחרבם ובקשתם בשם אמון־רוח והכנעה למלכות המלך המושל במשפט המלוכה, הנסיך דון היינריך (אינריקו) די טראסטמארה בן הפילגש, המורד במלכות אחיו דון פידרו, הוא דון היינריך אשר בראש בני עם נכר וגדודי שוללים וחומסים פרץ למדינות קשטיליה ויאחזו את אש מלחמת אחים בארבע פנות המלכה, ובעצם ידו הביא צור חרבו בלב אחיו, היה עתה לאדון היהודים ומלכם, וחמוץ בגדים מגאל ברמי אחיו ישב על כסא המלוכה וישם נזר מלכות קשטיליה בראשו. מאובלוסי ישראל בהמלכה הזאת נשארו מעט מהרבה. בטלחמת

האזרחים אשר ארכה שנים רבות, בהסגר היהודים בערי המבצר, בהיותם לבז ולמשסה על ידי צבאות אוהב ואויב וברדת רבים מהם גם במלחמה נמעטו ונצערו היהודים מאד ורובי הקהלות התרוששו וישחו מעצר רעה ויגון.

הקהלה הראשית בקהלות קשטיליה, „עטרת ישראל" בדורות הבינים, עדת טוליטולה (טולידה) שהיתה לירושלים המערבית בכנסת ישראל הספרדית, מנתה עתה מספר אנשיה למאות תחת האלפים שנמצאו בה לפני ימי המלחמה. בהשארית הנמצאה אז עור בקשטיליה היתה יד אוהבים ואויבים לדכאה ולרוצצה, וידל מאד כבוד ישראל בהארץ הברוכה, אשר בה ראה טובה בימי שנות מאות רבות. רבים תקף היאוש בעצומיו ויצאו מן הכלל ויחבקו חיק הדת הקתולית. דברים מרעישים את הלב והנפש המה דברי בן הדור רבי שמואל צרצה על דבר מעמד הקהלות בקשטיליה בימי עוני ומצוקה אלה, וכה יאמר: „באמת כבר קמו בזוזי ובזוזי דבזוזי, הפרוטה כבר כלתה מן הכיס והנשמות מן הגוף, גם כל חבלי המשיח נתקיימו בנו ובן דוד לא בא"[1]. ובאמת האם לא היה אז ליהודים לפחוד ולגור מפחד היום הבא, כי יחלק להם היינריך די טראסטמארה חבלים באפו, ויפקוד עליהם את עונם אשר נלחמו בו ויהיו זרוע לאיש עברתו לאחיו המומת בידו? הלא כה היו דבריו בעופפו חרבו על אחיו המלך דון פידרו לאמר: „הנני אליך יהודי, בן אשת הזמה, המתנשא למלוך בקשטיליה!", וגם נטית דון פידרו אל היהודים וחסדו עמהם היו לו למסוה בהלחמו עמו[2]; והאיש הזה היה עתה למושלם לעשות בהם ככל אשר יחפוץ! ואולם, כפחד אשר פחדו לא עשה להם רעה. כאחיו הנרצח בידו, כן לא יכול גם המלך החדש היינריך השני להנהיג את מלכותו ולכלכלה בלי עזרת היהודים בעלי הכסף, ובאשר נבצרה מעשות זאת מן מלכי אשכנז וצרפת. כי בימים ההם אך היהודים, מביני דעת כלכלת המדינה, ידעו לכלכל הנהגת הממלכה בסדרים ומשטרים ישרים בפנים הממלכה ובכבוד והדר מחוץ, ויהיו דרושים להיינריך ומבלעדם לא יכול עמוד; כי בימי המלחמה הכבדה היה עליו לשלם את הפרס המגיע לגדודי הצבא השכירים אשר העמיד לפקודתו הגבור הצרפתי גוסקלין (Guesclin) ויהי שקוע וטבוע בים החובות ונצרך גדול לבעלי הכסף. המטלטלה נתרוששה בשנות המלחמה הארוכה, ומי ימציא את הסכומים הדרושים להנהגת הממשלה וידאג לאסוף ולכנוס את המסים וההכנסות השונות מכל מניות המלוכה על ענינים שונים אם לא היהודים? גם ידע להעריך את מעלות רוח היהודים, בהיותם נאמנים לאחיו המלך ועומדים לימינו ומתענים בכל אשר ההענה הוא. בגלל כל אלה, תחת לעשות רעה להמנוצחים, דבר להם דברים טובים ונחומים, ויקרא להם לאמר: עבדים נאמנים כמוכם אהובים ורצויים לכל מלך ומושל, בדעתו, כי גם לעת המוט ידו ישמרו לו את בריתם, ולא יבגדו בברית המנוצח לנפול אל המנצח[3]. ואולם אף אם הלל את היהודים על

---

[1]) עיין דברי רבי שמואל צרצה המובאים בדברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 345 הערה 5 ועיין גם כן בספר צדה לדרך בהקדמה.

[2]) עיין בהנ"ל עמוד 344.

[3]) ר' עמנואל אבוהב בספרו בלשון ספרדית Nomologia עמוד 290.

היותם אמונים לאחיו הנרצח על ידו, לא נמנע משום כסף ענושים—אלפים דובלאנים—על קהלת ישראל בטולידה שהתרוששה מאד בימי מהומת המלחמה; ויתן צו לסוכנו להוציא הענש הקשה הזה לפעלו אף אם יהיה צורך בדבר למכור המטלטלין וכלי ביתם של היהודים לתשלום סכום כסף הענושים; ואם בכל זאת לא ימצאו בחפצי היהודים די־שלם הסכום הזה, ינסו להוציא מהם הכסף בכפיות: לענותם בצום וביתר עינוי הגוף עדי יתנו ככל אשר ידרשו מהם, ואת היהודים העניים ימכרו ממברת־עבד (ביום 6 יוני 1369=ה"א קכ"ט)[1].

ובכל זאת נראה דון הייניריך כאוהב להיהודים בשעת דחקו, ויעשה גם הוא את „המעשים הרעים", אשר בהם האשים את אחיו המומת בידו לעיני כל עמי הנוצרים; כי גם הוא העמיד את היהודים רבי הכשרון על משמרות המלוכה וביחוד בהנהגת האוצרות ובלכלת המדינה. על שכם שני יהודים מעיר שיבילייה (Sevilla) שם משרות כבודות: את דון יוסף פיגון שם לראש גובי המסים וגזבר (Almoxarif) הממשלה ויגדלהו וינשאהו, ואת דון שמואל אברבנאל גדל המלך וינשאהו ויהי ליוצא ונכנס בחצר המלוכה; אף כי לא נודע לנו מה היתה המשרה אשר שם על שכמו, אך בכל אופן היה תקיף גדול והשפעתו רבה במערכות המלוכה[2]. גם יהודים אחרים נבונים ובעלי כשרון או עשירים חרוצים במעשיהם היו מסתופפים בחצר המלוכה וקרובים למלכות[3].

אך אם המלך סלח ליהודים אשר נלחמו עמו ויעמדו לשטן לו לפני הגיעו

---

[1]) Amador de los Rios, historia etc. II, 312 f.

[2]) על דבר יוסף פיגון עיין Ayala cronica II לשנת 1379 פרק ג'. ועל דבר ר' שמואל אברבנאל הנה מהמקורים העברים נדע מה שידבר עליו ר' מנחם בן זרח בעל צדה לדרך תלמידו של ר' יהודה בן הרא"ש בהקדמה לספר הנ"ל: „והיה לי למשיב נפש ולכלכל את שיבתי בעור הנעלה דון שמואל אברבנאל ישמרהו האל מחושבי אישבילי"א, אשר עזרני לצאת מתוך ההפכה.... וזכרתי כל הטובה אשר עשה עמי השר הנעלה דון שמואל, ומצאתיו בעל שכל אוהב החכמים ומקרבן אליו ומטיב להם... ובראותי כי ההולכים בחצר אדונינו המלך.... הם מגן וצנה לשאר עמם, כל איש כפי מעלתו...." והנה אין לברר אם בעל שבט יהודה, באמרו (סימן ז' עמוד י'): „שר אחד מבני אברבנאל בא משיבילייה ארץ מולדתו וכו'", יכוון על ר' שמואל אברבנאל, יען כי כל הוכוח שבין טומאש ובין המלך אלפונזו נראה כמדומה (עיין ציון ד' בסוף הספר). ואם יש מקצת אמת תולדית בהוכוח הזה, הנה יש להחליט שלא היה יכול להיות בזמן אחר מימי המלך הייניריך השני בן הפילגש — ואיך נאמר שם וכוח בין המלך אלפונסו מספרד וכו', אם לא שנגיע; וכוח היה בין בן המלך אלפונסו מספרד עם טומאש. אך גם זה אי אפשר, יען כי במרוצת דברי הוכוח נראה שכבר היו אז בקשטיליה יהודים מומרים לאנסם ושומרים חקי היהדות במסתרים, כמו שנאמר שם: אמר המלך: „אני רחוק מדעת המלכים שקדמוני, אשר בקשו להכריח היהודים באמונתם ולבסוף לא עלתה בידם, כי בחדרי משכיתם הם יהודים בכל תנאיהם, וכבר אמרו: שלשה מימות אבודים: מי הבאבטישמו על יהודי, המים הנופלים בים הגדול והמים שעל היין" — וכידוע לא נמצאו אנוסים בספרד לפני גזרת השמד בשנת הקנ"א, ע"כ נשאר הדבר בצ"ע ואי אפשר להכיר את השיחה הזאת לתולדית.

[3]) יוצא מדברי ר' מנחם בן זרח בעל צדה לדרך שהזכרנו בהערה הקודמת, ועיין גם כן בתשובות הריב"ש סימן קצ"ז: „ראובן היה חייב ללוי ז' אלפים במשכונה על קרקעות מן המטבע הישן, ואחר כך המלך אגריך עשה מטבע חדש שלא היה שוה רביע ממטבע הראשון, וזה עשה בעבור שלא היה יכול לתת שכר לחייליותיו.... ואחר שנים כשנתיישב במלכותו וראה, כי היה נזקו הפסד גדול בכל מלכותו מן המטבע ההוא.... ופסל אותו. וראובן זה שהיה הולך בחצר המלך כשהבין רצון המלך ודעתו לפסול המטבע ההוא.... שם ו' אלפים.... לפרעון ללוי וכו'".

למלכות, הנה העם נטר להם שנאה וישמור להם עברתו. האצילים והתושבים זכרו, כי בערי המבצר ועל מרומי שדה מלחמה עמדו יהודים נגדם במערכה כשונאים נלחמים איש ברעהו. תאוה הנקמה ושנאת ישראל עורו את עיניהם מראות את הטובות שהביאו היהודים החרוצים להמלכה; בני העם ראו בהיהודים רק את המנוצחים, ויאמרו למלא חפץ יצר לבם בהתנקמם בהם ובבבשם אותם להם לעבדים. ורוח השנאה הזאת נגלתה במעט שנאספו בחירי האצילים (הקורטים) בטורו (Toro) (1371=ה"א קל"א). ה„קורטים" התאוננו מרה „על העם הרע ועז הפנים, שונאי אלהים והנוצרים, ומהם נמצאו אנשים שעלו למעלה גדולה במשמרות המלוכה, הם יוצאים ונכנסים לארמון המלך והיכלי רבי (גראנדען) העם, וגם נמנו לשרי מסים, ובחזקתם זאת לקחו להם קרנים להכביד אכפם על עניי הנוצרים". בחירי האצילים—ה„קורטים" דרשו מאת המלך: כי לא יתמנו עוד היהודים במשמרות המטלכה; כי יקבעו להם מקום דירה בשכונה מיוחדה הרחק ממקום מושב הנוצרים; כי תשקוד הממשלה לשמור עליהם, אשר ישאו אות הדראון על בגדיהם; כי לא יתהדרו ויתקשטו לצאת במחלצות ובגדי כבוד ותפארת ברחובות עיר, כי יהיה אסור להם לרכוב על הפרדה כאשר יעשו בני מרום העם וכי לא יקראו עוד בשמות הנוצרים כאשר הסכינו. להמלך דון היינריך לא היו כל הדברים האלה לרצון, ולא מאהבתו את היהודים, כי אם מחשבו, אשר עוד אין השעה ראויה לכך, אך גם לא יכול להשיב פני בחירי עמו ריקם ויהי אָנוס למלא חפצם במקצת. את רוב הדברים שדרשו דחה, ויתן טעם לדבריו, כי בדבר היהודים עליו לקחת לו למופת את מעשי מלכי קשטיליה הראשונים, וביחוד דרכי אביו המלך אלפונזו האחד עשר; אך על שני דברים נענה להם להבדיל את היהודים לרעה—ואם כי הגזרות האלה לא ננעו לעצמם ובשרם של יהודי קשטיליה, אך הכאיבו והדאיבו ביתר שאת את נפשם וישבינו לעפר כבודם: המלך נאות לדרישת בחירי האצילים, כי ישאו היהודים את אות־הקלון ולא יוסיפו עוד להקרא בשמות הנוצרים[1]). בזה נשבר גאון יהודי קשטיליה לאין מרפא. עד הנה הסכינו לעמוד בשורה אחת במעלות החברה עם הגרנדים והשועים (הידלגום) ולשאת וליתן עמהם, ללכת בקומה זקופה בגאות בן ספרד ונמשלו גם הם לאצילי הממלכה, ולפתע פתאום השלכו ממרום מצבם לתחתיות ארץ, כי ילכו שחוח כאחיהם האשכנזים, ואות עבדות ותו בוז וקלסה על בגדיהם ויקראו בשמות אשר מוצאם מארצות הקדם. מאה וחמשים שנה עברו למן היום, אשר הפפא אינוקינטו השלישי הקים חק־הכנסיה לשום אות־קין על מצח האומה הקדמוניה ולתתה לחרפת עולם; בכל תפוצות ישראל באירופה כבר הקימו את החק הזה, אך יהודי קשטיליה לבדם לא קבלו עליהם עול הגזרה הרעה, ועתה באה העת כי ישימו גם הם את המטלית הצהובה על בגדיהם לאות דראון וחרפת עולם. חרפה כואת כברה עליהם מנשוא. עוד הם מיללים, נאנחים ונאנקים על כי נָטל כבוד מבית חייהם, והנה צרות אחרות מתרגשות לבא עליהן. להמלך דון היינריך השני הגיעה צעקת רבים מאצילי המצרים, כי נתרוששו לרגלי הרבית שלקחו מהם היהודים, ויתן צו, כי כל

---

[1]) המקורים: Lindo hystory of the Jews in Spain p. 154; Laffuente. historia general de Espaňa VII. p. 328.

לוה נוצרי הפורע חובו בזמן קצר ישלם רק שני חלקים מכסף נשיהו והשלישית תקום להלוה ויפטר מהתשלומים.

הצרות והמצוקות בימי מלחמת האחים והשפלות שהשפלו היהודים בהגזרות שהזכרנו למעלה, השחו ראשם, ויתהלכו קודר בלחץ אויביהם. היהודים העשירים והתקיפים בחצר המלך ויותר מכלם דון שמואל אברבנאל עשו כל מה שבכחם להחיש עזרה לאחיהם ולהושיעם כמעט ממעמדם הרע, וביחוד אמרו להושיע לקהלת טוליטולה (טולידה) אשר רוששה מאד בימי הרעה. אך בכל עמלם נבצרה מהם להשיב להקהלה הזאת את כבודה הראשון, והודה וזיוה לא שבו אליה עוד. כי קהלת טולידה היתה לעיר ואם בכנסת ישראל הספרדית בהשכלת בניה, גדולתם בתורתם ועשרם וטוב מעמדם; אך המלחמה והפגעים הרעים הקשורים בה טמטמו את הלבבות והשפילו את הרוח לכל התרומם על, ודאגת חיי הבשר מלא את כל לבם, עד לבלי תת מקום לדאוג לחיי רוח ונפש. התחלשות החשק וההתעצמות לקנין תורה וחכמה, משכה בעקבותיה בערות עצומה וגוראה, ולדברת בן הדור ההוא החלה התורה להשתכח מישראל: „ואפילו הדברים הגלויים היו משתכחים מישראל"[1]. ולאות על שקיעת רוח השיר וירידת דעת החן והנועם בימים ההם המה חרוזי ר' זרח ברפת, ששב והעתיק את הספר איוב מעברית צחה לעברית נלעגת לשון להפוך הוד המליצה הרוממה הזאת למשחית[2]. כה היתה החכמה נעדרת והתורה הולכת ומשתכחת. וכל זאת באה ונהיתה בעצם העת אשר אנשי־דעת ובעלי כשרון היו נחוצים ביותר לחזוק האמונה בקרב העם. כי ראשי הדת השלטת התעוררו מקציהם לקצות לא לבד בהיהודים, כי אם גם בתורת היהדות, לדבר על לב בעלי דת משה, כי יעובוה ויטירו כבודה בתורה אחרת.

המלך דון היינריך השני היה אסיר־תודה לנשיאי הכהונה הקתולית; הכהונה קדשה את נזרו אשר הסיר מראש אחיו בגזל ורצח וישם על ראשו, והיא אשרה וקימה את משפט המלך הזה על כסא מלכותו, ובכחה נכונה המלוכה בידו. בתודתו להכהנים ובחפצו לשום על פניו מסוה התמימות והדבקות להדת השלטת נתן להכהנים את חפצם. בפקודתו נאנסו היהודים לבא בדברי־וכוח על דבר עקרי האמונה עם קנאי הכהנים, דבר הקרוב להפסד ורחוק משכר; כי בריב־שפתים והתעצמות הטענות, לא היו האור והאויר—לאמר לטעון טענות ולהשיב תשובות—מחולקים בין בעלי הטענות בערך שוה. כהני האמונה השלטת דברו דבריהם והוציאו כל רוחם כחפץ לבבם, והיהודים היו אנוסים לבלום פיהם בחום הויכוחים בהגיע עת לדבר, ולא יכלו להשיב למריביהם דבר כאשר עם לבבם. לשני יהודים מומרים נתנה הרשות מטעם המלך לבא בוכוחי האמונה בכל הערים והמדינות בקשטיליה ולכוף את היהודים,

---

[1]) ר' שמואל צרצה בטכלל יופי (בכ"י) בהקדמה. עכ"ל הרב המחבר. ולהוסיף ע"ז יש דברי רבי חסדאי אל הריב"ש (בתשובות הריב"ש ל"ז) „כי בקשטיליה היו רובם עמי הארץ ולא ידעו להתפלל אפילו מתוך הספר". שפ"ר.

[2]) עיין על אדותיו כרמולי באריענט לשנת 1841 בלטב"ל עמוד 235 ותקונו של בעער בהנ"ל מעמוד 312. שירו של זרח נהחבר בשנת ה"א קכ"ד. וע"ע על דבר זרח ברפת, צונץ צור ג. ד. ז. פאעוע עמוד 510. שפ"ר.

כי יעמדו עמהם להתוכח בשערים לעיני העם בכל עת קראם אותם. אחד המומרים האלה היה יוחנן (יואן) איש וואַלאַדוליד (נולד לע' ה"א ה"א צ"ה) שחבר שני ספרי־שטנה על ישראל: פירוש לבאור אבן עזרא על עשרת הדברות בטעם הדת השלטת (Declaratio super Aben-Ezram) וספר להביא לידי השואה את תורת משה להתורת הברית החדשה (Concordia Legum)[1]. בעיר בורגוש היה הוכוח במעמד הארכי־הגמון גומיץ (Gomez) מטולידה, ובהעיר אבילה נאנסו כל יהודי הקהלה להאסף בבית כנסת הנוצרים (ה"א קל"ה) לשמוע לדברי הוכוחים שהיו בפני קהל גדול נוצרים ומחמדיים. מצד היהודים עמד הר"ר משה הכהן די טורסילה (de Tordesillas), שהיה גם בקי גדול בספרי הברית החדשה ואבות הכנסיה הנוצרית. העלוב הזה קבל עליו את המלאכות המסוכנה הזאת בלב חרד ונמוג, כי הוא כבר הכיר וידע את דרך האהבה והרחמים של בעלי דבריו. במלחמת שערים בין האחים על דבר המלוכה הוליכו את רבי משה טורסילה שבי; גדודי החיל שדדו כל הונו, הכוהו ופצעוהו ויאמרו לאנוס אותו להמיר דתו, אך הוא עמד בנסיון ויחזיק באמונתו, כאיש צדיק הנבון למסור נפשו לקדש שם שמים, אולם התרושש מאד, עדי נאנס לקבל תמיכה מקהלת ישראל אשר באבילה[2].

והמלחמה בדבר־שפתים לא כבדה על רבי משה טורסילה; כי המומר יוחנן, אשר חתר למצוא סמוכים לדעות ידועות בדברי התורה והנביאים, לא השכיל בדבריו, ואחרי ארבעה וכוחים נואש יוחנן מחפצו ויורה ברבים, כי דבריו לא יוכלו עמוד בפני בקרת איש ריבו היהודי[3]. אך בזה עוד לא באה צרת הוכוחים לקצה. בימים ההם קם איש אחר מתלמידיו של המומר אבנר־אלפונזו (עיין רי"י חלק ה' עמוד 274) וידרוש מהרב ר' משה די טורסילה לבא ולהתוכח עמו על דברי התלמוד וההגדות, ואם ימאן, וגלה הוא—המומר—את דברו ברבים, כי התלמוד הוא מקור כל רעה ומלא דברי נבלה וחרופים וגדופים על הנוצרים ותורתם. רבי משה די טורסילה העלוב והנענה נאנס עוד הפעם לשמוע במנוחת נפש דברי בלע ושטנה ולהכנים עצמו לשיחות המסוכנות בכל אופן לו ולשולחיו היהודים. אך הוא השכיל פיו ויצליח לצאת מן המצר, להשיב חורפו דבר מבלי להביא עצמו בסכנה, כי ידע להזהר לבלי הוציא מפיו דבר שיעלה עליו חרון אף בעלי הזרוע וכהני הדת השלטת. על פי עצת קהלת אבילה כתב את דברי וכוחיו על ספר, אשר קראהו בשם „עזר האמונה" וישלחהו לבני קהלת טולידה להעזר בו לעת הצורך—ובמכתבו

---

[1]) המומר הזה נזכר בספרו של הנזיר אלפונזו די שפינא בספרו Fortalitium fidei ויקראהו בשם יוחנן המתנייר (Johannes conversus) או יוחנן הגדול (magnus Johannes). הוא יאמר כי נולד ארבעים שנה אחרי המעשה עם הנביא מאבילה בשנת 1295=ה'א נ"ה. שפינא יספר גם כן מיכוחו שהיה לו בבורגוש במעמד הארכי־הגמון גומיץ מטולידה ככל האמור בפנים, וכדברים האלה יספר ר' משה די טורסילה (בעזר האמונה בהקדמה בכ"י): „ובאותה השנה (שנת צהל"י=ה"א קל"ה) באו לכאן לאבילה שני אנשים.... שהמירו תורתנו.... בכח מכתב אדוננו המלך בכל מחוז ופלך שהרשה להם לאסוף את היהודים לכל מקום שירצו ובכל זמן שיחפצו להתוכח עמהם באמונתם ודתיהם, ויזפינו אותנו בתחלה לבית כניסתם הגדולה".

[2]) עזר האמונה לר' משה מטורסילה.

[3]) בהנ"ל.

לראשי קהלת טולידה הוא מזהיר אותם למשול ברוחם ולכבוש כעסם בעת הוכוחים, לבלי הוציא מפיהם דבר רע למחרפי תורתם, יען כי „להם העז והמשרה והכח בידיהם להשתיק את האמת בדבריה גם באגרוף רשע". טולידה העיר והאם בישראל, קהל הראשה לקהלות ישראל בספרד, שממנה יצאה תורה לכל בני הגולה, נדרשה עתה ללמוד מפי אחרים, ולקחת תורה כתובה מן החוץ למען תדע מה שתשיב לצוררי ישראל ותורתו ביום תוכחה.

כאלו צפו ברוחם ראשי ישראל בספרד בדור ההוא וראו את השעות הרעות המתרגשות לבא על בני עמם בהארץ הברוכה, אשר כשבע מאות שנה התענגו בה על רוב שלום, כאלו הבינו בחזון העתים העתידות לבא, עתות הקנאה הדתית בכל פגעיה ורעותיה, כי התעוררו לתת בידי אחיהם „רומח ומגן"— לא כלי נשק ביום מלחמה, כי אם ספרי תשובות למתוכחים עמהם, למען ידעו איך לדבר את אויביהם בשער ביום תוכחה ומלחמת־הלשון — לערוך תשובות באנשי עברתם וללמדם הכסיסי מלחמת הרוח. בעצם העת שחבר רבי משה די טורסילה את ספרו „עזר האמונה" כתב יהודי ספרדי אחר ספר־וכוחי לבטל טענות האומרים, כי פסקה היהדות מהיות לה קדושת התורה שנתנה מפי הגבורה בהר סיני מימי דור אחד או שנים לפני חורבן הבית השני. ר' שם טוב ב"ר יצחק שפרוט מטולידה חבר את ספרו „אבן בוחן"[1]) בהיותו עוד בימי הבחרות, כי אז כבר נוטל עליו לעמוד בנסיון ולהגן על תורתו מורשת אבותיו נגד אלה שחפצו להעבירו לדת אחרת. החשמן (קרדינאל) פידרו די לונה, שנעשה או שעשה עצמו אחרי כן לאפיפיור בשם בינידיקט הי"ג והביא מהומה רבה בקרב כנסיתו, וגם רעות רבות ועצומות על היהודים, נשיא הכנסיה הזה היה מתאמץ להכנים גרים תחת כנפי הכנסיה הקתולית והיה תאֵב מאד להכנס בויכוחים על דבר עניני אמונה. על נשיא הכנסיה די לונה הנזכר, בהיותו בעיר פאַמפלונה בירת מדינת נבארה, עברה הרוח לתבוע את רבי שם טוב לויכוח על אדות הסליחה והישועה, העקרים הגדולים בהדת הקתולית, ור' שם טוב, בכל היותו ממאן מהתוכח על דברי אמונה המסורים אל הלב, נאנס לקבל תביעת החשמן הגדול ולהתוכח עמו במעמד ההגמונים ויתר הכהנים המלומדים[2]). לרגלי תלאות המלחמות שהיו אז בהמדינה היושבת על הספר בנבאַרה בין האנגלים ובין הספרדים היו רבי שם טוב ורבים מאחיו היהודים אנוסים לצאת מהמדינה הזאת (ה"א קל"ח) ויתיישב בהעיר הקרובה טראגונה (Taragono) אשר בארגוניה. שם שמע לפי דבריו: „בי רבו בינינו מאנשי בריתנו אשר יצאו מכללנו

---

[1]) ע"ד ר' שם טוב מטודילה וספרו אבן בוחן עיין בהביליוגרפים. וואלף ואחרים החליפו אותו ברבי שם טוב בן יצחק מטורטוזה (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 109) שחי קודם לו כמאה שנה, וכבר תקן זאת די רוספי ברשימת כ"י 760, № 347 ובספרו: Dizionario Storico s. v. Sprat. הריב"ש שהשיב לו על שאלותיו יכנהו רק בתאר „הנבון, החבר" (בשו"ת סימן ר"י, רכ"ו, תקט"ו). עכ"ל הרחמ"ח, ויש להעיר שמהתשובות האלה יצא לנו שהיה רש"ט רב בטראגונה והריב"ש חבב אותו מאד וחותם לו „נאמן אהבתך". שפ"ר.

[2]) שם באבן בוחן ח"ב פ"ט: אמר שם טוב: להיות אמונת הנוצרים וכו' וכו' ראיתי להביא הנה חויכוח „אשר היה לי עם האדון דון פידרו די לונה קארדינאל מארגון (האפיפיור בינידיקט הי"ג) בעיר פאמפלונה בפני הגמונים וחכמים רבים בביתו".

רודפים אחרינו להתוכח עמנו", כי חפץ המומרים ההם הוא למשוך אליהם רבים מאחיהם בני בריתם מלפנים ולהוציא דבה על תורת ישראל וספרותה אל המושלים והכהנים, וע"כ חבר הספר הויכוחי הנזכר (בשנת ה"א ק"מ) להחליש את כל הראיות המדומות מהתלמוד וכה"ק, ע"ד בטול תורת היהדות בזמן הזה [1]). הספר הזה נכתב בדרך שיחה, ועיקרו הם הדברים שכבר נאמרו בספר הויכוח של ר' יעקב בן ראובן (וכפי שהוא מיוחס — של הרד"ק). אחרי כן באו עוד לידי החכם ר' שם טוב ספרי השטנה שכתב אבנר־אלפונסו על היהודים והיהדות, וישב ויעבור על כל פני הספר אשר כתב, וישם לאל את דברי תשובותיו; ויתרגם גם כן לעברית קצת ספרי האבן־גליון, וישם עליהן הערות ונוספות [2]).

ופעולה נכבדה לא יצאה מאת ספרי הויכוח בימים ההם ובימי מסה לא הביאו התועלת אשר קוו אליה מחבריהם, כי לא חוסר־ספרים, כי אם חסרון אנשי כשרון היתה הנסיבה לירידת השלמות הרוחנית של כנסת ישראל הספרדית בימים ההם. כנסת ישראל הספרדית היתה אז יתומה בלי אב, באין אנשים אשר שאר רוח להם לעמוד בפרץ, כבירים ונאורים הראויים להיות מנהיגי הדור ומנהיגי היהדות, אשר כח להם לעמוד בהיכלי מלכים וכהנים גדולים; כבירי כח לב למשול ברוח המשבילים במקצת, שהחלו להיות פוסחים על שתי הסעיפים, לתת מרוחם עליהם ולחזק בתורת מורשה ונחלת אבות. עתה, אחרי שני דורות, נראה בעליל, כי הקנאה הדתית בת החסידות הנפרזה, אשר החרימה את דרישת החכמה מקרב ישראל בימי הר ש ב"א ו ה ר א"ש, לא לבד שלא חזקה את הדת כי אם גם הועילה להוותה. החרט הגדול, להכחיד את החכמה מישראל פעל פעולתו, כי חדלו דורות־דעה בישראל, ויקם דור חדש ננסי הרוח ועניי הדעת, והיה ביום מלחמת ולא נמצאו בישראל גבורי כח החכמה לדבר את אויביהם בשער; וגם עיני העדה בדור ההוא לא הטיבו עוד ראות נכוחה והבן בחזון המתרגשות ובאות. גם האמונה לדת מורשה נלקתה בעון הבערות וחסרון הידיעה, כי חלושי־הדעת נפתו ביותר לצאת מן הכלל, ולא נמצאו חכמים אשר יקחו לב ונפש תשושי כח האמונה אלה. אך חכם אחד כביר ונאור עמד אז לישראל, וגם הוא לא זכה לפעול על בני דורו בכח חכמתו הגדולה, כי אם בשביל מעמדו בחברה והיותו גדול גם בהתורה התלמודית, וגם חוג פעולתו לא היה רחב ביותר. וזולתו היו כל רבני הדור ההוא שונאי החכמות, וביחוד את המחקר הדתי, ולכל היותר עברו על החכמה בשתיקה ולא חשבוה בלבם. הדבר

---

1) שם בהקדמה נאמר: „אמר המחבר .... מעיר תפילה (טודילה) בראותי אני הצעיר בחכמה ובישנים את צרות הזמן .... רבו בינינו מאנשי בריתנו, אשר יצאו מכללנו רודפים אחרינו .... להתוכח עמנו וישואלים לנו מתוך פשוטי הכתובים והגדות לקיים דעותיהם, ומהם דברי כבושים להבאישנו בעיני הנוצרים אדונינו והמה לנו לפח ולמוקש, גם יש עמנו רבים מחכמי הנוצרים רוצים להתוכח עמנו. ובעונותינו שרבו, לרבות צרות הגלות ומקריו, אנו הולכים ודלים והתורה משתכחת מישראל; ואין אנו יכולים להשיב להם כדת וכהלכה לסבת טרדותינו בעסקי מחיתנו נשינו ושפנו ועול המסים אשר עלינו, לכן שמחי פני כחלמיש לחבר ספר .... אבן בוחן", בתחימת פרק הארבעה עשר יאמר: „ובזה נשלם... אבן בוחן בחדש אייר שנת ה' ק' וארבעים ליצירה בעיר טראנונה".

2) בהנ"ל פרק ט"ו יאמר ר"ש: אחרי ימים רבים מיום חברי ספר זה — היתה עלי יד ה' ויראני ספר נאצות אשר חבר מאישטרי אלפונשי המומר על ספר מלחמות ה' וכו'.

אשר יסמן את רוח הדור הוא, כי בימים ההם כבר חדלה החכמה להיות קנין הרבנים ומורי העם ותהי לנחלת אנשים היושבים בתוך עמם, וגם הם לא באה החכמה בקרבם ולא בא רוחה בלבם לחדש שיטות חדשות בחקר דת ואמונה. לא נמצאו אז חוקרים אשר שמו לבם להבין בספר „מורה הנבוכים" להרמב"ם, וכנגד זה הרבו להתחדד בסודותיו של רבי אברהם אבן־עזרא, ולהתחכם בחכמותיו וחידותיו. תבונת החכם הזה, המדבר בחכמה וחריצות השכל על פרטים רבים ושונים מבלי להביא ענין אחד לשיטה שלמה ולמוד ערוך ושלם, היתה יותר מושכת לב בני הדור ההוא, דור יתום מחכמים הוגי דעות ויוצרי שיטות בחקר־הדת. ר' שם טוב בן שפרוט, רבי שמואל סרסה המכונה אבן־סנה, רבי יוסף טוב עלם, ר' עזרא גאטינו ואחרים חברו באורים לפירושו של אבן עזרא על כתבי הקדש. פתרון החידות של הראב"ע, גלוי סודותיו והארת המאמרים הנסתרים אשר בו היו בדור ההוא ענינים גדולים לבעלי העיון לענות בהם. ומבארי הראב"ע התאמצו בכל כחם להסיר ממנו דבת מתנגדיו ומערעריו, שחשדוהו במינות, ובדרכם זאת הרחיקו מבאריו ללכת לקצה האחרון וישימו את החוקר והמבקר החפשי הזה למאמין לכל דבר.

ההתעסקות בספרי אבן־עזרא לא הרימה רוח מבאריו ולא פעלה בעז תעצומתה לצרף ולברר דעותיהם; הם לא עלו למעלת רוח אבן־עזרא, כי אם הורידו אותו אליהם. המובחר שבהם היה רבי יוסף בן אליעזר טוב עלם הספרדי (מעיר סרקוסטא או סרגוסה? זמן פעולתו בערך ה"א צ'—ק"ל[1]). בהחכם אשר היה לו למופת (הראב"ע) היה גם הוא בעל מסעות, וישב שנים אחדות בירושלים, ולרגלי מסבות חיו בא גם לדמשק. בהעיר הזאת היה אז לרב ולנגיד" נינו של הרמב"ם ושמו רבי דוד הנגיד השני בן ר' יהושע[2]) דור שש־

---

1) ר' יוסף ב"ר אליעזר טוב עלם הספרדי, מחבר הספר (בכ"י) „צפנת פענח" פירוש על אבן עזרא עם הקיצור הנדפס ממנו בשם „אהל יוסף". אפשר הדבר שהוא גם מחבר לוחות מהתקופות (כ"י בוואטיקאן אצל ברטולוצצי חלק ג' נומר 724), ששם נראה שהיה „דיין בסראקוסטה". „הלוחות" האלה נתחברו בשנת ה"א צ"ג, הפירוש על אבן עזרא נתחבר אחרי שנת ק"ח, כי בפרשת תצוה נאמר שם: „אע"פ שרמב"ן גדול ממנו כמה מעלות ואמר שדבריו דברי קבלה, הנה הוא בעצמו חרם קבלתו, באשר אמר בשנת ק"ח יבא משיח והנה עברה ק"ח והמשיח לא בא, ואיה קבלתו?". עכ"ל הרב המחבר. כפי האמור למעלה, הספר „אהל יוסף" הוא הקיצור מ„צפנת פענח" ונתחברו שני הספרים בדמשק אחרי ימי שבתו בארץ הקדושה, שכן נאמר בתחלת הספר אהל יוסף: „אמר יוסף ב"ר אליעזר וכו' מגלות ירושלים אשר בספרד, אחרי באי על אדמת הקדש, שכנתי שנים רבות בעיר הקדש יכוננה עליון ונתתי לבי וכו'" — הספר אהל יוסף נכנס בכלל שלשת הפירושים על אבן־עזרא המצויים עתה בידינו ונקרא בשם „מרגליות טובה". שפ"ר.

2) בשלשלת היוחסין של יוצאי ירך הרמב"ם, כפי שנמנו בההקדמה לספרו של ר"י טוב עלם הספרדי כן בהנדפס (אהל יוסף) וכן בכ"י (צפנת פענח) חסרים דורות או מוחלפים השמות לסבת השתוותם. הנוסחא הנכונה צריכה להיות: „נקרא נקראתי לפני הנגיד הגדול ר' דוד בן ר' יהושע בן ר' אברהם בן ר' דוד בן ר' אברהם בן רמב"ם". רבי אברהם השני (דור רביעי להרמב"ם) חי במחצית השניה של המאה הראשונה לששי (בדברי המחבר: הרביעית הראשונה של המאה הי"ד למספרם). נכדו של ר' אברהם זה ר' דוד השני חי עוד לפי זה במחצית הראשונה למאה השניה אחרי שנת ה"א ק"ח (עיין בהחערה הקודמת. שפ"ר). שני בני ר' דוד זה נשבו על ידי הערין התתרי הידוע טאמערלאן

להרמב"ם. לחפצו והתעוררותו חבר רבי יוסף טוב עלם הספרדי את באורו לפירוש אבן־עזרא על התורה. מזה נראה כי מצא נינו של הרמב"ם חפץ גם בדעת התורה שאינה נגדרת ונגבלת בתלמוד לבדו, אך ספק יש בדבר אם מצא הרב הזה נחת בבאוריו של ר' יוסף הספרדי. המבאר הזה שרכש לו ידיעה נכונה בחכמת השעורים ובחכמת התכונה היה עמל לברר דברי אבן־עזרא בכל מה שנוגע למקצועות החכמות האלה. וכמה פעמים היה למגלה סודות הראב"ע ומגלה פנים בדבריו בסתירה גמורה להיהדות המקובלת. לדוגמא הוא באורו על הראב"ע בפסוק אחד שבתורה, שמבארו באופן כזה, שהיה הראב"ע סובר, אשר הפסוק ההוא נכתב בזמן מאוחר[1]) מזמן נתינת התורה. ומבארי אבן עזרא האחרים לא מצאו לבם להרחיק לכת בחופש דעותיהם כר' יוסף טוב עלם, גם לא הניעו למעלתו בחכמות וידיעות חיצוניות; הם משמיטים עצמם מלדבר בהאבן־עזרא בכל המקומות שישנם בדבריו פנים מסבירות לדרכי הבאור הנוטים מהמקובל, וזאת יעשו לא מחפצם להצטדק ומצביעות, כי אם מתמימות ואמונה קבועה בלב. ר' שמואל צרצה (אבן סנה) (פעולתו נופלת בשנת ה"א ק"ך—ה"א ק"מ)[2]) מבלינסיה היה חקרן ודברן בלי כל התעמקות בהענין שהיה עוסק בו ובכל הידיעות והדברים שנקלטו במוחו. במחקרו היה מסוג החקרנים כרבי שם טוב פאלקיירא, אך זה האחרון היה חכם ממנו וידיעותיו היו יותר צרופות ומזוקקות. וגם בהאיש התמים הזה שלטה לשון הרע, כי היה מכחיש בחדוש העולם, ואת דעתו בקדמות העולם מצא טוב לגלות ברבים; בהיותו בשעת סדור הקדושין ובשמעו את הרב קורא הכתובה לאמר: „בכך וכך ימים לחדש פלוני בשנה פלונית לבריאת עולם" לגלג ר' שמואל צרצה ויאחז בזקנו ויאמר: „וכן כך וכן כך", לאמר שאין כל התחלה לבריאת עולם; וכפי השמועה היה דבר הרב שהיה באותו מעמד (ר' יצחק קאנפנטון? שפ"ר) לאמר: „מדוע לא יבער הסנה?"[3]),

---

המחריב ארצות ומרעיש ממלכות, כאשר יספר בן הדור ר י א ט י (בספרו „מקדש מעט" הוצאת גאלדענטהאל עמוד 101 בהערה ובהקדמה ע' XXVII) בדברים אלה לאמר: „והנה ר' אברהם בנו (של ר' דוד) הוליד ר' עובדיה, ור' עובדיה הוליד ר' דוד ושני בניו.... הלכו בשביה (נ"א: נשאם הטטורלאנו בשביה) ולא נודע מה היה להם וזה היה בימי נעורינו". על פי הזמן יצא לנו שזה רבי דוד הוא הנגיד שהיה מזרז את ר' יוסף ט"ע הספרדי לחבר פירושו על אבן עזרא, ואם ריאטי קורא את אביו עובדיה ור' יוסף יקראהו יהושע, יש לתלות הטעות בריאטי הרחוק מר' דוד במקום וזמן ולא בטוב עלם הקרוב אליו בשניהם. סדר הדורות (כרונולגיה) של בני הרמב"ם שפרסם כרטולי (אגנאלען ליאסט חלק א' עמוד 55) מכתב יד מקורו בטעות ואינו מדוקדק.

[1]) עיין בארוכה ע"ז בצפנת פענח שהוא בכ"י ועיין בפירוש הראב"ע על התורה בראשית י"ז פסוק ו'.

[2]) את זמנו של רבי שמואל צרצה, אשר וואלף יקדים אותו במאה שנה, יוצא לנו ברור מהקדמתו לספריו: „מקור חיים" על אבן עזרא, ששם נאמר כי נתחבר בשנת ה"א קכ"ח (בכ"י שבמינכען ובהנדפס לא נמצא הפרט ליחידות, כי אם המאה והעשיריות—ק"ך), וספרו: „מכלל יופי" (כ"י) חבר שנה אחרי כן. אחרי כן כתב עוד ארבעה ספרים, כאשר נדע מהתימת מקור חיים ושם נאמר: „זאת המליצה ואלה הדברים עשה אותם ר' שלמה בר יצחק הראובני מברצלונה על הספרים שחבר הנאור ר' שמואל אבן סנה ס"ט (סופו טוב) והם.... וטהרת הקדש ועצם הדת וצרור המור ומגן אברהם". שלשת הספרים האחרונים לא נודעו גם להביבליוגרפיים.

[3]) ההגדה הזאת נמצאה לראשונה אצל הטו"ל את היוחסין (ר' שמואל שולם), מבלי שנדע את המקור שממנו באה לו השמועה הזרה הזאת. כי הספור אינו אלא דברי הגדה, יוצא ברור מזה, כי רבי

רמז לשם לווי של רבי שמואל צרצה — אבן־סנה — ודן אותו לשרפה. כן תאמר השמועה הבדויה, וכל זאת דבה רעה היא על האיש התמים הזה, אשר חבר ספרים רבים להוכיח את חדוש העולם, לאמת הגדות התלמוד, ויהי שומר אמונים ודבק בתורת היהדות, ובפירוש יאמר: „כל הדברים שנודעו לנו מפי חכמינו בעלי התלמוד מחויבים אנחנו להאמין ולהחזיק לאמת, ואם נראו הדברים כהפרוה על המדה או למעלה מן הטבע או שהם סתומים, אזי יש לתלות החסרון בנו, שלא נבינם לקוצר שבלנו ובדבריהם נרמזים סודות גדולים"[1]. ובכל היות ר' שמואל צרצה בעיניו ובספריו איש בעל ידיעות והוגה דעות בפחות ממדה בינונית, התפלאו בכל זאת בני דורו על גודל חכמתו, והחכם התורני שהיה לו יד ושם בידיעת השעורים (מתימטיק) והתבונה רבי יצחק ב"ר שלמה אלחדיב[2], שנסה כחו גם בשירים והיה רק חורז ולא משורר, ערך לרבי שמואל צרצה שיר־תהלה וירבה לספר בשבחו אם גם בחרוזים סרי טעם. רבי שלמה הראובני מברצלונה שר לכבודו שירי תהלות ותשבחות[3], כאלו היה רבי שמואל זה באמת חכם מופלג בזמנו. עוד למטה ממנו בידיעותיו ומעלות רוחו היה המבאר את ספרי אבן עזרא ר' עזרא עין אשטרוק שלמה בן גאטינו מעיר אגרמונט (בקטלוניא, נולד לע' ה"א ע', מת ה"א ק"מ)[4]. בימי וקנותו חבר ספר לבאר את הראב"ע, ושם הוא מודה בפירוש את חסרון דעתו בכל הדברים הנוגעים לחכמות השעורים והתבונה בפירושיו של הראב"ע, וביאור יתר המקומות הקשים לקח מדברי חכם מבאר שקדמהו והוא רבי שלמה פראנקו.

וכעניות הדעת בכל החכמות החיצוניות ובבינה במקרא ותורת לשון הקדש

קאנפנטון, שעליו אומרים, אשר קרא על צרצה את המקרא: „מדוע לא יבער הסנה", מת בשנת רכ"ב, ולפי זה, אם גם חי מאה שנה, היה כשנתחבר הספר „מקור חיים" מאת צרצה בשנת קכ"ח תינוק הצריך לאמו.

1) מכלל יופי ח"ג עמוד 16, ומפני שהספר בכ"י לא יכלתי להביא דבריו בלשונו והוכרחתי להעתיקם ממה שנמצא אצל הרב המחבר. שפ"ר.

2) בסוף הספר מקור חיים; ע"ד ר' יצחק בר שלמה אלחדב עיין רשימת וואלף № 1160 וצונץ צור געשיכטע עמוד 423 ע"ל הרב המחבר. וזאת רשימת ספריו א) „אורח סלולה" על חשבון התקופות והמולדות כ"י בווינא; ב) „לשון חזהב" על כלי המדות והשעורים בכתבי הקדש נדפס בווינציא; ג) „כלי חמדה" על מעשה האצטרולב (כ"י די רוסס); ד) „מעשה חשב" על חכמת החשבון כ"י ברשימת אוצרות דוד; ה) „שיר השירים" קובץ שירים בכ"י; ו) עוד קובץ שירים וחידות ומכתמים אצל כרמולי. שפ"ר.

3) עיין למעלה עמוד 26 הערה 2.

4) את באורו לפירוש הראב"ע חלק בשני ספרים. הספר הראשון על הענינים הקלים בהראב"ע ונקרא „ספר הזכרונות" ויגמרהו באלול לשנת ה"א קל"ב וכפי שיאמר חבר את הספר „לעת הזקנה", והספר השני על „הסודות" והסקומיות הקשים והסתומים שבהראב"ע בשם „סוד ה' ליראיו". שני החלקים הם בכ"י. דבריו מובאים בבאורים על הראב"ע מאת פראנגו וגם מר' שלמה ן' יעיש (כ"י בודליאנא ושאר ביבליתיקות), שניהם היו בני דורו של גאטינו וחיו אם כן בתוך השניה לששי בהרשימות די רוסס (סימן 1341) ואצל אורי נמצא ג"כ פירוש על הראב"ע מאת ר' שם טוב שפרום בשם „צפנת פענח" כשמו של הפירוש אשר לר"י טוב עלם. לתשלום הדברים ע"ד הבאורים לפירוש הראב"ע יש להזכיר עוד את פירושו של ר' שמואל בן סעדיה אבן מיטוט שנתחבר ג"כ קרוב להזמן ההוא (ה"א קי"ב).

כן היתה עניות התורה שולטת אז בבנסת ישראל הספרדית, וגם התורה התלמודית, אשר בה עסקו כל בעלי הכשרון וכל בעלי הרגש הדתי, גם היא נמצאה אז בסתר המדרגה וגם בה נראה שביתה והפסק גדול בהתפתחותה, אולי גם במדה גדולה מאשר בענפי הידיעות שהזכרנו למעלה. רבנים אחדים בקהלות גדולות בספרד לא היה כחם גדול בתורה לצאת ידי חובתם, להפוש ישיבה ולבאר את התלמוד לפני בחורים, כאשר עשו אז כל הרבנים בימים ההם. רבנים מעוטי־תורה כאלה היו: ר' עמרם אפרתי בבלינסיה ואנ־ווידאל אפרים גירונדי על האי מיורקה (Mallorca)[1]. וחכם תלמודי אחר ורבי שלמה ב"ר אברהם צרפתי שמו, אשר התיישב על האי מיורקה, מצא את לבבו להקל בכבוד כל חכמי ספרד ובתוכם גם בכבוד גאון התורה התלמודית רבינו נסים בן ראובן מגירונדי (הר"ן) לאמר, כי אין כהם מדת החריפות והחריצות התלמודית, וכל תלמודם הוא בהלכות יבשות וצנומות, ויעמידם על מעלה פחותה במעלות התורה כנגד החריפים שבצרפת ואשכנז[2]; אך גם התלמודי הזה הנותן דופי בחכמי צרפת לא היה גם כן חריף בחריצות השכל הישר, כי אם מפולפל בפלפול עקום ובדרך ההטעאה. לקנה־המדה להשכלה התלמודית של הרבנים בספרד בימים ההם נוכל לחשוב את הרב בעיר טוליטולה (טולידה)—הקהלה הראשית בספרד בימים ההם גם אחרי דלדולה וירידתה—את רבי מנחם ב"ר אהרן ב"ר זרח בעל „צדה לדרך וזוודין לאורחא", האיש אשר בו נחזה תבונת הדור ומאורעותיו גם כפנה אחרת.

ר' מנחם בן אהרן בן זרח (נולד לערך ה"א ע' מת לערך ה"א קמ"ה)[3]

---

1) עיין שו"ת הריב"ש סימן שע"ה, תמ"ה.

2) בהנ"ל סימן שע"ו.

3) שנת מות ר' מנחם בן זרח בעל צדה לדרך נדע מהמצבה (באבני זכרון עמוד ה' סימן י') מהפרט **היינו אין אב** (אם לא נחשוב הה"א בראשונה לה' אלפים. שפ"ר). אחרי אשר בהמצבה נאמר: „זקן בא בימים" הנה נוכל מזה לדעת בקרוב גם עת לדתו. אך יש בידינו גם לדעת שנת הלדה ביתר דיוק. ר' מנחם בן זרח בעצמו מודיע, כי נולד בנבארה אחרי גרוש הכללי בצרפת (בשנת ה"א ס"ו), כי נשא אשה בהיותו בן ט"ו שנים ובימים מועטים אחרי כן היתה ההרגה הגדולה באישטילה אשר בנבארה ואבוי ואמו ואחיו מתו על קדוש השם וזה היה בשנת ה"א פ"ח, אם כן נולד מעט קודם ה' ע"ב. ומעות היא בידי ר' אברהם זכותא בעל היוחסין המוציא מדברי בעל צדה לדרך בחשבונותיו לתקיפות וקבועות המולדות (מאמר רביעי כלל ב', שפ"ר) שבאותה השנה (קל"ד) מת. פרטי תולדותיו של בעל צדה לדרך נמצאים בהקדמה להספר. עכ"ל הרב המחבר.

וליתר ביאור אביא בזה נוסחת המצבה:

אראלים ומצוקים אחזו בארון איש חמודות,
מדבר בו נכבדות,
גדול רב ורם
אשר הונף ואשר הורם.
אלוף עירם
נודע באיים שבו
ותהי המטרה על שכמו.

הוא החכם הרב ר' מנחם בן זרח תמ"ך (תהי מנוחתו כבוד) בן הקדוש ר' אהרן. ונצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקודש. והושם תחת האבן הזאת לזכרון. ונלכדה קרית ספר, הנותן אמרי שפר, מקין לב נרדמים, עלה מן הארץ לשמי מרומים. זקן בא בימים. הולך בדרך תמים.... בחדש אב שנת **היינו אין אב**. שפ"ר.

היה בן משפחה אשר רבו בה הנהרגים על קדוש השם. אביו ר' אהרן היה מן האֶמללים המנורשים מצרפת בשנת ה"א ס"ו, אחד מהקרבנות שהקריב פהליפּפּ אויגוסט על מזבח קנאת הדת ועוד יותר על מזבח אהבתו את הבצע (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 235). כמעט נקי מהונו וקנינו, שהיה לבז ולמשסה בידי המלך שהיה חומס וגוזל את היהודים האזרחים בארצו בארח משפט ולפי שורת דין העריצות, בא ר' אהרן ושארית רכושו עמו להעיר אֶישטילה (Estella) בירת המדינה נבאַרה ויאמר להשתקע בה. שם בנבאַרה נולד ר' מנחם. אך המשפחה האֶמללה הזאת נמלטה מן הפחת אל הפח, כי בעת ההרגשה האיומה באֶישטילה, בעת רדיפת היהודים על ידי אחד הכומרים הדומניקנים בשנת ה"א פ"ח (עיין די"י חלק ה' עמוד 269—270), קדשו שם שמים ונהרגו על אמונת היחוד אביו של ר' מנחם ואמו וארבעת אחיו הקטנים ממנו, והוא — רבי מנחם — שהיה אז כבר נשוי הוכה ונפצע בחרבות ורמחים בידי „עשרים וחמשה רשעים", וכמעט שעשו גופו ככברה; אך בהיותו מוטל בין המתים חמל עליו אציל פרש אחד ממיודעי בית אביו ויוציאהו מן החללים ויביאהו לביתו ויגמול עמו חסד. כמעט נרפא ממחלתו ויוסף להתמיד בתלמוד תורה וישב לרגלי מורו הדרשן והמקובל רבי יהושע אבן שועי"ב תלמידו של הרשב"א, ואחרי כן בא לישיבת רבי יהודה בן הרא"ש בטולידה המפוארה וממנו קבל רוב תלמודו. בהיותו עומד בשנות הארבעים היה תופש ישיבה של מעלה בהעיר אלקלעה (Alcala de Henares), ונקרא למשרתו זאת מאת ראשי הקהלה שם. בימי המהומות בקשטיליה, לעת מלחמת שני האחים דון פידרו ודון היניריך, הכוהו אנשי החיל הפראים ופצעוהו „ולא נשאר לו מכל עמלו בלתי ספריו, ביתו ואדמתו". אז חש לעורתו הנגיד והנשיא אשר באישביליה רבי שמואל אברבנאל, ויוציאהו מתוך ההפכה, ובעזרתו והשתדלותו נקרא להיות לרב בטולידה ולתפוש שם ישיבה, כאשר שקטה הארץ מעט ממהומות המלחמות, והיהודים הנשארים בעיר ההלה הזאת נתנו לו היכלת לשוב ולהרביץ תורה בישראל. בהיותו תלמידו של הגדול בתורה בבני הרא"ש רבי יהודה, הנה המשפט לנו לקווה, כי היה מיחידי הדור בתורת התלמוד, ובתלמיד הראוי למלא מקום רבו הגדול, אך רבי מנחם בן זרח, בכל היותו בקי בכל חדרי התורה, לא התנשא על המדה הבינונית כמדת רוב בני דורו. לשום גבול להבערות הדתית ושכחת דיני התורה ויסודי היהדות שהתגברו בדורו, חבר ספר הכולל בקרבו תורת ההלכה למעשה ותורת המוסר והלבבות של היהדות; ספר מכיל בקרבו בקצר לשון וסגנון קל ונוח להבין את המצות והדינים, הרעות והאמונות, שרשי תורת היהרות ויסודותיה. ולא לבד עניני התורה המעשית והעיונית הורה לנו בספרו, כי אם גם חקירות בחכמות הרפואה (מנין אברי הגוף ותועלתם), תורת הנפש ומעשי החושים וכחותיהם, ויקרא את הספר הכללי הזה בשם „צדה לדרך"[1]. הספר נתחבר ביחוד בשביל היהודים „הגדולים היוצאים ונכנסים בחצרות המלך והשרים", כי יהיה להם ספר כולל רוב תורת היהדות בדינים ומנהגים וגם

---

1) מלבד השם העברי, צדה לדרך" נקרא גם בכשדית „זוודין לאורחא"; נדפס לראשונה בפיררה. בשנת שי"ד.

באמונות ודעות. והספר כתוב, כאמור למעלה, בסגנון קל ומלא דבר ולשון קצרה; אבל כל דבריו נשמעים לנו כהד הדברים שנאמרו ונשנו פעמים אין מספר, וכטוחן קמחא טחינא, תפל מבלי כל לחלוחית של טעם ושכל טוב שיוסיף המחבר משלו. כל הענינים השונים עולים בו בערבוביא, החלקים אינם מתאימים לכללו וקשור הענינים הוא בחוט דק, ודמיונו לאיש ננס יוצא בבגדים שאולים מאחד הענקים. בהחלק התלמודי אשר בהספר לא נראה את מחברו מעמיק בסברא, איננו מקורי ולית ליה מגרמיה כלום. הערת המחבר והתנצלותו בענוה, כי „כל אשר יקרא בזה החבור וימצא בו נחת לא ישבח אותו אבל ישבח לחכמים ולמחברים אשר קדמוהו", היא אך למותר, כי בכל דף ודף נראהו מדבר בלשון הקדמונים ומוסר לנו דבריהם בלשונם. הדבר האחד שבו יש יתרון לבעל „צדה לדרך" על יתר ספרי הדינים לפניו ולאחריו, הוא סגנונו המדבר אל הנפש ומתקבל על הלב. כי ביחד עם הדינים והמנהגים הוא מוסר לנו תורת המדות ושמירות חקי הבריאת וכללי ההנהגה המוסרית, ולכן נכרים בדבריו חום וחיים במדה יתרה מאשר בספרי „הפוסקים" האחרים[2].

אך שני אישים עולים על בני דורם, גבוהים במעלות רוחם ממדה בינונית, בכשרונותיהם ובינתם הישרה, בידיעותיהם הרחבות והעמוקות, ופניהם המאירות מתנוצצים לפנינו כאורות מאפלת התקופה הזאת בבנסת ישראל הספרדית, והם: רבי

---

1) הרב המחבר מעט דמותו של הרב ר' מנחם בן זרח בערכו, ובאמת טעמים טאד ברבני הדורות ההם וגם אחריו, שהיו יודעים לתת לכל ענין וענין בעניני הדת ומעשי המצות ודקדוקיהם פנים מסבירות ותוכן מוסרי ומדותי כהרב הצדיק והחכם הזה אף על פי שלא היה חוקר מתפלסף. אף על פי שהיה בן דורו ולא מאם בתורת הסוד, וכאחד מתלמידי תלמידיו של הרמב"ן הוא מחלים שהאותיות והתגין שבתורה וכתרי אותיות רומזים לסודות גדולים (מאמר א' כלל א' פרק כ') ומזכיר גם את עשר הספירות „אבל העקר הוא האחד" (מאמר ד', כלל ד' פרק ה'), הנה לא היה דבק בה — ויותר מבשני המקומות האלה לא יזכיר את הקבלה, אף שבמנהגי התפלות היה לו מקום גדול לפנות להסודות הנרמזות בה. מתרעם הוא מאד על בני דורו המאמינים בנחושים, בכשופים ובאיצטגנינות (האמונה ההבלית אשר גם הראב"ע לא נקה ממנה) והוא קורא תגר על: „בני דורנו כי מניחים הם תורה שלמה שלנו בעבור שיחה בטלה שלהם". בכלל מעשה הכשוף הוא כל הדברים שלא יגזור אותם העיון הטבעי (ואם כן בכלל זה כל עניני הקבלה המעשית), ואמר: „כל שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי — כוונתם כל מה שיחייב השכל לפי העיון הטבעי הוא טוב" (מאמר ב' כלל ד' פרק ה'). נכבדים מאד פרקיו בהנהגת הבריאות (רוב הכלל השלישי במאמר ראשון), שמלבד הרמב"ם לא נמצא עוד כמוהם בחוקי ההיגיענה לחכמי ישראל בימות הבינים ועל פי יסוד ספרי חכמה בעברית ולועזית. מצויין הוא גם בזה מכל רבני דורו, בדרשו בטעמי המצות. ואפילו בהחוקים ככלאים ושעטנז, שעליהם אמרו חכמי התלמוד: חקה חקקתי גזרה גזרתי אין לך רשות להרהר בהם, הוא מחפש ומוצא טעמים מתקבלים על הלב — שהם כנגד חקי ארץ מצרים, להמלט מאבק עבודה זרה (עיין במאמר כלל ופרק הנ"ל). ובדברו על טעמי המצות מבאר הוא לפי"ז טעמי שחיטה וטרפות, ודבריו שם נכבדו מאד (מאמר ב', כ"א, פ"א). נפלא הוא ברוח הסבלנות ביחוס לבעלי אמונות אחרות במדה שלא נמצאו כמותה בין סופרי העמים בדורות ההם. הוא היה אומר: „בצלם אלהים נשתוו כל האומות, לא שנאמר אנחנו שאין נפש אלא לישראל, כמו שיאמרו רבים עלינו (כלומר הם אומרים בהפך: שאין נפש אלא להם) וזאת סבלות גלויה וטפורסמת, שכל מין האדם הוא בעל צלם (האלהים)... אך לישראל הרבה תורה ומצות... ואחד מן האומות שעוסק בתורה ומצות כראוי לו, גדול מאחד מבני עמנו שאינו עוסק בתורה ובמצות... [ומה היא תורתו?] כשהוא מקיים שבע מצות היא התורה הראויה להם (מאמר א', כלל א', פרק ל"א). מתרעם הוא על הפילוסופיא והעוסקים בה

חסדאי אבן קרשקש ורבי יצחק בר ששת (הריב"ש), ושניהם היו לא בני ספרד התיכונה (קשטיליה) כי אם בני ספרד הצפונית (ארגוניה) בימי המלכים פידרו הרביעי ויואן הראשון, ששם לא נתדלדלו היהודים ולא השפל כבודם כאשר בממלכת קשטיליה. אמנם כן, גם רבי חסדאי אבן קרשקש ורבי יצחק בר ששת לא היו חשובים במדה כזאת למשול ברוח בני דורם ולהתוות לפניהם הדרך ילכו בה על פי הכללים והמדות שהורו והוגו מלבם, אך בכל ואת היו הם הגדולים שבדור, הנקודה התיכונה שאליה הביטו ונהרו רבים מראשי קהלות ישראל, וכמה פעמים באו לפניהם לשמוע דבר פיהם בשאלות גדולות וענינים מסובכים ומסוכסכים. שני החכמים האלה, כל אחד לפי דרכו ויכלתו, היו לבם ומחשבותיהם, חפצם והתעצמותם נבונים לקיים את היהדות, לגדלה ולחזקה, לעשות שלום בפמליא של ישראל בקהלות קרובות ורחוקות ולחזק ברכים כושלות וידים רפות בימים הרעים ההם, כפי מדת האפשרות על פי יכלתם וידם הקצרה ומסבות הזמן הרעות.

רבי חסדאי בן אברהם[1] קרשקש (נולד לערך שנת ה"א ק', מת לע' ה"א ק"ע)[2] ישב בתחלת ימיו בברצלונה ואחרי כן עד אחרית ימיו ישב ישיבת קבע בסרקוסטא (סרגוסה). ואף כי היה האיש גדול גם בתורה התלמודית ומלומד בחכמות העולם, לא השתמש בכתר הרבנות; כנראה לא נתנו לו עשרו ועסקי ביתו לפנות דעתו ושעתו להמשרה הכבודה הזאת[3]. רבי חסדאי קרשקש היה קרוב למלכות ויוצא ונכנס לחצר המלך יואן הראשון; כמה פעמים התייעצו עמו בשאלות נכבדות שבעניני המדינות והיה בא בדברים ועומד בברית ידידות עם רַבי (גראנדען) הממלכה. החכם המופלא הזה היה בקי ביסודות השיטות הפילוסופיות השונות, ידע מסקנותיהן והחלטותיהן, אך לא השתעבד להן, כי התרומם עליהן להיות הוגה דעות מלבו; יען היה בעל שכל מקורי וישחרר עצמו מהדעות המוסכמות

פעמים רבות בההקדמה ובפנים, אבל את הרמב"ם כבד ובו נעזר בחבור ספרו כמבואר בהקדמתו, אך לב־ ורוחו נתונים לחכמי צרפת, וביחוד נראה בו יראת הכבוד שהגה לבו אל הרא"ש ובניו, ויאמר, „בי הוא (הרא"ש) העמיד התורה על כנה בא לספרד והעמיד תלמידים הרבה הוא ובניו אחריו" (מאמר א' כלל ד' פרק כ"א). מתיר הוא לכתוב נט „בכל כתב ובכל לשון", רק „יש לדקדק שיכתב בתקונו" (מאמר ג', כלל ג', פרק ד'). כללו של דבר, המחבר והחבור הם חזון יקר בדורות ההם וגם אחרי כן, הספר טוב ומועיל לחובות הלבבות וחובות האברים עם ידיעת הדינים ודרכי המוסר, לאלה שאין תורתם אומנתם. ומכל דף ודף מתנוצץ ממנו הרצון הטוב והתשוקה הנמרצה של מחבר להועיל ולהטיב לבני עמו. זאת היא מה שראיתי להעיר בתשלום תולדות החכם התלמודי הזה.— ובדבר טותו לא היה צורך להרב המחבר להוכיח שהגיע לשנות הזקנה מנוסחת המצבה כי בחתימת ספרו יאמר בעצמו: „הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי" דברים הוכיחים שכבר היה אז מופלג בזקנה. שפ"ר.

1) הרשי"פ בכנסת ישראל שלו עמוד 373 מחליט שהוא בן רבי יהודה, ובבירור גמור יאמר: „לא בן ר' אברהם", ולא אדע מנין לו? בתולדתו שכתב הד"ר יואל בחכמה רבה ודייקנות יתרה וכן אצל החכמים הקדמונים ובהקדמת ספרו יאמר: אני חסדאי בר אברהם בר חסדאי בר יהודה בר חסדא וכו'— וצ"ע. שפ"ר.

2) ברור פרטי תולדותיו בציון ב' סי' א' בסוף הספר.

3) ואף שלא ישב על כסא הרבנות, כשבא דבר הלכה חמורה לפני הריב"ש בהלכות אישות בשאלה טור' חסדאי בן שלמה מבלונסיאה, שלח הריב"ש בידי בנו תשובה לרבי חסדאי קרשקש להכריע ההלכה עפ"י דעתו (שו"ת הריב"ש תמ"ו). שפ"ר.

בדורות ההם, הדעות שנקבעו בימי הבינים לאמתיות שאין לזוז מהן. אמנם כן, התורה או היהדות המקובלת היתה לו ליסוד היסודות; אך גם היא קבלה במוחו תמונה מסומנת ומצויינת וצורה מופלאה. רבי חסדאי אבן קרשקש היה הראשון שהכיר את חולשת כחה של הפילוסופיה המדרשית ששררה בכל ימות הבינים, ובמיטב הגיונו הוכיח את כל חלקי הסותר אשר להפילוסופיה הזאת וירעיש וירופף את יסודותיה. לו היה זמנו יותר מסוגל לחקרי לב ההגיון הפילוסופי, אזי היו דעותיו ומחשבותיו, החפשיות מכבלי הדבורים והכללים שכללו הפילוסופים המדברים בכל ימי הדורות, בוקעות ויורדות עד לשרשי הדעות השולטות בימים ההם ותהיינה נכונות לשנות פני החקירה האנושית תכלית שנוי. מתולדותיו בימי נעוריו לא נדע דבר, ובגלל זאת לא נוכל לדעת את הכחות וההשפעות אשר פעלו עליו. לנטות מדרך הוגי דעות שקדמוהו, לבטל הנחות הרמב"ם והרלב"ג וגם להפקיע עצמו משעבוד לאריסטו שהיה מולך בכפת החכמה בימי אלף שנה ויותר בכל דורות הבינים. אבותיו היו גדולי התורה, ואבי אביו (רבי חסדאי ב"ר יהודה קרשקש רבו של הריב"ש. שפ"ר) היה נחשב לאב לתורה כאחד מבני הרא"ש או האשריים, והוא בעצמו קבל תורתו מהחכם התלמודי הנאור והכביר בתורת ההלכה רבינו נסים בן ראובן (הר"ן) בברצלונה. בתכונת רוחו היה רבי חסדאי בעל לב טוב, חנון ורחום, אוהב ואח לצרה, מבקש את נרדף ומשגב לעמו. ובדור ההוא, כאשר סמכה חמת הקנאה הדתית על יהודי ספרד, והרדיפות הנוראות והתלאות העצומות כתומן באו עליהם, היה רבי חסדאי גואל ישראל ורב להושיע, ובכל כחו התאמץ להקל את כובד הצרות ולהפיג מעט את טעם מרירותם (יתר תולדות ר"ח קרשקש והשקפותיו בחקר־הדת תבאנה להלן).

דומה לרבי חסדאי קרשקש במדות ומעלות הנפש, אך נבדל ומשונה ממנו בתכלית הבדל בדעות וחקרי לב, הוא זקן ידידיו רבי יצחק ב"ר ששת ברפת (הריב"ש). (נולד לע' ה"א צ"ו ומת לערך שנת ה"א קס"ח)[1]. אותו נוכל לחשוב לתלמיד הרשב"א, כי, כאשר יספר בעצמו, „נתגדל בברצלונה בבית מדרשו של הרשב"א ז"ל עם הרב בנו (ר' אברהם. שפ"ר) ואחריו ראה את המאורות הגדולים הרב ר' פרץ כהן והרב רבנו נסים". וכמו שנדמה הריב"ש להרשב"א בשכלו הזך ובינתו הישרה והמקפת כל חלקי הנושא בענינים תלמודיים, כן נדמה לו בהלך רוחו במדות ודעות וכמוהו עמד לשטן אל חקר־הדת על פי המושכל וההגיון. ובאמת בשנאתו אל החקירה המופשט הרחיק הריב"ש ללכת עוד מהרשב"א; החכם התלמודי בברצלונה, בהיותו נלחץ לזה על פי מסבות הזמן וצורך השעה החרים ואסר למודי הפילוסופיה לבחורים שלא התחוללה דעתם עליהם, והרב

---

1) בדבר מספר שנותיו של הריב"ש, מתי נולד ומתי מת, רבו הספקות. הרהמ"ח במהדורא ראשונה ושניה החליט, כי הגיע הריב"ש לזקנה מופלגת קרוב למאה שנה, ואחרי כן נגלה לו הטעות שטעה ביחסו להריב"ש דברי איש אחר ושמו רבי משה חלאוה וחזר בו במהדורא ג'. — בהשאלה הזאת נשאו ונתנו החכמים שזח"ה (בהמזכיר שנה י"ג ע' 74), פרופ. קויפמאנן (מאנטסשריפט גראטץ 1882 ע' 86 וש' 1883 ע' 190) והח' הר"א אטלאס בהכרם תרמ"ח במאמר גדול ורב הענין 1—26. ובירורי כל הספקות וחלוקי הדעות בהשאלה המסובכת הזאת יבאו בסוף הספר ציון ב' סימן ב'. שפ"ר.

בסרקוסטא (הריב"ש) באמונתו ותמימותו עד קצה האחרון החליט ופסק להלכה, כי גם לגדולים ובאים בשנים „ראוי להמנע מהם" (מן החכמות), אף כי בימיו לא היה עוד מקום כלל לפחוד מתגברת המינות, ודבריו היו: „ספרי הטבע המפורסמים... ראוי ליזנע מהם, מפני שהם מהאמצים לעקור עקרי תורתנו הקדושה... חדוש העולם והשגחת השם יתברך בפרטי המין האנושי. והם מביאים ראיות ומופתים לפי דעתם לקיים קדמות העולם ושהוא מחוייב מן השם יתברך כמו שהאור מחוייב מן השמש והצל מן האילן... וכמו שאין ביכלת השמש לשנות האור הנמשך ממנו והאילן את הצל, כן השגחת הבורא לא תהיה במה שהוא למטה וכו'". מערער הוא על הרלב"ג בדבריו על נסין העקדה, ואיננו נותן מקום לחכמת הרפואה להכריע בהלכות טרפות[1]). דרכי החקירה של הרמב"ם והרלב"ג הוכיחו לו כי בעקבות הפילוסופיה כרוכה סכנה להדת, כי אף שהיו אלה השנים גדולי עולם הביאו לפעמים בספריהם דעות נפסדות ובקשו להקטין מעלות הנסים שבכתבי הקדש וגם לבארם עפ"י דרך הטבע. בתכונת רוחו ומדותיו היה בעל לב טוב ומעשים טובים, בעל מדות נשגבות, נוח וענותן, וכמה פעמים היה מותר על כבודו וטובתו לטובת הכלל והשלום בישראל, ויהי אהוב ונחמד לבני דורו ורצוי לכל אחיו. אמנם בכל היותו אוהב שלום ורודף שלום, כשנגעו הדברים לדיני התלמוד וגם להמנהגים המקודשים — אף שאינם עקריים ונכבדים — בהריחו דברים שהם כפגימה בתורת ההוראה ההלמודית, היה מהפך מדת הרחמים למדת הדין, ולא נתן את העם להקל גם במנהגים קלי הערך[2]).

הרב הגדול הזה היה חשוב מאד בעיני בני דורו בשביל גדלו ותקפו בתורה, בינתו הזכה ושכלו הישר והחודר לכל ענינים עיוניים, ועל כלם בשביל תכונת נפשו היקרה; וקהלות רבות התחרו אשה את רעותה, לקרוא אותו אליהן ולהושיבהו על כסא הרבנות וההוראה. קהלת ישראל החשובה בסרקוסטה בחרה אותו לרב. אך בני הקהלה קלעת-איוב (Calatajud) נתנה גם היא עיניה בו ותאמר לקחת אותו אחרי כבוד, להיות שם לרב ואלוף. ובעת ההיא נמצאו אחדים מתושבי סרקוסטא, אשר המרו את רוח המורה הגדול הזה ועצבו אותו והניאוהו מהוציא לפעלו את חפצו בדבר איזו מנהגים לתקון הקהלה, ועל כן כבר נמר ברעתו לעזוב את העיר הגדולה הזאת, למען שבת במנוחה בקלעת-איוב הקטנה ממנה. אך בעלי ריבו התנחמו על מעשיהם, פיסוהו ברבים ולא נתנוהו להפרד מהם. — וכאשר לא נאות להם עוד, אמרו גם „לעכבהו בכח המלכות"; ויוסיפו עוד להבטיח כי יעשו מעתה ככל מצות הרב הריב"ש עליהם, וישלחו צירים לקהלת קלעת-איוב להתיר להרב את נדרו, וישאר בסרקוסטא. אך גם נדע אשר משם יצא אחרי כן לשבת בבלינסיאה ובטורטוזה[3]). כמעט שהספיק להיות נמנה לרב בסרקוסטא

---

1) שו"ת הריב"ש ט"ה, קי"ח, תע"ד.

2) שם שפ"ה. ומשם ומכמה מקומות אחרים נראה שהוא מחמיר מאד גם בשאלות האישות ולא חשש גם לתקנת עגונות וזקוקות ליבום. שפ"ר.

3) בהג"ל סימן קצ"ב בסופו.

(סרגוסה), וימצא מקום להוכיח דרכי מחשבותיו בהוראה, להיות נוטה לחומרא ולדקדק לא לבד בדינים ומצוות, כי אם גם במנהגים. למורת רוחו מצא בהקהלה הזאת מנהג ישן, לקרוא את המגלה בפורים לפני הנשים בלשון לועזית מתוך מגלה כתובה בהלשון ההיא, למען יבינו מה שקוראים לפניהן, וזה נעשה בקהלתם מימי דור דור בהסכמת הרבנים הקדמונים, שמצאו המנהג מסכים להלכה על פי התלמוד. וכל זה לא היה שוה להריב"ש, וירעם בקול גדול על המנהג הזה ויקרא לעזרה לו את רבו המורה הגדול ה ר"ן, וכנראה עלתה בידי שניהם לבטל המנהג הנאה הזה ולהעבירו[1]. עוד יותר יסמן ויציין לנו הלך רוח הריב"ש, הדין ודברים שהיו לו עם רב אחד מזקני ההוראה — „זקן ויושב בישיבה" כעדותו של הריב"ש בעצמו — רבי חיים גאליפפה, שהיה בדרכי ההוראה ההפך מהריב"ש. האיש הזה (נולד לע' ה"א ע', מת לע' ה"א ק"מ)[2] שהיה רב לראשונה בוואשק"ה (Huesca) ואחרי כן בפמפלונא אשר על האי מיורקה, מלאו לבו להורות היתר בדברים אחדים שהיו נוהגים בהם איסור, ובכלל, היה הרב הזה חזיון מופלא בזמנו, ולא הכירהו מקומו בין בני דורו. משנקבע בית מדרשו של הרא"ש ובניו בספרד, נחזה בכל הרבנים אשר שם נטיה אחת להחמיר ולהיות מיראי הוראה, אך רבי חיים גאליפפה היה האחד, אשר נטה מהדרך הזה אל העבר השני, ודברו היה, כי יש לבקש בהתלמוד תמיד כחא דהיתרא, גם נסתייע מאבות ההוראה רש"י ורבנותם שבקשו ומצאו צדדי ההיתר גם על דברים שאיסורם מפורש בתלמוד, ואשר עשו הם יש ביד כל רב ומורה בעדתו לעשות. דבריו היו: כי הזמנים נשתנו עתה מכפי שהיו בימי התלמוד, „ובזמן הזה אין להעלים היתר בשביל עמי הארץ, כי כלם חכמים ונבונים ויודעים את התורה ובקיאים בדקדוקי מצוות". ואת מחשבותיו אלה היה רבי חיים מצרף למעשה. ואף כי ההלכות למעשה האלה נגעו בענינים קלים, שלא היו שווים בנוק ההתרגשות וההתרגזות מצד הריב"ש: סריקת הראש בשבת והיתר גבינות של נכרים. אך גם בהחלק העיוני שביהדות נטל רשות לעצמו לנטות מהדרך הכבושה עד הנה, ובספרו „אגרת הגאולה" יאמר, כי נבואותיו של ישעיה הנביא בדבר גדולתם של ישראל לעתיד לבא מוסבות על ימי הבית השני. — ותקם סערה בעדת הרבנים נגד הרב

---

[1] בהנ"ל סימן שפ"ח, שצ"א, ותשובתו הראשונה ערוכה אל רבו הר"ן. יש להעיר כי מלבד הבינה הישרה הנה אין כל ספק שבדבר קריאת המגלה בלועזית היה המנהג כדין וכהלכה והר"ן, והריב"ש הרגישו זאת ונכנסו לדחוקים, אחרי כי גמרא מפורשת היא במגלה י"ח שלגיפטים בגיפטית וליונים ביונית וכו' יוצאים בקריאת המגלה עיי"ש. שפ"ר.

[2] התשובה מהריב"ש (שהיא באמת תוכחה מגולה מאהבה מסותרת לר' חיים גאליפפה. שפ"ר) בסימן שצ"ד נכתבה בין השנים קל"ד—קל"ח כי שם מזכיר את הר"ן בהוספת המלה ז"ל, ור' חסדאי בן שלמה היה אז בטודילה (עיין ציון ב' בסוף הספר). ובתשובה זאת כבר יאמר הריב"ש על ר"ח גאליפפה: „חלילה לזקן שקנה חכמה ויושב בישיבה שיאמר על שמאל שהוא ימין". רח"ג זה חבר קונטרס „עמק רפאים" אחר „הטות השחור", שהוא ספורי הרעות שביצעו את ישראל לרגלי המגפה הזאת, והוא כ"י באוצר ד' דוד אפפענהיים, ושם יזכיר גם את ההרגנות בקטלוניא (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 311). הוא חבר גם הספר „אגרת הגאולה" ומביא אותו העקרים שער ד', ובו מפרש את נבואות נחמות ישעיה על ימי הבית השני, ולפי עדות די רוססי נמצא באוצר ספריו פירוש מרח"ג על העבודה מר' יוסף בן אביתור (de Rossi № 313, p. 171).

המחדש הזה, ורב אחד ר' חסדאי בן שלמה מטולידה קבל על עצמו להביא עליו קטגוריא לפני הריב"ש, וזה האחרון מלא פיו תוכחות על „הזקן ויושב בישיבה" ויגער בו בנזיפה, כאלו היה אחד מתלמידיו [1]). בעיניו נחשב ליהירות וגם לעוות, אם יטלא לב איש לאמר, כי כחו גדול בתורה ככח „המאור הגדול רבנו שלמה ז"ל (רש"י) וכהמאור השני רבנו יעקב איש תם, אשר כמוהו לא היה בפלפול מיום שנחתם התלמוד — ומי אשר ידמה וישוה להראשונים, ואם הראשונים כמלאכים וכו'"; ובכן יפצור בר' חיים אבן גאליפפה לבל יעורר ריבות ולא ירבה מחלוקת בישראל. כן נשקע תחתיו חפץ התקונים הקלים האלה, ולא נשמע עוד דבר עליהם בגבול ישראל אשר בספרד.

אמנם כן, ההתחזקות בהדת המעשית על פי דקדוקי מצות והנטיה לחומרות היו מתאימות אז להלך־רוח בני הדור וצרכי הנפש בימים ההם; וכל המחמיר ביותר היה נחשב לבעל דת ותמים עם היהדות ביותר. כרבי יצחק בר' ששת (הריב"ש) כן היה אוהבו רבי חסדאי אבן־קרשקש בדעותיו בדבר היהדות המעשית; ואף כי לא היה מתנגד להחכמות כמוהו, אך החכמות נחשבו לו לרקחות ולטבחות להתורה, והפילוסופיה שפחה חרופה להאמונה. — שני אלה נחשבו אחרי מות רבנו נסים (הר"ן) לאבות התורה וההוראה לכל כנסת ישראל ולא לספרד לבדה. שאלות בדבר הלכה באו ע"פ הרוב לרבנו יצחק בר ששת מקרוב ומרחוק, מצרפת, איטליה ואשכנז [1]), אך גם לרבי חסדאי קרשקש באו מקצוי ארץ שאלות בדבר הלכה [2]). הרבנים הגדולים שבדור ופרנסי הקהלות היו פונים אליהם לשאול פיהם ועצתם בכל עניני הדת וחיי הקהלות והיו נשמעים לדבריהם והחלטותיהם. כאשר נרעשו הלבבות והרוחות בכנסיות ישראל אשר בנבארה, בגלל החרם אשר הוטל מטעם הרבנים על איש גדול ונכבד מאד אחרי מותו, על דון יהודה הלוי, והאיש היה בחייו נשוא פנים „ותהי המשרה על שכמו ויהי דורש טוב לעמו" כי הצליח מאד בשתדלנותו בהיותו ראש הרבנים ורופא מלך נבארה: והנה כאשר כבר היה בעלמא דקשוט נגלה עונו. כי „בעתתו רוח רעה ונעשה צדוקי". או פנה הרב הגדול ר' יוסף אורה־בואינה (Orabuena) לרבי חסדאי קרשקש, לשחרהו כי יעמוד הוא בפרץ, ישביח שאון המחלוקת וישך כעס בעלי הריב [3]). גם במערכות המלוכה בארגוניה חשבו את החכמים האלה לראשי כנסת ישראל במדינה הזאת, ותהי זאת להם לרעה ומבשול. לרגלי מלשינות אנשי רשע, מלשינות אשר לא נדע שחרה, יצאה פקודה מאת מלך ארגוניה דון פידרו הרביעי לתפוש ולשום

---

1) כעין הפרזה הנני רואה בזה, כי אף על פי שהריב"ש מרבה בדברים להוכיח משונת רח"ב הוא נוהג בו כבוד גדול, ומתנצל לפניו, כי „מצות הוכח תוכיח הוא גם מתלמיד לרב ואיו זה אלא מתוך אהבה וחבה" וכו'. שפ"ר.

2) בהג"ל סימן רס"ב: „אם אחרי פעמי תשובתי... אל תחמה, כי סבתי סבבתני, והקיפתני שאלות חבילות מארץ מרחקים". לארץ אשכנז ישיב תשובותיו בסימן קצ"ב, קצ"ג (לרבי ישעיה בר אבא מארי הידוע בריבו עם הרב הראשי בצרפת. שפ"ר) ובסימן תע"ט, ולארץ לומברדיאה בסימן קכ"ז, קע"א ועוד.

3) עיין בציון ב' בסוף הספר.

במאסר את זקן בית התורה בספרד רבנו נסים בן ראובן גירונדי (הר"ן) בברצלונה, את רבי חסדאי קרשקש, את הריב"ש ואת אחיו ר' קרישקאש ברפת ועוד שני „נכבדי הקהל". ויהיו אסורים ימים רבים, ויקראו להם דרור רק אחרי תתם ערבון. ונאמנים עלינו דברי צדיק תמים כהריב"ש האומר: „ואנחנו נתונים בערבון על לא חמס בכפנו"[2]. וכנראה נגלתה צדקתם ומשפטם יצא אור, יען כי נשתקע הדבר ולא ננע בהם איש לרעה.

גם בצרפת חשבו את דעת ר' חסדאי קרשקש ורבנו יצחק בר ששת לדעת מכרעת, כאשר פרצה תגרה בגלל הרבנות הראשית על קהלות ישראל בהארץ הואת. בצרפת נעשו אי שנויים במעמד היהודים, שנויים, אשר במקצת היו סבתם הליכות העניינים המדיניים בהמטלכה. השתדלן החרוץ אשר השיג שבות ישראל בצרפת, מנייסיער די ביזו, מת (בשנות 1378—1375=קל"ה—קל"ח)[3]. מארבעת בניו שנשארו אחריו: שלמה, יוסף, אברהם והאקינט (Haquinet) נחל הראשון את משרת אביו להיות ראש גובי המסים והשתדלן לפני הממשלה בעד יהודי צרפת; הבן השני יוסף המיר דתו בדת הקתולית[3]. השתדלן שלמה ואחיו היו כאביהם חשובים בחצר מלך צרפת ופטורים משאת על בגדיהם את אות־הקלון, גם נדע שהיו משתדלים לטובת אחיהם בני עמם; אך היהודים, כנראה, לא נשמעו לדבריהם וכבודם בתוך אחיהם לא היה גדול ככבוד אביהם. במות המלך קרלוס החמישי אבדה להשתדלנות הואת בכלל חשיבותה. אמנם המושל העוצר במטלכה (ריגינט) לודוויג הדוכס מאַניו (קרי: אנזשו Anjou) — בבצע כסף — קיים ואשר (ביום 14 אקטבר 1380) את הזכיות שזכה בהן את היהודים המלך המת ויאריך ימי שבתם עוד על חמש שנים. אך ממשלת המושל הזה היתה רפויה מאד, ולא היתה בידה להגן על היהודים, ונהפוך—היהודים נלקו על ידה. העם היושב בפארים סבל אז עני ומחסור ולא יכול נשוא כבד המסים, אשר שמה עליו ממשלת הדוכס העוצר בעם. ובהגיע צרות דלת העם עד הראש ויתגודדו ברחובות וידרשו בחזקה לתת להם לחם להשביע רעבונם; ראו האצילים בעלי הנכסים ויפחדו פחד, כי עליהם תתך חמת העם, ויסיתו את ההמונים ביהודים, כי ידרשו מאת המלך, אשר יגרש מן הארץ את המלוים ברבית, אשר על ידיהם התרוששו משפחות רבות, ורכושם יחלק לבני העם כלו. ביום 16 נובימבר 1380 התפרצו ההמונים בבתי היהודים, שברו את קופת האוצר אשר לראש גובי המסים שלמה די ביזו, שללו ובזזו את כל הנמצא בבתי היהודים, קרעו שטרי החובות ויקחו להם את החפצים שהיו ממושכנים אצל היהודים, הרגו אחדים מהם, ומנשי היהודים הבוכות והמיללות גזלו את ילדיהן וישאום לבתי הכניסה להטבילם ולהכניסם לברית הדת הקתולית. בני החלק היותר גדול בהעדה הפארסית

---

1) עיין בהנ"ל.

2) יוצא מזה כי בהפקודה (Ordonance) מן 25 יוני 1375 נזכר די ביזו כאיש שהיה עוד אז בחיים (Oodouanees des rois de France ed. Sécousse T. VI. p. 118) ובהפקודה מן 9 אויגוסט 1378 נזכר הבן שלמה די ביזו בשם receveur des Juifs וגם Commis. עיין שם עמוד 340, בהשוות הדברים להפקודה מן 11 אקטאבר 1380 שם עמוד 520.

3) Ordonances a. a. O. Depping, histoire des Jnifs p. 192.

נסו וימלטו אל המבצר אשר בלב העיר (Châtelet). המושל הריגינט שמע המעשים האלה ויתעבר, כי ראה אשר בזה יבש המקור אשר ממנו קוה לשאוב די־זהב למלא נפשו השואפת לבצע מעשקות; אך גם נבצרה ממנו להעניש את ההמונים בעלי הפרעות. כל המעשה אשר עשה היה, כי השיב את היהודים שנית אל נויהם ויצו להכריז, כי ישיבו את החפצים הגזולים מהיהודים לידי בעליהם. אך מעטים שמו לבם אל הכרוז הזה. גם הראש (Prevôt) לעיר פארים הפרש האציל היוג אובריו (Hugues Aubriot) — האיש החרוץ רב הפעלים, אשר במפעליו הכבירים הרחיב גבולות העיר פארים ויפארה בבנינים נאים — גם הוא רב ריב היהודים ויצילם מידי עושקיהם; בעורתו והשתדלותו הושבו ילדי ישראל הגדולים שכבר נטבלו לשם דת חדשה אל אבותיהם ודתם. בגלל הדבר הזה נארו שמו הקנאים וכל מורדי אור ושונאי דעת והשכלה. תלמידי בית מדרש המדעים בפארים, האוניברסיטה שהיתה בימות הבינים לישיבה של מעלה בתורה הקתולית ומשפטי הכנסיה, התלמידים ההם היו שונאים את ראש העיר Hugues Aubriot בגלל אהבתו את הסדרים ויפקדו עליו עון עמדו לימין היהודים ויתנוהו לכופר בהתורה הקתולית; הארכי־הגמון בפארים האשים אותו, כי יאהב נשים יהודיות וכי בדעתו להתייהד. — אז העמידוהו לדין האמונה ותגלה אשמתו בקהל ככופר ופוקר באמונה ויושיבוהו במאסר; וכל זאת באה לו עקב היה את לבבו להגן על היהודים [1]). ולא לבד בפארים, כי אם גם בכל ערי המדינות התקומם העם נגד הממשלה בגלל לחץ המסים, והיהודים היו הקרבן על מזבח קנאתם ושנאתם. ארבעה ירחים אחרי כן התחדשו הפרעות ושפיכות הדם בפארים וביתר ערי הממלכה, כאשר התקוממו מול הממשלה בעלי הזרוע ואנשי השחץ שבעם בדבר המסים ממיני מזונות או ממכסת ההוצאות שהאדם מוציא למזונותיו, ובקרדומות ופטישים התאזרו על הממשלה, וזה שם הקושרים ההם בהתולדה: „המכים בפטיש" (Maillatins) [2]). במשך שלשת ימים רצופים (מיום 1 מארץ 1381) גזלו וחמסו את רכוש היהודים, התעללו בם וגם רצחום נפש [3]). המלך קרלום השביעי או הריגינט התאמץ להגן עליהם ולהשיב להם את נזקם. אך בהפרעות האלה השברו שבר לא יוכל עוד להרפא. בני השתדלן מניימיער די ביזו נהרגו ביתי הפרעות או התרוששו ואבד להם כל כבודם וכל חשיבותם במערכות הממשלה [4]).

תוצאות השנויים לרעה האלה היו: דברי ריבות פנימה אשר הרעישו את כל קהלות ישראל בצרפת. רב הרבנים רבנו מתתיה הפרובינצי (עין למעלה עמוד 11) גם כן נאסף אל עמו; אז זכרו בני קהל פארים וכל קהלות צרפת לרבם המת את

---

[1]) Le moine de St. Denys. Laboureur, l'histoire de Charles VI. chap. 7. ; Juvénal des Ursins p. 8. Sécousse. Ordonances p. XIX. f. Depping בהקדמה לחלק הרביעי להפקודות a. a. O. p. 184 f.

[2]) Ordonances VI. p. 562.

[3]) Sécousse, Ordonances T. VI. p. XXV. Note 4.

[4]) כי כבר חדלו בני די ביזו מחיות שתדלנים יוצא מזה, כי בהפקודות (Ordonances) מן 1387 כבר נזכרו שמות יהודים אחרים בתור באי כח אחיהם בשתדלנות וראשי נוגי המסים והם: Isaak, Christofle et Vivant de Montréal. (Ordonances T. VII. p. 169 ff).

כל הטובה אשר עשה להם בהקימו את כנסת ישראל החרבה בצרפת, ויאמרו לגמול לבנו חסדי אביו הנאמנים ולהושיבו על כסא אביו לדון ולהורות ולתפוש ישיבה. הבן הבכור הזה היה רבי יוחנן גדול בתורה ותופש ישיבה באחת מקהלות צרפת ויהי מרוצה לעם, גם המלך קים ואשר את בחירתו, ויהי רבי יוחנן רועה את עדתו בשלום ומישור במשך חמש שנים לשמחת קהלות ישראל בצרפת, וידמה לאביו בתורה ובמעשים טובות ובמדות תרומיות; והנה פתאום נהדף מגדולתו, כי אחד מאלה שהיו מתלמידי אביו ושמו ר' ישעיה בן אבא מארי יליד סאבויה (Savoyen), והוא היה עוין את רבי יוחנן משכבר הימים בשבתו עוד בישיבת רבי מתתיהו אביו, אף כי זה האחרון הטיב עמו וכאב את בנו רצה אותו. הוא חשב מחשבות להדיח את ר' יוחנן מן הרבנות ולהעבירו מנחלת אבותיו, ויבקש לו עזרה מעל לגבולות צרפת, וילך אל רבי מאיר בר ברוך הלוי (סג"ל), היושב על כסא הרבנות בווינא (עיין למעלה עמוד 13) ורבני אשכנז היו סרים למשמעתו, ויקח ממנו כתב סמיכה וזכות יתרה, להיות הוא ראש ההוראה בכנסת ישראל אשר בצרפת, הוא לבדו יתפוש ישיבה ולו לבד תהיה זכות הסמיכה להסמיך את תלמידיו לרבנים, וכל אשר ירים ידו להתנהג ברבנות בלי נטילת רשות מרבי ישעיה הנזכר או לעסוק בטיב גיטין וקדושין יהי לחרם, ומה שיעשה בהוראה ובעניני גיטין וקדושין לא יהיה עשוי. נראה הדבר, כי מצא ר' ישעיה זה גם מצדדים בזכותו ועומדים לימינו מקצת בני צרפת. כי גם מתנגדיו מודים שהיה גדול בתלמוד מרבי יוחנן. בכח הכתב שהביא מרבי מאיר הלוי אמר להעביר את רבי יוחנן מרבנותו, יען כי לא חפץ לקבל עליו את מרותו ולפנות לו את מקומו (המעשים היו בין שנות ה"א ק"מ—ק"נ). בני משפחת די ביזו לא היו עוד בחיים או כי כבר לא היו להם תקיפותם וחשיבותם אשר מלפנים, ועל כן לא היה לרבי יוחנן המוסר מגדולתו על ידי הגר הבא בגבולו על מי להשען. גם בין בני הקהלות בצרפת נמצאו אנשים חשובים, אשר היה רע עליהם מעשה הרב הגר, אשר לקח לו קרנים להדוף משאתו את ראש הרבנים שלהם, ויזעף לבם מאד גם על הרב הזקן רבי מאיר הלוי, כי יקח לו שררות על צרפת, כאלו היתה משועבדת למלכות אשכנז, והוא אומר להחרים את הרבנים והפרנסים אשר בקהלות מעל לגבולות המלכות שהוא יושב בה, נגד המנהג והנימום בין קהלות ישראל עד הנה. המעשים האלה הרעישו לב ראשי הקהלות בצרפת ביתר שאת, כאשר החל רבי ישעיה למנות רבנים בקהלות צרפת מן קרוביו בני משפחתו. ובצרפת לא היה אז בית דין גדול או אב להורה, אשר שני הצדדים יהיו נשמעים לפסקו והחלטתו, לעשות ככל אשר יגזר אומר. בצר לו פנה רבי יוחנן לעזרה ובקובלנא על הרב המסיג את גבולו ודוחק את רגליו אל שני ראשי כנסת ישראל הספרדית רבי חסדאי אבן קרשקש ורבי יצחק בר ששת. הראשון היה בעצמו בצרפת, ואז באו לפניו שני הצדדים „ויכרתו ברית שניהם לעשות ולקיים ככל אשר יגזור (ר' חסדאי) ביניהם"[1]. שני „גדולי קטלוניא" — הריב"ש ור' חסדאי

---

[2]) על דבר המחלוקת הזאת אדות הרבנות הראשית בצרפת נדברו בשו"ת הריב"ש רס"ט—רע"ב. במכתבו של ר' יוחנן להריב"ש בסימן ר"ע נקרא ר' ישעיה בן אבא מארי גם בשם ר' אשתרוק. עיין ציון ב' בסוף הספר.

קרשקש עמדו ליסין הנעלב ר' יוחנן, ויחרצו פסק דין, שבו יפרט הריב"ש את כל הטובות שעשה רבי מתתיהו לגלות ישראל השבה ארצה צרפת. ויוסיפו לאמר, כי "רבי יוחנן אשר ירש השררה הואת מאביו ובהורמנא דמלכא, ראוי לה גם מצד עצמו על פי תורתו ועל פי מעשיו הטובים, על כן אין לקהלות צרפת לחוש לגזרת ר' מאיר הלוי, וגם הגזרה הואת, חוץ מכבודו, היא שלא כדין, ומעשה אשר לא יעשה בישראל". לא נדע אחרית דברי הריב, מי נצח את מ', אך אם גם הועילו דברי שני חכמי צרפת להסיר מעל רבי יוחנן את הקטגוריא שבאה עליו מצד ר' ישעיה המסיג גבולו, בכל אופן יטי שלומו ואשרו לא ארכו, כי כבר התחוללה על יהודי צרפת סערה נוראה; ימי שבתם של היהודים בארץ הואת חוצצו ועור מעט והגלו ממנה גלות שלמה ותחדל הארץ הזאת להיות מעון ומכון לתורת ישראל מני אז ועד הנה.

השעות הרעות לכנסת ישראל הספרדית מתרגשות לבא. אותות סער מתחולל מתרבים והולכים, ועוד מעט וסערה נוראה התפרצה בועף וועם למשאות משרשיו את הארז האדיר רב הענפים והשרשים אשר כאזרח רענן התערה על אדמת הארץ הברוכה הזאת משנות דור דורים. הישוב הישראלי בצרפת דמה אז ליונק רך, אשר נסו לנטוע על אדמת ערבה, ובגעה בו רוח שאינה מצויה עקרה אותו והפכהו על פניו ותדפהו ותדיחהו מהארץ באפס יד, ובשנות מספר לא נודעו עוד עקבותיו. לא כן היה גורל הישוב הישראלי אשר בספרד. העץ האדיר הזה גם כאשר חדל לעשות פרי תהלה למעלה עוד היתה עמדתו איתן ושרשי גזע ישישים זה עוד היו מתפשטים בעמק ורוחב הארץ הזאת, ורק סערות וסופות תכופות ורצופות בימי מאה שנה עקרו את שבט יהודה אשר בספרד ממקום גדולו והטרידוהו מן הארץ אשר בהתולדה הישראלית היתה שלישיה ליהודה ובבל. משפט קשה מאד אך גם משפט אמת בהתולדה הישראלית הוא: כי חמא ישראל ואשם במערכת־החזיונות הנוראים, חזיוני־תוגה מרעישות לב וכליות, חזיוני דמע ודם, אש ותמרות עשן, המערכה הנוראה, אשר ארכה מאה שנה ממחצית המאה השניה עד מחצית השלישית לאלף הששי. לא רק רוח משחית מחוצה התעוררה להכרית לבית יעקב שם וזכר בספרד, כי אם גם יד המשובה והעזובה מבית היתה בשבט יהודה אשר בספרד להביא עליו שואה ואחרית רעה ונוראה. אם שונאי ישראל השיאו עליו עון אשמה, כי היהודים מתפרצים לבא ולעמוד במקום גדולים, כי מרבים הם הונם בנשך ותרבית, כי ילבשו בגדי משי ויתהדרו לפני מלכים ושרים, היו האשמות האלה נכונים באמת על גדולי ישראל העשירים והתקיפים; אך מפשעי הגדולים היו נגעים ופגעים לכלל ישראל, והכלל נתפש אז בעון הגאות ורמות רוח, עון הסכלות והעזות של הקצינים התקיפים. הם, רק הם, העלו על עם ישראל חמת הנוצרים בלבתם בגדולות, הם לבשו משי ורקמה ונשותיהם באו בעדי עדיים למען התפאר על בני עם הארץ, וכל בני העם שתו את כוס התרעלה אשר מסכו הגדולים והעשירים ויישאו עון פחזותם וסכלותם. החסיד והעניו שבדור והאב לתורה בספרד רבי יצחק בר' ששת, הוא

וכל ישרי לב עמו, קראו מנהמת לבם: „הדור—דור יתום, הפרוץ מרובה על העומד... הן לריב ומצה יקומו, ובמעל הזה היתה בראשונה יד השרים והסגנים, העשירים והמיוחסים, אשר יחושו ויחוסו לכבוד עצמם ובשרם ולכבוד קונם אינם חסים"[1]. נוראה היתה אז העזובה ביהודי ספרד; נתקו חבלי האחדות, אשר בה נושעו ונשגבו עד הנה. קנאה וצרות עין בין הגדולים החלישו כח האהבה והאחוה בין איש ישראל לחברו, אחרי בצעו הלך לב כל איש וטובת הכלל רחקה מלבם וכליותיהם. רומטות הנפש ויקרת הרוח ומדת הנדיבות, מורשה לבני ישראל בספרד מאז ומעולם, כמו חלפו ונגוזו ונמצאו הסגולות האלה רק אצל יחידי הדור. אחד המוכיחים[2] המופלאים שעמדו לישראל בדור ההוא (רבי שלמה אלעמי) חזה חזות קשה וישא משא על בני דורו בספרד, ואם אמת הדבר כי דבקו אז ביהודי ספרד, גם חצי העונות והפשעים המנויים בפי בעל התוכחה, אז עלינו להודות כי בדלדול רגשי הדת והמוסר וכל מדה נכונה כבר ירדו עד לדיוטא התחתונה. ואלה הם קצות דברי המוכיח ההוא:

„... וכי תאמר בלבבך מדוע קראונו כל אלה? דע והאמן, כי מידינו היתה זאת אלינו... ובמדת המשפט הביא [ה'] עלינו מדה כנגד מדה... תחת בנותנו בגלות בתי מדות ועליות מרווחות, גורשנו והשלכנו על פני השדה ולשער האשפות... שנו ברואה קצת מחכמי אחרוננו בשנאתם זה את זה; בקנאתם... חסרו תורה במחנותם, לא שתו לבם רק לדקדק בקריאתה, להרחיב חדושים, פסקים ופירושים... וחבורים מחבורים שונים, לא יועילו ולא יצילו משנוי הרעות והסברות, על כל קוץ תלי תלין של הלכות וישליכו אחרי גום צדקתה [של התורה] ופרישותה וקדושתה. מה שזה מגלה זה מסתיר ומה שזה אוסר זה מתיר, נעשית תורה כשתי תורות במחלוקתם. על קורי עכביש יארוגו... כי נסך ה' עליהם רוח תרדמה ויעצם את עיניהם, ותהי [זאת] נסבה להפחית מעלת התורה בעיני רואיהם ושומעיהם (של הרבנים)".

אחרי כן ישים המוכיח פניו אל פריצי המתפלספים ויאמר:

---

1) שו"ת הריב"ש סימן שע"ג.

2) רבי שלמה אלעמי באגרת המוסר (ובמקצת תוצאות אגרת התוכחה). האגרת נתחברה בשנת קע"ה כ"ד שנים אחרי ההרגות והרעמים בשנת קנ"א. ההוצאה הראשונה היא בקושטנדינה שע"ט. אנכי הבאתי בזה הדברים מהוצאת יעלינעק (לייפציג תרי"ד): תאר פני הדור הרעים נמצא שם מעמוד כ"ח. עכ"ל הרב המחבר. והנה בחיות הפחברת הזאת יקרת המציאות גם עתה, אחת בעיר וישתים במדינה, ובין כל המוכיחים שעמדו לישראל נכבד לנו ר' שלמה אלעמי בדבריו המלאים תם וצדקה, רגשי אש־דת המפלאים את כל בתי נפשו, עוד יותר יקה לבבנו, כי כל דבר ודבר מדבריו הוא כמו חי נצב וקים לעינינו, כל חזיונותיו המה חזיוני דורנו ההולך, ובשמענו הקול מדבר אלינו מקצות תימן וים לפני חמש מאות שנה, הננו מבינים בחזון ורואים במראה הדברים הנעשים בימינו ולעינינו — בגלל הדבר הזה הרשיתי לי להביא מדבריו יותר מאשר יביא הרב המחבר. מוכיחים בדברים יוצאים מן הלב כר"ש אלעמי עמדו לישראל בכל דור ודור, אך מעטים כמותו השכילו להלביש דבריהם בתמונה יפה ונעימה, ונאמנו עלינו דברי יעלינעק בהקדמתו האומר: אשרי העם שמוכיחים כמותו יצאו מקרבו, עדות נאמנה היא לחיהדות, כי רב כחה לעורר את הלבבות ולהחזיר בניה לטובתם להיישירם ולהשיבם לדרכי התורה והמוסר.

שפ"ר.

„קצת חכמי האחרונים העריכו סוד לחדש פני התורה התמימה, להסבירה בסברות יוניות וילבישוה בגדי יונים... על כן יצא משפט מעוקל... ולפי דבריהם הועילונו אפלטון וארסטו בחקירותיהם יותר ממשה רבנו ע"ה בתורתו... גם נמצאו בעמי רשעים שועלים מחבלים כרם התורה, ויקריבו לפני ה' אש זרה, ויהי כקרא איש יהודי שלש או ארבע דלתות בספרי היונים יקרעה [את התורה] בתער לשונו... מלעוג על המצות...".

אולם את כל חצי תוכחתו יורה רבי שלמה אלעמי ללב העשירים והתקיפים ויאמר:

„אחריהם החזיקו בתרמית רוב גדולי הצבור, אציליהם, נאוניהם ורועיהם, העומדים לפני המלכים בטירותם בחצריהם... ויגדלום המלכים וינשאום ויפקידום על מלאכת המלכות ויתנו בידם מפתח סגולות אוצרותיהם, ויגאו בעשרם וגדלם ולא זכרו ענויתם ושפלותם, שכח ישראל עושהו ויבן היכלות, לקחו להם פרדות גדולות וטובות למרכבות. ותלבשנה נשותיהם ובנותיהם כשרות וגבירות ותבאנה בעדי עדיים... וימאסו בתורה מלאכה ואומנות, ויאהבו את הבטלה הגאוה והגאון ודרך רע היא השררה והרבנות... עתה הנם ריקים משניהם, כי מדד להם אלהי המשפט כפעלם... ויקנאו איש באחיו ואיש ברעהו לדבר עליו לפני המלכים והסגנים סרה. לא ידעו כי בנפשם הוא ואחריתם תהיה מרה. הולכי רכיל... מלשני בסתר ובגלוי את רעהו להשחיתו ולהצמיתו... ועל דם הנקי לשפוך במועצותיהם [1], ועושקו ומרוצה לעשות לקטניהם... חושבי און ופועלי רע לפרוק עול המסים מעליהם ולהטילו על עניהם... וברוב הנהגתם הבאישו ריחם בעיני שוטניהם ומוניהם, ויעירו את רוחם להשפיל ולהפיל אותם, להגביר ידם עליהם ויגרשום מחצרות המלכים והשרים, סחוב והשלך וקיקלון על פניהם... ואחרי אשר לא נשאר איש יהודי רואה פני המלך, דורש טוב לעמו ומליץ יושר עליהם, מצאו המשחיתים מקום לשרש גועיהם וגזרת עירין הסכימה על ידיהם...

והעשירים התקיפים האלה גם על פתחה של גיהנם לא חזרו בתשובה ולחזון הגזרות והרדיפות לא נכנע לבם הערל, כאשר יוסיף המוכיח לאמר:

„... ויגזרו עליהם שנוי המלבושים, וימנעו מהם המסחר והחכירות והאומניות. ורוב המוכסים בהמנע מהם החכירות של המכס לא למדו אומנות להיות מתפרנסים... ובראות אלה הגזרות... דוחו ולא יוכלו קום באלה הנסיונות והתטורות... וכזה קרה במלכות ארַאגון בקום עליהם מלך חדש לחדש גזרות... וגם אז ראו עינינו: בעבר האחד היהודים האומללים נתונים לעם אחר הרוגים, גרושים ושלולים, ובעבר האחד הסמוך לו — בני העברים העורים אוכלים בשמחה לחמם,

---

1) כוונתו על התרת הדם שנתפשטה או בקרב גדולי היהודים, ובכח אשר נתן להם לדון דיני נפשות בינם לבין עצמם קבעו בקרבם כעין משפט־הנעלם להנות מן המטלה את אנשי עברתם, כאשר יבואר להלן. שפ"ר.

מחללים בחלילים ומתהוללים, לובשים מלבושי נכרים, מוקפי ראש מגולחי זקן".

המוכיח מגיד לבני עמו פשעם, כי זה דרכם בכל למו לחקות את האומות ללמוד רק אל דרכי המקולקלים שבהם ולא לקחת מוסר לעשות כהמדות המתוקנות שהם מחזיקים בהן ויאמר:

„הלא תראה אלה אשר אנחנו גרים בארצותם מביאים המעשרות ונותנים מנות למלומדיהם בנדבת לבם מראשית כל תבואתם, ומפילים בנעימים מנתם, הכל במיטב נחלתם, ובזה — נתיסדה דתם, ושריהם ונדיביהם נכספים להכנים בניהם בברית הסכמתם (לעשותם לכהנים והגמונים), להנחילם כבוד בבית תפלתם, ועשירי היהודים ורועיהם, מנהלים חכמיהם בלחם צר ומים לחץ לבשתם וחרפתם. הם אוכלים כבני מלכים, לובשים כנסיכים, והחכמים אוכלי לחם העצבים בראבון נפש, והמעט הנתן לפרנסתם, בחרפה ובוז מחזרין על פתחי הגבאים לתת להם את מנתם, והיא הסבה להשפיל כבוד התורה ולהשתכח בינותם, הגדולים לא יקוו ולא יאוו להכנים בניהם בברית התורה להיות ממנה מחיתם, וכראות המון העם חרפת החכמים ודלותם ונבלותם, יבחרו להכנים בניהם בגרועה שבאומנותם מהכניסם בברית התורה לראות ברעתם. בהתאסף יחד קהלה מקהלות הגולה, לשמוע מפי חכם תורה, תפול בעיני קציניהם תרדמה ואחרים ישיחו שיחה בטלה, שיחת האנשים והמיית הנשים אחורי בית התפלה... הפך הנוצרים, בהתאסף האנשים והנשים לשמוע דברי דרשניהם, יעמדו כאלמים ויתמהו מגערתו, לא ינומו ולא יישנו וייחלו כמטר ולמו עצתו ידמו. בהתנדב העם טוב מעט בצדקתם, אומרים הרבה ומעט עושים, מוציאים מעות בשפע על דברי ריבות ומדנים ובדבר הצדקה בכבי יבאו ובתחנונים, איש ברעהו יהתלו, בעזותם מפרסמים בעצמם את קלונם. שני אנשים עברים נצים בהיותם בעיר גדולה לאלהים, לא תשא אותם העיר לשבת יחדו וכל היום הם נלחצים. על דברי רוח מעוררים מדנים בקהלם ותבקע הארץ לקולם... גם הנה אמת נכון הדבר, כי רוב הגזרות והצרות אשר נתחדשו עלינו היו בסבת פריצי עמנו, ברוע הנהגתנו עם הנכרים, עם היותנו עבדים להם נכבשים, חללו שם קדוש אלהינו בקרבם, כי הלכנו אתם באונאה ומרמה, קבענו אותם בערמה... וכל מלאכה נמבזה ונטם אותה מכנים — מלאכת היהודים...".

זאת היא החזות הקשה אשר חזה מוכיח הדור על כנסת ישראל הספרדית ביטי חמש ועשרים שנים אחרי ההרגות בשנת קנ"א, והדברים האלה מתייחסים עוד יותר אל דור הרדיפות והקודמים להן, כי באמת רבו אז המלשינים והמוסרים במדה כזאת שלא היתה עוד בישראל עד הנה. כבר ספרנו למעלה איך הוכו גדולי התורה והחכמה: הישיש רבנו נסים גירונדי (הר"ן) רבי חסדאי קרשקש והריב"ש ואחיו בלשון ובבתי כלאים החבאו, עדי נלחצו לתת ערבון בעד נפשם (עיין למעלה עמוד 36). כן נמצאו חרשי משחית, אשר כרו שוחה וימיטו רעה רבה בדבת שוא אשר הביאו לפני המלכה בארגוניה על הרב בעיר אלקוליעא די צינקה (Alkolea de

(Cinca) הר' צאג (יצחק) בן הרב ר' יום טוב וידאל די טולושה בעל מגיד משנה (עיין די"י חלק ה' עמוד 284)[1].

והרבנים? גם הם לא נוהרו ברוחם וילחמו בכלי זיין המסוכנים להלוחמים בעצמם — וירבו להשתמש יותר מדאי בנשק החרם. בכח המלכות אשר נתן להם ולבתי דיניהם לדון את היהודים גם בדיני נפשות היו מענישים בעונשים קשים את המוסרים והמלשינים ולפעמים גם גמרו את דינם למיתה. הדבר הזה היה נוהג במדינות קאשטיליא, ארגוניה, בלינסיאה וקטלוניא מימות עולם ודורות קדמונים[2], אמנם משפט מות לא יצא לפעלו, כל עוד לא קיים ואשר אותו המלך בכתיבתו וחתימתו; אך על ידי היהודים הקרובים למלכות או בבצע כסף הנקל היה להם להשיג חפצם. אך אם חשבו הרבנים להסיר המכשלה הזאת במדת דין קשה ובאיומים על המוסרים והמלשינים הנה חשבו וטעו ויגדילו הרעה שבעתים, כי הדין הזה לדון דיני נפשות לא היה דין תורה, כי אם הוראת שעה כבית דין מכין ועונשין בשעה שהשעה צריכה לכך, ועל כן בשפטם את החשוד במלשינות לא בקשו חשבונות רבים, "קבלו הודאה מפי הנדון קודם קבלת עדות שבנגדו, אם רק ידעו באמתלאות ברורות שעבר העברה", ולא הרבו בחקירות ודרישות כמצווה עליהם בדיני נפשות מפי חכמי התלמוד; גם גמרו דין אנשים שאמרו כי ילכו וימסרו ובכל המחלוקת בעצמה לא נמצא דבר שתהיה לו תכונת הלשנה ומסירות[3], הדבר הזה — להיות מהירי משפט בדיני נפשות — סבב הגלגל על כנסת ישראל הספרדית, כי נהפך לב רבים מקרובי הנדון וגואליו לשנוא את עמם ותורתם, ומיום ליום הלכו ונתרבו לוחשי לחישות ובוגדים בעמם ותורתם. ומשפט דמים כזה אשר נעשה בדיני ישראל בעיר שיבילייא או בורגוש לאיש גדול ונכבד שמתחו עליו קו של חשד במלשינות, אם לא היה לסבת הגרוש הכללי באחרית הימים, אך זה ברור, כי ממנו נפתחה הרעה על בני יהודה אשר בספרד, ומות האיש הזה בידי אחיו בני עמו משך אחריו נקמת בני עם הארץ ובו התחילה שלשלת הצרות והגזרות אשר היתה נמשכת והולכת עד הגלות והגרוש הכללי בימי מאה שנה.

---

1) עיין שו"ת הריב"ש סימן תע"ג בדבור המתחיל: ואשר שאלת על יהודי אחד שדבר כנגדך בפניך לפני הגבירה המושלת וי"ח וכו'.

2) בהנ"ל סימן ע"ט ועיין עוד Ayala, Cronicas II p. 126 המבאר בלשון ספרדית, כי היתה הרשות ליהודים לבער מקרבם בענש מיתה את ה„מלשין".

3) עיין בהנ"ל סימן רל"ד (בגוף הספר הציון בטעות) והתשובות שאחרי כן בדבר החקירה והדרישה. שם יאמר הריב"ש בפירוש, שצריך לאמת הדין גם בעיני שופטי הארץ שלא מבריתנו למען לא יחשדונו וכו' „שב"ד מכין ועונשין שלא מן הדין אלא לצורך השעה", וחותם: „האכנם אל תסמכו עלי, שאין זה מדין תורתנו, שאלו את פי חכמי אומות העולם, המשפט להם הוא ולפניהם יובא וכן אם יספיק לכם חותם אדונינו המלך ירה"ה וכו", ועיין כל התשובות שם עד סי' רמ"ט שכלם מדברים בהנושא הזה ועיין עוד בהנ"ל סימן תע"ג. שצ"ר.

פרק שלישי.

דור רבי חסדאי קרשקש ורבי יצחק בר ששת.

המשך.

דון יוסף פינון (Pichon) משיביליה וגבר דינו למיתה מעוררים רגז וקנאה במערכות העם והמשלה. חמת המלך יואן הראשון על היהודים ועל בית דין הרבנים. נגרעה זכות דייני ישראל והרבנים לבלי ידונו עוד דיני נפשות, השנאה והקטגוריא מתגברות על יהודי קשטיליה. אבוד מקצת הזכיות שלהם. היהודים בפורטוגליה. סדרי הקהלות שם. הרב הראשי לקהלות ישראל בפורטוגליה ורבני המדינות שעמדו על ידו. שרי המלוכה בפורטוגליה דון יהודה ודון דוד ניגרו. התמנות הרב הראשי לכנסת ישראל בפורטוגליה היתה לסכסוך מדיני בין ספרד ובין פורטוגליה. הרבנות בישראל והכהונה הקתולית. כנסת ישראל והכנסיה הקתולית. האצילים־הפרשים בעלי האגרופים (Raubritter) והיהודים. הרגת היהודים בפראג. הקיסר וועצעל והיהודים. הקיסר הזה קורא השמטת־החובות ליהודים ומחרים ההלואות לגנזי מלכותו. ההרגות בשיביליא (Sevilla). רדיפה כללית בקשטיליה, בלינסיה, ארגוניה ועל האי מיורקה (Mallorca) והתוצאות הרעות בעקב הרדיפה הכללית הזאת בשנת קנ"א= 1391. הרדיפות בצרפת, הגרוש הכללי והאחרון של היהודים מצרפת. גלי צרפת וגדודיהם. הטומר פסח־פטר והיהודי ליפמאן איש מיהלהויזין.

(ה"א ק"מ—ק"ם=1380—1400).

יוסף פינון איש שיביליה היה חשוב נכבד ואהוב להמלך דון היינריך (או דון אינריקו) השני בקשטיליה והוא היה המוכס הראשי לכל המוכסים חוברי המס בממלכתו, ויקנאו בו אחיו היהודים רומסי חצר המלך ויביאו את דבתו רעה אל דון אינריקו, כי עשה במרמה ובעקבה לקחת לו מגנזי המלוכה, ויקצוף עליו המלך ויתנהו במאסר וישת עליו כסף ענושים ארבעים אלף כפולות (מין מטבע Dublonen). אבל אחרי כן שב המלך ונחם על מעשהו ויוציאהו לחפשי וישב את שבותו וישיבו לכבודו הראשון, כי היה האיש הזה, השנוא לאחיו בני בריתו, אהוב מאד לבני עם הארץ בשיביליה ויהיו הם חפצים ביקרו. אם כי זכר יוסף פינון את הרעה אשר עשו לו אויביו ויאמר להת בהם נקמתו, או בחפצו להצדיק נפשו שם הוא אשם

את נפש אויביו וישת עליהם דבר פשע־רב וישב להם כפעלם. בימים ההם מת דון היינריך השני ובנו דון יואן הראשון ישב על כסאו וישם על ראשו כתר מלוכה בהעיר הראשה בורגוש אשר בקשטיליה הישנה (1379). בעצם ימי חג ההכתרה ישבו שופטי ישראל בכאות למשפט (בשיביליה או בבורגוש), לחרוץ משפט מות על דון יוסף פיגון כדין מלשין ומוסר[1], ומבלי לשמוע את דבריו והודאת עצמו גמרו דינו שלא בפניו ויחייבוהו מיתה בידי אדם. גם נמצאו יהודים יוצאים ונכנסים לחצר המלכות, אשר ידעו להשיג חתימתו של המלך הצעיר ורשיונו להוציא דבר המשפט לפעלו, כי לא קראו לפניו בשם את האיש אשר נפשו יבקשו, כי אם בקשו הסכמתו להסיר מאתם איש רע בוגר ומשלח מדנים. כמעט נמצא בידם כתב הדת החתום בשם המלך ופסק הדין של רבני ישראל בעברית להמית את דון יוסף וילכו אל ראש השוטרים פירנן מרטין (Fernan Martin) וישחרוהו להיות בעזרתם בעשותם משפטם באיש חרמם. ראש השוטרים נדרש לבקשתם ובבקר (21 אויגוסט בשנה הנ"ל) הלכו יהודים אחדים ובתוכם דון שלמה ודון צאג עם ראש השוטרים אל בית יוסף פיגון והוא עודנו ישן על מטתו, ויעירוהו משנתו, באמרם, כי לקחת את פרדיו בערבון באו.— כמעט פתח להם דון יוסף פיגון את דלתות ביתו, תפשוהו היהודים מוציאי דבר פסק הדיינים לפעלו ומבלי דבר עמו דבר התיזו את ראשו בסייף וימת[2].

המשפט הנמהר והקשה הזה שנעשה באיש גדול ונכבד במערכות המלך והשרים ובעל בעמיו, משפט שלא נתברר כהלכה ולא נודע אם גם על פי דיני התלמוד היו רשאים הדיינים לעשותו, ויש שאמרו, כי כל מעשה הרצח הזה נעשה בתחבולות חמס של אויביו מבקשי רעתו, המשפט הנורא הזה העלה חרון אף המלך והשרים על קהלת ישראל ופרנסיה. חמת המלך הרך דון יואן הראשון בערה בו, כי ביום ההתעטרות שלו, ביום שמחתו ומועדו, נועזו היהודים לרצוח נפש האיש שהיה אהוב ויקר לאביו, ויגדל קצפו על כי סבבוהו בכחש להשיג ממנו הרשיון להוציא את משפט הדמים הזה לפעלו. אז צוה להמית את היהודים אשר עשו את הדין שנחרץ על יוסף פיגון ודין אחר מדייני בורגוש, וגם על ראש השוטרים פירנן מרטין, אשר היה להם לעזרה כבר נחרץ משפט מות; ורק לבקשת השרים הפרשים רואי פני המלך השאיר אותו בחיים ויצוה רק לקצץ את ידו[3]. אחרית המאורע הזה היתה רעה ומרה. ראשית התוצאות האלה היתה פקודת המלך לשלול מהרבנים את כחם וזכותם מימי דורות רבים לדון דיני נפשות, יען כי בכחם זה מלא לבם אותם לעשות נבלה[4]. בהתאסף בחירי האצילים (הקורטיס) לועד־עם בעיר שוריאה (Soria)

---

[1] המלה העברית „מלשין" נתקבלה גם בהלשון הספרדית (Malsin) והוראתה ג"כ בהשפה הזאת: „מסית איש ברעהו", „מגרה מדון", ויצאו ממנה גם שם המפעל malsineria, malsindad (הלשנה, מלשינות) והפעל malsinar (הלשן).

[2] Ayala. Cronica II. p. 126 f. Zuniga. Amalles de Sévilla II. p. 211. שמות שני היהודים: דון שלמה ודון צאג נזכרים בקיצור Compendium של אילה בהערה שם.

[3] בהנ"ל.

[4] Ayale ibid p. 127 f.

בשנה 1380=ה"א ק"מ נתן המלך בהסכמת באי כח העם להפקודה הואת תוקף ועז תגי־המלכות לאמר: „מעתה אין רשות להרבנים והפרנסים לשפוט את אחד מבני קהלתם לא משפט מות, לא חבלה או כריתת אבר אחד מאברי הגוף ולא להעניש בענש גלות ממקומו; בדינים הנוגעים לנפשות, על היהודים לבחור שופטים נוצרים, כי לפי דברי הנביאים, על פי פירושי אבות הברית החדשה, לוקחו היהודים מעצר וממשפט למיום הגלות מיסד הברית הואת"[1]. ובכל זאת לא שב אף המלך דון יואן וחמתו לא שככה, ותהיינה מני אז אזניו פתוחות לכל דבה אשר הביאו לפניו שונאי ישראל, כי מקללים היהודים בתפלותיהם את עמי הנוצרים, וכי הם מקבלים גרים מן המחמדיים והתתרים ויתר האומות ומכניסים אותם בבריתם. שני המעשים האלה נאסרו ליהודים באזהרה להעוברים, כי יענשו בעונשים קשים. — ולא רק המלך והשרים רואי פניו קצפו על היהודים קצף גדול, כי אם גם לב כל בני עם הארץ בקשטיליה היה הולך וסוער עליהם בגלל דין־הדמים המעוות — לפי דעתם והשקפתם — שנעשה לא על פי נקמת יהודי אחד העם, כי אם על פי הרבנים והפרנסים. בני עם הארץ הנוצרים בשיבילי ה אהבו ויכבדו את יוסף פיגון המומת וחמתם בערה בם עד להשחית ויחכו רק ליום עברות, כאשר תמצא ידם להתנפל על היהודים ולנקום נקמת דמו השפוך[2].

ומני אז נראה, כי שבו ליהודי ספרד הימים הרעים אשר היו להם בהארץ הואת לפני שש ושבע מאות שנה בימי מלכי הנוצרים הויסט־גתים, והשאלות והבקשות, התואנות והטענות להסיג גבולות זכיותיהם, להצר צעדיהם ולהבדילם לרעה מכל תושבי המלכה היו הולכות ומתרבות, ותעלינה על שלחן מועצות קרואי העם „הקורטים" בכל אספה ואספה. המלך יואן הראשון, בהיות עברתו שמורה להיהודים, נרצה למלא אחרי ההצעות האלה, במדה כזאת שלא נגעו לרעה בגנזי המלכות והכנסותיה. באספת קרואי העם שהיתה בוואלאדוליד[3] (בשנת 1385=ה"א קמ"ה) קיים ואשר את בקשת הכהונה הקתולית, לשוב ולקיים את חקי הכנסיה שכבר נשכחו מן הלב: לאסור דירת הנוצרים והיהודים בשכונה אחת, ולאסור על המניקות והאומנות הנוצריות להניק או להת מאכל לילד עברי, והעובר על האסורים האלה ילקה מכות מרדות לעיני כל העם. אז נקבע חק חדש במלוכה על פי עצת קרואי העם: כי מעתה לא יופקדו למשמרת שר האוצרות לא יהודים ולא מחמדים לא אצל המלך ולא אצל המלכה ויורש העצר, ואיש יהודי המקבל משמרת פקודה כזאת יחרם כל רכושו וילקה בגופו מכות מרדות. חק אוילי שהיה למותר וגם לא היה עשוי לצאת לפעלו, כי אם יפקיד המלך את היהודי לשר האוצרות, הלא עליו לקבל המשרה הזאת על פי חוב המשמעת לפקודת המלך, ואיך יענש בגלל היותו עבד מקשיב לדבר מלך? ה„קורטים" מעיר וואלאדוליד הוסיפו לדרוש מאת

---

1) עיקרי דבר החק הזה המבטל כח רבני ישראל לדון דיני נפשות נמצא אצל לינדא בעמוד 161 ולהלן. ועיין Ayala בהנ"ל בעמוד 127 ולהלן.

2) Zuniga, Annales ibid.

3) אצל Lindo נמצאו ראשי פרקים מהמשא ומתן בין הנבחרים (הקורטים), רק כי עפ"י טעות הדפוס תחת הקורטים של העיר סרגוסה צ"ל וואלאדוליד.

המלך, כי יבטל את החובות אשר היהודים נושים בהנוצרים, כי יבטל את הזכות שנתנה להם מכבר להיות יורדים לנכסי הלוה בעזרת שליח בית דין (Executor) שימנו הם (היהודים) בעצמם ולבחור להם דיינים בדיני ממונות (Alcades) מקרבם, ובכלל לאסור על היהודים את העסק בהלואת כספים; אך המלך לא נאות לחפץ בחירי האצילים, יען כי גרעון זכיות היהודים בהטשא ומתן ועסקי טמונות היה עלול לגרום הפסד לאוצר מלכותו.

ונפלא הדבר, למלך הזה, אשר לא נוכל לקרוא אותו „שונא ישראל" [1]) בהחלט, קרה מקרה רע ומזור מאד, כי אבד ממנו נזר מלוכת פורטוגליה, אשר כמעט היה בידו לשית אותו על ראשו, וזאת היתה לו מאת היהודים — על דבר התמנות ראש הרבנים בספרד. וזה הדבר: מלך קשטיליה יואן הראשון, או יותר נכון, אשתו השניה המלכה ביאטריסה (בריטים) היתה יורשת כסא המלכות בפורטוגליה, כי כן יסד לה אביה המלך פירנאנדו, אם לא ישאיר אחריו בן זכר הראוי לשבת על כסאו. בימי מלוכת המלך פֶּרנאנדו בפורטוגליה (1367—1383) ראו היהודים בטובה ויתעננו על רוב שלום, כאשר בכלל ישבו היהודים שלוים ושקטים בארץ הזאת למיום היותה למלכה בפני עצמה עד ימי הגרוש הכללי. עין המלכה והעם לא היתה צרה ביהודים ויפקידו מהם גם שרים נושאי משרות כבודות בממלכה. דון יהודה היה השר הראש על גנזי המלך (Tesoreiro Mor) ודון דוד ניגרו (אבן יחייא) היה יועצו ואיש סודו וממונה על הארצות (אלמושריף Almoxarif). מימות המאה הי"ג למספרם (1274=ה"א ל"ד) היתה להמשרה הדתית אשר לכנסת ישראל בפורטוגליה— הרבנות—עז ותקף ממשלה דתית עם סדר ומעמד נכון, אשר לא נראה אז בדמותה ביתר כנסיות ישראל באירופה ביטים ההם [2]); אף כי יש גם להודות כי בהסדרים האלה נמצאו מנהגי־מדינה קבועים מזמנים קדומים. בראש כל קהלות ישראל בפורטוגליה היה עומד רב הרבנים — הרב הראשי — (Rabbi-Mor), אשר היה כעין נשיא, והמלך בכבודו ועצמו היה ממנה לרב ראשי את האיש אשר חפץ ביקרו לגמלהו טוב בעד הטובות אשר עשה לבית המליכה והתועלת שהביא להממלכה. בית דינו של הרב הראשי היה בית דין של מעלה שאין למעלה ממנו לכל יהודי הממלכה,

---

[1]) בספר תולדות חיי מלכות ספרד (Summario de los Reyes de Espanña) נמצאה ידיעה שקשה להאמין באמתתה: המלך יואן הראשון שמע לעצת אויבי היהודים ויגזור לאנסם כי יבואו בברית הדת הנוצרית, ורבים מהם הטירו את דתם; בגלל הדבר הזה היו היהודים מקללים אותו ואת ביתו קללות נמרצות, ונשמע הדבר להמלכה ליאונרה ותמאן לקבל מידי היהודים את המנחה אשר הביאו לה, אף כי הכהן אשר לפניו היתה מתודה תמיד יעץ אותה, כי תקבל ותקדם את פני היהודים ברצון בבאם לברך אותה. ובכן לפי הידיעה הזאת היה המאורע הזה בעוד היתה המלכה ליאונורה בחיים, היא מתה בשנת 1382. אך הננו יודעים ברור מכתבי הדור החוא, כי הרדיפות והגזרות פרצו בשנת 1391=קנ"א ולא יצאו מאת המלך.

[2]) המקורים ע"ד סדרי קהלות ישראל והרבנות בפורטוגליה הם: Codex Affonsino; Ordenances Affonsino; Joaquim Iosé Fereira. gordo, memoria Sobre os Iudeos en Portugal. בספר הזכרונות של האקדימיה הריאלית להמדעים בליסאבון 1823, Schfer; בספרו: געשיכטע פֿאן פארטוגאל ואחרים. Herculano בספרו „מפעלות האינקוויזיציאה בפורטוגאל", והמאסף לכל המחנות: קאיזערלינג בספרו: געשיכטע דער יודען אין פאָרטוגאל בעמוד 8 ולהלן.

ולפקודותיו היה כח דבר מלך שלטון. את כתביו חתם במבעתו ויקיים אותם בחתימת משרתו לאמר: „רבי מור (רב ראשי) על פי אדוני ומלכי על כל קהלות פורטוגאל ואלגרבי". מדי שנה בשנה סבב הרב הראשי ונסע לבקר בכל קהלות הארץ לעשות משפט בין איש לרעהו ובין היחיד והקהל וגם הדינים והדברים שבין הרבנים ובין הקהלות, להסיר כל תקלה ולתקן כל קלקלה. במסעותיו נלוו אליו: אב בית דין (Ouvidor), סופר ונאמן הדיינין (Chanceller) עם לשכת עוזריו, המזכיר איש הסוד (Escrivâo) ושליח בית דין להוציא משפט לפעלו (Executor, Porteiro jurado). למשמעת הרב הראשי היו סרים הרבנים בשבע מדינות הממלכה שמנה הוא לרבנים בשבע ערים שונות: בהערים: סנטרם, וויצי (Vieu), קבילהנו (Cavilhâo), פורטה, טורי די מונט קורבו (Torre de Montcorvo), איבורה (Evora) ופארו (Faro). הם השגיחו אל הקהלות ואל כל מעשיהן בערי המדינות, והדיינים והרבנים מרי דאתריהון הביאו כל דבר הקשה לבתי דינים של המדינות. רבני המדינות נבחרו על דעת הקהלות בעצמן, אבל בחירתם היתה טעונה קיום ואשור בכתב־אשרתא מטעם הרב הראשי כתוב וחתום בשם „אדונו ומלכו". להרבנים היתה הזכות לדין לא רק דינים שבין אדם לחברו בדיני השופטים, כי אם גם דיני נפשות, והזכות הזאת קמה בידם, גם אחר שבטלו דיני נפשות של הרבנים בספרד. כתבי המשפט היו צריכים להיות כתובים בלשון הארץ, ונוסח השבועה גם בדינים שבין יהודי לנוצרי היה פשוט ככל נוסחי השבועה ורק במעמד הרב ובנקיטת חפץ—ספר התורה — בידי הנשבע.

ויהי במות מלך פורטוגליה פֵּירנאנדו[1], שהיה קל הדעת ומפזר הון ותאחז

---

[1]) להבנה שלמה ונכונה בתולדות ישראל בפארטוגליה המתחלת בפרק הזמן שאנו עומדים בו דרוש לדעת ראשי פרקים מקורות הממלכה הזאת מלפנים עד דורות בית המלוכה יואן הראשון: כאשר שבו האצילים פרשי הנוצרים ואביריה לשוב וללכוד מדינה אחר מדינה ממושלי הארץ וכובשיה הערביים, כבשו גם את הארץ בקצה מערב חצי האי הפירינאי לחוף ים אוקינוס המערבי, בין הנהרות טינחו ודוערו (Mincho, Duero). אלפונזו הששי מלך קשטיליה, הנודע למדי גם לקוראי הספר הזה (חלק ד'), אשר הרבה לכבוש מדינות ספרד הערבית, נתן חבל הארץ הנקרא בימים קדמונים לוזיטניה ואחרי כן פורטוגליה להיינריך מבורגונדיה, חתר מגזע בית המלוכה לבית הוגא קאפיט בצרפת, להיות בה לנציב מלך ספרד, וגם את בתו נתן לו אלפונזו לאשה, ולהוריש המשרה הזאת לבניו אחריו. בשנת 1181 הכיר גם האפיפיור אלכסנדר השלישי את פורטוגליה לממלכה עומדת ברשות עצמה וחפשית משעבוד קשטיליה. מני אז היתה המלוכה ירושה לבית בורגונדיה, ובכמה דברים היו גם בני יושבי הארץ יותר קרובים לצרפת מאשר לספרד. המלך המפואר בין מלכי פורטוגליה בתקופה הזאת היה דיונים (Dionys מן 1270 עד 1325), חכם ומליץ והוא נחל שם הכבוד „האב לארץ מולדתו". הוא יסד את בית מורש החכמה בליסאבון, הרים קרן המסחר, עבודת האדמה והמלאכה. המלך האחרון לבית בורגונדיה מגזע בית המלוכה בצרפת היה פֵּירדינאנדו בן דון פידרו שמת בשנת 1383 ועמו כבתה גחלת הגזע הזה, כי בתו ביאטריסה אשת מלך קשטיליה יואן הראשון לא השיגה את מלוכת פורטוגליה, ולמלך היה יואן הראשון בן דון פידרו מפילגשו, אשר נלחם עם קשטיליה בזרוע כח, והוא החל לבנות חופי־אניות ולשלוח ספינות וצי אדיר לימים רחוקים. מני אז והלאה כמעט תמיד מלחמה בין ספרד ופורטוגליה. כמה פעמים התאחדו שתי הממלכות ושתי האומות הדומות זו לזו עפ"י הגזע, הלשון והדת, אך מעולם לא היה קשר של קיימא ביניהן. וכן נשארו עד היום. שפ"ר.

אשתו המלכה ליאונורה — אשה יפה ונצורת לב, פורעת מוסר, ערומה ורוקמת תחבולות בסתר — את מושכות הממלכה בידה ותהי למושלת עוצרת בעם בשם בתה ביאטריסה מלכת קשטיליה. ויבאו ראשי עיר הבירה לישבונה (ליסאבון) לפניה ובתוך יתר בקשותיהם וטענותיהם דרשו: לבלי הפקד עוד על משמרות הממלכה יהודים ומוירים (הערביים)[2]. והאשה הערומה הזאת ידעה להשך כעם ראשי עיר הבירה, ותכזב להם בלשונה לאמר: עוד בחיי המלך השתדלה בכל יכלתה להרחיק את היהודים ממשרות הממלכה, אך כל השתדלותה עלתה בתהו ודבריה לא נתקבלו, אולם כמעט מת המלך מהרה להסיר את דון יהודה ואת דון דוד ניגרו (אבן יחייא) ממשמרתם. כואת דברה המלכה העוצרת בממלכה, אך באמת נמצא דון יהודה במסבי המלכה ליאונורה, כי בעשרו הרב ובחכמתו שקנה לו בנסיונותיו היה דרוש לה לחפציה. אך בין כה וכה ותקותה למשול בעם פורטוגליה עם אהובה הגרף אנדיירה די אורם עלתה בתהו, בערמת הנסיך הערום עוד ממנה, אחיו של פירנאנדו ובן־פלגשו של דון פידרו, הוא דון יואן (Don Joâo) אלוף אַביש (Avis). הנסיך הזה ידע להפוש את העם בלבו להסב המלוכה אליו, להמית את אוּרם אהוב המלכה ואת הארכי־הגמון אשר בליסאבון ולאַלץ את המלכה לצאת מעיר הבירה, וגדולי הארץ הכירו את הנסיך יואן אלוף אַביש הנזכר לעוצר־משל ומגן (Defensor) הממלכה[2]. בראות המלכה ליאונורה כי קצרה ידה לעשות לה מלוכה בארץ ולעמוד בפני העוצר בעם החדש, ותשלך יהבה על חתנה יואן הראשון מלך קשטיליה ובעל ביאטריסה בתה ותקראהו לבא ארצה פורטוגליה לשבת על כסא ממלכת אשתו כאשר יסד לה המלך פּירנאנדו המת. במעשיה אלה הקימה המלכה מלחמת שערים — מלחמת אזרחים איש באחיו — בקרב הארץ. נגד רבי המלוכה וסגניה אשר עמדו לימין המלכה ליאונורה וחפצה להמליך בפורטוגליה את מלך קשטיליה, קמה מפלגת העם ונם דגל חרות העם הפורטוגיזי מתנוסס בידה ויבחרו בדון יואן אלוף די אַביש ויהיו עמו. וליאונורה נלחצה לסגת אחור מפני חמת העם אשר סמכה עליה ותתבצר בהעיר סנטרם (Santarem). ושני אצילי ישראל דון יהודה ודון דוד ניגרו (אבן יחייא), אשר התחפשו בבגדים אחרים וימלטו מעיר ליסאבון, נמצאו אז בלוית המלכה. ואל מסבי המלכה ומחנה בסנטרם בא גם חתנה מלך קשטיליה יואן הראשון, כי למען התנקם מאויבה מחלה על זכותה להיות עוצרת־מושלת בממלכה ותקראהו לכבוש לו מלוכת פורטוגליה בחרב מלחמה, ותהי נכונה להעמיד לפקודתו את כל אצילי הממלכה ולמסור לו את כל המבצרים והמצודות. והדבר הזה—לשים על ראש מלך אחד שני כתרים: כתר קשטיליה וכתר פורטוגליה—לא היה יכול לצאת לפעלו רק בהיות המלך יואן הראשון וחותנתו בעצה אחת, עצת־שלום; והשלום הזה בין החותנת ובין החתן הופר בדבר הרבנות הראשית לקהלות ישראל בספרד.

כי כאשר נשאר פנוי כסא הרבנות הראשית בקשטיליה בשנת ה"א קמ"ד=

---

1) Fernâo Lopes, Chronica del Rei Fernando. Collecâo da Academia. IV. p. 502 ff.

2) עיין קאיזערלינג: נעשיכטע דער יודען אין פארטוגאל, לייפציג 1867 עמוד 31. שפ"ר.

1384 היתה אֵם המלכה ליאונורה חותנתו של יואן מלך קשטיליה חפצה להושיב על כסא הרבנות הראשית הזאת את איש סודה דון יהודה. אבל המלך כבר הבטיח לביאטריסה אשתו לשום המשרה הזאת על שכם דון דוד ניגרו (אבן יחייא) נאמן בית אביה המלך פירנאנדו, וישב ריקם את פני חותנתו. על הדבר הזה חרה אף ליאונורה וחמתה בערה בה, כי נועז חתנה להשיב פניה בבקשתה הראשונה שבקשה ממנו בהמצאו על אדמת פורטוגליה, והיא הלא ותרה על זכות המלוכה לטובתו [1]; ובהיותה אשה רגזנית שואפת נקם ומהירה במעשיה, הסירה

---

[1] Nunes de Liâo, Cronice de D. Joâo, Joseph Suares de Sylva c. 19, memoria para a historia de Portugal T. III. c. 212. נראה הדבר, כי דוד ניגרו הוא אחד עם דוד בן גדליה אבן יחייא ואבן יעיש, כי על אבן מצבתו חרותים הדברים: בארץ פורטוגאַל היו מרגלותיו (נוסחת קאיזערלינג וכרמולי: תולדותיו. שפ"ר) ולארץ קשטילייא נעו מעגלותיו (אבני זכרון סימן כ"ו). זמן מותו נרשם ע"י הקו המתוח על הפרט וצדיק יסוד עולם=פ"ו להמאה השניה לאלף הששי כמספר אות וא"ו עם המלה יסוד. ואין סתירה כלל לההשערה הזאת מידיעת כרמולי שדון דוד נקבר בין הרא"ש ובין ר' מנחם בן זרח בעל צדה לדרך (דברי הימים לבני יחייא עמוד 8), ואם כרמולי יאמר להוכיח כי לא המלה יסוד הוא הפרט כי אם המלה עולם, לאמר שנת קמ"ו, הנה ההשערה הזאת פורחת באויר, כי שד"ל באבני זכרון, ששם נמצאה נוסחת המצבה ראשונה, מעיד אשר רק הוא"ו ואותיות המלה יסו"ד מסומנות בנקודות. לא נכונה היא גם השערת קאיזערלינג כי הכנוי ניגרו של ר' דוד, המלה שהוראתה שחור, רומז על ראש הכושי שהיה נמצא בהחותם והמגן (Wappen) של בני יחייא, כאשר יספר בן המשפחה הזאת דון גדליה בעל שלשלת הקבלה לאמר: „וכשם שבניו (של דון יחייא הראשון) קראו שם משפחתם ן' יחייא על שמו כן נמשכו אחריו ולקחו תבנית חותמם ומגינם ראש הכושי הזה וכן אנו עושים עד היום". כי כנראה כל הספור הזה הוא שמועה שאין לה על מה שתסמוך. עכ"ל הרב המחבר. ולמען דעת כי בכ"ז יש מקום להשערת קאיזערלינג וכרמולי ודעתם מתקבלת על הלב יותר מהשערת הרב המחבר, ראיתי להביא את נוסחת המצבה במלואה וז"ל:

על הצד האחד:

אֵלֶּה דִבְרֵי דָוִד הָאַחֲרוֹנִים זִכָּרוֹן לָרִאשׁוֹנִים:
מְפֻתָּחוֹת בְּמִלּוּאוֹתָם מַעֲשֵׂה חָרָשׁ אֶבֶן פִּתּוּחֵי חוֹתָם:
הַגֶּבֶר הוּקַם עָל חֵלֶק אֱלֹהַּ מִמָּעַל:
לִפְנֵי מְלָכִים יִתְיַצֵּב וְהִנֵּה קָמָה אֲלֻמָּתוֹ וַתֵּתַצֵּב:
וְהָיָה גָדוֹל וְרַב בַּעֲדַת אֲרִיאֵל וְהוּא שָׁפַט אֶת יִשְׂרָאֵל
בַּנְּעִימִים נָפְלוּ חֲבָלִים וְשָׁפַט בְּצֶדֶק דַּלִּים:

ועל הצד השני כתוב:

ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו.

וַתְּהִי הַמִּשְׂרָה עַל שִׁכְמוֹ וְעַל טוֹב יִזָּכֵר שְׁמוֹ:
יוֹעֵץ וַחֲכַם חֲרָשִׁים טוֹב עִם אֵל וְעִם אֲנָשִׁים.

על הצד השלישי:

הוא הרב רבי דוד ברבי גדליה ן' יחייא.

בְּאֶרֶץ פּוּרְטוּגַל הָיוּ תוֹלְדוֹתָיו וּלְאֶרֶץ קַשְׂטִילְיָא נָעוּ מַעְגְּלוֹתָיו.

כרגע את אהבתה מחתנה ובתה, ותטה לב השרים והאצילים לשוב לבחור את יואן אלוף אביש אחי בעלה המת ובן המלך הזקן פידרו מפלגשו. ותגדל השנאה אשר שנאה את חתנה דון יואן הקשטילי, אשר לא נתן לאיש סודה דון יהודה להשתמש בכתר הרבנות הראשית, משנאתה לגיסה אלוף אביש, ותקם מרצחי חרש להמיתו במחנה צבאותיו החונים על פני העיר קוימברה (Coimbra), לצור אותה ולהבקיעה אל חיל הספרדים, ותגל סודה גם לנאמן ביתה ואיש סודה דון יהודה. אך איש ריבו דון דוד ניגרו (אבן יחייא) שנתמנה לרב ראשי מטעם חתנה מלך קשטיליה התחקה על שרשי הקשר הזה ולמועד נכון גלה אזן המלך ויצילהו ממות: אחד מנזירי הפראנצישקים, אשר היה איש הבינים והמוציא ומביא את הידיעות בין הקושרים בקוימברה ובין מחנה המלך נמשך אחרי דון דוד ניגרו ויאהבהו כנפשו וישביעהו לעזוב מחנה המלך, כי רעה נגד פניו. מעט מעט נגלו לדון דוד ניגרו תחבולות הקושרים, ויחשוב חובה לנפשו לגלות אזן המלך, אשר מהר לסכל עצת חותנתו העומדת בראש הקשר, ויצו לתפוש אותה ולשום עליה משמר. גם שפחת המלכה ויועצה דון יהודה נתפשו והושמו במאסר, וכאשר ענו נפשם ביסורים קשים נתנו תודה; ואשמת המלכה ליאונורה, כי התנכלה להטלך יואן להמיתו, נגלתה. ויגלה אותה המלך לטורסילה ועל דון יהודה נחרץ משפט מות. אך דון דוד ניגרו איש ריבו הרבה להתחנן בעדו לפני המלך יואן ויגאל ממות נפשו. ריב דון יואן הקשטילי עם חותנתו ליאונורה הסיר מעליו גם לב אצילי הממלכה, וכל תקפו וגבורתו וכל מאמצי כחו לרשת את ממלכת פורטוגליה בחרב־מלחמה לא הועילו לו, עדי נואש ממנה וישב לארצו בנפש מרה, ולמלך פורטוגליה היה דון יואן בן פידרו מפלגשו

על הצד הרביעי:

וישכב דוד עם אבותיו.

פְּחַדֵּשׁ הִשְׁרֵי שְׁנַת וַצַדִּיק יְסוֹד עוֹלָם נֹכַח מְקַדָּשׁ וְאוּלָם
עָלָה דֶרֶךְ גְּבוּלוֹ לַחֲזוֹת בְּנֹעַם אֵל וּלְבַקֵּר בְּהֵיכָלוֹ.

פה העתקתי כפי נוסחת כרמולי מכ"י אוקספורד, ובאבני זכרון לשד"ל הנוסחא מכ"י טורין. מלבד שנוי הסדר שאינו מעלה ומוריד להענין התולדי הנה ישנם שנוים אלה בין שתי הנוסחאות: א) נוסחת טורין: „בארץ פורטוגאל היו מרגלותיו" — ובנ' אוקספורד „היו תולדותיו" והנוסחא השניה מתקבלת יותר על הדעת והטעם הטוב. ב) בנ' אוקספורד (עפ"י עדותו של כרמולי) מנוקדת חמלה „עולם", ובנ"ט הוא"ו של „וצדיק" והטלה „יסוד" — והנה הרב המחבר אוחז בנוסחת שד"ל ולפי זה מת בשנת פ"ו למאה השניה וחי לפי"ז בספרד בערך ארבעים שנה. ומן כל העת הרבת הזאת לא נראה ממנו אותות פעולה ולא נשאר לנו לזכרון רק דברי המצבה, והעת ההיא הלא היתה רבת עלילה בדברי ימי ישראל בספרד. לא כן אם נחזיק בדברי קאיזערלינג וכרמולי כת שנה ושנתים אחרי צאתו מפורטוגליה, וכל דברי המצבה נכתבו על פי השמועה אין תימה בדבר אם לא הספיקה לו העת להראות הדרו על פני פעלו בארץ מגורו החדשה. ויש להעיר, כי הרב המחבר במהדורא ראשונה חשב כי דון יואן מלך קשטיליה הבטיח לר' דוד זה לעשותו לרב ראשי בפורטוגליה, אבל במהדורא השלישית חזר בו מזה, בלי ספק מפני שנתעורר אחרי כן על המקור הפורטוגיזי האומר בפירוש: Rabbino Mor dos seus Iudeus castellanos. ועל זה עמד החכם קאיזערלינג בספרו (שנדפס אחרי הוצאת החלק הזה במהדורא קמא) עמוד 32 בהערה ועמוד 34 בהערה. שפ"ר.

אלוף אביש, אחיו מאביו של המלך פירנאנדו המת, המנצח על שדה מלחמה את צבאות הספרדים הקשטיליים, אשר באו לרשת את הארץ. לא נודע הדבר מי היה מעתה הרב הראשי לקהלות ישראל בפורטוגליה; אך זאת נדע כי המלך החדש לא הפקיד עוד יהודים לפקידי גנזי המלוכה ושרי האוצרות. בני פורטוגליה, אשר במלחמת התופה הצליחו להסיר מעליהם הרעה הנשקפה להם, כי ימשלו זרים בארצם, הרבו לקנא קנאה גדולה להלאמית שלהם וישנאו כל בני הנכר ויבדילו לרעה את היהודים והמוירים לבלי תת להם להיות בעלי פקדות בארצם. — גם היתה רדיפה גדולה נכונה אז להתפרץ בארץ על היהודים, לולא עמד בפרץ איש יהודי ושמו משה[1], והוא רופא המלך יואן (Joâo) הראשון בפורטוגליה. הוא הציע לפני המלך את הבולה של הפפא אינוקינטו הרביעי (עין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 110) והבולה שהוציא אז מקרוב הפפא בוניפציום התשיעי, ויוכיח לו, כי הכנסיה הנוצרית לא תרשה להכחיד את היהודים וגם לאנסם כי ימירו את דתם, וכי עלילת הדם הנתעבה עלילת שקר היא, ברויה מלב שונאי ישראל, למען הביא שואה ולהדיח רעה על זעומי נפשם.

הננו עומדים עתה בהתקופה האחרונה, התקופה היותר חשוכה בעצם ימי הבינים. נשים נא עין ונעבור בסקירה אחת על מעמד הרבנות בכנסיות ישראל שבמערב אירופה ומצב המוסר והמדות בחיק הכהונה אשר להכנסיה הקתולית בארצות אירופה המערבית והתיכונה ומעמד החברה בהעת ההיא, אשר לה יקראו בעלי בינה לעתים: תקופת התגברות כח הכהונה הרומאית והפרשים האצילים בעלי האגרופים. מהאמור בהפרקים הקודמים נראה, כי שלמות המדות וזכות ההנהגה המוסרית נשבתו אז מטהרן גם בין מקצת מרבני ישראל בדור ההוא. יצר־לב הקנאה ותאות הכבוד השיא את אחדים מהם להסיג גבול חבריהם, לדחוק רגליהם, לירד לחייהם ולהתכבד איש בקלון רעהו כאשר ראינו מעשי: דון דוד ניגרו נגד חברו דון יהודה בפורטוגליה, רבי ישעיה בן אבא מארי נגד רבי יוחנן בן מתתיה הפרובינצי בצרפת, ר' שלמה צרפתי נגד ר' אנ־ווידאל אפרים גירונדי[2]) על האי מיורקה ומעשי רבי חסדאי בן שלמה נגד ר' עמרם אפרתי[3]); אך החזיונות המעציבים האלה היו מקרים יוצאים מן הכלל. רוב הרבנים ברורות ההם חשבו את הרבנות לכהונה גדולה וקדושה ויכהנו בה פאר בבר כפם, בטהר לבם, בשנאת הבצע ומשא פנים ובהתרחקות ממדת אהבת איש את עצמו. הרבנים היו למופת לבני דורם ולעינים לבני עם מרעיתם בתורה ומעשים טובים, ביקרת רוח וטהרת המדות. גם את הרבנים שהזכרנו נוכל להאשים רק ברדיפה אחר הכבוד או בשאיפתם לפרנסת הרבנות במדה יתרה שהביאה אותם להכנס לרשות שאינה שלהם. רבנים כאלה נוכל להאשים בצדק

---

[1]) Codex Affonsino. על פי Gordo memoria Sobre os Judeos ibid p. 22.

[2]) תשובות הריב"ש סימן שע"ד.

[3]) בהג"ל סימן תמ"ה.

בהעדר התכונה הדרושה לתלמידי חכמים על פי התלמוד: „להיות מרבים שלום בעולם"; אך גם לחלול שם כבודם וזכרם יחשב אם נשום אל עבדי הכנסיה הרומאית במערב אירופה בדורות ההם. בימי המאה הי"ד והט"ו למספרם גברו השחתת המדות ופריעת חקי המוסר בחיק הכהונה הזאת במדה שלא נראתה ולא נשמעה עד הנה, והתיינה נסבה להריפורמציה והבדל חלק גדול מעמי הנוצרים באירופה המערבית מהכנסיה של אפיפיורי רומא בראשית המאה הי"ו למספרם. למן היום אשר הפפאים שברומא העתיקו מושבם להעיר אביניון (Avignon) אשר בדרום צרפת התגדלה והתחזקה פריעת חוקי המוסר ותתקוף בעצומיה את הכהנים הגדולים עם הקטנים. אז הגיעו הימים אשר שנים שלשה אפיפיורים התנשאו להיות משתמשים בכתר הכהונה הגדולה האחת בעולם האמונה הקתולית, ולכל אחד מהם היתה סנהדריה מיוחדה של חשמנים. — כל אחד מהאפיפיורים בסוד קדושיו וחשמניו היה מחרים ומנדה את חברו ונותן שמו ושם קדושי כהניו לחרפות, גלו איש על חטאות רעהו ויחללו כם הדת אשר בשמה ידברו. הכנסיה הקתולית אשר כל תקפה וגבורתה הוא פתגמה: רועה אחד ועדר אחד, היתה אז לכמה כנסיות שונאות ורודפות זו את זו. המשורר הנשגב האיטלקי פיטרארקה (Petrarca) בן הדור ההוא, אשר ראה קלקולי הכהונה בעיניו, יתאר לעינינו מראה מוראה ונגאלה מהשלכת אמת ארצה, פריצות ומעשי תבל וזמה במדה כזו שאין להעלות על הלשון והכתב ומהתעוררות התאוות הבהמיות באופן מגונה מאד[1]. עוד יותר מהמשורר האיטלקי יעביר לפני קוראיו מחזה מבהיל ומחריד על דבר השחתת דרכי המוסר והצניעות של נוטרי כרם המוסר ושומרי חומת האמונה הכהן הגדול לאמונת הקתולים המלומד בתורת חקר אמונה ודת ניקולי איש קלימנזשו (Nicolaus de Clemangis) בספרו „מחורבן הכנסיה" (de ruina ecclesiae). „לכל דבר פשע" — יספר הכהן הזה — „לכל התועבות והחטאים אשר יעשה אותם האדם, המתמכר לתאוות הגוף, ימצא כפרה וסליחה בנתנו כסף די כפר נפשו לעדת הכהנים. — המדה הזאת, לכפר בכסף ענושים גם עון רצח וזמה, באה לבני העם על ידי ראשי הכהונה הגדולה והכהונה ההדיוטית. — בתי מקלט להנוירים והנוירות היו למערות פריצים והפרת כל חקי הצניעות, עדי החלו בני עם הארץ להבדל מקהל רועי אמונה כאלה, לבל ישחיתו את דרכם"[2]. כהנה וכהנה יספרו בני הדורות ההם בספרי זכרונותיהם. בימים ההם הגיעה למרום קצם רעת בעלי האגרופים, האצילים הפרשים אשר על דרכים ארבו, להתנפל על הולכי ארחות לגולם ולחמסם ולרצחם נפש. הכהנים נבערו מדעת ורובם לא ידעו קרוא וכתוב, בני העם לא הבינו את פירוש התפלות אשר שמעו מפי הכהן בלשון רומאית; ואת הכהנים ידעו לא באשר שמעו תורה מפיהם, כי אם מתרומות המסים הרבים והשונים

(1 הדברים שהרב המחבר מביא בשם פיטרארקה Petrarca, epistolae sine titulo. № 10. בהעתקה אשכנזית קשים להרגמם במקום הזה ובכלל השמטתי דברים הרבה בפרשה זאת.

(2 ומקצת דבריו מובאים בספר קורות Nicolaus de Clemangis, de ruina ecclesiae, הקונסיליה בקונסטנץ, היא האספה הרבה שנקראה לשום קץ ותכלה להמעשים הנוראים בחיק הכנסיה, ומטרודה יצא דבר שרפת יוהאן הוסס שחפץ לתקן עולם הדת הקתולית ע"י פריקת עול האפיפיור והכהונה הגדולה בכלל.

אשר שתו עליהם נשיאי הכהונה. ויתר כל הליכות החיים ביטי הבינים ועלילות התקיפים, החורים והאצילים הרוזנים והשועים ונשיאי הכהונה וראשי חברות הנזירים והנזירות, הלא הנה כתובות על ספרי דברי הימים לעמי אירופה.

וכהנים בני עולם הזה ובעלי הנאה כאלה מלא לבם אותם לקרוא בשם: זעומי אלהים את בני עם הולך בדרך צדקה, מקדש עצמו גם במותר לו, ממית עצמו על דברי תורה וחכמה ובוטח בה' אלהיו. אנשים פראים ונתונים לכל תאוות בהמיות קראו ליהודים: אוכלי אדם ושופכי דם נקיים. פרשים בעלי אגרופים, אשר רק על חרבם חיו וגזל וחמס היו משלח ידם, עוללו עלילות ברשע על היהודים, כי ישלחו ידם ברכוש רעיהם. אין פלא אפוא, כי היו או היהודים כהפקר, כל אוכליהם לא נאשמו, וכחיות השדה, אשר כל מוצאיהם יהרגום, נחשבו! בעיר נאֶרדלינגען (Nördlingen) אשר במדינת שוואבען[3], שחטו האכזרים את כל בני קהלת ישראל האנשים הנשים והטף ונפש אחת לא נשארה (ה"א קמ"ד—1384). בכל מדינת שוואבען ענו את היהודים, ובעיר אויגסבורג שמו את פרנסי הקהלה בכלא ויהיו שם אסורים עדי המציאו כסף ענושים עשרים אלף זהובי ריינוס. מאורע אחד ממאורעות הימים ההם, אשר בכל אופן לא היה היחיד במינו, מסמן לנו תכונת המצב הכללי של היהודים ביטי החשך האלה. הרבנים והפרנסים אשר בקהלות אשכנז התיבונה נועדו לאספה כללית בעיר וויסענבורג לדון על עניני הכלל ודברי הדת (בש' ה"א קמ"ו). בדורות הבינים ביטי ממשלת האגרופים היו כל הדרכים בחזקת סכנה מאבירי־חמס האצילים הפרשים גם לנוסעים נוצרים ומה גם לנוסעים יהודים, ויקחו היהודים שנסעו להועד כתבי־בטחון (Geleitsbriefe) מהדוכסים הזכסונים. אך זכות הכתבים לא הגינה על היהודים; וכאשר שבו הרבנים והפרנסים מאספתם, ארבו להם אבירי־החמס הפרשים בעלי האגרופים עלי דרך ויגזלו ויחמסו את כל אשר להם, התעללו בם ויענום ויוליכום שבי, ולא הוציאום לחפשי עדי נתנו חמשת אלפים גראָשין כופר נפשם. או הלכו הרבנים והפרנסים לקבול על השודדים אל הדוכסים, כי הפרו האצילים בעלי האגרופים את ברית הבטחון (Geleitsrecht). ויראו הדוכסים בזה חלול כבודם ויועידו את אבירי החמס למשפט, ותהי התנצלות אחד מגבורי המרצחים האלה לאמר: כבוד הדוכסים נותני כתבי הבטחון במקומו עומד, הם לא חשבו לפגוע בכבודם, אך חושבים הם, כי אין לתת בטחון וערובה לשונאי האמונה, ולא היה להנשיאים והדוכסים הנוצרים המשפט להגין על הכופרים הארורים האלה. ולכן, הוסיף הפרש הגבור לדבר, את שונאי המשיח הגואל ישנא ובמתקומתי הכנסיה הקתולית יתקוטט תמיד, ירדוף, יגזול ויחמוס ויקח את הנפש והרכוש[2]. ובהטענה הנצחת הזאת נצח האביר את הדיינים ויצא הוא וכל חבריו השודדים צריקים בהשפטם, ויצאו גם היהודים

---

[1] Stetten, Geschichte von Augsburg I. p. 127. נראה הדבר, כי החרוזים בקינת „ציון אריוך, בכי אשר נויך" (בעמודי העבודה ללאנדסהוטה הוספה ב' בחלק שני עמוד IV): „הוי באוילא... אויגשפורג ונערלינגען... כלו ביום זעם" מתייחסים גם כן אל ההרגה הנוראה בעיר הזאת בש' קמ"ו, וכאשר כן ישער גם צונץ בו"פ ד. י. עמוד 44.

[2] עין ציון ה' בסוף הספר.

נבלטים מבית המשפט, „והדוכסים היו שמחים מאד על דברי הפרשים האבירים הנאמרים בקנאת האמת והאמונה" לפי עדותו של בעל הזכרונות.

גם אלה הכהנים שבני העם היו מלעיזים עליהם, כי לא ינזרו מחמדות הגוף, ורבים מהנוצרים התמימים נקיי הדעת ובעלי המוסר היו נמנעים מהתרועע עמהם, גם הם היו חוששים לבלי יטמאו בנגוע בהם איש יהודי; ויפיחו קריה ויסיתו בני עם מרעיתם להכין מטבח ליהודים, בתואנה, כי בני בלי־אֱמוּן אלה חללו קדושת כהונתם. מאורע כזה אירע בפראג, אשר מימי קרלוס הרביעי היתה לקרית מלך ועיר הראשה בקסריות אשכנז, כי כהן קתולי עבר דרך חוצות העיר ביום הראשון של חג התחיה (חג הפסח) שלהם (18 אפריל 1389=ה"א קמ"ט)[1], וקערת־כלי הקדש עם מערכת לחם הפנים אשר בתוכה (Monstranz) בידו ללכת אל חולה אחד להתפלל עמו תפלת הודוי, וילך דרך שכונת היהודים (הגיתו), וילדי היהודים היו מצחקים או ברחוב לרוח היום, כי היה אז יום טוב האחרון של חג הפסח, ובשחקם זרקו חול איש באחיו ויפלו גרגירי־חול אחדים גם בכלי הקדש אשר נשא הכהן; בני ליתו התקצפו על ילדי היהודים ויתעללו בהם, ולצעקת הילדים באו גם אבותיהם אל מקום המעשה. או החיש הכהן את פעמיו אל השוק אשר בעיר הישנה, ויעמוד ויקרא בקול גדול באזני כל העם הנאספים עליו לאמר: היהודים טמאו את הכלים ואת חלת הקדש, ולהעלות חמה וקצף הוסיף לספר, כי היהודים הפילו מידו את חלת לחם הפנים לארץ. עוד מעט ובני דלת עם הארץ ותושבי העיר פראג התגודדו למחנה גדול ויתפרצו אל שכונת היהודים, מזוינים בכלי משחית וכלי מפץ, ויתנו קולם על הנרעשים והנפחדים לבחור: מות או המרת הדת! והנענים והנגשים לא פסחו על שתי הסעיפים ודברם היה פה אחד: כי טוב להם המות מהמר דת אבותם, ובכן החל ההרג הרב. כמה אלפים נהרגו במיתות משונות באותו היום והלילה שלאחריו. רבים, וביניהם הרב בקהלת פראג, המיתו לראשונה את בני משפחתם ואחרי כן טרפו נפשם בכפם. את בית הכנסת שלחו הקנאים באש ואת ספרי התורה קרעו לקרעים וירמסו ברגליהם. גם בבית מועד לכל חי בשדה הקברים הקדמון עשו הקנאים המשתוללים שמות „הוציאו ישני עפר מקברותם ואת מצבותם שברו". המרצחים גזלו וחמסו ויפשיטו את בגדי הנרצחים ברחובות קריה ואת החללים הערומים השליכו אל נבלות בהמות וישרפו אותם יחדו. גם על כל קהלות ישראל בהערים אשר מסביב לעיר בירת המדינה ביהם (בוהמיה־טשיכיה) נתכה חמת הקנאה ההוללה, כי גם אותם,

---

[1] המקור העקרי להמאורע הנורא הזה בפראג בשנת קמ"ט היא הסליחה של רבי אביגדור קרא שאומרים אותה בקהלות פולין וביהם ביום כפור בתפלת המנחה ומתחלת „את כל התלאה", ובבקרת בהקבלה אל שאר מקורים דברו עליה בצייטונג ד. יודענטהומס 1840 מעמוד 725 ולהלן. עכ"ל הרב המחבר. והנה המקור העברי בזה מלבד הסליחה הנ"ל הם דברי ר"י הכהן בעמק הבכא עמוד 84 (וגם בדה"י לטלכי צרפת דף ל"ח) ואלה קצות דבריו: „ויהי בכ"ב יום לחדש ניסן בשנת קמ"ט היא שנת שפ"ט ואלף למספרם, ואנשי פראגא אשר בבוהמיאה נסבו על כרם ה' צבאות... איש קרדומו בידו... ויכו רבים לפי חרב... ותהי נבלתם כסוחה בקרב חוצות... וישרפו רבים באש, ויוציאו ישני עפר מקבריהם ואת מצבותם שברו... ולא היה ווינצישלאו (הקיסר ווענצעל) הטלך בפראגא, כי הלך לאינרא (Egra)... ויהרגו איש את אחיו... ואיש את אשת חיקו ואת בניו ובנותיו פן יתעללו בם הערלים... ויקונן רבי אביגדור קרא בסליחתו עליהם בעת ההיא. שפ"ר.

כאשר יספרו בעלי הוכרונות: „אסרו, ענו ביסורים קשים, התעללו בהם ויציקום". אמנם כן, האפיפיור שישב אז ברומא (כי בימים ההם היו שני אפיפיורים משתמשים בכתר הכהונה הגדולה בהכנסיה הקתולית, האחד ישב באבינון (Avignon) והשני ברומא, וכאשר הוכרנו למעלה צררו איש את אחיו ויתנו איש את שם רעהו לחרם) שלח דברו בהבולה נגד הרצח והאכזריות של בני עם מרעיתו (2 יולי 1389)[1], ויזכיר למאמיניו את חקי האפיפיור אינוקינטי הרביעי, כי אין לאנוס את היהודים להמיר דתם, כי אסור להנוצרים להשבית מועדיהם וחגיהם, אך ה„מאמינים" לא שעו להאפיפיור ודבריו ולא נחמו על מעשיהם. לשוא התחננו היהודים עבדי בית הקיסר אל אדונם וועצעל הקיסר האשבנזי, כי יגן עליהם משוד ורצח בקרית מלכותו ומקום משכן כבודו. המושל הזה, אשר התולדה האשכנזית חרצה עליו משפטה לאמר: לולא היה קיסר אשכנז, כי אז היה לאחד מבעלי האגרופים הפרשים אבירי־חמס בימים ההם, המושל הזה, אשר בינתו שבה אליו רק כאשר פגה שברותו ממנו והסיר את יגו מעליו, וזה קרה רק לעתים רחוקות, הוא חרץ משפט המעשים בפראג לאמר: אבל אשמים הם היהודים ודמם בראשם, יען — כי עברו חק ויצאו לרחוב העיר ביום טוב הראשון של פסח להנוצרים. ועם משפטו זה הוציא פקודה להנחיל לו ירושת היהודים, וכל השלל והמלקוח צוה להביא אל אוצרו הריק תמיד[2].

---

[1]) הבולה הזאת לא נמצאה במאספי הבולות של האפיפיורים בלשון רומית כי אם בלשון פורטוגיזית (Gordo. Ordonançao Affonsino). אך תמוה הוא הדבר, כי זמן הבולה הזאת, כנרשם במקום שהוכרנו, הוא 2 יולי 1389 ומיוחסת לבוניפציוס התשיעי ואנחנו נדע, כי כהונתו הגדולה התחילה מן 2 נוביבר בשנה ההיא. לא נדע אם בהמקור בלשון פורטוגיזית ישנה טעות הזמן או כי הבולה היא מן האפיפיור שקדמהו אורבאן הששי? עכ"ל הרב המחבר. ומדי דברנו בשני האפיפיורים האלה ארשום בקצרה את תולדותם לחזק הדברים שנאמרו בפנים עמוד 53 ע"ד המעמד המוסרי של הכנסיה הקתולית ביתי התגברות הצרות על ישראל בתקופת ימי הכינים: אורבאן הששי נבחר בסוד החשמנים שברומא לאפיפיור בשנת 1378, ומראשית שבתו על כסא כהונתו החל לריב ולמישול בעריצות נמרצה על חשמניו עד כי סרו ממנו, ויכירו לאפיפיור את מתנגדו אשר באבינון קלימנטי השביעי, ובכל זאת נשאר יושב על כסאו וששה קרדינאלים צוה להמית בחרב המשפט בשנת 1385, ויטת. וכפי שמשערים, שמו רעל בשקויו, בשנת 1389. אחריו כהן ברומא בוניפציוס התשיעי, וביתו (1394) היה לאפיפיור באבינון בינידיקט הי"ג, הוא היה איש סוחר יותר מכהן, ועליו אמרו, שהיה עם הארץ גמור בעניני הכנסיה ומצות התלויות בתורת הדת וגם בסדרי התפלות. אך עם זה היה חכם בהוויות העולם, וידע להרבות הכנסות הכהונה הגדולה בהמצאה החדשה אשר המציא והיא: „מס האנאטים" שהנהיג, לאמר: כי כל איש שיתמנה לעמוד במשרה מכשרות הכהונה במעלות העליונות או התחתונות מחויב לתת חמשה עשר למאה מהפרס שיקבל לטובת כסא האפיפיור והנהגת הצרו. ודרכו היה לתת משרת אחת לכמה כהנים וכלם היו משלמים לקופתו את חמס הזה, אשר פריעתו היתה לחובה לפני בא הכהן לשרת במשמרתו, ותקם מריבה בין הכהנים הקופצים על משרות הכהונה וכל אחד הביא כתב התמנות מהאפיפיור ושטר סלוק מהכסף שנתן לגנזי הכהונה, ויתרבו הזיופים שנעשה בפמליא של מעלה אשר בהכהונה הרוחנית, זיופי הזמנים. הוא החל להיות גבור בטפר כתבי הסליחה על עונות שנעשו והעתידים להעשות. אז התקומם עליו העם היושב ברומא וינרשוהו מן העיר שתי פעמים (1391, 1394), אך נקרא לשוב שמה בשנת 1399. האפיפיור שכנגדו האשים אותו בעון מכירת הכהונה בכסף נמאס לכל המרבה במחירה (Simonie) ויטת בשנת 1404. וע"ד מתנגדו באבינון בינידיקט הי"ג, הטיצר לישראל בכל מיני צרות, עוד נדבר בהפרקים הבאים. שפ"ר.

[2]) Stobbe, die Juden in Deutschland während des Mittelalters S. 134 fg.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

שנים אחדות אחרי כן קרא את ראשי בתי מועצות הערים במדינת שוואבען להתאסף אל העיר אולם (Ulm) לתבוע מהם את החובות שהיו היהודים נושים בהם, כי ימהרו לפרוע אותם לו לטובת אוצרו הפרטי (1385).

ולמלא את אוצרו ותאות נפשו לבצע מעשקות, הוציא הקיסר וועגצעל אז פקודה, שהיא שליחות יד ברכוש אנשים פרטים, פקודה המתרת גזל וחמס, אשר לרגלה התרוששו יהודי אשכנז מבלי להביא כל תועלת לבני עם הארץ, אשר טובתם היתה לו לתואנה ואמתלא בהוציאו את החק הזה. מושלי אשכנז ונשיאיה היו נצרכים לכסף במדה מרובה למלא תאותם ותשוקתם לחמדות בשר, שעשועים ותענוגים, ויהי דברם אל הקיסר וועגצעל, כי יוציא חק גלוי לכל עמי ממלכתו, לבצור רוח היהודים העשירים הלוקחים רבית במדה מרובה בעד כסף הלואותיהם שהם מלוים להנוצרים; בעז משפט מלך יפקיע את כל החובות—הרבית והקרן—שהנוצרים חייבים להיהודים, והיהודים יהיו מחויבים להשיב את כל המשכנות שבידם לבעליהם הנוצרים. הקיסר קבל ברצון הצעת הנסיכים והדוכסים, כי מהחק הזה נשקפה לו תקוה למלא אוצרו הריק, כי הטיל על הנוצרים הלוים להביא לבית גנזיו חכש עשרה למאה מהחובות, בשכר הפקעת ההלואות ובטול החובות של היהודים. אז יצא צו אל הקהלות לשלוח מקרבם ציריהם אל עיר המלוכה פראג, או לועד־המלכה בנירנבערג, לברר את החובות ולדעת אל נכון תכן הכסף אשר תגבה הממשלה מאת הלוים הנוצרים לטובת המושלים והקיסר. יהודי אשכנז האומללים, אשר בעיניהם ראו לא לבד אבדן רכושם וקנינם, כי אם גם אבדן פרנסתם למחית ביתם בימים הבאים, עשו כל מה שבכחם להעביר מעליהם רע הגזרה, אך עמלם עלה בתהו. לא לבד הקיסר ונשיאי אשכנז, כי אם גם שרי מועצות ערי הממלכה קוו למצוא שכרם בהחק הזה, כי היה דבר מלכות אל הלוים הנוצרים, לסלק חלק ידוע מהחובות שהיו חייבים ליהודים גם לטובת פקדות הערים. מכל במות בתי הבניסה לנוצרים נקרא כתב הדת של הקיסר וועגצעל (16 ספטמבר 1390=ה"א קנ"א) גלוי לכל עמי ממלכת אשכנז, כי באה שנת השמטה להשמיט ההלואות שלוו עד היום מהיהודים. שמחת העם היתה רבה בשנת היובל הזאת. אך באמת היתה השמחה הזאת רק להנשיאים ושרי בתי המועצה בערי הקסריות האשכנזית; הלוים נשתעבדו עתה לשלם החלק היותר גדול מהחובות להנשיאים ומועצות הערים, והמה לא ידעו רחם ויהיו נוגשים אותם באכזריות גדולה ויתרה מהמלוים היהודים[1]. עד כמה היתה כוונת הפקודה הזאת רק להתמלא מחרבנם של היהודים ולא לגמול חסד עם הלוים, נראה מזה, כי להשתדלות ראשי בית מועצת האזרחים בעיר ריגינסבורג—אשר ראו בגזרת השמיטה על היהודים רעה גם לעניניהם וצרכי העיר וירבו לתת שחד לאשר נחוץ לטובת המלוים היהודים—הוציאה ממשלת הקיסר את יהודי ריגינסבורג מכלל הגזרה ותתן להם לגבות את חובותיהם. הקיסר היה גם מאַיים את הלוים, אשר התמהמהו מהבא לבית גנזיו את מכסת הכסף חמש עשרה למאה מסכום החובות, כי יתיר

---

[1] שטאבבע (Stobbe) בספרו הנ"ל מעמוד 136 ולהלן כעביר לפנינו מעשי האכזריות של הקיסר הזה בנגישותיו אשר נגש את הלוים הנוצרים לפרוע חובותיהם ליהודים לטובת בית גנזיו. ושם מובאים כל המקורים.

להיהודים לגבות את כל החובות. גזל ועשק־משפט כזה מטעם ממשלת הקיסר, אשר רק במשפט יעמיד ארץ, היה יכול להעשות רק בממלכת אשכנז בימים ההם. ובכל עניותם של יהודי אשכנז, אשר חפשו בבתיהם אם לא נמצאו שם משכנות, הוסיף הקיסר הזה עוד להתאכזר להם וידרוש מהם לשלם מכל נפש איש ואשה את פרוטת הזהב (Güldener Opferpfennig), זהוב אחד לשנה בסף גלגלת. הוא הודיע גלוי, כי היהודים הם ע ב ד י ו, ומה שקנו העבדים האלה קנה רבם, ויאסור עליהם לתת דבר מרכושם בשטר מכירה או מתנה [1]). ובכל אלה לא היה הקיסר וועצעל שונא ישראל היותר גדול, וידענו בו, כי ר׳ א ב י ג ד ו ר ק ר א היה קרוב לו והתרועע עמו; והיהודים באשכנז היו מלעיזים עליו, כי לבו איננו תמים להאמונה הנוצרית [2]).

ולהרדיפות והבזה בקהלות ישראל שבאשכנז לא היו הוצאות גדולות רבות עלילה; נפש יהודי אשכנז כבר שחה לעפר וכבר השפלה תכלית שפלות, והרדיפות האחרונות לא דכאו עוד יותר את רוח הנענים והמדכאים; על גביהם חרשו חורשים זה מאות שנים רבות ומאז ומעולם כבר הורגלו לתת גום למכים ולחייהם למורטים. לא כן היה הדבר בהרדיפות וההרגות שפרצו אז בארצות ספרד; הרדיפות האלה מחצו את ל ב האומה הישראלית ותרעשנה את נ פ ש ה; הרדיפות ההנה היו לשלשלת גדולה של מאורעות ותוצאות רבות עלילה לרעת עם ישראל כלו ואסונו הנורא בימי דורות רבים. השלשלת הזאת מתחלת מראשית התקופה של מאה שנים לפני הגרוש הכללי, משנת חמשת אלפים מאה וחמשים ואחת. — עד הנה היו יהודי ספרד אך ש נ ו א י ם ובני עם הארץ קנאו בם, אך לא בזו אותם ולא מאסום, אך הרדיפה בשנת ה׳ ק נ״ א, המלאה הרגות ושפך דם רב והמרת הדת בהמונים, הביאה אותם גם לידי שפלות, ויתבזו בעיני אחרים ובעיני עצמם. היא השחה לעפר נפשם ותכחיד מקרבם אמץ לב וכל כבוד אדם פנימה בדעת נפשו יקרת ערכו. גם הרדיפה הזאת, כרדיפת היהודים בפראג, יצאה מדרשות כהן־קנאי ברחובות קריה והמוני האספסוף אשר נלהבו מדבריו. אך היא התפשטה על פני ארץ רבה ותפרוש רשתה על מדינות שלמות וממנה חוצאות לחזיוני־תוגה וזועה נוראה בדם ואש וחרב נוקמת והמרות דת למכשול לב ושברון רוח. הרדיפה יצאה מאת הכהן הקנאי פ י ר ר א נ ד ט ר ט י ן, סגן (Vicar) להארכי־הגמוניה אשר ב ש י ב י ל י ה, שחשב את שנאת ישראל לעיקר מעיקרי דתו. בדרשותיו נאץ ונאר את היהודים על קשה־ערפם במאנם להכנע בברית האמונה השלטת. בקול זעמו הרעים על גאות היהודים ורום עיניהם, אהבתם את הבצע והרבותם לקחת נשך ותרבית. ובשיביליה מצא לו הכהן הזה אונים קשובות, כי כבר היתה עברת בני עם הארץ שמורה אל היהודים על כי נועזו להתערב בריב

---

[1]) Würfel, Nachrichten von der Judengemeinde Nürnberg's S. 7. Gemeiner, Regensburger Chronik II. S. 318.

[2]) ע״ד היחס שבין ר׳ אביגדור קרא והקיסר וועצעל והלעז שהיו היהודים מלעיזים על הקיסר הזה שאיננו תמים באמונתו עיין במאמר שד״ל בהליכות קדם לגבריאל פאללאק עמוד 79.

האחים: דון פידרו ודון אינריקו על דבר המלוכה, ועל רצחם נפש אחד מאחיהם יוסף פיגון שהיה אהוב ומרוצה לעם הנוצרים אשר בשיביליה[1]. — את השנאה הכבושה הזאת הרבה הכהן מרטין לפחת יותר ויותר. הוא התערב בדברי ריבות בין איש לאיש שבין יהודים ובין נוצרים ויהי נדרש ללא בקשוהו; הוא היה מטיל אימה על העם להת לחרם את כל הנוצרים אשר יתרועעו עם בני העם אשר זעם המשיח הגואל; את עבדי היהודים המחמדיים גזל מהם ויטבילם לשם הדת הקתולית; ובהפגשו ברחובות קריה בהליכת־קדש בהמון חוגג עם כלי הקדש ביהודים ההולכים לתומם, הסית את האספסוף להתנפל עליהם במקלות ואבנים. ודברו אל העם היה, כי עליהם להרוס את עשרים ושלשה בתי הכנסיות לישראל בשיביליה. היהודים התקיפים במערכות המלוכה העירו לב המלכים אינריקו השני ובנו אחריו דון יואן הראשון על מעשי הכהן הנלהב הזה, והם הזהירו אותו באזהרה נמרצה, כי ירף מדרשותיו ויחדל מהסת את הנוצרים ביהודים. אך כל זה היה לשוא; פירנאנד מרטין לא שעה גם לדבר מלך ויוסף לדרוש דרשותיו להלהיב את לב העם באש קנאת הדת. הוא גם העיז פניו לאמר, כי לשמחת לב המלך והמלכה תהיה זאת, אם יקומו על היהודים לרצחם נפש, והרוצחים לא ישאו את עונם. באמת נראה הדבר, כי היה למרטין אוהבים ומסכימים לדעותיו בפמליא של המלך והמלכה, ועליהם השליך יהבו כי לא יאֲנה לו כל רע גם בהיותו עובר את מצות המלך. כי גם אחרי אשר ערך אליו המלך דון יואן ספר באיומים ויתרה בו לאמר: אם יוסיף למרות פי פקודותיו יענשהו קשה עדי ינחם על מעשהו (1383), הוסיף הוא בימי שנים רבות לחרף את היהודים ולהסית בם את בני עם הארץ.

על פי עצה נוצרים בעלי דעה מיושבת ואוהבי ישראל, יצא פרנס עדת ישראל בשיביליה דון יהודה אבן־אברהם לקבול בשם עדתו על הכהן המסית, ויתבע אותו לדין אל בית משפט העליון וסופרי המטלכה (פיברואר 1388), והכהן המסית היה זקוק לבא לבית המשפט להצטדק על חטאתיו. הפרנס היהודי דון יהודה הציע את כל דבריו ומפעליו בכוונה להזיק את כל בני ישראל יושבי הממלכה ויקרא ברבים את אזהרות שני המלכים דון אינריקו השני ודון יואן הראשון לבלי יעוז לחרחר ריב בין האזרחים, אך בהמשפט הזה לא נבצרה רוחו הקשה של הכהן אשר קנאתו מסכה בו רוח שגעון. תחת להתנצל, הוסיף עוד לקטרג ויאמר, כי בכהן עובד עבודת אמונתו, חובתו היא לתת את היהודים לחרם, כי בהיותם עם לא אֱמון בם כבר מוחרמים הם על פי אבות הכנסיה; ויוסף להביע תקותו וחפצו, כי בתי הכנסת אשר ליהודים, מקום אֱוה השטן למושב לו יחרבו ויהרסו בזמן קרוב.

ומה עשה המלך, אשר ידע דבר המשפט הזה ודברי נאצה שהשמיע הכהן הקנאי בסוד בית המשפט וימרה פי המלך קבל עם? דון יואן הראשון שמע ושתק, והכהן הסגן בהארכי־הגמוניה השיבילית, בראותו כי אין ענש אחרי האזהרה, וגם נפשו היתה מרה עליו על כי הועידוהו למשפט, ויסר רסן מלשונו ואת שתיקת המלך חשב כהודאה למעשהו. בדרשותיו שדרש גם מחוץ לבית הכניסה הרבה לצרור את

---

[1]) עיין למעלה עמוד 45 ועיין עוד הדברים המובאים אצל Zuñiga עמוד 42.

היהודים ולנאצם; וגם כאשר נמצאו כהני האמונה אשר במדת אהבת־אדם הטבועה בהם לא יכלו נשוא את דברי נאצותיו, ויוכיחו לו בכתבי הדת של האפיפיורים מימי כמה דורות, אשר הזהירו את הקתולים לבל יגעו לרעה בהיהודים ותורתם, העיז להשיב, כי במקום שיש חלול כבוד האמונה של ברית החדשה אין חולקים כבוד גם לאפיפיור. ואם על פי דבר האבינגליה היהודים המה זעומי אלהים, אז אין בכח הכהונה הרומאית לעקור דבר הכתוב בהברית החדשה. והימים ההם ימי מריבה בין שני אפיפיורים המשמשים בכתר כהונה אחד: אורבאן הששי ברומא וקלימנטי השביעי באביניון, ויחרימו וינדו איש את אחיו וישליכו שקוצים איש על רעהו. ובימי מהומה ומבוכת הדת כאלה, האם היה דבר האפיפיור חשוב בעיני כהן קנאי כזה להרפות ממעשיו הזרים? ובכל זאת הכהונה הגדולה אשר בספרד, ראשי הארכי־הגמוניה בשיביליה עשו את שלהם, כי שלחו מלאכים להמלך דון יואן להתאונן ולקבול על פֶּרדינאנד מרטין, כי ירע לעשות בדרשותיו להסית את ההמון לרצח וגזל וחמס בשם הדת (בקיץ 1388=קמ"ח), ותשובת המלך למלאכי הארכי־הגמוניה היתה בדברים קרים בכפור ונשמעים לכמה פנים: „הוא עוד מתיישב בדבר מה לעשות; כי אף אם למרטין נאוה תהלה על הרעימו בקול גאון חסידותו על היהודים הרעים, אך יש גם לפחוד, כי בדרשותיו יעורר את העם לעשות מדחה ולשלוח יד ביהודים". בראות הארכי־הגמון פידרו גומץ בּרַרוזו (Pedro Gomez Barroso), כי המלך מתחכם לדבר דברים הנשמעים לכמה פנים ומשתמט משום קץ להתעלולי הכהן מרטין, ויקרא הוא — הכהן הגדול מכל אחיו בקשטיליה — את מרטין לפני בית דינו, להוכיח צדקתו לפני קהל כהנים וחכמי דת ודין, ובאשר גם אז עמד במרדו, ויגזור עליו הארכי־הגמון לבל יעלה על הבמה לדרוש, ויאים אותו בחרם חמור כדין כהן ממרא החשוד בכפירה ומינות[1]) (אויגוסט 1389).

לאסון יהודי קשטיליה מת אז הארכי־הגמון בּרַרוזו (Barroso), האיש האחד אשר היה בכחו לשום מתג ורסן על הכהן הקנאי, ובימים מועטים אחרי כן מת גם המלך דון יואן (9 אקטבר 1390=קנ"א). בכל שלא היה לב המלך הזה שלם עם היהודים, הנה היה ידוע למלך מושל בעז משפט ולא יתן לפרוע פרעוה במלכותו, להתנפל על אזרחי המלכה יהיו מי שיהיו. כמעט מת המלך ובנו נער בן אחת עשרה שנה אינריקו השלישי היה למלך בארץ, ובשמו משלו סוד האפטרופסים, וגם נודע הדבר, כי חלק לב המושלים איש מאחיו ומלחמת שערים נכונה לפרוץ שנית בארץ, מצא הכהן מרטין את השעה כשרה לפניו לבצע כל מחשבותיו. בהיות לו ההואר סגן לארכי־הגמוניה (Vicar) נתן לבו כלב שר האמונה בקשטיליה ונשיא הכנסיה, ושני חדשים אחרי מות המלך יואן (8 דיצימבר) שלח דברו לכל הכהנים

---

[1]) הכתב הזה המעיד על המעשים שנעשו בספרד לפני התפרץ שם קנאת הדת בכל תקף תכתה מצא המלומד הספרדי אמדור די לוס ריאס Amador de los Rios בהארכיון אשר באחד מבתי התפלה בשיביליה ויפרסמה. דבר חפץ הוא לדעת מחשבת הכהנים בימים ההם על דבר הכהן הגדול האפיפיור ומשלתו. מרטין התרים נגד האפיפיור ויאמר כי דבריו מתנגדים להברית החדשה, ויוכיח אותו הארכי־הגמון ויאמר: הנבונים יודעים בעצמם את האפיפיורים ועד כמה נוכל לחשבם לבלתי בעלי שגיאה, אך אין דורשים בהענין הזה במקהלות לבל תבז ממשלת הכהונה הגדולה בעיני העם.

בהארכי־הגמוניה שיביליה, כי יתאמצו להוציא פקודתו לפעלה: להרוס את בתי כנסת היהודים, שדינם כדין עובדי אלילים, והמה אויבי אלהים ומשיחו, ואת כל כלי הכסף והזהב תכשיטי בית הכנסת והחפצים שימצאו שם ימציאו אליו, והכהן אשר יזיד לעבור על פקודתו יענש בענש קשה להבדילו מקהל המאמינים (Excommunication[1]).

יום העשירי לחדש אדר שנת קנ"א (15 מאֶרץ 1391) יום עברות הוא. יום פקודה וזכרון לא לבד ליהודים ולממלכת ספרד, כי אם גם למשפחת האדם בכלל. לרגלי מאורעות היום ההוא והימים שאחריו נולדה החיה הרעה, אשר שניה ברזל, פרסותיה נחושה ולשונה אש אוכלה — האינקוויזיציאה. — ביום ההוא יצא הכהן מרטין כפעם בפעם לדרוש לפני העם על הבמות הערוכות לו בשוקים וברחובות, וירבה להשליך שקוצים על עם ישראל ותורתו, ויתלהבו שומעיו, ואש הקנאה נשקה בקרבם והוא עומד ומקניאם בשפתים דולקות ומעוררם לעשות שפטים בעם עברתו, אולי יצלח בידו לקחת שבי נפשות אחדות, להכניסן תחת כנפי אמונתו ולהציל נפשם מרדת שחת. דברי הקנאה נכנסו ללב בני העם וישתערו בחמה שפוכה על שכונת היהודים. ראשי העיר עם שר המשטר (Alguacil mayor) דון אַלבאר פרץ די גוצמאן עם שני שופטים באו לעזרת היהודים ויתפשו שני ראשי המתפרצים ויעשו בהם שפטים, המעשה הזה העיר עוד יותר חמת ההמונים נלהבי הקנאה, ובחרות אפם הכיתו רבים מהיהודים, וגם שר המשטר הנזכר והנציב המושל בשם המלך יואן אלפונזו היו כמעט בכל רע. יהודי שיבילי ה ראו כי קצרה יד שרי העיר ושופטיה לעמוד נגד המתקוממים שכורי קנאת הדת ולבצור רוחם, וימהרו לבא אל חצר המלך, לזעוק אל השרים המושלים בשם המלך הצעיר, כי יעמדו בפרץ וישימו קץ אל ההרגה, והם הטו אזנם לבקשת היהודים וישלחו מלאכים לשיביליה לדרוש מן העם בחזקה להרפות מהיהודים ולבלי המרות פי המלך. לפקודת המלך נאספו כל האצילים הפרשים לעמוד הכן להגן על היהודים. ויהי כאשר החלו בני העם להתגודד גם בהערים הסמוכות לשיביליה ויאמרו לקצות ביהודים היושבים עמהם ולעשות ככל אשר עשו אחיהם בשיביליה, וישלחו השרים העוצרים בעם בשם המלך מלאכים לצוות עליהם בחזקה לבלי הרגו את היהודים ממנוחתם. בפעם הזאת עשו הדברים רצון שולחיהם והמנוחה שבה לקדמותה[2].

אבל המנוחה הזאת דמתה לדממה לפני הסערה, ושמחת היהודים היתה עד ארגיעה. כרגע הונח להם מדרשות הכהן ההולל וחמת ההמון הנלהב מדבריו, אך לב העם היה הולך וסוער, ולא עברו ירחי מספר וסערת העם חמה יצאה בזעף אף, וכשטף אש אוכלה עברה בכל מרחבי מדינות ספרד. אם גם, כנראה, נטה לב אחדים מחברי הועד המושל בשם המלך לעצור בעד טבח היהודים; אך לא אמרו להגן על היהודים בלב שלם ונפש חפצה. כי לו היה כדבר הזה, הלא ראשית מעשיהם היתה לבצור רוח דורש־דמים פֵּירראנד מרטין ולתתו בית הכלא, ולמצער, לאסור עליו הדרשות של דופי בדברי הסתה ומלהיבי ההמון בקנאת הדת

---

[1]) אחד מכתבי־האיומים שלו נמצא בהנ"ל II. עמוד 611. Amador II. 348.

[2]) Ayala Cronica II. p. 361 f. Zuñiga Annales de Sevilla II. 230 ff. ובהמקורים העבריים לא נמצא מזה דבר.

הקשה כשאול. אך הם לא עשו כן; את דורש הרמים עזבו לנפשו, ויהי חפשי לשלח לשונו כחץ שחוט ללב היהודים. ויהי בהתלהב לב ההמונים ותבער כאש רשעה והאכל את בית יעקב ותַּשם את נוהו מימי עולם ושנים קדמוניות בארצות מדינות ספרד וממלכותיה. בהשענו על חלוקי הרעות והשנאה המסותרה שהיתה בין המושלים אפוטרופסי המלך הקטן—הדברים שכבר נשמעו אז בין העם וישימו את הארץ כמרקחה—ועל רפיון הממשלה, הנותנת לו לדרוש ברבים התרת דם היהודים והריסת בתי כנסיתם, מצא הכהן הקנאי את לבבו להסית עוד הפעם את ההמונים ביהודי שיבילי ה, ובפעם הזאת היו הוצאות דרשותיו רעות ונוראות מאשר עד הנה[1]. עוד לא עברו שלשה ירחים מימי הפרעות בחדש מאֶרץ, וביום השלישי לחדש תמוז (6 יוני) ה' קנ"א=1391 קמו בני עם הארץ אשר בשיבילי ה כאיש אחד ויתפרצו אל רבע היהודים (Juderia) כאור הבקר, ויתגנבו לבא אל תוך השכונה אחד אחד, לבלי תת זמן להיהודים להתעורר ולעמוד על נפשם; ויקיפו את השכונה מכל עבריה ויציתו אש בהבתים מסביב והרצח החל... בני ההמון עם מפקדם ומצביאם הכהן מרטין עבדו עבודת הרג ואבדן יום תמים וישפכו כמים דם בני עם עברתם ולא ידעו רחם. ובתוך החרבן, בין להבות אש אוכלה והמון פגרי אדם: אנשים ונשים וטף נרצחים ומומתים בכל מיני מיתות משונות, עמד הכהן על הבמה ויתן בקולו וירעים באבזריות נוראה לעשות שפטים ונקמות, לבלי לחדול מרצח עד השמידם כלה את יהודי שיבילי ה. מהקהלה הגדולה והעשירה הזאת, אשר בימי שלותה נמצאו בה משש עד שבעת אלפים בתי אבות שהם בערכך שלשים אלף נפש אדם לא נשארו רק שרידים יחידים. ארבעת אלפים איש נפלו חללים לפי חרב הקנאים הפראים ויתרם, והמה רוב בני הקהלה, המירו דתם מאימת מות אשר נפלה עליהם. נשים רבות וילדיהן נתפשו מאנשי הדמים ונמכרו ממכרת עבדות עולם להמחמדיים. מעשרים ושלשה בתי הכנסת שהיו לקהלת ישראל בשיבילי ה נהרסו רובם או נהפכו לבתי כניסה לנוצרים. בין היהודים הרבים, אשר למראה החרג והאבדן, הדם והאש לא עמד לבם ביום צרה ויבחרו לבא בימים מבא באש ודמים, היה גם אחד מראשי אבות בישראל אשר

---

[1]) המקורים להמאורעות האלה, ואשר יבאו עוד להלן כבר נזכרו למעלה: בן הדור איאלה Ayala בהנ"ל ועוד שם עמוד 390; Zuñiga בהנ"ל וגם שם עמוד 237; ר' חסדאי אבן קרשקש באגרתו לקהלות אראגוניה (עיין ע"ז להלן). עוד יש לחשוב את „אגרת המוסר" עמוד 23; שבט יהודה הנזרות: כ"ו, ט"ה, מ"ו ומ"ח; ואת האחרונה היא מדברי ר' שם טוב אבן שם טוב. וצריך להגיה בהפרק האחרון שם קנ"א תחת ק"ן. ביוחסין לא נמצאו חדשות בידיעותיו, כי הוא שאב מהמקורים שהזכרנו. בדבר יום ההרגה השניה בשיבילי ה בשנת קנ"א ישנה סתירה בין ר' חסדאי אבן קרשקש ובין הספרדי Zuñiga, האחרון יאמר כי ההנפלו הנוצרים על היהודים ביום 6 יוני ור' חסדאי יאמר: „יום ר"ח תמוז קנ"א דרך ה' קשתות אויב על קהלת סיבילי אה", יום ר"ח תמוז חל אז להיות ביום 4 יוני והסתירה היא בשני ימים, ובאשר כי Zuñiga מדקדק להזכיר גם יום השבוע יום השלישי בשבת והוא לקח דבריו ממקורים לקוחות העיר שיבילי ה, יש לסמוך עליו בדבר הזה. להקנת שנמצאה אצל כ"י פידקאוויץ (ונתפרסמה בשבט יהודה הנזכרת וויענער עמוד 133) אין כל ערך תולדתי או מליצי, כי ידבר על ההרגה בדרך כלל ובחרוזים אחדים: „בפרט יללה רבה נהיה — בשנת הקנ"א בשאיה — נהרב קהל שיאבילי ה — וקהלות כל אנדלוס ופרובינציא רע נחוץ — ובקטלוניא היה לבוז — וארגון עמם אחוז.

בספרד, חטר מגזע ישישים באי ספרד בדורות קדמונים שמואל אברבנאל, אבי המשפחה המפוארה, אשר ממנה יצאו גדולי ישראל וחכמיו המופלאים, והוא— שמואל אברבנאל — היה תקיף גדול וקרוב למלכות בימי המלך אינריקו השני, וגם היה אז פרנס לישראל ונחשב לצבי תפארת קהלתו. האיש הזה לא עמד בנסיון וימיר דתו ונקרא בשמו החדש בנצרותו דון יואן די שיבילי׳ה[1]).

כשוט שוטף ולשון אש אוכלה עברו הרצח הדתי ומשובת העם ברוב חלקי מדינות ספרד ונהרי נחלי דם שטפו בכל ממלכותיה. אך לראשונה החל הנגף בהערים הקרובות לשיביליה ונמצאות בהארכי־הגמוניה שלה: בהערים איסיגה (Ecija) וקרמונה (Carmona) לא נותר אף יהודי אחד[2]). רושם זכרונות העתים בן הדור ההוא מעיד, כי תאות הבצע היתה גדולה בעם יותר מקנאתו לדתו[3]). אחרי חרבן שיבילי׳ה, סערת ההמונים והכהנים המצביאים אותם חמה יצאה ותחול על ראש יהודי הקהלה העתיקה קורדובה, העיר והאם לכל קהלות ישראל בספרד מימות עולם וימים מקדם. העיר קורדובה היתה ראשית גאון יהודי ספרד וממנה יצאו מאורי אור הדעת והדת בישראל, עתה יצאוה רוב בניה: רבים נהרגו על קדוש השם ורבים המירו דתם. בין בתי הכנסת לישראל שנחרבו ונהרסו עד היסוד נמצא אחד נפלא בבנינו כאחד בתי המסגד שבנו הכליפים בימי ממשלת הערבים בספרד[4]). ביום הצום לזכר כבוש ירושלים בימי חרבן הבית השני (ביום י״ז תמוז=20 יוני), התגודדו בני עם הארץ אשר בטולידה (טוליטולה) על היהודים. זאת העיר טוליטולה האם בישראל, שעליה יאמר „העיר אשר משם תצא תורה ודבר ה״, עתה נהפכו עליה בלהות ודמי שומרי אמונת היחוד שטפו עברו בכל רחובותיה. בין הרבים שנהרגו על קדוש השם בטולידה נמצאו כל בני משפחת האשרי, המשפחה אשר אביה רבנו אשר ובניו באו מאשכנז ובלבם רוח אמונה לדת מורשה סגולת בני הכנסיה הישראלית האשכנזית בימים ההם, ויהי הוא ובניו המאציל את הרוח הזאת גם על בני ספרד. ובני המשפחה שומרת אמונים עמדו בנסיון; עין בעין ראו את המות, אך סר פחדו מהם. בעל הזכרונות יספר: „ואז היה בבורגוש חכם גדול יודע כל התלמוד רבי יהודה בן אשר נינו של הרא״ש ונהרג בטוליטולא...״, ובעל זכרונות העתים חכם הדור ההוא יספר: „ויהרגו במקדש ה׳ כהן ונביא, שמה קדשו השם הזרע הכשר והנבחר זרע הרב רבי אשר זצ״ל הם ובניהם ותלמידיהם״. ור׳ יהודה האשרי זה שחט בידיו את חותנתו את אשתו ובניו ואחרי כן שלח יד בנפשו[5]). גם בטולידה המירו רבים את דתם ויצאו מכלל עמם.

---

1) ר׳ שם טוב בשבט יהודה סימן מ״ח; de los Rios p. 360. על דבר מספר בתי הכנסת שהיו בשיביליה אשר מקצתם נהרסו ומקצתם נהפכו לבתי כנסיתם של הקתולים עיין בהערה Amador de los Rios II. 359.

2) ר׳ אברהם זכותא ביוחסין.

3) Ayala Cronica p. 390.

4) בהנ״ל de los Rios

5) ר׳ אברהם זכותא ביוחסין הוצאת פֿיליפּוסבסקי דף רכ״ה יאמר „והיה בבורגוש חכם גדול דומה לאבותיו ויודע כל התלמוד ר׳ יהודה בן אשר נינו של הרא״ש ונהרג בטוליטולא קנ״א ועשה ספר „חקות השטים״. ובכן אינגו בן הרא״ש (כאשר נמצא ביוחסין הוצאת שולם) כי אם גינו; בזה

על שבעים קהלות בערכך באה אז הפקודה הרעה, והמפורסמות שבהן: איסיגה (Ecija), הואיטי (Huete), לוגרוננו (Logroño), בורגוש, קרריון (Carrion), אוקנה (Ocaña) ומדריד[1]. בהעיר הבירה הואת בשנות מאות אחרי כן, אף כי היתה אז עוד קטנה מאד, כבר נמצאה קהלת ישראל, וגם במסבי העיר נמצאו אז יהודים. גם במדריד נהרגו רבים והנשארים המירו דתם. לבית מקלט הנזירים הדומיניקיים אשר בעיר אבדה ההכנסה הגדולה שהיתה לו מהיהודים על פי חק קדום; באבדן הקהלה חרל גם המס מהיהודים. גם פה, כמו בערים אחרות, שקדו שוטרי הממשלה לתפוש את ראשי המרצחים, המבעירים את הבערה וגם שמו מקצתם במאסר; אך לא הענישום כי אם עונשים קלים. גם קרה לפעמים, כי נקראו חברי מועצות הערים להשיב המנוחה בעיר ולעשות משפט בבעלי הפרעות, והם — יועצי העיר בעצמם — מאהבת הבצע או משנאת היהודים, עוד עזרו לרעה ויהיו גם הם בין השודדים והרוצחים[2]. והקנאים ההוללים התעתדו להכין מטבח גם להמחמדיים המורים היושבים במדינת שיבילי ה. אך המתונים ומיושבי הדעת בין הקתולים הוכיחו את העם, כי לא יתכן הדבר, כי המחמדיים יתעוררו להשיב להם כגמולם ויגירו על פי חרב את הנוצרים היושבים במלכות הערביים בגראנדה וגם את הנוצרים השבויים באלג'יר ומרוקה מעבר לים התיכון. אז נחמו שואפי הדמים ממחשבתם הרעה על המחמדיים וירפו מהם[3]. אך את היהודים השקו כוס התרעלה עד תומה, כי ידעו כי אין להם גואלים אשר יריבו את ריבם וכל מרצחיהם לא יאשמו. המעשה הזה לבדו מוכיח, כי בכל מעשי האכזריות היו בני העם רק כלי חובלים בידי הכהנים להשלים את חפצם.

בממלכת ארגוניה חשבו הממשלה והעם את עצמם לנפרדים ונבדלים מקשטיליה, כי הרחיקו מעליהם דרכם, ובכל חקיהם והליכותיהם בחרו להתנכר להם; אך לשנאת היהודים ורדיפתם לא היה כל גבול מפסיק וחוצץ בין שתי המטלכות הראשיות בספרד הנוצרית. גם הממלכה הצפונית הזאת פתחה שעריה לפני קנאת הכהונה ההוללה. מלך ארגוניה בימים ההם היה יואן הראשון, איש טוב בטבעו אך אין־אונים, אוהב מלאכת הציד וחכמת השיר והנגון, ועל כן היו בני עמו הנבערים מדעת לועגים לו; הממשלת בעם היתה אשתו המלכה (ויולנטה Violante), וממשלת המלוכה בכלל היתה רפויה מאד. לא עברו שלשה שבועות מימי ההרגות האיומות בטולידה, ובממלכה הואת במחוז בלינסיאה[4], התעוררו בני העם לקצות ביהודים

מתקיימת הערת שד"ל (באבני זכרון דף י' בהערה) וכבר עמד עליה גם אזולאי. הריב"ש בא עם הקדוש הזה בכתובים (סימן ר"מ תחת ש"ט הרשום בהספר בל"א) רע"ג [ושם כותב אליו לבורגוש וגם רע"ד] רפ"ה, ורצ"א. מסיכון ר"מ יוצא שהיה בקי בספרי הפילוסוף אבן סינא ור' יצחק אל אחדיב היה תלמידו.

[1] ע"ד יהודי מדריד עיין Revue d. E. Juives XIII. 1886. p. 245. על פי כתבי־העדות שפרסם הספרדי פידעל פיטא בספרו Estudios historicos V. 1886. p. 77. f.

[2] Amador d. l. R. ibid. p. 362, Note 2.

[3] Ayala ibid. p. 319.

[4] ע"ד בלינסיאה עיין Revue d. E. I. XIII. p. 240. ששם מביא מקורים מהבולייטין לדעת התולדה בהאקדמיה ההיסטורית במדריד משנת 1886 ומאת Francisco Danvila ואצל Amador חברת II. בספרו Documentos XIV et XV

„חברת אחיאסף".

יצאה לאור מחברת ג' מהם'

התורה והחיים בימי הבינים

מאת הרב הראשי לעדת ישראל בווינא דר' משה גידעמאנן
ונעתק ללשון הקודש ע"י הסופר הנודע א. ש. פריעדבערג.

עם הערות והארות חדשות מאת הרב המחבר.

עם החוברת הואת נשלם חברך הראשון, ולכן נלוה אליה הקדמה חדשה מאת הרב המחבר שכתב ביחוד למען ההעתקה העברית, וכן גם מבוא להספר ותכן הענינים.

הספר הזה הוא חקירה עמוקה בהלך נפשם ונטות רוחם של אבותינו בימי הבינים, החותם שטבעו בהם הימים ההם, בהיותם פועלים ונפעלים, משפיעים ומושפעים מרוח הזמן ועלילות העמים בתקופה הגדולה ההיא, המקפת חיי עמנו מן המאה השמינית לספה"נ עד המאה השש עשרה. הספר הנכבד הזה מראה לנו חיי העם היהודי במשך הזמן ההוא בכלל וחיי האיש היהודי בפרט, התפתחותו בחכמה והתכווצותו בסכלות, התגברותו באמונה והתרפותו בהזיה, הכל כאשר לכל במראה אלינו יתודע, כבראי מוצק נחזה בו. התרגום העברי, שנעשה בידי סופר מומחה כה' פריעדבערג עלה יפה מאד, והקוראים העברים ימצאו בו, בסגנון נוח ומושך את הלב, כל דברי הרב המחבר ומחשבותיו בלי חסרון ויתרון. הספר הזה יוכל להיות לתועלת ולעונג לא רק להמון הקוראים, כי אם גם לרבנים ולומדים וכל העוסקים בחכמת ישראל, הצמאים לדעת מהלך חייו הרוחניים של עמנו בכלל, וחייהם והשפעתם של גדולי האומה בפרט.

וזה תוכן הענינים של המחברת השלישית:

פרק שביעי. דברי הזיות וסגולות ונחושים. השתוות ההזיות בין היהודים ובין הנוצרים אמונת הכשוף והשדים. השבעות, התקדשות ההזיה. המינים ועלילת הכשפים. תולדות ההזיה היהודית באשכנז וצרפת. עלילות על היהודים במעשה כשפים. אמונת לוטער בכשופי היהודים.

פרק שמיני. חנוך הבנות. נשואי בנית קטנות. מעלותיהן של נשי ישראל. נשים מלומדות בישראל. נשי ישראל ונשי עמי המערב. מעלות הנשואים וערך האשה הישראלית.

פרק תשיעי. היהודים באשכנז וצרפת העפונית במאה הי"ד. הזית עמי המערב. גזרת הרועים. גזרת המצורעים. עליבת הבנות השחור. סמיכת הרבנות. השחתת המדות. הלומדים האשכנזים והצרפתים. צוואת הרא"ש. צוואת ר' אליעזר ממגנצא. הבנו „מורנו". פחלקת ר' יוחנן ור' ישעיה אשהרוק. גירוש היהודים מצרפת. האוניברסיטה הפאריזית. סוף תקופת „הראשונים". היהודים ביתי הבינים.

ציונים ורשימות.

מחיר חוברת ג' (מחזיקה 7 באגען) כמו החוברת הקודמות—40 קאפ', עם פארטא 46 קאפ'; מחיר החלק הראשון 1.20 רו"כ. עם פארטא 1.32 רו"כ מכורך 1.50 רו"כ ועם פארטא 1.64 רו"כ.

Издат. „AXIACAфЪ", Варшава. (Маріанская № 6, кв. 12 : פא"פ)

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Sechster Band.

Von den ersten Verfolgungen in Spanien bis zur völligen Verbannung der Juden aus der pyrenäischen Halbinsel (1370—1492/3).

Erstes Heft.

WARSCHAU

Druck von Gebr. Schuldberg & Co., Dzika 1.

1897.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק ששי.

מימי הדריפות הראשונות בספרד (ק"ל—קנ"א) עד הגרוש הגדול בשנות רנ"ב—רנ"ג.

חוברת שניה.

בעזרת כל ישראל חברים בפאריז.

ДИВРЕ IEME ИЗРАИЛЬ
т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА
Д-ра Греца
Переводъ III. II. Рабиновича.
Томъ VI. Выпускъ II.
Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Тип. Братьевъ Шульдбергъ и Ко., Дикая № 1.
1897.

מחיר החוברת 35 קאָפ.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 4 Февраля 1897 года.

(ז' אב=9 יולי). מחמשת אלפים נפש (כמו אלף בעלי בתים, לדברי ר"ח קרשקש) בבלינסיאה בירת המחוז לא נשאר איש אחד. כמאתים וחמשים איש נהרגו על קדוש השם, „הנשארים הרה נסו ונמלטו אך מעטים, ורובם המירו דתם". ובין אלף בתי אבות בישראל יושבי בלינסיאה נמצאו עשירים מופלגים בעשירות, אשר מסחרם גדל מאד וישלחו מערכם בספינותיהם הטעונות לקצוי ארצות מעבר לים. הסוחר דון שמואל אבראבאלא (Abravalla) עשה חסד לעיר מושבו בלינסיאה, כי בבא העיר במצור מפני המלך פידרו לעת מלחמת האחים על דבר מלוכת קשטיליה, הלוה דון שמואל למועצת העיר סך כסף גדול להחזיק מאה אצילים פרשים על הוצאות העיר. לדון יוסף אבארים היה רכוש שעלה לסך עשרים אלף פלורין זהב. המעמד הטוב של היהודים עורר עוד יותר את ההמונים להשתער על היהודים, וגם האורחים התאוו האוה למלא נפשם בצע מעשקות. ובלינסיאה היושבת לחוף ים התיכון היתה עיר מקלט לאנשי שחץ, פושעים שנשאו עונם על האניות או אסירי־אניות, וכל ריק ופוחז בא בשעריה למצוא שם חפצו במלחמה נגד האויב מחוצה או האורחים בינם לבין עצמם. כמעט באה שמועת המטבח בשיביליה וערים אחרות לבלינסיאה, ויתגודדו ברחובות שלשים או ארבעים נערים פוחזים מסביב לדגל אחד וצלמי שתי וערב אחדים וילוו אליהם עוד ריקים ופוחזים ויקראו בקול: „הנה פירראנד מרטין בא להטביל אתכם" ויאמרו להתפרץ אל רבע היהודים אשר היתה אז מוקפת חומה עם דלתים ובריח. ויהי בהתפרץ הנערים אל שכונת היהודים, ואלה האחרונים מהרו לסגור דלת השער, ותסגר הדלת בעד אחדים מהנערים השובבים, ויעמידו קול זועות ויצעקו: הנה היהודים אומרים לרצוח אותנו נפש. אז נקהלו הפרשים האצילים עם אזרחי העיר, אנשי הצבא והכהנים והנזירים כלם חמושים בכלי משחית ומפץ לשבור את השער העשוי עץ. ויהי כאשר עמדו היהודים על נפשם ובהתגרה נפל חלל אחד הנערים הפוחזים ותגבר חמת ההמון הצרים על שכונת היהודים ואפס חרה עד להשחית ויתפרצו בחמה שפוכה על שכונת היהודים. ואף כי נמצאו בין האחרונים אנשי חיל אשר עמדו על נפשם וילחמו בחזקה ויכו איש אישו, אך הקנאים גברו עליהם במספרם הרב, ויתפרצו אל הבתים, רצחו, שללו וחטפו מכל הבא בידם ויענו נשים ובתולות. בערך מאתים וחמשים איש נהרגו ומהנוצרים מתו עשרה או שנים עשר איש. יוסף אבארים העשיר ביהודי בלינסיאה קבל את הטבילה, אחרי אשר כל גוו היה פצוע, אחיו נהרג ובבת אחותו ובמינקת בנו התעללו תלמידי הכומר פירראנד מרטין וכל רכושו היה לבז ולמשסה. גם העשיר דון שמואל אבראבאלא, נדיב העיר בלינסיאה, קבל את הטבילה ותהי נפשו לו לשלל [1]. ויוסף רבי חסדאי בעל הזכרונות לקונן ויאמר: „סוף דבר במלכות בלינסיאה (בערי המדינה) לא נשאר יהודי, זולתי במקום אחד הנקרא מוריבידו" (Muraviedro) [2].

משובת הקנאה ושפך הדם התגלגלה כשאה ותעבור ארחות־ים אל האי מיורקה (Mallorca). בעיר הראשה של האי, בפלמה (Palma), התגודדו נערים שובבים

---

[1]) אצל Danvila ואמאדור בהנ"ל.

[2]) רבי הסדאי קרשקש באגרתו.

MTA AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ומלחים ויקשרו שני חשיפי עצים בתמונת שתי וערב וישאו לפניהם ויעברו דרך רחוב היהודים הנקרא הר־ציון (Montesion) ויקראו בקול: „מות ואבדון ליהודים!" (א׳ אלול=2 אויגוסט). לחבר הנערים התרועעו אנשים באים בימים והחרגה החלה. בעלי הפרעות התנפלו על איש יהודי והוא בעל כח ויעמוד על נפשו ויתפוש את אחד מהם ויתגושש עמו ויחנקהו בידו. או השתובב כל העם משובה נצחת וחמתם בערה בם עד לבלי חק, ובשאפם לנקם התפרצו אל בתי היהודים וירצחו נפש כל איש יהודי אשר בא אל ידם. לשוא מהר שר האי הישר באדם אל מקום הרצח כלוית אציליו ופרשיו עם שרי בית המועצה, כי נבצרה מהם לעצור בעד עדת הרוצחים מהוסיף שפך דם; כל בני העם שמעו לקול מפקדם ניקולי ברו די פללה. ותחלק העיר פלמה לשנים: המלחים עושי מלאכה באניות על יד החוף והפועלים וכל בני דלת עם הארץ מעבר מזה לכלות את היהודים ולהשמידם, והפרשים־האצילים ושרי המועצה עם שר הממשלה בראשם מעבר מזה. ותגבר יד הראשונים על האחרונים, ויכו את היהודים מכת רצח, הרג ואבדן. וגם בתי הנוצרים אשר חמלו על האומללים הנמלטים אליהם ויחביאום לא נקו מידי המשתובבים. ביום ההוא נהרגו מהיהודים שלש מאות איש ובתוכם גם הרב רבי אנ־וויד אל אפרים גירונדי, אשר כבר הזכרנוהו כבעל מהלוקתו של רבי שלמה הצרפתי[1]). רבים מהמה בקשו ישועתם בקבלת הטבילה. שמנה מאות איש נמלטו אל המצודה; או התגודדו השובבים ונטבו על המצודה לצור עליה; ומאשר כי נבצרה מהנצורים להשגב זמן רב בהמצודה, נתן להם שר האי הרשיון לעזוב אחד אחד את המצודה ולשבת באניה לבא לארץ הברבריה מעבר לים התיכון באפריקה. המלך דון יואן הארגוני, או יותר נכון המלכה אשר ידה היתה בכל משלה, התעורר כמעט לעשות משפט היהודים השדודים וההרוגים, וישם מס גדול כסף ענושים על העיר פלמה, אבל מזמת המושל נגלתה, כי הלך רק אחרי בצעו למלא אוצרותיו, יען כי הטיל המס גם על האצילים אשר ידם לא היתה ביהודים וגם על השדודים, אשר נפשם היתה להם לשלל בהמירם את דתם. אולם ענש כבד מכסף הענושים בא על יושבי האי הזה, אשר היה כגן־ערן וארץ ברוכה ליושביו עד הנה, כי שבת מסחרו אשר החל אז להתפתח ויגדל גם ממסחר ערי הריפובליקה באיטליה, ולמן העת ההיא הלכו המסחר ותשומת היד הלוך ודל על האי, וידל מאד עד היום הזה[2]).

שלשה ימים אחרי ההרגה בפלמה החל הרצח בברצלונה בירת המדינה קטלוניא אשר במזרח ממלכת ארגוניה, העיר אשר שמה אוו לשבת מאז ומקדם יקרת רוח ותם ואמונה אשר להאומה הישראלית, כאלו התקשרו כל בני העם הספרדי בכל מדינות שתי הממלכות — קשטיליה וארגוניה לעשות כלה ביהודים בשנה אחת.

---

[1]) עיין על אדותו למעלה עמוד 52, ובשו״ת הרשב״ץ חלק שני סימן רנ״ו ובכ״ט מכנהו בשם „הקדוש".

[2]) המקורים על דבר ההרגה והשפד בפלמה קרית האי מיורקה נמצאים אצל קאיזערלינג: „גשיכטע דער יודן אויף מיורקה (Mallorca)" מעמוד 164 ולהלן. Revue d. E. I. IV. p. 38. № 26—27. 30—36. (בהמאמר הזה נמצאו דברים יקרים בכלל לתולדות ישראל על איי באליריה לעת ממשלת מלכות ארגוניה).

בקהלה ברצלונה רבתי ברעות בחכמה, באצילים עשירים אנשי השם, התנפלו המוני הנוצרים על היהודים ביום השבת והוא או יום חג האם הקדושה (5 אויגוסט = ד' אלול) ויהי מספר הרוגי ישראל ביום ההוא — מאתים וחמשים איש. רוב אנשי הקהלה נמלטו אל מגדל המצודה ושרי העיר הגינו עליהם ויכלכלום בלחם ומים, כמו שיספר בעל הזכרונות (ר' חסדאי קרשקש): „ויד מנהיגי המדינה לא היתה במעל, כי התאוו להצילם בכל יכלתם ויכלכלו את היהודים ויעזרו לעשות שפטים באנשים הפושעים". אך ההמון התקומם מול שרי הממשלה והאצילים, וישימו מצור על המגדל, וילחמו בחצים ובליסטראות ובכל כלי מפץ ולאחרונה שלחו אותו באש. ראו היהודים הנצורים כי אבד מנוס מהם ויטרפו רבים נפשם בכפם; אחדים התנפלו מעל החומה וימותו ברסוק אברים ורבים יצאו בכלי זיינם מהמגדל וילחמו על נפשם בזרוע נטויה, המיתו רבים מאויביהם ויפלו וימותו מות גבורי מלחמה[1]. בין המומתים על קדוש השם נמצא בנו יחידו של החכם והחסיד ר' חסדאי קרשקש, עלם בן כ' שנה, אשר נמצא אז בברצלונה ויחכה ליום חתונתו עם בת איש נכבד, ושוע ויקר בעמו וקהלתו. ואביו הפילוסוף הצדיק יהגה נכאים ויאמר: „רבים קדשו שם שמים ובתוכם בני יחידי חתן בן כ' שנה, שה תמים העליתיו לעולה, אצדיק עלי הדין ואתנחם למוב חלקו ונעימת גורלו". הנשארים אחר עשר אלף איש המירו את דתם ורק מתי מספר נסו ונמלטו, ומקהלת ברצלונה הגדולה לא נשאר אף יהודי אחד. — כגורל ברצלונה היה גם גורל הקהלות בלירידה, גירונה וכל יתר ערי קטלוניא: מקצתם הומתו, מקצתם טרפו נפשם בכפם ורבים המירו דתם, ורק מעטים נסו ונצולו. רק בקהלת גירונה (גירונדה) יראת השם מעטו מאד הממירים את דתם, ורוב בני הקהלה בחרו במות מחיים. הרבנים התמימים האירו באור יראת שמים לפני בני עם מרעיתם, כי — כאשר יספר רבי חסדאי — „היו שם תורה וענוה במקום אחד ויחזקו לבם בשם ה', ויתרם נמלטו בבתי העירונים". בבמדינת בלינסיאה, גם בן בקטלוניא נשארו היהודים רק מעט מזער, בהמלטם אל מצודות האצילים והסגנים ובהשגבם שם בעד סכומים גדולים אשר נתנו להם. רק בעצם ממלכת ארגוניה לא רבו הרוגי ישראל, כי קדמו בני הקהלות את פני הרעה ויתנו בכף רב ובמעט כל חילם ויגיעם לחצר המלוכה, ואז — כדברי בעל הזכרונות — „עמד מלך ארגון בפרץ לגדור גדר גם במלכותו... ועשה כרוזות מפחידות ומניעות גדולות... ולא עברה הגזרה במלכות ארגון ולא נתפשטה משם והלאה"[2]. הקהלות האחרונות להתרגות והשמדות בשנת קנ"א היו הקהלות העתיקות והחשובות מראשית ישוב ישראל בספרד בורגוש ולירידה, ששם נהרגו שבעים ושמנה איש, וכנבלות בהמות השליכו את גופות המתים על עגלה אחת ויקברום יחד[3].

שלשה ירחים ארכו ימי הטבח ליהודים ברוב מדינות ספרד, וגם אחרי כן לא עברה הבהלה והיהודים בכל מקומות מושבותיהם היה חרדים נפחדים ונרעשים, עדי

---

1) Lafuente historia general de España VII. p. 413.

2) רבי חסדאי קרשקש באגרתו והאפודי בזכרון השמדות, ועיין ציון א' בסוף הספר.

3) המודיע על אדות הקהלות האלה הוא Amador בספרו II. Historia etc. עמוד 378, 380 בהערה.

לא נועזו הפליטים לצאת ממחבואיהם אשר התחבאו שם בימי המהומות וההרגות. בלב נשבר ופלגי דמעות יספר את קורות הגזרות, החכם רבי חסדאי אבן־קרשקש הרב מסרגוסא באגרתו המלאה קינים הגה והי על חללי עמו ועל בנו יחידו — המומת על קדוש השם — האגרת הערוכה לקהל אביניון[1]). ובכן עברה גם על בחירי השבט הישראלי, על בני ספרד, כוס היגונים אשר שתו לעו אחיהם שבאשכנז ארבעים שנה לפני זה לעת המגפה השחורה; כן למדו גם הם לשונם לקונן „קינות", לחבר „סליחות" ולתת מקום לצרותיהם בסדר תפלותיהם לזכר עולם[2]). אך תוצאות השמד בשנת קנ"א היו עוד רעות ומרות מההרגות הגדולות. למן העת ההיא חלל לב יהודי ספרד בקרבם ואבדו גאונם ועליזות גאותם; תחת מעטה תהלה לבשו רוח כהה, כי נהפכו עליהם בלהות מות ויהיו לדכאי רוח הולכי קודר ושחוח כל היום ויטו דרכם מכל איש קתולי אשר פגשו על דרכם, כי היה בעיניהם כרוצח מבקש נפשם; אנשי לב ואמיצי רוח היו למוגי לב, חרדים ונפחדים, נסים מקול עלה נדף, ובני הדור יעידו בם: „כי אם ימצאו ברחוב מאה יהודים ויבא נער קטן נכרי ויקרא: קומו על היהודים! יברחו כלם"[3]). רק אחרי הרגות שנת קנ"א החלו יהודי ספרד לטעים טעם הגלות המר, אשר לא ידעוהו עד הנה, כי ירד עז מבטחם וקומתם הזקופה נכפפה; לא נכרו עוד, כי המה אלה אשר עוד לפני עשרים שנה היו גבורים ששים לקראת נשק להלחם בעד מלכם דון פידרו. הקנאה ותאות החמס והבצע אשר מלא לב העם בספרד, באשמת כהנים מורי שקר קנאים ומקניאים, הכו את ממלכות אספמיה מכות בלתי סרות ותשומנה לאל את עשר המדינות והצלחתן. בתי מלאכת המטוה אשר להיהודים שהתנוססו לתפארה בהערים: שיביליה, טולידה, לירידה, בלינסיאה, טורייל (Teruel) ופלמה על האי מיורקה, אשר שם מצאו עבודה ולחם אלפי פועלים נוצרים, היו לחרבה; בתי מלאכת עבוד עורות דקים ויפים, אשר בהם השתבחה העיר קורדובה, נחרבו ונשמו; דרכי המסחר היו אבלות ולימי השוק בערי הממלכה—אשר שם באו סוחרי היהודים ויציגו על פתחי שערים את סחורותיהם ומערביהם, במחלצות ומרבדים ותכשיטים כל חמודות ארצות הקדם שהביאו מדמשק ומפרס—עוד לא בא איש ונשבתו מהם רגלי הסוחרים; כה אבלו דרכי המסחר, חרושת המעשה וכל משלח יד, ותדלנה ממלכות אספמיה ותמעטנה הכנסות הממלכות, ובתי הכניסה ובתי המקלט להכומרים והנזירים, אשר היו עד הנה מסובלים בעשר מהכנסותיהם המרובות שהיו להם ממניות

---

1) אגרת ר' חסדאי יצאה לראשונה מכ"י נוסחת כרמולי ע"י וויענער בהוצאת ספר „שבט יהודה" מעמוד 128 ולהלן. עד הנה ידענו ממנו רק את הנוסחא המשובשת שנמצאה בספר „שלשלת הקבלה".

2) מלבד הקינה הנזכרת למעלה עמוד 62 הערה ב' ישנן שתי „בקשות" אשר יסודתן במאורעות הימים ההם — גזרות ושמדות שנת קנ"א, האחת היא מר' יצחק חרפן (לפי גירסת בעל עמודי העבודה ובספר של הרהמ"ח מהדורא תליתאה — תרתן. שפ"ר) ועוד אחרת בלי שם המחבר (בסוף הקונטרס „אל תהי כאבותיך" לר' פרופיית דוראן (האפודי). הראשונה מתחלת בהדבור: „אל אלהי הרוחות", נחמדה בסגנונה ומלאה דברי חדודים נגד קנאי התורה הקתולית.

3) שבט יהודה הוצאת וויענער סימן ז' עמוד 9 ועיין שם בהוספות עמוד 117,

היהודים והמסים שהביאו, התרוששו אז ויהיו אנוסים לפרוש כפם להמלך לחננם מתנת חנם ולהחזיקם בנדבות [1].

ומה היתה אחרית הכהן ששאף לדם ורצח פיררא נד מרטין? מה היתה אחרית האיש הזה שהמיט הרעה על יהודי ספרד ועל עם היהודים כלם וגם עזר לרעת ארץ מולדתו לרוששה ולהשפילה? אמנם כן, המלך אינריקו השלישי, כאשר הגיע לשנות בגרות ויאחז מושכות הממשלה בידו (1395), שם את הכהן הזה במאסר ויענוש אותו קשה כדין מסית את אזרחי הממלכה איש באחיו, ויוסף להזהיר, כי לא יזיד איש להראות לו אותות רחמנות והשתתפות בצערו. אך חבריו שהיו עמו ברעה אחת ועצה אחת עשו את כל מה שבכחם להקל את ענשו. הוא הושם במשמר באחד מבתי המקלט; שנים אחדות אחרי כן כבר יצא לחפשי וייסד בית החולים שנקרא „די סנטה מריה" ויסת במנוחה, ולרבים מבני בריתו היה למופת במדות וחסידות ותמימות דתית [2]. והזרע אשר זרע מרטין הכה שרש עמוק על אדמת ספרד ויביא פרי רוש ולענה, ועוד לא עברו עשרים שנה, ויקם מיצר לישראל בדמותו וצלמו, ובמעט שהביא רעה יותר רבה ועצומה על היהודים יושבי מדינות ספרד. אך בפורטוגליה כמעט לא נגעה רעת הגזרות והשמדות בשנת קנ"א ליהודי הארץ הזאת. כי המלך דון יואן הראשון (בנו של דון פידרו מפלגשו) אלוף אביש ישב על כסא המלוכה ברצון העם כלו, וכמלך מרוצה לעם היה יודע בנפשו את תקפו וגבורתו, ויחליט להעמיד במשפט ארץ ולשמור מכל משמר את הסדרים. הוא עצר כח לבצור רוח פורעי פרעות ביד חזקה. יהודים רבים מספרד שנאנסו להמיר דתם נסו ויטלטו ארצה פורטוגליה ושם שבו לדתם ועמם ויחיו חיי דת יהדות. אז נתעוררה עליהם חמת הכהונה הקתולית בראותם בהם יהודים מוטרים שחזרו לסורם, שאחת דתם להעניש אותם עונשים קשים לפי חקי הכנסיה; אך הרב הראשי לקהלות פורטוגליה דון משה נברה, שהיה גם רופא המלך, הציע לפני המלך דון יואן הראשון שתי „בולות" מאת הפפאים: קלימנטי הששי ובוניפציום התשיעי, כי אין לאנוס את היהודים לבא בברית הדת הקתולית; ולרגלי הדבר הזה יצא צו מאת המלך (17 יולי 1392), כי לא יזיד כל איש לנגוע לרעה בהאנוסים שנמלטו על אדמת פורטוגליה. „הבולות" נקראו ונתפרסמו בכל ערי הממלכה ונכנסו במאספי חקי הארץ, לאמר: כי דין אנוסים כאלה הוא כדין יהודים גמורים שלא קבלו כלל את הטבילה, ולהמרת הדת באונס אין כל כח ותעצומה. בגלל הדבר הזה היתה פורטוגליה למקום מנוס ומפלט להיהודים האנוסים שבספרד [3]. אך אם גם לא נתן להמונים לפרוע פרעות בישראל לא תמיד היה לב המלך ההפכפך הזה טוב ליהודים. מעת לעת גזר עליהם גם גזרות קשות: כי לעתים ידועות לא

---

[1]) Amador historia II. 382 f.

[2]) בהנ"ל עמוד 388 על פי Gil Gonzalez Davila.

[3]) Codex Affonsino V. II. T. 94. Schäfer III S. 16. Kayserling ibid S. 38. וכן נאמר באגרת המוסר לרבי שלמה אלעמי עמוד 27: „ואף גם זאת חשב ה' מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, כי לא מצאנו באחד הדורות שינזרו עלינו גזרות בזמן (אחד) אלה המלכיות אשר אנחנו מתגוררים עמם בחמלתם... וגם המלכות (פארטונאל) נתנת לנו מקום להשגב מפני חרב מרוטה".

יצאו מחוץ לשכונתם בכל עיר ועיר, כי ישאו את אות־הקלון על בגדיהם. גזר עליהם גדרום וסייגים להגביל מסחרם ותשומת ידם, אך כפעם בפעם שב והקיל את חמר הגזרות האלה, אם מפני כי היו היהודים דרושים לו לכלכלת המלכה או מאשר נשא פנים לרופאו דון משה נבארה. ובמלכת נבארה נשארו בני קהלות ישראל המעטות והדלות שם שליים ושקטים בשנת השמד קנ"א.— למימי הכהן הקנאי והמקניא פידרו אוליגוין (Pedro Olligoyen) (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 269), איש שואף דמים כחברו פירראנד מרטין, למימי הגזרות והשמדות משנת פ"ח, נתרוששו ונתדלדלו היהודים בהמדינה הזאת היושבת על הספר בגבול צפון ספרד, ולאנשי הרמים לא היה עוד שלל ומלקוח; מספר היהודים נתמעט והנשארים היו דלים ורקים; גם יוסף אורבויען שהיה רופא המלך, רב הכולל לישראל וחובר הכנסות המלכה, והמלך היה מחזיק לו טובה בעד מפעליו לתועלת המלכה, היה מגן לעמו, לבל יוסיפו לענות את אחיו, אשר גם בלא זה היו עניים מרודים ואומללים[1].

לא כן היה גורל יהודי צרפת הדרומית (פרובינציה), כי גם עליהם עברה במקצת כוס היגונים, אשר שתו אחיהם בספרד. רדיפת היהודים ההפשטה מדרום לצפון והעבור מעבר להררי־הפירינאים והתקע אהלה גם בפרובינציה, כאשר עברה ארחות ימים ותבא להאי מיורקה. כמעט שהגיעה שמועת הרדיפות והשמדות מספרד לדרום צרפת, ובני עם הארץ התקוממו על היהודים, והחמס והרצח בשם הרת החלו. אך ממשלת המלוכה כבר התחזקה או בצרפת, וגם בימי מלוכת הרפה שבמלכי צרפת קרלוס הששי המשוגע, כבר הספיקה המשלה לבצור רוח העם ולכבשה, ובכן הצליח בידי שרי המלוכה ופקידי המדינה לעצור בעד פורעי פרעות, לבלי יתגודדו על היהודים. או נתן המלך ליהודים כתבי־מגן או שמירה (Sauve-garde) ובזה השביח שאון בני העם והסערה קמה לרממה[2].

אך מנוחת היהודים בצרפת היתה עד ארגיעה ויתי הגרוש הכללי והאחרון מהמלכה הזאת הגיעו, למרות כל ההנחות והזכיות שזכה אותם בהם המלך קרלום המשוגע ורודו המושל בשמו. מצבם המדיני המזוזר והרע היה לסבת השנאה ששנאו אותם בני עם הארץ. לא כאורחים קבלה אותם ממלכת צרפת, כי אם כגרים ובאורחים נתנה אותם לשבת בארץ מספר שנים ידוע. ובשבתם בארץ ישיבה עראית, והרטילם מופשל לאחוריהם, ומוכנים בכל עת ושעה לנער אבק ארץ מגוריהם מעל רגליהם, לא יפלא איפוא, כי כל מגמתם ותעצומתם היו להרבות להם כסף ולהתעשר בכל אשר יוכלו. אף כי הורשה להם לקנות קרקעות, הוכרחו להפנות לבם רק לעסקי ממונות,

---

(1 Amador p. 449. fg.

(2 Vaisette מודיע את הדבר הזה ואומר בספרו (histoire générale etc. IV. p. 405): Les conseillers du roi de France accordèrent 22 Juli 1391 des lettres de sauve garde aux Juifs de Languedoc, que les peuples du pays menaçaient de tuer et de piller comme en Espagne. לאמר: יועצי המלך בצרפת נתנו להיהודים בלאנגידוק מכתבי־בטחון נגד בני עם הארץ אשר היו מיראים ומבהלים אותם להמיתם ולשלול רכושם כמו שעשו להם בספרד. כי נמצאו גם מקומות בצרפת הדרומית ששם הוציאו את האיומים לפעולת ידים נדע מן הקינת מכי' של פירקאוויץ המובאה למעלה עמוד 62 בהערה ששם נזכרה גם פרובינציאה.

להיות צרור כספם בידם לכשתגיע שעת הגרוש, ובכן היו לנושכי נשך מלוים ברבית מפני הרחק. אחדים מהמה עברו חק ויקחו רבית במדה מרובה מקצבת הרבית על פי חק המלכה, ומבעלי משה ידם שלא פרעו בזמנם לקחו גם רבית דרבית. והמלך לחץ אותם ויאנסם להיות מלוים ברבית, כי הרבה לדרוש מהם כסף תועפות לצרכי המלחמות הרבות שעשה[1]. השופטים ושרי העירים שמו עונשים קשים על המלוים ברבית, וברשעתם הרעו לכל היהודים בעבורם. והמלך, אשר לטובת אוצרו היה דרוש כי יוסיפו היהודים להתעשר בהלואה ברבית, שמע לעצת פרנסי ישראל בצרפת, יצחק, כריסטופל (Christofle) וביבנט די מונטריול (Vivant de Montréal) למחות בידי השופטים וראשי העירים, ויגער בהם לבלי יוסיפו לגרום רעה והזק ליהודים[2]; אך בזה לא סרה השנאה, ותגבר עוד ביתר שאת מיום אל יום. עוד דבר אחד הסב בזה, להגדיל חמת בני עם הארץ על היהודים ולהעיר כל חמתם עליהם. אחדים מבעלי משה יד של היהודים לא פרעו חובותיהם בזמנם, וישימו היהודים אותם בבית האסורים מקום אשר הלוים ואיננו משלמים אסורים שם. המעשה הזה אשר יסודתו במשפט חקי הארץ נראה אז לעיני הנוצרים כעול וכמצוקה ולחץ, אשר „בני השטן לוחצים את בני האלהים". וכאשר גדלה תלונת עם הארץ על משפט היהודים לתת במאסר את בעלי חובותיהם הנוצרים, היה קרלוס הששי אנוס לבטל החק הזה, ועם בטול החק הזה הורע כחם של היהודים המלוים[3]. אך נחיצות חק כזה הכירו אז המלך ובתי הדינים הגדולים (הפרלמינטים), כי בלעדו לא היו הלוים פורעים את חובותיהם, ועל כן שבו המלך ובית דין הגדול לקיים שנית את החק הזה לשום את בעל החוב במאסר, אך החלישו את כחו: רק אלה הלוים ואינם משלמים יושמו במאסר, אם כתוב מפורש בשטר החוב, כי שעבדו את גופם להתשלומים בעת ההלואה, והתנו תנאי מפורש, כי אם לא יפרעו חובותיהם בזמנם יושמו בבית הכלא[4].

השנאה היתה כבושה כל בבני עם הארץ מכבר, וממקרה קל הערך יצאה בערה ותאכל בקהלות ישראל אשר בצרפת. יהודי עשיר ושמו דיונים משו (Denys Machault) מווילה־פאריסי (Villa-Parisis) בא בברית הדת הנוצרית ומיד לאחר המרת דתו נתעלם מן העין ולא נודע מה היה לו. המקרה הזה נתן יד לשמועות זרות ומבהילות; אלה אמרו: הנוצרי החדש הומת בידי היהודים, ואלה אמרו: היהודים העבירו אותו מעל לגבולות המלכה למען יהיה בידו לשוב ליהדותו. הכהונה התערבה בבקרת המקרה הזה ותקניא את העם, ומטעם בית המשפט העליון בפאריס נעשתה בקרת וחקור דין על שבעה יהודים מחשובי הקהלה[5]. חברי ועד־חקור הדין,

---

[1]) בפקודותיו (Ordonauces) יודה המלך כי בכפף היהודים נעזר לצרכי מלחמותיו, עיין Ordonances des rois de France T. VI. p. 171 וגם p. 225.

[2]) Ordonances ibid p. 232 f.

[3]) Ordonances ibid. p. 589. v. Juli 1389.

[4]) ibid.

[5]) המקור הוא מאת Jean Gallus אצל Depping, בספרו „קורות היהודים בימים קדמונים" histoire des Juifs en moyen-age p. 192 f.

מקצתם כהנים ומקצתם שופטים, נתנו צו לענות את הנתפשים בכלי חובלים וליסרם ביסורים קשים; בכח הענויים הנוראים הודו הנתפשים על חטא שלא חטאו: כי ייעצו את הנוצרי החדש משו כי ישוב ויקבל דת יהדות. הועד לחקור דין מצא כי נגלת עונם כמדיחים את איש נוצרי מאחרי אמונתו, ואחת דתם של מסיתים ומדיחים כאלה לדונם במיתת שרפה. בית דין הגדול (פרלמינט בימים ההם) הקיל ענש הנדונים למראה עין, כי ייסרום בשוטים על שלשה שוקי פארים וישימו אותם במאסר, עדי יודע מקום נמצא שם המומר משו, ואחרי כן יחרם כל רכושם ויגורשו מעל לגבולות צרפת. ענש גלוי לעיני כל העם כזה הלהיב עור יותר את לב הקנאים ותמלא אותם רוח נקם לעם עברתם.

בימים ההם אמר המלך קרלוס המשוגע לצרף מדות העם ובעלי פקדות הממשלה, לבער את הרע מקרב מערכות השרים והשופטים ולכלות את הרשעה: עוות הדין, שרירות לב השופטים והשרים ושאיפתם לבצע מעשקות, ויושב ועדי־תקון המלכה, ובסוד הועדים האלה נגלתה השנאה הנוראה להיהודים: חברי הועדים ההמה אמרו להזמין גם את היהודים לפני כסא דינם, כי באו אליהם שמועות ותנואות על היהודים בהפרזות גדולה על דבר רבית ואונאה ומעשי תרמית וזיופים בכתבי הפריוויליגיות שלהם. אז הובאו החשובים שבקהלת ישראל בפארים אל בית הכלא על יד בית דין של מעלה (Conciergerie), ויעלו אותם לגרדום לידון בריני נפשות, והקטיגור מצד בית הדין הציע להחרים רכושם וקנינם לאוצר המלכות. אמנם כן, בהשתדלות תקיפים בחצר המלוכה ובכסף רב הצליחו היהודים להשיג מאת המלך כתב הדת בעז משפט מלכותו לבטל את המשפט הזה, להעביר את חמאתם, ובכלל לשחרר אותם משעבודם אל בית הדין של מעלה (15 יולי 1394, י"ז אב קנ"ר)[1]; אך החנינה הזאת מטעם המלך ושריו לא ארכה. הכהנים ורבים מבני עם הארץ העתירו דבריהם על המלך רפה הידים ויועציו, כי יחדלו מהגן על היהודים ויגרשום מן המלכה. כעבור שלשה ירחים נהפך לב המלך ושריו לרעה על היהודים, ושונאי היהודים הצליחו להשיג מאת המלך כתב הדת לגרשם מן הארץ[2]. אפשר הדבר כי בכוונה עשו זאת שונאי ישראל אשר יצא כתב הדת לגרוש הכללי והאחרון מצרפת ביום הכפורים לשנת קנ"ה (17 ספטמבר 1394)[3], בעת אשר היהודים אשר נמתחה עליהם מדת הדין הקשה היו מתפללים בבית תפלתם ומענים בצום נפשם. והנה אז עוד לא כלה הזמן אשר האריך להם המלך לשבת בצרפת, ועל פי דברי הברית בתקף משפט המלך וגדולי העם היתה הממשלה מחויבת לבלי הרגז אותם ממנוחתם, ועל כן בקשו תנואות ואמתלאות להצדיק את עוות הדין הזה. ומאשר כי לא נמצאו ביהודים דברי פשע מבוררים על פי הדין בעדות והוכחות להצדיק גזרה קשה כזאת, הרבו בכתב הדת הזה דברים סתומים הנשמעים לכמה פנים ואשמות כלליות שלא נתנו להתברר בעדים וראיה, לאמר: הגיעו להמלך שמועות מאנשים נאמנים על רבר היהודים כי חטאו, פשעו ועוו נגד האמונה הקדושה וגם עשקו את בני העם, ועברו חק

---

[1] Ordonances p. 643 f.

[2] בהנ"ל עמוד 675 ואצל Waisette בספרו histoire Générale etc. ad. an. 1394.

[3] בהנ"ל ועיין ציון א' בסוף הספר. וע"ע בהערות הרצ"ה יפה שחשבון הזמנים אינו מכוון. שפ"ר.

הפריווילגיות שנתנו להם מטעם מלכי צרפת—פתרון הדברים הוא: הסירו לב יהודי מומר מאחרי אמונתו החדשה והרבו לקחת נשך ותרבית יותר מהקצבה הירועה, ואף כי החטאים האחרונים האלה כבר נתכפרו בדבר המלך קרלום, בנזכר למעלה, בכל זאת יצא דבר מלכות שאין להשיב: מהיום לא ישב ולא יבא איש יהודי בכל מדינות המלכה, לא בצרפת הצפונית (Languedoil) ולא בצרפת הדרומית (Languedoc).

הנה כן כתשעים שנה אחרי גלות צרפת הראשונה אשר הגלה המלך העריץ פֿיליפּפּ היפּה את ישראל ואחרי ארבע ושלשים שנה לשובם שנית אל הארץ הואת ושבתם בה ישיבה זמנית, נוטל עליהם עוד הפעם לקחת משענת הנודד בידם ולתור להם מנוחה באשר ימצאו. אך רשעת המלך קרלום הששי לא גדלה כרשעת פֿיליפּפּ היפּה, ולא כאז, לפני תשעים שנה (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 236), היה גורלם עתה. קרלום הששי שלח דברו בפקודה נמרצה אל השר הראשי (Prevôt) ולכל שרי המדינות, כי ישגיחו בהשגחה מעולה, אשר בצאת היהודים מן הארץ לא יהיו נזוקים לא בגופם ולא בממונם. וזמן קבעו להם לגבית החובות מן בעלי משה ידם הנוצרים עד 3 נובימבר. המשכנות, אשר לא נפדו עד היום לקחו ממוני המלוכה וישימו עליהם „עקול" (Sequester) ויציעו לפני הבעלים הלויים לפדות המשכנות או להסתלק מהם ולהקנותם ליהודים בתור קנינם שקנו להם בכספם. ופקודה נתנה לכל ממוני המלכה לעזור את היהודים בכל תקף ועז לגבות את החובות עד יום המוגבל לצאתם מן הארץ; אך גם היהודים מוזהרים שלא לעשות עוד כל עסקי ממונות מיום צאת כתב הדת עד זמן הגרוש. כל שרי המדינות קבלו פקודה להשגיח בהשגחה מעולה, כי ילכו היהודים בדרכם לבטח ולא יתנזקו בגופם ובממונם עד עברם את גבול צרפת. אך זמן צאתם מן הארץ נתאחר מהמועד הקצוב ויצאו לעת קץ שנת 1394 וראשית השנה שאחריה[1]. ונמצאו אז ערים ואצילי המדינות שלא היתה דעתם נוחה מהגרוש. הרוזן (הגרף) איש פֿוּאָה (Foix) עמד על דעתו להחזיק את היהודים בהעיר הנחשבת לארץ נחלתו פּאָמיע (Pamier), עדי חזקה עליו פקודת המלך ביד שר המדינה להוציאם. בהעיר טולוזה נשארו שנים עשר בתי אבות, ובהסביבה עוד שבעה, אשר נתנו להם חנינה והוציאום מן הכלל של גזרת הגרוש. כן נשארו היהודים שוקטים במכונם בכל המדינות שלא היו משועבדות בהחלט אל מלכות צרפת, בהמדינות דאויפֿינה (Dauphiné) ובמדינת פּרוביניציאה בחבל הארץ הנקרא בשם הזה בעצם הוראתו ובפלך ארילאט (Arelat). כל הפלכים האלה היו משעבדים לקסריות אשבנז אם גם בשעבוד קל ולא יצאה עליהם גזרת הגרוש. בעיר החוף העשירה ורוכלת עמים מרשיליאה (Marseille) נמצאה קהלת ישראל גם זמן רב אחרי הגרוש[2]. גם האפיפיורים, שנהגו את כהונתם הגדולה באבּיניון (Avignon) בדרומית מזרחית צרפת, נתנו ליהודים לשבת בממלכת־כהנים הקטנה שיסדו להם שם בקרבת עיר מושבם ונקראה בשם ווינאָסין (Wenaissin) בשתי הערים אשר

---

[1] מכתבי בתי ערכאות הגלילים (Seneschallates) מלוזה קרקשונה ובוקיר (Beaucaire) נדע כי עוד בשנת 1395 ביום 15 יאנואר נמצאו יהודים בהפלכים ההם. Ordonances T. VII. p. 32.

[2] עיין כרטולי בכה"ע Revue orientale משנת 1842 בעמוד 217 ולהלן, ועיין עוד דיפּפּינג הנ"ל בעמוד 196 ולהלן.

בהרזונות הזאת אביניון וקרפינטרש (Carpentras), והקהלות האלה נשארו על מקומן עד דורתינו האחרונים ולהם מנהגי תפלה מיוחדים ומשונים ממנהגי צרפת וספרד בשם: „מנהג קהל אביניון וקרפנטרש“ [1].

הגולים מצרפת, אשר לא מצאו להם מנוס ומפלט בחלקי הארץ הזאת שלא נתפשטה שם גזרת הגרוש, בחבל ארץ ממשלת האפיפיור באבינין והסביבה ובפרובינציה, שמו פניהם לאשכנז ואיטליה, ולספרד יצאו רק מעטים; כי הארץ הזאת, אשר עד הנה היתה ארץ־חפץ לכל נדחי ישראל העשוקים והרצוצים, נהפכה להם לתופת מימי ההרגות בקיץ שנת קנ“א. קהלות שלמות יצאו מצרפת ונתיישבו במדינת פיעמונט (Piemont) אשר בצפון איטליה בהערים: אסטי (Asti), פוסאנו (Fossano) ומונקלוו (Moncalvo), ושם שמרו את כל מנהגי בית הכנסת שהיו נוהגים בהם בצרפת [2]. הרב ר' יוחנן בן ר' מתתיה הפרובינצי הרב הראשי בפאריס, שלפני שנים אחדות היתה לו מחלוקת עם ר' ישעיה ברבי אבא מארי על דבר הרבנות הראשית בצרפת (עיין למעלה עמוד 38), יצא הוא וכל עדתו עמו לשבת באיטליה הצפונית [3]. אך מעטים מגולי צרפת מצאו להם מנוחה כמעט בארץ שלום, וברובם נתקיים המקרא בעמוס (ה', י“ט): כַּאֲשֶׁר יָנוּס אִישׁ מִפְּנֵי הָאֲרִי וּפְגָעוֹ הַדֹּב וּבָא הַבַּיִת וְסָמַךְ יָדוֹ עַל הַקִּיר וּנְשָׁכוֹ הַנָּחָשׁ; כי מכל עברים פרצו או רדיפות אכזריות על נפוצות יהודה; הרבה פעמים היו המוטרים היהודים מסבבי הרדיפות וגם הרודפים בעצמם. באשכנז קם אז מומר שנקרא ביהדותו פסח והוסב שמו בנצרותו לפטר, זה האיש פסח־פטר יצא לשטן אל בני בריתו מלפנים ועשה כל מה שבכחו להביא עליהם בלהות רדיפות והרגות חדשות. אל האשמות שהאשימו את היהודים מכבר, כי מכנים היהודים את מיסד הדת הנוצרית בשמות של גנאי ובתפלתם נמצאה ברכה אחת שבה הם מתפללים על מפלת הכהונה הנוצרית, הוסיף פסח־פטר עוד אשמה אחת, כי בתפלת „עלינו לשבח“—זאת התפלה הנשגבה, שבה ישפוך האיש הישראלי את שיחו לפני ה' „נוטה שמים ויוסד ארץ“, כי „יתקן עולם במלכות שדי“, „להפנות אליו כל רשעי ארץ“, תפלת החתימה הזאת, שהיא תפלת כל התפלות ואחרית חזון לב־העברי, כי „יכירו וידעו כל יושבי תבל, כי ה'

---

1) נודע עד היום בספרי המנהגים „מנהג קהל אויניון וקרפנטרש“.

2) וסימן המנהגים ההם היה: „מ נ ה ג א פ ״ ם ״ ר ״ת: אסטי, פוסאנו, מונקלוו; ועיין שד“ל בהקדמתו למנהגי יו“ט בקהלת רומא.

3) ר' משה די ריאטי בספרו „מקדש מעט“ עמוד 104 יאמר: „שם (בצרפת) אומני עמו, שם אב ואם הגדול מנזרת ספירה. וזה שמו יוחנן הוא יביאם“ — ומפרש הפיטן הזה את דבריו בהערה ויאמר: „חכם צרפתי שמו ר' יוחנן... ובימינו ישב באיטליאה שנים מה אחר גירוש צרפת שהיה שנת כל“ה אחר מאה לאלף הששי ר“ל שנת קנ“ה והיה חכם יחיד בזקנתו ובנו הרב ר' יוסף נספך אחריו... ונפטר (ר' יוחנן) יום ט' באב של שנת קפ“ט ור' יוסף אחיו שהיה רב גם כן נפטר ג' ימים לפניו ור' יוסף בנו של ר' יוחנן נפטר בקושטנציאה... אחרי זאת שנים מה“. אין ספק כי ר' יוחנן מצרפת זה שידובר עליו בס' מקדש מעט הוא בעצמו ר' יוחנן בן ר' מתתיה הפרובינצי מפאריס, מהמשפחה הזאת יצא גם ר' בנימין מאַרמה בעל המחבר שו“ת בנימין זאב שנתחבר בשנת רצ“ד; שם בהשיר של ההקדמה הוא קורא בשם אביו ר' מתתיה בן יוחנן, ואפשר הדבר כי אביו זקנו זה היה בנו של ר' יוסף בן יוחנן הנזכר ב„מקדש מעט“.

אחד ושמו אחד"—בהתפלה היקרה הזאת נמצאו חרופים וגדופים בדרך רמז על מיסד הכנסיה הנוצרית. ועלילת המומר פסח־פטר מצאה לה אזנים קשובות במערכות ממלכת אשכנז, ויהודים רבים הושמו בגללה במאסר (3 אויגוסט 1394). בין הנתפשים נמצא היהודי הראשון ואולי האחד בכל דורות הבינים בכנסת ישראל שבאשכנז, שהקנה לו השכלה וידיעה רחבה בספרות העמים וביחוד בספרות האמונה הנוצרית, רבי ליפמאנן (טביומי) מעיר מילהויזען[1]). הוא היה עוסק לא לבד בתלמוד, כי אם גם בכתבי הקדש וגם מצא עז בנפשו לקרוא בספרי הקראים ובספרי הברית החדשה בלשון רומית. ורב תלמודי באשכנז, שידע כל הדברים הנוכרים למעלה ותהיה לו גם כן הבנה בלשון רומית היה בעת ההיא חזון יקר וכמעט יחיד במינו. ואולם ר' ליפמאן ידע בנפשו, כי בסגלו לו „ידיעות חיצוניות" מבלעדי דעת התורה התלמודית, הוא עוזב את הדרך הכבושה אז לרבני ישראל באשכנז, ויתנצל ויצטדק לפני דעת הקהל, כי מבטל הוא מן התורה לעסוק בעניני חול, ויאמר: „חלילה לי להתפאר שהניחו לי אבותי מקום להתגדר בו (לחבר ספר בעניני הויכוחים בדת), כי באמת על אפי ועל חמתי היתה לי זאת"[2]). המטרה אשר הציב לו ר' ליפמאן איש מילהויזען היתה נכבדה וכבדה: להגן על תורת היהדות התלמודית ולהסיר מעליה טענות הפילוסופים, המינים (הקראים) וכהני הנוצרים; ולהשגת ההכלית הזאת חבר ספר קטן הפמות ורב האיכות והענין — „ספר הנצחון", להשיב תשובה נצחת לשלשת מיני הכתות הנזברות. תשובותיו החרוצות על טענות בעלי ברית התורה הקתולית הרעישו לב המלומדים בממלכת אשכנז. מלומדי הכהנים

---

1) על אדות ר' ליפמאנן ממילהויזען עין וואלף חלק א' מעמוד 347 ולהלן, ושם הזמן משובש ותחת שנת 1399 נמצא 1459. הכהן ההגמון סטיפן בודיקיר שכתב תשובות על טענותיו של בעל „הנצחון" יאמר כי ישב בקראקא בבירת ממלכת פולין, אך ר' ליפמאנן שלנו לא ישב מעולם בקראקא כי אם בפראג, כאשר יעיד ע"ז המקובל ר' נפתלי טריביש, שחי מאה שנה אחריו, בהקדמתו לסדר תפלה עפ"י הקבלה: „ולא אכחד אמרי קדוש מהר' ליפמאנן מק"ק פראג, ויביא דברים בראיכות מספרו „הנצחון" וה„אשכול" ויחתום: „ע"ד כאן לשון מה"ר ליפמאן מפראג הנקראת בלשונן מזינרדי" (צ"ל ווישיגרדי והיא Wischigrod חלק העיר פראג). הדבר כי ר"נ טריביש יזכיר ספר האשכול מר' ליפמאנן יעוררנו להחלים, כי המאסף הארוך בספר „ברוך שאמר" לר' שמשון בן אליעזר ע"ד סדור אותיות האלפא ביתא העברית ורמוזיהם על פי הקבלה, המאמר המתחיל שם מדף י"ז ע"ב בהמלות: „הא לך א"ב" עד שמסיים בדף כ"ד ע"א בהמלות: „כה תפלת החותם טב־יומי" הוא גם כן מר' טביומי ליפמאנן ממילהויזען, כי באמצע המאמר הוא אומר כמה פעמים: „באשר פירשתי בספר האשכול" (דף כ"א ע"א, ועמוד ג'; בדף כ"ב ע"ב פעמים אחדות; דף כ"ג ע"א). טביומי היא התמונה הארמית להשם העברי יום טוב. גם כל הנמצא להלן בהספר „ברוך שאמר" הנ"ל הוא מר' יום טוב ליפמאנן שלנו; כי בסופו נמצא: „סליק האלפא ביתא מבעל המחבר ספר האשכול". — מהמאמר הזה יוצא לנו כי היה הר"ר ליפמאן מהנוהים אחרי הקבלה. בהספר הנ"ל יוציא עפ"י רמזים גימטריאות ונוטריקון, כי בשנת ק"ץ בחדש תשרי יבוא המשיח. מהתשובה על שאלת הקהלות בדבר השופר של ראש השנה אם מצותו דוקא בשל איל, נראה שהיה נחשב לגדול בהוראה לסמוך על פסקיו (עיין כרם חמד חלק ז' עמוד 56 וחלק ח' עמוד 207). הרה"ח האלבערשטאמם הודיעני, כי נמצא כתב יד משנת קע"ג שמשם נראה, שהיה ר' ליפמאנן מטילהויזען דיין בפראג. נוסח ההרשאה: .. שנת קע"ג... בפראגה מתא... ועל החתום באו: אביגדור בן הקדוש ר' יצחק קרא דיין, יום טוב בר שלמה הנקרא ליבמאן טילהויזען דיין.

2) נצחון סימן ג'.

בהממלכה הזאת, אשר עד היום עוד לא ראו בעיניהם רב יהודי יודע לשון וספר בשפת רומית, השתומטו מאד להמראה המפליא הזה, כי יודע הרב ר' ליפמאנן טביומי פרק בספרי הברית החדשה ומשנתו בספרות אבות הכנסיה הקתולית ערוכה על שפתיו, והארכי־הגמון בבראנדינבורג סטיפן בודיקיר מצא כי רעה נגד פני הכנסיה מהספר הויכוחי הזה, ויכתוב תשובות להסיר טענות רבי ליפמאנן והשגותיו.

ובין היהודים הנתפשים והנתונים בכלא על דבר תפלת „עלינו לשבח" בעטיו של המומר פסח־פטר נמצא גם ר' ליפמאנן ממילהויזען, ויקרא גם הוא לפני בית דין של כהנים להשיב על הדבות והטלשינות, ותשובותיו היו טובות ונכוחות. אך ליהודים לא היתה הרוחה; כי נודע אשר ביום שנהרף הקיסר וועניצעל מבסא מלכותו ועל מקומו התקסר בממלכת אשכנז הנשיא והדוכס רופריכט מפפאלץ (22 אויגוסט 1400) הומתו על קדוש השם שבעים ושבעה יהודים ושלשה שבועות אחרי כן הועלו עוד שלשה על המוקד [1]).

---

[1]) בספר הנצחון בסופו.

פרק רביעי.

התוצאות הרעות מרדיפת שנת קנ"א. האחים הנפשעים והספרות הוכוחית.

המצב הנורא של כנסת ישראל הספרדית. ה„מרנים" (האנוסים). ספרות ההתול (סטירה). טעם מליצה עברית בשירת ספרד הנוצרית. פירו פירדוס והקהלה באלקלעי. דיגו די בלינסיה ובילזנדינה, הנוצרי החדש אשתרוק ראימוך, השתדלותו להרבות גרים לכנסיתו החדשה והמהתל ר' שלמה בונפיד. הבוגד הרב שהמיר דתו שלמה פוילוס מבורגוש די סנטה מריה המיצר לישראל. יוסף אורה־בינה. יהושע הלורקי אבן ביבש. אגרתו לשלמה פוילוס ותשובתו. רבי חסדאי קרשקש ומאמרו הויכוחי. רבי פרופיאט דוראן (האפודי) וסטירתו באגרת־התול אל המומר אנ-בונים בן גורן. יתר ספרי האפודי. ר' מאיר אלגואדיץ הרב הראשי לקהלות קשטיליה ורופא המלך אינריקו השלישי. ר' חסדאי קרשקש הפילוסוף וספריו בחקר־אלוה. מות המלך אינריקו השלישי ושנוי נמרץ לרעה במצב היהודים בקשטיליה. הצורר הרב המומר שלמה פוילוס בורגינזים יושב בסוד אפוטרופסי המלך הילד ואחד המושלים בממלכה. מערכת גזרות רעות. האחרית הרעה של ר' מאיר אלגואדיץ. הקבלה ומלמדיה: ר' אברהם מרמון (גראנדה). ר' שם טוב בן שם טוב ור' משה בוטריל בעל החזיות המתנבא בעיר ציסנירוש (Cisneros). גולי ספרד נמלטים לארצות הברבריאה. רבי יצחק בר ששת (הריב"ש) באלגיר. האנוסים. ר' שמעון בר' צמח דוראן (התשב"ץ). הקיסר רופריכט והרב הראשי לקהלות ישראל באשכנז ר' ישראל מקרימז.

(ה"א קנ"ה—קע"א=1395—1411).

רע ומר, שפל ודל היה מצב הכנסיה הישראלית בשתי הממלכות הראשיות על חצי־האי פיריניאה. בכל הארצות האלה נשארו אך שרידי חרב, דויים וסחופים, נעים ומטולטלים וכשבלים בודדות פונים איש לעבר פניו. בהערים הגדולות אשר בקשטיליה וקטלוניה לא נמצאו עוד קהלות ישראל, כי אם יחידים שרידים. המלך יואן מארגוניה בטל את קהלת ישראל בברצלונה (ספטמבר 1392), הקהלה העתיקה העשירה והמאושרה בזכיותיה מימי קדם קדמתה. הקהלה הזאת, שהיתה מצוינת ביקרת רוח אנשיה: הרשב"א והרא"ש ויתר גבורי הרוח ואדירי התורה התלמודית והיהדות המושכלת, נכחדה, ומצות המלך היתה כי היחידים היושבים בה

לא יתאחדו לעולם לקבוץ אחד מסודר (Aljama)[1]. האזהרה הזאת היתה אך למותר, כי היחידים השרידים, אשר עמדו בנסיון ולא בקשו את הגאולה בהתמורה, היו חייהם תלואים להם מנגד ולא יכלו לפנות לבם לקומם הריסות הקהלה. רבים נסו מהארצות והמדינות אשר אדמתן פצתה פיה לקחת דמי אלפים ורבבות אחיהם הנהרגים על קדוש השם. ובימים ההם עוד היה כל חבל הארץ בקצה הדרום, אנדלוסיה הדרומית, בידי המחמדיים יוצאי ירך הסרקינים והערבים, וכל היהודים היושבים במדינות קשטיליה הקרובות לגבולות הארץ ההיא נמלטו שמה. גראנדה, מלגה, אלמירה וערים אחרות במדינת אנדלוסיה המחמדית, אשר יצאו משם היהודים ביתי מלכות קנאי המושלמים האלמוהאדים, המו שנית מהמוני יהודים הנמלטים שם מחרב קנאי הקתולים[2]. היהודים הנרדפים בספרד הצפונית—בארגוניה וקשטיליה הישנה, שמו פניהם למערב וימלטו ארצה פורטוגליה, אשר גם שמה לא הונח להם מכל וכל[3], המלך הצעיר אינריקו השלישי או יועציו ראו ונוכחו, כי מהומת הקנאה הדתית הורידה מטה את מעמד הממלכה, הביאה מגערת בהכנסות הממשלה ותמלא כל הארץ פרק ומוטה, וינסו להשיב הסדרים לקדמותם, בהגינם על היהודים ובקדמם פני הרעה, לבל יוסיפו עוד הקנאים להסית את העם לעשות מעשים זרים ונוראים כאשר בשנה קנ"א. עונשים קשים מאד הושמו על כל אלה אשר יעיזו להרגיז את היהודים או לשלוח יד בקנינם ורכושם (1395). אחרי דברי מלך שיצא מאת אינריקו השלישי למובת ישראל מצאו יהודים רבים מבני קהלת קורדובה ויתר ערי הדרום את לבבם לשוב מארץ ממשלת המחמדיים, להתיישב שנית בהערים אשר ישבו בהן לפני השמד, לכונן שמה קהלותיהם ולשוב לקחת להם רבנים ומשרתי הקהלות כבימים הראשונים. ראה זאת מלך הצפון (ארגוניה), יואן, ויאמר גם הוא להשיב שבות ישראל בממלכתו ויבטל את גזרתו, כי תכחד ברצלונה מהיות קהלה בישראל, ויתן רשיונו להשארית הנמצאה לסדר להם עדה ערוכה ולהושיב בה רבנים ודיינים ולמנות בה פרנסים כאשר מלפנים[4]. אך שני המלכים לא נתנו לכתבי הרת תקף ועז ולא שקדו להוציא הדברים הטובים לפעולת ידים. מלך קשטיליה לא שם לבו אל כל עונות האכזר הצורר פירראנד מרטין, אשר במעשיו הרעים היה ראוי למות באלף מיתות, ויפטרהו בענש קל לערך חטאיו[5]. אפשר הדבר, כי מחלת המלך האנושה לא נתנתהו להוציא לפעלו את חפצו להגן על היהודים, אשר עוד היתה חרב הקנאה ההוללה מעופפת על ראשם. אין ספק בדבר, כי רופאי נפשו היהודים רבי משה צרצל ואחריו ר' מאיר אלגאודיץ עשו את שלהם והשתמשו בתקיפותם לטובת אחיהם הנרדפים.— עוד אפשר הדבר, כי לא מצא המלך הזה און בנפשו להשיב פני נבחרי האצילים (הקורטס), אשר דרשו גרעון

---

[1] Amador חלק ב' עמוד 407 על פי Documentos ineditos del Archivo de Aragon בהיוחון לפראנקל 1866 עמוד D. 91.

[2] בהנ"ל עמוד 413.

[3] בהנ"ל עמוד 414.

[4] בהנ"ל בעמוד 408 ולהלן.

[5] בהנ"ל עמוד 414 ועפ"י הערת Zuniga.

משפטי היהודים והשפלתם. כן ידענו כי קיים ואשר את התלבות ה„קורטים" משנת 1405 = קס"ה: להפקיע חצי הסבוטים מההלואות שהיהודים נושים בהנוצרים, לבל ישלמו יותר מחמשים למאה; על פי החקים ההם הורע כחה של עדות היהודים נגד הנוצרים במשפטים ובערכאות, וגם הוזהרו באוהרה נמרצה, כי לא ימנעו משום על בגדיהם אות־דראון. ובגדיהם יהיו ממטוה עב וגם [1]).

המכה האנושה אשר הוכתה כנסת ישראל הספרדית בשנת הפקודה ה' קנ"א היתה: יציאת חלק גדול ממנה מכלל ישראל. הרבה אלפים [2]) נתנו את דתם כופר נפשם ויקבלו את הטבילה; אמירת מלה אחת היתה דיה להחיש ישועה כמעט להם ולנפשות ביתם מהחרב החדה המונחת על צוארם. אך האם היו פיהם ולבם שוה, להביר קשט הברית החדשה אשר לדגלה נשבעו? האם רב כח האגרוף והזרוע הרמה, העינים הלטושות ומפיקות רגשי קנאה ונקמה, החרבות המלאות דם, שאגת רוצחים ואנקת נרצחים, מראה הגסיסה וקול נחר של יציאת הנשמה מאלפי אוהבים ואוהבות, אחים ואחיות הנרצחים לעיניהם — האם רב כח כל המעשים הנוראים האלה לנטוע בלבם את האמונות והדעות של הדת החדשה אשר באו בבריתה ולהיות דבקים בה באמת ותמים? רוב האנוסים, לא לבד אשר בעזיבת דתם הישנה לא נתקרבו בדעותיהם ורגשותיהם אל הדת החדשה אשר זה עתה באו בבריתה, אך גם שנאוה תכלית שנאה על כי קבלוה — לאנסם [3]), וברוח נשברה ממכשול לב הלכו קודר בלחץ אויב; ובצפיתם צפו ה„אנוסים" לעת תמצא ידם להסיר המסוה מעל פניהם לשוב באהבה וחבה גדולה ויתרה ליהדותם ולדבקה באלהיהם ועמם עוד יותר מבראשונה. רבים מהנוצרים החדשים האלה הצליחו להמלט אל ארצות האישלם: לגראנדה אשר ברוב ספרד ששם היה עוד ניר למלכות הערביים או מעבר לים התיכון לארצות הברבריאה בצפון אפריקה: טונים, מרוקה ואלגיר, אשר בימים ההם היו מצויינים במדת הסבלנות יותר מהנוצרים וימצאו חפץ בעשר היהודים וחריצותם במסחר ותשומת יד. רבים מה„אנוסים", אשר לא יכלו לצאת מארץ מולדתם, אך גם לא נתן אותם לבם לבגוד בדת מורשה, לא חדלו לשמור תורת ישראל עם מנהגיה גם בהיותם נוצרים למראה עין. מלכי קשטיליה, ארגוניה והאי מיורקה, אשר הודיעו גלוי כי רע בעיניהם מעשה ההמונים הנלהבים והכהנים הקנאים לאנוס אנשים לקבל תורה חדשה בעת אשר רוחם זרה להּ, היו כמחרישים ולא כהו בהאנוסים; ראו השרים והפקידים, כי המלכים מעלימים עיניהם בכונה מן ה„אנוסים" השומרים תורת אבותיהם ויחדלו גם הם מהתבונן אליהם ויחרישו גם הם [4]). ובימים ההם עוד

---

1) בהנ"ל 420.

2) ר"א זכותא ביוחסין בהוצאה הישנה של ר"ש שולם הנוסחא היא: „המירו דתם יותר ממאתים אלף", בהוצאה החדשה הוצאת פילייפובסקי דף רכ"ח ע"א נאמר יותר מד' אלפים והמספר הזה הוא בודאי קטן מאד (נראה לי שבהוצאה החדשה נתחלף אות דלי"ת באות ר'. שפ"ר), הספרדי Escolano מביא חשבון המומרים בבלינסיאה לבדה שבעת אלפים ובעל הזכרונות Zuñiga יחשבם למספר 11000, בהידיעה של חברי טועצת העיר בלינסיאה נמצא כי לא היה מספר להיהודים שקבלו שם את הטבילה Amador. (que casi non son en nombre) בהנ"ל עמוד 602 ועיין שם עמוד 403.

3) שבט יהודה הוצאת וויענר עמוד 96.

4) שו"ת הרשב"ץ חלק א' סימן ס"ו ועיי"ש גם בסימן ס"ג ומשם מתבארים כל ארחות חיי האנוסים והשקפות הרשב"ץ עליהם בדבר פתם וויינם וכו'. שפ"ר.

טרם נוסד בית משפט האינקוויזיציאה בספרד, והחיה הרעה הזאת עוד לא שמה משטרה בממלכותיה ולא היה לה שלטון על נפשות יושביה לעשות בם שפטים. ובכן היו המומרים האנוסים האלה למפלגה מיוחדת: יהודים מתנצרים או נוצרים למראה עין ושומרי תורה בלבם ובחדרי משכיתם. אבל בני המון העם הנוצרים היו עוינים את היהודים שהתנצרו, וכנו אותם בשם לווי לגנאי: „מרנים" (Marranos) לאמר: מחרמים [1]). את ה„מרנים" האלה שנאו נוצרי ספרד תכלית שנאה וישמרו להם עברתם שכם אחד על היהודים אשר נשארו נאמנים לדת אבותיהם, ושנאת הספרדים הנוצרים אותם לא היתה על היותם עוד דבוקים בדת אבותיהם ואהבתם בסתר את דת ישראל ולא היתה שנאת הדת, כי אם שנאת הגוע, ושנאה מחמת קנאה בחריצותם וכשרון דעתם בכל מלאכה ותשומת יד ויתר מעלות הרוח שהיו להם למורשה מגוע מחצבתם. שנאה כואת ועוד גדולה ויתרה ממנה נשתרשה בלב אלה המומרים לרצונם, הבוגדים בעמם ודתם ביד רמה, לבני בריתם מלפנים וגם לאחיהם המומרים לאונסם. המומרים האלה היו בעלי הנאה, אנשים חפצי חיים בתענוגיהם, אוהבי ימים לראות טוב, אשר לבם מלאה האות הכבוד והבצע, דברים הנהשבים בעיניהם יותר מכל דת ותורת אלהים; גם נמצאו ביניהם חכמים בעיניהם, אשר רוח הכפירה וההפקרות נצנצה בהם, והיו מטילים ספק בכל דברי הרוח ועניני הדת האלהית [2]); ומאשר כי בלבם היו פורקי כל דת, ובעתים ההם לא היתה הקומה בהחברה האנושית לאנשים הכופרים בהכל, ובהיות דרוש להם להכיר דת וברית־אמונה נתנו היתרון להדת הקתולית, הפורקת מעליהם על המצות המעשיות ופותחת לפניהם לרוחה כל שערי ההצלחה הזמנית במערכות החברה והמטלכה. בני המפלגה הזאת, אשר בלבם כבר נזרו מדת ישראל ורחקו ממנה הכלית הרחקה, ורק מפני הבושה ומרפיון כח הרצון להתגבר על הרגשות האלה נשארו ביהדותם, היו שמחים בצרות ישראל, ויראו את גזרות השמד כגאולה וישועה להם; הם מצאו עתה תואנה להפר ברית תורתם לעיני השמש, עזבו את ברית אבותיהם, הפרו ברית אחים ויתדבקו להדת הקתולית למראה עין. המומרים האלה, אשר באמת היו כופרים בכל אמונה ודת וכל קדש היה להם למשחק, התחפשו באפר מאמינים אדוקים, כי אמרו למצוא בהאמונה את תאותם ולמלא נפשם בחפצי העולם הזה. אז נלקחה כנסת ישראל הספרדית בכפלים, ולא היה די לה בצאת ממנה המון אנשים בעלי כשרון ובהם משכילים מליצים וחכמים, לא היה די לצרותיה, כי הכנסיה הקתולית נתמלאה מחורבנה—כי אם גם השברה משנה שברון, כאשר בניה אלה אשר יצאוה עוד נהפכו לה לרועץ, הרימו יד באמם הורתם ויחשבו להם לענג לב להלעיב ולנאץ את התורה אשר על ברכה נולדו; ומומרים לתיאבון — תאבי עשר וכבוד — כאלה היו כאויבים

---

[1]) הרב המחבר הרבה לברר הדעות השונות ע"ד שרש המלה Marrano שאינה אספמית. סופרי פורטוגליה וספרד אומרים כי פתרונה „מרן אתא" „le Seigneur vient," והאנוסים בינם לבין עצמם היו משתמשים בהמלה הואת להכיר איש את רעהו, כי דעתם הוא ש„מרן" המשיח עוד יבא אך עדיין לא בא. המחבר מביא ג"כ הדעה שהמלה היא מיונית Maranatha לאמר ארור מחרם, ומחליט כי פתרון המלה הוא: „מחרם אתה", ופה אין המקום להאריך בדקדוקים אלה. שפ"ר.

[2]) ר' שם טוב בן שם טוב בהקדמה לספר האמונות.

ומתנקמים לאחיהם מלפנים, ויביאו את דבת הרבנים ופרנסי הקהלות וגם אנשים פרטים רעה אל המלכות, וגם אמרו לקעקע כל בירת היהדות בספרד[1]. המומר דון פירו פיררוס היה שולח חצי לשונו בהרב וקהלת ישראל בעיר אלקלעי, וילעיב בתפלותיהם בעמדם בבית ה' בלילות. אחד ממשוררי ישראל התעורר להשיבהו דבר במליצה הלציח ומהתלה עוקצת, ויור גם הוא חץ סטירה ללשונו הזועמת[2]. רוח ההתול והעקיצה של היהודים שהתנצרו לבשה גם את סיפרי הספרדים המליצים הנוצרים, וילמדו גם הם לנאום נאום בהלצות שנונות; ובזה היתה ערנה להשפה הקשה, השפה הקשטילית, ותהי ללשון זכה ורפה ומלאה חן וחדוד. כן נבנתה גם המליצה הספרדית־הנוצרית מחורבנה של היהדות הספרדית, וממנה היתה ללשון קשטיליה התנועה והחיים, הנוי והערן. אך גם זאת היתה לרעת היהודים, כי בלשון קסטיליא החדה שלחו חצי התולים ללב היהודים. כמעשה הנזיר המומר דיגו די בלינסיאה, אשר להרעים את היהודים בשירי התוליו הכנים בהם מלות עבריות[3], כן עשה גם משורר הלצי נוצרי, ויחבל את שיריו במליצות ושנינות עבריות[4]. לו נמצא אז מבקר בלשון זועמת להמליצה הקשטילית היה אומר: במדה הזאת שהיהודים מרבים להתנצר הרבתה היא להתיהד, ובכלי הנשק שלקחה הספרות הקשטילית מהיהודים—הסטירה והמליצה השנונה—שלחה את מכותיה אליהם ואל תורתם לספות לעג על יגונם.

ומאלה המומרים לתיאבון — משאיפתם לכבוד ובצע — נמצאו גם מומרים להבעים ולהקניט את אחיהם בני בריתם מלפנים. ביניהם היו כאלה אשר עטו כטעיל קנאת דתם החדשה כאלו היתה הורתם ולדתם בתוך האחוה הדומיניקית, ויתעצמו וידרשו בחזקה להפוך אל כל אחיהם מלפנים לב אחד, לקרוא כלם יחד בשם כנסיתם החדשה; עד כי נראה הדבר, כאלו קשתה עליהם פרידתם מאחיהם, או כי מרגישים הם את הבדידות והגרות בהחברה החדשה שנכנסו בה זה עתה, ועל כן יתאמצו להביא בקהלם את אחיהם ומיודעיהם מלפנים. רופא יהודי ושמו אשטרוק ראימוך מעיר פרגה (Fraga), שהיה מפורסם גם בתורה וחסידות ונחשב לעמוד האמונה בין ראשי ישראל וחכמיו אשר בא עמם בכתובים, וביניהם גם עם דון בינבינישתי בן לביא מסרגוסה[5], נתנצר ונקרא שמו בכנסיתו החדשה

---

1) שו"ת הריב"ש סימן י"א: „... יש מהם שהיה יכולת בידם לצאת מן הארץ ולמלט נפשם מן השמד, אלא מאחר שכבר המירו דתם, אף אם תחלתם באונס, אחר כן פרקו עול שמים נתקו מוסרות התורה מעליהם ומרצונם הולכים בחקותיהם ועוברים על כל מצות התורה. ולא עוד אלא שרודפים אחרי היהודים האומללים אשר ביניהם, להעלילם כדי להכחידם מנוי ולא יזכר שם ישראל עוד. וגם על האנוסים אשר לבם לשמים ומשתדלים לצאת מתוך השמד, אלה הרשעים מוסרים אותם למלכות, כאשר שמענו ממקצתם אשר בבלינסיה וברצלונה וכו'".

2) שירי מהתלות אלה לחרף את היהדות והיהודים אסף לקובץ אחד יהודי מומר Juan Alfonso de Vaëna ויקרא את הקובץ בשם el Cancionero ונדפס במאדריד 1851. הספירות האלה נמצאות בספרי בעלי אסופות הספרדים, ועיין ספרו של קאיזרלינג „ספרדים" מעמוד 69 ולהלן.

3) Rodriguez de Castro Bibliotheca I. p. 332 f.

4) בהנ"ל עמוד 290.

5) מכתב אסתרוק ראימוך הנקרא אחרי כן „דיוש קרני" Dios Carne נמצא בסוף מכתב אל

פרנציסקו דיום־קרני (Dios-carne), והוא היה מתאמץ להכנים גרים תחת כנפי אמונתו החדשה. לראשונה פרש את רשתו לרגלי ידידו הצעיר ן' שאלתיאל בונפוס להטות לבבו כי ימיר את דתו גם הוא. המומר הזה היה סופר מהיר בהלשון העברית, ויערוך מכתב גדול לרעהו להוכיח לו, כי גלה כבוד מתורת היהדות מיום הגלות הברית החדשה, ואך טוב לכל אדם מישראל לדבקה בהתורה הזאת ולהאמין בה אמונה שלמה. על דבריו אלה ענה אותו ר' שאלתיאל מענה רך, ובנטותו מפניו השיאהו לדברים אחרים לבלי הכנס עמו בויכוחים, כי היו אז היהודים אנוסים לשקול כל דבר מדבריהם בפלס המתינות, להתאזר באריכות אפים ברברם עם אנשים כאלה, לבל ירגיזום ויקניטום, ויגולו עליהם אשמה נוראה: כי חרפו את הכנסיה השלטת ומאמיניה. לא כן עשה המליץ ההלצי רבי שלמה בן ראובן בונפיד, כי הוא אמץ לבבו וישב לאשתרוק־פרנציסקו דברי תוכחה בתשובות נמרצות, ובסגנון יפה ונעים בדבור הפשוט בחרוזים כמנהג הימים ההם. לראש וראשונה הוא מתנצל, כי מלאו לבו להתערב בריב אשתרוק־פרנצישקו עם חברו אנ־שאלתיאל בונפוס; אך הלא יהודי הוא ודבר ויכוח כזה אם לשמור אמונה לדת מורשה או לעשות כעצת אשתרוק פרנצישקו: „נפשך יבשה בעבודה קשה, רחץ וטהר בל יעשקון זדים" נוגע גם לנפשו. יודע הוא את טיב האיש הזה, כי „אמיץ כח הוא לפקוח עינים עורות ולעור עיני חכמים, לעשות ישר קו מעוקם והזוגות לנפרדים". רבי שלמה בונפיד הוא בעל סגנון נפלא בלשון הקודש ומתופח זך הרעיון, והוא מבקר קשה כל עיקר ועיקר כל כלל וכל פרט בהאמונה השלטת. בחתימת דברו תשתוחח עליו נפשו על צרות הגלות הארוכה לבלי קץ ולבלי תכלית, וימצא פתרונים לחידת הגלות בזה: „כי אבותינו חטאו והיו כאלף שנה מורדים ואין עול... אם נכלה שנותינו בלא טובה פי שנים כשנות חטאותינו"[1]).

אך מכל המומרים בימים ההם הרבה הרע לאחיו ובני בריתו מלפנים הרב שלמה הלוי מבורגוש, אשר הסב שמו בהתנצרו בשם פולוס בורגינוויש או די סנטה מריה (נולד 1352/3 = קי"ב—קי"ג, ומת 1435 = קצ"ה)[4], ואשר

תהי כאבותיך של האפודי, ושם נמצאה גם תשובתו של ר' שלמה בונפיד (אשר כפני עינה ושנינותיה וחדודיה אי אפשר לי להביאה במקום הזה כפי שהיתה ראויה לזה. שפ"ר). עיין עכ"ז ציון ג' בסוף הספר. בהביבליותיקה של הבודליאנא נמצא פירוש על תהלים מאת אברהם בן חיים בן רמוך, אשר היה בין צירי ישראל שבאו לחויכוח בטורטוזה (עיין ציון ג') והיה אחד מבני המשפחה הזאת. המומר ראימוך במכתבו אל אנ־שאלתיאל בונפוס יאמר: „לולי פחד יצחק היה לי הלא הוא אביך קנך", וידענו כי זה האיש יצחק בונפוס בן שאלתיאל היה חתנו של הריב"ש (בשו"ת סי' ע"א, קל"ג, קט"ז), ואפשר היה הוא אביו של אנ־שאלתיאל, ולפי"ז האיש שאליו נסה ראימוך לפתותו כי ילך בזרכו, היה נכד הריב"ש.

1) ר' שלמה בונפיד באגרת השנינה הנזכרת למעלה.

2) יש להעיר כי זה האיש פולוס־שלמה די סנטה מריה היה מתאמץ להשכיח מן הלב, כי המיר דתו באונס בשנת קנ"א, הוא היה אומר אחרי כן, כי הקריאה בספרי האסכוליסט טומאש איש אקוינה החזירו אותו לדעת האמת שבהדת השלטת. עיין על אדותיו Biographica Sanctotis Perez de Guzmann וגם אצל וואלף ורודריגץ די קסטרו חלק א' מעמוד 295 ולהלן, אבל

אחרי המירו את דתו עלה לגדולה ויתנשא ממעלה למעלה במעלות הכהונה ומשרות המלוכה. הוא היה באמת רב לפני צאתו מן הכלל, לאמר, היה בקי בתורה הכתובה ובתלמוד ובספרי הרבנים; וכפי הנראה היה בא בכתובים בשאלות ותשובות בדברי הלכה עם האב לתורת התלמוד בימים ההם בספרד, רבי יצחק בר' ששת (הריב"ש)[1], וזה האחרון היה נוהג בו כבוד ויחשבהו לאיש כערכו. שלמון מן

ישנן ידים מוכיחות כי עזב את תורת היהדות בשנת קנ"א. ידידו הצעיר ממנו יהושע הלורקי, אשר הוכיחו על המרת דתו (עיין להלן) ישאלהו: „... אחרי התחדש עליך זה הענין הנפלא אשר לשומעו תצלנה אזניו, שוטטה מחשבתי... איזה סבה הניעתך... או ראית באבדן מולדתנו, הצרות המתחדשות עלינו הממונו, וכמעט הסתיר השם פניו ממנו ונתננו למאכל לעוף השמים ולחיתו ארץ, ועלה בדעתך כי לא יזכר שם ישראל עוד" — הדברים האלה מוכיחים בהוכחה ברורה, כי יצא שלמה הלוי מן הכלל לאחר הרגות שנת קנ"א. וההחלטה הזאת נבררת לנו גם מהשתוות הזמנים. האח הנפשע הזה מת, לפי הנוסחא שעל מצבתו, בשמנים ושלש לשנות חייו בשנת 1435=קצ"ה (אצל Florez בספרו Espana Sagrada T. XXVI p. 387. ואצל de Castro I. c. p. 237), ואם כן נולד 1352—1353. סופר אחר (פרץ גוצמן) יאמר כי הגיע לפ"ה שנים, אך יודעים הננו כי חי רק פ"ג שנים מספר השטנה על ישראל בשם „חבר הכתב" Scrutinium Scripturarum שחבר בהיותו עומד בשנת 81 לשנות חייו וזה היה בשנת 1434, כן כתוב בהקדמה להוצאה הראשונה של ספר השטנה (במונטובה 1474), מזה הוחלט שנולד 1352/3, הוא בעצמו בצוואתו לבנו יודיע שהמיר דתו בהיותו בן ארבעים, ובכן היתה המרתו בשנת 1392/3—קנ"ב—קנ"ג, ומה שיאמר הוא בעצמו או בנו, כי המרת דתו היתה בשנת 1390 הוא שגיאת הזכרון, ויותר נכון לשער, כי שקר במזיד, למען ידמו, כי לא באונס, כי אם מרצון ובדעת נפש עשה מה שעשה, וכאשר באמת נתעה הסופר האספמי Amador de los Rios לאמר, כי מרצונו ובדעת נפש המיר דתו, וכשם ששקר הדבר, אשר הנזיר וויסינטו פירריר הכנים את הרב היהודי תחת כנפי דתו, כן ישקר הרב המומר הזה באמרו, כי בקריאת ספרי האסכוליסט טומאש מאקוינה נפקחו עיניו לראות האמת.

[1]) בשו"ת הריב"ש סימן קפ"ח (צ"ל קפ"ז) — קצ"ב נערכו התשובות „להחכם דון שלמה הלוי דבורגוש בר כבוד דון צאק (יצחק) הלוי נטריה רחמנא". שמו ושם אביו, שם הכנוי ושם המקום מסכימים לשם שלמון פולוס הרב המומר מבורגוש. עכ"ל הרב המחבר. והנה ידידי החכם הר"ר אליעזר אטלאס שדי נרגא בהשערת הרב המחבר, לראשונה בסברת הכרס, כי לא יאומן כי יסופר אשר רב בישראל שעמד בכתובים בהוראות אסור והיתר עם הריב"ש יהפך לרודף עמו ואחיו בני בריתו עד חרמה. וזאת שנית, כי יוכיח אשר בשעה שכתב הריב"ש את התשובה היה כבן שמנים (לדעת נראטץ בההוצאה הראשונה) ויותר מששים גם אליבא דכולא עלמא (הר"א אטלאס ואחרים). אבל בשתי התשובות אי אפשר לבטל המעשה העומד חי וקיים לעינינו: על הסברא אין צריך להרבות בדברים, כי יותר מזה מצאנו, כי גדולים וטובים משלמה פולוס מימות הבית השני הקדיחו תבשילם ונהפכו לרועץ לעמם; ובדבר הזמן, הנה הרב המחבר הדר בו מההיא, כי הגיע הריב"ש לשנות מאה, אף יסתור דעות אלה האומרים כי הגיע לשנות גבורות ויותר, כאשר יבואר כ"ז יפה בציון ב' בסוף הספר בהוצאה שלישית ויבא לידי מסקנא כי חי רק כשבעים שנה, ואם כן היה בשעת השמד מעט יותר מחמשים שנה. התשובות ששלח לדון שלמה הלוי וכו' מסימן קפ"ז—קצ"ב, אם נקיים ההנחה שחי הריב"ש רק כשבעים שנה, ויודעים הננו ממקום אחר כי בכל אופן עוד היה בחיים בשנת קס"ח—קס"ט (עיין להלן ציון ב' סימן ב'), בעת שעמד בשנות הארבעים, כי מתשובה סימן קצ"ב יוצא שהיתה באותה העת שקהל קלע"ת איו"ב (קלטיוד) חפצו לקחת את הריב"ש לרב עליהם ובני סרקוסטא אף שונאיו מלפנים השלימו עמו והתרפסו לפניו לבל יעזבם עיי"ש. ויודעים הננו כי קרוב לשנת השמד היה לרב בבלינסיאה ואז קפצה עליו רוגזה של גזרת קנ"א ויצא לאלג'יר — הנה בכל אופן היה אז בשנות הארבעים ודון שלמה הלוי היה אז יותר מבן שלשים ואין כל תימה בזה שחולק לו כבוד לאיש כערכו, וגם יתארהו בשם סגן הלוים החכם המעולה. סוף דבר בטענה הראשונה של סברת הכרס כי אי אפשר שרב גדול

בורגוש לא היה בעל השכלה פילוסופית כלל וכלל. עם זה ידענו ממנו, כי בעודו ביהדותו היה מתנהג כשומר אמונים, והיר במצוות קלות כבחמורות עם דקדוקיהן ונחשב לעמוד היראה בין אנשי בריתו, ומיודעיו אמרו עליו שהיה „מחזק בדק האמונה ומדקדק במצות וקיומן"[1]. אך עם הסידותו למראה עין היה גם כן ערום ומחשב דרכיו למצוא לו תועלת בדעת וחשבון עת לכל חפץ: עת לדבר ועת לחשות[2]; עודו יהודי ויושב בבית מדרשו, לומד ומלמד לתלמידים מקשיבי לקחו, והנה צר לו המקום באהלה של תורה ונפשו אותה להיות איש רב־פעלים בעולם המעשה, להתודע לרשות ולהיות יוצא ונכנס בחצר המלוכה. או החל „להתעסק בעניני המלכות, עשה לו מרכבה וסוסים ואנשים רצים לפניו"[3], וכל מגמתו היתה להיות שר־מסים או שר אוצרות (אלמושריף Almoxarif) ואולי גם לשר מהשרים היושבים ראשונה במלכות. במעמדו החדש הזה, כאשר היה הרב לעשיר עומד במקום גדולים, היה שלמון מבורגוש בא יום יום בדברים עם רבי המלוכה, ובסוד אנשים משכילים ובני עליה לרוח הימים ההם היתה השיחה הנהוגה בפמליא של מעלה ויכוחים בעניני הדת והאמונה, וירא שלמון מבורגוש, כי דרוש לו להקנות לנפשו ידיעה נבונה בספרות הכנסיה, למען יוכל להראות לעיני אנשי חברתו החדשה כמלומד. הוא עודנו חולם חלומות לעלות מגדולה לגדולה ושנת הפקודה שנת ה"א קנ"א באה, שנת ההרגות והחרבנות והשפלת היהודים תבלית שפלות; או אברה לו כל תקוה למצוא פתרון טוב לחלומותיו בעודו ביהדותו; ידע כי מעתה לא יוכה לעלות לגדולה בחצר המלך בעודו באמונתו, ויחליט להמיר דתו והוא או כבן ארבעים. יש לשער, כי המעלות במשרות הכהונה והממשלה אשר קוה לעלות עליהן אחרי כן משכו את לבו אחריהן, ובחפצו כי המרת דתו תביא לו התועלת אשר קוה למצוא בה, הפיץ הנוצרי החדש פולום די סנטה מריה השמועה ברבים, כי לא מאונס המיר את דתו, כי אם מהעמיקו להגות בספרי הכומר המתפלסף בהפילוסופיה הפלפולית (סכולסטיקה) טומאש איש אקווינה באה עליו הארת־הנפש ונוכח לדעת את העקרים והאמתיות, אשר בברית החדשה. אך היהודים שהכירו אותו העידו עליו: „שלא היה מאמין כלל בזאת

יתהפך לדודף וצורר ישראל, והשנייה הקלושה עוד ממנה כמו שהוכחנו אי אפשר לבטל דעת הרהמ"ח, המתקיימת על פי שם האיש, שם אביו, זמן המאורע ומקום המעשים. ואין פלא בזה כי מצאנו גדולים ממנו שהיו לצוררי ישראל ואלישע־אחר יוכיח. ואם הריב"ש קורא אותו „חכם עדיף מנביא", הנה היה הוא בעצמו רק חכם בתורה וצדיק גדול אבל לא נביא, ולא ידע אותו צדיק, כי הרב הזה חורש רעה על כנסת ישראל ותורת היהדות, ומקום הרב הזה בין כל הצוררים את עמנו שקמו עלינו לכלותנו בכל דור ודור ביפי אלפים שנה. שפ"ר.

[1]) וכדברי תלמידו יהושע הלורקי באגרת תוכחתו אליו „... נוסף על כל זה היותך מחזיק (צ"ל מחזק) בדק האמונה ומדקדק במצות ובקיומם וכו'". שפ"ר.

[2]) Garibay, Compendio de las chronicas L. XV. c, 48.

[3]) אך גם אז בהתנהגו בשררות היה דרכו לדבר דברי בעל יראת שמים ואיש חבו לתענוגות עולם הזה כדברי תלמידו הנ"ל אליו: „אשר התחלת אז להתעסק בעניני המלכות ועשית לך מרכבה וסוסים ואנשים רצים למלאות רצונך אמרת בפיך לאזני: נחמתי כי המלכתי על עצמי אלה ההצלחות המדומות, כי הבל המה כעשי תעתועים... מי יתנני למקנה אותה עלית קיר קסנה, אשר היה שם אהלי בתחלה בשקידות העיון יומם ולילה וכו'".

האמונה והחליף את דתו לשם כבוד עשר ושררה"[1]). אשתו ובניו לא אבו בראשית הימים ללכת אחריו.

ברורות הבינים לא היה אפשר גם להנוצרים, שלא היו ממשפחת פרשים אצילים, להגיע למעלה נכבדה במעלות המשרה והממשלה, רק אם היו לכומרים ונזירים. הנוצרי החדש שלמון פולוס ידע זאת ויבחר גם הוא ללכת בדרך הזה, אז יצא מספרד ויבא לפארים, ובישיבה של מעלה אשר שם להורת דעת־אלהים החל וכלה את חק למודיו. דעתו ידיעה נכונה את הלשון העברית הותירה אותו למוב על כל חבריו וכה היה הרב לפנים, שלמון הלוי, לכהן נוצרי, נקדש בקדושת הדת הקתולית. משם נסע לחצר האפיפיור השוכן אז באביניון. ובקרית הכהנים הזאת בדרום צרפת נבחר אז לאפיפיור נגד הכהן הגדול שברומא הספרדי החשמן פידרו די לונה איש מלא רמות רוח, נעקש דרכים ושואף להכנים גרים תחת כנפי כנסיתו ונקרא שמו בקדושת כהונתו בינידיקטוס השלשה עשר, (למיום 28 ספטמבר 1394 = קנ"ה). בעתים ההם, בעצם ימי הסכסוכים בחיק הכנסיה הקתולית ומלחמת הכהונה בהנפרדים (סכיזמטיקער) ממנה, כאשר שני אפיפיורים השתמשו כאחד בכתר הכהונה הגדולה, וכל אחד מהם היה מושך את כתר הכהונה אליו, בעתים ההם, נפתח כר נרחב לאיש תחבולות וערום כשלמון־פולוס לרקום מזמות ולעלות במעלות הכהונה ולהנשא ממדרגה למדרגה. הקתולי החדש מצא חן בעיני האפיפיור החדש בינידיקטוס הי"ג בחכמתו וערמתו, במסוה הקנאה לאמונתו החדשה אשר שם על פניו ובמדברו הנאות, ויקו למצוא בו איש כלבבו להיות כלי חפץ בידו. אז מנה אותו לזקן־הכהונה (ארכידקן) בעיר טריבינו (Trevino) ואחרי כן לכהן ראשי בבית הכניסה הגדולה (קאנוניקום Canonicus) בשביליה (Sevilla). אלה היו אותות כבודו הראשונים בהכהונה הגדולה הקתולית; אך הוא נשא את נפשו עוד לגדולות מאלה, כאשר נראה בהמשך הדברים. הוא חלם חלומותיו לצאת מחיל אל חיל, להתרומם ולהתנשא מגדולה לגדולה, להיות הגמון, ארכיד הגמון (ארכי בישוף) וחשמן, ומי יודע, דמה בנפשו, אם לא יזכה גם לכתר הכהונה הגדולה ולקץ הימים יהיה גם לאפיפיור? ומסבות העת היו עזורות לו להשיג מאויי לבו. פולוס שלמון היה מתנאה גם ביחוסו כי מוצאו משבט הלוי, השבט שאליו התיחשה גם אמו של מחוקק הדת הנוצרית, ובכן לא כהן הדיוט הוא ככל המון הכהנים, כי אם חטר מגזע ישישים ואיש לבית לוי, וללוי כזה נאה ויאה גם להיות לכהן ונשיא הכנסיה הקתולית. האפיפיור הציגהו בתור אדם המעלה לפני המלך אינריקו השלישי בקשטיליה, וזה האחרון הרבה לנשאהו באותות הכבוד ובמשרות כבודות ותאות לבו לכבוד עשר ושררה נמלאה.

בגר האיש הזה, שהיה רב חכם ונכבד בעמו, הכאיב לב שלומי אמוני העם, ויצר להם מאד, פן יהיה הרב הבוגד הזה למופת לבני הדור ההוא בספרד שהיו תשושי

---

[1]) האפודי באגרת „אל תחי כאבותיך", ואבן שם טוב בפירושו על האגרת ההתולית הזאת יאמר בפירוש: „פולוס לא היה מאמין... והחליף דתו לכבוד ועשר ושררה". וגם נוצרים חשדוהו בצביעות, למרות הדבר אשר בספריו הוא קנאי גדול ואדוק באמונתו החדשה (Perez de Guzmann, Cronica de Juan II. p. 596.)

כח האמונה ויטה לב רבים אחריו לצאת בעקבותיו, ולמצער ילמדו ממנו האנוסים להחזיק בבריתם החדשה ולא יבקשו עוד להמלט אל ארץ אחרת, לשוב לתורתם ועמם. ויגדל פחדם עוד יותר, בראותם כי זה האיש פולוס שלמון יקנא קנאה גדולה לדתו הקתולית ומבקש עצות ותחבולות למשוך אחריו את בני בריתו מלפנים, כי לא היתה תחבולה אשר שגבה ממנו, ובדבור ובכתב נלחם בהיהדות, ומאוצר ספרותה לקח כלי זיין לנגח אותה ולהכותה מכה לא תוכל להרפא. ימים מעטים אחרי המרת דתו העתיר דבריו באגרת שלוחה אל מכירו מלפנים רבי יוסף אורה־בואינה רופא נפש המלך קרלוס השלישי בנברה וראש לכל רבני ישראל במדינה הזאת, להוכיח כי בטלה תורת ישראל למיום הגלות הברית החדשה כארבעים שנה לפני חרבן בית שני[1]), ובלי ספק הציע לפניו, כי יעשה גם הרב החשוב הזה כמעשהו. גם להרב הראשי בקשטיליה ורופא המלך אינריקו השלישי, לדון מאיר אלגואדיץ, חכם תורני ובעל מחקר, ערך פולוס־שלמון אגרת שנינה והלצה על יום הפורים, להתל ביהודים על משוש חגם ביום הפורים, ויתנם לסובאים ושכורים, ובעצמו השחבח כי נזיר הוא מן היין[2]). בהאגרת הזאת הננו רואים את כחו של הרב שהיה לכהן נוצרי להביע בהלשון העברית את אשר הגה מלבו, אבל הוא נעדר כשרון ההלצי והחדוד הטבעי, אף כי תוכן הענין אשר לפניו הוא מסוגל לשנינות והלצות.

ויהי כאשר גדל האפיפיור ביניריקטוס הי"ג את פולוס שלמון די סנטה מריה, ויהי לכהן ושר רואה פני הכהן הגדול השוכן באביניון, וישלח הרב המומר את פיהו ברעה ללמד קטגוריא על בני עמו מלפנים למען הביא עליהם רדיפות חדשות גדולות ועצומות. וכה הפריז הכהן החדש הזה על מדת הקטגוריא ויצטיין בשנאת ישראל בדברי הדבה והשטנה, עד כי געזרו בו החשמן הקרדינאל מפאמפלונה ויתר נשיאי הכהונה שהיו באותו מעמד וישתיקוהו בנזיפה. אמנם, הגערה הזאת עלתה לקהלות ישראל בדמים יקרים[3]). גם על החכם והצדיק דון חסדאי קרשקש, שהיה מעוז לעמו ותורתו עברה רעת המומר הזה, כי בתחבולות און פרש רשת גם לרגליו[4]). שנאת הבוגד הזה לעם ישראל היתה עזה כמות, ובעלותו לגדולה, ויהי ליועץ רואה פני מלך קשטיליה אינריקו השלישי, היתה עצתו לבלי תת כל משמרת ופקודה בפקדות המדינה ליהודים ואף לא להיהודים שנתנצרו והיו נקראים בשם „הנוצרים החדשים"[5]). כפי ההשערה, היתה

---

1) בכתב התוכחה של יהושע הלורקי.

2) הסמירה על חג הפורים לתת לשמצה מנחני ישראל נמצאה בכתב יד בביבליותיקות אחדות ועל גבה כתוב: כתב שלחה דון שלטון הלוי ש"ט (שחיק טמיא) טעיר לונדריש (?) להרב דון מאיר אלוודיש (אלגואדיץ) וכו'. הלצנות הזאת כתב אחרי המרת דתו, כי שם נאמר: „כאשר התעו אלהים אותו מבית אבי ועוני גרשני מהסתפח בנחלת אבותי וכו'...".

3) האפודי בתהולו „אל תהי כאבותיך" אומר: „למדנו מפי השמועה ששם באביניון חשב (פולוס־שלמה) לדבר תועה על היהודים וצוה מהארון הקרדינאל של כנפלונא (פאמפלונה) ומשנים (קרדינלים) אחרים שלא לדבר על ישראל רעה ונתן לו הקהל כ"ה פרחים (ג"א הרבה פרחים).

4) עיין ציון ג' בסוף הספר.

5) הסופר האספני Garibay. שם בהג"ל.

כונתו בהצעתו זאת, להרחיק ממערכות הממשלה את אחיו בני בריתו האנוסים, לבל יהיה איש אשר יתחרה בו ויעלה עליו בכשרונו. גם בספריו שכתב הגנו רואים אותו שונא ישראל הכלית שנאה מבקש רעה וכורה שוחה להעם אשר מקרבו יצא ומרבה לכתוב עמל ולנאץ את היהודים ותורתם. הכהן הפרנציסקי הנוצרי ניקולי די ליר ה היה משבח ומרומם את מפרשי כתבי הקדש היהודים ואת ר"י שם על נם וישם את פירושו למופת לכל המפרשים מבני אמונתו[1], וזה הבוגד הביא את מרת צרות־עין למדרגה כזאת, ויאמר, כי כל מה שכתבו הרבנים עד היום בבאורי כתבי הקדש הוא תפל וחסר טעם ובינה ישרה וגם טלא חרופים וגדופים, ואת הבאורים נעדרי שכל טוב וטוב טעם שנמצאו אז בין סופרי הכנסיה הקתולית הלל ויפאר[2]. חכמי ישראל צפו וראו את הרעה הנשקפה לכנסת ישראל מהרב הבוגד שנהפך להם למשחית ושטן, ידעו כי עוד נכונים לבני ישראל בספרד ימי חשך מהשונא הנורא הזה, ויכונו למלחמה כבדה.— ואולם מה מעטים היו כלי הזיין אשר בידם ומה דל כחם לעמוד בקשרי מלחמה עזה כזאת; לאנשי ריבם היתה לא רק היכלת לדבר בכל העולה על לבבם, כי אם גם העז והמשרה, כח האגרוף וחסן הממשלה, לתת תקף ועז לדבריהם ועקריהם בבור השבי, בחרב שלופה ואש המערכה; והיהודים, בני עם לא עז, עליהם נוטל להתחכם בדבריהם ותשובותיהם, ללכת סחור סחור מבלי הוצא מפיהם דבר שיכעים את אנשי ריבם, לבל יתעברו וייסרום מוסר אכזרי על דבריהם ותשובותיהם. ועל כן לזכר עולם, זכרון תהלה וכבוד יהיו אלה, החלשים הדוויים והנרדפים, אשר אמצו לבבם לצאת המערכה נגד שוטניהם הרבים והעצומים ולדון עמם בדברים, וכבוד ותהלה תעטר התולדה את הדוברים בשם הצדק והמישרים נגד האגרוף והזרוע הרמה.

הראשון לעמוד בקשרי מלחמה כבדה כזאת היה איש צעיר לימים, מי שהיה תלמידו של שלמון בורגינויש די סנטה מריה בעודו רב ותופש ישיבה, ושמו ר' יהושע בן יוסף אבן ביבש מעיר לורקי (Lorqui), רופא חכם ויודע הלשון הערבית. במכתב כתוב בענוה ובכבוד שהתלמיד נוהג ברבו, שולח ר' יהושע הלורקי חצים שנונים אל לב מורו מלפנים, ובהראותו כפוסח על שתי השעפים הנהו אוחז בקרנות הכנסיה הקתולית ומרעיש יסודותיה. לא פה המקום לפרוט דברי האגרת הנפלאה ותשובות התלמיד על טענות רבו שנהפך לאיש אחר, אך הדרוש לחפץ דעת רוח העת בימים ההם נביא בזה, וכה יאמר: „אחרי התחדש עליך זה החדוש הנפלא... תשוטט מחשבתי ולבי ישתומם מי הביאך הלום? איזו סבה הניעתך לשנות עליך סדרי בראשית... אמרתי אל לבי... חשקה נפשך לעלות במעלות העשר והכבוד... להשביע נפש שוקקה לכל מאכל אשר יאכל, לחזות בנועם וקלסתר פנים נשים נכריות. שמא השיאך העין הפילוסופי להפוך קערה על פיה, לחשוב על כל מחזיקי האמונות כי הכל הטה מעשה תעתועים, ופנית (אחרי שלחיות בלי אמונה לא היה אפשר בימים

---

[1] עין דברי ימי ישראל חלק ה' ציון י"ג סימן ג'.

[2] בהמלואים והתקונים שעשה שלמון־פולוס לבאורי כה"ק של ניקולי לירה נראה כוונה גלויה לבזות פירושי היהודים בהפך מחפץ ניקולי.

ההם) אל היותר נאותה להשקט הגוף וישוב השכל בלי חרדה ופחד, או ראית באבדן מולדתנו הצרות המתחדשות עלינו, הממונו וה' הסתיר פניו ממנו ונתננו מאכל לעוף השמים ולחיתו הארץ ועלה בדעתך כי לא יזכר שם ישראל עוד..."— אמנם כל אלה הסבות ירחיק ר' יהושע הלורקי, יען כי ידע מאז את מורהו, אשר בהחלו לעסוק בעניני המלכות היה אומר: „נחמתי כי המלכתי על עצמי אלה ההצלחות המדומות... מי יתנני למקנה אותה עלית קיר קטנה, אשר היה שם אהלי בתחלה בשקידות העיון יומם ולילה". התלמיד זוכר עוד, כי ביהדותו היה רבו „מחזק בדק האמונה ומדקדק במצוות וקיומן", „מדעות הפילוסופיה היה אוכל התוכות והקליפות זרק"; גם אי אפשר לאמר, כי החליט הרב, אשר קץ האומה הישראלית הנה זה בא, בראותו את הגזרות והרדיפות, יען לבטח ידע גם הוא, כי רק המעט מן היהודים יושבים בארצות הקתולים, ורבים מהם המה אלה היושבים בארצות האישלם, וגם לא אבד להם ניר ממלכה, ובקצות ארצות אפריקה וערב נמצאות ממלכות יהודים עומדים ברשות עצמם— ובכן אפשר לאמר רק, כי בדעותיו ועיונו בא לכלל דעת מבטול דת ישראל זה יותר מאלף שנים, וידרשהו לבאר גם לו שרשי דעותיו החדשות. אחרי אשר ירבה התלמיד בהוכחות וראיות לחזק את אמונתו הישראלית, הוא מציע לפניו השאלה: „אם מחויב הוא בעל דת לדרוש ולחקור על פנת דתו שנולד בה אם האמת אתה או בדת אחרת או אם אינו מחויב, ואם נאמר, כי הלדה אינה מחייבת את האדם להשאר בדתו, נמצא שלא יהיה בעל דת בעולם קיים באמונתו, כי תהיה ההכרעה מסורה להאיש, אשר עיונו הולך ומשתנה מיום ליום, וישען רק על בינתו ולא על קבלת הנביא נותן הדת שהוא נולד בה, ונמצא שאינו מאמין, כי אם איש נשען על בינתו ומחליף דעותיו ודתו כפי רוח השכל המשתנה והדעות המתחדשות; ומאחר שלזה לא יסכימו כל בעלי הדתות, הנה יוצא מזה שבעל דת א־ננו מורשה לחקור על עקרי דתו, אם כן מוכרח הוא להאמין בדת אשר נולד בה, ואם מחויב הוא לעשות כן, הרי יהיה נושע ומוצלח בה ויזכה בדין לעולם הבא מה' אשר כל דרכיו משפט". כהנה וכהנה ירבה התלמיד לטעון על מעשי רבו. ר' יהושע בן יוסף אבן ביבש ישית על פניו מסוה הספק ובזה הוא מורה חצים שנונים למורהו, מקיף אותו בשאלות קשות בעקיצות עקרב וכמחט בבשר החי[1]). פולום־שלמון אמנם השיב לו על מכתבו, אבל בדבריו נראה מבוכתו, כי חפץ הוא להשתטט מפני תלמידו שהקשה

---

[1]) ובכל אלה, הקורא את כל האגרת הזאת הנקראה „נוסח כתב", יחוש ויורגיש, כי כותבה הוא בכלל בן לא אמין, ובלבו כבר יחשוב להפרד מעל אמונתו, בגלל זה, אחרי כל התוכחות בסוף המכתב ידרוש — התלמיד מאת רבו שהמיר דתו — „שישלח לו „חבור חדש" להרגיע לבבו, כי שאל שאלותיו שהוא עורך אליו לחכמי ישראל וחכמי הנוצרים להשקים המיית לבו, יברך את מורהו, „כי יפתח ה' לו את אוצרו הטוב לחזות בנועם האמתיות איזה דרך ישכון אור" וחותם: „קשור בעבותות אהבתך, לעבוד עבודתך לא ארפה עד בלעי רוקי, יהושע הלורקי" — ובאמת סופו הוכיח על תחלתו, כי הלך החבל אחר הדלי, והמיר גם הוא את דתו, והיה צר ואויב לישראל כמעט יותר מרבו, כאשר יבואר להלן. היה עת אשר חוקרי הולדתנו דמו, כי תרי יהושע הלורקי ישנם, כי היתכן שיתהפך איש מן הקצה אל הקצה, כאשר נפגוש את האיש בשם הזה להלן בדברי הויכוח בטורטוזה, אבל עתה נתברר הדבר (בציון ג' סימן ב' בסוף הספר), כי אחד הוא, וכי הלך התלמיד בעקבות רבו. מכתבו של יהושע הלורקי, נוסח כתב" נמצא בדברי חכמים לר' אליעזר אשכנזי מעמוד 31 ולהלן. שפ"ר.

לשאול, מתנצל הוא כי לא יוכל עוד לערוך מערכי לבו בלשון עברית, כי הלמודים האחרים השכיחו מלבו את הלשון הזאת ולא יוכל עוד לדבר בה נכונה; כל דבריו הם או מבולבלים ולוטים בערפל או מלאים חנופה, ומהם נראה שאין פיו ולבו שוים. רק אחת תצא לנו מתשובתו הקצרה, כי על כל היהודים לעזוב ברית דתם ולהכנס תחת כנפי הדת הקתולית, ואם לא יעשו זאת ברצון, אז תבא עליהם התמורה והגאולה גם לאנסם ובעל כרחם, ותחת אגרתו יחתום: „נאום... לפנים בישראל לא ירע אל, שלמה הלוי, ועתה כי עיניו יחזו את האלהים יקרא פאולו די בורגוש"[1]. גם החוקר והתלמודי, האב לתורה וחכמה בדור ההוא רבי חסדאי קרשקש יצא המערכה כגבור ערוך למלחמת הרוח בעד דתו וברית אבותיו, ויחבר בשנת 1396=ה"א קנ"ו ספר ויכוחי ע"ד עקרי התורה הקתולית. המגלה הזאת שבאה בטענה על עקרי דת אחרת לא נכתבה בעד היהודים, כי אם, כאשר יעיד בעצמו, „לבקשת שרים נכבדים נוצרים", ועל כן כתבה בלשון ספרדית אשר היה גם בה סופר מהיר כבעברית. בהמשך דברי הויכוחים ישאל את המתוכחים עמו, כי יורוהו דעה מי הוא משני האפיפיורים המשתמשים בכתר הכהונה הגדולה, בלתי עלול לשגיאה, היושב ברומא, או השני הנצב לו לשטן והמכהן באביניון?[2])

כחץ ברור בכליות הנוצרים החדשים, היתה מגלת־ספר כתובה מאת אחד האנוסים, אשר בעבור הסכנה לא אָחר לשוב אל דתו ועמו. למן היום אשר החלה מלחמת־הדברים בין בעלי ברית החדשה ובעלי ברית הישנה, לא היתה עוד הלצה שנונה ומחודדה כההלצה שכתב הרופא והתוכן, המדקדק והחוקר רבי יצחק בן משה, בשמו העברי, ודון פרופיאט דוראן בשמו הלועזי, וגם אפודי בשמו הספרותי[3]). החכם הזה נמצא בעת ההרגה בשנת ה' קנ"א בקטלוניא, ויאנס להתנצר הוא ורעו עמו דוד בוניט איש גורן (Buen-Giorn וכנראה היה בנו של התוכן יעקב בן זשיורנו פועל). בעל הזכרונות יספר: „שני האנוסים נועדו יחדו ללכת לארץ ישראל ולהתיהד שם, ויקם רבי פרופיאט את נדרו וילך הוא ראשונה לדרכו לארץ הקדושה להתיהד שם, והמתין בעיר הגבול בדרום צרפת לבוניט (רעו) בן גורן שני מסעות לנסוע ארצה ישראל, ובין כך בא לאביניון מאישטרו פוילום, אשר היה שמו מקודם דון שלמון הלוי, כדי להיות הנמון (בחצר האפיפיור אשר באביניון) ומצא שם לבוניט בן גורן המשיחי (החדש) ונתוכח עמו והחזירו כלבבו". הנה כן הצליח פולוס בורגינויש להסיר לב האנוס האחד מחפצו להתיהד ויקיים נפש אחת להכנסיה הקתולית. ומה רבה השתוממות לב ר' פרופיאט דוראן, היושב ומחכה לרעו לעלות עמו לארץ הקדושה, לעזוב שם את הדת אשר קבלו לאונסם בצוק העתים ולשוב שם לעבוד את בוראנו בגלוי, כאשר קבל מכתב

---

1) תשובת פולוס ליהושע הלורקי נמצאה באוצר נחמד חלק שני מעמוד 5 ולהלן.

2) עיין בציון ג' סימן א' בסוף הספר.

3) ע"ד האפודי וספריו ופעולתיו ידובר בציון א' בסוף הספר. הסמירה המהוללה „אל תהי כאבותיך" נתפרסמה לראשונה ע"י ר' יצחק עקריש בקונסטנטינופול שנת שי"ד ואחרי כן נדפסה פעמים אחדות. בשם אפודי קרא עצמו, אחרי כי שב לאמונת אבותיו וניצול מן האונס.

מבוניט, המספר בשבחה של הדת הקתולית, ומדבר על לבו להחזיק בה כמוהו, ובדברו הוא מפאר ומרומם את הרב החדש אשר קנה לו את הבוגד פולוס בורגינזיש או שלמון הלוי, אשר נשא אז חן וחסד בעיני מלך קשטיליה ומרבה לספר את כבודו, עשרו וגדולתו, וגם הוא, ישעשע נפשו בתקוה כי, בהיותו נטפל לכהן גדול ושר רואה פני המלך כפולוס, יגיע למעלה גדולה; וידבר על לב חברו, כי יחזיק גם הוא בכנסיתו החדשה והאונס יהפך לו לרצון. שמע זאת ר' פרופיאט דוראן ויתעבר, ויחשוב לעון לו לעבור על הדברים האלה בשתיקה, וישב אמרים נכוחים לרעו בוניט ולמורו הבוגד המיצר לישראל פולוס־שלמון די בורגינזיש, במגלת ספר מלאה דברי חדודים כחצים שנונים יורדים קרב ולב עטוק. מגלת־ספר זאת נכתבה בשנת ה"א קנ"ו[3]), והיא הלצה ומליצת־חידות בעקיצת הטטירה הדקה והחדה. סגנון המגלה הזאת הוא, כאלו יתן ר' פרופיאט דוראן צדק למעשי רעו ויחזק לבבו לדבק בדת הקתולית; ראש דברו הוא: „אל תהי כאבותיך", והפתגם הזה הוא הציר אשר עליו יסבו כל דברי האגרת הזאת והוא נשנה פעמים רבות בפתחי מאמריה; דבר האגרת הזאת נשמע במערכות הכהונה הקתולים וישבשו את שמה ויקראוה בשם Alteca Boteca ויחשבו את התוליה כדבר אמת, וישמחו על דבריה, וגם היו מביאים ראיה ממנה על אמתת דתם; הכותב מתחפש למראה עין כמכחש באמונת אבותיו והוא מוציא מאשפתו חצי־גבור לירות בהם בתורת חקי האפיפיור, ועלילות פולוס־שלמון, וירבה להתלוצץ בחברו ויוכיח לו את פחזותו על פניו. כל הוכחות הבינה הישרה, כל ההיקשים וההגיונים היוצאים מהבינה בכתבי הקדש ונוגעים בעקרים ידועים נכללו בהמגלה הקטנה הזאת, וכל זה בדברים נשמעים כאלו יוסיף עוד לחזק את רעהו בכנסיתו שהוא נמצא בה עתה. בדברו על פולוס־שלמון בורגינזיש יאמר: „לא תדאג על הכניעה והדלות, הבזיון הדבק בנפשך והשפלות כאשר על פניך יחרפוך צורריך: מהול ומבול! רב לך, די לך בהשאר לנפשך לעד תענוג לא תשוער איכותו, כי תראה פני המלך והשגל יושבת עמו במחיצתו. ואשר עוד כתבת והגדת והפלאת מעלת מלמדך (בורגינזיש) ושלמותו ואת כל כבודו ויקר תפארת גדולתו, ואמרת שנברא בצלם אלהים ודמותו ועשית אותו לאפיפיור במאמרך, לא ידעתי אם ילך רומא או באביניון תהא מנוחתו; (דברים מכוונים נגד שני האפיפיורים ששמשו כאחד ברומא ובאביניון במשך כמה דורות)... וגם אני ידעתי כמוך הגדולות אשר עשה, כי אותו ראה צדיק לפניו מתהלך בתומו; לא לחנם ברח הרב הגדול רבי חסדאי (קרשקש נוסף בכ"י) המיוחד בישראל מהגד העצומותיו (רמז להשוחה שברה הבוגד והצורר לרבי חסדאי קרשקש להשחיתו); ואשר הודעתני אחר כי בכוחו הגדול ובאהבת המלך אותו השיג השגה גדולה שיעשה כרוז שלא תצאנה הנשים (העבריות) והבנים (של יהודים) מתשע (נוסח אחר ט"ו) שנים אנה ואנה (עם אות הקלון הצהוב); גם אני אודך שדבר גדול השיג ואשריו שזכה לזכות את הרבים ולגמול חסד לחייבים, צא ובשר לאשר הולידו בנים ובנות; ואנחנו למדנו מפי השמועה ששם באביניון (בחצר האפיפיור בינידיקטוס הי"ג) חשב לדבר על היהודים תועה וצוה מאת האדון

---

[3]) ע"ד הזמן עיין ציון א' בסוף הספר.

הקרדינאל של פנפלוניא (Pampeluna) ומשנים (נ"א ומשרים) אחרים בצנעא שלא ידבר על בני ישראל תועה, ונתנו לו הקהל כ"ה פרחים. רעת האפיפיור וכל הכנסיה היתה, לתת לו הגמוניה אחת מיוחדת או לעשותו לקרדינאל, כמיוחדים בבני עלייה, לכן אחי תגדל בשמחה, כי בכבודו יהיה לך כבוד ועשה גם הוא לך בתי כהונה ולויה". — „אחת אשאל ממך אותה אבקש, אשר מכאן ואילך לא תעלה על ספר בחתימתך שם אביך החכם הנכבד ז"ל, בסודו אל תבוא נפשך ואל תתכבד בזכירתו, כי אם היה בחיים חיתו, בוחר היה בהעדר בן כמוך על מציאותו, וגם עתה נפשו עליו תאבל באשר הוא שם בבית מנוחתו". האגרת הזאת כתב האפודי לא לבד לרעו אשר בגד בו ונפרד לעולם מעמו, כי אם גם לכל הקהל, וירפוץ להרבות לה קוראים מבוני דבר, וישלחה גם לדון מאיר אלגואדיץ רופא אינריקו השלישי מלך קשטיליה והרב הראשי על כל קהלות ישראל בהממלכה הזאת. ופעולת הספירה הזאת היתה עזה ונמרצה; כהני הקתולים, אחרי אשר נמצאו אנשים אשר הבינוה להם, טעמו טעמה המר ועקיצותיה החדות והנמלצות ויחרימוה וישרפוה ויבקשו לבערה מן העולם. לבקשת החסיד והחכם רבי חסדאי קרשקש הוסיף האפודי לחבר עוד ספר ערוך נגד שונאי תורת היהדות, ספר כתוב לא בלשון ערומים כהאגרת „אל תהי כאבותיך", כי אם בלשון אמת ובמטבע הגיון, להוכיח צדקת נצחיות הדת הישראלית ואמתת העיקר שתורת היהדות לא תהא מחולפת ולא תשתנה ותתחדש בזמן מן הזמנים.

המיצר לישראל נעשה ראש, ופולום־שלמון בורגינוש עלה ממעלה למעלה ויהי להגמון בקרתגינה, למזכיר המלכה בקשטיליה וליועץ איש־סוד להמלך דון אינריקו השלישי. אך בכל האותו לעשות רעה לישראל לא השיג הבוגד הזה את חפצו ולא בצע מזמתו, לנטוע שנאה בלב המלך על היהודים עם עברתו; והמלך אינריקו השלישי לא מלא אחרי עצתו להרחיק את היהודים מכל משרות הכבוד בחצר המלך, ולמרות הקטנוריא שהיה מלמד על בני בריתו מלפנים, נתן המלך אמון ביהודים, ויפקיד חייו וחיי בני משפחתו בידי שני יהודים רופאים, אשר האיר להם פנים ויהיו אנשי עצתו: את האחד דון מאיר אלגואדיץ, חכם בחכמת התכונה והפילוסופיה, מנה המלך אינריקו לרב הרבנים בכל קהלות קשטיליה [1]). הוא היה מרואי פני המלך ונמצא תמיד בין בני ליוחו [2]). הרופא השני של המלך אינריקו השלישי היה דון משה צרצל (Çarçal) [3]); ונראה הדבר שהיה בנו של דון

---

1) הרב הזה תרגם ספר המדות לאריסטו מרומית לעברית, ושמו כתוב באופנים שונים: פעם „אלגואדיש", פעם „אלואדיש" ופעם „אלגודיץ". בעלי הזכרונות מספרים, כי היה „הרב הגדול בכל מלכות קשטיליא", והוא אותו החכם שיזכירהו ברפולוצצי ברשימת כ"י העברים אשר בהוואתיקן ברוכא (VI p. 239) ושם נאמר: „ר' משה (צ"ל ר' מאיר) בן שלמה אלואדיש עם עזר דון בנבשתי בן הנביא (צ"ל לביא) השוכן בסרקוסתה הבר ספר המדות מאריסטו". בעל היוחסין מודיע כי היה תלמידו של רבי יהודה בן אשר; ואם כן הגיע לזקנה טובלגת; אם לא כי נאמר שהכוונה בזה היא על ר' יהודה בן אשר השני נינו של הרא"ש (ועיין למעלה עמוד 63).

2) עיין בהקדמתו לספר המדות לאריסטו, ועיין ציון ג' על אדותו והיחס בינו ובין בנבינישתי אבן לביא.

3) בקובץ השירים Cancionero אשר לאלפונזו די באיענה (Alfonso de Baena). יהשיר ששר צרצל לכבוד המלך נמצא אצל Amador de l. R. Estudios.

אברהם צרצל, שהיה רופא ואיצטגנין בחצר המלך פידרו (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 333). הוא היה מליץ ומשורר בהלשון הספרדית ויחבר שיר בהולד בן להמלך איניריקו ויורש הכסא למלכות קשטיליה, ולשירתו לקח ממבחר מליצות משוררי ספרד בהלשון העברית החדשה לפאר את הנער הנולד, וינבא לו מלכות גדולה ביקר תפארתה וכי בימיו תהיינה כל ממלכות ספרד לממלכה אדירה אחת.

הרמזה שקמה בין שתי הסערות הנוראות, בראשית ימי המאה האחרונה לשבת ישראל בספרד, המרגעה הזמנית שהיתה להיהודים בימי מלכות איניריקו השלישי, נתנה היכולת להנמושות שבחכמי ישראל בספרד להוציא ספיחים אחרי קץ הקיץ וקצירו ובצירו, לשאת פרי בימי החרף עד אשר לא יבאו ימי הסערות והסופות שהתרגשו כבר להתחולל על ראשי הכנסיה הישראלית בארץ הזאת. חכמים גדולים כובשים דרכים חדשים בהיהדות המושכלת לא נמצאו עוד כמעט בספרד, וספרים בוראי תקופה חדשה בהחקר הדתי לא נתחברו עוד על אדמת ספרד; כל ערכם הנכבד של חכמי הדור הזה הוא בהיותם בעלי אסופות, אוצרי ספרי החכמה שהיו לפניהם ושומרים אותם בשמירה מעולה לבל ישכחו בצוק העתים. ר' פרופיאט דוראן, אשר לא נודע לנו עד היום איכה הצליח להשביח את המרת דתו באונס ולשוב לספרד או לפירפיניאן ולהתנהג ביהדות בגלוי עד יום מותו, היה גדל־דעה וחבר פירוש על ספר המורה להרמב"ם ורבים מספרי אבן עזרא; הוא חבר גם ספר בחכמת החשבון וחכמת העברונות ויקרא אותם בשם „חשב האפוד", וספר „זכרון השמדות" בתולדות ישראל לקורות הגזרות והשעות הרעות שעברו עליו מיום שגלה ישראל מעל אדמתו עד ימי דורו. המובחר שבספריו הוא ספרו בתורת הלשון העברית „מעשה אפוד" (נתחבר בשנת ה"א קס"ג)[2]; שם יאסוף כל ההנחות והמסקנות של חוקרי הלשון מן החכמים שקדמוהו ויצרפם ויבקרם בכור בחינתו, ויעורר על שגיאותיהם ויתקן טעיותיהם, וכבר נראה בו נסיון בהוראה משפטי הסגנון ושמוש הלשון העברית. בהספר הזה יתאונן על בני דורו, כי החכמים שתקעו עצמם אך ללמוד התלמוד ותורת ההלכה וההתבוננות בסודות ורזי הקבלה הסיגו גבולות הבינה במקרא, וחקר לשון הקדש היתה לחלקה נעזבה ואין איש שם אליו לב.

ספר בעומק העיון המחקרי, שהיה חזון יקר מאד בימים ההם, כתב אז רבי חסדאי קרשקש, לעת זקנתו בכלות כחו משברון לב למראה התלאות והמצוקות אשר כתומן באו אז על בני עמו יושבי ספרד. רבי חסדאי היה חוקר מעמיק ומקיף בשכלו את כל חלקי ענין העיון אשר שם אליו לבו; הוא לא תקע עצמו לפרטים ולקטנות, כי כללות התורה והדעות הכלולות בה לקחו את לבו. מחשבתו הגדולה אשר הרה והגה לעת זקנותו לחבר „חבור כולל מצות התורה בסבותיהן לפי חמר נושאן ובציור גדריהן וכלליהן", לאמר: ספר כולל את היהדות המושכלת והמעשית כספרו הגדול של בן־מיימון, לחבר את הפנות התוריות והדעות עם הגדרים והכללים אשר בהתורה המעשית, להביא קשר וחבור בין הפרטים וכלל התורה— מחשבתו הגדולה הואת, אף כי לא זכה להוציאה לפעלה, תעיד עליו לא לבד, כי

---

1) ע"ד ספרי האפודי עיין ציון א' בסוף הספר.

היה גדול בתורה ובחכמה, כי אם גם על שבלו הבהיר ועוצם בינתו לסולל מסלה חדשה בכל פנות שהוא פונה. הספר הזה, כפי מחשבתו, היה נכון להיות מבוא ללמוד התלמוד וספר כלי־שרת לבעלי ההוראה לדעת תורת ההלכה. נראה הדבר, כי הקדימהו המות ויפריע אותו מהעבודה הרבה והנשגבה הזאת, והספיקה לו השעה רק לחבר את החלק המחקרי שבהספר הזה, שהוא גם כן „המבוא" להספר הגדול, ונקרא המבוא הזה בשם „אור יי", כעין הצעה מושכלת והקדמה להספר הכללי והגדול שאמר לחבר וקרא אותו בשם „נר מצוה"[1]). בהמבוא הזה יצרף ויברר את יסודות כל הדתות בכלל, ולדבר בלשונו: „ההתחלות לכל האמונות התוריות": מציאות הבורא, ידיעתו, השגחתו הפרטית, הבחירה שנתנה לאדם לבחור בטוב או ברע, תכלית הבריאה, השבר והענש; וכמו כן יפרש ויבאר האמתיות בתורת היהדות בפרט, וביחוד: חדוש העולם, נצחיות הנפש ותקות המשיח. אך בספרו זה רואים אנו את רבי חסדאי מרגיש בנפשו יותר הצורך לבירור הנחות דתיות מהסברות פילוסופיות. לבו לא הלך לברר לעצמו, כי יסודות תורת היהדות מהאימים ללמודי הפילוסופיה—העבודה אשר היתה כל התעצמותם ומגמת רוחם של הרמב"ם, הרלב"ג ואחרים — כי אם התעצם להוכיח, כי אין היהדות נוקקת כלל להפילוסופיה ומכל שכן שאין בכח האחרונה לרופף את הראשונה. „כי התורה אינה צריכה להתחזק במופתי אריסטו, ובכחה לבדה להסיר המבוכות ולהאיר מחשבים בעניני האמונות והדעות". בשבלו הוך ותבונתו הבהירה הכיר את כל חולשת הפילוסופיה האריסטוטלית, השלטת ברוח הוגי דעות בכל דורות הבינים ולא היה עוד מנושאי דגלה כהחוקרים שהיו לפניו. באמץ לב ובדעת נפש נגש לקעקע את כל בירת הפילוסופיה הפלפולית בהמאמר הראשון אשר נושאו הוא: „בההתחלה לכל האמונות התוריות והיא האמונה

---

[1]) בשם „אור ה'" יצא לאור ראשונה הספר המחקרי, שהוא כמבוא לספר המצות, בפיררה בשנת שפט"ו (ע"י האנוס שנתיהד ונודע לרב פעלים ר' אברהם אושקי. שפ"ר) ואחרי כן בווינא בשנת כת"ר, שתי ההוצאות מישובשות מאד והספר דורש תקונים רבים על פי כ"י, בהקדמה הוא מבאר את הפצו לחבר ספר כולל כל תורת היהדות. עכ"ל הרב המחבר, והנה ראיתי להביא בזה גם הדברים שנגעתי בהם בספרי „מוצאי גולה" ח"א (237 בהערה) ואעיר עוד על פרטים אחדים: שם הספר הגדול אשר אמר רבי חסדאי קדשקש לחבר בכללות התורה העיונית והמעשית, קרא לו כשעלתה לו במחשבתו „נר אלהים", והחלק העיוני והמושכלי קרא בשם „אור ה'", והמעשי ההלכותי — „נר מצוה". והתוכן אשר שם לפניו היה: באור מצות התורה בסבותיהם לפי חמר נושאיהם ובציור גדריהם בבאור מדוקדק ובהעיר על המקומות שבאו שם מהתלמוד עד מחלוקת הגאונים והרבנים והסכמת האחרונים, כי לא נחה דעתו מספר משנה תורה להרמב"ם, אשר נתן לנו תורה תתומה והוא חזר ושונה דברי הראב"ד בעל ההשגות: „איך עלה על רוחו (של הרמב"ם) שיונחו כל ספרי הקדמונים זולתו ותהא כלל התורה שבע"פ מסורה לחבורו אשר קראו בשם משנה תורה". אמנם על זה העיר החכם ד"ר יואל בספרו, הנכבד מאד להבנת עומק החקירות של רבי חסדאי, כי פלא הוא איך העלים הרב הזה עינו מספר המורים לרבנו יעקב בן הרא"ש, ספר שהוא חותר לצאת ידי חובת שני הצרכים: דעת ההלכה ועם זה גם הדעות השונות בכדי שלא להרכיב על המורה את „עול המסקנא". ואי אפשר לאמר, שלא הגה ר' חסדאי בספרי המורים, שהיה בטולידה כמאה שנים לפניו וכבר נתפשט או הספר בין המורים, אין זה כי אם לא ישרה בעיניו הכונת הספר ומצא גם קיצור הדעות השונות בהספר הזה לאינו מספיק לחפץ בעלי ההוראה, וכבר עמד או על נחיצות ספר מאסף וקובץ כל הדינים בהכרעה ידועה אך לא כגורת הכתוב — ספר כעין „בית יוסף", וכבר שהעירותי ע"ז בהערתי בספרי מוצ"ג הנ"ל. שפ"ר.

במציאות האל יתברך ויחוסו של הבלתי בעל הכלית אל עולם המציאות"; ובהיותו חכם יודע את כל דעות הפילוסופים התורנים במקצוע הזה, הוא סותר את ההקדמות והמופתים של הרמב"ם והנגררים אחריו, בהוכיחו שהן באמת הנחות מדומות ויש פנים לקיים אותם ולסתרם[1], והוא בא לידי מסקנא, כי „האמת באלה הדרושים לא הושג עד עתה מפאת הפילוסופים בשלמות, והמאיר לכל אלה העמוקות היא התורה בלבד"[2]. אמנם אם שיטת הפילוסופיה שבזמנו נראתה לו כרפויה ורעועה, ראה לעומת זה את „תורת היהדות" כדבר אמת נצב לעד, כסלע איתן העומד בלב ים המציאות, והוא מתעצם להתיר כל ספקותיה, להסיר מעליה כל טענות מנגדיה ולשומן לאֵל. אחרי אשר במאמר א' הוא מוציא ומיסד את האמונה במציאות בורא עולם, אחדותו והיותו בלתי בעל תכלית ועם זה בלתי בעל גשם ותואר, בראיות נוסדות לא במופתי „הפילוסופים המדברים", כי אם בהבינה הישרה „ובטבע האמת שהיא עד לעצמה", והיא—האמת—היא התורה האומרת שיש בעל הבירה, הנהו נגש במאמר השני לבאר ולברר את: א) ידיעת השם בנמציאות. ב) השגחתו בהם. ג) יכלתו. ד) הנבואה. ה) הבחירה. ו) התכלית (של המציאות). פילוסופי הדורות ההם הוניעו את מוחם להגדיר את ידיעת הבורא יתברך ולשום לה גבולים—על המציאות הנצחית והמינים והסוגים שאינם בעלי תמורה וההחלפות, כהאישים והפרטים. ההנחה הזאת פוגמת באמונת ההשגחה הפרטית ומתנגדת לתכונת נפש האדם המבקשת את יוצרה ומתגעגעת עליו, משלכת עליו כל יהבה וה' למשען לה; על כן יחליט, כי „היות השגחת הש"י בנמצאות (בפרטים ואישים) פנה תורית לא תציור מציאות התורה זולתה", ויוכיח בהוכחות הגיוניות, כי ידיעת אדון העולם והשגחתו הוא גם בפרטים, ובעצמים זמניים ואפשרי המציאות, ובלי היסוד הזה לא תציור כל דעת בעולם[3], ומהידיעה הזאת בחלקי האפשר, מבלי לשנות בזה טבע האפשר, תצא לנו אמונת ההשגחה בכל טהרה לכל בעל דת בחשבון הנפש עם קונהו, ההשגחה הפרטית ולא רק המינית והסוגית בלבד, כמו שהניחו בעלי הפילוסופיה הפלפולית. אכן קבלת הדעה מידיעת הבורא בהנמצאים הפרטים והאישים, נראית כסותרת את יסוד הדת והנמוס האנושי: חרות האדם בבחירתו, ויסוד התורה, אשר בסתירתו ירופפו עמודיה: אמונת השכר והענש; על כן בא רבי חסראי לדעה חדשה ומפליאה את המעיינים בחדושה: האדם איננו חפשי בהחלט במעשיו; המעשים שנעשים במרחבי עולם המציאות נמשכים מסבה כללית, ובזה הם טבעות בשלשלת

---

[1]) הארכתי מעט יותר בהצעת דברי הספר הזה מאשר בספרו של הרהמ"ח, בהיות הספר הזה כבר יקר במציאות, והוא האחד, אשר, לפי דעת שד"ל ואחריו ד"ר יואל (בספרו המובחר שהוכרתי למעלה), לבד ולקח ממנו הרבה הפלוסוף שפינוזה מבלי הזכיר שמו. ר"ח קרשקש בהסכם לשפינוזה מבטל ההנחה: שנמנע המציאות הוא גודל בלתי בעל תכלית שחלקיו יהיו בעלי תכלית. ההנחה המדומית על יסוד שאמתתו עוד צריכה בירור (petitio principii) נקראה בלשון רח"ק „מערכה על הדרוש". עיין אור ה' מאמר א', כלל ב', פרק א'. שפ"ר.

[2]) אור ה' מאמר א' כלל ב' 1—20.

[3]) אור ה' מאמר ב' כלל א' פרק א', ונכבדו שם דבריו בדקות העיון ע"ד חדוש הידיעה מהמקרא „עתה ידעתי" והחנחה „שהמעשים יקנו תכונה ומדה קבועה בנפש ומחזקים את המדה אם קנויה (בהכנה טבעית) בשכבר". שפ"ר.

העולם כלו והמון מעשים נסתרים שמבראשית; אך במה התקיים אמונת השכר והעונש, אם נשלול מאת האדם את בחירתו המחלטת? הלא (לדבר בלשונו) „הגמול והעונש אינן נופלות אלא בפעולות האדם הרצוניות, אבל בפעולות המוכרחות לא יתכן בהם גמול ועונש?", על זה ישיב רבי חסדאי קרשקש לאמר: אמנם כן, „משרשי התורה הוא מחויב, היות האדם בעל רצון משולח בפעולותיו ונקי מכל אונס והכרח", אך מאחר שידיעתו של הבורא היא עצמותו, לא נדע אותה ידיעה מצוירת בלבנו וחושינו, רק זאת נדע „שהכל צפוי", „הדברים מסודרים וידועים", אך עם זה „הרשות נתונה" — הרשות לכל האדם לחפוץ בטוב ולמאום ברע, והתגמול והעונש אינם על מעשה הרע והטוב, כי אם על הכוונה והרצון, על המחשבות הרעות והטובות. ואמנם יותר קשה הוא העונש על הרצון המצטרף אל הפעולה הרעה מאשר על הרצון שלא יצא לכלל פעולה, ויותר טוב הוא השכר בעד הרצון הטוב שתולדתו היתה פעולה טובה מהמחשבה הטובה שלא יצאה לפעלה, ולזה רומזים דברי התלמודים: „הרהורי עברה קשים מעברה", לאמר בחירת האדם וחפצו בטוב או ברע, הם לקו ומשקלת בעולם התגמול. כל איש הבוחר בטוב — אם יצא הטוב לפעלו — ועובד ה' בשמחה ומטוב לב, זוכה לשכר טוב בעולם שכלו טוב, והעושה רע יענש כרשעתו, על היותו בוחר ברע. סוף דבר: „הגמול והעונש אשר מפאת הבחירה והרצון איננו אל הפעל בעצמו כשיפעלהו אבל על בחירתו את הפעל בשיפעלהו"[1]. — הטובה הגדולה והמעלה הנפלאה להתעצמות האדם וטגמתו כל ימי חייו, וגם „התכלית האחרונה לכלל המציאות" — היא השלמות של המין האנושי בכללו ואישיו השונים בפרטיהם, להיות נוחלים עולם הבא, לחיות חיי הנצח בעולם הנשמות. אך החיים הנצחיים האלה אינם נקנים, כדעת הפילוסופים, בהעמק ענין בלמודי החקירה באלהות, בהשתלמות הרוח על ידי התבוננות והשתכלות בדעות הגיוניות, כי אם „בהמעשים הטובים מאהבת הבורא וחפץ האדם לעשות רצון קונו". זה הוא המושג הדתי ועיקר האמונה לכל בעלי התורות בכלל ותורת היהדות בפרט[2]. ומה המה המעשים הטובים או הרעים? זאת נדע רק בההתגלות הנבואית היא התורה; היא המדרכת את האדם למחשבות רמות ומעשים טובים בפקודיה ומצותיה ותנחיל את ההולכים בנתיבותיה חיים נצחיים, חיים טובים בעולם שכלו טוב, תכלית התורה היא האהבה להשם, והקנות להנפש הטובה הנצחית, הדבקות בזיו השכינה". בבחינה זאת צדקו דברי חכמי התלמוד:

---

1) בהנ"ל מאמר ב' כלל ה' פרק ה'. דעת ר' חסדאי', בצמצום הבחירה החפשית קרובה לדעת שפינוזה ותורתו, כי הבחירה אינה החלטית רק תנאית. ההבדל בין שני החוקרים האלה הוא, כי השני מוציא הדעה הזאת על פי יסודות והנחות הבריאה, והראשון בא לידי החלטתו זאת בכח הקדמות (Praemissen) דתיות.

2) בהנ"ל מאמר ב' כלל ו' פרק א'. הפרק הזה נכבד מאד, בבארו דרכי קניית השלמות שהיא אינה בה„השתלמות המושכלת", כי אם ב„עשיית הטובה", והוא אומר: „הדעות האלה (שההשתכלות במחקר היא התכלית הנשגבה להעלות את הנפש ולהנחיל לה חיי הנצח) בראום הפילוסופים, כאלו מבע האמת חייב אותם להאמין בהשארת הנפשות והשבו מחשבות והרבו דברים מרבים הבל, ונתפתו אחריהם מחכמי אומתנו ולא הרגישו... איך הורסים חומת בנין התורה ופורצים גדרותיה, עם שהענין בעצמו אין ידים לו". שפ"ר.

כי „העולם לא נברא אלא בשביל התורה" ו„התורה קדמה לעולם" — לא קדימה בזמן כי אם קדימה בתכלית, שהיא תמיד סוף מעשה ותחלת המחשבה [1].

רבי חסדאי קרשקש, הראשון שעשה פרות והבדל בין התורה הכללית לכל בעלי התורות, ובין התורה בתמונה וצורה מיוחדת, או הדת, למען הגדר ההבדל בין תורת היהדות והתורה הנוצרית, הקים גם עקרי „דת ישראל" שלא על פי הרמב"ם ומונה מספר עקרי דת היהדות — שמונה תחת השלשה עשר שמנה בן־מיימון. בצדק הוא משיג על בן־מיימון, כי בשלש עשרה העקרים החסיר או העדיף על עקרי היהדות, יען ערבב עקרי־האמונה, עקרי התורה הכללית המשותפים לכל בעלי הדתות, בעקרי „תורת היהדות". שמנת העקרים שמונה רבי חסדאי אינם עקרי התורה הכללית, אך מי שאינו מודה בהם חדל להיות יהודי, ואף שהוא בעל דת בכלל, הנה הוא „כופר בדת היהדות"; ולדבר בלשונו נאמר: „יסוד אמונת החדוש אין ספק בו, והכפירה בו — הריסה בשרשי התורה, ואולם איננו יסוד ופנה שנאמר כי לא יצויר מציאות התורה זולתו" [2], ושמנת העקרים האלה הם: בריאת העולם יש מאין ברצון האל בזמן ידוע; השארת הנפש; השכר והענש; תחיית המתים לעת מן העתים; שתורת היהדות לא תהיה מוחלפת באחרת; נצחיות תורת משה; גדל מעלת משה על כל הנביאים לפניו ולאחריו; הכח האלהי שהיה באורים ותומים אשר נשא הכהן הגדול על לבו לאמר: „שהיה מתלבש ברוח הקדש" בעת שהיה נשאל באורים ותומים; התקוה לביאת המשיח [3]. ברבר הזה הסתייע רבי חסדאי יותר ממאמרי התלמוד, מאשר בכח הגיוניו ודעותיו שבאו לו על פי דרכי חקירותיו ומשפטיו בהנחות האמתיות. גם במציאות השרים, בפעולות הלחשים וסגולות הקמיעות נראהו שקוע במאמרי הקדמונים ואוחז בהם, ובפנה זאת הוא נוטה אחר שטת הרמב"ן ותלמידיו. אולם בכל זאת עמדה לו בינתו הישרה לבל יהיה נגרר אחר הקבלה, ועל כן הטיל ספק באמונת הגלגול ויאמר: „לפי שהתבאר כי נפש האדם — היא עצם שכלי מוכן (מוכשר לקבל חקויים שונים), הנה נראה שההעתק (הגלגול) בה דבר בטל... שהכת האומרת בו יסודה הקבלה, הנה דלתות החקירה ננעלות בו..." [4].

אחרי רבי פרופיאט דוראן ור' חסדאי קרשקש נמצא עוד שלישי בתקופת המנוחה הקצרה בין רדיפה לרדיפה (קנ"א—קס"ח), אשר היה מעמיק בחקר־אלוה על פי דרכי הפילוסופיה השלטת בימים ההם והוא רבי מאיר אלגואדיץ (או

---

1) בהנ"ל מאמר ב' כלל ו' פרק ב'—ח', ובפנים נאמרו פה הדברים בהצעת הענין ברחבה.

2) בהנ"ל בפתיחה למאמר ג'.

3) בבאור העקרים האלה מדברים רוב הכללים והפרקים במאמר ג'.

4) בהנ"ל מאמר ד' דרוש ה' ודרוש ו'. ציון המקומות בהרהמ"ח כלו מופעה. עיין על אדותיו בתור חכם תלמודי דודו"ד ח"ח 141—148. הרב בעל נוה שלום, דון יצחק אברבנאל ורבי שמעון בן צמח, הרשב"ץ, חתרו להסיר מעל הרמב"ם את השגות רבי חסדאי, והרשב"ץ חבר ספר מיוחד ע"ז, כמו שיודיע בעצמו, כאשר ימנה מספר ספריו (בסוף החלק השלישי לשו"ת) יאמר: „ספר אחד עשר... וחברתי ספר אחר וקראתיו „אור החיים", מלא תשובות על ספר אחד שחבר הרב ר' חסדאי בר יהודה ז"ל בסרקסטא אשר בארגון". ע"ד שהרשב"ץ יקרא את אביו של רח"ק ר' יהודה ולא ר' אברהם עיין לטעלה עמוד 31 הערה 1. שפ"ר.

אלגואדיש) רב הרבנים מטעם המלך על כל קהלות קשטיליה; אך הוא לא היה חוקר הוגה דעות על פי מערכי לבו, כי אם בחר לו ענין מחקרי לתרגם לעברית והוא „ספר המדות" לאריסטו (בשנת ה"א קס"ה) על פי התעוררות הר"ר בינבינישתי אבן־לביא [1], ויתפשט הספר הזה בין היהודים, ויבקשו המה לתת ללמודי המדות האלה מהלכים ביניהם יותר מהיונים בזמניהם ויותר מהנוצרים בימים ההם, אשר חשבו עצמם לבעלי מדות ומוסר בשננם פתגמי האמונה ולמודי הכנסיה, מבלי הרגיש כל צורך בשלמות המוסר והמדות על פי תורת חכמת הנפש.

כל עוד שהיה חי אינריקו השלישי המלך הצעיר לימים, האדיר במלוכה אך חלוש בגופו וידוע חולי, לא ידעו היהודים רעה בקשטיליה, ותהי להם מרגעה כמעט אחרי הצרות שבאו עליהם בשנת קנ"א. אך בטות המלך הזה (סוף שנת 1406 = ה"א קס"ז) נהפך האופן על היהודים הירודים; וכבר נראו אותות סערות חדשות ממשמשות ובאות. יורש הכסא יואן השני היה עוד תינוק בן ד' שנים, ובמושכות הממשלה אחזה אלמנת המלך המת ואם המלך הקטן קטלינה (כתירינה Catalina) הלנקסטרית, אשה צעירה, הפכפכית, מהירת חמה, יהירה, קנאית ומהבילה, אשר חפצה היה, כי ידה תהיה בכל משלה, וברוחה משלו הנשים השרות רעיותיה רואות פניה. עמה היה חבר בממשלה הנשיא מבית המלוכה (Jnfant) דון פֵּירננדו, שהיה אחרי כן מלך ארגוניה, איש חכם וטוב לב, אך הכמרים משלו בו ויטוהו לרוח חפצם. בסוד מועצת הממשלה ישב אז מי שהיה רב בישראל המומר שלמה פולוס די סנטה מריה, הבוגד בעמו יותר מאלישע־אחר בשעתו, כי צרר את היהודים בנכליו וירקום תחבולות לעקור משרש את השבט הישראלי מאדמת ספרד. המלך אינריקו השלישי לפני מותו עשה אותו לאפוטרופוס, מקיים דברי המת על פי צואתו, וימנהו גם לאומן בן המלך יורש הכסא. בכחו זה היה שלמון־פולוס הבורגושי יועץ בסוד הממשלה ודעתו היתה דעה מכרעת, ובהיות שטן כזה יושב לימין המלכה לשטנה והוא גם אחד מהמושלים בשם המלך־הילד מה היתה אז תקות יהודי קשטיליה? הממשלה נהפכה להם לרועץ, וראשונה שמה פניה בגדולי ישראל, לדחותם משאתם ולהזכירם, כי ככל אחיהם המה בני אומה ירודה בזויה ונמאסה.

ביום 25 אקטבר 1408 (ד' חשון קס"ט) יצאה הגזרה בשם המלך הקטן, הילד בן ארבע שנים, להשיב לקדמותם את החקים המבדילים לרעה את היהודים, שנאספו ונקבעו בימי מלך קשטיליה אלפונזו „החכם" (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 120) בדברים האלה: „יען כי התמנות היהודים למשרות המלכות גורמת רעה להאמונה הנוצרית ומאמיניה, על כן לא יתמנו עוד היהודים לכל משרה וכל פקודה במדינה; כל איש יהודי, אשר יזיד לקבל משמרת פקודה מאת אחד האצילים או מאת אחת ממועצות הערים, יושם עליו כסף ענושים פי שנים על הכנסותיו מהמשרה

---

1) עיין למעלה עמוד 91 הערה 1.

הזאת, ואם לא תשיג ידו לשלם די ענשו, יחרם כל רכושו וילקה חמשים מלקות. כל איש נוצרי אשר ימנה יהודי לאחת המשרות יענש גם כן בענש כסף. ולתת תוקף ועז להגזרה הזאת, כי ישקדו בני העם למלא אחריה, נעשה לה גדר וסיג, כי כל איש אשר ילשין וכל בית דין אשר יעניש את היהודי העובר על החק הזה יזכו בהחלק השלישי מכסף הענושים. כל פקידי המשלה נצטוו לפרסם את החקים האלה ולהשגיח בהשגחה יתרה כי יקיימום כהלכה. בהגזרה הואת כבר נראתה יד הישראל הבוגד — המומר שלמון־פולום די סנטה מריה, ותכונתה מוכחת עליה, כי על פיו קטה ונהיתה. הוא ידע היטב את נפש בני בריתו מלפנים, והוא חשב ומצא, כי בין חשובי היהודים נמצאו כאלה שפרידתם מגדולתם וממעמדם המדיני בקהל האזרחים תהיה קשה עליהם יותר מהפרד מעל עמם ודתם, וימירו אמונתם בהאמונה השלטת; והנשארים הנאמנים לדת טורשה ידחו מחברת הנוצרים, ויהיו נטולים מכבוד האזרחים ומחיי הצבור, ובהיותם בודדים בטועדיהם ישפל גם כבוד נפשם עמם וירדו מטה מטה גם במעלות רוחם, עדי יהיו נבזים ושפלים בעיני בני עם הארץ.

בימים ההם כונן המומר הזה הצר הצורר את חצי זעמו לירות אל לב היהודי החכם שהיה רופא נפש אינריקו השלישי, המלך הטת, וראש כל רבני ישראל בספרד, הוא דון מאיר אלגואדיץ. לא נודע אם היה גם לב המלכה אֵם המלך רע על הרב והרופא היהודי, או כי כלה ונחרצה היתה מאת המומר שלמה־פולום להשחיתהו, יען כי היה דון מאיר אלגואדיץ ראש המרבים בין השרים, אשר שטמו את המומר פולום ויערימו סוד לסכל כל עצותיו. למען כרות שוחה עמוקה לנפש דון מאיר אלגואדיץ, הגה מלבו חרש משחית זה עלילה נוראה, אשר הביאה את ראש רבני קשטיליה בדין קשה ותסגירהו בידי מבקשי נפשו לעשות בו שפטים נוראים. בהיות המלכה המושלת עם בנה המלך הילד אשר הושם כתר מלכות בראשו בעיר שינוביה (Segovia) וכמרים אחדים הביאו דבת איש יהודי תושב העיר רעה, כי קנה את חלת לחם הקדש מאת שמש בית הכניסה, להתעלל בקדש ולטטאהו; אך חלת הקדש עשתה נפלאות נוראות, ער כי חיל אחז את היהודי הקונה, ויסהר להביא אותה אל זקן בית מקלט הנזירים. אם היה כל הספור ברוי או היתה קורטוב של אמת בהמקרה קל־הערך הזה, ואנשי שחץ ובעלי מזמות שקר עבתוהו, אך ההגמון דון יואן פילסקיץ די טורדיזילס (Juan Velasquez de Tordesillas) ראה את המעשה כענין נכבר מאד וישם יהודים רבים בבית האסורים, בהאשימו אותם, כי גם ידם היתה בחלול קדשי האמונה הנוצרית, ובין הנתפשים נמצא גם דון מאיר אלגואדיץ. המלכה המושלת קטלינה הושיבה בית דין של דיני נפשות; הנאשמים ובתוכם דון מאיר אלגואדיץ ענו ביסורים קשים מאד, ובשרם הודש בכלי חובלים ויודו הנענים על עונות אשר לא עשו ולא עלו על לבם. אומרים אמור, כי דון מאיר אלגואדיץ בהיותו מעונה בענויים קשים הודה על פשע נורא: כי גם המלך דון אינריקו השלישי מידו נגזר ובחטאו מת, אף כי כל באי עולם ידעו נאמנה, כי היה המלך המת ידוע חולי מנעוריו[1]).

---

[1]) המקור הראשון להמאורע הזה הוא אלפונזו די שפינה בספרו Fortalitium fidei בסופו. המחבר שמע המעשה מכומר אויגוסטיני מרסין איש קורדובה, ששמע מעד ראיה. מהספר הזה לקח גם

אך כל זה לא היה שוה להגמון בשיגוביה, ויבא בעלילה על יהודים אחרים, כי הטו בשחר את לב עבדו לשום רעל בכוסו, וגם אלה הנאשמים הומתו בחרב המשפט. בעת ההיא נלקח אחד מבתי הכנסיות אשר לקהלת ישראל בשינוביה ונעשה לבית כנסת הנוצרים.

עת הצרה לבית יעקב אשר בספרד הולידה את החזון־המעציב בתקופת ירידת רוח העם: לקוי מאורות הבינה הישרה, בהתגברות הדמיון על השכל — חזון התגברות חזות־לב העם בתנועה משיחית. גם הפעם יצאה התנועה ההזויה הזאת מאת בעלי־הסוד. בכח הדעה שנתפשטה אז בין העם, כי ספר הזוהר הוא ספר תורת הקבלה, ומורשה הוא לקהלות יעקב מימי התנאים הראשונים, התרחבה הידיעה הזאת בכל פנות האומה יותר ויותר. בדור שאנחנו עומדים בו אמנם לא קמו מקובלים גדולים בחכמה זו, אך נמצאו לה גואלים רבי פעלים ועוסקים בהרחבתה והתפשטותה. שלשה מקובלים הקדישו כל פעולתם לעשות נפשות לדעותיהם לקרב לב בני הדור אל הקבלה ולהפיצה בשערים: הר"ר אברהם מרמון (גראנדה) הספרדי, הר"ר שם טוב בן יוסף והר"ר משה בוטריל או בוטרילו. הראשון מהם חבר הספר „ברית מנוחה" (בין השנים קנ"א—קס"ט)[3], שבלו מלא ערבוביא שמות,

---

רושם זכרונות העיר שיגוביה ושמואל אושקי בעל הספר „תנחומות ישראל" בלשון פורטוגלית (III סימן 23 ובסוף הדברים נרשם המקור F. F. (ר"ת Fort. fidei). מספרו של אושקי באה הידיעה לבעל שלשלת הקבלה. ידיעתו של שפינה היא תולדית, כי כבר נמצא אז בחיים והמעשה נאמר מפי איש נאמן, אף כי לא נזכרו הדברים בהטקורים העברים. ר' יוסף בן צדיק מארבלו Arevolo בספרו „קצור זכר צדיק" שהו"ל נייבויער מכ"י חסר, כנראה ידע מהמאורע הזה, סדרי הדורות שלו נלקו בחסר ושם נאמר: „בזכנו היה הרב דון מאיר אלגואדיש חכם גדול שנת קפ"ב (?) גלח וויסינמי ע"י דוגיא קסטילינא המלכה וכו'". כי לא נזכר ר' מאיר בשם „הקדוש" כדרך שהזכירו כל המזמתים ביטים ההם, הוא מפני כי לא מת על קדוש השם בשביל האמונה, כי אם לרגלי העלילה, אשר שם מות בכוס המלך, וזה נראה ממה שנאמר: „הרב ר' שמעון מימי הקדוש — שמטר עצמו (על קדושת השם)". כי המזמת בדבר מלכות דון מאיר הוא אותו ר' מאיר אלגואדיץ נתברר בלי כל ספק, וזה יצא לנו מדברי שפינה המספר כי המאורע קרה עם דון מאיר (אלגואדיץ) שהיה רופא המלך אינריקו או היינריך. זמן המאורע שנרשם שם 1456 (קע"ו) הוא לבטח בשבוש הדפוס, כי באותה השנה כבר לא היו בחיים לא אם המלך־הילד קסטילינא ולא המלך יואן בעצמו, ושפינה מספר, כי אירעו הדברים בימי ילדותו של יואן השני בעת שהיתה אמו האפוטרופסית עליו ומושלת הארץ. והזמן המשובש הזה לקח גם אושקי בספרו „תנחומות", קולמינארים (Colmenares) קובע זמן המאורע לשנת 1410=ק"ע וכן בהתיחת ההשקפה על פני (תולדות) הגמוני שיטביה (Synopsis episcoporum Segoviensium p. 649). אך יש ספק בדבר אם היתה המושלת קסטילינא אז בשיטביה, כי ישיבתה היתה, לפי המקורים הספרדים, משנת 1409 והלאה בוואלאדולידי. גם לא אדע מנין לו לאושקי הידיעה, כי לאחר זמן יצאה כנוגה צדקת דון מאיר והנשפטים האחרים, אך המשפט שנעשה אי אפשר להשיב, כי כבר הוציאו אז את ענש המיתה לפעלו. ואולי באה לו הידיעה הזאת מספר „זכרון השבודות" שכתב האפודי (עין ציון א' בסוף הספר). חוקרי תולדות אספמיא בזמננו: אמדור די לוס ריאס (Amador de los Rios) עמוד 79 ולפוענטי (Lafuente VIII p. 74) מסכימים, כי כל המשפט על דבר שימת סם המות בכוס המלך אינריקו השלישי, היה משפט מרומה ומדומה מאת שונאי ישראל בכדי להנקם ביהודים ולחדש עליהם את הגזירות.

1) הספר „ברית מנוחה" נדפס לראשונה באמשטרדם שנת ת"ח והוא חסר בתחלתו ובסופו, זמן המחבר מבואר למעלה בדי"ח חלק ה' ציון י"ב עמוד 392.

צרופים וגימטריאות, צרופים וחלופים באותיות אלפא ביתא ונקודותיהן וטעמיהן. הר"ר אברהם מרמון מצא את לבבו לאמר: „כל מי שאינו מביר את ה' בדרך הקבלה הרי הוא מקטני אמונה, וגורם להשגחה שתסתיר פניה ממנו, והוא נעזב אל המקרה כחלק החטאים בנפשותם והבוגדים"[1]. עוד יאמר, הסבה אשר יצאו אז רבים מדורשי חכמה מן הכלל, הוא בשביל שעסקו יותר מדאי בחכמות והוניחו את הקבלה[2]. המקובל הזה יגלה דעתו, כי הצרות והרדיפות משנת קנ"א והלאה הן מחבלי משיח, וכן יאמר: „... כאשר יבא יום (הגאולה) יאמץ הגלות, ורבים מן המשכילים יכשלו בראותם בלבול הגלות והצרות הגדולות, וכדי להנצל מפני חרב היונה יצאו מן הדת"[3]. — ר' שם טוב בן יוסף בן שם טוב (מת בשנת ה"א ק"צ) יתרוץ משפט קשה על כל הוגי דעות בישראל בהרמב"ם והרלב"ג, כי הם הטו לב העם למינות, „כי החכמים בני אל"ם ואחרים שועלים קטנים מחבלי כרמים נמשכו אחר דעות היונים, וקבעו בלבם, כי התורה והאמונה לשכל האדם נתנו". „כי תורת אמת היא הקבלה, שנמסרה לאיש מפי איש, והיא חכמת האמת, ורק בה יושע ישראל". כל ספרו הוא רק כתב-שטנה אחד על היהדות המושכלת והעיון המחקרי בעניני האמונה, ותהלה ושבח לחכמת הרזים וההויה והזות-לבם[4]. — אולם אלה השנים: רבי אברהם מרמון והר"ר שם טוב, היו טועים בשקול הדעת מקצר בינתם, אך היו ישרים בלבותם, וישר נוכחו כי כדבריהם כן הוא, ופיהם ולבם היו שוים; לא כן השלישי: ר' משה בוטריל איש ציסנירום (Cisneros), הוא דבק כל כך בהקבלה, עד שלא הרגיש כל מכשול לב במעשהו לקרוא בשם ספרי קבלה שאינם במציאות ולייחסם לגדולי הקדמונים. הר"מ בוטריל חבר פירוש על „ספר יצירה" (בשנת ה"א ק"ס)[5] כדי ללמד את הקבלה, לאיש ששמו מאישטרו יואן; ולחזק הדברים שהוא מוציא מלבו קרא בשם גדולי ישראל הקדמונים וייחס להם ספרי קבלה[6]. האמורא רב אשי, הגאונים רב סעדיה ורב האי, רבי אליעזר הקליר ור' אהרן ריש מתיבתא בבבל המה נאמני בית הקבלה ונושאי דגלה[7]. ובעצמו העיר על נפשו עדות שקר באמרו: „ונקיטנא וגמירנא דלא משקר!", כאשר בכלל היה מתגאה

---

1) בהנ"ל דף ט"ז עמוד ד'.

2) בהנ"ל דף י"ד עמוד א'.

3) בהנ"ל ט"ו עמוד ג'.

4) ספר האמונות יצא לראשונה בפיררה שפ"ו. שנת טוח המחבר נמצא ביוחסין. עכ"ל הרב המחבר. ולסמן דעותיו של בעל ספר האמונות אביא בזה דברי הקדמתו, שמהם הננו רואים את פרצוף פני הדור, והדברים האלה מצדיקים כמעט דינם של מתנגדי המחקר, וז"ל: „... בכל הדורות האלה כפרו והמירו דתם המופלגים בחקירה, ואין ספק, כי כאשר תקפונו הצרות וגזרות השמד בסבה זו אבדו קהלינו (כקהל ברצלונה ויתר הקהלות הקטנות ממנה בקטלוניא וארגון כמבואר למעלה), כי המפולפלים והמתחכמים ערו הסוכה ופרצו גדריה ונמשכו אחריהם בני האומה עד שיבשו עצמותינו אבדו תקותנו וכו'". בשער א' פרק א' יאמר, כי הכחיש הרמב"ם את אמונת תחיית המתים. שפ"ר.

5) ר"מ בופריל בפירושו לספר יצירה דפס מנטובה שי"ב דף מ"ו ע"ב מודיע שנת חבור הספר כאשר הוא בפנים.

6) לרבנו נסים מפים מייחס ספר „צניף מלוכה" ולרב האי גאון „ספר הקמיצה" וכהנה רבים בכל הספר. שפ"ר.

7) בהנ"ל דף ל"ד ע"ב.

בטרת הענוה[1]). בהפך לשני המקובלים הראשונים שהזכרנו, לא היה בוטריל ממחרפי הפילוסופיה, כי אם שם כבוד תהלתה ויפוז לה כבוד וישבחה בהפרזה גדולה; על אריסטו היה אומר: חכם עריף מנביא. הוא קורא תגר על בני דורו: „בני ציון היקרים, שרלת זאת החכמה (הפילוסופיה) לפניהם ננעלת, והם סבורים שאם יחקרו בחכמת הפילוסופיה יעשו תורת משה פלסתר, ודרכם תהיה דרך רמיה, ואין זה כי תורתנו הקדושה נקראת פילוסופיה טהורה, והפילוסוף האלהי (אריסטו) כבר חקר בחקירה שלמה וכו'"[2]). עוד יאמר: „לא יכנס אדם לפרד"ס (ללמוד הקבלה) שלא עיין בחכמת הפילוסופיה, כי האלהים (זה דרכו של הר"מ בוטריל להשבע בשם, כאשר נראה להלן, שפ"ר) חכמת הפילוסופיה נקשרת בחכמת הקבלה כשלהבת בגחלת"[3]). אך כל דבריו ישא רוח; באמת היה בוטריל לא לבר איש נעור מכל השכלה פילוסופית, כי אם גם נבער מכל דעת ובינה ישרה. דעתו היתה קצרה ויאמין בקמיעות ולחשים, והיה אומר: „נשבעתי בה' אלהי הצבאות (!), שהשמות והאזכרות לא יועילו אלא למי שיודע סוד מוצאם ומובאם וכו'"[4]). הוא מורה דרך איך לעשות שאלת חלום בתענית וטבילות ותפלות, ובקריאת שמות הקדש ושמות המלאכים לדעת העתידות. ולא נתקררה דעתו עד שקפץ ונשבע: „השם! זאת שאלת חלום היא בחונה והרב ר' משה ב"ר מימון נר ישראל היה פועל כזאת ורב סעדיה גאון ורב האיי היו משתמשים בה (בשאלת חלום)"[5]). הוא גם ישבע ויעיד על עצמו כי נגלה לו אליהו ויאמר לו, כי הוא יקרב קץ הגאולה וכי יהיה גם הוא בעצמו הגואל לישראל. וכה גברה או דלדול הדעת, כי מצא גם האיש הזה לו מאמינים גם בין זכי הדעת והחכמים הוגי דעות כרבי חסדאי קרשקש, הפילוסוף שהיה זך הרעיון יותר מכל בני דורו; גם הוא מרוב הצרות חשבו לו מאורות חכמתו והאמין בשוא נתעה, כי זה האיש משה הוא נביא או משיח[6]). נשען על מאמיניו נתחזק הר"ט בוטריל בדרכיו ויתן את לבו כלב גדול הדור מדורות הקדמונים ויכנה עצמו בשם „טופלא שבסנהדרין", וישלח קול קורא אל כל „אחיו רבני ישראל" בלשון

---

1) בהנ"ל בההקדמה.

2) בהנ"ל דף כ"ו ע"ב ודף ע' ע"א ובס"י דפוס ווארשא דף י"ט ע"א נמצא שר' משה בוטריל קורא לדברי אפלטון „מאמר נבואי". שפ"ר.

3) בהנ"ל בדפוס מנטובה דף ע' ע"א. ואלה דבריו בראשית המאמר הזה: „אמר משה בוטריל: כבר התבאר לנו, כי ידיעת מהות הדבר וידיעת מציאותו הם שני דברים מתחלפים, ולכן לא יכנס אדם בזה הפרד"ס שלא עיין בחכמת הפילוסופיה, כי האלהים! חכמת הפילוסופיה נקשרת בחכמת הקבלה כשלהבת בגחלת, והיום ראיתי לבני ציון היקרים שדלת זאת החכמה ננעלת לפניהם וידמה לבני ציון היקרים שאם יחקרו בחכמת הפילוסופיה ישימו תורת משה פלסתר... ואין זה, כי תורתנו הקדושה נקראת פילוסופיה טהורה והפילוסוף האלהי (אריסטו) כבר חקר בחקירה זאת וכו'" — במקום אחר יאמר: „הנחת אריסטו תצדק מהנחת כל אדם זולתו", אלה הם דברי הפילוסוף המקובל המשונה הזה, אשר בכל אלה הכירוהו כל הדורות לאב לתורת הסוד, וגם בנגלה נמצא את ר' אליעזר פלעקלס מסתייע ממנו בדעותיו על הקליר בתשובתו ע"ד הפיוטים. שפ"ר.

4) בהנ"ל דפוס מנטובה דף ל"ד ע"ב.

5) בהנ"ל ד"ט דף ע"ו עמוד א' וב'.

6) עיין ציון ב' בסוף הספר, וספר הירחון לפראנקל — גראץ 1879 בעמוד 75 ולהלן. ועיין בההערה הסמוכה.

מדברת גדולות ונאוה ורמות רוח, „לגזור עליהם" כי יבואו אליו, „להתיר להם כל הספקות שהם מסופקים... ואי לא עבדי הכי יומנם קמיה דקודשא בריך הוא ליומא דדינא"[1].

כאשר היה לפנים בספרד, שבע ושמנת מאות שנה לפני פרק הזמן שאנו עומדים בו, לעת רדיפות ושטדות הויסטגתים על היהודים, כן גם עתה בהתחדש עליהם הרדיפות לא בחמת מלכים עריצים, כי אם בעברת קנאה של ההמון, המושל היותר אכזרי, ההמון הנתעה ללכת אחרי כהנים קנאים אויבים ומתנקמים, היה חבל ארץ הים אשר ממול ספרד לדרומה, ארץ הברבריאה בקצה צפון אפריקה, מקום מפלט ומנוס לנדחי ישראל. ערי אפריקה הצפונית: אל'גיר, בוגיאה, קונסטנטינה, מיליאנה, אורן (Oran) טונים וטלימזין ועוד ערים אחרות מלאו פליטי היהודים שנמלטו מחרב נוקמת בידי כהני תורת האהבה בשנת ה"א קנ"א, ופליטי המתנצרים לאנסם, אשר בקשו למצוא ארץ, אשר שמה לא יהיו אנוסים לשאת עליהם אמונה שלבם בל עמה ורק בהיות חרב חדה מונחת על צואריהם קבלוה. יום יום באו פליטי יהודי ספרד חדשים מכל מדינות ספרד והאי מיורקה, ויביאו עמהם את עשרם וקנינם, חריצותם במסחר וכל תשומת יד וגם חכמתם

---

1) במקום הזה יש שנוי גדול בין ההוצאות הראשונה והשניה של הספר הזה ובין השלישית. בההוצאות הקודמות במקום הזה, אחרי הודיע המחבר את טיב האיש ר' משה בוטריל, יוסיף הרב המחבר לספר: „בעת ההיא נגלה בעל הויה בעניני ביאת המשיח בעיר אחת קטנה בקשטיליה וציסנירוס שמה והבטיח כי ישועת ישראל קרובה לבא. שם המשיח השקר הזה היה, כנראה, יעקב אלקורשני; אפשר הדבר כי היה רבו של הר"ם בוטריל; נפלא הדבר, כי גם זך הרעיון כרבי חסדאי קרשקש, כנראה, האמין בו והכריז עליו בבית הכנסת כי הוא מבשר הגאולה. אך בכל אופן לא ארכו ימי התעתועים האלה ותחי אחריתם אין ואפס, כי לא מצאו סופרי ישראל את המקרה נכבד לדבר בו עדי נשתקע הדבר בים הנשיה". עכ"ל. בהמהדורא תליתאה כנראה הדר ביה הרחמ"ח, את השם יעקב אלקורשני לא יזכיר עוד כלל, ורק כי רח"ק האמין בר"ם בוטריל, ובין רבים מהנאשים ביטים החם, אשר טרוב הצרות היו שמחים גם למצוא צל תקוה לאחוז בראש שבולת, היה גם רח"ק, אשר כרבים מבני דורו כבד את ר"ם בוטריל ויחשבהו לאיש אלהים. ואם כן סמי מחכי יעקב אלקורשני. לברר הדברים מוצא הנני נכון להביא ראשי פרקים מהמאמר בהירחון הנ"ל בשנה הנ"ל ובזה יוכללו גם הדברים בהציון מבלי צורך עוד להכפיל הדברים בהגיענו למקום החוא:

העד האחד כי נואל רבי חסדאי קרשקש להאמין באיש שונה והוה איננו, לכל הדעות, עד כשר — כי האח הנפשע הצורר את ישראל יהושע הלורקי או גירונימו די סנטה פי בספרו דברי היכוח הנודע בטורטוזה יאמר: Namque aquiva (Aquiva) quendam (Messiam) in civitote Biter, et tempore Rabi Moysi de Egypto alium in terra teman (Teman), tempore Vero nostro Raby harady crestas (Hasday Crescas) quendam in Cisneros regni Castellae in sinagogis publice predicans natos messiam quemlibet istorum firmiter asserebant. אחרי אשר תקן הרחמ"ח את הדברים האלה הטלאים שבושים בלשון למינית הוא מתרגמם: „רבי עקיבא דרש בעיר ביתר על דבר משיח שנולד או (בר כוכבא); משיח אחר נתגלה בתימן בזמנו של רבי משה (הרמב"ם); בזמננו דרש ר' חסדאי קרשקש בבית הכנסת לפני הצבור על דבר המשיח שנולד בעיר ציסנירוס" עכ"ל. בההוצאות הראשונות יאמר הרב המחבר: „אפשר הדבר כי המשיח שיזכיר המזמר גירונימו או יהושע הלורקי הוא יעקב אלקורשני הנזכר בספר הזכוחי של ר' חיים מוזה „מגן וחומה", באמרו: „וכן עשה פלאים דוד אלדוד (אלרואי) ובזמננו יעקב אלקורשנו ור' משה בוטריל". — בההוצאה השלישית נשמטו הדברים האחרונים, ובכן הוא סובר, כי יעקב אלקורשני לא היה לא נברא, והעשה עצמו משיח או האומר שהוא אחד מהרצים ומבשרים ביאת הגואל, היה

והשכלתם. מושלי ברבריאה המחמדית עלו אז במדות החמלה והסבלנות על בעלי התורה הקתולית ויקבלו את היהודים הנמלטים אליהם מבלי תשלומי המסים הקבועים

ר' משה בוטריל ולא הר"י אלקורשנו, אשר הרהמ"ח עשהו לרבו של ר"מ בוטריל. והנה גם הרב המחבר לא היה נשען על עדותו של יהושע גירונימו לבדו לתת את רח"ק לנתעה בשוא, אך הידיעה הזאת מתחזקת ממקום אחר, על פי כתב יד שפרסם יעלינעק בח"ד מספרו בית המדרש, הכתוב בכתב רש"י, שאם נחזיקהו לאמת ונכון הוא מפיץ אור על תנועה משיחית, אשר לא בא זכרה בדברי ימי ישראל עד היום. וז"ל:

„ויהי בשנת חמשת אלפים ומאה וחמשים ושלש לבריאת עולם, היא שנת אלף שלש מאות וחמש ועשרים לחרבן בית המקדש (אם נמנה מנ"א תתכ"ח לפי המנהג) שיבנה במהרה בימינו, כסלו בהיותנו בקורפו הגיעו אלינו כתבים ששלח רבי חסדאי קרשקש מטוניס: דעו לכם כי מעניי (צ"ל מענין) (אשר שמענו) הוא אמת והקהל הקדוש קהל בורגוש בספרד (שלח) כתבים כי הוא אמת, כי העידו עליו, כי ממשה ועד משה לא קם כמשה, ובא אליו אליהו ז"ל ומשח אותו בשמן המשחה ואמר לו, כי בניסן יהיה לכם אותות ומופתים גדולים ומלך ספרד שלח אחריו השר שלו ואמר שיתן לו אות, והוא היה בן כ"ה שנה, ומתחלה לא היה יודע לשון הקדש בצחות ועתה שלמדו אליהו הנביא זכור לטוב יודע לדבר לשון הקדש, והוא עניו ושפל רוח, צדיק וישר ושלם במדותיו, חכם ועשיר וגבור וחסיד בכל מעשיו, נקי כפים וכו'... עוד שמענו, כי אמר משה הנביא... אליהו זכור לטוב שביום ראש חדש ניסן ידעו ישראל מתי יבא, וישישו וישמחו כלם שמחת עולם... ועוד שמענו שאמרו החכמים, שהיו בעיר שהנביא שם, כי אנו רוצים לדון אותו והיו אומרים לו כי בן מות הוא, עד שהביאו אותו בבית ואמרו לו: תן לנו מופתים ואם אין דע כי מות תמות. אמר להם: אם לא יתנו לי (אות) מן השמים מה אתן לכם? אז רצו לפסוק עליו מיתה ואביו ואבו היו בוכים מחוץ. ענה הנביא ואמר לדיינים: תנו לי זמן ואשוב לכם ויהיו דנים אותו. הלך ונכנם והתפלל והיו הדיינים שומעים מבחוץ קול המלאך... יצאו אליהם (אליו) וראו והנה קרן אור פניו ונשא שתי ידיו וכסה פניו, ובידו הימנית כתוב שם המפורש ובידו השמאלית כמראה הקשת בענן ועל ראשו אופן כמראה הקשת, מיד נפלו הדיינים על פניהם ואמרו: ה' הוא האלהים! אחרי כן אמרו: אין זה אות, אלא תן לנו אות אחר. מיד יצא פס ידא וכתבה במשקוף ההיכל: ויצא חטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה. והיו מזה הפסוק אותיות מבהיקות ומאירות ככוכבים ותמהו על זה מאד... וצרפו האותיות המבהיקות ועלו נוטריקון שלהם ש' נ' ב' ר' ש' שם העיר שהנביא שם ושלחו אותו לשלום".

הרב המחבר במאמרו בהירחון טברר כי האות C בספרדית נקראת כחניט"ל בערבית — ועוד איזו דקדוקים שאינם ענין לכאן ומחלים שצ"ל ג' ש' נ'ר'ש, והוא העיר Cisneros הנזכרת אצל ר' חיים בן מוסה כמו שנזכר למעלה. — בריל מחלים כי הנביא הזה הוא משה בוטריל. לפי דרכנו אין לנו להכנס כלל לשאלה, מי היה הנביא אם משה בוטריל או איש אחר הועה ונתעה, רק בזאת חפצנו להציל כבוד הרב הגאון רבי חסדאי קרשקש, והנני לבאר ספקותי בהכתב הזה, אשר לאו מר בר רב אשי חתים עליה, ואף אם יש ממש בדבר כדבר אשר מבעדו נחזה כבאספקלריא את הלך רוח הדור ההוא, הנה מי יערוב לנו אם הרמאי בעצמו לא השתמש בשם רח"ק להגדיל האמונה בנביאו: ספקותי הם: א) לא מצינו שיצא רבי חסדאי מספרד לאפריקא וישב בטוניס בשנת קנ"ג; יש לנו מכתב בדבר הנזרות כתוב לאחיו בפירפיניאן, המכתב אשר אין ספק בו כי נכתב מרבי חסדאי, והוא לא יזכיר שם שנטלם לאפריקה, ותחת זאת ידענו, כי ספרו שכתב להנין על עם ישראל חפץ להגיש למלך ארגוניה, והמוטר פולוס־שלמה מבורגוש סכל עצתו (עיין ציון ב' בסוף הספר ולמעלה עמוד 89), כי מהדברים שמביא ממנו ר' יוסף בן שם טוב בספר „בטול העקרים וכו'" נמצאים דברים המוכיחים, כי כתבם רבי חסדאי לא קודם לשנת קנ"ט, ועל הספר אור ה' כתוב: ותהי השלמתו בחדש זיו שנת מאה ושבעים לפרט אלף הששי במרקוסטה. ואם ברח בשנת קנ"א לאפריקה לא היה שב לספרד, כאשר לא שבו הריב"ש והרשב"ץ. ב) הרח"ק לא היה כותב על איש כר"מ בוטריל שהוא עניו ושפל רוח. סוף דבר, שני העדים שהעמיד הרב המחבר אינם כדאים עוד להחליט שחכם טופלא כרבי חסדאי יתעה ללכת אחרי איש כרמב"ם או נביא אחר אשר לא ידענו מה היה לו. ובכל זאת דברי הכתב נכבדים מאד לנו כאות מאותות הזמן ההוא. הראיה השלישית לא יחזיק גם הרהמ"ח בעצמו למוכחת ורק

לכל בן נכר הבא להשתקע בארץ. בימים הראשונים היה הדבר רע בעיני עם הארץ המחמדיים, כי דאגו פן ירב היוקר והשער יעלה על צרכי אכל נפש לרגלי האורחים הרבים. אך זקן השופטים (אלקאדי) גער בם בנזיפה ויאמר: הנכם קרואים מאמינים ואינכם אלא כופרים, האם תקצר יד אלוה לפרנס את אלה הבאים בהוכנו. בני העם שמעו למוסר תוכחתו ולא יספו עוד להפריע את הפלטים משבת בתוכם [1]). קהלות ישראל הקטנות, שנמצאו אז במדינות הברבריה ממאות השנים האחרונות, כאשר סר שבט האלמוהאדים הקנאים, גדלו ונתרבו על ידי היהודים הנמלטים מספרד, ויד האורחים עלתה על יד היהודים התושבים משכבר הימים ויהיו הם החשובים שבהקהלות ועל פיהם התנהגו כל עניני הצבור.

והגדול והחשוב בין כל היהודים שנמלטו מספרד למדינות הברבריאה היה הרב התלמודי הגדול רבי יצחק בר ששת ברפת (הריב"ש). גם הוא מלט נפשו מתוך ההפכה בשנת קנ"א ויתיישב לראשונה בטילימסאנה ואחרי כן באלג'יר ונתכבד מאת המלך המושל בטלמסן להכירו לרב הכולל ושופט ודיין ראשי על כל קהלות ישראל אשר במדינת טמשלתו [2]). אחד ממכבדי הריב"ש ומעריציו היה הר"ר שאול אשתרוק כהן, שהיה קרוב למלכות, ובמעשיו הרצוים בהיותו רופא קנה לו כל הלבבות לאהבה אותו, כי היה אשתרוק רופא בחנם חולים יהודים ומושלמים, וגם פזר מכספו לעניים בלי הבדל דת ועם, ובתקיפותו בחצר המלך והיותו מרוצה לעם הארץ השתמש „להציל הקהלות מגזרות ולהפיק להם חותמות (פריווילגיום) טועילים"; האיש המעולה הזה היה בעורת הרב הגדול הספרדי להמליץ עליו לפני המלך למנותו לרב המדינה. בשם המלך הוזהרו כל רבני ישראל בהמדינה הואת לבלי יעשו דבר בעבודת משמרתם, לא במילי דשמיא ולא במילי דעלמא—בדינים ומשפטים בלי נטילת רשות מהריב"ש. כלפנים בשבתו בצפון ספרד בארגוניה, כן גם באלג'יר פנו אליו מקרוב ומרחוק בשאלות ההוראה, והוראותיו ופסקיו היו מכריעים ונחשב גם שם לאב לתורה שכל הרבנים נשמעים אליו [3]). הריב"ש נהג רבנותו בצדק לבל יעשו בני שארית יעקב עולה לאחיהם האומללים הנמלטים אליהם. ובקהלתו נמצא אז איש חנף וטרע ותקיף

ראסמכתא מפני שזמנה הוא משנת קנ"ג, השנה שנתגלה בה הנביא, והיא מסכתב חוזר ששלח ר"מ בוסריל לרבני ספרד, שנכבד הוא לנו מפני שממנו נראה פרצוף פני האיש בעל לשון מדברת גדולות בדברים שאינם נאותים כלל לענינו ושפל ברך" וז"ל:

„האידנא אנא משדרנא לכל רבניא דישראל להחזיק בתורת משה (ר"ל בוסריל), גלת האריאל מצד חכמתנו המפורסמת, הרמה והנשגבה, שהבורא יתברך נתנה לנו מצד האהבה, אנחנו גוזרים את (?) כל אחי הרבנים נ"י בכל עיר ועיר לשלוח אל כבודנו כל הספקות שהם מסופקים; כי יש לאל ידינו להתיר כל ספק ממעמקים, ואי לא עבדי הכי אנא מזמנו להו קמא דקודשא בריך הוא ליומא דדינא... אך הוא היושב על כסא ההוראות למופת ולאות, המפורסם ברבנות זה כמה שנים, והוא (דרכו של הענין הזה הוא לדבר בעצמו בלשון נסתר) המיוחד מסנהדרי גדולה..." ועוד מפסוקים כאלה וחותם שמו: משה בוניאק בוסריל.

ובאיש כזה יאמין רבי חסדאי? — הרב המחבר מעיר על המכתב הזה שהוא מכ"י בודליאנא p. 673 № 1984. וכנשמע היה החכם נייטער נכון לפרסם את כל המכתב הזה. שפ"ר.

1) תשובות הריב"ש סימן ס"ו.

2) שו"ת הרשב"ץ ח"א סימן קנ"ח.

3) שו"ת הריב"ש סימן ס'.

ואלם במערכות הממשלה. האיש הזה עמד על דם אחיו ויחרוש רעה על האנוסים מספרד המרבים לבא, בזדון לבו השיא את האלקדי (זקן השופטים) לשום מם על כל איש יהודי הנמלט לאלג'יר כפולה (דובלאן) זהב לגלגלת; וכאשר לא הועילה גם ההחבולה הזאת והאנוסים הרבו לבא בהמוניהם, ויסית האיש הרע הזה את כל הקהל באלג'יר, כי לטובת עצמם לא יתנו לאחיהם האנוסים לעלות על היבשה. ויהי היום וספינה נושאת „ארבעים וחמשה נפשות אנוסים ממיורקה בלינסיאה וב'רצלונה" באה ותחן בחוף אלג'יר, ויהודי המקום יצאו אל החוף ויניאום מעלות אל היבשה. האכזריות הזאת נחשבה בצדק לעון רצח, ויהודי אלג'יר היו כמסגירים את אחיהם להורגים לקנאי הקתולים בספרד. שמע זאת רבי יצחק בר ששת וירגז תחתיו ויתעורר על אנשי רשע ויטל חרם על האכזרים האלה; ומיום שהונהג דבר החרם וענש הוצאת יהודי מן הכלל לא היה עוד מקרה הראוי לענש כזה כהמאורע הנורא הזה. — המתנגדים הקשו לראשונה ערפם, ויתאמצו לסכל עצתו ולהסיר ענש החרם מעליהם; אך הריב"ש התעורר עליהם וישם כל מחשבותיהם לאַל, ואחריו החזיקו הרופא המוזכר למעלה לשבח רבי שאול אשתרוק כהן ואחיו, וגם עלתה בידם להעלות את אחיהם האנוסים אל החוף[1]). שנים רבות עמד רבי יצחק ב"ר ששת על משמרת הקדש באפריקה הצפונית לאשר אחיו וחזוק המוסר, המדות הטובות והאמונה בין בני עמו. באחרית ימיו נמצא לו מתנגד מבני עמו וארצו מלפנים, רב צעיר ממנו לימים, אך גדול בתורה וחכמה, הלוא הוא רבי שמעון בן צמח דוראן (הרשב"ץ) וגם הוא מפליטי האי מיורקה; בגלל המחלוקת עם הרשב"ץ היו ימי הריב"ש האחרונים מרים ורעים, ומאהבתו את האמת והיותו מוכיח לבני הקהלה בלי משוא פנים לא היתה דעת הקהל נוחה הימנו[2]).

אחרי מות רבי יצחק בר ששת נתמנה רבי שמעון בן צמח דוראן (הרשב"ץ) מצאצאי הרמב"ן ובנו של הקדוש ר' אפרים לרב הכולל באלג'יר (הרשב"ץ נולד בשנת קב"א ומת בשנת ר"ך)[3]). גם הרשב"ץ היה משרידי חרב הקנאה, וביום הרג רב בהעיר פלמה אשר על האי מיורקה הצליח להמלט ארצה אפריקה. כנראה

---

1) שו"ת הריב"ש סימן ס"א, וזו אחת מן התשובות, שמהן נראה את זכות הנפש המוסרית של הרב הגדול הזה, ומצד אחר עד כמה היתה עמוקה הירידה המוסרית שירדו אז יהודי ספרד, כי אלה היהודים באלג'יר שקטרגו על אחיהם האנוסים הנמלטים מהשמד והשתדלו אצל מושל הערבים לבל יתנום לעלות היבשה, לא היו יהודים יושבי הארץ מעולם, שיראו מקפוח פרנסה וכדומה, אך גם כן גרים, פלטים שרידי חרב ומאותו האי מיורקה בעצמו שממנו נסו האנוסים, כמו שיספר הריב"ש „הנה פלוני (את איש ריבו לא יקרא הריב"ש בשם) שם מנמתו תיכף בואו להיות ראש וקצין על הקהלה (אלגיר) וישם על לבו לגרש אותי מן העיר וכו' ותמיד היה מחרף אותי בגודל לבב, כאשר היה משפטו במיורק"ה... ויקר מקרה כי באה ספינה ממיורק"ה ובה ט"ה נפשות אנוסים וכו' וכו' וזה פלוני היה מתאמץ שיעשו הקהל עם השר לבל יניחם לרדת למטן ישובו מיורק"ה וכו'. שפ"ר.

2) בהנ"ל סימן ס' וסימן ק"א.

3) שנת הולדתו מבוארת כמה פעמים בתשובותיו ושנת מותו נמצאה בדברי המסכימים רבני אלג'יר בהקדמתם הארוכה (בההוצאה הראשונה באמשטרדם שנת פתח"י. שפ"ר), שם יאמרו: „... ויום בואו לארץ הזאת (שנת קנ"א) חמשים ושלש שנים האריך ימים על ממלכתו" ובכן מת בשנת ר"ד. עכ"ל הרהט"ח, והנה מההקדמה הזאת יוצא ברור כי אלה שנסו לאלג'יר ומוניס לא שבו עוד לספרד, כי יאמרו

היו יהודי ספרד שהתיישבו בתוך קהלות אלג'יר, אנשים שלא אבו לקבל מרות ולהיות סרים למשמעת הרבנות. כל עוד שהיה הריב"ש חי היו זקוקים לשמוע בקולו, אך אחר שמת, בבאם למנות לרב הכולל את הרשב"ץ, התנו עמו בעת ההתמנות תנאי גדול, כי לא יבקש מהמלך ושריו מאמר כעין נגידות להיות מורה ודאין בשם המלך, ובכלל כי יהיה להם לרב ודיין על פי דעתם ובלי הורמנא דמלכא [1]. מזה נראה, כי כבר נכוו בנחלתו של הרב המת, כי היה נוהג רבנותו ברמה, בדעתו כי צדקו בו ולא נבנע לדעת הקהל, ועל כן היו עתה נזהרים לבלי הבא שנית את צוארם בעול הרבנות. רבי שמעון דוראן, שהיה לא לבד רב תלמודי, כי אם גם חכם בידיעות החיצוניות בחכמת השעורים והרפואה, היה הרב הראשון שקבל פרס מן הקהל, דבר שלא היה נהוג עד הנה בקהלות ישראל הספרדיות [2]. ורבי שמעון בן צמח מצא דרוש לפניו להתנצל לפני דעת הקהל ויאמר: „על זה (על הראיות שהביא מהתלמוד שגם האמוראים היו מקבלים פרס בעד ההוראה ולמוד התורה לתלמידיהם) סמכנו לעשות מעשה בעצמנו ליטול פרס מהצבור, להתמנות רב ודיין עליהם, ולא נהגנו ההיתר הזה בעצמנו אלא אחר שנשאנו ונתננו בזה כמו שיש לנו בקונטרס ארוך וראו אותו גדולי הדור הזקנים ואמרו: ישר ויישר!. וכן ראינו היתר זה נוהג אצל הגדולים אשר לפנינו חסידים ואנשי מעשה הגאונים והרבנים אשר צפרנם עבה מכרסינו. וידוע הוא כי תכלית תשמישנו לפני החכמים לא היתה כדי לישב בראש, כי נכסים היו לנו ומלאכת הרפואה למדנו, אשר החכמה ההיא תחיה את בעליה דרך כבוד בארץ אדום. אבל בעון הדור נגזרה שמד בכל אותן הארצות והיתה לנו נפשנו לשלל, והנחנו כל נכסינו שם והניצול בידינו נתננו אותו שוחד לנכרים, כדי שיעמוד מעמנו בנו ולא נבוא לידי אונס. ודי לנו בזה פתח היתר במה שנהגנו בו, כדי שתהיה תורתנו אומנתנו ויום ולילה לא נשבות. ואלו היתה מלאכת הרפואה מספקת בארץ הזאת אשר נשתקענו בה לא באנו לידי מדה זו, אבל היא גרועה מאד ולשוב לארץ אדום לא רצינו, מפני בלבול אותם מקומות ובכל יום מתחדשים שמה גזרות ושמד" [3]. כה יתאמץ הרב בישראל להסיר מעליו עון אשמת הנאה מדברי

המסכימים הנ"ל על הרשב"ץ: „הרב ז"ל הלך הלוך ונסוע מארץ מולדתו ברצלונה, מפני חמת אימת הגירוש אשר התחיל בשנת אל קנ"א ולא ערב לבו להעתיק דירתו משער לשער במחנה... ראה את הנולד, כי הגוי כלו תואנות מבקשים ובעד השארית הנמצאה מדנים מעוררים" — ואם כן אחרי ראותנו את ר"ח קרשקש אח"כ בספרד, אות הוא שלא נם לאפריקה וגם מזה חזוק לדברינו בעמוד 103. שפ"ר.

1) תשב"ץ ח"א סימן קנ"ח.

2) עיין בהערה הסמוכה.

3) בתשובותיו חלק א' סימן קמ"ח ובפירושו על אבות פרק ד' משנה ה' הוצאת יעלינעק. עכ"ל הרב המחבר. והנה החלטת הרחמ"ח, כי הרשב"ץ היה הרב הראשון אשר קבל פרס מן הצבור, דבר שלא נשמע עוד בקהלות ישראל הספרדיות, ההחלטה הזאת מעוררת פלא ותכיהון. אדרבא מראשית הרבנות בספרד, הננו רואים שהיתה על מנת לקבל פרס. הרב הראשון הנודע בספר תולדות ישראל בספרד הוא רבי משה אחד מארבעת חכמי בבל שנפדו, והוא עלה על היבשה בספרד ונעשה רב במקום רבי נתן אשר לא נדע את טיבו בקורדובה. ומהרב הראשון הזה משנת תש"נ לאלף החמישי עד הרשב"ץ לא הדלו רבנים מלקבל פרס. ועל רבי משה יעיד הראב"ד בעל סדר הקבלה לאמר: „... ועשו

תורה. האם נמצאה אז המדה הזאת בין ההגמונים, ארכי־ההגמונים ונשיאי הכנסיה הקתולית?

והחזון המפליא בימים ההם שראוי להתבונן עליו הוא: נודע הדבר, כי הרוח השולט בשנות הבינים היה נוטה לחזק את הממשלה הדתית, כי יהיו בני העם כפופים להכהנים וסרים למשמעתם; בכלל היה רוח־היום אז כי יהיה האדם נשמע להעומד על גביו ולא יטה ללכת מן הדרך אשר התוו לו כהניו ומוריו, ובכל זאת הננו רואים כי לא הצליחה הרבנות הראשית או הכללית להכות שרש בחיי הדת והכנסיה. בכל מקום שאנו רואים רבנות ראשית בהורמנא דמלכא, בימים הראשונים באנגליה ואחרי כן בפורטוגאל היו הרבנים הראשיים (archipresbyter, Rabi mor) נמנים לא על פי דעת הקהלות, כי אם לתועלת הממשלות ולהרבות כסף הכנסותיהם, והממשלות הרכיבו את הרבנים האלה אלופים לראשי בני הקהלות למרות חפצם. גם היו הקהלות באותן הארצות קטנות ומעטות, ועל יד הרב הכולל בעיר המלוכה לא נמצאו עוד רבנים גדולים אחרים שיהיו ראויים לעמוד עמו בשורה אחת, ומעצמו היה הדבר מובן, כי רבני כל הקהלות הקטנות היו כפופים להרב הגדול בהעיר הגדולה אשר בממלכה. אך בהממלכות הגדולות ובהמקומות ששם היו היהודים מרובים באוכלוסים, וגם חכמים גדולי התורה וראויים לשבת על כסא הרבנות בהערים הגדולות נמצאו במספר נכון, לא הרגישו הקהלות את הצורך לותר על חירותם ולהשתעבד

לו (לר' משה) כל הקהל פסיקא גדולה וכבדוהו בבגדים יקרים" וענין „הפסיקא" הזאת מבואר, שהיא קצבת ה„שכירות" שמשלמים להרב כמבואר במדרש תנחומא פרשת תרומה.: „כשראו בו תורה מרובה נהנו בו כבוד נדול ועשו „פסיקתו" כהוגן" (והובא המדרש הזה גם לראיה שמותר לרבנים לקבל פרס מאת הרשב"ץ בהג"ל ח"א סימן קמ"ב) — ורבי משה מקורדובה מיסד הרבנות בספרד הערבית הלא מבבל היה בא ושם היו מעלים מסים מן העם לכלכלת הישיבות ושופר מיוחד היה להישיבות וראשיהן ותלמידיהם, ובכל ימי הרבנות בספרד לא חדלו מלשלם פרס להרבנים. ויוצא זה גם מתשובות הרשב"א והרא"ש ור"י בן הרא"ש, כאשר הפצו לקחת אותו מטוליטולא. ובדורו של הרשב"ץ יספר הריב"ש (שו"ת סימן ס') על ר' שם טוב הלוי: „... הוא דיין בעיר מכמה שנים חנם בלי פרס, וכשראה חכמים (נדולים ממנו) סלק ממשלתו והניחה להם ועשה שיתנו להם הקהל פרס... ואמרו זה על ר' יצחק בונשתרוק שבא ראשון וכו'... שיתנו לו הקהל פרס שלשים כפולות (דובלאָנגן) וכו'", ובשעה שקהל קלעת איוב חפץ לקחת להם לרב את הריב"ש שהיה אז בסרגוסה, „שלחו לו ת"ק דינרין להוצאת הדרך" — הכל כנהוג בדורנו, ואיך אפשר להחליט, כי עד הרשב"ץ לא היו רבני ספרד מקבלים פרס מאת הקהל? אמנם כן נראה הדבר, שבימים ההם, כאשר בזמן הזה, בשעה שכנסת ישראל באה עד משבר ושנוי גדול בדרכי הדת והחיים מתרגש לבא, מתעוררים אחדים לבטל את כח הרבנים, והמערערים היו נשענים על דברי הרמב"ם באבות פרק ד' משנה ה' על דברי ר' צדוק: אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם וכו', ובזה נתלה גם הרב המחבר לאמר, שלא היה המנהג בספרד לקצוב פרס לרבנים. אך הלא הרמב"ם כמעט שלא היה בספרד, כי יצא מקורדובה בימי עלומיו ומני אז לא היה ישוב ישראל מסודר בספרד הערבית, ומדברי הרמב"ם שם: „דברי לא יאותו לרוב חכמי התורה הגדולים ואפשר לכולן" (שלא ימצאו בהם קורת רוח במה שיאסור לקבל פרס) נראה ההיפך, שהיו חכמי התורה מקבלים פרס, וכן משמע מרבריו שיאמר בתלונה „וקבעו (הרבנים) להם חוקים על יחידים ועל קהלות". מכל זה נראה שהיה הדבר נוהג בספרד לקבל פרס, ורק בקהלות החדשות באלג'יר מפליטי ספרד, נמצאו תקופים מבעלי הקהל שעילה מצאו לבטל כח הרבנות, ונתלו באילן גדול בהרמב"ם ולוח העצרך הרשב"ץ לכתוב את תשובותיו בסימן קמ"ב—קמ"ח והתנצלותו בספר „מגן אבות" על פ"א שהבאתי אותה בלשונה בפנים. שפ"ר.

המה והרבנים העומדים בראשם לרב הרבנים. גם במלכות אשכנז בקש אז הקיסר רופרי כ ט (Ruprecht) מן פפאלץ לקבוע רבנות ראשית וכללית, הוא הקיסר אשר הצליח להדיח את ההולך לפניו וועגצעל משאתו, ולשום על ראשו עטרת קיסריות אשכנז — שהיתה אז עטרת־קוצים — ואחרי כן, כאשר הטיב ראות את כל המגרעות והפרצות בממלכה ויאמר לנטות מדרך הקיסרים הקודמים ולעשות חדשות בסדרי המלוכה והנהגתה, התקוממו לו רבים מנשיאי אשכנז ולא אבו להכירהו לאדונם ומושלם. והקיסר הזה אשר אמר להרכיב אלוף אחד לראש הכנסיה הישראלית במלכותו לא היה אוהב ישראל, אף כי גם לא הרבה להרשיע כהקיסר וועגצעל שהיה לפניו; כי גם הוא חשב לא לבד את רכוש היהודים כי אם גם גופם בקנינו. גם הוא קיים את דת וועגצעל להפקיע הלואות הנוצרים מאת נושיהם היהודים לטובת אוצר הקיסר, ועם זה לא היה רק פועל רע בהחלט במקום שראה בזה טובה לעצמו, כי הקים בידי קהלות אחדות כתבי זכיות למובת היהודים. והנה כאשר נמצאו אז נשיאים וערים אשר לא קבלו עליהם עול מלכותו ולא הכירו את שרותו, הנה לא יכול גם לגבות המסים המוטלים על היהודים היושבים באותן המדינות והערים, וביחוד המס הנקרא „פרוטה הזהב" במקום הקרבן, או המס הרומאי שהיה מוטל על יהודי קסריות רומא מימים מקדם נשאר עתה בלי גבייה. אז מנה הקיסר שני יהודים (דבר שלא היה עוד בקיסריות אשכנז כי יתנו ליהודים משרות המדינה) לגובי המסים: לראשונה את אליהו ממגנצא ויצחק מאָפענהיים ושנתים ימים אחרי כן את מאיר מן קראנענבערג (בסוף שנת 1403=קס"ד)[1]. בתחבולה זאת, לעשות יהודים לגובי המסים המוטלים על אחיהם, קוה הקיסר להרבות הכנסותיו. גובי המסים ראו, כי אין אופן אחר הנכון להכריח את היהודים המסרבים להביא המסים לבית אוצר הקיסר, אחרי כי גם הנסיכים והרוזנים והערים לא יכירו את הקיסר וממשלתו, כי אם בכח נשק החרם: להחרים ולהבדיל מתוך הקהל את המסרבים לשלם או המאחרים להביא תרומתם. לחרם כזה לא היה תקף ועז בלי הסכמת הרבנים, כי רק להם נתנה הזכות לגזור חרמות. אולם הרבנים לא נזדרזו גם הם למלא חפץ הקיסר ולא אבו לעשות רצונו למרות רצון המושלים ואדוני הערים, על כן המציא הקיסר רופריכט את ההמצאה למנות רב כללי על כל מדינות אשכנז. — ויהי שם הראש לכל רבני אשכנז: „מורה ראש לכל היהודים והיהודיות אשר בקיסריות אשכנז" (האָכמייסטער דער יודען אונד יודינען דעס דייטשען רייכעס); ולהרב העליון לרבני הממלכה היה המשפט להשתמש בכח החרם, התראות והזמנות ויתר התאמצות לכוף את בני הקהלות, כי יביאו תרומות המסים לגובי הממלכה למוער נכון. השררות או העבדות הזאת הטיל הקיסר על הרב ר' ישראל (בנראה מקרימו או מקרמזיר Krems בעל המחבר הגהות האשרי על הרא"ש). ובספר ההתמנות שנתנה לו (מיום 3 מאי 1407 כ"ה אייר קמ"ז) מעיד עליו הקיסר, כי „הוא חכם מובהק וזקן שקנה לו חכמה ושם טוב בין היהודים, כי לא עשה כל רעה לאדם מן היהודים, כי עסק רק בתורתו וביראת שמים כיהודי כשר ולא החרים מעולם כל יהודי או יהודיה".

---

[1] עיין פרשיות לקוחות מכתבי־הרשות של הקיסר רופריכט אצל וויינגר (Regesten I. p. 53ff.).

ולבלי עורר בזה תלונת תושבי הערים ושרי המועצה, כי בתתו שררה כזאת להיהודי אשר בחר בו על היהודים היושבים בקרבם הוא (הקיסר) נכנם בגבול המשפטים שלהם, הוא מפיים את ראשי האזרחים הנוצרים בדברים ומסביר להם שהמעשה הזה הוא רק לטובתם: כי קרה פעמים רבות, אשר אנשים שאינם הגונים מחזיקים במשרת הרבנות כמולכים מעצמם, והם מחרימים את חברי הקהלות למען בצע כסף, ועל ידי זה מתרוששים היהודים או מוכרחים לשנות מקום דירתם ונמצא שהאזרחים הנוצרים מפסידים הכנסות ידועות בהגרע מספר היהודים היושבים בעירם; נגד הקלקלה הזאת התקין הקיסר — לפי דבריו — את הרבנות הראשית במלכות אשכנז, כי מעתה לא תהא רשות לכל רב להחרים, כי אם להאחד הממונה מטעם הקיסר [1].

כן היתה מחשבת הקיסר רופריכט, אך רבני קהלות אשכנז לא דמו ולא עלתה על לבם להשתעבד לרב אחד אשר הקיסר ירכיבהו אלוף לראשם. הם מתחו עליו קו של חשד בעיני בני הקהלות, כי יצא חוץ לגדר דין תורה ליטול גדולה לעצמו מטעם הרשות למען השתרר, ולא כמשפט רבני ישראל עד ימיו שלא היו מתמנים כי אם בהסכם הקהלות. הם הוציאו עליו קול, כי עתידן הוא לעשות הערכת המסים לא בצדק ויושר, כי אם למען הרבות ההכנסה בכדי למצוא חן בעיני הקיסר. מערים רבות שלחו הרבנים דבריהם לנירנבערג, מקום מושב ר' ישראל, להתרות בו ולהזהירהו, שאם יעמוד ברבנותו יגזרו הם עליו גזרת חרם; הם אמרו עליו כי „פוסע הוא על ראשי עם ישראל". שמע זאת הקיסר רופריכט ויתעבר ויחר אפו על עבדי ביתו הממרים את פקודתו, וישלח פקודה נמרצה (23 נובימבר 1407 כ"ב כסלו קס"ח) לכל יהודי המטלכה לקיים את רבנות ר' י ש ר א ל ובגזרת ענש עשרים מארק זהב על כל איש יהודי אשר יזיד להתפרץ מפניו [2]. אך מהאיומים ההם לא פחדו גם היהודים, באשר כי כבר מטה יד הקיסר הזה להקים את חפצו, כי הוסיפו לקשור עליו כל נסיכי המדינות וכל אלופי הערים ותושיה נדחה ממנו וכח מלכותו היה בצל עובר (1407—1410). מזה נראה עד כמה שפלה נפלה מלכות הקיסר באשכנז או

---

[1] הכתב הזה דבר מלכות מאת הקיסר רופריכט נמצא אצל פישער בספרו Regesta Tuperti regis p. 254 Chmel ונם אצל חמעל de statu et jurisdictione Judaeorum § 50) משם לקח גם Schaab בספרו: „דיפלאמאטישע געשיכטע דער יודען אין מאינץ" מעמוד 113 ולהלן ובריעפסטען לוויענער עמוד 71: גם Stobbe בספרו מעמוד 146 ולהלן. והנה מאחר שבראשית המאה החמש עשרה למספרם (מחצית המאה השניה לששי שלנו) לא נמצא באשכנז רב גדול שיקרא בשם רבי ישראל, כי אם רבי ישראל מקרימז בעל הנהות האשרי, כאשר נדע זאת מדברי נכדו ר' ישראל איסרליין (בעל תרומות הדשן), הנה קרובה ההשערה שהרב הנדול הזה הוא המניסטר ישראל הנזכר בכתבי הקיסר הנ"ל. עיין שם הנדולים בערך הנהות האשרי. ולא נדע איה היה מקום דירתו של הרב הכולל הזה כי לא נמצא רמז לזה בכתב־המלך. אולי הוא גם הרב ר' ישראל הנזכר בתשובות מהרי"ל (סימן קנ"א): „בנורינבערק היה מה"ר ישראל ומה"ר קופילמאן ז"ל". וישב לפי"ז בנירנבערג, וזה נראה גם ממשמעות הדברים בהכתבים שעוד נזכירם ונדבר בם להלן, כי ישב ר' ישראל זה בנירנבערג. ולדברי הר"י איסרליין בעל „תרומות הדשן" בפירושו על פירש"י שעל התורה (בווינציאה ש"ח בפרשת ויחי) היה ר' ישראל מקרימזיר אבי אביו וכן יאמר: „ותירץ אבי אבי החכם ר' חיים המכונה העשיל מהיינבורקא בן מורנו ר' ישראל מקרמזיר שחבר הנהות באשרי" — וקרמזיר היא העיר קרימז.

[2] Mone, Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins IX. S. 280 fg.

כי גם היהודים המפחדים מקול עלה נדף מצאו און בנפשם למרות פי הקיסר ולא פחדו משאתו! הרבנות הראשית באשכנז מתה ביום הולדה ורבני הדור ההוא וראשי הקהלות הוציאו משפטם לשבט על השרה הזאת בשתיקתם, כי החשו מכל המאורע ולא נמצא זכר לו בספרי חכמי ישראל בימים ההם[1].

---

[1] Stobbe (בהנ"ל עמ' 259 הערה 139) מודיע מספרו של האנסעלמאנן (נירנבערג 1757) כי מיסטער ישראל זה חי עוד בשנת 1415=קע"ה והקיסר זיגיסמונד קיים את המשרה בידו בשנה ההיא, לאסוף המסים מהיהודים, ואותו העמידו לפקודת השר (ערבקאַמערער) קונרד איש ווייסנבערג, כי יעסוק במשרתו תחת השגחת השר הנ"ל וגם נתנה לו הרשות לקחת לו לעזרה עוד שנים שלשה יהודים מורים (יודענמייסטער) ונתן להם הכח להטיל חרם על היהודים הממאנים למלא פקודתם,

פרק חמישי.

החוט המשולש. הוכוח הגדול בטורטוזה.

החוט המשולש: יהושע הלורקי או גירונימו די סנטה פי, האפיפיור ההפכפך בינידיקטוס הי"ג, הכומר הנזיר ויסנטו פידריר (Vicente Ferrer). הכומר ויסנטו פידריר מרבה להכנים נרים תחת כנפי הדת הקתולית, חקים מבדילים את היהודים לרעה יוצאים מטעם המושלים בשם המלך דון יואן השני בקשטיליה. תוצאות הגזרות הקשות: הטונים מעשירי ישראל נושאים עיניהם אל הגאולה ואל התטורה. — הוכוח הגדול בטורטוזה. צירי ישראל: דון ווידאל, רבי יוסף אלבו בעל העקרים, רבי זרחיה הלוי סלדין מסרקוסטה, רבי מתתיה היצהרי. תוכן עניני הוכוחים בטורטוזה. הכומר יהושע הלורקי ודבותיו וקטגוריא שלמד על התלמוד. חלוקי דעות בין צירי היהודים המתוכחים בטורטוזה. אמר (בולה) האפיפיור לשרוף את התלמוד. חקי האפיפיור בינידיקטוס הי"ג גורעים זכיותיהם של היהודים. אחרית הכהן הגדול הזה. האפיפיור מרטין החמישי וקיסר אשכנז זיגיסמונד ביחוסם אל היהודים. הבולה של האפיפיור הזה לטובת היהודים.

(ה"א קע"א—ק"פ=1411—1420).

כאלו לא שבעו יהודי ספרד די־צרות ורדיפות, וכאלו לא היתה די להם בשנאת העירונים והאצילים העצלים שנתדלדלו ונתרוששו ביטי המבוכות, ואשר בהיותם דלים ורקים היו מקנאים בהיהודים שעשו להם עשר בחריצותם וזריזותם במסחר, חרשת המעשה וכל תשומת־יד, ויחשבו את העשר ההוא לגזל וחמס בידיהם; כאלו לא היו די־צרות ומועקות לישראל מבעלי הכהונה הקתולית, אשר אמרו להאפיל בטלית של יראת שמים על מדותיהם הנשחתות ומעשיהם המקולקלים; וכאלו היתה מעטה הרעה והמצוקה אשר הביאו על כנסת ישראל הבנים אשר יצאוה, אשר נוספו גם הם על שונאיה, ובמשטמתם לעם מחצבתם אמרו למחות חרפתם ולהשכיח מלב בני בריתם החדשים את מקור מולדתם; כאלו לא היה די בכל אלה הפגעים הרעים לבית ישראל, והנה קשרו עליו קשר שלשה אויבים בזמן אחד, במחצית השניה למאה השניה לששי. שלשה אויבים נוראים, עוי נפש וכברי לב קשים ורעים היו לחוט משולש אשר עבת כעבות העגלה ויהי לשבט אלוה להבות את יהודי ספרד מכה בלתי סרה ולשברם שבר לא יוכל להרפא. יהודי מומר, כהן ונזיר דומיניקי מהבילו ואפיפיור איש תהפוכות אשר נעוב מאת בני עם מרעיתו, שלשה אלה חברו יחד להכות במטה זעם, מטה הקנאה ההוללה אשר בידם, את עם עברתם,

ויזובו דמעות עשוקים ורצוצים בכל קצות הארץ הברוכה אשר כגן עדן היתה לפנים לישראל ונהפכה להם עתה לגיא התופת. שלשה אלה הם יהושע הלורקי ובהתנצרותו: גירונימו די סנטה פי, האח (Fray) הנזיר ויסינטי פֵּיר־ריר ופידרו די לונה הוא האפיפיור ביניריקטוס הי"ג, אשר מטעם הכנסת הגדולה להקתולים גרש מהיכל כהונתו באביניון, וישב לארץ מולדתו לספרד להיות שם משמש בכהונה גדולה; המה השקו את כנסת ישראל בספרד כוס תרעלה וירבו פצעי לבבה. יהושע הלורקי, אשר הרבה להציע שאלות רבות על אדות התורה הקתולית לפני רבו מלפנים בישראל שלטון־פולום די בורגוש (עין למעלה עמוד 88) לא לבקש את האמת, כי אם להשביח את מקחו ולקבל שכר טוב בעד המרת דתו, לא אחר לצאת בעקבות רבו הזקן ויצא גם הוא מכלל ישראל ויקרא שמו בכנסיתו החדשה גירונימו די סנטה פי, ויהי לרופא נפש האפיפיור המתהלך באשמיו ביניריקטוס המכהן באביניון. וכמורהו היה גם הוא חורש רעה על ישראל ויחשב מחשבות כל היום להכניסם תחת כנפי בריתו החדשה או לצרור אותם ולרדפם בלי חמלה. ויסינטי פֵּיר־ריר הנזיר, אשר הכנסיה הקתולית העלתה אותו במעלות קדושים וטהורים, היה מן המתחסדים, אשר יחשבו את העולם הזה לעמק הבכה ויחשבו לחובה קדושה להרבות בו את הבכיה והאבל. באמת היה האיש הזה טרום וקדוש לעמת חבריו הכהנים שהיו בימיו, כי לא רדף אחרי תענוגות, חמדות בשרים והבצע, ומצוין היה מכל הנזירים בנזירות ופרישות אמתית, ומשרת הכהונה היתה לו לחובה קדושה וטהורה, אך גם הוא היה מהביל ומלא תהפוכות, עדי רעיון רוח לקח כל לבבו ויאמר: אחרי ראותו כי כל בני דורו בני כנסיתו סגו אין עושה טוב, וכעם ככהן כלו חנף ומרע, ועוד מעט וחמת אלהים תהיה נתכת על הארץ המלאה רעים וחטאים, הנה אי אפשר לתקן את העולם כלו במלכות שדי, כי אם בהכנס כל בני האדם בברית התורה הקתולית ובשובם בתשובה שלמה, להתודות על עונותם ולמרק חטאותיהם בצומות וסגופים. ויסינטי פֵּיר־ריר שב ויחדש את מנהג המתחבטים והמתעניים, ויעבר בארצות ומדינות רבות עם מחנה בני ההמון, אשר נמשכו אחריו בעינים עצומות, ולעיני כל העם היו מייסרים את בשרם בשוטים וחבלים, ויולהיב את רוח ההמונים לעשות כמעשיהם לכפר בדמם על עונות הדור ולהציל את העולם מכליון חרוץ. להכהן הנזיר היה קול אדיר וחודר אל הלב ולשון מדברת גדולות בשפה נמרצה ובמדברו שפך רוחו על כל שומעיו. בעמדו על הבמה וספרו באוזני עם מרעיתו את כל אשר נשא וסבל גואלו ומשיחו ואיך כפר בדמו לכל עונות המשפחה האנושית היה בוכה ומבכה עמו את כל עדת השומעים, ואז היתה ממשלתו על בני העם להטות לבם לכל אשר יחפוץ לשבט או לחסד, ולהוליכם אל כל אשר היה רוחו ללכת שמה. והכהן החסיד והפרוש הזה לא ראה און בראשי כנסיתו ועמל במעשי הכהנים הגדולים וההדיוטים, לא שם לבו להחזון המעציב המעורר זועה, כי קמו שלשה אפיפיורים בזמן אחד ויקרעו את הכנסיה, אשר כל כחה הוא באחדותה. לשלשה קרעים, כי האחד מן השלשה היה האפיפיור יוחנן (יוהאנעס) השלשה עשר (1415—1410), אשר בסוד קהל קדושיו החשמנים וההגמונים בכנסת הגדולה שבקונסטנץ העידו בו כי חטא ואשם בעון: גלוי עריות, שפיכות דמים, חמס ושוד על ספינות שבים, מסחר בכתבי סליחה על כל פשעים

וחמאים שנעשו ושעתידים להעשות [1]). — לכל אלה לא שם לבו החסיד והנזיר ויסינטו פיררייר, שהיה באמת מופלג בפרישות ונזירות, כי אם להיהודים, המחמדיים והכופרים הנוטים אחרי דעות הכהנים זכי הרעיון וטהורי הלב וואיקליף (Wykliffe) האנגלי ויוחנן הוסס הבאהמי; על כל אלה שכנה חמת הכהן הקנאי הזה יען כי יטילו ספק באי־שגיאת האפיפיור אבי הכנסיה. בספר [2]) ובסייף אסר הוא את המלחמה הקדושה מלחמת הצלב על היהודים. לראשונה הריע בקולו על היהודים שנתנצרו לאנסם בשנת ה"א קנ"א, ויהיו רובם יהודים שומרי תורת אבותיהם בסתר. האנוסים האלה רובם מפחד העונש הנורא והקשה הנמתח על המתנצר החוזר לסורו, ומעוטם בהתפעלם מדרשות הנזיר הנושא מדבריותיו בהתלהבות עצומה חזרו והודו על עונם וידרו נדר גדול בבית התפלה להיות מהיום ההוא והלאה שומרי אמונים לבריתם החדשה; והנזיר הנלהב ראה בזה נצחון הכנסיה הקתולית על היהדות. הנצחון הזה חזק את לבו בתקוה, כי יצליח בידו להטות לב כל יהודי ספרד להמרת הדת. בהיותו נחשב לקדוש מרום ונשגב בעיני בני העם, בחרו בו מלכי ספרד להפיק על ידו תועלת לחזוק מלכותם, להשביח שאון ההמונים המתגודדים, לדבר על לב בני העם לשבות מריב בימי המלחמות בין האורחים אשר פרצו או בארץ. — המלכה אם המלך הילד המושלת בקשטיליה קטלינא קראה את הנזיר המתחבט הזה לחצר מלכותה לדרוש לפניה ולפני כל השרים היושבים בשער המלך (בחדש דיציטבר 1411) ודרשותיו פעלו על השומעים פעולה עמוקה ונמרצה. ראה הנזיר הנלהב הזה, כי המלכה והשרים יכבדוהו וישאו לו פנים, ויבקש ממנה הרשיון לא לבד לתתו לדרוש דרשות בבתי הכנסת ליהודים, כי אם גם לנזור עליהם להקשיב לדרשותיו. אז יעלה הכהן והנזיר הזה על בימת בית הכנסת המלא אנשים ונשים וטף ותהי ידו האחת מחזקת בצלב והשניה בספר התורה ואחיו הנזירים המתחבטים והמתגודדים וכהנים ואנשי צבא ברמחים עוטרים אותו, ובקול אדיר איום ונורא הרעים על בני עם המרי היהודים חזקי לב ועזי מצח, כי יוניחו ספר תורתם ויתאספו כלם כאיש אחד אל תחת דגל הצלב [3]).

ובכל היות הנזיר הזה חסיד ופרוש ונוטה מדרך חבריו הכהנים, לא שכח את דרכי התבל וידרוש ממושלי הארץ, כי לא בדברים בלבד ייסרו את היהודים, כי אם גם ביד חזקה במוראים גדולים ונזרות קשות ורעות יאכפום להכנס

---

1) כאשר נגזר על האפיפיור יוהאן העשרים ושלישי מטעם הכנסת הנדולה בקונסטנץ להסתלק טן הכהונה הנדולה (2 מארץ 1415) ברח הוא ואנשיו לעיר שאפהויזן, ואז נכנסו החשמנים וההגמונים חברי כנסת הגדולה לדין על הכהן הגדול המטרה את פיהם וישימו עליו שטנים פשעים וחטאים אשר רובם היו גלוי עריות ושפיכות דמים ומעשים בצע מעשקות וחלול כבוד הכהונה, והדברים ידועים בכל ספרי התולדה הכללית. שפ"ר.

2) לדברי אנטוניו (Bibliotheca hispanica vet. Test. II. p. 136) היה הנזיר פיררייר גם אחד מאלה שעזרו לחבר את המגלה tractatus novus, contra perfidiam Judaeorum, לאמר: מאמר חדש נגד שקרות (בגד־אי־אמון) של היהודים, והספר הזה נמצא בכ"י בהוואטיקאן.

3) מעשה הכהן הנזיר הזה והליכותיו בשעה שהיה דורש בביהכ"נ ליהודים, ספר תורה בימינו וצלב בשמאל יתאר לפנינו ר' שמואל אושקי בספרו (בלשון פורטוגלית) „התנחומות" (ח"ג פרק כ"ב).

בבריה החדשה. הוא הפציר במושלי ספרד, כי יבדילו את היהודים מהנוצרים, לבל יתרועעו עמהם לרוסף אמונתם, וביחוד תצמח מזה רעה להנוצרים החדשים אם יבאו בחברת היהודים ואמונתם החדשה עדיין רוספת בידם[1]. על ידו ועל יד שני חבריו, המומר גירונימו והאפיסיור ביניריקט, בחפצם להעביר את היהודים על דתם, תכפו צרות ישראל אשר בספרד, והשנים קע"ב—קע"ד הנה המרובות בצרות ונסיונות קשים בשנות ראתה רעה כנסת ישראל אשר בארץ הזאת.— ימים מועטים אחרי בוא ויסינטי פֵּיר־ריר לחצר המלוכה בקשטיליה יצא דבר מלכות מטעם אפוטרופסי המלך הילד והם: אם־המלך המלכה קטלינא, יורש העצר דון פֵּירנאנדו והבוגד מיודענו שלמון־פולום די בורגינויש די סנטה מריה בכתב הדת בשם המלך הילד יואן השני, הכולל בקרבו מערכת־גזרות בעשרים וארבעה סעיפים (12 יאנואר 1412) וכלם הולכים אל מקום אחד: לרושש את היהודים, להכניעם ולהשפילם ולהורידם עד דיוטא התחתונה במעלות החברה האנושית. היהודים ישבו בשבונה מיוחדת להם (Juderias) ובה רק שער אחד לצאת ולבא, ואשר יעבור על הפקודה יחרם כל רכושו ויענש גם בענש הגוף; אסור ליהודים לעסוק בכל מלאכה ואומנות ואף לא בחכמת הרפואה; אסור להם לבא במשא ומתן עם הנוצרים, ואין צריך לאמר שאסור להם לשכור משרתים ומשרתות נוצרים; אסור להם להתמנות למשמרת ופקודה בהנהגת המדינה; לבטל מכל וכל את בתי דינים לישראל ולא לבד שלא יהיה להם כח לדון דיני נפשות, דבר שכבר נתבטל זה כמה, כי אם גם דייני ישראל לא יחרצו משפט בדיני ממונות בין ישראל לחברו. סעיפים אחדים ממערכת־הגזרות מפרטים מתכנת הבגדים שעליהם לשאת: האנשים והנשים ישאו בגדים ארוכים ומטוה בגדי האנשים יהיה עב וגם. יהודי או יהודיה אשר יזידו להתלבש בתלבשת בני עם הארץ ושמו עליהם ענש כסף כבד מנשוא, ואם ישובו ויעברו חק ויענשו ענשי הגוף וכל רכושם יחרם לאוצר המלך. אסור ליהודים לגלח את זקנם ולהטיב ראשם בתספרת נאה, והעובר יענש להלקותו מאה מלקות. אסור ליהודים להקרא בפה או בכתב בתאר הכבוד „דון" (אדון) וגם העובר על האזהרה הזאת נענש בענש כסף. אסור להיהודים לצאת בכלי נשק כאזרחי הארץ. והאחרון הכביד: נאסר להם לצאת מעיר לעיר וממקום למקום, רק כל אחד מהם ישאר בלוא בעיר שבתו וממקומו לא ימוש. איש יהודי אשר ימלאהו לבבו לצאת מן הארץ ונתפש בכף יחרם כל רכושו והוא ישאר עבד עולם להמלך. גם האצילים הגדולים (גראנדעז) והאזרחים הזוהרו לבל יגינו על היהודים והעוברים יענשו בענש קשה מאר[2].

---

[1] Alvar Garcia de Santa Maria (והוא בנו של הרב הטומר שלמה פולום הידוע) בספרו Chronica de Juan II. Valencia 1779 p. 109. וגם אצל Amador d. l. R. חלק ב' עמוד 490. (הרב הטחבר מפלפל במקום הזה על דבר פעולות הטומר הנזיר הזה, שבעת האחרונה נמצאו לו מליצי יושר כאַמדור ואחרים, כי הוא חפץ רק לקנות לב היהודים לאטונתו ובעת ההרגה בבלינסיה עמל להשקט סערת ההמון, אך הרהם"ח טוכיח כי לא כן הדברים, וכפני שרוב קוראי הספר אינם נוקקים לספרי המקורים הכתובים בלשון אספניא אחשוב למותר להרבות בדברים ע"ז ויעוין ג"כ במאמרו של איזידור לאֶב Luis de Hurtodo de Mendoza סופר ספרדי אחד Rev. d. Et. 1886 p. 245, כי פֵּירריר בכלי זין אשר בידו הפך את בית הכנסת אשר בטולידה לבית תפלת הנוצרים.

[2] כתב־טלטות עם כל הגזרות האלה מביא אלפונזו די שפינה בספרו Fortalitium fidei

אותות החקים הרעים האלה לא ינכרו כי ידי ישראל־מוטר שלמון־פולום בורגינויש היו באמצע. כל הגזרות ערוכות בחשבון ומחשבה תחלה לנגוע ללב היהודים ולהנדיל הכאב בהשפל אותם תכלית שפלות. העשירים אשר הורגלו ללבוש מחלצות ולגלח את זקנם ולהסתפר בתספרת נאה, יאֻנסו מהיום ללבוש בגדים צואים ולגדל פרע שערות ראשם וזקנם; משביליהם וחכמיהם הרופאים היוצאים והנכנסים בהיכלי מלך ושרים ומתרועעים עם האצילים והרוזנים כעם אנשים כערכם יהיו עתה כמנודים לבני עליה, ירפאו מעתה רק החולים מבני עמם, לא יצאו מקיר רחוב היהודים וחוצה — או ימירו דתם ויצאו לרוחה, גם להתפרנם בכבוד וביושר מן האומנות לא הורשה להם. סוף דבר כל הגזרות היו מכונות לתכלית אחת לחסום בפניהם כל דרכי החיים ולהשפילם ולבזותם תכלית בזיון, וכל הגזרות האלה נתקיימו בכל תקף, בהשגחה טעולה ובמדת דין קשה מאד. בן הדור ההוא (ר׳ שלמה אלעמי) יתאר לנו כל התוצאות הרעות מהגזרות החן ויאמר: „... ויגזרו עליהם שנוי המלבושים וימנעו מהם המסחר והאומניות... היושבים בבתיהם ספונים, גרשו מהיכלי ערך וענג לשכון בנצורים ובאשמנים, תולעת יעקב האמונים עלי תולע חבקו אשפתות, כל האזרח בישראל ישבו בסוכות, בקיץ ובחרף לדראון וחרפות. ועוד מפני הדוחק יצאו מבעלי אומניות... בראות אלה הקורות והתלאות דוחו ולא יוכלו קום... באלה הנסיונות והתמורות. מי שמע כואת, מי ראה כאלה התלאות: יונקי שדים בחיק אמות בוכים ברעב ובצמא ובערום ובשלג ובקור מתו ילדים וילדות...״[1]).

ובעצם העת ההיא אשר החקים הנוראים האלה יצאו לפעלם בכל תקפם ועזם מבלי חנינה, במצוקה נוראה כואת נדחפו היהודים מטעם הממשלה לבא לבית הכנסת, ששם עמד על הבימה הנזיר הדומיניקי פֵּיררִיר והצלב בידו ומרעים עליהם בקול גאונו: פעם יחנן קולו להם, כי יאבו ושמעו לקולו ויהיו נוחלים שני עולמות העולם הזה והעולם הבא, יתענגו על רוב שלום ויזכו לעלות לגדולה בכל משמרות המדינה וגם לאחר מותם תהיה נפשם צרורה בצרור החיים עם נשמות הקדושים אשר בארץ, ופעם ידבר אליהם באפו ובחרונו יבהלמו בכל בלהות מות ומצרי שאול הנכונים להם בעולם הגמול ויתי חשך ומצוקות ורדיפות והרג רב, שפלות ובזיון, המתרגשים לבא עליהם בעולם הזה. והמון העם עומד על ידי הכהן הדרשן הזה, מתלהב מאמרותיו ונכון בכל רגע להתנפל על היהודים בכלי משחתם, לקצות בהם ולהראותם קשה. — בנסיון קשה כזה לא יכלו לעמוד אז אלפים ורבבות מבני ישראל בקשטיליה. גם לנוס ולהמלט מן הארץ לא יכלו האומללים מיראת הענש הנורא אשר הושת עליהם אם יתפשו בכף השוטרים. אין פלא אפוא, אם בעלי רפיון רוח, קטני האמונה, אוהבי ימים לראות טוב בחייהם ובכלל בני עולם הזה לא עמדו בנסיון וישאו עיניהם אל הגאולה על ידי התמורה. כן יצאו רבים מן הכלל בקהלות: וואלידוליד, סמורה, סלמנקה, טורו, שיגוביה,

---

III. ed. Nürnberg p. 93 b. ומקצת גזרות נמצאות בשבט יהודה בשם ר׳ שם טוב בן שם טוב בגזרה המ״ט וכן באגרת הכוסר ע׳ כ״ב. גוף כתב הגזרות נמצא בהביבליותיקה הלאמית ובהארכיון של הנהגת העיר ליאון אצל אֲמדור Historia etc II. p 618 fg. № XIX.

[1]) ר׳ שלמה אלעבי אגרת הכוסר הוצאת יעלינעק עמוד 23.

אבילה, בינבינטו, ליאון, בלינסיה, בורגוש, אשטורגה וקהלות אחרות, בכל מקום אשר הנזיר פֿירריר השטיע שם את קולו בדרשותיו [1]). הרבה בתי כנסיות ישראל הפך הנזיר הדומיניקי לבתי תפלה לקתולים. בבוא הנזיר הזה לטולידה, קהלת ישראל הגדולה בקשטיליה, אף כי בימים ההם כבר ירדה עשר מעלות ותצער ותשפל מכבודה בימים מקדם, ושם לא מצא אזנים קשובות לדרשותיו

---

[1] את צרות ישראל בקהלות קשטיליה וארגוניה בימים ההם נמצא בקינה בכ"י מאספת פּירקוביץ, ובן־דייקב ויעלינעק פרסמוה בהקדמתם לספר מנן אבות על מסכת אבות להרשב"ץ (לייפציג 1855). מהקינה הזאת נדע, כי לא בדברי רחמים ותחנונים או בדרשות ודברים נכנסים אל הלב הצליח פֿירריר להסב לב היהודים מאחרי דתם, כאשר יספר העלעיר הכותב את תולדתו ובמקצת גם אַמדור, כי אם בחרב נוקמת ובשפך דם רב. וליקרת מציאות הספר הנני נותן בזה את הקינה הנ"ל:

א.

אללי לי, ברוב אבלי, כי חמאי לעד נשמר.
קול יללות, על קהלות, עולפו כתוא מכמר.
כי מביתם, בחרדתם, גורשו ביום המר.
בסמורה, הושם מורא, בחרדת צר יתאמר.
בסלמנקא, הושם ברית וחקה, בלבב רך לזר הומר.
ואף חרה, בעת צרה, בבלידולוד כים נחמר.
קהל טורו, לחומר סורו, על כן בשרי סמר.
בקהל שגוביא, חרון אף יה, ואויב כה יתאמר.
עדת אוילא, אני נא לה, כי לא פנה אל המטחה.
הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה.

ב.

סגוד לבי, נקרע בי, לבינבינטו עיר תהלה.
ובא שאון, לעיר ליאון, ובלינסא כחלחלה;
באשטורגא, ומיורגא, ובפֿלינסא עשו כלה.
ובכל סביבם, נחרו בם, להתעולל בם עלילה.
בשנת קע"ב, סכות בעב, מעבור תפלה.
ובא קדש, לפֿרידיש, ובורגוש, היא כמוחה
(הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה)

ג.

הכוני פצעוני, וכתבו עלי מרורות.
לעם נחלה, על כל אלה, גזרו כמה גזרות;
והחטירו, עד הטירו, החקים והתורות.
אנא מי הוא זה, כל זה יחזה וישכון בהשקט ובטחה;
(הורגנו כל היום, נחשבנו כצאן טבחה).

והיהודים היו קשי־ערף והכבידו לבם משמע בקולו, חרה אפו עליהם ויתפרץ אל בית הכנסת והצלב בידו וינים משם את היהודים המתפללים ויקדיש את בית הכנסת לבית כניסת האם הקדושה[1]). גם את בית הכנסת לעדת ישראל בסלמנקה הפך לבית כניסה, והיהודים שקבלו שם הטבילה נקראו בשם: „ויסינטיניים"[2]).

כאשר יצא הנזיר הנלהב הזה מקשטיליה לבא לממלכת ארגוניה, שנקרא לבא שם אחרי מות המלך מרטין. לעשות פשרה ושלום בין שני טוענים על דבר המלוכה, ועל פיהו נתנה עטרת מלכות ארגוניה (יוני 1414) בראש דון פֶּירנאנדו הקשטילי, הונח מעט ליהודי קשטיליה. אֵם המלך המושלת בשמו קטלינא הוציאה בתב־הדת מחדש (17 יולי 1414): אמנם כן, היהודים אינם רשאים לעסוק במלאכה ואומנות, אבל הרשות בידם להביא סחורותיהם לממכר על השוק; אסור להם להחזיק עבדים ושפחות מן הנוצרים, אבל מותר להם לקחת נוצרים לפועלים ושכירי יום לעבוד בשדותיהם ובכרמיהם ולהיות להם לרועים כורמים ויוגבים. החק החדש מתיר ליהודים להסתפר בתספרת נאה את שער הראש והזקן, אבל מחויבים הם, בגלחם פאת זקנם, להניח חמש פאות כדין וכדת ישראל, כאלו היו המלכה ויועציה שומרי חומת הדת הישראלית. החק החדש מתיר ליהודים ללבוש בגדים שיעלו בשוים לששים מרבידיות (על פי החקים הראשונים היה אסור להם ללבוש בגדים יקרים משלשים מרבידיות), אך עם זה נצטוו לשאת על ראשם מגבעת צרה וגבוהה בתמונה ידועה. החק החדש הזה מחמיר מאד בקשוטי הנשים הישראליות, שלא תמשוכנה עליהן עיני הרואים, ונראה שידי אשה מקנאה ביוך חברותיה היו בהתקנה הזאת. החק החדש מתיר ליהודים להעתיק דירתם ממקום למקום ומעיר לעיר. וגם אחרי כל הקולות האלה נשארו למדי חקים מעיקים ומבדילים את היהודים לרעה ולחרפה מכל בני הממלכה הנוצרים. לא נודע עד היום מי הסב בדבר להקל מעט בחמר הגזרות שנגזרו בשנת 1412; והדבר הטפליא הוא, כי הקילו רק הגזרות הקשות על היהודים, אבל הגזרות הקשות שגזרו גם כן על המחמדים המתגוררים בטרינות ספרד נשארו בתקפם.

הנזיר הנלהב ויסינטו עשה דרכו לארגוניה, הממלכה אשר בצפונית מערבית

---

[1]) אמדור בהנ"ל II. 426.

[2]) בהנ"ל שם 430. בבית התפלה הזה נמצאה עד הנה כתבת בקיר בדברים אלה:

Antiquum coluit vetus hoc Sinagoga Sacellum
At nunc est verae religionis sacrum.
Jndaeo expulso, primus Vicentius istam
Lustravit pura religione domum
. . . . . .
Judaei trahunt cives Vicentii nomina multi,
Et templum hoc Verae dicitur iude Crucis.

פתרון הדברים: הכנסת הזאת היתה לכבוד האמונה (הקתנה) ועתה היתה למקדש אמונת האמת; אחרי שגרשו היהודים, האיר ויצינסי באור האמונה הטהורה... אורחים רבים, יהודים, נושאים עתה את השם ויצינסי, והמקדש הזה נקרא מני או (בשם) הצלב האמתי.

ספרד, ובבאו שמה באו לרגלו גם תלאות ואסונות, שמדות וחרבנות על כנסת ישראל יושבת הממלכה הזאת. המלך הנבחר מחדש היה דון פֵּירנאנדו מבני המלוכה (אינפאנט) בקשטיליה ואחד האפוטרופסים המושלים שם בשם המלך הילד יואן השני. על פי הנויר הדומיניקי נבחר הוא למלך בארגוניה, ובכן זכר לו המלך החדש את חסדו ויכבדהו בקדוש אלהים, ויתן לו את כל חפצו; הוא היה לו לכהן סלח, אשר לפניו יתודה, ואיש סודו. לכל לראש דרש הנויר וויסינטו פֵּיררִיר להכנים יהודים תחת כנפי דתו, והמלך פֵּירננדו שלח פקודתו ליהודי ממלכתו, כי יתאספו לבתי הכנסת שלהם לשמוע דרשות הכהן הקנאי[1]). גם פה עשה הכהן הזה ככל מעשהו בקשטיליה: בכל עיר ומקום אשר דרכה שם כף רגלו היתה עת צרה ליהודים, ורבים מהם המירו דתם בסרגוסה (סרקוסטה) דארוקו (Daroca), טורטוזה, בלינסיאה, מיורקה וביתר הערים מקום אשר נמצאו שם יהודים. מספר היהודים שהמירו דתם בקשטיליה וארגונה בשנים ההן יעלה, כפי ההשערה, לעשרים אלף איש[2]).

אך בכל התלאות האלה עוד לא בא הקץ לצרות כנסת ישראל בממלכות ספרד. האפיפיור בוניפיקטום השלישה עשר בשם קדושת כהונתו והחשמן די לונה על פי מולדתו ובית אבותיו בספרד, חשב מחשבה לקעקע את כל בירת היהדות, ולהשגת חפצו בחר באיש ימינו ורופאו יהושע הלורקי ביהדותו וגירונימו די סנטה פֵּי בנצרותו. על הפפא הזה חרצה משפטה כנסת הכהונה הגדולה שישבה אז בעיר פיזה (Pisa) בצפון איטליה להעבירהו מכהונתו הגדולה, ותתנהו לנפרד (Schismatiker) מקהל המאמינים, כי לפי דברי החשמנים ונשיאי הכהונה בהכנסיה הזאת, נמצא בו עון: כפירה, שבועת שקר ועוד עונות וחטאים קלים וחמורים, ולא לבד שהוסר מהכהונה הגדולה, כי אם גם הוכרז עליו בסוד הכנסת הגדולה, כי נפסל מהכהונה בכלל והוטל בחרם; והכהן הגדול הזה, אשר גרש מהיכל כהונתו באביניון ויתגורר בארץ מולדתו ספרד, חשב מזמה להכנים פעם אחת כל יהודי ספרד תחת כנפי כנסיתו, אשר היתה אז פרועה וקרועה לקרעים. במדינות ספרד עוד הכירו הקתולים את קדושת האפיפיור המוסר מכהונתו, וכה חגר שאריה כחו לעשות מעשה רב וגדול העליליה, אשר בזה יוכל להשיב אליו את הכבוד אשר גלה ממנו. ומעשה רב העליליה כזה ראה בהמרת דת ישראל בהמון.

---

[1]) ע"ד המלך פֵּירנאנדו עם וויסינטי ועלילותם נגד היהודים בארגוניה ישנם שני מקורים: **Acta Sanctorum** I. c. p. 508. וגם מכתב מאחד הכומרים הדומיניקיים להמלך הנוכר בדבר אותות השמים שנראה אז כוכב בדמות צלב, ונמצא אצל **Raynaldus, annales eccles. ad annum 1414 № 19.**

[2]) עפ"י הדברים הלקוחים מאת **Acta Sanctorum p. 112** בהערה. בעל היוחסין (בדף 235 הוצאת פֵּיליפובסקי) כנראה הפריז על המדה באמרו: „בשנת עק"ב היה שמד גדול שלא היה כמותו בארגון ובקשטיליא על ידי גלח פרא ביסונטי (צ"ל ביסינטי) דורש לנוצרים וע"י המלך דון פירנאנדו מלך ארגון... וע"י זונה קטלינא מלכת קשטיליא שהיתה אלמנה, שהמירו דתם יותר ממאתים אלף יהודים, והנשארים בהם היו ז' שנים באהלים בשדה ומהם ברחו לפורטוגאל", המספר הזה נמצא ג"כ אצל ר' יוסף בן צדיק מארבלו. בשבט יהודה כאשר ידבר בהשמד הזה (סימן ט"ו) יקציב מספר המוטרים לששה עשר אלף, ר' יוסף הכהן בעמק הבכא (ע' 85) יספר: „ויהיו המתים במגפה כמאה וחמשים אלף והנדחים כחמשה עשר אלף", הסופר מריינה (Mariana) מעריך מספר המוטרים לשלשים וחמשה אלפים וקרדוזי בספרו „תהלות ישראל" (Excellencias d. los Hebreos L. XIX. c. 12)—רק לט"ו אלף.

לבצע מזמתו זאת צוה האפיפיור ברשיון דון פירננדו מלך ארגוניה להזמין אליו את הרבנים חכמי ההורה בהממלכה הזאת (ביום 25 נוב' 1412, כ' כסלו קע"ג) להעיר טורטוזה להתוכח שם על אדות עניני האמונה. בהוכוח הזה נועד הטומר יהושע הלורקי, הבקי בספרי ישראל, להוכיח להרבנים מתוך התלמוד, כי המשיח המקוה כבר בא. ותהי מחשבת האפיפיור, כי אם יצלח בידו להטות להאמונה הקתולית את מורי העם ורבניו, אז ימשכו אחריהם כל בני עם היהודים לקבל עליהם את הדת הקתולית, ואז ינחל כבוד ותפארת בקהל כנסיתו, ושבו כל עמי הקתולים וראו, כי מכל הרועים האפיפיורים הוא הרועה הנאמן, ובאשר בשנת קנ"א הושרו בבתי התפלה שירי תודה לאלהים בעת הוכנסו לברית אלפי יהודים, כן תרבינה עתה השירות והתשבחות לתפארת נאון הכנסיה וקדושה בינידיקטום הי"ג. גירונימו (יהושע הלורקי) כתב ורשם להאפיפיור את שמות כל מלומדי היהודים, אשר בהם בחר להתוכח עמם, ועל ידי ההגמונים שבכל עיר ועיר הודיע להם לבוא ליום ההתועדות, והממאנים לבא יענשו בעונשים גדולים. חכמי ישראל היו אז במבוכה גדולה, כי להכנם בויכוחים עם בעל דין אשר בידו מקל חובלים ושבט מושלים הוא בחזקת סכנה, אך גם אם ימנעו מבוא, היו צפויים אלי עונשים קשים ומרים, על כן באו עשרים ושנים [1]) איש מגדולי קהלות ישראל בארגוניה וחשוביהם. בראש הקרואים היהודים עמד דון וידאל בן בנבנשתי אבן־לביא איש סרגוסה, חטר מגזע ישישים ואצילי ישראל, נשוא פנים חכם ורופא ומשורר בלשון עברית; רבי יוסף אלבו, תלמידו של הפילוסוף החסיד רבי חסדאי קרשקש, מעיר מונריאל, איש בר לבב חכם בפילוסופיה ומהולל בצדקתו ויראת שמים טהורה וזכה; ר' זרחיה הלוי סלדין מסרגוסה שהיה מתרגם ספר פילוסופי מערבית; ר' מתתיה היצהרי (אַנדוראן?) ג"כ מסרגוסה וגם הוא חכם וסופר; ר' אשתרוק לוי מדארוקה או אלקנים; דון טודרוס בן המשפחה היקרה אבן־יחייא, איש יקר ונכבד בעמו ובן אשתרוק מגירונא, אשר אותו קרא האפיפיור המוסר ממשמרתו ביחוד לבא אליו, כי ידע אותו לבקי בספרי הדת והאמונה.

והנה אף כי כל הרבנים והחכמים הקרואים היו משכילים ובעלי נמוס, וראש המדברים שבהם דון וידאל היתה לשונו ממהרת לדבר צחות בלשון רומית, לא ראינו בהם את מדות אמץ הרוח וגדולת הנפש, הנותנים כבוד ויקר לבעליהם, עד כי גם האויב והמתנגד לא יעיז לנהוג בהם קלות ראש, וגם מלאך רע בעל כרחו ישים כבוד תהלתם, כאשר ראינו כל זאת ברבנו משה בן נחמן (הרמב"ן), בעמדו הוא לבדו במערכת המלחמה נגד הכומר הדומיניקי פיניאפורטי והמומר השונא ישראל פאבלו כריסטיאנו, אשר מצא עז בנפשו לדבר בתורתו ועדותו נגד מלכים ולא בש, ויהי עשוי לבלי חת (עיין די"ו חלק ה' עמוד 122). ההכנעות וההשפלות, הגזרות והירידות השכינו לעפר כבוד נפשם פנימה, ויחדלו להיות אמיצי לב וכבירי כח הרוח, ויהיו לאנשים חדלי כח־לב ובעלי רפיון רוח ולא היו על פי מעלות רוחם גבורים אדירי אמונה המובשרים לעמוד בקשרי מלחמה כבדה כזאת. בהגיע

---

1) ע"ד מספר צירי ישראל ויתר פרטי הויכוח בטורטוזה על פי המקורים עיין ציון ג' בסוף הספר

אליהם הקריאה מטעם המלך והאפיפיור חרדו מאד, ואף כי הסכימו ביניהם להתנהג בישוב הדעת ובמתינות, שלא להתפעל מדברי אנשי ריבם ולבלי להתקצף ולבא לידי כעס, שלא יבנם איש לדברי מתנגדו, ובכלל שלא להכנם איש לדברי חברו, הנה במרוצת הויכוחים לא הקימו את נדרם ולא עמדו בדבורם, ויתנו בדבריהם מקום לבעלי דיניהם לחלוק, ולאחרונה פרצו חלוקי דעות בינם לבין עצמם.

האח הנפשע גירונימו יהושע הלורקי ערך בפקודת אדונו הפפא הנבדל מקהל הכנסיה מערכת־הויכוחים וסדר המשא ומתן. לראשונה הציעו לפני רבני ישראל הוכחות מהתלמוד והמדרשים, כי המשיח כבר בא ונגלה לעם ישראל בתקופת הימים לפני חרבן הבית השני; ואם גם ההוכחות האלה לא תועילנה להפוך לב צירי ישראל ולא תהי תקוה להמרת הדת בהמונים, אז יבא יהושע הלורקי בטענות על התלמוד המכה את העם הישראלי בסנורים ויציע לבער את הספר הזה ולהכחידו מן הארץ. להתכלית הזאת כתב יהושע הלורקי ספר להוכיח את אמתת עקרי בריתו החדשה, כי היהודים בזמן הזה אינם עוד בני ישראל הנזכרים בכתבי הקדש, כי כבר אבדו זכותם בתור עם בחיר ה' ובן בכורו של הקב"ה, והתארים האלה נתנו למיום הגלות המשיח רק למאמיניו, וכל המקומות שנזכרו בכתבי הקדש: הר־ה', אהל, מקדש, משכן, ציון וירושלים, הכוונה רק על ירושלים של מעלה שהיא הכנסיה הקתולית. כי נכון לפרש הכתובים בדרך השאלה משל וחידה יוכיח גירונימו מזה, שגם הרמב"ם, רש"י, אבן עזרא והרמב"ן פרשו הכתובים בכמה מקומות על פי הדרך הזה[1]. הוכוח הגדול הזה הוא הנפלא והגדול שבהוכוחים שהיו לישראל עם כהני האמונות השליטות בכל ימי הבינים, כי נמשכו זמן רב שנה ותשעה חדשים (מן פיבר' 1413 עד 12 נוב' 1414, אדר קע"ג—כ"ח חשון קע"ה) ובכל העת ההיא היו ששים ותשע אספות. ומה רבו צרות לבם של צירי ישראל בראותם כי מכל עברים עוטרים אותם קנאה ושנאה; על כסא דינם יושב האפיפיור, אשר כל בני עדתו עוכוהו ויגרשוהו מהיכל כהונתו והוא מקוה להשיב שבותו ולבונן שנית כסא כהונתו בהראותו לכל באי עולם, כי הצליח בידו את אשר לא הצליח לכל רועי האמונה השלטת שקדמוהו— להשיב כל כנסת ישראל לתורת הברית החדשה; על יד ימין הכהן הגדול הזה עומד בוגד אח נפשע האומר לקעקע את בירת היהדות הרבנית בכלי נשק רבים, בראיות והוכחות מן התלמוד והמדרשים; ולשמאל הכהן הגדול הזה עומד נזיר דומיניקי גלהב ומלא הזיה וקנאת הדת, עומד ודש את בשרו בקוצים וברקנים ודורש כליה על האומה הישראלית, עומד הכן וכלי הקדש ומים טהורים בידו לקבל באהבה את היהודים, אשר עוד מעט יבאו ברבניהם והמוניהם להכנם לברית חדשה. צירי ישראל נשאו עיניהם לשמים לראות מאין יבא עזרם, כי על הארץ ראו והנה המון אויבים מתנקשים לנפשם עוטרים אותם מכל עבר. — כל השלוחים הלכו אל האפיפיור אחרי אשר שפכו שיחם לראשונה (לדבר בלשון אחד מהם, החכם אבונשטרוק במגלת ספרו ששלח לקהל גירונא) „להאל המציל עני מחזק ממנו" ויעמדו לפניו (ביום 7 פיברואר

---

[1] את הצעת דברי הויכוחים, וביחוד הדברים ע"ד עקרי האמונות ודברי יהושע הלורקי, אשר מכתבי הקדש ישעיה ט' פסוק ו' ויחזקאל ט"ד פסוק ב' אמר להסתייע להעיקר הגדול בעקרי אמונת הברית החדשה, כל אלה השמטתי במקום הזה ואי אפשר לי להרחיב הדבור בהנושא הזה.

1413=ה' אדר קע"ג). ויהי כאשר נתבקשו להודיע איש איש מהם שמו ושם עירו לכתוב בספר מִפְרָט דברי המשא ומתן, ויחרדו חרדה גדולה, אך הפפא הרגיע את רוחם ויבטיחם כי לא יחרוש רעה עליהם, והנמוס דורש לרשום שמותיהם בסדר, ויאמר להם האפיפיור (על פי לשונו של אבונשטרוק אחד מראשי המתוכחים): „חשובי עם היהודים, העם הנבחר מאת הבוחר אשר היה בימי קדם! אם נמאסתם לאשמתכם, אל תיראו מהויכוח, כי לא תקבלו בפני שום אונא(ת דברים) או עול... דברו בלב אמיץ אל תיראו ואל תרגזו. אמר מאישטרו גירונימו שרוצה להוכיח כי המשיח בא מהתלמוד שלכם; נראה אם אמת בפיו או חלום חלם; ואתם אל תערצו מלפניו, כי בעניני הויכוחים המדה שוה". — אחרי קבלת פנים זאת שלח אותם הביתה במאור פניו וצוה לתת לכל אחד מהם לחם חקם טוכן כשר לפי דתם. בשובם הביתה היו מקצתם שמחים על קבלת פנים זאת וקוו לאחרית טובה לתורת ישראל ומעמדו בעמים. הוי! התמימים ההם עוד לא ידעו את רומא החדשה ותכונת כהניה הגדולים.

ביום השני נצבו עשרים ושנים צירי ישראל לויכוח. ובכניסתם לטרקלין האפיפיור ומקום כסא כבוד כהונתו נרעשו ונפעמו להמראה הגדול אשר לנגד עיניהם: הפפא ביניריקטום יושב על כסא רם ונשא ושולי בגדיו מלאים את ההיכל; חשמנים וארכי הגמונים והגמונים מסביב לו, נשיאי הכנסיה כלם לבושים כסף וזהב ורקמה וארגמן להרהיב עין, וחברי כהנים ונזירים, פרשים ואצילים, כאלף איש מבני עליה מכל מפלגותיהם נאספו באו לראות ולשמוע דברי מלחמת הלשון בין בעלי הברית הישנה ובעלי הברית החדשה. האפיפיור פתח את האספה במדברו לאמר: המשא ומתן אינו להוכיח את האמת של תורת הנוצרים או של היהודים; תורת הברית החדשה נעלה מעל כל ספק ואינה צריכה להוכחות וראיות לחזוקה. לפנים בישראל היתה תורת היהודים תורת אמת, אך כארבעים שנה לפני החרבן כבר בטלה ועברה מן העולם. הויכוח הזה אינו אלא לברר הדבר, אם ישנם בהתלמוד מקומות המוכיחים, כי מודים הם התלמודיים אשר המשיח כבר בא והוא מחוקק הנוצרים שנתגלה כארבעים שנה לפני חרבן הבית השני. על פי הדברים האלה נאנסו היהודים לצמצם דבריהם ותשובותיהם רק במדה הנחוצה להגן על למודיהם, ולא יכלו לעשות כבעלי דיניהם לתפוש ולטעון על הנחות והוראות למודי הדת הקתולית. אחרי כן רמז האפיפיור לאיש ימינו יהושע הלורקי לגשת אליו ויצוהו להחל דבריו. אז יפתח המומר יהושע־גירונימו הלורקי את דרשתו מלאה פלפולים וחדודים להוכיח אמתת משפטיו בהרחבת דברים[1]. הרבה להלל את מדת חסידותו של האפיפיור הרוצה בתשובת רשעים וועומי אלהים, להאיר עיניהם בתורת אמת ולזכותם בחיי עולם הזה ועולם הבא, ויפן אל צירי היהודים בדברים בוטים כמדקרות חרב בדרוש גדול אשר נושאו היה המקרא: „אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו, ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו", ואז נוכחו באמת לדעת, כי מלבד ההוכחות הפלפוליות יוציא לעת הצרך גם ראיות מוכיחות על פי מופתים חותכים... ראש המדברים בין צירי היהודים דון ויראל בינבנשתי ענה את יהושע הלורקי בדרשה ארוכה בלשון רומית

---

[1] הדרשה הארוכה של יהושע־גירונימו בלשון רומית נמצאה אצל: Rodriguez de Castro Bibliotheca I. p. 207 ff.

„ושטח האפיפיור מאד מחכמתו ולשונו, ונתרעם על ג י ר ו נ י מ ו הנכנס במשטמה... כי עדיין לא הוכיח מאומה וכבר שב לשופט ונוקם" [3]). הצירים נסו הצלחתם עוד הפעם ויבקשו את האפיפיור כי יפטור אותם מהויכוחים מכל וכל, כי דרך הפלפול וההיקש האסכולי אינו דרך האמונה הנקנית בקבלה מסורה מאיש לאיש, אך האפיפיור לא אבה למלא בקשתם ויצום להועד ביום מחר.

בלב נשבר ונפש דאבה שבו הצירים לאחיהם בני קהלת טורטוזה, ויתאספו לבית הכנסת ויתפללו לאל מושיע אבותיהם בכל צרותיהם, כי יהיה עם פיהם לבל יכשלו בלשונם ואל יצא מפתחי פיהם דבר להכעיס ולהרגיז „את האריות העומדים עליהם לבלעם", ורבי זרחיה הלוי דרש ברבים מעין המאורע ויכין לבם לתפלה ותחנה על עם ישראל הנתון בצרה גדולה.

כדרך אלה שעליהם אמרו חכמי התלמוד „תחלתם שלוה וסופם יסורים" היו מנהיגי הוכוחים ב ט ו ר ט ו ז ה; לראשונה דברו בנחת עם צירי ישראל, גירונימו־ייהושע הלורקי הוציא כלי זעמו, מאמרים נכחדים מהגדות התלמוד והמדרשים שיש בהם כעין פנים להדעות שחפץ להוכיח אמתתם. אך האפיפיור ישב בסוד המתוכחים ולבו בל עמו; דאגות רבות השתרגו עלו על צוארו להעציב לבבו, באשר ראה כי ימי כהונתו עוד לא ימשכו. נשיאי אירופה ומושליה בארצות הקתולים קראו כנסת הגדולה בעיר קונסטנץ אשר על יד הרהיינום לבית דין הגדול לדון את שלשת האפיפיורים המתנשאים לכהן בעולם הכנסיה הקתולית; והוא ידע כי נשיאי הכהונה בכנסת הגדולה יחרצו משפט להסיר את שלשת הפפאים ממשמרת הכהונה. הדאגות האלה הטרידוהו ולא נתנוהו לשבת בסוד הויכוחים, ויעזוב את הנהגת המשא ומתן לראש חבורת הנזירים הדומיניקיים או לשר ארמון האפיפיור. הראיות שהביא גירונימו מהתלמוד היו חלושות וקלושות ועל נקלה דחו אותם הצירים והוכיחו בטולם. אך את דבריהם הפכו וישימו בהם כוונות אשר לא דמו ולא עלתה על לבם, גם סופרי המשא ומתן כתבו על ספר פרשת הדברים, וייחסו לצירי ישראל את אשר לא דברו, לאמר: כי הורו למתנגדיהם. בגלל הדבר הזה דרשו אחדים כי יתנו את תשובותיהם בכתב ולא בעל פה. תבלית כל עלילותיהם של הכהנים אשר במסבי האפיפיור ויהושע הלורקי בראשם היתה להלאות את צירי היהודים בדברים בטענות ומענות. ויהי היום והאפיפיור הסיר את המסוה מעל פניו, ויראה להם פניו הזעומות וידבר אליהם באפו ויבהלם בחרונו ויאיים אותם, כי אם לא ישיבו על כל השאלות והטענות של יהושע הלורקי „אחת דתם להמית" [2]). עברו ששים ושנים ימים לעבודת הלשון ודבר השפתים ובצירי היהודים עוד לא נראו עקבות נטיה להברית החדשה שאמרו להכניסם אליה. אז שמע גירונימו לעצת האפיפיור וישנה טעמו, ותחת להביא מן התלמוד ראיות לחזוק אמונתו, החל לחרף את הספר הזה ולהוציא דבה עליו, כי מלא הוא נבלה ונאצה, כפירה ופריעת המוסר, ויש להחרימו ולבערו מן העולם [3]). על יד יהושע הלורקי

---

1) מכתב בונשתרוק בשבט יהודה.

2) בהנ"ל.

3) לקוח מהפרוטוקול של הוכוחים אצל de Castro.

עמדו עוד יהודים שנתנצרו וידעו ספרות ישראל וירבו גם הם לדבר שטנה על התלמוד ולהלשין על אחיהם בני בריתם מלפנים[1].

וגירונימו יהושע הלורקי כבר הקדים על פי מצות האפיפיור לכתוב ספר שטנה על התלמוד[2], ויאסוף בחפניו כל מאמרי בעלי ההגדות שנתנו להדרש בפנים שונים וידרוש כל הדברים האלה לגנאי. וגם הרבה לזייף הדברים ולייחס להם כוונות זרות, אם בזדון או מפני היותו נבער מדעת התלמוד. בפרק אחד בספר השטנה שכתב יאמר: התלמוד נותן רשות לבן להכות את אביו, להיות מגדף שם ה', לעבוד עבודה זרה; יען מה? יען כי מצא כתוב בהגמרא, כי המכה אביו ואמו אינו חייב מיתה עד שיעשה חבורה, כי המברך את ה' שלא בשם המפורש אינו נדון בסקילה והעובד אלילים מיראה אינו נסקל (אבל אם גם לא יוכלו להתקיים בו העונשים הנזכרים הוא נחשב בכ"ז לחוטא ופושע), ועל פי משפט מעקל כזה החליט כי התלמוד יאמר, אשר העושה כל אלה אינו חוטא ופושע[3]. על הספר פרקי דרבי אליעזר, אשר לא נמצא בו דבר אחד שיש לתפוס אותו ולהשיג עליו, השליך שקוצים; לפי דעתו מכחיש הוא בעל פרדר"א את האמונה בחדוש העולם ובריאת יש מאין, יען כי נמצא שם (פ"ג) שהשמים נבראו מאור לבושו של הקב"ה והארץ נבראה משלג שתחת כסא הכבוד[4]. בדעת נפש ישקר גירונימו ויאמר, כי התלמוד יורה היתר לבני ישראל לבלי יקיימו את נדריהם ושבועותיהם על ידי הערמה לבטל את הנדרים מראש השנה. את המנהג שנתקן בכוונה שבל יהיה האדם פרוץ בנדרים ובשבועות ושנתקן רק להשמר מחלול הנדרים והשבועות שבין האדם לעצמו ולא בענינים שבין האדם לחברו, את המנהג הכשר הזה הפך גירונימו לחובה, ויחליט בשקר, כי על פי התלמוד אין היהודים מחויבים לקיים השבועות והנדרים שהם נשבעים ונודרים להנוצרים[5]. מאליו מובן, כי לא שכח גירונימו להאשים את היהודים בהאשמה אשר שם עליהם המומר אבנר־אלפונזו איש וואלאדוליד (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 275), כי היהודים מקללים את הנוצרים בתפלותיהם יום יום. כל דברי איבה שנמצאים בתלמוד נגד עובדי אלילים והמינים הראשונים פתר גירונימו ללא־אמת כי מתייחסים

---

[1]) בהנ"ל 222 וגם Zurita, Annales de Aragon III. 12 c. 45.

[2]) עיין ציון ג' בסוף הספר.

[3]) Tractatus contra Talmud c. 1. 2.

[4]) בהנ"ל c. 3.

[5]) לפי ידיעתי היה יהושע־גירונימו הראשון, אשר עשה את „כל נדרי" לענין אשמת על היהודים, כי תחבולה היא מאת היהודים להתיר להם שבועת שקר, ויספר ברוב דברים איך ביום הכפורים מוציא הרב ושני חשובי העדה את ספרי התורה, להתיר בבי"ד של שלשה מראש ומתחלת השנה, כל השבועות שישבעו היהודים לבני עם הארץ. אלה הם דבריו בכתב פלסתר שלו נגד התלמוד בשם (Tractatus contra Talmud), בעוד שנודעהדבר, כי התלמוד אינו מסכים כלל להתחבולה הזאת ולא נתנו האמוראים לדרוש בו ברבים „כדי שלא ינהגו קלות ראש בנדרים". זאת היא תמצית הערת הרב המחבר (והוא מביא דברי יהושע גירונימו בלשונו). להוסיף על דבריו יש: דברי התוספות, הר"ן בנדרים (כ"ז ע"ב) והרא"ש (יומא פרק י'), שהתנאי הזה הוא רק בנדרים ושבועות לאיש נודר ונשבע לעצמו, אבל בדברים שחברו משביעו או בית דין או הקהל, אין מועיל להם הבטול שעל דעת חברו המשביעו הוא נשבע ונודר". שפ"ר.

הם אל הנוצרים[1]. ועלילותיו שקר היו אחרי כן לעינים לכל שוטני ישראל, ודבריו נעתקו לכל ספרי השטנה שרבו אז ואחרי כן. — ויהי כאשר נשתנו פני הויכוחים, ותחת בירורי הדעות על דבר האמונות כשהן בפני עצמן, היה התלמוד לנושא המשא ומתן, הרבו השוטנים ויהושע הלורקי בראשם להביא מאמרים בודדים מההגדות השונות להוכיח כי התלמוד משחתו בו, ועל ידי זה נולדו חלוקי דעות גם בין הצירים בינם לבין עצמם; דון אשתרוק לוי הגיש ספר גלוי אשר בו חוה דעתו[2], כי אין אחריות ההגדות האלה, אשר יהושע הלורקי היה מסתייע מהן לחרף דת ישראל, על תורת היהדות, כי לא יחשבן הוא — אשתרוק לוי — לאמתיות שאסור לחלוק עליהן. להדעה הזאת הסכימו רוב הצירים, ואך שנים מהם: דון פֵּרריר (ווידאל) ור' יוסף אלבו לא הסכימו לה ויאמרו, כי חייב היהודי להאמין גם בדברי ההגדה. הנה כן הצליחו האפיפיור ומתי סודו להסב פרוד־הדעות בין מליצי היהדות וחשובי כנסיות ישראל אשר בספרד.

הכהונה הרומאית בספרד עם המשוח שעבר שעמד אז בראשה עשו כל התחבלות להשיג את התכלית העיקרית שלהם: כי המונים המונים מבני ישראל יצאו מן הדת, ובינידיקטוס הי"ג ינחל עטרת הנצחון, כי הוא הכניע את לבם הערל וערפם הקשה. — וההתחבולות האלה היו רבות ושונות: פעם בדברי חבה, רצוי ופיוס, ופעם במוראים ואיומים גדולים, ופעם בנאצות וחרופים וגדופים ובהשלך שקוצים על תורת ישראל בחשדות ודברי תועה; ובראות בעלי הכהונה, כי אך לשוא יתחפשו בחליפות רוחם, חשבו מזמה להביא מורך בלב צירי ישראל ולדכא רוחם, עדי ינוסו משדה המערכה ויודו לאנשי ריבם: הכומר הקנאי וויסינטי גבור ציד לצודד נפשות בני ישראל שב אז לחצר האפיפיור ממסעו למדינות ארגוניה, קטלוניה ומיורקה, ששם הוסיף להתחכט ולהתגודד, לשיר שירותיו האיומות ולהוליך אמים על כל שומעי דרשותיו, בספרו מכל העונשים והעוניים בדינה של גיהנם הנכונים להכופרים, להיהודים ולכל אלה המטילים ספק בקדושת הכהונה הרומאית. עוד הפעם הוסיף הכומר הקנאי הזה לבצע מעשהו ביהודים, ובהקהלות הגדולות: סרגוסה, קלעת־איוב (קלטיוד) דארוקה, ברבסטה ופראגה נמצאו אחדים שיצאו מן הכלל, אך בהקהלות הקטנות, ששם היה מספר בני ישראל בכל עיר מעט ויהיו צפויים לחרב וכליון בידי אויביהם הקנאים, המירו כל היהודים הנמצאים שם את דתם. ואת אלפי המומרים החדשים צוה האפיפיור בינידיקטוס להביא בהמוניהם לטורטוזה בהיכל הויכוח ולהשביעם שנית שבועת אמונים לבריתה החדשה בפומבי וברוב פאר ופרסום לעיני צירי ישראל לכלות עיניהם ולהאדיב נפשם[3]. וכל התכונה הזאת, להוליך

---

[1] בהנ"ל c. 4—6.

[2] עיין ציון ג' בסוף הספר. סופר דברי הימים האספמי אמדור די ל'ריאוס (בספרו הנ"ל עמוד 441) יספר בטעות, כי אשתרוק לוי והנמשכים אחריו, לאמר כל העשרים צירים, מלבד השנים ר' יוסף אלבו עם וידאל פירריר, יצאו מן היהדות, ואין הדבר כן, אלא שהצירים ההם גלו את דעתם, שבכלל אין להשיב על עקרי היהדות מדברי אגדה, שאין היהודי מחויב להאמין בהם. וכזה היתה כמעט תשובת הרמב"ן לפראי פאבלו. (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 122). שפ"ר.

[3] בספרי הפרוטוקולים של הויכוח הגדול הזה, אשר ארך קרוב לשתי שנים נמצא רשום לאמר: ביום פלוני ופלוני באו בסוד הוכוחים יהודים עם נשיהם ובני ביתם (Judaei cum suis uxoribus et familiis)

ולהביא כפעם בפעם חבל אנוסים חדשים להיכל האפיפיור ולהעמידם בסוד הויכוח, היתה רק למען יראו רבני ישראל את השלל והמלקוח, שלל נפשות רבות אשר לקחה הכנסיה המנצחת, יראו ויוכחו, כי בא הקץ להאומה הישראלית, כי חרבו הקהלות ופסו אמונים לדת מורשה, ובשובם הביתה לא ימצאו עוד שם ושארית להקהלות שיצאו משם, ואך לשוא יתאמצו הם להחזיק מעמד. כל התלאות, שברון רוח ומכשול לב באו על צירי ישראל בטורטוזה, אך הם אמצו לבבם וכסלע איתן בלב ים עמדו הכן ויתחזקו באמונת תורתם מורשה להם מאבותיהם; ורבה מאד גבורת הרוח וגדולת הנפש של רבני ישראל ר' יוסף אלבו וחבריו בעמדם בנסיון קשה כזה. האפיפיור בינידיקטוס ראה כי עצתו הופרה; לא אחד מצירי היהודים הטיל ספק בעקרי דתו. קהלות ארגוניא וקטלוניה, מלבד מעטים אשר ברפיון רוחם לא עמדו בנסיון, החזיקו באמונת אבותיהם ויהיו נכונים גם לחרף נפשם למות על קדושת השם. מהיהודים המלומדים והמליצים שנמצאו בהויכוח הזה המירו אחדים מהם את דתם, ומהם נודעו בשם השנים: טודרוס בנבנשתי עם ווידאל אבן לביא די לא קבליריה[1]). שניהם היו חכמים נודעים בשער, ויציאתם מן הכלל החשיכה עיניהם של צירי ישראל ותרנין לב שונאיהם. אך גם הנצחון הזה, שהיה גדול בערכו באיכות, לא הועיל מאומה לבינידיקטוס הי"ג, אשר שם כל תקותו בהמרת הדת בהמונים, כי על ידה יתגדל כבודו בעיני נשיאי הכהונה בעלי הכנסת הגדולה בקונסטנץ להותיר אותו לטובה על שני האפיפיורים המתחרים אתו ולקיים בידו את הכהונה הגדולה שברומא.

ראה האפיפיור הזה אחרי עמל רב ועבודה גדולה במשך שנתים ימים כי תקותו נוחלה אבדה, ויתקצף, ותתך כל חמתו על התלמוד ועל היהודים. בהישיבה האחרונה של הויכוח בטורטוזה, בבא צירי היהודים לברכו לפני צאתם מן העיר, דבר להם

וישבעו אמונים להכנסיה הקדושה (הקתולית). הדבור הזה נמצא בהפרוטוקול להישיבה הי"ד, ובדומה לו להישיבה הכ"ב והס"ב. הפתרון לזה פשוט מאד. לא הוכוחים הסבו לב היהודים אחורנית מדת מורשה, כי אם מאשר בעצם זמן הוכוחים היה הכומר וויסינטי עובר בערי קשטיליה וארגוניה וקטלוניא ועושה נפשות לדתו מתוך בני ישראל בחרב ודם ואש, ואת האנוסים האלה טלטל ממקום שבתם לעיר טורטוזה פעם אחר פעם, להביאם ולהעבירם לפני עיני הרבנים צירי ישראל המתוכחים, למען יראו כי ידי הכנסיה הקתולית העשה חיל והיא מתגברת על היהדות, ואז יואשו מתשועת עמם ויסתתמו מעיינותיהם. הישיבה הששים ושתים של הוכוח היתה בשנת 1414, ואז כבר רכש לו וויסינטי נפשות רבות למאות ולאלפים. כן יודיע (Zurita) ממאות ואלפים משפחות שהמירו דתם בשנת 1414 בסרגוסה, קלעת־איוב (קאלאטיוד), אלקניץ וכו' וכו' בזמן הויכוח. בחדש פיברואר בא וויסינטי לארגוניה ושם הרבה את גריו. עיין ספרו של העללער בתולדות וויסינטי פֶּיררִיר עמוד 106. וגם מהמקורים העברים נדע כי היו אז המרות הדת בטספר רב ועצום. עיין הערה ג' בסוף הספר.

1) בדברי הרהמ"ח ישנה סתירה בתוך כדי דבור, הנה הוא אומר לא אחד מצירי ישראל נתעה לפקפק באמונתו, והוא מספר ג"כ כי טודרוס בנבנשתי עם ווידאל אבן לביא המירו דתם, ונראה מדבריו כי ישים פדות בין צירי ישראל מטעם הקהלות ובין אלה שבאו לראות ולשמוע ולהיות באותו מעמד. אך, כפי מה שציינתי למעלה, ברור הדבר: מי היה דון וידאל ראש המדברים בין צירי ישראל, ושהוא עם ר' יוסף אלבו החזיק בכל עז בתורת ישראל ולא הסכים גם לותר על דברי הגדה, ומי היה אותו וידאל אבן לביא שהטיר דתו ועוד שאלות וספקות רבים בהענין הזה יתבררו בציון ג' בסוף הספר. שפ"ר.

קשות והודיעם, כי גזרות קשות ורעות מתרגשות לבא עליהם[1]). מפני סבות שונות לא נתפרסמו הגזרות עד עבר חצי שנה (11 מאי 1415 ב' סיון קע"ה), בהאמר (הבולה) שהחזיק בקרבו שלשה עשר סעיפים[2]), ובתוכם האוהרה הנמרצה: לבל יעיזו היהודים ללמוד את התלמוד ולקרוא בו, כי יחפשו את כל ספרי התלמוד בכל מקום שהם ויבערום מן העולם. גם ספרי־ויכוח שחברו חכמי ישראל בטענות על הדת השלטת וספורים ידועים אז בין העם על אדות מיסרי הברית החדשה נאסרו מבא בקהל והקורא אותם יהיה נדון כמגדף שם ה'. בכל קהלה גדולה או קטנה לא ימצא רק בית כנסת אחד קטן ובלי כל קשוטים והדורים. היהודים מחויבים להיות מנודים לחברת הנוצרים, לדור בשכונה מיוחדת, לא יתרועעו עם הנוצרים, לא יאכלו וישתו עמהם, לא יכנסו לבית המרחץ שרוחצים שם נוצרים, לא יעשו עמהם מסחר וקנין; אסור באסור חמור להנוצרים לעשות כל מלאכת עבודה להיהודים ביום השבת, ואף מלאכה קלה — להדליק נר ולכבותו בשביל ישראל — אסור באסור חמור. כהחק שהוציאה המלכה קטלינא גזר גם האפיפיור בינידיקט, כי לא יהיו להיהודים עוד בתי דינים אף לדון דיני ממונות בינם לבין עצמם. כי לא יספחו אל אחת הכהונות או המשרות במדינה, שלא יעסקו במלאכה וגם לא ירפאו חולים. בהבולה הואת יצוה האפיפיור בצווי נמרץ, כי ישאו היהודים את אות־הקלון בצבע צהוב או אדום על בגדיהם. שלש פעמים בשנה יאכפו על היהודים להתאסף בבתי התפלה אשר להם לשמוע דרשות הכהנים והנזירים: בשבועות ההכנה שלפני חג הלדה (Advent), ביתי חג פסחם ובאמצע הקיץ. בדרשה הראשונה יביא הדרשן ראיות מן הנביאים והתלמוד, כי המשיח האמתי כבר בא; בהדרשה השניה יוכיח להיהודים, כי כל התלמוד מלא כפירה ודברי נבלה (על פי כתב השטנה של יהושע הלורקי), וכי הוא הקשה ערפם של ישראל והכביד לבבם להחזיק בתורתם, ובהדרשה השלישית יבאר הכהן לשומעיו, כי מיסד הברית החדשה כבר נבא על בית המקדש שיחרב, ועל ישראל שיגלו לבין האומות. אחרי כל דרשה יקרא הדרשן את כתב ה„בולה" הואת. ואת ידי אחד המומרים גונצלו די סנטה מריה, בנו של מי שהיה רב בישראל שלמה־פולום די בורגינוש מיודענו, מלא האפיפיור להשגיח בהשגחה מעולה, כי כל הגזרות האמורות בה„בולה" הואת תצאנה לפעולת ידים לבלי תת להיהודים חנינה כמעט[3]). אך סעיף אחד לטובת היהודים נמצא בה„בולה" הואת: שאין לאנוס את היהודים לקבל את הטבילה ובכלל אין לחבול בגופם או לרצחם

---

1) מדברי הפרוטוקולים אצל de Castro (p. 222).

2) אצל די קשטרו (בהנ"ל ע' 223 ולהלן). ביתר הרחבת דברים אצל Bartolocci Bibliotheca Rabbinica T. III. p. 731 ff. וגם אמדור חלק שני Dokumentos № XX. גם בארכיו של בית תפלת הנוצרים בטולידה נמצא כתב הדת הזה בתקונים ומלואים קטנים.

3) מדברי ר' יצחק עראמה בעל העקדה בספרו „חזות קשה" יש להוציא, כי החק הזה, שכהן קתולי ידרוש בבית הכנסת ליהודים על נושא הענינים המבוארים בפנים, היה מתמיד והולך ונוהג בארגוניה וקשטיליה גם כחמשים שנה אחרי כן, כי כן יאמר בספר הנ"ל (שער ד'): „... חכם אחד מחכמי הגוים בתוך דבריו אשר דבר במקהלות עם רב ובאזני קצת גוברין יהודאין, אשר קרא לנו לשמוע מפיו דבר כמנהגם".

נפש[1]). — האזהרה הזאת לבדה מסמנת את תכונת המעמד המוסרי של החברה הנוצרית בימים ההם, כי היה דרוש לאסור את הרציחה מטעם פקודת הכנסיה הדתית. ודברי הבולה הזאת לא נשארו רק דברים שבכתב, כי החלו גם לצאת לפעלם, ובעיר גירונה (Gerona) סגרו את ביה"כ ליהודים האחד שבעיר ויסתמו את פתחיו וחלונותיו[2]).

לכל דברי הגזרות הרעות הכלולות בהבולה הזאת של האפיפיור בינידיקטוס הי"ג לא היו תוצאות נראות לעינים בעת ההיא; כי בעוד הוא עסוק בהוצאת חקים רעים להצר לישראל ולהעבירם מעל דת אבותם, והנה דבר נפל בהכנסיה הקתולית מטעם הכנסת הגדולה בקונסטנץ אשר באשכנז המערבית, כי כל שלשת האפיפיורים הנצים איש באחיו על דבר גדולתם נגואלו יחד מן הכהונה הגדולה, ובינידיקטוס חדל מהיות כהן ראש הכנסיה. קיסר אשכנז סיגיזמונד ומלך ארגוניה פֶּירנאנדו הציעו לפניו, כי יתן כבוד לכנסת נשיאי הכהונה וגם לכבוד הדת ויסתלק הוא בעצמו משררותו ולא ימתין עד שיאמרו לו רד, אבל הוא הקשה ערפו ויהי לזקן ממרא ומשליך פקודות הכנסת הגדולה אחר גו, ואז חדלו גם גדולי ספרד לעמוד לימינו. הנזיר הנלהב אשר היה לסלון ממאיר וקוץ מכאיב לכנסת ישראל הספרדית, הדרשן וויסינטי פֶּיררר, נהפך גם הוא לאויב להאפיפיור בינידיקטוס וידבר עליו דברי נאצה בדרשותיו והיה אומר, כי „מצוה על כל איש נוצרי שומר אמונים לרצוח נפש איש חנף ומרע כהאפיפיור הזה"[3]). גם הרב פולוס שלמה די בורגינוש, אשר אותו גדל האפיפיור הזה וינשאהו במעלות הכהונה הגדולה עדי היה לארכי־הגמון, גם הוא היה כפוי טובה לבינידיקטוס ויהפוך את לב מלך ארגוניה לשנוא אותו. הכהן הגדול הזה הספרדי, די לונה לבית אבותיו ובינידיקטוס הי"ג על כסא כבוד כהונתו, נעזב מכל מאהביו מימי קדם, ומכל יקר תפארת גדולתו לא נשארה לו כי אם מצודה אחת קטנה אשר בה נסגר לבא הוא וחשמניו וכהניו, ומלך ארגוניה אמר לצור על המצודה ולהרעיב נפש אבי הכנסיה הקתולית לבלי תת לו כל מחיה למען יפתח לו שערי המצודה. והכהן הרודף אחר הכבוד וקשה הערף הזה היה לשחוק בעיני בני הדור ההוא, כי בהמצודה הקטנה אשר ישב בה ערך לו גם סנהדרין קטנה מן ארבעה קרדינאלים אשר נשארו אמונים לו, ולפני מותו השביעם, כי חלילה להם להכיר את קדושת הכהן הגדול שברומא מטעם הכנסת הגדולה בקונסטנץ, כי אם אחד מקרבם יבחרו לאב ולפטרון הכנסיה הקתולית. ובמות בינידיקטוס הקם הקימו מתי מספר החשמנים וההגמונים אשר היו באמנה עמו את דברי האפיפיור המת, ועוד החרו החזיקו בדבריו יותר מאשר בקש, כי נכנסו לישיבה (קונקלב), ותחת האפיפיור האחד בחרו — שנים מן ארבעה החשמנים הבוחרים, וינצו ויריבו שני הנבחרים איש באחיו כדת הימים ההם בהכנסיה הקתולית. — אחריתו של המומר המיצר לישראל יהושע הלורקי גירונימו די סנטה פֵּי לא נודעה לנו, רק זאת נדע כי שמו נשאר לדראון בתולדות ישראל ונקרא בפי בעלי הזכרונות בשם מ'ג'ד'ף (נוטריקון: מיאישטרי שאנטה ג'ירונימו ד'

---

[1]) הפרשה האחרונה שבת „בולה" הזאת.

[2]) אצל Amador de los Rios III. p. 524 Note.

[3]) Baronius (Raynaldus) Annales eccles. ad an. 1415 № 52.

פ'י)[1]. גם המלכה קטלינא הקשטילית צוררת היהודים, שהיתה לכלי חובלים בידי הכומר ויסינטי, מתה גם היא (בשנת 1418), וגם המלך פֶּירננדו בארגוניה — עוד לפניה (1416), ואחריהם גם הנזיר הנלהב הקנאי הנורא וויסינטי בעצמו (1419), אחרי אשר ירד גם הוא מגדולתו ונשבר לבו בבא אליו השמועה, כי הכנסת הגדולה בקוסטניץ מחתה את שמו מספר הקדושים והטהורים ותתנהו לאלה ולחרם, אותו ואת כל רעיו הנזירים המתחבטים והמתגודדים, ותגזור עליו לשלח הביתה את כל „בני החברה הלבנה" (כאשר כן קראה הכנסת הגדולה את קהל הנזירים המתחבטים הדשים את בשרם בשוטים). כה ספו תמו בשנים אחדות ראשי שונאי ישראל בספרד ביטים ההם.

אך אם פסו הצרים הצוררים לא חדלו הצרות, והמכות אשר הכו את כנסת ישראל בספרד לא יכלו עוד להרפא. מערכת החקים, לגרוע משפטי עם ישראל ולהבדילו לרעה במטלכת קשטיליה מטעם המלכה קטלינא, והבולה של האפיפיור ביניריקטום הי"ג נשארו עומדים בתקפם. הכומר וויסינטי פֶּירריר בהוציאו אלפים ורבבות מכלל ישראל הכה מכה בלתי־סרה את כל האומה הישראלית גם מעבר לגבולות ספרד. אך בפורטוגליה לא היתה כל שליטה להכומר הקנא והנוקם הזה. מלך פורטוגליה דון יואן הראשון היה עסוק בענינים אחרים, שהיו לפי דעתו יותר נכבדים לעתידות עמו ומטלכתו מהכנסת יהודים תחת כנפי דתו. המלך הזה צפה וראה מראשית המאה החמש עשרה למספרם את אחריתה, כי דור התגלות עולמות חדשים הולך וקרב, ויכונן אניות מלחמה ויאמר לתקוע לו יתד מעבר למיצר הים דרומה על חוף אפריקה, וישם עינו בכף הים צ ו י ט ה או ס ב ת א (Ceuta), ויהי מעשהו זה לראש פנת הצלחת עם פורטוגליה בהתגלות ארצות חדשות בקצוי ימים ואיים רחוקים. ויהי כאשר חפץ הכומר וויסינטי פֶּירריר לבא בגבולות פורטוגליה, וישאל רשיון מאת המלך יואן הראשון לבא ולהקהיל קהלות ברבים ולדרוש דרשות בתורת הקנאות מעל בימת בתי התפלה לנוצרים ובהכ"נ ליהודים וגם בשוקים וברחובות, וישב לו המלך דבר: „בא תבא, אך שום תשים לראשונה כתר ברזל קלוי באש על ראשך", וישב לביתו בחרפה[2]. פורטוגליה היתה אז מקום מחסה ומפלט להיהודים הנגשים והנענים; שם נמלטו רבים מאנוסי ספרד הנרדפים מחמת הקנאים. אך אחרי כן הציקו להמלך, כי יתן כתב הרת, כי כל איש יהודי הנמלט מספרד לארץ ממלכתו, אשר יעידו בו עדים, כי נטבל ונתנצר כחק ושב אחרי כן ליהדותו אחת דתו להיות נדון כנוצרי ממיר דתו הנוצרית[3], לאמר: למסור אותו ביד השופטים והכהנים לעשות בהם שפטים לפי שרירות לבם, גם גרע משפטם בכמה וכמה ענינים. אך בכל אלה היתה המטלכה הזאת ארץ חפץ או לנדחי ישראל.

---

[1] הנוסריקון הזה נזכר בשבט יהודה ע' 68 (הוצאת וויענער).

[2] ר' שמואל אושקי בתחומות ח"ג סימן כ"א ומפנו לקח ר"י הכהן בעמק הבכא עמוד 85. ואם יש דבר אמת בהספור הזה צריך להגיה „המלך יואן" תחת „דוארטי", כי זה האחרון הגיע למלוכה בשנת 1433 אחרי מות הכומר וויסינטו פֶּירריר.

[3] Codigo Affonsino Liber II. Titel 77,

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

„חברת אחיאסף".

יצאה לאור מחברת ג' מהם:

התורה והחיים בימי הבינים

מאת הרב הראשי לעדת ישראל בווינא דר' משה גידעמאנן
ונעתק ללשון הקודש ע"י הסופר הנודע א. ש. פֿרי עדבערג.
עם הערות והארות חדשות מאת הרב המחבר.

עם החוברת הזאת נשלם הכרך הראשון, ולכן נלוה אליה הקדמה חדשה מאת הרב המחבר שכתב ביחוד למען ההעתקה העברית, וכן גם מבוא להספר ותכן הענינים.

הספר הזה הוא חקירה עמוקה בהלך נפשם ונטות רוחם של אבותינו בימי הבינים, החותם שטבעו בהם הימים ההם, בהיותם פועלים ונפעלים, משפיעים ומושפעים מרוח הזמן ועלילות העמים בתקופה הגדולה ההיא, המקפת חיי עמנו מן המאה השמינית לספה"נ עד המאה השש עשרה. הספר הנכבד הזה מראה לנו חיי העם היהודי במשך הזמן ההוא בכלל וחיי האיש היהודי בפרט, התפתחותו בחכמה והתכווצותו בסכלות, התגברותו באמונה והתרפותו בהזיה, הכל כאשר לכל במראה אלינו יתודע, כבראי מוצק נחזה בו. התרגום העברי, שנעשה בידי סופר מומחה כה' פֿריעדבערג עלה יפה מאד, והקוראים העברים ימצאו בו, בסגנון נוח ומושך את הלב, כל דברי הרב המחבר ומחשבותיו בלי חסרון ויתרון. הספר הזה יוכל להיות לתועלת ולעונג לא רק להמון הקוראים, כי אם גם לרבנים ולומדים וכל העוסקים בחכמת ישראל, גמאים לדעת מהלך חיוו הרוחניים של עמנו בכלל, וחייהם והשפעתם של גדולי האומה בפרט.

וזה תוכן הענינים של המחברת השלישית:

פרק שביעי. דברי הזיות וסגולות ונחושים. השתוות ההזיות בין היהודים ובין הנוצרים. אמונת הכשוף והשדים. השבעות, התקרשות ההזיה. המינים ועלילת הכשפים. תולדות ההזיה היהודית באשכנז וצרפת. עלילות על היהודים במעשת כשפים. אמונת לוטער בכשופי היהודים.

פרק שמיני. חנוך הבנות. נשואי בנות קטנות. מעלותיהן של נשי ישראל. נשים מלומדות בישראל. נשי ישראל ונשי עמי המערב. טעלות הנשואים וערך האשה הישראלית.

פרק תשיעי. היהודים באשכנז וצרפת הצפונית במאה הי"ד. הזית עמי המערב. גזרת הרועים. גזרת המצורעים. עלילת המות השחור. סמיכת הרבנות. השחתת המדות. הלומדים האשכנזים והצרפתים. צוואת הרא"ש. צוואת ר' אליעזר ממגנצא. הכנוי „מורנו". מחלקת ר' יוחנן ור' ישעיה אשהרוק. גירוש היהודים מצרפת. האוניברסיטה הפאריזית. סוף תקופת „הראשונים". היהודים בימי הבינים.

ציונים ורשימות.

מחיר חוברת ג' (מחזיקה 7 באגען) כמו החוברת הקודמות—40 קאפ', עם פארטא 46 קאפ'; מחיר החלק הראשון 1.20 רו"כ, עם פארטא 1.32 רו"כ מכורך 1.50 רו"כ ועם פארטא 1.64 רו"כ.

Издат. „AXIACAфЪ", Варшава. (Маріанская № 6, кв. 12 : פא"פ)

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Sechster Band.

Von den ersten Verfolgungen in Spanien bis zur völligen Verbannung der Juden aus der pyrenäischen Halbinsel (1370—1492/$_{7}$).

Zweites Heft.

WARSCHAU

Druck von Gebr. Schuldberg & Co, Dzika 1.

1897.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראֶטץ

פרופֿיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

חלק ששי.

מימי הרדיפות הראשונות בספרד (ק"ל—קנ"א) עד הגרוש הגדול בשנות רנ"ב—רנ"ז.

חוברת שלישית.

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ

т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА

Д-ра Греца

Переводъ III. П. Рабиновича.

Томъ VI. Выпускъ III.

Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА

Тип. Братьевъ Шульдбергъ и Ко, Дикая № 1.

1897.

מחיר החוברת 35 קאָפ.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155 VI 3.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 1 Апрѣля 1897 г.

אך בכל יתר ארצות אירופה, מקום דרכה שם רגל הבומר הדומיניקי הזה, או כי הניעה שם השטועה מעלילותיו ותעתועיו, שתו היהודים את כוס התרעלה; במלכות שאבויה (Savoyen) בין צרפת ואיטליה, ששם בא וויסינטי פּירריר, עבר הכום עליהם, והיהודים התחבאו במערות וכפים וגם את ספרי התורה היו טומנים במערות ובמנהרות ההרים לבל תשלוטנה בהם ידי ההוללים הקנאים[1]. ארצות אשכנז היו מאז ומעולם ארץ חפץ לצוררי ישראל, והפרעות אשר שלטו בהממלכה הזאת בכל ימי מלכות זיגיסמונד וישיבת הכנסת הגדולה בקוסטניץ עוד עוֹרו לרעה הנרדפים. גם קהלות ישראל באיטליה, אשר עד הנה כמעט לא ידעו רע, גם הם פחדו פחד, בריבי עם ומפלגות המדיניות בהארץ הברוכה הזאת שהיתה קרועה אז לכמה ממלכות קטנות מריבות ונלחמות אשה ברעותה, כי גם שמה יהיו הם — היהודים — מפגע להקנאים הנלהבים. על כן נועדו נוסדו לישיבות הוועד לראשונה בבולוניה (Bologna) בחדש טבת לשנת קע"ו צירי קהלות ישראל ברומא, פדובה, פיררה, בולוניה, רומניה (Romagna) וטוסקאנה, שנים שנים מכל קהלה וקהלה, לתכלית אספת כספים בסך מספיק, בכדי לתקן עניני קהלות ישראל בסוד מערכות ממשלת הכהונה הרומאית: „לבקש מלפני האפיפיור לעשות להם בריבלי (Privilegi) עם קיומים חדשים ולקיים הישנים כמנהג האפיפיורים", ולהסיר מהם את הסכנה שרחפה עליהם מאת הנזיר הנלהב ויסינטי ואנשיו חברי ה„חברה הלבנה".

ובימים ההם, אחרי קץ שבעים שנה לשבת האפיפיור באביניון, אחרי ריבות ראשי הכנסיה הקתולית ומלחמת אפיפיורים איש באחיו, העבירה הכנסת הגדולה אשר בקוסטניץ את כל האפיפיורים, ותמנה דָּבָר אחד לדור ורועה אחד לעדר כנסת הקתולים—את מרטין החמישי, ואז נאספו צירי ישראל עשרים במספר בהעיר פּורלי (18 מאי 1418, י"ג סיון קע"ח) ויתיצבו לפני אבי הכנסיה הקתולית להתחנן לו, כי יואיל לקיים את זכיות היהודים ויפויי כחם, כאשר קיימו בידם אפיפיורים רבים שהיו לפניו, אך נתבטלו על ידי האפיפיורים הקנאים שקמו תחתיהם. בימים ההם ידעו צירי היהודים, כי לא יראו פני האדון אבי הכנסיה הקתולית ריקם, ולעומת שיבאו כן ילכו ומאומה לא ישיגו אם יבאו למערכות הכהונה הרומאית בידים ריקניות, ועל כן המציאו להם מקום הכנסה לאסוף סכום נכון לכפר פני אלה אשר עתותיהם בידם נתנו[2]. — ובהאסף ראשי בית ישראל אשר באיטליה תקנו גם תקנות להסיר מקרבם נגע המותרות וההתהדרות (לוקסוס) המכלה מטמונם של ישראל ומעורר עליהם

---

[1]) ר' יוסף הכהן בעמק הבכא עמוד 71.

[2]) כתבי הועדים האלה מבולוניה ופּורלי נתפרסמו עתה מכתב יד בידי החכם האלבערשטאמם (שוח"ה) בשם „התקנות קדמוניות נעשו בבולוניה ופּורלי בשנת קע"ו וקע"ח" בספר היובל לכבוד גראָטץ בחלק העברי מעמוד 53 ולהלן. והנה בהיות לנגד עיני תועלת קוראי הספר הזה בעברית ראיתי להביא בזה ראשי פרקים מהמגלה הזאת, המתנה הטובה שחנן אותנו החכם שוח"ה (עם מכתב מהר"ר נידעמאנן) כי ממנו נראה באספקלריא מאירה פני הדורות ההם לפני חמש מאות שנה ויותר בארצות דרום אירופה שנשתנו בכמה פנים (ביחוד בענין הלוקסוס ובהעצה הידועה: „בא עמי חבי בחדריך כדי שלא תהא עין הרע שולטת בבני אברהם...) להדור ההולך בארצות המזרח והצפון..." וז"ל:

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

קנאת בני עם הארץ. הפפא מרטין החמישי הערום בדעה אמנם גער בהיהודים בנזיפה, כאשר יצאו לקראתו בהיותו בקוסטניץ בחופה ואבוקות דולקות וספרי תורה עם תכשיטיהם, וישחרוהו, כי ידרוש באזני עם מרעיתו לשאת אותם לשבח בקרבם. אז ענה להם הכהן הגדול מכסא כבודו ומכון שבתו, מאהל שפרירו אשר נטו לו

„תקנות קדמוניות נעשו בבולוניה ופורלי בשנת קע"ו וקע"ח מכל האיטליאה".

„בהני"א (בשם ה' נעשה ונצליח אמן). לכבוד ה' ית' ולכבוד תורתו הקדושה ולכבוד ולמעמד שרי כל גליל וגליל וכל עיר ועיר, כל אחד לפי מעלתו. ולתקון ולמעמד הק"ק מרומא וכל שאר קהלות הקדש יצ"ו בהיותנו נועדים פה בפורלי אנחנו ח"מ בד' בשבת בי"ב לחדש סיון שהוא י"ח לחדש מאי שנת ה' אלפים וקע"ח מתבוננים ומתכוונים על תקון ומעמד בני ברית קהלות איטליאה יצ"ו. ראינו והתבוננו בהסכמות אשר נעשו בבולוניה בחדש טבת שנת ה"א וקע"ו. וזה לשון ההסכמה ההיא כמה שצריך לנו עתה:

„בראותנו הזמן מתהפך בהתהבולותיו והשעה צריכה לחכמים וידועים אשר יצאו לפנינו וישתדלו כפי כחם... הסכמנו ובירדנו אנחנו הבאים עה"ח מטונים כלליים ברומא ופדוא ופיררה ורומאניא וטוסקאנא, אשר עליהם יהיה לשום עיניהם ולבם כל ימי עשר שנים הל"ל (הבאים לקראתנו לשלום) לכל חדוש שיתחדש באיזה מקום שיהיה... כי יהיה צרך התקבצם לעמוד על הפרץ יתחייבו המטונים הכלליים להועד במקום ממוצע... לסייע למלאכת שמים, לתועלת הכללות. ויהיה רשות בידם לגבות ממון כפי צורך השעה לתועלת הכללות..., והמעות שיגבו יושמו בידי הגזבר הנאמן אשר בירדנו לדבר זה הר' בנימין בר' מנחם ז"ל מקורינאלדו. והמטונים הכלליים יוציאו המעות ההם בצרכי הצבור בדרך שיורום מן השמים לצורך תקון הקהלות וכו' וכו' ועה"ח י"ג איש צירי הקהלות ברומא, פדוא, פיררה, בולונייה, רומאניא, טוסקאנה, פיסה וכו'". עכ"ל ההסכמה בבולוניה, וזה הוא ההמשך מהסכמת הועד בפורלי הנמשך על ההסכמה שבבולוניה:

„אחרי אשר ראינו כי עלינו לעשות הדבר כתבנו בכל סביבותינו וגם להמטונים הכלליים הנז' שיסבב בעיניהם לבא להועד בפורלי לתת סדר טוב בכל קיום הקהלות... ובראותנו כי נסמכו עלינו, נשאנו ונתנו בדבר פעם, פעמים ושלש. ואחרי רוב המו"מ, ראינו כי צריך עכ"פ לשלוח לאדוננו האפיפיור מלך הגוים יחיה וירום הודו לבקש מלפניו על עמנו ולעשות לנו בריבלי (Privilegi) וקיומים חדשים ולקיים הישנים כמנהג האפיפיורים ואין לאחר יותר, ובאלה אמרו מקדימין ולא מאחרין, ובזה צריך הוצאות גדולות כידוע לכל משכילים...; ובעבור ההוצאות הצריכות... הסכמנו שיגבה עתה יד ליד תיכף בלי אחור מכל הקהלות... א' וחצי לאלף מכל הממון והבתים והנחלות כפי סדר גביית המסים מרומא...".

התקנות האחרות בדבר גדר בעד הפריצות והלוקסוס ושחוק הקלפים המה ג"כ דברי חפץ אך לא אוכל להביא רק דברים אחדים מהם המראים לנו ג"כ פרצוף פני החיים בימים ההם: גזרו על שחוק הקלפים, ומשם ידענו שהיה מנהג אצל יהודי איטליאה להתאסף שם עדת משחקים יהודים ונוצרים, והתירו רק את שחוק הטבלאות בדומינא או השקק"י וקצבו קצבת הכסף גם בעד מיני שחוק אלה. דברי הפץ לחוקר דרכי החיים של אחינו בימים הקדמונים הן התקנות: שלא להזמין על סעודת חופה רק עשרים אנשים, עשר נשים וחמש נערות בתולות אך את הקרובות עד דור שלישי ודור ג' בכלל יכלו להזמין כרצונם. הסכימו: „שאם תבא הכלה מחוץ לעיר על סוס שלא יהו רשאים ללוותה בתוך העיר, כי אם עשרה אנשים יהודים רוכבים על סוסים וארבעה רוגלים, ואם תבא בספינה לא יוכלו ללוותה מן הספינה עד בית התחנות כי אם שנים עשר יהודים או יהודיות". הסכימו: „בסעודות המילה לא יהיה רשאי יוד"י מהקהלות הנז' להזמין בסעודה אחת כי אם י' אנשים וח' נשים וכו'...".

בהנדרים לטובת הצניעות יאמרו: „ראינו הדור פרוץ בעברות: בשבועות שוא ובעריות אפילו עם הנשואות... וגם הנשים הנכריות מותרות בעיניהם...". ההסכמות האלה נתקבלו לשמנה שנים עד שנת קפ"ו. הענשים הם ההבדלה מקהל וקנסות, ד"ם בעד צחוק הקלפים נאמר: „והעבריין לא ישליכו עמו מנין העשרה, לא יניחוהו לקרות בתורה ולא לעשות גלילה עד שובו מרשעתו". אך המלה חרם לא נמצאה בכל מגלת התקנות. שפ"ר.

לאפריון מיריעות משי ובד רקמות זהב, ויאמר בגאונו: „ספר התורה בידכם אך לא תבינוה; הברית הישנה עברה ובטלה והחדשה נמצאה ונתגלתה“[1]). אך בכל זאת הטה אליהם חסד ועל פי הצעת הקיסר זיגיסמונד קיים ואשר האפיפיור מרטין החמישי בידי יהודי אשכנז ושאבויה (Savoyen) כל הזכיות שנתנו להם מהאפיפיורים שקדמוהו (12 פיברואר 1418, ו' אדר קע"ח)[2]). וכל הזכיות האלה היו: כי נתן דופי במעשי המתנפלים על היהודים לרצחם נפש או לגזול את רכושם — וגם במעשי הקנאים האונסים אותם להמיר דתם. גם הקיסר זיגיסמונד, שהיה קל־הדעת וחומד ממון, הטיל על קהלות ישראל באשכנז את הוצאות הכנסת הגדולה של נשיאי הכהונה הקתולית בקוסטניץ[3]), ובכלל היה מוציא מהם את קנינם ורכושם ועושקם ככל אשר יכול, אך לא היה קנאי ולא רדף אותם בשנאת הדת; גם הוא הוציא אז פקודת ישועה ורחמים על היהודים לכל מושלי אשכנז, נסיכיה ודוכסיה, לכל נושאי משרות בממלכה ולכל מועצות הערים ולכל עבדיו, כי יקיימו גם הם לעבדי־ביתו את כל החסדים והחירות אשר חנן אותם בבוד קדושת האפיפיור מרטין (26 פיברואר 1418 כ' אדר קע"ח)[4]). וכאשר ישב כבר האפיפיור מרטין ברומא אחרי שנות המצה והמריבה, הפרעות והקרעים בהכנסיה, ויתחזק על כסא כהונתו, באו להתיצב לפניו צירי כנסת ישראל אשר באיטליה לפרוש צל חסדו עליהם ולעמוד לימינם מפני רודפיהם חנם, ובידם מנחה, הון רב, התעשת האפיפיור לתת להם את בקשתם, ויוציא אומר (בולה) לטובתם (בחדש יאנואר או פיברואר 1419, אד"ר קע"ט)[5]). בין צירי היהודים שעמדו לפני האפיפיור החדש נמצאו, כנראה, גם שני שליחי קהלות

(1 Aschbach; Kaiser Sigismund II. S. 304, Note 28.

(2 Lang, Regesta Boica XII. p. 276. datum 12 Feb.

(3 Stobbe a. a. O. S. 36 fg.

(4 Lang, a. a. O. S. 278. Siegmund, römischer König, befiehlt, allen Fürsten, Räthen, Knechten, Vögten, Amtsleuten, Bürgermeistern und Reichsunterthanen die Jüdischheit, welche in seine Kammer gehören, bei deu Gnaden und Freiheiten, die ihr Papst Martin v. bestätigt hat bleiben zu lassen.

(5 מכתב התקנות שפרסם שוח"ה (עיין למעלה עמוד 130 בהערה) שתקנו צירי קהלות איטליה בפורלי, הגנו רואים, כי אי אפשר לעבור על ידיעות בעל שלשלת הקבלה ולבטלן כאשר נהגו חוקרי התורה עד היום. ידיעותיו אינן מדוקדקות וגם לפעמים רבה בהם הפסולת על האבל, אך תכיד עיקרי דבריו מיוסדים על מעשים שהיו. כזה נראה בהידיעה מועד פורלי, שהיא מקיימת את ידיעת בעל שה"ק, כי התיצבו צירי ישראל לפני האפיפיור ופעלו מכנו „בולה“ לטובתם. ואלה דברי שה"ק (דף צ"ד עמוד ב'): „ובשנת ה' קע"ו נפל פחד על היהודים שבאיטליאה פן יתחדשו עליהם גזרות כמו שעל יתר אחיהם המפוזרים בעולם ויקהלו ויעמדו על נפשם בועד כללי בעיר בולוניי"א. ובשנת קע"ח נועדו שנית בעיר פורלי ועשו גזרות ותקנות הרבה ובחרו אנשים וישלחו אל מרטין אפיפיור ברומא והשיגו בולה אינפיומבטה (Bulla empiombata) עם הרבה חנאים טובים מיד הפפא מרטין רי"ח י"ד פיברואר י"ב לטלכו כי ס"ו שנה מלך“, גם סופר תולדות הכנסיה הקתולית Raynaldus בדברי הימים להכנסיה לשנת 1419=קע"ט (Annales eccles. ad annum 1419, № 2) מודיע כי נתן האפיפיור מרטין „בולה“ ליהודים, ומפורש מדבריו, כי היהודים באו להאפיפיור ויתיצבו לפניו לבקשו כי יתן להם את כתב־הוכיות. וזמן הבולה הזאת ומקומה הם: Mantuae 2. Kdl. Februarii pontificii nostri anno Secundo (מנטובה 31 לחדש יאנואר [ערב ראש חדש פיברואר] בשנה השניה לכהונתנו). מרטין היה לפפא בשנת 1418 והבולה נתנה ביאנואר לשנת 1419—ה' קע"ט. לפי זה הזמן בשלשלת הקבלה בכל אופן מטובש, באשר יאמר „י"ב למלכו“ ויש לקרות „ב' למלכו“.

ספרד[1]) והמה חשובים ונשואי פנים בעדתם: דון שמואל אבראבלה ודון שמואל הלוי. היהודים היו קובלים על הקנאים שבספרד, כי מתנקשים המה לנפשם וחייהם תלואים להם מנגד, כי בחזקת היד יעבירום על דעתם להמיר את דתם, כי יחללו בתי מקדשם, וישמע האפיפיור לקול התחנוניהם ויוציא „בולה" (ביום 31 יאנואר 1419 ד' אד"ר קע"ט) וראשית דבריה הם: „ען כי גם היהודים נבראו בצלם אלהים ושארית ישראל עוד עתידה לזכות לחיי אשר בעולם הבא, על כן מחליטים אנחנו לצאת בעקבות האפיפיורים שקדמונו, כי לא ירגיזו אותם בבתי הכנסת שלהם, שלא לנגוע לרעה בחקי דתם, במשפטיהם ומנהגיהם, כי לא יאנסו אותם לקבל את הטבילה וגם לא יאלצום לשבות בימי חגיהם של הנוצרים, כי לא יאלצום לשאת אותות חדשים על בגדיהם וכי לא יניאו אותם מבא בהתחברות מסחר ומשא ומתן עם הנוצרים"[2]). והנה לא נדע הסבה מה זה היה להאפיפיור הזה, כי נטה מדרך האפיפיורים האחרים בזמנו, והאיר פניו ליהודים; אפשר הדבר, כי עשה זה על אפו וחמתו של בינידיקטוס הי"ג, המשוח שעבר, שהיה צורר את היהודים ובעיר קטנה ונכחדה בספרד ישב וחשב עצמו עוד לנשיא הכנסיה. אך הסבה העקרית היא בלי ספק המנחה אשר הגישו לו צירי ישראל באיטליה, היא הפכה רוגזה של הכהונה הגדולה לרחמים ובעבורה הטיב האב הקדוש ליהודים. כי זה הכהן הגדול מרטין, אף כי הכנסת הגדולה שבקוסטניץ בברה אותו על כל שאר החשמנים מפני שהיה עני יותר מכלם, הנה בשבתו על כסא הקדוש פטר, לא נער כפיו מקבל מנחות ותשורות, וציר ממלכת אשכנז ברומא כתב לאדוניו הקיסר לאמר: „אשרי מי שבא לכאן וצרור כספו בידו, כי פה, בכלות הפרוטה מן הכים תכלה גם ברית האהבה והשלום[3]). — וכאשר הטיל הקיסר זיגיסמונד מסים כבדים מנשוא על יהודי אשכנז ואיטליה מצא דרוש לו להתנצל על מעשהו, ויאמר, כי הזכיות והחסות שנתן עהה האפיפיור ליהודים בהשתדלותו (של הקיסר) לא השיג בלי כסף ובלי מחיר[4]).

---

[1]) ממלאכות יהידי ספרד בחצר האפיפיור מרטין החמישי מודיע בעל „שבט יהודה" (רק נחוץ לתקן שם תחת מרקו פלורינטין צ"ל מרטין) בהמשך הספור יאמר האפיפיור אל יועצו: „הנה ב' שלוחים הגיעו אמש להראות לפני, יקראו ונשמע מה תשובה יש להם. נקראו האנשים ההם ותם דון שמואל אבראבליא ודון שלמה הלוי ואמר להם האפיפיור: אפשר שכתוב בתלמוד שלכם: טוב שבגוים הרוג?". אם גם נאמר כי כל השיחה שם היא רק מדומית (לא אדע מדוע נראתה לו להרהמ"ח למדומית, כל הקורא בשבט יהודה הפרשה הזאת ושלפניה המספרת את דברי הויכוחים בסורטווה, ימצא בהפרשה השניה דברים המתקבלים על הלב יותר מדברי הצירים בטורטווה. ושני הצירים מספרד השכילו להשיב תשובות מספיקות על שאלות האפיפיור, שפ"ר), מכל מקום עיקר הדבר נראה שהוא מעשה שהיה וביהוד שמות שני הצירים שמואל אבראבליא ושלמה הלוי. ספק יש בדבר אם זה האיש שמואל אבראבליא הוא אותו היהודי העשיר בשם הזה בבלינסיה (ע' למעלה צד 65), אשר בעת השמד המיר דתו ונקרא בנצרותו בשם בילנובה (Villanova), ובכתב־העדות שנמצא אצל Amador d. l. Rios (II. p. 603) כי היהודי הגדול שמואל אבראבליא קבל הטבילה ונקרא בשם אלפונזו פירנגדו בילנובה. אם נניח שכן הדבר, הנה נראה כי חזר ונתיהד ונמלט לרומא ושם הגיש קובלנא לפני האפיפיור על כי אנסו אותו ואת אחיו בני ברית להמיר דתם, ומצא לו אזנים קשובות במערכות האפיפיור החדש.

[2]) Raynaldus eccles. ad annum 1419 № 2.

[3]) Stobbe a. a. O. 37.

[4]) Raumer, historisches Taschenbuch, 1833 p. 94.

פרק ששי.

בני חושים (ההוסיטים) והיהודים.

בני־חושים [1]) (ההוסיטים) נוטים במקצת לטובת היהודים, דרשות הכומרים הדומיניקיים נגד הכופרים הבאָהמיים (בני ביהם או פיהם) פוגעות לרעה גם ביהודים, אלברי5 האַרכי־דוכס האויסטרי וגזרותיו ורדפו את היהודים, האשה הנוצרית השמשית (מעסענערין) בבית כניסת הקתולים בעיר עננס (Enns). מהמכה הגדולה שהוכו הקתולים מאת בני־חושים על יד העיר סאַאַץ (Saaz) עמד רוח והצלה ליהודי מטלכת אשכנז, גרוש היהודים מקולוניא (קאָלן) והרגות ביתר נאות אשכנז. הרבנים מפעם מושלי אשכנז. רבי יעקב מטולין או רבי יעקב הלוי (מהרי"ל) ורבי מנחם מטירזיבערק (מערזבורג), הרופאים היהודים בטלכת אשכנז.

(ה"א ק"פ—ה"א ר'=1420—1440).

בעצם עת המאורעות שספרנו בפרקים הקודמים באו ונהיו מעשים מבשרים חיים חדשים בהתולדה האנושית. משפחת בני האדם החלה להתעורר מתרדמתה ברחיפת יד קטנה וחלשה, אך היד הקטנה הזאת נתנה אותותיה אותות תנועה חזקה ומתמדת להוליך בני הדורות הבאים קומטיות קדימה על הדרך העולה למעלה למשכיל. רמות הרוח, גאות הלב ואהבת הבצע בבית הכהונה הגדולה הרומאית, פריעת דרכי המוסר ואבדן מדות הנקיות והפרישות, הצניעות והקדושה במערכות הכהנים המתקדשים וחברות הנזירים והנזירות, כל אלה הרגיזו רוח יחידי הדור ברי לב וטהורי רוח, אשר התאזרו עז ללפת את עמודי בית הכנסיה ולהרעיש מוסדותיו. יחידי הדור אלה הטיבו ראות, כי מכל המון החשמנים וההגמונים אשר נקבצו באו לעיר קוסטניץ להעלות ארוכה להכהונה הקתולית, לתקן עולם האמונה בטלכות שדי תקון נמרץ „בראש הכנסיה ובאבריה", כאשר נדברו בימים ההם, אין תקוה לחבש שבר האמונה ולרפא מחץ מכתה. כל הנאספים נשיאי הכהונה לא לאמונה

---

[1]) בשם הזה נקרא את הנוטים אחרי הכהן הנלבב, בן העם הבוהמי את הצעקי, יוחנן הוסס (Johann Huss), אשר נשא לבו אותו בעצם ימי החשך להרים יד בממשלת הכהונה הקתולית ולהוכיח לעיני כל קהל נשיאיה הנאספים בקושטניץ, להוכיח ולערוך לפניהם את כל משחתיה, אשר דבקו בת באשמת האפיפיורים; הכהן הזה נקרא בפי בעלי אסופות לבני ישראל, רושמי קורות הדורות ההם, בשם חוש, והבאָהמיים או הצעקים בעלי בריתו — בשם בני־חושים, כאשר יראו הקוראים במגלת מהרי"ל, בעל המנהגים, אשר אעתיק להלן. שפ"ר.

גברו בארץ, כי כל חפצם ומגמתם היו גם הם לפסוע על ראשי העמים ומלכיהם ויאמרו רק לבנות חיץ, קיר נופל על טיח תפל לקחת העז והמשרה מידי האפיפיורים ולתת אותם בידי החשמנים וההגמונים היושבים בסוד הכנסת הגדולה. או התעורר כהן נלבב בן עם הטשיכים או הבאֶהמיים ויוחנן הוסס (או חוש) שמו להאיר עיני בני דורו על הרעה הנשקפת לדת ואמונה בכלל מן הכהנים הגדולים שברומא. הכהן הוסס שהרחיב ופרסם את תורת הכהן וויקליף (Wycliffe) האנגלי היה הראשון אשר מצא און בנפשו לקרוע בידו את הרשת אשר פרשה הכהונה הרומאית על עמי אירופה בימי אלף שנה, ובמאמרו: לא הפפא הזה או האחר אָשם בהשחתת המוסר של הכהונה הרומאית ונפילתה המוסרית, כי אם המטשלה האפיפיורית ויסודה, כי יתן האדם לבו כלב אלהים שאינו עלול לשגיאה, הכהונה הואת עם כל סדריה, חבריה וחבורותיה על פי מעלות הכהונה ומדרגותיה, הם הם סבת המחלה ומקור הרעה. ועמוד אש המערכה, אשר עליה העלו בעלי כנסת הגדולה בקוסטניץ את הכהן הנלבב הזה האיר באור שבעתים את האמת אשר היתה בפיו. דברי הכהן הוסס נכנסו ללב בני שבטו, ומאש המערכה אשר נשרף בה קדחו זיקים להלהיב לבותם ולמלאם רגשי קנאה ונקם, וישבעו הטשעכים שבועת אמונים לתורת מורם ושבועת נקם ושלם, השמד ואבדון את הכנסיה הקתולית. ותקם ותהיה כתת נוצרים שפרקו מעליהם עול האפיפיור והכהנים ועוד עקרים אחרים ביסודות דתם — כתת בני־חושים או הוסיטים. חזון מתמיד הוא בתולדת הכנסיה הנוצרית, כי כמעט תקום מפלגה או כתה חדשה בהתנגדות להכנסיה הכללית והשלטת, תשים עליה ועל נושאי דגלה אותות דת ישראל הקדומה ותקרא בשם משמות כתבי הקדש. גם „בני־חושים" חשבו את בעלי הכנסיה הקתולית לעובדי הבעל והעשתרות ואת עצמם לבני ישראל אשר בחרב נקמת יצאו להלחם מלחמה באויבי ה'. ויהרסו בני־חושים את בתי התפלה והכניסה לקתולים, ויחריבו בתי המקלט להנזירים והנזירות, ובכל מקום עברו עשו שמות בחרב נקמת בדם ואש ותמרות עשן. מלחמת „בני חושים" היתה מלחמת הדת וריב־משפחות: מלחמת דורשי אמונה צרופה בהתורה הקתולית, ושנאת עמי הסלבים הנכנעים את ארוניהם האשכנזים, והסערות והמלחמות האלה טהרו מעט את האויר המעפש אשר מלא את העולם בדורות הבינים.

מלחמת הדת והמולדת הזאת לא הביאה טובה ליהודים כי אם עזרה לרעתם. לא הבאֶהמיים גדודי „בני חושים" עשקו ורצצו את היהודים, כי אם הכהונה הקתולית בצאתה למלחמתה בהכופרים פגעה לרעה לראשונה בהיהודים. אמנם גדודי „בני חושים" בהחלצם לצאת למלחמה על „הפלשתים" וה„עמלקים" — כאשר קראו להאשכנזים הקתולים — שרפו, בדרך הלוכם להחריב מושבות הקתולים, גם בתי יהודים, אף התעוררו בזעף־אף על היהודים העוסקים בהלואה ברבית, אבל לא מצאנו כל ראיה והוכחה בכתבי הקורות בימים ההם, כי קמו על היהודים לעשות להם רעה באשר הם יהודים; לעומת זה סבלו היהודים צרות רבות ורעות, וגם רדיפות והרגות מקנאי הכומרים והנזירים הקתולים. לראשונה העלילו על היהודים יושבי ערי הגבול במדינת באבריה על יד יערות בוהטיה, כי תומכים הם את „בני־חושים" בכסף וכלי זיין, ואז נרדפו ונהרגו רבים מהיהודים, כאוהבי הכופרים ועוזריהם בהרחבת הכפירה

והמינות[1]. הכהנים נזירי חבורת הדומיניקיים הדרשנים, אשר נוטל עליהם לדרוש ברבים נגד הכפירה של „בני חוש", כללו בדרשותיהם גם את היהודים, ויתלו בהם קלקלת הכנסיה והכהונה, ויסיתו את העמים והמלכים להעיר כל חמתם לראשונה ב„ענוי ארץ" — היהודים הירודים, הנגשים והנענים. כאשר לפני מאות שנה, בקום הכהונה הרומאית בעזרת צבאות „האחים" נוסעי הצלב להלחם בהמחמדיים והכופרים האלביגינזיים בדרום צרפת, היתה ראשית מעשיהם להרבות חללי היהודים, כן החלה מלחמת הקתולים ב„בני־חושים" ברדיפות היהודים והרגותיהם. ההגמון המגנצי גרש את היהודים היושבים באיפרכיא שלו (1420=ק"פ) בלי כל סבה ידועה, רק כי לא יוכל נשוא אותם „מפני רעתם וחטאתם". ולהכהן החסיד הזה יקרו בכל זאת קניני היהודים ורכושם, ויקח אותם מהיהודים, ובגרשו אותם ממדינת ממשלתו השאיר לכל נפש שלשים פרוטה, לזכר שלשים כסף שלקח יהודה איש קריות בשכר בגדו ברבו מחוקק דת הנוצרים[2]. במדינת אוסטריה — הארץ אשר בואת דמתה לספרד אחותה, כי בשתיהן מצאו היהודים מנוחה כל עוד לא קננו בתוכן הקנאה וממשלת הבהנים והנזירים, ושתיהן שבו ונהפכו לגיא התופת ובור צרה לבני יעקב, בהתגבר הסבלות והקנאה הדתית, עדי מצאו שתי האחיות התאומות אשה את רעותה ותתאחדנה ותהיינה למחלה אחת באחרית ימי הבינים — במדינת אוסטריה הרגישו לראשונה את עצמת המכאוב בהתגבר רוח הקנאה בכל עברת זרונה. גם את הארכי־דוכס אלבריכט, מושל ישר לב ונכבד, אשר קוה להתעטר בעטרת קסריות אשכנז — גם את האיש הישר הזה הסיתו הכהנים בהיהודים, פתוהו ויפת לעשות רעה ב„אויבי אלהים". הקנאים ידעו, כי יקשה להם להטות לב המושל הזה לעות משפט היהודים, אם לא יבדו מלבם שקרים. ספורי־בדים ועלילות שקר אשר העלילו על היהודים שונאיהם מנדיהם מימות עולם הפכו לבב המושל הישר לשנוא את היהודים ולרדפם בחמה שפוכה. ובימים ההם קרה מקרה, אשר הוסיף עוד שמן על להבה. שלשה נערים נוצרים הלכו בווינא לרוץ על חלקת הקרח אשר על נהר דאָנוי א (Donau) וישבר הקרח תחתם ויטבעו במצולת הנהר. ויהי כאשר בקשו אבותיהם אותם ולא מצאום, ויצא קול הברה בעיר, כי היהודים גנבו את הילדים וימיתום ויוציאו מהם את הדם להשתמש לצורך מצוה בחג הפסח הבא. גם נגלה אז עון היהודים ממקום אחר: אשה נוצרית, שמשית בבית כניסת הנוצרים בעיר עננס (Enns) גנבה חלת קרש מבית הכניסה ולדברי ההמון מברה אותה ליהודי עשיר ושמו ישראל והוא פרס אותה לפרוסות קטנות וישלחן בכל קהלות ישראל לזכות את כלן במצות חלול קדשי הנוצרים. שחיטת ילדי נוצרים וגניבת חלות הקדש היו בימי המאה הט"ו למספרם העלילות התדירות על היהודים, והמעלילים ידעו היטב, כי רעה ומרה תהיה אחרית הנאשמים העלובים. על פי פקודת הארכי־דוכס אלבריכט הושמו במאסר האשה הנוצרית שמשית בית הכניסה והאיש ישראל ואשתו, ונתייסרו ביסורים קשים עדי הביאום לידי הודאה. כתבי הזכרונות אמנם לא יספרו לנו את התחבולות, אשר בעזרתן

---

[1]) עיין אֶשבאַך: Gesehichte Kaiser Sigismund-s III. p. 51 וגם וואלף: Studien zur Jubelfeier d. Weimarer Universität p. 22 Note.

[2]) Stobbe, Diplomt. Geschichte etc. p. 191

הביאו את האומללים להודות על חטאים שלא חטאו; אך דרכי החקירה והבקרת של דורות הבינים נודעו לנו מכבר.

אז יצא כתב הדת מטעם הארכי־דוכס אלבריכט לשום במאסר את כל היהודים אשר במדינת ממשלתו באור הבקר ביום אחד (י' סיון ה"א ק"פ=23 מאי 1420)[1], והפקודה האכזריה הזאת יצאה לפעלה בכל תקפה. בעת ההיא החרימו למלכות גם את כל נכסי היהודים בעלי היכלת והעניים גרשו מן הארץ. בבתי האסורים הושיבו את הנשים בחדרים מיוחדים ואת הילדים הפרידו מאבותיהם. אז באו לחדרי כלאם הכהנים עם הצלבים וכלי הקדש בידיהם, ובדברי אהבה וחן והמה פתיחות דברו על לב התפוסים הנעגים להטיר דתם. אחדים ברפיון רוחם לא עמדו בנסיון ויצילו חייהם בקבלם את הטבילה. אך אלה היו המעטים, והרוב היו בעלי לב כביר ואדירי אמונה ויטרפו בכפם את נפשם ונפש בני ביתם, נשיהם ובניהם, ויחתכו את גידיהם ועורקיהם ברצועות עור או בחוטים וחבלים ובכל כלי מות מן הבא בידם. הנשארים בחיים נהלכו כמו צל וכחם עזבם אחרי ימי עני בבתי כלאים וענויים קשים בכלי חובלים. בניהם נגזלו מזרועותיהם והובאו לבתי מקלט הנוצרים לגדלם על ברכי הדת הקתולית. אחרי שנת עמל ותלאה יסורים ומכאובים קשים נחרץ משפט הכלואים לעלות על המוקד (ט' ניסן ה' קפ"א=12 מארץ 1421). בווינא לבדה נשרפו מאה יהודים על האחו אשר לפני הנהר דאנויא. אחרי כן הוציא הארכי־דוכס אלבריכט

---

[1]) המקורים לגזרת הגרוש הכללי הזה מאוסטריה נמצא בהכרוניקות ובכתבי העדות אצל פיץ Pez וקורץ ונאספו בספר Juden in Oesterreich עמוד 98 וגם מע' 155 ולהלן, ווייזנער רעגעסטען חלק א' סימן 163, המקור העברי הוא בשו"ת תרומת הדשן בפסקים (צ"ל בשו"ת סתם. שפ"ר) סימן רמ"א וויזנער מתקן את הזמן 24 מאי שנמצא אצל קורץ על פי הזמן שנמצא אצל בעל תרומת הדשן י' סיון והוא 23 מאי והדין עמו. הסופר הספרדי הנוצרי אלפונזו די שפינה בספרו „מבצר האמונה" (Fortal. fidei) מביא עם המאורע של האשה השמשית בבית הכניסה של הקתולים בעננם גם המעשה בשלשה הנערים שנמצאו בנהר דאנויא גם ירשום את הזמן 1420=ק"פ בצדק, אך ללא אמת מייחס שני המאורעות ליתי מלכותו של הקיסר פרידריך השלישי. גם בדבר שרפת שלש מאות יהודים בווינא יאמר די שפינה, כי היה זה לענג על רצחם שלשת הנערים וחללם קדושת הנוצרים בננבם את „החלה הקדושה". גם הדוקטור עק הידוע למתנגדו של לוטיר בספר השמנה על ישראל הנקרא „יודענביכלייג'ס פערלעגונג" יביא שני המאורעות בקשר ויחס, אך יתקן טעותו של די שפינה ויגביל זמן המאורע ביתי מלכותו של הארכי־דוכס אלבריכט. מאלפונזו די שפינה לקח גם היהודי אושקי בספרו בלשון פורטוגלית „תנחומות" וגם הוא מיחס המאורעות בטעות אל „Federico III. № 9) Emperador" ומהם נשתרבבה הטעות גם אצל המקורים השניים להם (רבי מנשה בן ישראל, מינדלסזהן, קרדוזו ואחרים). עכ"ל הרב המחבר.

וראיתי להביא בזה דברי המקור העברי המחזקים את פרטי הידיעות מהגרוש הזה, שיפרוט אותם הרהמח"ב ולא נתבארו בהמקורים הלועזים. בתרומת הדשן סימן רמ"א נמצאה שאלה: „חבורת אנשים ונשים והרבה נפשות הלכו מעיר לעיר לשמחת נשואין ועברו דרך עיר אחת של טושל רשע וכל משרתיו רשעים, והעלילו עליהם לחייבם מיתה והריגה; תפשום כלם וחלקום העירונים בכל העיר בבתיהם כל איש וכל אשה, וייסרו אותם בתפיסות חמורות ובשאר יסורים וגם פתו בהם תמיד הכל כדי להטיר דתם, ויהיו אז פטורין נופן וממונן. והיו בתוך התפיסה כמה זמן (לפי המבואר בפנים קרוב לשנה של מה) איש ואשתו, ויהי כי ארכה לחם צרה המירו מקצתן מן האנשים ומן הנשים... ומקצתן נמלטו ביהדות מן התפיסה. גם אותם ש ה מ י ר ו חזרו כלם לדת האמת, אלא שמקצתם שהו לברוח, והיו בהם נשים שכבר המירו דתן... ונמסר הדבר... והכירו בהם הגוים הללו שתפשום... ורוב מן החבורה אנשים ונשים עמדו בנסיון ונהרגו על קדוש השם, מה משפט הנשים אם הן כהנות וכו' — בהמשך הדברים בהתשובה הזאת יאמר הר"י איסרלין:

האוסטרי כתב הדת, כי מהיום ההוא לא יראה ולא ימצא איש יהודי באוסטריה.

והבנסיה הקתולית לא הצליחה לרכוש לה את נפשות היהודים ולשמוח בהגרים אשר נכנסו תחת כנפיה. רוב הממירים את דתם לאנסם מצאו תחבולות לצאת מן הארץ ולשוב לדת ישראל; ויצאו למדינת ביהם (באָהמיה) הקרובה, ששם משלו „בני חושים", או הרחיקו ללכת עוד יותר מול צפון למלכת פולניא או נגבה למלכות איטליה. עד היכן היתה מגעת אמונת יהודי אוסטריה ודבקותם בדת מורשה נראה ממעשה איש אחד צעיר לימים. בין אלה שהמירו את דתם נמצא בחור אחד, יפה מראה, נעים ונחמד עד מאד, אשר מצא חן בעיני הדוכס פרידריך שהיה אחרי כן קיסר אשכנז ויאהבהו מאד, ויט לו חן וחסד וישימהו לבן ליויתו, ובהיות הבחור הזה עומד במקום גדולים ואהוב ונחמד לרבי המלוכה וגדוליה, ובשבעו תענוגי בני האדם וחמדות החיים זכר את תורתו ואת עמו אשר עזב ותשתוחח עליו נפשו, ויהגה נכאים וילך קודר בחמת רוחו ומבשול לבבו, ויגל מחשבתו לאיש חסדו להדוכס פרידריך, כי כלתה נפשו לשוב לדת אבותיו. הדוכס התאמץ להסב לב הצעיר ידידו ואהוב נפשו ממחשבה זרה כזאת, ויתן צו לאחד הכהנים לדבר על לבו ולהחזירהו למוטב. אך כאשר ראה ונוכח הדוכס, כי לשוא ישחית דברו עם „המוכה בסנורים והחוזר לסורו", מסרהו לידי שופטי האמונה ונחרץ משפטו למיתת שרפה. ויעלה העלם על המוקד בעצמו, מבלי אשר הוגשו ידיו ורגליו לנחשתים, וישורר שירי קדש, שירי תהלים, ויומת מות קדושים[1].

בין כה וכה ומלחמה עזה בחמה שפוכה בין „בני חוש" הבאָהמי ובין האשכנזים הקתולים התלקחה או בכל תקפה. עמים רבים לקחו חבל בהמלחמה הכבדה על דבר סדר הקדוש על הכוס במשתה הערב — הפעולה הקדושה בהדת הנוצרית — ודם אדם נשפך או כמים. הקיסר זיגיסמונד ראה כי בחיל ארצות אחוזתו לבדו לא יעצור כח לבצור רוח הכופרים המתפרצים מלפני הכהנים והמלכים, ויקרא אל כל צבאות מלכות אשכנז ובנותיה להתאסף אל דגלו. ויתאספו המונים המונים עבדי הארץ (לאנדסקנעכטע) שובבים ופראים כחיות השדה; גם בני ברבנט (בילגיים) והולנדיים נשכרו או לעבוד בצבא קיסר אשכנז בעד בצע כסף. מכל ארבע פנות ארצות אירופא התיבונה נהרו גדודי השכירים המזוינים, מסביב לעיר הבירה פראג, ששם נמצא הגבור העור צ י ס ק א (Ziska), אשר בכחו וגבורתו עמד בפני אלפי רבבות אויביו אשר נקבצו באו להלחם בו. ויהי כעבור גדודי ממלכת אשכנז לבא למקום מערכת המלחמה, וימצאו הגבורים האלה מקום להראות כחם וגבורתם ואמץ לבם ברצחם נפשות היהודים אשר פנעו בדרכם, כדבר אחד מרושמי זכרונות העתים ההם לאמר: „... או נתקבצו מכל תפוצות אדום (הקתולים) מארבע כנפות הארץ... לנקום נקמת אלהותם מאת בני החושים יושבי מדינת פיהם. ויהיו אנשי בליעל במדינת הולאנט (הולאנדיה) ומדינת בראבאנט (בילגיה), אשר שונאים

ו„בגזרת סיון שהיתה ביום י' סיון שנת ק"פ לפרט עד קפ"א ט' ניסן" ועל פי הדברים המפורשים האלה קבל הרהמ"ח את הזמן שנמצא בפנים. שפ"ר.

[1] Wertheimer, Juden in Oesterreich אצל Arenpeck, Chronicon Austriacum. S. 99 Note

את בני ברית שנאת מות, נתנו לבם להרוג ולאבד את כל היהודים שמצאום מיושבים בדרך הליכתם ויאמרו: אנו נוסעים למרחקים לנקום נקמת אלהינו, ואלו אשר המיתו אותו אנו עוברים עליהם? ואז נפל פחדם על כל בני ברית שהיו יושבים במדינת רינוס...". כן רצחו נפשות היהודים, אם לא נאותו להם להמיר דתם, בכל מדינות הרינוס, בתורינגיה (Thüringen) אשר באשכנז התיכונה ובמלכות באבריה. ו„נוסעי הצלב" אלה היו מאיימים את היהודים ומבהלים אותם לאמר, כי אחרי אשר ינצחו את הכופרים „החושים" בבוהמיה ובשובם מדרכם מהכות את הסלבים ישיבו ידיהם על היהודים לכלותם מעל פני האדמה כליון חרוץ. מכל עבר ופנה באו מכתבים מודיעים מהסכנה הנוראה המרחפת על ראשי יהודי אשכנז לגדול התורה והחסיד שבדור ההוא הרב במגנצא (מאינץ) רבי יעקב ב"ר משה הלוי מולין (או ר' יעקב ב"ר משה הלוי סג"ל = מהרי"ל. נולד בערך שנת קט"ו ומת בש' קפ"ז)[1]. הוא רבי יעקב הלוי הנודע בשם מהרי"ל בעל המנהגים בבתי כנסת לישראל אשר במדינות אשכנז, אונגארן ופולין קטן וגדול, ואליו מיחסים גם כל נגוני התפלות והפיוטים הנהוגים בכל תפוצות ישראל בקהלות המדינות הנזכרות. ויבקשו כל בני הקהלות את הרב החסיד הזה כי יבקש רחמים בעדם להסיר מעליהם רוע הגזרות. והרב החסיד רבי יעקב מולין שלח מלאכים לכל הקהלות הקרובות בארץ אשכנז, כי יקבלו עליהם לגזור תענית בין כסא לעשור (קפ"ב) ותענית שלשה ימים רצופים לילה ויום בכל חמר תענית יום הכפורים מיום מוצאי יום טוב של סכות, להרבות באותם הימים באמירת סליחות ותחנונים שק ואפר עם וידויים שונים, ככל הסדר אשר הורה אותם. ימי עני פחד וערדה היו הימים ההם ליהודי אשכנז, ובענות נפשם באו לבקש רחמים והתחנונים על נפשם, כי ה' איש מלחמה ילחם ל„בני־חוש" בהקתולים האשכנזים ויפר עצת אויב ומתנקם, ובפעם הזאת לא שבה תפלתם ריקם. עוד מעט והקיפה השמועה את כל נאות אשכנז, כי כמעט שמעו אנשי הצבא השכירים במחנה קיסר אשכנז, כי הגבור הנערץ העור צ י ס ק א הולך וקרב עם גדודו אל העיר זאַאץ (Saaz) וחיל וערדה אחותם וינוסו כלם מנוסת חרב ויעזבו את מחניהם ואת אהליהם, וינוסו בשבעה דרכים לשוב לארצם ולמקומם, רעבים ויחפים, עיפים וחלשים מעמל הדרך; רבים נהרגו על ידי הבאַהמיים הרודפים

---

[1]) עיין על אדותיו בספרי הביבליוגרפים וביחוד בגידעמאנן בספרו תולדות החנוך בישראל חלק ג' עמוד 17. שם מבואר מבטא המלה של כנויו של מהרי"ל מולין = Möllin. מנהגיו נתקבלו בישראל ונכתבו ונאספו ע"י תלמידו רבי זלמן משוטינווערא (Steinward). עכ"ל הרב המחבר. והנה בהיות השפעת הרב הזה גדולה מאד על הדת המעשית ברוב קהלות ישראל שבאירופה, כי כל מנהגיו עלו בשולחן הערוך שלפנינו ע"י רבנו משה איסרליש בעל המפה בהגהותיו, אשלים בזה פרטים אחדים עפ"י גידעמאנן בהנ"ל ווייס (דור"ד חלק ה' עמוד 245—248). בני זמנו היו קוראים אותו גדול הדור (האגור). ואבו ר' משה היה מגדולי ריינוס ויושב מגנצא (שו"ת סי' כ"ו). רבו המובהק היה ר' שלום מניישטאט והוא היה אומר: הדבר שיצא מפי שיש בהור מהר"ר שלום לא דבר ריק הוא וכו' (במנהגים). הוא היה מעטיק גדול בתלמוד, אך לשונו מגומגמת מאד, כי כותב הוא בדרך קצרה (ובכ"ז בבאו לפרשת המנהגים יצא בארוכה), ויש ידים להשערה שהיה מבעלי הסוד. יש להוסיף, כי מלבד השו"ת והמנהגים שנדפסו, נמצאים ממנו בכ"י לקוטי פסקים וכ"י ברשימת אוצרות חיים נומר 370, 371, 747. את פרצוף פניו המוסרי והתמימות והחסידות הנפלאה שלו יראו הקוראים מהמגילה שחנני מעתיק להלן בהערה הסמוכה. שפ"ר.

אחריהם, ורושם זכרונות הימים ההם יספר לאמר: „וחזרו בני בליעל... בפחי נפש... גם נפלו איש בחרב רעהו שגזלו ושחמסו יחד מחסרון צדה, וראיתי חוזרים באיגרא (Eger) ושאלו פת לחם על פתחם של יהודים ולא הזיקו גם לתינוק אף בדבור פה"[1].

והדומיניקים הדרשנים אשר להם היתה המצוה מטעם הכהונה הרומאית לדרוש ברבים נגד הכפירה ההוסיטית, לא חדלו מפקוד גם את היהודים בדרשותיהם בפקודת קנאה ואכזריות, שנאה ונאצה, להעלות עליהם חמת בני עם הארץ הקתולים. מבמת בית התפלה הרעימו בקול קנאתם ההוללה על „בני חוש" הכופרים והיהודים, ויעידו בשלומי אמוני הקתולים לבל יבאו עמהם בדברים ובמשא ומתן ויסיתו אותם לשלוח יד ברכוש היהודים וגם בנפשם. אז פנו היהודים בבקשתם — ואין ספק בידים מלאות נושאות מנחת כסף — אל האפיפיור מרטין החמישי, והשתדלותם עלתה בידם

---

[1]) כל הרצאת הדברים (רילציון) זאת לקוחה מגלת ספר של מהרי"ל בכ"י, נתפרסמה ע"י שד"ל (בהליכית קדם אמשטרדם תר"ז מעמוד 79 ולהלן). בכל המגלה לא נמצא רשום זמן המאורע, ורק בעמק הבכא לר' יוסף הכהן (עמוד ע"ד) נמצא הזמן 1420=ק"פ. המנין המוטעה הזה לקח גם צונץ (דו"פ עמוד 48) מבלי לבקר אחריו, אך הידיעה כי „איתרחיש ניסא שפתע פתאום כחצות הלילה נפל קול בהלה בתוך חיל הגדול של אדום... אצל העיר זאצשא במדינת פיהם וברחו כלם מנוסת חרב וכו'" אומרת לנו בפירוש שהיה המאורע בשנת 1421=קפ"א לעת המלחמה ע"י העיר Saaz אשר בבוהמיה. ע"כ תמצית דברי המחבר. והנה המגלה הזאת היא אחת מרשימות הזכרונות היקרות מבני הבינים, ועל פי אותות התמימות ורוח החן של החסידות והאמונה השפוך עליה ראויה היא להתפרסם בקהל חובבי בינה לעתים בישראל וליקרת מציאותה עתה אביא בזה ראשי פרקים ממנה:

„בימי מהר"י סג"ל (מהרי"ל) ע"ה נתגלגל מעשה גדול ע"י מה"ר אביגדור קרא ע"ה שהיה מיושבי עיר פראגא שהיא עיר המלוכה במדינת פיהם. והוא (ר"א קרא) היה נושא חן בעיני המלך והקדים (שד"ל מתקן: והקריב) אותו אליו וכו'... ויהי כשמת אותו המלך (וועצעסלאב) עמד גלח אחד והיה שמו חוש (Huss) גם כן בימי מהר"ר אביגדור הנזכר, והיה מושך אליו כל בני העיר ההיא והודיעם היחוד האמתי, והיו מחריבים (החושים) את כל בית תפלתם ושרפו פסיליהם באש, והיו מיסרים הגלחים והכמרים בכמה מיני יסורין, ונאספו אליהם רוב בני אותה מדינה, ונתנו את לבם להפר אמונתם וכו'. לבסוף נתועדו יחד הקיסר מאונגארן שהיה שליט על הנוצרים בכל מדינות אשכנז וכל שרי המלכות פחות וסגנים לעיר קושניץ (קושפניץ) במדינת אילזיש (עלזאס) ונתייעצו יחד ושלחו אחר הגלח חוש הנזכר לבא אליהם, ויתוכחו עמו... ועל זה עשו לו במחונות גדולות ועצומות להיות מובאו וצאתו בשלום בלי פגע רע. וסמך על דבריהם הוא וכמה חברים עמו. סוף דבר התלו בו ושרפו אותו וכל הספרים שלו עמו, שהיו תל גדול, ובשנשרף עמדו כמה גלחים בלי שום אונס ואמרו: אנו נטות גם כן כשם שנשרף זה „החוש" באמונתו, והניחו לשרוף את עצמן, והיו בני אותה מדינת פיהם נשבעים שיכותו או ינקמו דם אחיהם הנשפך... ואז נתקבצו מכל תפוצות אדום מארבע כנפות הארץ ונתוועדו כל איש מבן עשרים שנה ומעלה לנקום נקמת אלהותם מאת „בני־החושים" יושבי מדינת פיהם. ויהיו אנשי בליעל דמדינת הולאנט (הולנדיה) ומדינת בראבאנט (בילגיה) אשר שונאים את בני ברית שנאת מות, נתנו לבם להרוג ולאבד את כל היהודים שמצאום מיושבים בדרך הליכתם, ואומרים אנו נוסעים למרחקים לנקום נקמת אלהינו, ואלו אשר המיתו אותו אנו עוברים עליהם, ובכן נפל פחדם על כל בני ברית שהיו יושבים במדינת רינום"....

„והא לך אגרת אשר שלח מהר"י סג"ל בזמן ההוא מק"ק טגנצא אל כל יושבי הארץ".

„נחנו הפעוטים צעירי הצאן, ראינו הצרות הגדולות המתרגשות בכל אשכנז, כי אתמול באו לנו כתבים מאחינו ורבותינו בקולוניא, מרווילד, איגר, נורנבערק, ערפורט וכו'... ולפי דעתנו אין להשען רק על אבינו שבשמים, אע"פ שבה לאל אנשי מקומנו, העצה והמזן העם עומדים לימיננו... אך שוא תשועת אדם... ותפשנו אומנות אבותינו וקבלנו בהסכמה אחת וכו' להתענות אחר שבת בראשית א', ב', ג' ימים רצופים לילה ויום כל מי שהוא מבן כ' שנים ומעלה אנשים ונשים,

להשיג ממנו אמר (בולה) (22 פיברואר 1422) [1] בדברים טובים מאד לישראל ובדברי מוסר ותוכחה לשונאיהם מנדיהם, לאמר: תורת הדת הנוצרית ממקור ישראל יצאה ומתורת משה נולדה, וקיום עם ישראל בין העמים מקיים ומאשר אמתת הדת הנוצרית. האפיפיור צוה על הנזירים הדרשנים מדרוש ברוח קנאה נגד היהודים, והחרם אשר החרימו הקנאים את הנוצרים הבאים בדברים עם היהודים בטל האפיפיור וישימהו לאל. האפיפיור הוסיף לדרוש מהנוצרים להיות נוחים בהליכותיהם עם היהודים ודורשים שלומם וטובם; וישב ויקיים בכח קדושת כהונתו את כל הפריוויליגיות שזכו בהם את היהודים האפיפיורים שהיו לפניו. — אך לאמר האפיפיור היה אז תוקף ועז במדה אחת כאשר לפקודות קיסר אשכנז, ויועיל ליהודים במדה הזאת אשר מצאו תועלת להם בהחסות וההגנה שהגין עליהם הקיסר זיגיסמונד. רוח אירופה הקתולית היתה ונשארה רוח הקנאות וההזיה הדתית. הכומרים הנזירים לא חדלו בכל זאת להסית את העם בגוי אשר זעם אלהים, לעורר את בני עם מרעיתם להרע ליהודים, להצר להם וגם להמיתם. גם האפיפיורים שקמו אחרי מרטין החמישי לא שמו לב לה„בולה" הזאת ולא חשבוה וישובו ויקיימו כל גזרות הכנסיה וכל חקיה מאז ומעולם להבדיל לרעה את עם ישראל מכל עמי הארץ. מבלי לשעות אל דברי האפיפיור וקיסר אשכנז ובתביהם גרשו אז אזרחי קולוניא (קאֶלן) את היהודים מעירם, אשר בה, לפי ההשערה, נתיסדה לראשונה קהלת ישראל בימי קדם קדמתה. היהודים גרשו

להתפלל גם תפלת נעילה, ואפילו עוברות ומיניקות נתקן ענוין כפי כחן, אין נקי אפילו יונקי שדים יצטערו עמנו אולי יראה ה' בעניינו, וכו' וכו' (ואחרי שיסדר המהרי"ל סדרי התפלות הסליחות והעוידויים יאמר): ועם כל זה לא נתרשל לפעול ע"י אחינו שבנורנבערק ונלמוד מאבינו הזקן שהתקין עצמו לדורן ולתפלה וכו'". וחותם:

נאום כותב בדמע וצרה משרתכם הקטן הלוי (ר' יעקב סג"ל=מהרי"ל).

(וחותם דבריו בעל המגלה)

„קיימו וקבלו היהודים... הדבר אשר גזר פי שיש מהור מהר"י סג"ל. ותעל שועתם השמימה ואיהרהיש ניסא שבפתע פתאום וכו' (כמו שהבאתי בפנים). ושמעתי אז באיגרא (Eger) שהיו בה היהודים בפחד גדול, עד שנתן מהרן ע"ה סימן לדביתהו הרבנית מתי שתשמע קולו צועק (לאות כי גדודי הקתולים הולכים וקרבים) אז תשחוט את הנערים (לבל יאנסום להמיר דתם)...

עוד יוסיף בעל המגלה לפרוש שמות כל הקדושים שנהרגו בידי חיל הקתולים בהאספם לארץ ביהם. אך יחתום דבריו ויאמר: „ובחזירתן לא עשו דבר. וכאשר לא היה לבני־חושים ראש (אחרי טות הגבור העור צישקא) הניחו מחשבותם ורובם חזרו לסורם, ועדיין המדינה פיהם בסחלוקת באמונתם... ובהר אחד שנקרא תאוור (Tabor) מיושבים בני־חושים ואין להם לא צלמים ולא גלחים". שפ"ר.

[1] אצל Raynaldus, annales eccles. ad. an. 14 22 № 36: בהבולה הזאת נאמר מפורש, כי הדומיניקים הדרשנים הסיתו את העם בהיהודים quaecunque per praedicatores contra ipsos Judaeos etc. לא נודע לי מאיזה מקור לקח צונץ הידיעה, כי הפפא מרטין החמישי שלח בולה ביום 14 פיברואר 1426 נגד היהודים, מבולה של האפיפיור הזה נגד היהודים לא אדע ובסופרי קורות הכנסיה הקתולית Raynaldus גם Mansi לא נמצא דבר מזה, והם יספרו רק מ„בולה" לרעת היהודים שהוציא האפיפיור שכהן אחרי מרטין והוא אבגינוס הרביעי (Eugenius IV), ושם השיב האפיפיור כל חומרי הדינים והגזרות הקשות על היהודים לקדמותם. אך הבולה הזאת נתנה מאבגינוס ביום 8 אויגוסט 1442 (אצל Raynaldus בשנה הנ"ל № 15) ובה נאמר בפירוש שהאפיפיור הנוכחי (אבגינוס) מבטל את הזכיות והחרות, ויפויי־כח וכו' שוכח כהן את היהודים האפיפיור שקדמהו מרטין omnia et singula privilegia, exemptiones, libertates, immunitates, concessiones et indulta per nos ac Marti-

מחומות העיר קאָלן „לכבוד אלהים והאם הקדושה", כאשר אמרו וכתבו אז זקני מועצת העיר, ויתיישבו היהודים בעיר המגרש מעבר לנהר רינוס, בעיר „דיאוץ" (Deuz) (בשנת 1426=קפ"ו)[1]. גם מהערים אשר בגרמניה הדרומית ראבינסבורג (Ravensburg), איבערלינגען (Ueberlingen), לינדאוי (Lindau) גרשו את היהודים בעטיה של העלילה הנתעבה והנכזבה — עלילת הדם[2].

בצוק העתים האלה אין פלא כי העבדוה הספרותית של יהודי אשכנז היתה קלה ודלה. עקת אויב, אגרוף רשע ורצח ונגישות ורדיפות בלי־חשך ובלי הרף טמטמו לב יהודי אשכנז וירדו במעלות רוחם מטה מטה. גם בדרישת התלמוד לא נמצאו אז באשכנז רבנים גדולי התורה רק במדה בינונית. רבנים אחדים נתמנו מטעם הרוכסים המושלים; למצער יודעים הננו, כי הקיסר זיגיסמונד צוה לאחד היהודים מסוכניו ועושי דבריו חיים (Haym) מעיר לאנדסהוט „למנות שלשה רבנים (יודענמייסטער = מורים יהודים) בממלכת אשכנז[3]. אחרי כן צוה להשר רואה פנו קונרד איש ווינסבערג (Conrad v. Weinsberg) למנות את הרב אנזילם מקאָלן (רבי אנשיל הלוי) היושב בנירנבערג לרב ראשי על כל קהלות אשכנז ומעל לגבולותיה[4]. אפשר הדבר, אף אם לא נדעהו בבירור, כי הרב הזה לא קבל את המשרה הכבודה או הכבדה הזאת. ישיבות לדרישות התלמוד היו אז מעטות באשכנז. ראש הישיבה היה מחויב להעלות מס למושל המדינה בעד הזכות להחזיק בית־תלמוד עם תלמידים מקשיבים לקחו, אף כי ראש הישיבה לא קבל מהקהלה כל שכר בעד עבודתו, וכמה פעמים קרה שלא נתן כלל הרשיון לזה מטעם הממשלה, או כי נעשו כמה גדרים ואסורים לצמצם מדת הרשיון הזה ולהגבילו[5]. מלבד רבי יעקב מולין (המהרי"ל) (עיין למעלה עמוד 138) יודעים הננו מפרק הזמן ההוא רק איש אחד חכם תלמודי שוכה לשם: רבי מנחם ממרזיבורק (Merseburg), ונקרא גם כן בכנוי „מעיל צדק" וזמנו בהשנים שבין ה"א ק"פ—ר"ל (1420—1470)[6].

---

num Papam V... facta vel conessa... cassamus, revocamus et annullamus. ואם הוצרך אבגינום לבטל את זכיות כרמין הנה מוכח מזה כי כרמין בעצמו לא בטל בחייו את הפריוויליגיות שחנן בהם את היהודים.

[1]) צונץ בהנ"ל; ועיין: Weyden, Geschichte d. Juden in Köln S. 196; Stobbe p. 93 № 82; 191 fg.

[2]) עמק הבכא לר"י הכהן עמוד 75.

[3]) Aschbach, Geschichte Kaiser Sigismund's III. S. 460; Regesten und Jtinerar V. 10 Novemb. 1426; Stobbe S. 259

[4]) Güdemann, Geschichte d. Erziehungs-Wesen III S. 36.

[5]) Heffner, Juden in Franken S. 63. Anmerkung Würfel a. a. O. p. 139. Beilage XXV.

6) מהרב הזה נדע רק ידיעות מעטות ומקוטעות. רבי יעקב ווייל (שו"ת סי' קל"ג) יספר מכנו: „תחלה אבאר לכם מי הוא הרב המובהק ר' מנחם ממירזבורק... דירתו היתה במדינת זכשן, היה לבדן מופלג גדול בדורו, הרבה דיינים ופסקים שכתב וקבץ וחבר כהם ספר גדול... וכל מנהג מדינת זכשן אחר אותו ספר. רבי יהודה מינץ (מהר"י מינץ) בשו"ת (סי' י"ג) יאמר: מהר"ר מנחם מירזבורק ז"ל שאיון וחקר ותקן שלא למאן בזמן הזה וכו'. הגאון הר' יעקב מרגליות הביא דברי הרמ"ם, גם רבי שלמה לוריא (מהרש"ל) (בים של שלמה יבמות פי"ג סימן י"ז) יאמר: נהגו בימים האחרונים שלא

הוא חבר ספר גדול בדיני אישות גיטין וקדושין ודיני ממונות וגם דיני מסים בהקהלות ועונשים וקנסות, ויהי הספר הזה מצוי בזכסן, ופסקיו היו לקו ומשקלת אל בעלי ההוראה. בכל אופן עזב את הדרך הכבושה מבני דורו או הרבנים שקדמוהו המהרי"ל ורבי אייזיק מטירנא, לשום לב על מנהגי בית הכנסת, ולעסוק במנהגים קלים וקטנים. בהמשך העת היה רבי מנחם ממרזיבורק נחשב לאב לתורה וגדול ההוראה והוראותיו ותקנותיו נתקבלו בקהלות אשכנז. ובהיותו נשוא פנים ודבריו היו נשמעים בעמו ובארצו תקן תקנה טובה ומועילה מאד לשעתה. בימים ההם היו היהודים עוד משיאים את בנותיהן לאיש כשהן קטנות. על פי דין התלמוד נשואין כאלה, אם נעשו שלא על דעת האב כי אם על דעת אחיה ואמה, אין להם כל תוקף ועז אם תמאן הנערה ותגלה דעתה זאת בפני שלשה (המאון). רבי מנחם ממירזבורק מצא כי בטול־הנשואין בגלוי דעת האשה לבד, בא לפעמים מתוך כעס וקטטה קטנה ברגע אחד, וימצא אותו לבלתי מתאמת אל מדת דרך ארץ והמוסר, ויתקן, כי בזמן הזה אין להניח הקטנות למאן, כי אם להתגרש בגט פטורין כחוק, וטעמו ונימוקו עמו, כי לפעמים אי אפשר לברר זמן ההתבגרות, אם יצאה מכלל מאון אם לא, ומאון כזה אינו נעשה תמיד בבית דין של רבנים מומחים. התקנה הזאת נתבטלה אחרי כן והרבנים שבו להורות כחק המאון אשר בהתלמוד [1]).

נפלא הוא החזון, כי באותה העת, אשר כל ידיעה וכל השכלה מחוץ ללמוד התלמוד נחשבו ליהודי אשכנז כדברים שאסור לעסוק בהם וכל חקר־דעת היה לחרם, וגם הנוצרים לא נתנו להם להכנס להיכל החכמה ויחסמו לפניהם כל דרכי ההשכלה, נמצאו בממלכת אשכנז רופאים יהודים וגם מצאו להם מהלכים ודורשים בעצתם במערבות בני מרום עם הארץ הנוצרים [2]). הרופא יעקב איש שטראסבורג היה קרוא לרפאות חולים גם בערים מסביב וידרש לקוראיו שוחרי עצתו בפראנקפורט.

למאן מה"ר מנחם מעיל צדק... ונתפשטו תקנותיו וגזרותיו בכל ארץ אשכנז, וכן ביש"ש על גיטין פ"ט סימן ה' יאמר: תיקון גט שתקן ר' ליפמן על פי מהר"ר מנחם ממירזבורק. הנה כן מהר"י מינץ ומהרש"ל מעידים שניהם שר' מנחם הוא אשר גזר לבטל המאון בזמן הזה, ואם כן ר' מנחם ממירזבורק ור' מנחם מעיל צדק הוא איש אחד. ונראה כי אזולאי (חיד"א) עשה אותם לשני אנשים. והנה באשר כי מהר"י ווייל בשנת ר' (בעצם הספר בש"א המספר 1540 בטעות וצ"ל 1440. שפ"ר) מדבר בו כבאיש שחי בדור הקודם, הנה נופלת פעולתו במחצית השניה למאה השניה לששי. להקדים זמנו עוד יותר אי אפשר, אחרי כי המהרי"ל לא יזכירהו. בעל שלשלת הקבלה ואחרים קבעו זמנו במחצית השניה למאה הט"ו לטספרם ללא אמת. בסוף הספר שו"ת מהר"י ווייל נמצאים נמוקי מהר"ר מנחם מירזבורק. בהביבליותיקה הבודליאנית № 819 f. 40 b. נרשם: קצת נמוקי מהר"ר מנחם מירזבורק ואינם אותן שיצאו לאור: רשימת נייבויער. עכ"ל הרב המחבר. והנה מה שמחליט הרב המחבר, כי להקדים זמנו עוד יותר לפני המהרי"ל אי אפשר, אחרי כי המהרי"ל לא יזכירהו, הנה החכם ווייס (ח"ה צד 177) חולק עליו (אף שלא יזכירהו) ואומר: „עכ"פ נראה כי הוא קדם להמהרי"ל להוציא מלב האומרים שמהרי"ל קדם לו בזמן". ונגד ראית הרב המחבר, כי המהרי"ל לא יזכירהו, ירשום הוא (החכם ווייס) הסימן כ"ה, ששם העתיק מהרי"ל את נימוקי מהר"ם מירזבורק. שפ"ר.

[1]) על הנושא הזה עוד נשוב לדבר בדברי ימי ישראל חלק ז' פרק ב' בתולדות החריף ר' יעקב פולק. שפ"ר.

[2]) עיין: Kriegk, Frankfurter Bürgerzwiste 455; Heffner, Juden in Franken S. 11, 44. Beilage, D. G.; Wiener, Regesten a. a. B. S. 242, № 158

רב אחד בטדינת טירול ושמו ר א ו ב ן מצא חן בעיני הדוכס האוסטריי פְרידריך (אשר שב והתיר ליהודים הישיבה במדינות אחוזות ממשלתו) ובגלל היותו רופא אומן זכהו בחרות ממסים ושלומי המכסים. בעיר ווירצבורג ישבה אשה יהודית רופאת חולים, ושמה ש ר ה, אשר רבו שוחרי עצתה, עדי יכלה לקנות נכסי אחד האצילים, ויערבו אותה לטובה ראש כהני הכניסה (דאָמהערר) וכל האצילים אשר במדינת פְרַאנקען; ואחד הפרשים האצילים עמד לימינה להמליץ בעדה בבית המשפט [1]. בעיר ריגינסבורג הגישו החובשים או הבלנים (שהיו או עוסקים ברפואת חולים) קובלנא אל מועצת האזרחים, כי כל האזרחים מתרפאים מרופאים יהודים [2]. נראה הדבר, כי הרופאים היהודים למדו חכמת הרפואה בבתי מדרש להחכמה הזאת באיטליה, יען כי שם סבלו ונשאו את היהודים יותר מאשר בכל הארצות מסביב. בכל אופן לא עמדו יהודי אשכנז אז בקשר והתחברות עם אחיהם אשר בממלכות ספרד (ארגוניה וקסטיליה), כי רחוק הדבר, אשר ביטי מלכות האלמנה קטלינא וכהונת בינידיקטוס הי"ג, אשר כבר ידענו את טיבם ומעשיהם עם היהודים, יתנו להיהודים שואפי דעת להקשיב לקח בישיבות של מעלה לחכמת הרפואה בספרד הנוצרית.

---

[1] Heffen בהנ"ל S. 13, Beilagen, Urkunden v. J. 1419; Stobbe בהנ"ל S. 5. 279

[2] Gemeiner Regensburgische Chronik IV. 291

פרק שביעי.

מנוחה עד ארגיעה לכנסת ישראל יושבת ספרד.

היהודים דרושים מאד לחפצי המטלכה וכלכלת העם. יואן חשני ויועצו ואוהבו השר אַלברו די לונה היושב ראשונה במלכות קשטיליה. דון אברהם בנבנשתי, פעולתו לעמוד בפרץ לשובב נתיבות ולרפא הריסות הקהלות ביתי גזרת השמד. תקנת קשטיליה או תקנת וואלאדוליד. בני המשפחה הצוררת את ישראל די קרטגינה, היא משפחת הבוגד שלטה־פאבלו די סנטה מריה, ורעותיהם ורשעתם. הכנסת הגדולה בבסיליאה (Basel) ועצותיה הרעות על ישראל. עצה ותחבולה נגד ה„בולה" הרעה של האפיפיור אבגינוס הרביעי (Eugenius IV). שנאת בני שם הארץ להנוצרים החדשים. מלחמה נסתרה ורקטת תחבולות בסתר בין המוטרים האלה ובין אַלברו די לונה, השר היושב ראשונה במלכות קשטיליה.

(ה"א ק"ין—רט"ז=1430—1456).

בימים ההם וליהודי ספרד, האחרונים והיחידים בין בני עמם, אשר עוד נמצאו בהם אנשי רוח הוגי דעות, שוקדים על הידיעות המושכלות ומטפחים ומרבים את החכמות, ליהודי ספרד היתה הרוחה ונחו מצרותיהם עד ארגיעה. סערת השמדות קמה לדממה והונח להם כמעט מעקת אויבים קנאים ונוקמים, כהנים מבהילים והמונים שואפי רצח ובצע מעשקות. מעט מעט הטיבו ראות השרים האוחזים במושכות הממשלה, וחבא הרעת בלבם, כי תנואות הכהנים ועלילותיהם, ההרגות הגדולות בשנת קנ"א, המרות הדת בהמונים, הרבוי המופלג של האנוסים והמפותים אשר חדלו היות יהודים, מבלי שנהיו לאמוני הנוצרים באמת ותמים, הגזרות הקשות והוצאתן לפעלן עוד במדת דין קשה ואכזריות גדולה, ההבדלה לרעה את היהודים והפרת ברית המשא ומתן בינם ובין הנוצרים, כל אלה הרעישו מוסדות הממלכה, החלישו את כחה, רוששו הכנסותיה ויחישו את מפלתה וירידתה מטה מטה. אזרחי הממלכה היהודים העשירים נתרלדלו ויתרוששו ביתי השמדות, הבז והמשיסה; החקים הרעים נתקו בחוזק היד את כל קשרי המשא והמתן, המסחר ותשומת יד ביניהם ובין הנוצרים; וכאשר שבת המסחר ונשמו בתי המלאכה והעבודה, אז שבר האדם לא נהיה, עשר הממלכה בעוף התעופף ומקורות ההכנסה יבשו ואוצר הממשלה התרוקן. עד הנה היו היהודים המוציאים והמביאים בנכסי האצילים העצלים, הם היו חוכרי המסים והמוכסנים הממונים על תרומת המכסים מהסחורות הנכנסות להממלכה והיוצאות ממנה. כל העניינים האלה נמצאו בידי הסוכנים (אלמושריף Almoxarife)

היהודים ובחריצותם וזריזותם עשו המלך וגדוליו עשר רב. אך למן היום אשר נתפרסמה פקודת המלכה קטלינא ובולת האפיפיור המוסר מכהונתו בינידיקטום הי"ג, הפקודה אשר שקדו למלא אחריה ולקיים אותה בכל חמר מדת דינה הקשה, יבשו כמעט מקורי ההכנסה. מוכסנים נוצרים לא נמצאו או, כי לא ידעו את דרכי העסק הזה והנהגתו, וגם לא היה בידם די כסף לקחתו מידי המטשלה ולשלם לה סכומי כסף קודם הגבייה. הנוצרים החדשים לא בחרו בעסק הזה, לבל יאמרו עליהם כי עודם מחויקים ביהדותם, או לפי שבסור מכשול הדת מעל דרכם נשא לבם אותם לעלות למעלות יותר גבוהות. במדה גדולה ויתרה מאשר בהזמן שאחר המביחות וההרגות לעת המגפה השחורה באשכנז נרגש חסרון היהודים בכשרון דעתם ועבודתם החרוצה אחרי ימי השמדות בספרד.

את המגערת בכלכלת המלכה וסבתה — רדיפת היהודים — הבין והטיב לראות האיש החכם המדיני, אהוב נפש המלך דון יואן השני בקשטיליה, השר דון אלברו די לונה (Alvaro de Luna), היושב ראשונה במלכות, האיש אשר עליו נטש כל דברי המלוכה המלך הנרפה והענוג הזה. השר הזה היה פקח, חכם מדיני, זריז ומהיר וגם רב פעלים דורש תמיד טובת המלך והממלכה. ויגדל המלך את השר הזה וינשאהו, ובגלל חכמתו ודעתו בתכסיסי מלחמה ותכסיסי הנהגת המלוכה בעת שלום כבדהו מאד ולא עשה דבר גדול או קטן מבלי שאול פיו ועצתו, ויהי אלברו די לונה המושל הנגיד והמצוה בקשטיליא ורק בהכסא גדל המלך דון יואן השני ממנו. המשנה להשר הגדול הזה היה העליון לשרי חצר המלך פורטדו די מינדוזה, ושניהם שקדו לשום קץ להפרעות בסדרי הממשלה ולרפא את הממלכה מהשבר אשר נשברה בימי היות המלך נער קטן ואמו המלכה הקנאית והאפוטרופסים חברי המועצה אוחזים ברסן ההנהגה המדינית. ואיש סודם ויועצם היה איש יהודי חכם רב פעלים ויקר רוח ושמו דון אברהם בנבנשתי, וכה מצאה ידו לרפא גם שבר עמו (ועליו היו אומרים „שהסיר הרבה שמדות בממונו". שפ"ר). דון אברהם בנבנשתי (נולד—ה"א ק"נ מת לפני שנת רט"ז) הצליח למלט הונו וקנינו בשנות ההרגות והשמדות, ויצא מתוך ההפכה שלם בנפשו ורכושו ולא הפיר בריתו דת מורשה. פעולתו ותקפו בחצר המלך רבו ועצמו במדה כזאת, שאויבי שני שרי המלך הנזכרים למעלה (ואויבים רבים ועצומים היו להם) — היו נותנים טעם לשנאתם, כי שני השרים האלה הולכים אחרי עצת אברהם בנבנשתי וכל אשר יאמר להם כן יעשו[1]. השר אלברו די לונה פרץ את הגדר שגדרו צוררי ישראל בימי הפרעות בהממלכה, הוא החק שלא ישימו על שכם יהודי כל משמרת פקודה וכל משרה ממשרות המדינה ואף לא לפקיד בחשבונות הכנסות הממלכה. השר די לונה לא שם לבו להפקודה הזאת מטעם המלוכה והכהונה, ויפקיד את יוסף נשיא, איש מסובל בעשר רב, לחוכר־מוכסן בתרומת המכסים אשר על הסחורות המובלות באניות הבאות ממדינת הים לחופי ספרד (1427=ה"א קפ"ז), ואת איש יהודי, שלא נודע לנו

[1] Amador d. L. K III. p. 23

בפעולותיו ממקום אחר, ושמואל אלסודר שמו, עשה לחוכר המסים מצרכי אכל נפש או מס המחיה[1]. לטורת רוח הרב המומר הצורר את אחיו בני בריתו מלפנים שלמה־פאבלו די סנטה מריה ולמרות כתב הדת שנתן מטעם המלכה לפני שנים מעטות שבו היהודים להיות יוצאים ונכנסים בחצר המלוכה ורופאים ואנשי סוד להאצילים גדולי המטלכה (גרנדים). החכם התורני והדרשן הפילוסוף רבי יוסף בן שם טוב עמד בחצר המלך ותהי לו יד ושם בהיכלי השרים ורבי המלוכה, ורבי חיים אבן מוסה, הנודע בשמו המהולל בתור רופא חכם, היו לו גם כן מהלכים בחצרות המלכים והשרים. שניהם מצאו און בלבם להתוכח לפני המלכים וגדולי השרים בעניני הפילוסופיה הדתית וביחוד ביסודי אמונת ישראל ולהשיב על טענות הנוצרים נגד נצחיות תורת משה[2]. והטבת מצב ישראל ועלות אחדים מהם לגדולה נעשה בימי המלך דון יואן השני, שידענו בו כי היה רפה רוח ואין אונים, רק בידי אלבארו די לונה, האדיר במלוכה ואשר על פיו ישק כל דברי המטלכה ומבלעדו לא הרים איש את ידו ואת רגלו בכל קשטיליה.

ויותר מכל היהודים גדל השר די לונה וינשא את דון אברהם בנבנשתי, ויעשהו לראש הרבנים או רב בחצר המלך (el Rabi de la corte). בכח השררות הזאת היה לדון אברהם בנבנשתי המשפט לדון את כל הדינים בין יהודי לחברו, דיני ממונות וגם דיני נפשות; ובכן חזרו רבני ספרד לזכות ביפויי כח זה בימים קדמונים, אחרי אשר המלך דון יואן הראשון שלל מהם הכח הזה. דון אברהם בנבנשתי היה לרב רבני קשטיליה והמנחם לכנסת ישראל הגולה והסורה, הוא רפא שבריה ויחבש כל עצבותיה, וכה שבו נרפאו טעט טעט בצדקת האיש הרם הזה ובחסדיו המכות אשר חלו ביהודים הגזרות והשמדות, ההרגות והחקים הקשים והרעים. ובצדק אמרו עליו בני דורו „שהחזיק את התורה ולומדיה והסיר הרבה שמדות", וגם שם אל לבו לגדור הפרצות בהקהלות ולשים קץ להפרעות אשר רבו בימי הגזרות והרדיפות.

ובכנסת ישראל הספרדית היתה אז מבוכה ומבוסה. הקהלות הגדולות והעשירות נתדלדלו ונתרוששו בשנות הגזרות והשמדות עד כי רפו גם מוסרות הדת והכנסיה ועבודת אלהים כמעט שנשבתה. בתי אולפנא ותלמוד תורה לא נמצאו בהרבה קהלות, והנמצאים שפלו נפלו מיום אל יום; תורת היהדות אבלה נבלה ותופשי התורה הלכו הלוך וחסור, כי רבים מיודעי תורה בעלי הכשרון הפילו דגל היהדות מידם וילכו וידבקו בעם אחר וקהלות רבות נתיתמו ממוריהן ורבניהן. בצוק העתים ההם מטה גם יד בעלי הבתים ולא היה בהם עוד כח להחזיק לומדי התורה ומלמדיה; עוד מעט ולא נמצאו גם בתי כנסיות ובתי מדרשות להשארית הנמצאה, כי בתי כנסיות רבים הפך הכומר הקנאי פֶּרְרִיר וויסינטו לבתי כניסה להנוצרים. לרגלי כל המאורעות המעציבים ההם נשארה כל הכנסיה הישראלית בספרד ללא מורה ורב, ובערים רבות לא נמצאו שלשה יודעי דת ודין לקביעת בית דין שלשה. לעומת זה הרימו ראשם בני אדם שאינם מהוגנים ותלמידים שלא הגיעו להוראה, ויחפשו

---

1) בהנ"ל עמוד 32.

2) עיין ציון ד' בסוף הספר.

זימצאו נתיבות לבתי התקיפים ויהיו לשופטים ורבנים מורי הוראה וגם למוהלים ושוחטים; טובי העם החרדים על דברי התורה נמנעו או משאול שאלות אסור והיתר ומהשתמש ב„כלי הקדש", אשר בחזקתם לקחו להם קרנים ובעזרת נוצרים תקיפים פסעו על ראשי עם ישראל. בירידת קרן התורה היתה גם תורת המדות והמוסר הולכת ושוקעת, כי לא נמצא מנהיג הדור שיעמוד בפרץ וירפא הנהרסות. פעמים רבות קרו קטטות ומריבות בשעת התפלה בבית ה' והגיע הדבר עד הכאה וגם עד קרב בכלי משחית ושפך דם. עוז פנים שבדור, אנשים באים בימים וצעירים אנשי שחץ, בחפצם לקחת נשים מכל אשר בחרו היו הולכים ותולים עצמם בנוצרים תקיפים וביד חזקה התפרצו אל בתי בנות ישראל אלמנות או בתולות ויביאו אל ידיהן כסף או שוה כסף או שמו טבעת קדושין על ידיהן לאסון האומללות, אשר נאנסו לבחור אחת משתי אלה, אם לשבת צרורות אלמנות חיות כעגונות כל ימי חייהן או להיות לנשים לרשעים ואנשי חמס, כי היה קשה מאד להשיג מאנשי שחץ כאלה גט פטורין על ידי כפייה. הרעה היותר גדולה והמכה הנחלה אשר הוכתה בית ישראל בספרד היתה מכת שוט־לשון. בכל קהלה נמצאו אנשים חטאים עוכרי עמם אשר הלשינו את בני עדתם אל מערכות הממשלה או רַבֵּי (גראנדים) המלכה, ויתי מלכותו של יואן השני היו מובשרים מאד להלשנה ודילטוריא. או רבו סבסוכי מפלגה במפלגה, מפלגת העומדים לימין השר ראשונה במלכות אלבארו די לונה ומפלגת שונאיו שחתרו חתירות תחתיו להדיחהו למשואות; או רבו המוסרים נגד אחיהם היהודים שנטו אחרי השר הזה או היו במנגדיו; תוצאות ההלשנה היתה כי נלקו רבים בגופם וממונם והחבאו בבתי כלאים. נגד המשובה המוסרית הזאת המעוררת זועה ושממון התעורר דון אברהם בנבנשתי ויאמר לשים לה קץ במערכת תקנות לחק על קהלות קשטיליה.

אז קיים המלך בידי דון אברהם בינבנשתי את הכח והעז לקרוא את רבני הקהלות ופרנסיהן מכל כנסיות ישראל אשר בממלכת קשטיליה לעיר וואלאדוליד קרית מלך בימים ההם, להתאסף לארמון המלך להתקין „תקנות הקהלות בקשטיליה", אשר תהיינה לחק ומשפט לכל בני ישראל יושבי הממלכה והעברינים יענשו: בחרם והבדלה מכלל ישראל, שלא לצרפם בתור יהודי לכל דבר שבקדושה, לתתם במאסר או להגלותם ממקום שבתם, וגם איימו עליהם לענשם בענש מיתה. „תקנת קהלות קשטיליה", שנתקבלה מכל ראשי הקהלות ובדבר־מלך היתה לחק ומשפט בכל תקף ועז חקי הממלכה (בראשית חדש סיון שנת קצ"ב[1]), ספר־

---

1) עיין בציון הנ"ל. וז"ל מבוא ה„תקנה" (ממה שנמצא ממנה בעברית, כי המבמאים הספרדים השמטנו בזה וגם ראשי הדברים חסרים ובמקומם תבאנה נקודות) „.... לשלוח אנשים נאמנים מקהלם לנצור ארחות משפט ולהטהיק עצתו עמהם והקהלות יצ"ו עשו כאשר צוה ומהם שלחו לשר הרב הנזכר לקיים ולקבל עליהם את כל אשר יצוה ויסדר, ומהם שלחו מורשים נאמנים בעדם, ונדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם בחצר אדוננו המלך י"א (ישמרהו אל) במתא ואלאדוליד ובעשור אחרון לחדש אייר מהשנה הנזכרת למעלה, משנת מאה ותשעים ושתים לפרט היצירה [במתא ואלאדוליד הנזכרת] אנו עדים החתומים למטה היינו מצויים בבית הכנסת הגדולה, אשר במגרש היהודים של הקהל הקדוש קהל ואלאדוליד יצ"ו שר הנכבד דון אברהם שצ"ו רב ...." (יתר הדברים הם בלשון ספרדית בלולה). ועיין בההערה הסמוכה. שפ"ר;

העדות הוא, אשר יעורר תוגה ומגנת לב, איך ירדה פלאים כנסת ישראל הספרדית מימי המחצה השניה למאה השניה עדי הוצרכו מאשרי העם ורועיו לאיים על עושי רשעה בענשים קשים ומרים כאלה. אך גם רגשי כבוד ויקר ירחש לב כל קורא את ה„תקנה" או ה„הסכמה" הזאת אל האיש היקר והנעלה אשר עמד בפרץ ובדברו נתקנה ותקם ותהי לסדר מקוים ומאושר לכל קהלות קשטיליה [ביתי עשר שנים]. „תקנת קשטיליה", או „תקנת ואלאדוליד" תשים משטרה על תלמוד תורה, על בתי הספר ותלמוד תורה לתינוקות של בית רבן, על בחירת כהונות הקהל דיינים ורבנים וסדרי הפרס שיקבלו מן הקהלות וסדר עבודת אלהים בהדרת קדש. „התקנה" תסדר את המסים והמכסים להספקת צרכי הקהלות ותתעצם לגדור פרצת הדור ולשום קץ לפריצות ורשעה וכל מדה רעה ונשחתה. דין קשה מאד תמתח „התקנה הוואלאדולידית" על המוסרים בקנסות ועונשים חמורים מאד: ענש כסף, להאסר במאסר, מכות מרדות, לדוש בשר החומא בפולסין במספר ידוע, לשום אות דראון על מצח המלשין בברזל לוהט לחרפת עולם וענש גלות. המלשין אשר עבר עברה שלש פעמים נענש בענש קשה מזה, כי נתן המשפט לראש השופטים ורב הרבנים דון אברהם בינבנשתי לחתוך גזר דינו למיתה ולהוציאו לפעולה בהסכמת המלך. דון אברהם ידע ללכת לרוח המושל ובחכמה הכנים ב„התקנה" את הסעיף הזה: „אם יגלה יהודי אחד להמלך דבר על יהודי אחר, ובדבריו אלה יביא תועלת להמלך והמטלכה או אין לו דין מלשין ומוסר, וגם נאוה לו תהלה וכבוד על מעשהו, כי על היהודים לדרוש בשלומה של מלכות ולשמור על חפצי המלך, למנוע ממנו כל נזק וכל תקלה". אך אם יגלה הדבר, כי שקר דבר האיש המרגל ברעהו אל המלך או יענש בענש היותר קשה. נכבדה מאד ב„התקנה" היא „פרשת המלבושים" של הגברים והנשים. החק שיצא מאת אם המלך קטלינא לבל ילבשו העברים והעבריות בגדים יקרים ממטוה משי, לא יצא לפעלו בימי בנה המלך דון יואן השני, אשר בחצר מלכותו רבו אז יהודים יוצאים ונכנסים ודבריהם נשמעו באזני בני עליה ורבי הארץ. יותר מהאנשים היו הנשים להוטות אחרי תאות ההתקשטות וההתהדרות בבגדים מרום עם הארץ הנוצריות בבגדי משי ותכשיטי זהב ואבנים טובות ומרגליות; הפורנות הזאת העירה קנאת הנוצרים ושנאתם נגד כל היהודים [וכמו שנאמר בהתקנה הזאת בשער החמישי: „בענין המלבושים... לסבת הבעלי בתים המעוררים עלינו קנאה ושנאה בין האומות חלף עניותם ודלותם ותצא מזה... שגוזרים גזרות עלינו מזמן לזמן". שפ"ר]. בגלל הדבר הזה יאמר בסעיף האחרון בספר „התקנה הוואלאדולידית", אחרי שידבר על הרעות אשר כתומן באו על היהודים מקנאת הקתולים ועוד יותר הקתוליות בעם ישראל ובנשיו הלובשות פאר ובאות בעדי עדיים, כי לא יתקשטו בני ישראל ולא תתקשטנה בנות ישראל בתכשיטין יקרים, בבגדי משי ורקמה ולא יתהדרו בעיני עם הארץ, „לבלי ישכחו בני ישראל ובנות ישראל את גלותם וכי בארץ לא להם הם יושבים". התקנה הזאת, כי ראשי הקהלות ישגיחו בהשגחה מעולה על הנשים שלא תרבינה להתקשט ולהתפרכם לעורר קנאת בנות עם הארץ, היתה נחוצה מאד, כי למרות הפקודות מטעם המלוכה לא היו הנשים שומעות גם לדברי בעליהן, עדי שמצא המלך נכון לדבר אל היהודים העומדים לפניו: „אתם הולכים כחמור הפחמי ונשותיכם מקושטות כפרד האפיפיור".

מערכת התקנות הזאת נתנה להשאר בתקפה במשך עשר שנים רצופות, ואחרי עבור הזמן הזה תשתנה ותתוקן אם יִראה על פי הנסיון שדרושים לחפצה איזה תקונים ושנויים. לא נדע אם הועילה ה„תקנה" או ה„הסכמה" הזאת לתקן כל הקלקולים ולהסיר כל הפרעות בסדרי קהלות ישראל בקשטיליה, אבל בכל פנים ראוי הוא דון אברהם בנבנשתי לכבוד והתהלה, כי הוא עמד לישע קהלת־יעקב בספרד לרפא הריסותה, להשיב לכנסת ישראל הספרדית ששון ישעה — עבודת הרוח וחזוק עניני הכלל בחיי הדת והחברה [1]).

אולם מה רבו ועצמו המכשולים, אשר להתגבר עליהם נוטל אז על הפרנס הטוב דון אברהם בנבנשתי בחפצו להשיג את התכלית הנעלה — הרמת קרן הקהלות הקשטיליות והטבת מצבם החמרי והרוחני! שונאי שר השרים בסוד המלכות אלברו די לונה שנאו גם אותו ואת אחיו בני בריתו, כל יהודי הממלכה, והמה היו הנסיכים מבית המלוכה (אינפַנטים) בני המלך פֵּירנאנדו מארגוניה, קרובי המלך דון יואן הקשטילי, שבאו בטענה על כסא המלוכה וירקמו מזמות

---

[1]) ה„תקנה" הזאת נמצאה בהביבליותיקה הלאמית־הצרפתית בפארים בין כתבי יד עברים № 586. כתובה בשפה בלולה עברית וספרדית. הח' מ. קאיזערלינג הודיע תוכנה על פי העתקה עם הקדמה ובאור בהספר השנתי לחברת דורשי תולדות היהודים והיהדות, כרך ד' לייפציג שנת 1869 מעמוד 190 ולהלן. פֶּרנציסקו פֵּירנאדיז אי גונצאלו הדפיס כל ה„תקנה" בשלמותה וכלה באותיות רומיות (Boletin de la real Academia de la historia, Madrid 1885). מאמר מבאר וכפיץ אור על פרטי התקנות כתב איזידור לאֶב על התקנה בספר חכמת ישראל בצרפת (Revue d. Et. j. 1886 p. 187 fg). כל השמאמים נקרא בשם הכולל „תקנה" או „הסכמה" — ין כי נעשה ונתקבל ב„הסכמת" כל צירי הקהלות. דון אברהם בנבנשתי נקרא לפעמים בהתקנה הזאת רב די לא קורטי לאמר: רב בחצר המלך וגם השופט העליון. עכ"ל הרב המחבר.

ואלה הדברים שראיתי להוסיף או להעיר עליהם: מאמרו של איזידור לאֶב המתאר לנו פני הדור ההוא כפי הפנים שמראים לנו סעיפי התקנות העתק לעברית ע"י הר"ר אברהם אבא ראקאווסקי בהאסיף תרט"ז מעמוד 132 ולהלן ישיין שם. ואולם דברים יקרים ונכבדים לחוקרי התולדה ימסור לנו במקום הזה הח' קאיזערלינג ונעיר ע"ז פה בקצרה: מדברי הריב"ש (שו"ת רע"ב, רצ"ב, ש"ג) נראה כי כבר מדורות הקודמים היו לכל הקהלות לא „תקנה" או „הסכמה" כללית, כי אם לכל קהלה בפני עצמה היתה „תקנה" מיוחדה ומאושרת מטעם המלך כמו שיאמר: „לא נסינו בזאת הארץ לגזור בשום דבר ולעשות שום תקנה והסכמה (כללית), אלא כל קהל וקהל בהורמנא דמלכא עושין תקנותיהן ואם... יגזרו או יתקנו בדבר קטן (מעצמם) יהיבו את ראשם למלך כמורד במלכות... ואף תלמיד חכם אינו רשאי לנדות בלי הורמנא דמלכא" (ובסימן שצ"ד מזכיר הריב"ש הסכמת קהל טורטוזה בדבר קדושין בעל כרחה). — ובכן נראה הדבר, אשר התקנות הפרטיות האלה היו לעיני צירי הקהלות שנכנסו לישיבה בחצר המלך בסוף חדש אייר הקצ"ב לברור מהן הסעיפים הנחוצים והדרושים להתקנה כללית. על התקנות הקדמוניות האלה ידברו גם: ר' שמואל די אויליא בספרי „כתר תורה" אבישטרדם תפ"ה ע' ט', והר"י בן לב בשו"ת חלק א' סי' מ"ד וח"ב סי' כ"ב. ונשוב לצורת התקנה הגדולה אשר לפנינו: בצורתה היא נחלקת (כמבואר גם בפנים) לחמשה שערים בשמותיהם. השער הראשון: „שער תלמוד תורה" — כו יבואר, כי קהלה של ט"ו משפחות מחויבת להחזיק „מלמד תינוקות הנון" לתת לו מחיתו וערכו בגדים ופרס. והקהלה שיש בה ארבעים בעלי בתים מחויבת להחזיק בית הספר „ללמוד התלמוד הלכה והגדה", ועוד נמצאו שם תקנות נחוצות לסדרי בתי ישיבות של מעלה לחנך בהם רבנים ומורים בישראל. באיסור חמור אסרו על לומדי התורה שלא יחזרו על הפתחים, שלא תתבזה התורה בעיני הבריות, וחייבו את בעלי הקהלות לתת הספקה לתלמידים ולומדים, לחניכי הרבנים וכו' ביד רחבה, בשביל „כבוד התורה". השער השני — סדר התמנות הרבנים ויתר כהונות הקהל; חוג פעולה טובי העיר וכו' ועל כלם קצבת המסים והארנוניות והמכסים מבשר ויין ויתר צרכי האדם לטובת ההכנסה הכללית, או הקופה הכללית, שמכנה

ויחמסו תחבולות און למגר אותו מכסאו ולשבת תחתיו על כסא המלוכה בקשטיליה, וגם כמה פעמים בא בידם ויהי ביניהם כשבוי מלחמה.

בשנאה עזה כמות שנאו את היהודים בני משפחת הרב שהיה לארכי־הגמון שלמה בורגינזיש פאבלו די סנטה מריה; בני המשפחה נעוי לב ולובשים אדרת האמונה למען כחש היו שונאים בנפש גם להשתדלן שלהם דון אברהם בנבנשתי והשר הגדול אשר היה מגן לו אלברו די לונה. להמשפחה המומרית הזאת אשר נקראה אז בשם די קרטגינה נמנו שני אחים וארבעה בנים של שלמה־פאבלו הנזכר, וכאחיהם ואביהם ראש המשפחה היו כלם ערומים, אנשי מרמה, חורשי רע, חומסי מזמות ומתהפכים בתחבולות לעשות רעה לבני בריתם מלפנים. הם ידעו להחניף את השר הקנצלר די לונה, למען יעלם למעלות גבוהות במשרות הכהונה, השופטים והאזרחים, ובהשיגם על ידו את חפצם ומשא נפשם חשבו מחשבות כל היום לכרות לו שוחה ולהדיחהו משאתו. כמדת הרשעים שאינם חוזרים גם על פתחו של גיהנם, לא חדל הרב הארכי־הגמון אבי המשפחה מִכַּתֵּב כתבי עמל על אחיו בני עמו מלפנים, והוא כבר עמד על עברי פי פחת וקברו פתוח לפניו. אז (בשנת ה' קצ"ד) והוא בן שמנים ושתים שנה חבר את ספרו „דרישת הכתב" (Scrutinium Scripturarum) המלא חמת פתנים על היהודים והיהדות. שם יאמר: אלהים בחר לו את הנבער מדעת אך גבר תמים את פֿירראנד מרטין להיות לשבט אלוה בידו לייסר את היהודים בהרגות אשר בשנת קנ"א,

---

היו ממלאים להרבנים והשוחטים וכו' את צרכיהם כמו שיבואר למטה. אם לא היתה יכולת בידי בעלי־בתים שבעיר להספיק להם כל הצרכים. בדבר „התקנה" על התפלה בהדרת קדש תאמר: „בית הכנסת קרוא מקדש מעט, שלא ירים איש ידו על חברו, (יהיה) נזהר כל אחד מבני ישראל שלא ירים איש את ידו על חברו לבלי רום לבבו להכותו ולזלזלו". „השער השלישי הוא בענין המסירות" — ענינו מבואר בפרטות בפנים, וכן: „השער הרביעי בענין המסים והעבודות" נתבאר במה שקדם. והשער החמישי הוא „שער המלבושים". שם נראה כי הדבר נגע עד נפשם, כי מתאות הנשים לקשוטים ופרכוסים יצאו כל הרעות, ולכן ידקדקו פרנסי הקהלות בהדין הזה וירבו לו גדרים וסייגים ושם נמצאו גם הגדרים בדרכי הצניעות.

בסוף הדברים אביא בזה עצם דברי „התקנה" בחתימתה וז"ל:

„תקנה זו אנו מסכימים שתהיה קיימת על כל הקהלות הקדושות אשר במלכות אדונינו המלך י"א (ישמרהו אל). ושינהגו בה כל הקהלות הנזכרות וכן כל קהל וקהל מהם עשר שנים רצופות los dichos diez anos. ולא יערער אדם עליה, על כלה או על מקצתה, וכל העובר או מגלגל (נ"ל שצריך לאמר: מלגלג. שפ"ר) או מערער עליה שום ערעור או גלגול (צ"ל לגלוג) כדי לבטלה כלה או מקצתה יהא מוחרם ומנודה לדעתנו, לפי שתקנה זו נתקנה בכח (דמלכותא) הנתן לרב הנכבד דון אברהם י"א".

והנה אם „התקנה" הנפלאה הזאת, אשר תשים עין על כל צרכי הקהלות במילי דשמיא ומילי דעלמא, ותטיב לראות מראשית אחרית מעשים רעים של כל חבר הקהלה ועל כן תקדם בגדרים וסייגים „למיגדר מילתא" (פרעוואנטיוו־מיטטעל), לא נתקנה רק לימי עשר שנים, אך נראה הדבר שקבלוה הקהלות לחובה והתנהגו על פיה גם אחרי כן, עדי נתכה חמת הקנאה על יהודי ספרד בשנת הפורעניות רנ"ב וכל הקהלות עם תקנותיהם ספו תמו מן בלהות. מגדולתו של דון אברהם בעל „התקנה" יש להוסיף, כי שם לבו גם על דרכי התורה וקלקלת בני הדור בדרכי חלמוד, והעיד עליו בן דורו ר' חיים אבן־מוסה בספרו מגן ורומח, כי גער בתלמידים שהכניסו בדברי התורה כוונות זרות על דרכי המתפלספים בסברותיהם ופלפוליהם. והתימה על הרשי"פ (בכנסת ישראל ח"א עמוד 15), כי בתולדתו לא הזכיר דבר מפעולת דון אברהם בנבנשתי בה„תקנה" הקשטילית. שפ"ר.

לנקום מעם זעום אלוה את נקמת הדם אשר שפכו שופטיו כארבעים שנה לפני חרבן הבית השני, ותאות לב הזקן הזה היתה, כי יחדש העם את ההרגות והשמדות על היהודים כאשר בשנת קנ"א. אך כל עוד עמד השר אלברו די לונה בראש המלוכה לא נועזו פורעי פרעות להרים ראש, כי בידו החזקה ידע לבצור רוח קנאים ונוקמים. אך כמעט הצליח להנסיכים מבני בית המלוכה ואנשי עצתם — בני המשפחה המומרית די קרטגינה — להדיח את די לונה משאתו, ובני ממר אלה הרימו ראשם. השר אלברו די לונה בחר בבנו של שלמה-פאבלו, שהיה ממלא מקום אביו בבורגוש ויהי שם להגמון, לשלחו בתור כהן ציר מטעם מלכות ספרד בסוד הכנסת הגדולה של נשיאי הכהונה הקתולית בבסיליאה (Basel). והכהן הציר הזה היה ערום ובעל מזמות מכל אחיו. כמעט שהגיעה אליו השמועה ממפלת שר השרים די לונה, וישקוד על עבודתו לחתור תחירה תחת כנסת ישראל הספרדית ולעשות בה כלה. לנשיאי הכהונה הקתולית הנאספים בבסיליאה לא היתה כל נסבה להאשים את היהודים ולא דמו ולא עלתה על לבם להתעסק בהם ולראות במציאותם סבנה להאמונה הנוצרית. בן-המומר אלפונזו די קרטגינה העלה „שאלת היהודים" על שלחן כנסת הגדולה, וידע למסוך קנאתו ושנאתו לישראל בלב הכהנים הגדולים ובראשם האפיפיור אבגינוס הרביעי (Eugenius IV) עדי יצאה בולת האפיפיור הזה המלאה גזרות קשות ורעות על כלל ישראל.

האפיפיור הזה, אשר לראשונה השפילו נשיאי הכהנים בכנסת בסיליאה את כבודו ויעבירוהו מכהונתו הגדולה, ידע למשוך לב אחדים מבעלי הכנסת לבגוד בחבריהם, וינצח הוא את הכנסת הגדולה וישב לגדולתו ויהי לכהן ולאב ופטרון הכנסיה הקתולית. אבגינוס הרביעי, בכל היות חוג דעותיו צר מאד כנזיר אדוק ומהביל, לא שנא את ישראל מראשית ימי כהונתו. בימים הראשונים לשבתו על כסא הכהונה הגדולה קיים ואשר את כל הפריווילגיות לטובת היהודים אשר נתנו מאת האפיפיור שקדמהו מרטין החמישי (עיין למעלה עמוד 131, 140), הבטיח להגן עליהם ואסר באסור חמור להכריחם להמיר דתם או לעשות להם כל רעה[1]. אך אלפונזו די קרטגינה ידע להפוך את לב האפיפיור הזה ולב כל נשיאי הכהונה בכנסית בסיליאה. בסוד הכנסיה עמד ההגמון המומר הזה לימין האפיפיור ויחזקהו, ועל כן היה מני אז לאיש ימינו של אבגינוס הרביעי איש סודו ועצתו אשר קראהו בשם: „ששון ארץ ספרד ותפארת נשיאי הכהונה הקתולית". האפיפיור הזה היה אומר על ההגמון מזרע היהודים: „אם יבא ההגמון מבורגוש לרומא, אז עלינו לקום ממקומנו ולהושיב אותו על כסא פטר הקדוש". ההגמון הזה נסע למרחקים לבריסלאוו אשר במדינת שליזיה לדבר על לב קיסר אלבריכט, כי יסור גם הוא למשמעת האפיפיור. ואין פלא כי דבריו והצעותיו פעלו פעולתם הרעה. לרגלי דבותיו הרעות על יהודי ספרד השיג מאת האפיפיור וזה האחרון מאת הכנסת הגדולה בבסיליאה את קיום ואשור ה„בולה" הירועה של האפיפיור המוסר מכהונתו בינידיקטום הי"ג (עיין למעלה עמוד 126) וחקיה וגזרותיה הרעים. במבוא להבולה שהוציא אז אבגינוס הרביעי יאמר: „הגיעה לאזנינו השמועה הרעה, כי היהודים

---

[1] Gemeiner, Regensburgische Chronik III S. 29

משתמשים בכח הפריווילגיות שנתנו להם מטעם קדושת האפיפיורים לרעת הנוצרים ולהותם והמה מרבים לעשות עמל ואון, ובמעשיהם הנלווים ישביתו מטהרה את התורה הקתולית הקדושה. בגלל הדבר הזה רואים אנו, כי נחוץ ודרוש הוא, לבטל בתכלית הבטול את כל ההנחות (Jndulgenzen), שעשו להם: האפיפיור הקודם מרטין החמישי ויתר האפיפיורים שהיו לפנינו, והנחותינו שעשינו אנחנו להיהודים; כלן יהיו בטלות מהיום ותהיינה כלא היו". — ה„בולה" הזאת תשוב ותחזק ותקיים את כל האסורים הגדרים, הגזרות וגרעון משפטי אדם שנמצאו בכל החלטות הכנסיות (הקונסיליות) משנות דור ודור: כי לא יהיו היהודים לבעלי משרה ועומדים על משמרת פקודה בעדה ובמדינה, כי לא יקבלו מתנה וירושה מן הנוצרים, לא יבנו בתי כנסיות לתפלה מחדש ואת הישנים לא יתקנו ויפארו בפאר קשוטים, כי לא יצאו החוצה בשבוע שחל בו חג פסחם ולא יזידו גם לפתוח או את פתחי בתיהם וחלונותיהם. עדות איש יהודי נגד נוצרי פסולה, וכל נוצרי לא יזיד לשרת את איש יהודי ואף לא להדליק לו את הגר ולהסיק את התנור ביום השבת, כי ישמרו לשאת עליהם את אות־הדראון כחק הכנסיה הקתולית מאז ומלבושיהם יהיו שונים מלבושי בני עם הארץ, ומקום דירתם יהיה בהרבע (הגיתו) המיוחד ומוקצה להם. על כל דבור קל שיצא מפי היהודי, שיראו בו הכהנים אבק חרוף וגדוף הדת השלטת ימסר לשופטי הארץ לענשו קשה כדי רשעתו. כל איש אשר ימלא לבו אותו לעבור על דברי ה„בולה" הזאת יענש בעונשים קשים. אם הוא נוצרי יחרם מכנסת המאמינים והיה לאלה אף אם הוא המלך או המלכה, ואם איש יהודי יעבור על דברי הכתב הזה והיה ענשו, להחרים כל רכושו וקנינו מטלטלים וקרקעות לגנזי הכנסיה הקתולית ולצרכי האמונה השלטת באותה האיפרכיה שהוא יושב בה. ומכתבים מיוחדים ערך האפיפיור אבגינוס הרביעי לנשיאי הכהונה בקשטיליה, כי ישקדו על דבר ה„בולה" הזאת וימהרו לעשותה, להשגיח כי כל החקים להבריל את היהודים לרעה ולגרוע משפטם יצאו לפעלם בכל חומר מדת הדין. ה„בולה" הזאת המלאה שנאה וקנאה עוה כמות ושיצאה מטעם האפיפיור והכנסת הגדולה כאחת היתה מסוכנת מאד ליהודי ספרד במדה גדולה ויתרה מבולת האפיפיור המוסר מכהונתו בינדיקטוס הי"ג על פי המומר יהושע הלורקי גירונימו די סנטה פי, יען כי להכהן הגדול ההוא לא היה איש שומע לדבריו ויהי כבר למשוח שעבר.

בולת האפיפיור אבגינוס הרביעי נתפרסמה ע"י הברוה בבתי התפלה בערים אחדות בקשטילייה בלי ידיעת המלך יואן השני והסכמתו, ולהקנאים נפתח או פתח תקוה, כי עוד מעט וימלאו כל חפציהם לשלוח את כל רעתם ללב היהודים. בני העם הנתעים ללכת אחרי הקנאים בשמעם את דברי ה„בולה" חשבו את היהודים והמחמדיים לאנשים אשר גופם חרם וממונם הפקר, ובבן הותר דמם ורכושם, ועוד מעט ונמצאו שואפי בצע מעשקות אשר אמרו לשלוח יד בזעומי אלוה אלה ובקנינם ורכושם. נוצרים אדוקים חשבו, כי על פי מצות האפיפיור אסור להם לעמוד בברית משא ומתן עם היהודים והמחמדיים. הרועים הנוצרים חדלו משמור את עדרי היהודים והמחמדיים ויעזבו את מקנה הבקר והצאן לנפשם. השכירים עובדי האדמה חדלו מעבודת שדה וכרם אשר להיהודים והמחמדיים. קהלות הנוצרים בערים שונות חברו יחד ללחוץ בחוקה את הכופרים האלה מוחרמי הכנסיה הקתולית. או

באו היהודים לפני המלך יואן השני לחלצם מצרה. ימים מועטים לפני זה הודח די לונה ממשמרתו והמלך היה אובד עצות ולא ידע במי יבחר להפקיד הנהגת הממלכה בידו.

לאשר היהודים והצלתם בהממלכה הזאת נקרא די לונה שנית לשוב לחצר המלך ולגדולתו הראשונה, להיות האדיר בממלוכה וראש ושר על כל חיל הצבא וההנהגה האורחית בממלכה. המלך בטח רק בו וגם רבי הממלכה ובני עם הארץ ראו, כי אך הוא רב אונים להיות עוצר בעם, ובימי התרחקו מעבודת המלך רבו הפרעות, נתרבו הגזלות והרציחות, תוצאות העזובה והמשובה, ויראו בו את המלאך השלוח מאת ההשגחה להציל את העם והממלכה מפרעות ומהפכות. אמנם די לונה הראה עצמו כמסרב לקחת שנית את מושכות הממשלה בידו, אך כמעט נאות לשוב ולקחת את המשרה על שכמו, וכקסם על דבריו נחה שקטה הארץ והמנוחה והסדרים והמשטרים שבו שנית לקדמותם.

השר הזה התאזר עז להסיר את העשק והמרוצה, ולשום קץ להלחץ והרשעה כמעט שנראו בארץ. ידע השר די לונה, כי הבולה הרעה של האפיפיור יצאה מאת חושב רע צר ואויב ליהודים בן המומר די קרטגינה, אשר גם לנפשו צדה וגם לרגליו כרה שוחה, והחטא הגדול שמצא בו היה, כי עושה טובה הוא לישראל, וכי יקרב אותם בימין צדקו ויהן להם מהלכים בחצר המלוכה. ולכן, בשוב היושב ראשונה במלכות לגדולתו, היה מעשהו הראשון להפר מחשבות חומסי מזמות וחורשי רע עליו ועל היהודים. המלך (לאמר --- משנהו שר השרים אַלברו די לונה) הוציא כתב הדת (6 אפריל 1443, ו' אייר ה"א ר"נ)[1] לבאר ולפרש את בולת האפיפיור (כי לבטלה לא יכול גם הוא וכמו כן לא מלאו לבו לגלות ברבים את מזמות האנשים אשר רוחם היה דובר בה„בולה" הזאת ומלתם על לשונה). בהבאור שבארה הממשלה את דת האפיפיור, שמה אותה לאל ותהי כלא היתה. המלך יביע בכתב הדת הזה את מגנת לבו, כי נמצאו עוז נפש, שאמרו להעזר בבולת האפיפיור להתנפל על היהודים והמחמדיים ולפרוע בהם פרעות. על פי חקי הכנסיה וחקי המלכים בקשטיליה לא נתנה רשות לעשות רעה לבעלי האמונות הנזכרות והרשות בידם לשבת בין הנוצרים באין מכלים דבר. ישנם דברים אחדים שהותרו לנוצרים ונאסרו לבני האמונות האחרות; אבל בזה לא הותר להתם לבו ולמשיסה ולא נאסר להם להתעסק במסחר ומלאכה, כי לא ימצאו מקרבם: עושים בזהב ובכסף, חרשי עץ, סַפָּרים, רצענים, בעלי רחיים, חרשי ברזל ועושי כלי נחשת, עושי אוכפים לרכיבה, אורגי חבלים, יוצרים, עושי עגלות וכלי קלפי נצרים, ולא נאסר לנוצרים להיות לעזר להם בכל המלאכות האלה, כי על ידי כל המלאכות האלה, אם גם יהיו הנוצרים עוזרי היהודים והמחמדיים ופועליהם, לא יגרע כבודם כבני העם המושל בארץ; ובגלל הדבר הזה לא יתרועעו עמהם יותר מהמדה הדרושה, ולא תצא מזה כל רעה, כי בהיות הנוצרים לעזר לבעלי האמונות הנזכרות בכל מלאכות יד הנזכרות עוד לא יחשבו בזה כמשעבדים להם. אמנם אין לנוצרים להתרפאות מרופאים יהודים או מחמדיים, אם לא הכינו

---

[1] כתב־הדת זה נמצא בספרו של לינדו history of the Jews in Spain p. 221 ff. והיא מבארת כל צרכה רק בהצטרף אליה בולת האפיפיור אשר הזכרנו למעלה.

ידי נוצרי את סמי הרפואה, אבל האוהרה הזאת לא האסור לשאול בעצת רופא מומחה שאינו נוצרי ולקחת את סמי רפואתו, במקום שאין רופא־חכם נוצרי אשר החולה יכול לבטוח בו כאשר בהרופא החכם בעל אמונה אחרת. בגלל כל אלה ולהוציא מלבם של חורשי רע ומפריעי שלום הממלכה תודיע ממשלת המלך דון יואן השני את כל בעלי הפקידות בממלכתו, כי מחוייבים הם להשגיח בהשגחה מעולה, אשר לא תאָנה כל רע להיהודים והמחמדיים החוסים בצל המלך, כי לא יתגרו בהם לשלוח יד בגופם או במטונם, וכל איש נוצרי העובר על הפקודה אחת דתו להאסר בבית הבלא או להחרים את רכושו לגנזי הממלכה, וכתב הדת הזה נתן לשוטרי המלך לפרסמו ברבים על ידי מכריזים (הירולדים) במעמד סופר ונאמן (נוטריון). אמנם כן יש להשגיח כי היהודים והמחמדיים ישאו על בגדיהם ציון מיוחד בחק שנתן מטעם הכנסיה הקתולית וגם יקבעו דירתם בשכונות מיוחדות להם לבדם. אך יש גם לתור להם מקום דירה, במקומות שלא נמצא עד היום, ולהשגיח כי תהיינה הדירות מרווחות וטובות לשבת בהנה. מלבד זה אמר המלך להשתדל לפני האפיפיור, כי יקל חומרות הבּוּלה, ויבטל את החקים המציקים ביותר את היהודים ואת הנוצרים המקרבים אותם.— הנה כן נאחזו היהודים בסבך מלחמות המפלגות המדיניות נגד רצונם. רע ומר היה גורלם גם בזה שחכו רק לחסדי השר די לונה, והוא לא מאהבתו אותם הגין עליהם, כי אם באשר מקרי העת ודרכי הפוליטיקה אלצו אותו לעשות כן, וגם כל כחו וגבורתו היו תלויים ברפיון כחו של המלך, אשר לא מצא עצה אחרת לפניו, כי אם להשען על השר הכביר הזה ולעזוב עליו כל דברי המלוכה.

במריבות המפלגות המדיניות במלכות יואן השני נאחזו גם האנוסים— הַמַּרָנים; ויש מהם אשר הבעירו את אש המריבה המדינית הזאת. בשנת ההרגות ה"א קנ"א ושנות השמדות ה' קע"ב—ע"ג נמצאו שתי מפלגות רחוקות זו מזו במחשבותיהם ובפעולותיהם, בהלך רוחם ומשאת נפשם: המרנים האנוסים באמת, אלה אשר בלבם נשארו דבקים בה' אלהיהם, בתורת משה וישראל עמם, ורק המירו דתם מבלתי יכולת לעמוד בנסיון; אלה עמדו מרחוק להמריבות המדיניות ולא התערבו במלחמת השרים והאצילים איש ברעהו. מכשול עונם היה לנגד עיניהם תמיד, ונפשם בכתה במסתרים. הם ידעו, כי נוח להם, אשר בני עם הארץ ובני עליה בממלכה ישכחו אותם ולא ישעו בהם ובמנהגיהם, ועל כן הצניעו לכת לבלי עורר קנאה ושנאה, לא שאפו עשר במדה מרובה ועוד פחות מזה כבוד ומעלה בטעלת האזרחים, ויצפו ליום גאולה וישועה להמלט אל ארץ אחרת ששם יוכלו לשוב לעמם ותורתם לעיני השמש. לא כן היו בני המפלגה השניה בין המרנים— או יותר נכון— הנוצרים החדשים: המה היו בני עולם הזה, חפצי חמדות החיים ואוהבי ימים לראות טובה, שהמרת דתם היתה להם כדבר בעתו, או שהחלתם היתה באונס וסופם ברצון. המרנים מהסוג הזה היו משכילים ורבים מהם גם בני תורה ותלמוד במדה ידועה. הם בקשו להפיק תועלת ככל אשר יכולו מהמרת דתם, וכאשר נפתחה להם הדרך להגיע לשררות, להשיג עשר וכבוד אזרחים ולעלות במעלות החברה המדינית, דחקו עצמם להכנס לפני ולפנים, להתהתן ולבא בברית משפחה עם השרים והסגנים והאצילים המיוחסים. הם התפרצו לעלות במעלות המשרה בסוד מועצות הערים (מגיסטראט), השופטים ואספות בחירי האצילים (הקורטים),

להיות למורים בבתי מדרש החכמה ולשכות הנסיכים מבית המלוכה וגם להגיע למשרות העליונות בהכהונה הגדולה. בארגוניה רבתה ההתחתנות של האצילים הגדולים והקטנים עם „הנוצרים החדשים", עדי החליטו השרים והסופרים־השופטים בימי שנים שלשה דורות אחרי זמן המאורעות שאנו עומדים בו, כי בכל הארץ נותרה רק משפחה אחת, אשר שמרה את יחוסה לבל ישבת מטהרו, ובני יתר המשפחות כלן הם בני תערובות — יוצאי ירך ספרדים ויהודים[1]. אלה „הנוצרים החדשים", אשר היתה להם ידיעת בית רב גדולה בכתבי הקדש, השתמשו בידיעתם זאת לעלות ולהגיע למעלת כהונה גדולה, הגמוניה או גם ארכי־הגמוניה, משרות כבודות ורבות ההכנסה[2]. אז רבו היהודים הקנוניקים, הדקנים והבישופים. והכהנים ההם, אשר בנצרותם כמלפנים ביהדותם היו מתפלספים מטילים ספק בכל דת ואמונה, לבשו אדרת האמונה התמימה למען כחש ויתאמרו לאדוקים וקנאים. ולהוכיח להנוצרים התמימים את אדיקותם ודבקותם לתורתם החדשה חרפו מערכות התורה הישראלית בעזות וחוצפה של נעוי לב העושים סחורה בקדשי הדת. רבים מהם היו תלמידים מובהקים להרב המומר שלמה בורגינזיש ויהושע הלורקי. המומר מיסיר פידרו בן המשפחה המפוארה די לא קואבליריא חבר ספר מלא שטנה ושנאה, ושם הספר: „המקנא להמשיח נגד היהודים והמחמדיים" (Zelus Christi contra Judaeos et Saracenos)[3]; ובספר שטנה זה יקרא את היהודים בשם „עם נבל דור עקש", זרע זעום אלוה, עם חנף ומרע אשר משחתו בו. ונוצרי חדש אחר, שעליו יאמרו כי היה ביהדותו רב בישראל, ושמו יואן די עספנה, אשר על פי הנזיר וויסינטו פירריר הידוע המיר דתו, קם גם הוא בדתו ועמו מלפנים ויכתוב ספר אשר בו יספר איך התיצב הוא על דרך האמת, ובביאורו לפרשה ע"ב בתהלים יאמר, כי חובת כל איש נוצרי שומר אמונים לכוף את היהודים, כי יתכחשו לתורתם וישובו מטעותה[4].

---

1) היועץ וסופר איש סוד להאינקוויזיציאה Juan de Anchias, אשר ידע כל מסתוריה וכל כתבי המשפטים של המרנים שנתפשו בחטאם בחטא התיהדות ואת צואותיהם, כתב בשנת 1507 מגלת יוחסין (גענעאלאגיע) של היהודים המומרים. המגלה הזאת נקראה בשם הספר הירוק של ארגוניה (el Libro verde de Arogon). בשנת 1623 נתן המלך בספרד אז פיליפפ הרביעי פקודה לראש האינקוויזיטורים (André Pacheco) להתאמץ ולבער מן העולם את הספר הנ"ל. ובכן נשאר מהספר הזה ששם נרשמו כל ראשי בתי אבות המומרים מן שנות השמדות בשנת ה"א קע"ב עד דורו של הכומר אנכיאס הנ"ל רק ספר אחד מן המאה הט"ו ונמצא בהביבליותיקה Colombino. את הספר הזה היחיד במינו מצא הסופר הספרדי Amador d. l. Rios בשיביליה ובנו דון רודריגו די אמדור הדפיסו בספר העתי Revista de Espana, שנת 1885 בשנה השמנה עשרה, חלק 105 (מעמוד 547 ולהלן) ובחלק 106 (מעמוד 249 ומעמוד 567 ולהלן). תכלית כוונת הכומר אנכיאס הרושם שלשלת היוחסין של המומרים בארגוניה היתה להזהיר את הספרדים הנוצרים שלא יתחתנו בהמשפחות ההן. מ„הספר הירוק" הזה לקח מחבר הספר: „כתם־חרפה של אצילי אספמיה" (Tizon de la Nobleza) שנדפס במדריד 1849, הקרדינאל מינדוזה די בובדיללה, אשר כתב הספר הזה להמלך פיליפפ השני להוכיח לו, כי אצילי אספמיה וגדוליה (הגרנדים) חללו כבודם בהתחתנם בהמרנים יוצאי ירך היהודים ולא נזהרו לשמור את יחס משפחתם בטהרה.

2) Amador d. l. Rios III. p. 91

3) עיין ע"ז גם אמדור חלק ג' עמוד 106 בהערה.

4) Amador Estudios p. 430 b.

לרגלי השבלתם, עשרם, מצבם הרם והתקשרותם עם המשפחות הרמות, עלתה בידי הנוצרים החדשים להראות פעולתם על הליכות הממשלה. בקשטיליה היתה הארץ מלאה ריב מפלגות, ובארגוניה משלה אשה, אשר היתה כבדור משחק בידי חומסי מזמות ורוקמי התבולות בסתר — המלכה דונה מריה המושלת בשם אלפונזו החמישי, שיצא או ממלכתו לכבוש ארצות ואחריהם מלכו דון יואן השני מלך בארגוניה, אשר נלחם בבנו להדיחהו מעל כסא המלוכה. הנה כן בשתי הממלכות הגדולות אשר בספרד היתה העת מסוגלת להנוצרים החדשים שואפי שררה, להצטין בפעולה ומעשה בעניני המדינות ולחתור חתירות תחת בני דתם ועמם מלפנים. כדרך כל קטני ארץ העולים לגדולה ההלכו הנוצרים החדשים האלה בגאות לב ורמות רוח ויעוררו רק קנאה ומשטמה, צרות עין ומורת רוח.

אמנם שלומי אמוני הנוצרים האמתים הביטו עליהם בעין רעה, ואת ההתחסדות של הנוצרים החדשים ודבקותם בתורתם החדשה ראו בצביעות וחנופה; הם חשדום כי בסתר יהלם עודם שומרים את מנהגי היהדות, ואם לא יעשו כן, מכל מקום אין לחשבם לאמוני הנוצרים, כי אם לאנשים אשר אין־אלהים כל מזמותם ובועטים בכל דת ותורה. גם קנאו הנוצרים האמתים בכבוד הנוצרים החדשים, ומצרות עין ראו אותם כמסיגי גבולם ויחוקים רגליהם במערכות השלטון והמשרה, והקנאה והמשטמה עברו כל חק וגבול. ביחוד רבה מאד המשטמה בין אצילי הנוצרים האמתים אשר במחוזות הדרום: טולידה אנדולסיה ומורסיה; עוד מעט והשנאה הכבושה בלב הספרדיים הדרומיים, בעלי דם חם ומהירי חמה, התפרצה בזעף אף ותתך בחמה שפוכה על ראש הגאיונים הנוצרים החדשים.

לראשונה פרצה הרדיפה בטולידה. אויבי המרנים עלו על מגדל בית הכניסה הגדול אשר בעיר ויצלצלו בפעמונים לקרוא ולכנום אליהם את כל בני העם; ושני כהנים קנוניקים משלומי אמוני הנוצרים הישנים דרשו לפניהם ויעוררום לעשות נקמות בהנוצרים החדשים. עוד מעט והעם התלהב באש קנאות וישתערו על בתי הנוצרי החדש אלונזו די קוסטה וישלחום באש. בעת המהומה בעיר התגודדו גם הנוצרים החדשים ויתחמשו בכלי זין ומרני עשיר אחד היה למצביאם, וישימו פניהם לראשונה אל מקום התבערה להשקיע האש התחתיה. אך למרות גבורתם בעמדם על נפשם הוכו המרנים אחור; מפקדיה ומצביאיהם הומתו בחרב הקנאים וגופותיהם נשאו בכל חוצות העיר בהמון חוגג ותרועת נצחון, נרמסו בשער העיר וגם נתלו על עץ לחרפה ובוז (בשנת ר"ת=1440). אמנם המלך דון יואן ומשנהו השר הגדול אלברו די לונה באו בצבאותיהם עד שערי טולידה לייסר את בעלי הפרעות ולענשם בענשים קשים, אך השר ראש שרי המשקים והשופט (האלקאדי) הגדול פידרו סורמיענטו סגר בפניהם את שערי העיר וישובו אחור בפחי נפש. והשר הגדול אלברו די לונה, אשר בכל עת היה רגיל לתת תקף ועז לחפצו ויכבד ידו החזקה על כל ממרי פי המלך, לא התאמץ בפעם הזאת להעמיד דברו על מדת הדין, ולא ענש את בעלי הפרעות, יען כי גם נפשו היתה מרה לו על המרנים, כי נודע לו, אשר בסתר יחתרו חתירות גם החתיו וכורים שוחה לרגליו, ויאבה, כי יכירו וירגישו עתה, אשר אם הוא לא יוסיף להגין עליהם, אז בלה ונחרצה היא מאת העם הספרדי להכחיד מקרבו את הגרים האלה.

וראש השופטים בטולידה סרמיענטו (Sarmiento) הנוכר הוסיף ללכת צעד אחד הלאה לרעת המרנים. הוא קרא את טובי האצילים לבית דין גדול או אספת הקורטים ובעזרת הדורש משפט (פראַקוראַטאָר) ושמו גרסיא די טולידה (Garcia de Toledo) הביא לידי גמר „תקנה" לקהל עדת הנוצרים בטולידה, כי מהיום והלאה אין למנות „נוצרי חדש" לכל משמרת ופקודה בהנהגת האזרחים והכהונה. התקנה הזאת נתקבלה ונתפשטה לאסון הנוצרים החדשים והעם הכיר אותה לדבר חק ומשפט. לשוא עשו כל התחבולות לבטל את „התקנה" הזאת ולהעבירה מן העולם, לשוא השיגו את אשר בקשו מאת האפיפיור ניקוילס שתי בולות המבטלות את התקנה הזאת בטול גמור, כי למרות כל עמלם, נשארה „התקנה" הזאת לחק לעד ולעולמי עולמים בטולידה. אז העביר השופט הגדול סרמיענטו שלש עשרה מרנים ממשמרת פקודתם — וביניהם היו שופטים ויועצי המאַגיסטראַט, סופרי הקהל (נוטריונים), ואחד זקן הכהנים, ויכריזו עליהם, כי הם בני בלי־אמון, בוגדים, מתעים בנבליהם את הנשים הגדולות, הפרשים האבירים ואצילי המדינה[1]).

בגלל הדבר הזה, כי לא עמד השר די לונה להנוצרים החדשים בעת צרתם, שנאו אותו שנאה עזה כמות ויחמסו מזמות להפילהו ולהדיחהו משאתו. ויהי כאשר הצליח מעשה השוטנים והנרגנים, והמלך מוג הלב ורפה הידים הפיר בריתו ואמונתו עם השר הגדול הזה, ויתן צו להמיתו, ויקריש ההגמון אלפונזו די קרטגינה מבורגוש בן הרב המומר שלמה־פאבלו את ארמונו אשר בבורגוש למקום ההרגה. בין יועצי המלך אשר ישבו כסאות למשפט מות על השר די־לונה הרבו ללמד עליו חובה השרים בני המרנים, וכה נפל השר וגדול אשר הגין על בני ישראל הנאמנים לתורתם ועמם לפני בני עולה[2]). ה„שטאטוט" של קהל עדת הנוצרים בטולידה להבדיל לרעה את הנוצרים החדשים אמנם לא היה לדבר חק ומשפט, והמלך דון יואן והבאים אחריו נתנו על שכמם משרות גדולות ונכבדות במדינה, אך העם הוסיף עוד יותר לשנוא אותם וישטמו אותם על גאותם ורום עיניהם. באַרגוניה לא יצאה „תקנת־טולידה" לפעלה עוד במדה פחותה מאשר בקשטיליה, כי שם עמדו ה„מרנים" ליטין המלך ואצילי המלכה בריבם עם בני המדינה קטלוניא, ופה הצליחו יותר להגיע לגדולה, עדי העלה המלך רבים מבני המרנים למעלת פרשים־אבירים[3]). אך המעשים בטולידה ופעולתם על המון העם גם באַרגוניה, כבר היו לאות מזהיר ומודיע כי יום אידם נכון, וצרות רבות ורעות מתרגשות לבא עליהם. הם נפרדו מאחיהם, בגדו בעמם ותורת אבותיהם ויהפכו להם לאויבים; ובעקבות עון בגד ומעל לא יאחר הענש לבא, וטרם עברו יכי דור אחד, ותבא על המרנים רעה נוראה וגמול עון בגד וחנופה; ויען שמו כזב מחסם ובשקר נסתרו, נענשו בענשים קשים ומרים, איומים ונוראים, אשר עוד לא באו על כל לאם ומשפחה במשפחות האדם, וגורלם היה רע ומר, מעורר זועה ופחד יתר רב מגורל אחיהם אמוני עם ישראל. באחרית הימים כאשר הגיעה הרעה עד נפשם שבו להחזיק בכנפות אחיהם היהודים ובזה המיטו שואה ואסון גם על שלומי אמוני ישראל.

---

1) בהנ"ל בעמוד 92 ולהלן ובעמוד 207 ולהלן. 2) בהנ"ל בעמוד 118 ולהלן.
3) בהנ"ל בעמוד 50 ולהלן ובעמוד 118 ולהלן

פרק שמיני.

מעמד ספרות היהדות בסוף המאה השניה ותחלת השלישית לאלף הששי.

התמעטות עבודת הרוח: דרישת התלמוד והמליצה העברית. החזן ר' שלמה דאפירא, בעל המשל והמליצה דון ווידאל, המליץ ההלצי ר' שלמה בן ר'אובן בונפּיד. בעל החרוזים האיטלקי ר' משה דא ריאטי. הספרות היפוחית, ווידאל, ר' יוסף אלבו, ר' דוד נשיא, ר' יצחק נתן. הקונקורדנציה העברית. ר' יוסף אבן־שם טוב.

(ה"א ק"ץ—רט"ז=1430—1456).

הפרנס הטוב שעמד לישראל בממלכת קשטיליה דון אברהם בנבנשתי, בגשתו לקומם הריסות הקהלות, שם עינו ולבו ראשונה להגדיל תורה ולהרביצה בישראל. בהיותו מצוין במדת התמימות ויראת אלהים, כונן כל פעולתו ב„תקנותיו" לחדש את הישיבות לדרישת התלמוד שפסקו ברורות השמד והרדיפות. אך שקידתו ואת לא השיגה את כל התכלית הנכברה אשר שם נגד עיניו, וכל חפצו לא הצליח בידו. כי גם גדולי התורה התלמודית בדור ההוא, לא התרוממו מעל למדה בינונית. ואם כן היה בלמוד התלמוד, אשר נמצאו לו בכל זאת תומכים ומחזיקים, הנה מה היתה תקות המקצעות האחרים בחכמת ישראל: חקר לשון עברית ומליצתה והבינה במקרא ודעת התולדה הישראלית, אשר לא נמצאו להם גואלים; ובכן היתה חכמת ישראל שוקעת ויורדת. לפלא הוא לראות, כי בכל אשר נתמעטו אז חכמי ישראל אצילי הרוח וגבורי התורה, אם במות רבים על קדוש השם ביטי הרג רב אם ביציאה מכלל ישראל, לא כבה נר ישראל ולא נדעך שביב אורו, כי עוד לא חדל להיות לספרות היהדות כח היצירה ועוד לא נתטמטמו הלבבות והמוחות מכל וכל. ואולם המליצה העברית, אשר הנצה נצה ותוציא פרחי הוד להרהיב עין, אבלה נבלה עתה ופנה הודה פנה זיוה. השירה האספמית, אשר חגגה אז את חג אביבה ביטי המלכים אינריקו השלישי ויואן השני, לא מצאה לה אז הד בשירת ישראל בהארץ הברוכה הזאת, ולא נמצא בדור ההוא בעל שפה לנאמנים ומליץ־מקונן לתת ניב שפתים לענות נפש בת יהודה השדודה[1]).

---

1) עיין למעלה הקינה על גזרת ה' קנ"א עמוד 62 בהערה, עוד קינה אחרת על הגזרה הזאת אינה מובחרת ושובה מהראשונה בסגנון וגם היא פשטה וערה מרוח השירה והמליצה. הקינה השניה הזאת נמצאה

אך מעטים הם שמות המליצים בימים ההם, אשר במדה ידועה, נוכל לכנותם בשם משוררים, אף כי רבו אז החורזים שהתאמרו למליצים.

ר' שלמה דא־פירא[1], דון וידאל בנבנשתי, שהיה ראש המדברים בסוד הוכוח אשר בטורטוזה (עיין למעלה עמוד 119) ור' שלמה בונפיד, היו הנכבדים שבמליצים. הראשון היה נכד המליץ ר' משולם דאפירה מפרובינציאה שהיה במתנגדי הרמב"ם (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 54), סבל ונשא תלאות רבות בימי ההרגות והשמדות ומצא לו מנוחה בבית בנבנשתי אבן לביא[2]. מליצתו היתה אומנתו ויהי מהיר מאד במלאכת החרוזים, בדבור הפשוט ובשירים שקולים וחרוזים, באופנים שונים מעשי צעצועים ואופן מלאכותי. הוא חבר ספר ללמד מלאכת החרוזים וגם ספר בדרכי המליצה. אך דרכי השירה הנשגבה ותורת החן והנעם נעלמו ממנו; חרוזיו המה במשקל ישר, אך החיים אין בהם והם נערכי הרעיון וכבדי הלשון, ובדבור הפשוט עתרת מליצות שרופות תכביד מאד את הקריאה וההבנה. לא טובים מהם המה מליצותיו של דון וידאל בנבנשתי אבן־לביא, שהיה תלמידו של דאפירה במלאכת השיר. מליצתו — במשל מוסרי (Parabel) „מליצת עפר ודינה" סרת טעם ואינה שוה לטפל בה. יותר מאשר בהשנים אלה נמצא רוח השירה וכשרון המליצה בבעל המהתלות ר' שלמה בן ראובן בונפיד[3]; חזון־לב המליץ הזה ומגמתו היו: להשיג מעלת רבי שלמה בן גבירול בהמליצה השירית והחזיונית. אך מכל כשרונותיו והכנותיו הטבעיות של רבי שלמה בן גבירול נחל בונפיד, המתנשא להתדמות אליו, רק מדת ההתרגשות, וכמוהו חזה לו ברמיונו כי רבו צריו ורבים קמים עליו ויהי אנין־הדעת. בשירי מהתלות התנקם באויביו ובבני הקהלה סרגוסה (סרקוסטה), אשר גרשה מקרבה לפנים גם את רשב"ג. ובמליצת חזיונו ישים בונפיד דברי

ב„ישורון" לקאבאק שנת ששית בהמחלקה העברית בידיעות ח"י גורלאנד מאוצר־כ"י של פירקוביץ עמוד 56:

אקונן במר ואהימה, במתני שק אשימה, ודמעתי אזריחה, על בני ישראל.
. . . . . .
איך היו לשאיה, כל נשיאי שיבילייה, הנשבעים בשם יה, באלהי ישראל.
פאר גולה גם טובה, אנשי קהל קורטובה, כי לע...ולה (?), בשמך ישראל.
טלטל זר טלטלה, לקהלת טוליטולה, לקחו את כל שללה, מכל איש ישראל.
עדת קדש ברצלונה, הרוגי חרב שמנה, שארית כל שפנה, מבני ישראל.
הומה במר עדת קונגה (צ'ל קונקה), כי כל חלי וכל צוקה, סבבוה מצוקה, הגם ככל ישראל.
דרכו שבו (שגוביה) אבלות.....

(התקונים הם מאת קאבאק). צנומה ויבשה בלי רוח השירה היא הקינה הנמצאת בכ"י אצל החכם רח"ו האלבערשטאמם ועלית כתובות המלות מרתיה לה"ר שלמה זלה"ה על הגזרות שעברו. בהקינה הזאת יפרוט ג"כ המקונן את התלאות והרדיפות בקהלות ספרד.

1) עיין על אדותו בקראפס אונד דייטש, רשימת ספרי עברית בכ"י בהביבליותיקה הויונית מעמוד 119 ולהלן וגם בכרמולי, אריענט לשנת 1840, לט"ב עמוד 282. ספרו על החרוזים בשם „אמרי נואש" ואסף־שירים (שלו ושל אחרים) בשם „אמרי שפר", עודם בכ"י, דוגמאות ממליצותיו נביא בציון ג' בסוף הספר. את הקריאה הנכונה של השם דא פירה קשה לברר.

2) על אדות דון וידאל בנבנשתי וספריו שחבר עיין בציון ג' בסוף הספר.

3) עיין בציון הנ"ל.

נחמה בפי גבירול לנחמו מינונו ולחרוץ משפט קשה על ה„יהודים הנבלים" אשר בסרגוסה. ואולם לא נראה בו רוח החזיון והתשוקה למרום ונשגב, כאשר שפוכה הרוח הזה על כל שירי בן־גבירול [1].

העדר כשרון המליצה והשירה נראה גם כן ביהודי איטליה בני הדור ההוא, אשר בכתוב עמים יכונה ראשית ימי תקופת התחיה (Renaissance). בתקופת עלות עמור השחר על שמי איטליה, הביאה לנו כנסת ישראל שבהארץ הנדזכה הזאת, אשר ממנה יצא המליץ העברי הנפלא עמנואל איש רומי, אך מליץ אחד, אשר אם נבקרהו כראוי נראה כי אינו ראוי כלל לשם זה. ר' משה בן יצחק (נאיו) דא־ריאטי בעיר פירווישה (Perugia) נולד — ה"א קמ"ח, מת — אחרי רי"א [2] היה עוסק בחכמת הרפואה, ידע גם את הפילוסופיה והבין לכתוב בסגנון יפה בלשונות עברית ואיטלקית. אם נסכים כי כל יופי השיר ונעם מליו הם בבנין החרוזים ושווי ההברות, אז שירת דא־ריאטי הכלולה בס' „מקדש מעט" היא שלמה ומתוקנת. השירה הזאת נערכה במחשבה טובה לחבר שירת ישראל, אשר תקיף את כל מקצעות היהדות, תשא משלה על תולדת ישראל העתיקה, תרומם על לשונה פעולת הגדולים אשר בהאומה מדורות עולמים וימים מקדם, ותהי לשירת הלאם הישראלי; השירה חברה במלאכת מחשבת — בתים משלש שלש חרוזים בכל חציבית, והחרוזים קשורים בהברות שוות: א—ג, ד—ו. ב—ה. אך עם כל היופי החיצוני והמלאכותי של השירה, לא תמשוך את הלב ולא תעורר רגשות הנפש והתרעשות הרוח, כי לר' משה דא־ריאטי לא היה הכשרון השירי

---

[1] מהמליץ הזה נמצא מכתב הלצי בדברי חדודים שהעתיק דוקעס מתוך כ"י והוא: עולל אשר היה תמול תלמיד, איך מחרתו רב בקהל רב?
מה נפלאת לו ישיבת עיר. בוקר היות תלמיד וערב־רב.
(אריענט לט"ב 1843 עמוד 796) והוא בלי ספק מבתפיד, אף כי בכ"י אחר מצאנו את המכתם הזה מיוחס לראפירה (המזכיר XIV № עמוד 87). הדבר אשר יסמן דלדול התורה בימים ההם הוא, כי איש היה רק יודע ספר חשב עצמו לרב.

[2] גולדנטהאל אשר הו"ל ראשונה את השירה החזיונות „מקדש מעט" לר' משה דא־ריאטי (ווינא תרי"א) לא רשם בדיוק את שנת הולדת המשורר באמרו כי נולד בשנת קנ"ג. כי נעלם ממנו כתובת אחת בכ"י אחד העתקת ספרי המחקר של ר' ליאון רומאנו ששם נאמר בפורש שנת הולדת דא־ריאטי. בכ"י די רוספי № 1376 נאמר בלשון רומית: Scripsi ego Moses de Rieti hic Perusiae anno mundi 5196 vitae vel aetatis meae 48. (כתבתי אני משה ריאטי פה פירווזיה שנת ה"א קצ"ו לבריאת עולם, בשנת מ"ח ליסי חיי) ואם בשנת קצ"ו היה בן מ"ח שנים, הנה נולד לא בשנת קנ"ג כי אם בשנת קמ"ח. כמו כן ללא אמת נרשמה שנת הולדתו ה"א קע"ו בכ"י אחד (המזכיר שנה ה' עמוד 132). הזמן הזה מתייחס לראשית חבור שירו החזיוני „מקדש מעט". בחדש כסלו שנת רי"ב נעתק תחת השגחתו פירוש הנרבוני על ספר כוונות הפילוסופים לאלנאזאלי, כמו שימצא בכ"י וואטיקאן. כי החל את ספר „מקדש מעט" בשנת קע"ו, הוכיח גולדנטהאל בצדק בהקדמתו לספר הנ"ל. כי היה הריאטי רופא יוצא מחבורו פירוש על מאמרי הרפואה להיפוקרטוס de Rossi Codex. Bibliotheca III p. 945a. ויש לעיין גם בברטולוצי 1365. Katolog Leyden Warner 72 A. כי היתה לר' משה הריאטי ידיעה גם בפילוסופיה נדע מספרו האֶנציקלופדיה שכתב בלשון איטלקית ואותיות עבריות (Kat. Leyden Scaliger, 10 1.), וגם הנהותיו להגיון של אבן־רשד לפי תרגום אנטולי (Codex. de Rossi № 1209) ופרק ראשון מספרו „בקדש מעט".

והחזיוני הדרוש ליצירה שירית וחזיונית כזאת; לשונו מתנהגת בכבדות ומלאה קוצים וגבנונים, ותחת השתפכות נפש ופעולה פיוטית הננו רואים בו צעצועי ושעשועי ילדים. בחרוזיו שלב שמות ששה סדרי משנה ושמות המסכתות והפרקים; את ספורי ההגדות ושמועותיהן הכנים בשירתו כמו שהן בלי כל התקשטות ומבלי למסור לנו את התכונה המליצית ונעם המשל והמוסר הצפון בהם. ר' משה דא־ריאטי היה חורז חרוזים ולא יותר, ורב מאד העול שיעשו להמשורר האיטלקי, אלה הקוראים לדא־ריאטי בשם דנטי השני. להיות מליץ משורר כדוגמת דאַנטי חסרו לו התכונות היותר נחוצות והעיקר — עומק הרעיון. כי לזה האיש משה היה חוג־השקפה צר מאד. הוא גרש מהיכל שירתו את גבורי הדעת בישראל, שהוא בעצמו הכיר והוקיר ערכם, אך מאשר כי לא זפו בעיניו אמונותיהם ודעותיהם. הוא היה אומר: „דע אתה המעיין במליצתי זאת, כי לא מפני היות רבי לוי בן גרשום (הרלב"ג) בלתי מופלג בחכמות ובלתי מושלם בדעות לא עבר בין כתבי מליצתי זאת, כי חכם גדול היה בכל חכמה, בהגיון.... ובלמודיות יותר מכלם, גם בתלמוד נטה שפרירו, אבל כי בדברים מה מן האלהות דבר סתר לי אליו..... וכן הנחתי החכם הנרבוני ור"י יצחק אלבלג במקום כבודם ולא זכרתים, כי ריב יש לי עמהם מפנים יותר מאחד. וכן לא הבאתי את עמנואל ממשפחת הצפרוני..... וכן ר' מוסטין די אירירה אשר דבר סרה על חכמת הקבלה ופער פיו לבלי חק וכו'..."[1]). תחת החוקרים הנזכרים אסף אל גן עדנו קטני־דעת ונעדרי כשרון שהיו מצוינים בחסידות או התחסדות. לו נקרה לגן עדן של ר' משה דא־ריאטי בן ארצו המשורר עמנואל איש רומי, כי או היה ממהר להמלט ממנו, כי לא נשא אותו לשבת יחדו עם חברים כאלה. אך בפנה אחת נראה צעד לפנים והתקדמות בשירתו של הריאטי: בנין החרוזים של המשוררים העברים שיצאו בעקבות משוררי ערב בשווי ההברות בסוף החרוזים — הברה אחת לכל חרוזי השיר, תמונה המיגעת את האון, עוד לא נמצא אצל הריאטי. לסוגרי חרוזיו ישנן התכונות

---

[1]) בכ"י (בכתיבה יפה) מהספר „מקדש מעט" שנמצא בהביבליותיקה אשר למדרש הרבנים והמורים בברעסלא (מקבוצת הפרבלית № 56) נמצאה הוספה בהגהותיו של דא־ריאטי להספר הזה ושם כתובים הדברים המובאים בפנים בסיומי ההסגר, וסוף ההערה היא: „ומה אעשה לאלה היום אחר שהסכמתי המאמר בלשון אשר תראה: המון היצורים עת נסקרין" — מזה יוצא כי ההגהות שמהם נדע איזה פרטים בהתולדה נכתבו בזמן אחד עם המליצה והשירה, וכבן נאמרו הדברים אחרי שנת ה' ק"ץ (עיין הוצאה ראשונה הערה 104). ומאחר שנמצאים שם חרוזים (כהחרוז: בא סנחריב) שלא נשלמו, וכן הוא בכל כ"י שנמצא בהביבליותיקות (וגם הכ"י שבבית המדרש בברעסלא בכלל) הנה יש מזה להוכיח שנעסק בהמליצה החזיונית הזאת עד יום מותו. בהכ"י שבבית המדרש לרבנים בברעסלא נמצאה לפני הספר „מקדש מעט" עוד מליצה בדרך שיחה בין שני אנשים (דיאַלאָג): „נחומחלה" ונקראה השיחה בשם „יער הלבנון", ומתיחס גם כן להמחבר ר' משה דא־ריאטי. השיחה הזאת היא השתכלות והזות־לב (Meditation) בדרך מחקרי ודתי, על דבר הרמזים הקשורים בכלי המקדש, ואין להשיחה הזאת ערך ספרותי. עוד יש להעיר, כי לפי עדותו של המקובל ר' אליה מרקיאנו (או מרציאנו וזמן פעולתו נופל במאה הט"ו למספרם והוא מחבר הספר „אגרת חמודות בכ"י) תקע עצמו הריאטי להקבלה ולעת זקנתו התחרט ממכשול לב על כי עסק בנעוריו בחכמות חיצוניות (עיין במאמרו של כרמולי באריענט 1841, למב"ל עמוד 235).

המנעימות את הקריאה על האזן בהטעמה וחלוף, התכונות המיפות את המלות והענין כאחד ומושכים חוט של חסד עליהם. חרוזיו כלם חלוקים בפיסקאות (Stanzen); גם לא נראה בו את המדה שאינה מדה של משוררי ספרד, לשחק לפנינו במקראות כתבי הקדש בפנים שונים ומשונים. דא־ריאטי מצא את התמונה הנאותה, היפה והמתקבלת לשירי לשון עברית; אך קצרה יד כשרונו והכנותיו הטבעית למצוא להצורה הנאה גם תכן יקר ולמצער מסכים ונאות לצורתו. ובכל אלה לקחו קהלות ישראל באיטליה חלק משירתו ויכניסוהו לסדורי תפלתם לאמרו בכל יום[1]. לר׳ משה דא־ריאטי נזדמנו כהנים נוצרים אשר תבעו אותו, כי יפנם עמהם לויכוחיהם; ופעם אחת היה מוכרח לשמוע דרשת אחד הכומרים בבית הכנסת של ישראל, אשר דרש ברבים לפי פקודת האפיפיור נגד תורת ישראל, וכאשר רצה ר׳ משה דא־ריאטי להשיב על טענותיו נשתמט ממנו ולא אבה עוד להתוכח[2].

ועל חצי האי הפירנאי, אשר בו נשמעה דפיקת לב העברי ביתר כח גם בימי עני בנסת ישראל ומרודיה, נתמעט בדור ההוא הכח המושך אשר היה עד הנה לשני המקצועות שבתורת היהדות, שני אבות הלמודים: דרישת התורה המעשית — ההגיון התלמודי בחקר־הלכה, והידיעה הקלה ממנה — ההגיון והמליצה השירית. בשני עניני היהדות אלה הננו רואים התמעטות הדרישה והתקטנות החפץ והתשוקה; גם הבינה במקרא — עשות פירושים ובאורים על כתבי הקדש — כמעט שחדלה אז. הפעולה הספרותית נראתה אז בהתופחות ומלחמת סופרים, עבודה הדרושה לשעתה לתקומת האומה והאמונה למען תוכל עמוד בפני אויביה שוטניה מחוץ אשר התפרצו לבא בגבולה ולדחוק את רגליה, להשיב מלחמת הרוח שערה, לסתום פי המשטינים ולהסיר מעל היהדות טענות האומרים כי אבד נצחה ותוחלתה. למראה הגזרות והשמדות, ההרגות וההסתות, למראה בגד בוגדים ואחים נפשעים, הבנים אשר גדלה היהדות ותרומם אותם והם פשעו בו, וירבו לדבר על לב קלי־הדעת ורפי כח, כי יצאו גם הם מן הכלל להיות לעם אחר, למראה כל המעשים הנוראים האלה, אשר לא נראו בבנסת ישראל למיום גלותה מעל אדמתה, מצאו חכמי ישראל הוגי דעות חובה לנפשם להניח כל המקצועות ולעסוק רק בחזוק־אמונה, למען הצל את השארית הנמצאה מפח יוקשים אשר טמנו לה חבר כהנים קנאים; האחים הנפשעים שיצאו מן הכלל, כמו: שלמה־פאבלו די סנטה מריה, יהושע גירונימו די סנטה פי ורבים שכמותם היו מונים את ישראל ואומרים: אלהי ישראל עזב את עמו נטש נחלתו זה כאלף וחמש מאות שנה. בגלל הדבר הזה לקחו להם הדרשנים משלומי אמוני ישראל ענין לדרשותיהם — את העיקרים הגדולים בתורת היהדות ולראש וראשונה את אמונת היחוד, כי ה׳ אחד ואין יחיד כיחודו, כי זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל

---

[1] כאשר יעיר בצדק גלדינשהאל בהקדמתו עמוד XXVI.

[2] בכ״י הבודליאנא № 818, שים נמצאו אמרות (Aphorismen) ר׳ משה הריאטי נמצאה ההערה הזאת: „עוד אמר הרב הריאטי ז״ל: זכרון קצת טענותי נגד האחד הצורר, אשר חרף ברוסי מערכות ה׳ בדרשותיו ובקש להשפיל ואבר להתווכח וחזר בו״.

היא נצחית לבני העם הזה ולא תהיה התורה מוחלפת ולא תהא תורה אחרת תחתיה. ודרשנים אחדים בחפצם להשיג את התכלית הזאת הפריזו על המדה, לא הסתפקו להוכיח את אמתת אמונת האחדות מהכתובים שבתורה ודברי ההגדה הצרופים והנמלצים, כי אם לאַמתה על פי טופתי הפילוסופים והיקשי הסכולסטיקה; במעמד ספר התורה היו דורשים דרושים בפילוסופיה מדומית, ולשבר את האזן היו מזכירים שמות אפלטון אריסטו ואבן־רשד ויתר חכמי יון וערב. אחד מטובי החכמים בהספרות הוכוחית בימים ההם רבי חיים אבן מוסה יספר כדברים האלה לאמר: „שמעתי דבת רבים על הדרשן שדרש.... אותה סברא של רבי הלל.... (שאמר: אין משיח לישראל, סנהדרין צ"ט ע"א. שפ"ר), ובעבור שלא פירש הדרשן כוונת ר' הלל, נבוכו רבים מן הקהל ויהי העם נדון. ולא זו התרעומת בלבד יש לנו על הדרשנים.... הטה המתפלספים אשר הדיחו את ישראל מלפנים.... וכבר שמעתי בימי חרפי דרשן אחד, דרש האחדות בדרך החקירה.... והוא אומר פעמים רבות: „ואם אינו אחד יתחייב כך וכך". אז קם על רגליו בעל הבית אתם מהחרדים על דבר ה' ויאמר: „גולו כל אשר לו" בגזירת אשביליא (Sevilla) והכוני פצעוני עד השאירוני המכים מת לפי דעתם, כל זה סבלתי באמונתי.... אמונת שמע ישראל... ה' אחד. ועתה אתה בא על קבלת אבותינו מפי חקירת הפילוסופים ותאמר: אם אינו אחד יהיה כך וכך? יותר אני מאמין לקבלת אבותינו (מהיקישי הסכולסטיקה) ואיני רוצה לשמוע ברדשה הזאת ויצא מבית הכנסת ורוב הקהל עמו.....[1]).

ספרי הוכיח שנכתבו בימים ההם במדה מרובה היו מכוונים לתכליתם להסיר חרפת היהדות ולהשיב חורפיה דבר, ללמד לבני יהודה דרכי ההתוכחות ולחזק לב נבשלים שלא יתפתו לטענות האחים הנפשעים, (וכמו שאמר ר' חיים אבן־מוסה „הסכלים שלא ידעו דרך הוכוח יתפתו... מספרי המזירים דתנו... שפ"ר), אבל רחוק היה מלבם להכנס לרשות שאינה שלהם ולרכוש נפשות עמים אחרים לדעותיהם. מלחמת הדעת והאמונות הזאת היתה מלחמת־מגן ולא מלחמת תגרה. בעיקרם נתחברו הספרים האלה נגד ספרי שטנה שכתבו המרנים שהתנכרו לעמם, ומי יודע כמה וכמה נפשות הוציאו כותבי שטנה אלה מן הכלל, לעזוב את עמם ולהדבק בעם אחר?[2]).

בגלל הדבר הזה הטיבו לעשות חכמי ישראל בספרד, כי מכל מקצעות שבתורה פנו לבם רק להשיב על תוכחת, ופעלם בפנה זאת יעמוד לשם ולתהלה לדור אחרון. ביחוד רבו ספרים בחזוק אמונה בין צירי ישראל שבאו להוכוח בטורטוזה, (עיין

---

1) עיין ציון ד' בסוף הספר סימן ג', ששם מבוארים הדברים ברחבה.

2) יוצא מדברי ר' חיים אבן מוסה בדבריו שנביא עוד בציון ד' סימן ג', וליתר הבנת הדברים נביאם גם במקום הזה: אמר חיים: בעבור שהסכלים אשר לא ידעו דרך הויכוח יתפתו מדברי המסיתים ובפרט מדברי המזירים דתם בספרי אבן־חשך (כנוי לאבנר־אלפונזו) וספר „פיירו אלונשו קרישטיאניסימו שרי", וספר מיוחס אל ר' שמואל נקרא: „מי נתן למשיסה ישראל?" וספר „בן רשף" (?), והאחרון נכבד מאישטרו פאבלו הנקרא מקדם דון שמואל „(צ"ל שלמה) הלוי בספר פאולינה (?), וספר הויכוח שנעשה בטורטושה הברו מאישטרו גירונימי לורקי שר"י, גם אשתרוק רימוך י"ש, אמרתי לחבר בכתב אמת תשובות כנגדם וכו'".

למעלה עמוד 124) ושני אדירי אמונה אלה היו: דון ווידאל אבן־לביא ורבי יוסף אלבו בעל העקרים, הראשון חבר ספר „קדש הקדשים"[1]) ספר ויכוח בלשון עבריה נגד טענות המומר יהושע הלורקי, ורבי יוסף אלבו חבר ספר ויכוח בלשון ספרדית ע"ד שיחה שהיתה לו עם אחד מנשיאי הדת השלטה[2]), ונקרא הספר בשם „האחד", לחזק אמונת נצחיות התורה בלב בני עמו. יהודי יליד ספרדי ושמו דון דוד נשיא, אשר במסבות הזמן יצא מארצו וישב להשתקע על האי כרתים הוא קנדיה, והיה לאיש סוד שר האוצרות ורבו של ההגמון הקרדינאל פרנציסקו בינטיוואליו (Francisco Bentivoglio) כתב ספר להגן על היהדות והיהודים מתוך הדברים שנמצאו בספרי הברית החדשה ואבות הכנסיה ויקרא להספר הזה בשם: „הודאת בעל דין"[3]). ודבריו נכנסו ללב נשיא האמונה הכהן הגדול. חכם אחר יליד ספרד והושב פרובינציאה ושמו רבי יצחק ב"ר קלונימוס ממשפחת „נתן"[4]), היה מתהלך את חכמי הנוצרים ונשיאי הכהונה הקתולית ופעמים רבות נטל עליו להשיב על טענותיהם, ויחבר שני ספרי־ויכוח: האחד בתשובה על טענות המומר יהושע הלורקי ונקרא בשם „תוכחת מתעה", והשני בשם „מבצר יצחק". הוא עמל ויגע הרבה לחבר את הספר, שאמר לעשותו לכלי שרת בידי חכמי ישראל בהתוכחם עם כהני הנוצרים. רבי יצחק נתן בימי התהלכו עם מלומדי הנוצרים נוכח לדעת, כי אך ע"י הבקיאות בכתבי הקדש והבנה הישרה בפשוטו של מקרא, נוכל להשיב על תוכחה, וכי כל הביאורים הרחוקים מן הפשט נותנים מקום לבעלי דינים לחלוק. על כן חפץ רבי יצחק נתן להרחיב בקיאות בכתבי הקדש בין ישראל, ויחבר

---

1) עין ציון נ' בסוף הספר.

2) עין ר' אברהם זכות ביוחסין בהוצאת שולם: ה"ר יוסף אלבו בעל העקרים חבר ספרו וחבר ספר אחר בלשון לעז.

3) עין ההקדמה לספר זה דפוס פראנקפורט תרכ"ו.

4) על אדות ר' יצחק בן קלונימוס נתן בעל הקונקורדנציה עין בספרי הביבליוגרפים. בהוצאה הראשונה (ווינציאה—רפ"ז) נמצאו בההקדמה דברי חפץ כן ע"ד הספרים שכתב וכן שנת החבור, אך נמצאה גם סתירה בהדברים שמזה נולד ספק בהזמן, שם נאמר: „ותהי ראשית מלאכתו א' (טרחשון) שנת קצ"ח לפרט האלף הששי ליצירה הוא ל' שמי' (שמיטברי) אלף ותל"ז לחשבון הנוצרים להריון ונגמרה מלאכתו א' שנת ר"ח הוא י"א איק' (איקטובר) תט"ח", הנה ישנה סתירה בשנת גמר המלאכה. עפ"י הזמן העברי ר"ח ניסן לפי מנין הנוצרים בשנת תט"ח, ואפילו אם נגיה במקום תט"ח—תט"ח, הנה הזמן הישראלי אינו נכון בכל אופן ר"ח, כי באוקטובר 14 כבר היתה השנה ר"ט, ובכן יש להגיה בהמספר העברי ר"ז והמספר הנוצרי אלף תט"ח במקומו עומד. בעברית נקראת הקונקורדנציה של ר' יצחק נתן בשלשה שמות: מאיר נתיב, אור זרוע, רחובות, עיין הקדמת בוקסטורף להקונקורדנציה שלו. כי שם המחבר היה יצחק ולא מרדכי, כאשר נמצא בטעות בההוצאה הראשונה וההוצאות שאחריה, כבר נתברר על ידי אחרים (עיין מכתבי יש"ר חלק א' עמוד 72). הח' הישר' מודיע גם כן דברים מספר ר' יצחק נתן בכ"י בשם „מאמין כח", שם יחתום המחבר שמו: „יצחק בן קלונימוס יהודה נתן בן שלמה מנזע בן ישי". אביו ר' יהודה נתן הוא האיש, אשר, לפי עדותו של די רוססי, תרגם הספר הערבי של אבן־וואסיד materia medica מערבית לעברית. לדברי די רוססי (№ 623) נמצאה בסוף הספר הזה כתבת המחבר: אני בן שלמה נתן.... השלטתיו כ"ו שבט קי"ב. הוא העתיק גם את הספר כוונות הפילוסופים לאלגהאצאלי (Codex de Rossi № 143, 515) וגם בביבליתיוקות אחרות. מזה נדע, כי אביו ידע את הפילוסופיה והלשון הערבית, ר' יהודה נתן נקרא ג"כ בשמו הפרובינציאי בונגודס Bongodas; עין כרמולי בספרו la France Jsraèlite p. 95 f.

ספר קונקורדנץ, והוא מערכת כל פסוקי כה"ק על פי האלפא ביתא לפי שרשיהם ומקוריהם, אשר תכליתו היא: להיות כלי שרת בידי חכמי ישראל למצוא כל הפסוקים והפעלים בהוראותיהם השונות שבכתבי הקדש כדי שיוכלו להשיב על טענות המתוכחים הידועים המעוותים את הכתובים. הספר הזה הוא עבודה ענקית גדולה וכבדה עד מאד, ורבי יצחק נתן עבד בה שנים רבות מאד (מן שנת קצ"ח עד ר"ו) וישלים את הספר הזה הידוע לנו בשם קונקורדנץ לכתבי הקדש ויקרא אותו בשם „מאיר נתיב". למופת היתה לו הקונקורדנציה הרומית של הכהן הנוצרי ארלוטטו[1] Arlotto, שנעשתה לתכלית אחרת, לתת להכהנים הדרשנים היכולת למצוא הכתובים שיעשו יסוד לדרשתם. אף כי ספרו של ר' יצחק נתן היא מלאכת עבודה ולא חכמה, הנה הגדיל לעשות במלאכתו, כי על ידו נתנה היכלת להבין במקרא על פי הפשט האמתי ולדעת את הוראות שרשי לשון הקדש ידיעה שלמה. הקונקורדנציה של ר' יצחק נתן אינה נקיה ממגרעות, וגם היום, כאשר היו בה ידי חכמים אחרונים להשליטה ולהוסיף בה הרבה הוספות ותקונים, עוד לא נשלמה כלה, אך בכל זה היה הספר הגדול הזה היסוד אשר עליו בנו ועוד יבנו בית נאמן לחקרי לשון כתבי הקדש.

החכם התורני ובעל השכלה פילוסופית רבי יוסף בהר"ר שם טוב אבן שם טוב (נולד—ה"א ק"ס מת על קדוש השם ה"א ר"ך)[2] הרבה עשות ספרים בכשרון ודעת. הוא היה דרשן אהוב ונחמד לשומעיו ויוצא ונכנס בחצר המלכות בקשטיליה (עיין למעלה עמוד 146) וְהִפְנָה לבו גם כן לחבר ספרי ויכוח. בהיותו מעורב בין הבריות ועומד במקום גדולים, נוצרים שרים וכהנים, התנפח עמהם פעמים רבות בעניני הפילוסופיה הדתית ועקרי אמונות היהדות והנוצרית. בגלל הדבר הזה הקנה לנפשו ידיעה רבה בתורת הדתות השתים, ותוצאות הוכוחים האלה כתב על ספר בשם: „ספקות בעקרים וכו'"[3]. הוא כתב גם פירוש ובאור לאגרת: „אל תהי כאבותיך" שכתב ר' פרופיאט דוראן (עיין למעלה עמוד 90). וגם תרגם מספרדית לעברית את ספר הוכוח שכתב החכם ר' חסדאי קרשקש (עיין למעלה עמוד 89) למען יקראו בני העם וידעו להשיב על תוכחת. כי נפלא הדבר, אשר בימים ההם היו יהודי ספרד רגילים יותר בקריאת הספרים הכתובים עברית מהכתובים בלשון ספרדית, וכה יאמר בהקדמתו להתרגום הזה: „לקצרו ועמקו ולורות לשונו לאשר לא הורגלו ללמוד החכמה בזולת לשוננו הקדושה"[4].

בין מחברי ספרי־הוכוחים יש לפנות מקום נכבד לסופר אחר בן דורו ובן גילו של ר' יוסף אבן שם טוב, אף כי שם הסופר והחכם הזה נשכח אחרי כן מלב רושמי זכרונות העתים ורק בימי הדור האחרון נחפשו ספריו בכתב יד ונגלתה פעולתו

---

1) הקונקורדנציה הראשונה בלשון רומית חבר Hugo a. St. Coro בשנת 1244, אחרי כן Arlotto de Prato בשנת 1290, וקונרד מהאלבערשטאדט הגדילה והרחיבה בהוסיפו בה גם את מלות השמוש.

2) עיין ציון ד' בסוף הספר.

3) הספר „ספקות בעקרים וכו'" נמצא כתב יד בבית מדרש לרבנים ומורים בברעסלא.

4) ספרו של ר' חסדאי בתרגום עברי מלשון ספרדית נקרא „מאמר הגבדל" או „מאמר בבטול העקרים וכו'".

בימי התקופה שאנו עומדים בה. שם החכם הזה הוא: רבי חיים אבן מוסה (נולד קרוב לשנת ה"א ק"נ, מת קרוב לשנת ר"ך)[1]; הוא היה רופא מומחה, פיטן וסופר; וכרופא מומחה היו לו מהלכים בחצרות המלכים והשרים וימצא מקום להתוכח עם הכהנים והמלומדים בעניני דת ואמונה. מדברי הויכוחים שנמצא בספריו יצא לנו, כי גם אז, אחרי התגברות הקנאה וההויה בספרד, עוד היתה רוח הדרור וחפש הדעות נושבת בפמליא של מעלה, והיהודי שהיה יוצא ונכנס במערכות בני מרום עם הארץ לא נמנע מהשיב דברים נמרצים על תוכחות אנשי ריבו וטענותיהם עד שלפעמים (כאשר יספר): „צוה עלינו האדון שלא נתוַכח לפניו פן נשים ספק בלבו .... ונשארנו שותקים". רבי חיים אבן־מוסה, כחכם יודע את אשר לפניו נגש אל הוכּוחים בכובד ראש וישוב הדעת, והיה נכבד מאד, כי לפי עדות רושמי הזכרונות הקרובים לזמנו (בעל היוחסין), היו השרים ורבי המלוכה אוהבים אותו ויכבדוהו ויגלו לו כל סודם וכל מעשיהם הזרים. כמו שיספר: „.... ומי יתן איפוא ויכתבו ענינם.... ולא אוכל לספר העברות אשר ראיתי בקרבם במ' שנה שהלכתי בחצרות מלכים ושרים.... מלבד הגזלות וההרגות והחמס אשר בכפיהם". בגלל הדבר הזה בויכוחיו אינו אומר די בהסרת הטענות שהיו הם טוענים על היהדות, כי אם היה שש לקראת נשק לפרוץ אל גבולות אנשי ריבו ולהרעיש מוסדות בנינם. להויכוחים שהיו עד ר' חיים אבן מוסה לא היו כל תוצאות ושני הצדדים היו מייחסים את הנצחון איש איש אל עצמו, כי עזבו את העקרים ויטפלו בדברים טפלים, והוא הציב כללים ועקרים בכלכלת דברי הוכּוחים לאמר: היהודים המוכרחים להשיב על תוכחת אויביהם וטענותיהם ישמרו את פשט המקרא ולא יסורו ממנו להתֻלות בבאורי המשל ובטויי ההשאלה, שלא לתת מקום לבעלי דינם לרמזים ופתרונים; על המתוכחים היהודים להודיע מקודם, כי לא יכירו לצודקים ונאמנים לא את התרגום הארמי (המיוחס ליב"ע) ולא את תרגום השבעים, כי בשניהם חלו ידים שהעוו את הכתובים בצדיה וכוונה ידועה; שלא להכיר לאמת על פי היהדות באורי ההגדות ולהודיע מראש, כי היהדות אינה מחייבת להאמין בדברי הגדה. אלה הם קצות הכללים שמסר רבי חיים אבן־מוסה להיהודים שהכריחו אותם אז לעמוד בוכוחים, והדברים האלה והתשובות על טענות אנשי ריבו נמצאים בספרו „מגן ורומח"[2].

עוד שני חכמים תלמודיים וסופרים גדולים ונכבדים במלאכת הוכּוח אב ובנו,

---

1) עיין ציון ד' סימן ג' בסוף הספר.

2) ע"ד רבי חיים אבן־מוסה בחיר המתוכחים, אשר ידעו להשיב מלחמה שערה, במלחמתה של תורת ישראל נגד צורריה וצוררי האומה בדורות ההם, ניחד הדבור עוד בציון ד' סימן ד', ופה אעיר רק על איזו חלוקי דעות בין הרב המחבר וראש המדברים בתולדות רבי חיים אחריו — החכם הפרופיסור ר' דוד קויפמאנן (בית תלמוד ש"ב מעמוד 110 ולהלן) שהוציא לאור גם מכתב אבן־מוסה לבנו ר' יהודה בדבר המאמר „אין כישיה לישראל" עם הערות ופתיחה. נגד דעת הרהט"ח, שר' חיים אבן מוסה נולד קרוב לשנת ק"ס, מקדים הרד"ק את לדתו לשנת ק"מ. כמו כן במקום דיוקו ביגאר (Bejar) מטיל הרד"ק ספק ויהלום כי ישב בסלמנקה העיר הגדולה ומקום ישיבה של מעלה לכהנים וחכמי התיאולוגיאה, ושם מצא מקום להתוכח ולהוכיח צדקת דתו. יתר הדברים בדבר מכתבו לבנו ר' יהודה וכו' אבאר בציון הנ"ל לפי המדה האפשרית בהמקום והזמן שאני כותב את הדברים האלה. שפ"ר.

עמדו לכנסת ישראל הספרדית בדור ההוא. ואולם הם היו רחוקים מארץ ספרד; שני החכמים האלה היו יושבים באלג'יר, אך על פי גזעם ודרכי חנוכם והשכלתם למשפחת יהודי ספרד יחשבו, והם: רבנו שמעון בן צמח דוראן (הרשב"ץ) ובנו ר' שלמה דוראן (הרשב"ש). הראשון (נולד בשנת ה' קכ"א ומת בשנת ה"א ר') בספרו „מגן אבות" שכתב בהתפלספות להפיץ אור על יסודות היהדות, יצא מרשותו לרשות שאינו שלו, והקריש פרק שלם להדתות שמקור מוצאן מתורת משה, והוכיח נצחיות תורת ישראל בהסרת הטענות שכהני הנוצרים והמחמדיים טוענים על היסוד הזה. בהפרק הזה הנקרא „קשת ומגן"[1], יבאר רבנו שמעון דוראן את הדבר שכבר עמדו עליו הקדמונים ודברו בו רבות ר' פרופיאט דוראן בספר הוכוח „אל תהי כאבותיך" ו„כלימת הגוים" (עיין למעלה עמוד 90) לאמר: מיסד הדת הנוצרית לא חשב מעולם לבטל דת ישראל ולהעבירה מן העולם, וכמו שנאמר בפירוש בספרי ברית החדשה (מהיא פרק ה' פסוק י"ז, י"ח, י"ט, כ'): „אל תחשבו כי באתי להפר את התורה או את דברי הנביאים.... כי אמן אני אומר לכם, עד כי יעברו השמים והארץ לא יעבור יו"ד אחת או קוץ אחד מן התורה עד אשר יעשה הכל. לכן מי אשר יפר אחת מן המצות הקטנות האלה קטן יקרא במלכות השמים ואשר יעשה וילמד אותן הוא גדול יקרא במלכות השמים. כי אני אומר לכם אם לא תרבה צדקתכם מצדקת הסופרים והפרושים לא תבאו אל מלכות השמים". ורק אחרי כן כאשר החלו תלמידיו לבשר תורתו בין הגוים עובדי האלילים, אמרו אחדים מהשליחים (הקדוש פאול) כי בטלה תורת ישראל וחדלה מהיות לחובה על בני הגוים המקבלים את הטבילה והברית החדשה. הרב הגדול התלמודי אשר באלג'יר מוכיח בספרו זה את בקיאותו הגדולה בספרי ברית החדשה וספרי אבות הכנסיה הנוצרית, והוא עוסק בנתוח ובקרת הספרים בחריצות גדולה, ובדרך הלוכו ישיב גם על טענות סופרי האישלם, כי היה יושב אלג'יר ומצא נכון ודרוש לפניו להגן על היהדות גם מפני מנגדיה בין בני ישמעאל.

בנו רבי שלמה דוראן (הרשב"ש (נולד לערך בשנת ק"ס ומת לערך שנת רכ"ז)[2], שישב על כסא אביו ברבנות אלג'יר, היה תלמודי גדול מעמיק בחקר הלכה ויודע את היהדות בידיעה מושכלת. בו נראה נטיה מוחלטת לבאר תורת היהדות על פי יסודות המושכלות והבינה הישרה ובהיפך לראש בית אבותיו רבנו

---

[1] את הספר „קשת ומגן" חבר הרשב"ץ בשנת ה' קפ"ג ונדפס חסר בהקובץ „מלחמות חובה" מדף ל"ח עד ס"ג. ללא אמת מתייחס שם הקונטרס „קשת ומגן" לבנו רבי שלמה (הרשב"ש), כי הוא מהרשב"ץ וחלק מספרו „מגן אבות" (נדפס תקכ"ה בליווארנו — וזה ברור מרישיות ספרי הרשב"ץ בסוף חלק השלישי משו"ת שבמנין כל הספרים נרשם: הספר השמיני „מגן אבות" ונחלק לארבעה חלקים.... החלק השני „חלק שופטינו" וכו' פרק ד' הנקרא „קשת ומגן" בנצחיות התורה נגד טענות שתי האומות וכו'. שפ"ר). גם נדפס כלו ביהד עם קונטרס הויכוח (מלחמת מצוה. שפ"ר) של בנו הרשב"ש בליווארנו שנת תקמ"ה.

[2] עיין על אדותיו את ספרי הביבליוגרפים ומאמרו של החכם שניאור זאכס בכרם חמד הלק ח' מעמוד 114 ולחלן (שם נמצא אגרתו הגדולה על הקבלה ודורשיה. שפ"ר). לפי קבלת אזולאי בספר „יכין" מת בהשנה הרשומה כפנים (ולפי קבלת אזולאי בשה"נ בערכו היה דור ששי להרמב"ן. שפ"ר).

משה בן נחמן ולאביו היה הוא מתנגד גדול להקבלה. עוד בימי חיי אביו ועל פי בקשתו כתב מאמר גדול בשם „מלחמת מצוה"[1]) נגד האשמות אשר טפל המומר יהושע־גירונימו הלורקי על התלמוד; ביחוד הוכיח שקרות המעלילים על התלמוד לאמר, כי נמצאו בו דברי נבלה, וכי ילמד את האדם להשחית דרכו בתבל וזמה, בעוד אשר כל התלמוד כלו מראשו ועד סופו מלמד את האדם דרכי הצניעות ולקדש עצמו גם במותר לו. היהודים ההולכים בארחות התלמוד ושומרים פקודיו הם הצנועים מכל האדם, מתרחקים מחמדת בשרים ומבזים ומחרפים את כל רודפי תענוגות התבל והזמה. ואיך יוכלו הקתולים להוכיח את היהודים, כי מפירים הם חקי הצניעות ומחללים טהרת המשפחה, בעוד אשר שריהם כהניהם מחללים יום יום את הכהונה בעונות זמה, בדברים שאין האזן יכולה לשמוע, וחטאת הנזירים נגלתה אז בעברה מיוחדת להם בשם „עון האחים" (Peccato dei frati). כהנה וכהנה ידבר הרשב"ש בספרו הופחי הזה; אולם בעמלו ליישב האגדות הזרות נלחץ רבי שלמה דוראן לפעמים להכנס לדחוקים ופלפולים.

ולחקר־אמונה, אשר החכמים הוגי דעות שביהודי ספרד טפחוה ורבוה ויעלוה למעלת חכמה וידיעה בפני עצמה, נמצא אז גואלה האחרון בספרד. החכמים, אשר קבלו עליהם, להוכיח צדקת תורת ישראל נגד צורריה, אמרו להגן על היהדות המושכלת מריבות הקנאים החשוכים, אשר כשונאיהם הנזירים הדומיניקיים היו במורדי אור ויבחרו בדרך אמונה חשוכה מאור תורה ודת בדעת. הקנאים כרבי שם טוב אבן שם טוב (עיין למעלה עמוד 100) ואחרים, שלמדו רק את התלמוד ובחקר־הדת נמשכו רק אחרי הקבלה, ראו בהידיעות החיצוניות והחקירה דרכי שאול המוליכים את האדם לידי כפירה. למראה הדבר, כי מן היהודים „המשכילים" נפתו רבים לקול דברי המסיתים והמדיחים של הבומר ווסינטו פיררייר והאפיפיור בינידיקטוס הי"ג ונמצאו גם רבים מבעלי החקירה המושכלת, אשר לא לבד כי המירו בבודם כי אם גם נהפכו לעמם לאויבים, הוציאו האנשים מסוגו של ר' שם טוב אבן־שם־טוב משפט חרוץ, כי ההשכלה המדעית ובכלל ההתבוננות בעקרי הדת מביאות את האיש הישראלי לעזיבת הדת והפקרות. המחשבה הזאת היא שגרמה להם לחשוד גם את משה (הרמב"ם) במינות ולהטיל דופי בכל חכמי ישראל, אשר צרפו גם את השכל להאמונה והמסרת בעקרי הדת. נגד רוח קנאה כזאת לגרש את השכל והבינה הישרה מהורת היהדות קם החוקר רבי יוסף אלבו ויחבר את ספרו הגדול על האמונות ועל הדעות, את ספר „העקרים", שבו ימתח קו ויציב גבולות בין הדעות העקריות שביהדות ובין הדעות הטפלות וישם קו מבדיל בין האמונה והכפירה.

---

1) הספר הזה לא היה למראה עיני, כי ספרים ממין זה אינם נמצאים במדינותינו, אולם מס' אוצה"ס (בערכים: מגן אבות, מלחמת חובה, מלחמת מצוה וקשת ומגן) יתברר כי הספר „מלחמת מצוה" להרשב"ש נדפס בראשונה בסוף הס' „קשת ומגן" שהוא באמת רק פ"ד מח"ב מהספר הגדול „מגן אבות" לאביו הרשב"ץ (עיין עמוד הקודם הערה 1), והפרק הזה נשמט מהס' „מגן אבות", שנדפס בליוואָרנו תקמ"ה, ונדפס לבדו בלי הודעת מקום וזמן הדפוס (וניכר שנדפס גם כן בזמן החוא בליוואָרנו) ובסופו הקונטרס „מלחמת מצוה". שנית נדפס הקונטרס „מלחמת מצוה" מתוך הספר „קשת ומגן" בספר „מלחמת חובה" שהוא שם כללי לספר מאסף וכוחים ופענות באמונית (קונשטנטינא ת"ע). שפ"ר.

רבי יוסף אַלבו (נולד לערך ה"א ק"מ—מת לע' ר"ד)[1] מעיר מונריאל (Monreal) היה מראשי המדברים בין הצירים שנקראו להופח בטורטוזה, ויש לשער, כי בקנאת האפיפיור בינידיקטוס הי"ג וצרת עינו הוכרח לשום משכנו בעיר שוריאה (Soria); בתור רופא ידע היטב את הידיעות הטבעיות והלמודיות כפי מצבן בימים ההם, וכתלמידו של רבי חסדאי קרשקש היה בקי במשפטי הפילוסופיה השלטת בימיו והוצאות המהקר העיוני. הוא היה דבק בתורת היהדות התלמודית כרבו רבי חסדאי, אך גם כמותו היה דורש חכמה, ודעתו היתה קרובה להגיון המחקרי; כל התעצמותו וכל מגמתו היו נכונות לתבלית אחת: להביא לידי הסכמה מוחלטת את היהדות והחקירה החפשית מבלי לְוַתֵּר מאומה מהראשונה בשביל השניה. רבי יוסף אלבו לא היה חוקר מעמיק בעיונו כרבו, החלטותיו ומשפטיו הם ברוב הפעמים פתגמי־חקירה שגורים בפי רבים מהמתפלספים בימים ההם, ולא נמצא בו חקירה והגיון על פי משפטים מבריחים והיקשים מחייבים אמתתם על פי הוכחות מחייבות. בעצת רעיו החל ר' יוסף אלבו לחבר ספר בחקירה: עד היכן מותר חפש החקר הדתי בהיהדות לבאר „העקרים ההכרחיים לדת האלהית", ולברר אם בצדק או שלא בצדק העמיד הרמב"ם את היהדות על שלשה עשר עקרים, מה הם העקרים שהכופר בהם הוא כופר בהיהדות ואיזו מהם שהיהודי רק חייב להאמין בהם, אבל אם אינו מאמין בהם אינו כופר כי אם חוטא. [ואם בא להחלטתו זאת על פי שקול דעתו בהתעותו בחקירתו „הוא חוטא בשוגג וצריך כפרה אבל הוא בכלל חכמי ישראל וחסידיהם" עקרים פ"א—פ"ב. שפ"ר). שיטתו של רבי יוסף אלבו בהפילוסופיה הדתית היא כמעט האחרונה להשיטות בהיהדות המושכלת על

---

[1] הח' שלעזינגער מעתיק ספר העקרים ללשון אשכנז בהקדמתו הוציא לצדק שנת מות רבי יוסף אלבו בעל העקרים, אך טעה ברשימת שנת הולדתו ולא ידע לצמצם אותה כראוי. הוא נשען על הקדמה מוטעת כי רבו של בעל העקרים רבי חסדאי מת בשנת ה' ק"א, ולפיכך הוכרח לחקדים זמן הולדתו ולעשותו לזקן בשלשים שנה. הדבר הנותן לנו היכלת לדעת שנת הולדתו בהשערתו הוא רק, כי בהיותו אחד מהמצוינים בין צירי ישראל שנקראו להויכוח בטורטוזה בשנת קע"ד לבטח כבר היה בן שלשים או יותר מעט ובכן נולד קרוב לשנת ק"ט הן אחות או יותר מעט. ספר העקרים נתחבר לדעת בעל היוחסין בשנת קפ"ד, ונדפס בזמן קדום מאד מספרי עברית הראשונים שבאו בדפוס בשנת רמ"ח בשונצינו, ללשון רומית העתיקו אותו הנוצרים מאַתהיאס עליאס (Mathias Elias) ומקצת ממנו העתיק Gilbert Genebrad, גם פאן פערטש ואחרים. בחברו את הספר כבר העתיק משכנו מונריאל לשוריאה (Soria) בקשטיליה הישנה, כי כה יאמר בהקדמתו: „היושב פה שוריאה אשר הניעני הנה המניע הראשון". מהדברים האלה יש להוציא, כי נדודו ממונריאל לשוריאה היה באונס ולא ברצון. בשוריא נמצאהו עוד בשנת קצ"ג כאמור ביוחסין השלם לפיליפובסקי (עמוד 326) „ביום המילה של רבי אברהם בנבנשתי.... קצ"ג, דרש עליו ר' יוסף אלבו במבצר עיר שוריאה והנושא היה בפרשת מילדי העברים זה". כוונתו הראשונה בחבור הספר היתה נגד הקנאים, אשר מתחו חשד מינות על כל חכמי ישראל החוקרים בעקרי הדת, וזה יוצא מכל דבריו בפרק ב' למאמר א' וביחוד באמרו: „והוצרכתי לכתוב כל זה לפי שראיתי קצת קלי עולם חכמים בעיניהם מרחיבים פה ומאריכים לשון כנגד גדולי עולם בלא דעת ובלא תבונה. ומכאן הוזהר לכל חכם לב לחקור בעקרי הדת ולפרש את הספוקים בדרך מסכים אל האמת לפי דעתו". ונראה הדבר שכוון בזה אל ר' שם טוב בעל ספר „האמונות" המקובל הקנאי, אשר בזקף אף דבר עתק על הרמב"ם והראב"ע ויתנם למינים וכופרים,— כי היה רופא יצא לנו מכמה מקומות בעקרים ששם ידבר מהמחלות וסמני הרפואות, וכי היה דרשן נדע לא רק מעדותו של בעל היוחסין, כי גם מסנגן ההסברה והצעת הדברים בכל ספר העקרים.

אדמת ספרד, ובהרצאת דבריו יש הבדל גדול בין רבי יוסף אלבו ובין החכמים בעלי חקר־אמונה שקדמוהו.— הוא היה דרשן בעל לשון למודים, וכיד חכמת הדרשנות המובה עליו ידע לשפוך רוח חן על דרשותיו במחקר־הדת, להלביש כל דעה פילוסופית וכל חקירה הגיונות בתמונה נאותה ומתקבלת, למצוא לכל דעה ורעיון סמוכים בכתבי הקדש והמדרשים וההגדות. אבל במדת התפשטות דעותיו באופן מרוצה לכל קורא והתרחבות דרושיו בצורת הענינים, במדה זאת תחדל חקירתו מהיות עמוקה והגיונית, והיא מרחפת על פני נושאי הדרושים מבלי לחדור אל תוך הענינים.

החזון שראוי להתבונן עליו הוא, כי גם ר' יוסף אלבו, אשר כל מחשבותיו והגיונותיו שקולים וערוכים על פי יסודות היהדות, לוקח לו לעיקר ויסוד דעה אחת שיסודתה בהתורה הנוצרית; ומזה הננו למדים עד היכן כח הזמן והמקום גורם לפעול בהעצומתו גם על אלה ההולכים בכוונה מנגד להרוחות השולטות באותו מקום ובאותו דור. חוקר האמונה בן העיר שוריאה משים לאבן פנת חקירותיו המחשבה, כי תשועת הנפש היא התכלית הנשגבה שאליה יכונן האדם כל מעשיו וכל מחשבותיו בימי חלדו על האדמה, והתכלית הזאת תושג ביחוד על ידי היהדות. מורו ר' חסדאי קרשקש וחוקרי אמונה ישראל אחרים היו אומרים, כי התכלית הנשגבה אשר לבן־תמותה היא — החיים שאין אחריהם מות בעולם שכלו טוב וכלו ארוך, בהתקשרות רוח האדם בשכל הפועל או בשר העולם, ולדעת רבי יוסף אלבו האשר האמתי אינו בהרמת מעלת הנשמה, כי אם בתשועתה. ובהיות המחשבה הזאת מולדת חוץ בתורת היהדות, היה עליו למצוא לה מבטא חדש שלא עלה עוד על לשון חוקרי־הדת שקדמוהו[1]) — הצלת הנפש, תשועת הנפש. וזאת ראשית שיטתו המחקרית־הדתית ואחריתה: האדם לא ישיג את השלמות הרוחנית ותעודתו אשר שם לפניו בוראו רק אחרי צאתו מעולם עובר, העולם העכור והנפסד, לאור באור החיים שאחרי המות; העולם הזה הוא הפרוזדור שבו יתקן האדם את עצמו כדי שיכנס לטרקלין. אך איזו היא הדרך אשר בה ילך האדם בכדי להגיע אל התעודה הרוממה והנשגבה, איזו היא דרך הדת האמתית המביאה אל שלמות האדם וההצלחה הנצחית? אמנם כן, ישנן שלש דתות או מערכות חקים ומנהגי בני אדם, שכלן מְכֻוָּנות לתכלית אחת, להעלות בני האדם השקועים בתאוות בהמיות למעלת בעלי השכלה ומדות מתוקנות: הדת הטבעית, הדת הנמוסית והדת האלהית. הדת הטבעית מוצאה „מטבע האדם שאי אפשר להם לחיות ולהתקיים

---

1) מלבד הדבור „הצלת הנפש" נמצא את ר"י אלבו לבדו משתמש בהדבור „תשועת הנפש" (מאמר ג' פרק ל"ה) וג"כ „נושע" (מאמר א' פרק כ"ב) תחת הדבור אשר הנפש עכ"ל הרב המחבר. עפ"י חובת מתרגם לא עברתי על הדברים האלה, אך כקורא שופט נראה לי שאין עוד מקום לתפיסת הרהמ"ח על העקרים רק בהלשון ולא בהענין. התורה אשר עליה ירמוז הרהמח"ב האמר, שהאדם בא לעולם בחטא שבא בירושה מאדם הראשון ופעולות ידועות בדת מטהרות את הנפש מחלאתה ולזאת יקראו „תשועת הנפש" או „הצלת הנפש", ומכל התורה הזאת אין רמז בכל ספר העקרים. גם מה שיאמר, כי יחיד הוא הר"י אלבו בהדבור „תשועת הנפש", אינו נכון כלל, ור' יוסף בן שם טוב שאותו ישים הרהמח"ב למופת נגד בעל העקרים (עיין להלן) יאמר מיד בהקדמתו לס' „כבוד אלהים": תחלת דבר ח' בהְנָּשֵׁע נפש עבדיו. שפ"ר.

בזולת (בלי) חבורה וקבוץ, וההתחברות הכרחית להם בקיום מציאותם, כי האדם לדקותו ולפי מזגו נוח להתפעל [מכחות הטבע החיצונים] החום והקור, [ואי אפשר לו לתקן כל צרכיו] אם לא בקבוץ והתחברות האנשים [אשר] יעזרו אלו את אלו". „ובהיות הקבוץ... מצטרך למין האדם לצרך חיותו והתקיימו... ראוי שימצא לכל הקבוץ במדינה או במחוז, או לכלל האנשים בכל העולם סדור־מה... והסדור הזה יקראוהו החכמים בשם דת טבעית". ועדיין אין דת כזאת מספקת לתקן צרכי האישים וחיותם והתקיימם [שבתם] זה עם זה אם לא יתוסף בזה איזה סדור או הסכמה כוללת עניני האנשים.... עסקיהם ומשאם ומתנם, כדתי קיסרי רומי והנהגת המדינות והחקים... [סוף דבר: שמירת] היושר ההסכמיי, ויקרא [היושר ההסכמי הזה] נימוס או דת נימוסית". קיום הדת הנימוסית דורש מציאות מושל מנהיג שופט או מלך, וקיום הנימום הוא תקון הקבוץ או תקון החברה המדינית. אך גם היא — הדת הנימוסית — תוכל רק להרחיק המגונה ולקרב את הנאה והמתוקן, אבל בהיות המחוקקים בעצמם בני אדם שבכל רוחב דעתם דבקו בהם גם מגרעות רבות, „נוטים בטבעם לצד איזו פחיתות" והנטיה הזאת גורמת להם לפעמים לשפוט על הנאֶה שהוא מגונה ועל המגונה שהוא נאֶה, כאשר מצינו באפלטון שמאהבתו את העיקר הגדול בהחברה האנושית, העיקר הנכלל בהכלל הגדול: „משפט אחד יהיה לכלכם", מאהבתו לעיקר השוה ומשוה את כל בני האדם, אמר לכונן בנסית בני אדם, אשר השכר הטוב להאורחים בער עבודתם לתועלת הכלל תהיה השתתפות הנשים „לבעלי הראשיות [המפלגות] במדינה, נשי השרים משותפות לכל השרים ונשי הסוחרים לכל הסוחרים ונשי בני אומנות אחת משותפות לכל בני האומנות", נגד דעת תורתנו הקדושה, אשר גם בראשית צמיחתה לעת תורת בני נח נאמר לאבימלך: הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעולת בעל. הרי לפנינו, כי מחוקק הדת הנימוסית בשעה שהוא אומר להתקרב אל יסוד הצדקה והמישרים, לפי מחשבתו, השווי בין כל בני החברה, הוא מתרחק מן הרגש המוסרי הנטוע בנפש האדם, רגש הנאֶה והמגונה. המחוקק הזה, כאדם קצר כח וקצר ראי, אי אפשר לו להיות צופה ומביט עד סוף כל הדורות, להקיף בכח בינתו כל תנאי החיים בכל המקומות ובכל הזמנים; ואחרי כל אלה הדת הנימוסית תתקן הנהגת האנשים ותסדר ענייניהם באופן נאות אל הקבוץ המדיני בטבעית, [ובזה לא תושג עוד כוונת אלהים] להיישיר האנשים על השגת ההצלחה האמתית שהיא הצלחת הנפש וההשארה הנצחית[1].

בגלל הדבר הזה היתה התגלות הדת האלהית מוכרחת להודיע לבני האדם „הטוב האמתי שישתדלו להשיגו ואת הרע האמתי שישמרו ממנו, תרגיל אותם בעזיבת ההצלחות המדומות עד שלא יצטערו בהעדרן; היא גם תיישר ארחות בני האדם לא לבד לזכותם בחיי עולמים בעולם הבא, כי אם גם תניח דרכי יושר לתקון הקבוץ המדיני באופן נאות ושלם", קבוץ טוב ומתוקן, „שלא יטריד את בני האדם מהשגת ההצלחה האמתית הצלחת הנפש וההשערה הנצחית". ויתרון הדת האלהית

---

1) עקרים מאמר א' פרק ה'—ח', ואנכי הרחבתי הדברים להסבירם על פי הסברת ר"י אלבו בעצמו, והרחבת הדברים ליתר ביאור שמתי בתוך חצאי־מרובע. שפ"ר.

על הנימוסית בכל הוא: הדת האלהית מלבד פעולתה כהדת הנימוסית, לתקן מעשי בני האדם בפעולת הישוב המדיני, תתן „גם שלמות בדעות", תקיף לא לבד בגאה ומגונה, כי אם תפליא בין אמת לשקר. הדת האלהית תדבר אל הלב יותר מהדת הנימוסית. בעל דעת הנימוסית מקיים המצות הנימוסיות ובורח מן העברות הנימוסיות על פי ההכרח, „איננו שמח בפעולתו", מפני שהוא מסופק בדבר אם ההנהגה הזאת, שבאה לו על פי פקודת האדם לאדם, מספקת להגיעו אל ההצלחה ואם היא שלמה בתכלית. אבל בעל הדת האלהית בדעת נפשו שדתו כוללת „שלמות המדות ושלמות הדעות", תמלא נפשו מהדבקות בה' ובתורתו ועל זה נאמר: „תורת ה' תמימה" (במדות ובדעות. בדעת הטוב והרע, האמת והשקר) ועל כן היא — „משיבת נפש". כהנה וכהנה יוסיף רבי יוסף אלבו לבאר המעלות אשר להדת האלהית הנגלות על הדת הנימוסית, בדרכי הגמול—השכר והעונש, בהגדרת המצות והעברות. בבאו לידי הנחה מהכרח הדת האלהית, הנה דבר הלמד מעצמו הוא, כי הדת היא שלמה בכל עניניה, תתגלה לעולם על ידי נביא או שליח, והתורה השלמה הזאת שנתנה מהאל כליל השלמות לזכות את בני האדם לחיי עולם, לרומם רוחם ולחנכם ולעלם, בהכרח הוא שיסוד כל יסודותיה יהיה העיקר, שבעל הגמולות גומל לאיש חסד כמפעלו ונותן לרשע רע כרשעתו ומחשבותיו הרעות. ובכן בא ליורי החלט, כי „התחלות הדת האלהית בכלל הן שלש: מציאות השם, תורה מן השמים ושכר ועונש".

על העיקר הראשון: „מציאות הבורא" יאמר רבי יוסף אלבו, כי לא יחשוב לנחוץ להתעסק בהבאת מופתים לו, יען כי די לו, אשר בין ההוכחות שאינן מחייבות ומכריחות נמצאות גם אחדות צודקות ונאמנות, ושלמות הבריאה והתנועה התדירה בעולם המציאות דיות להוכיח, כי יש בעל הבירה ואדון כל היצורים[1], ובדבר הזה מופתי הפילוסופים מתאימים להנחות הדת הנגלית. יותר נכבד לתכלית חבורו היה לר' יוסף אלבו להוכיח את הנחיצות ל„מתן תורה מן השמים". אם נתבונן ליצירי הטבע לפי מדרגותיהם ומעלותיהם ונמצא בהם תכלית ידועה, בהשתלמות ידועה דרושה לחפץ כללי, לטובת היצורים השונים והמשונים על ידי פעולותיהם והיותם נפעלים; אם נשוב נראה בהאדם לבדו אברים וכלים לפעולות שונות ותעודות ידועות נכונות לתכלית קיומו, והתכלית הזאת גם תושג ותתמלא בפעולת הכלים והאברים ההם, הנה בהכרח עלינו להחליט, כי גם הכח החיוני והנפשי, רוח האדם, אשר בו היה לעליון על כל יצירי מטה ורודה ומושל בכל מרחבי עולמינו השפל, כי גם לרוח האדם ישנה תכלית ותעודה, אשר תושג גם היא אם על ידי איש ואיש מאישי מין האדם או על ידי המשפחה האנושית בכללה. התכלית הזאת לא תוכל היות כהחלטת הפילוסופים, ההשתלמות המושכלת להתכלל ולהתאחד בהשכל הפועל; כי בני עליה כאלה הם מעטים, אחד בכל הארץ ושנים בימי דורות רבים, ותהיה אם כן בריאת כל בני האדם, לתהו, ובכן ישוב היצור הזה — האדם — להיות בלי כל תכלית ותעודה, והנפש הזאת אשר בסגולותיה ותכונותיה הננו רואים אותה בחלק אלוה ממעל

---

[1] בהנ"ל מאמר ב' פרק ד'—ה'.

תהיה גרועה משחק חול ועשב השדה; ובכן הבינה הישרה תחייב אותנו להחליט, כי כל בני האדם עלולים להשיג את השלמות אם רק ידעו לעשות המעשים הטובים והרצוים. המעשים האלה אי אפשר כי יהיו נגדרים רק בפעולות הנפש: בהתבוננות ובהתחקות יתרה אחרי דעות מופשטות והגיונים נעלים, כי מכיון שהאדם הוא מורכב מבשר ורוח והוא בעל דו־פרצופים גם בטבעו וסגולותיו, הנה עבודת השגת השלמות צריכה גם כן להיות כפולה בתכונתה: גשמית ורוחנית, ארצית ושמימית. אך במה יגַּה האדם את אָרחו ופעלו להגיעו אל תכליתו ותעודתו? ברור הדבר, כי הדרך הזה כבר התוה לו יוצרו ובוראו עוד קודם יצירתו, כי אם יהיה הדבר הזה מסור בידי האישים הפרטים במשפחת האדם, יגששו כלם כעורים קיר ויתעו מני ארחות החיים הישרים. בשאלת איש ואיש: איזו היא הדרך הישרה שיבור לו האדם להשיג התכלית הרצויה? אי אפשר לנו להשיב: מעשי רוב בני האדם והנהגתם יהיו לקו ומשקלת לעלילות גבר, יען כי רוב בני האדם יתעו ללכת בארחות עקלקלות, וגם ברעת נפשם יעוותו הישרה וישחיתו את דרכם. התשובה תוכל להיות רק בדרך כלל: הטוב הוא הדרך אשר תוליך את האדם אל השלמות האנושית. דעת הטוב והרע הוא רגש נטוע בלב האדם, ואין לך איש שלבו לב־אדם עוד לא מת בקרבו, שלא ירגיש מכשול לב בעשותו מעשי רשע ועול ולא ירגיש שמחת נפש וחדות ה' בעשותו טוב וחסד — סוף דבר הרוח הנכון הוא הבוחר בטוב והמואס ברע. אך האם יש מדה ומשקל לרוח האדם התלוי במזג הכחות, הרכבת היסודות ונטיות הגוף, כי ימצא הוא לבדו את גבולות הטוב והרע וגדרם? הפילוסופיה המוסרית אמנם תאמר: הטוב הוא ההנהגה הממוצעת בין הנטיות הקיצוניות אשר בטבע הנפש, כהנדיבות שהיא ההתרחקות מהקמצנות והפזרנות והבוזבוז במדה אחת: „יראת חטא היא מדה אמצעית בין אהבת התענוג במדה נפרזה והפרישות". אך האם נראה בזה הגדרה והגבלה? אחרי כל אלה עלינו להודות, כי שלמות האדם לא תושג רק בעשותו רצון קונו, בלי מחשבות זרות ובלי אהבתו את עצמו, כהגלגלים הגרמים השמימים, שהם גם כן עצמיים מורכבים מחמר ורוח (לפי הדעה ששלטה בכל ימי הבינים) בעלי התנועה התמידית, שעליהם נאמר: ששים ושמחים לעשות רצון קונם, לאמר בתנועתם יתגלה ויֵרָאה רצון האל אבי המציאות. אך מה הוא רצון האל, שיהיה לקו ומשקלת למעשי בני האדם ומחשבותיהם? זאת נפלאת ממנו למצוא ולהשיג עוד יותר מהשג ודעת את מושג הטוב והשלמות, ובכן מחמלת היוצר על בחיר יצוריו, אשר נתן אותו עליון על כל יצירי מטה וימשילהו בכל מעשי ידיו, נתן לו תורת חיים לזכותו בחיי עולם ודעת הטוב והרע. ובכן התגלות דת אלהית — להישרת דרכי בני האדם ולהדריכם ברך הישרה להביאם להכלית השלמות והתעודה הנשגבה והנעלה אשר נצפנה להם היא מוכרחת, צודקת וברורה [1]). ו„הדת האלהית הואת תגלה לבני האדם על ידי נביא או על ידי שליח שלוח להנתן תורה על ידו כתורת משה", ואשר תתאמת נבואתו ושליחותו באותות ומופתים שלא יהיה עוד אפשר להרהר אחריהם ולפקפק בם.

הנה כן נוסיף לדבר בלשונו של הפילוסוף איש שוריאה ר' יוסף אלבו ובסגנונו ונאמר: „התחלות הדת האלהית הן שלש: מציאות הבורא, תורה טן

---

1) בחנ"ל מאמר ב' פרק א'—ח', בהרחבת הדברים עד סוף הפיסקא. שפ"ר.

השמים, שכר ועונש. אלה הן ההתחלות (היסודות) ההכרחיות להדת האלהית במה שהיא־אלהית". [וזה הוא שאמרו חכמי המשנה: ואלו שאין להם חלק לעולם הבא כמכחישי מציאות תורה אלהית: האומר אין תחית המתים מן התורה — לאמר מכחיש ביסוד השכר והעונש לנפשות ולגופות הרמז בהמבטא תחית המתים, האומר: אין תורה מן השמים והאפיקורוס, לאמר — המכחיש מציאות השם][1]. אמנם משלשת העקרים האלה, מסתעפים שרשים — בחיוב הגיוני וכדברים הלמדים מעצמם: העיקר מציאות־האל מחייב שלמותו ועם זה: — אחדותו [כי אם אינו אחד, אז הוא נעדר היכולת המוחלק ומורכב וחדל להיות מחויב המציאות], ומזה תחויב גם היותו משולל הגוף ומשיגי הגוף והיותו נצח. מהעיקר תורה מן השמים מסתעפים השרשים: ידיעת השם, הנבואה [ההארה האלהית במקרה ולא בתמידות ולשם מתן תורה שלמה] ושליחות השליח [שעל ידו נתן האל את תורתו לבני האדם]. מהעיקר השלישי השכר והעונש מסתעף השרש — האמונה בהשגחה [השרש הכלול בדברי הנביא ירמיה (ל"ב י"ט): גְּדוֹל הָעֵצָה וְרַב הָעֲלִילְיָה אֲשֶׁר עֵינֶיךָ פְּקֻחוֹת עַל כָּל דַּרְכֵי בְּנֵי אָדָם לָתֵת לְאִישׁ כִּדְרָכָיו וְכִפְרִי מַעֲלָלָיו][2].

הדת האלהית לא תוכל היות רק במתן תורה נגלית, תורה מן השמים. מן כל התורות אשר להאנשים שהם מן הישוב — לדעת רבי יוסף אלבו — רק היהדות תשיב תשובה מספקת על כל שאלות השכל. ודרישותיו ותנאיו אשר ידרוש מאת הדת האלהית, כוללים בקרבם שלשלת ההתחלות או העקרים: אלהים, התורה והשכר והעונש או יסוד הצדקה והמישרים. „וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל — הכל מסכימים עליה היותה אלהית וראוי אפוא שנשים אותה למבחן הדתות האלהיות". מלבד התאמתות דת ישראל מצד עצמה, בהיותה כוללת שלשלת יסודות התורה הנגלית שהזכרנו, התאמתה לתורת אלהית בההתולדה האנושית. [לא הנסים — האותות מאמתים את התורה — לכל היותר יש בידם לאמת הנבואה, אך] האמונה האמתית היא, הצטייר בנפש האדם ציור חזק, שיגרש מלבו כל ספק וכל סתירה. על דבר הנראה והנגלה לחושי האדם בעצמו גם כן לא יפול המושג אמונה — „והאמונה תפול בכל דבר שלא הושג להמאמין מצד החוש אבל הושג לאיש רציו ומקובל או לאנשים רבים גדולי הפרסום ונמשכה הקבלה למאמין מן האיש ההוא או האנשים ההם קבלה נמשכת מאב לבן". [ע"כ כל האותות והמופתים שעשה משה עד מתן תורה מופתים חותכים על אמתת התורה שהיתה עתידה להנתן על ידו]. ונתאמתה ביום הקהל, „בשעת מתן תורה שכל ישראל חכמיהם וטפשיהם, קצרי הקומה עם רמי הקומה, רכי לבב עם הגבורים, עשיר ורש כלם הגיעו למעלת הנבואה". והמעמד הזה שנעשה בפומבי ונמשכה הקבלה בו בשלשלת ישרה בלי הפסק מאבות לבנים, „והוא מבואר שאין האב רוצה להנחיל את בניו שקר". הנה כן, כל אמונה שהושגה בחוש לאנשים שלמי

---

1) בהנ"ל מאמר א' פרק י' והוספתי בזה ביאור המשנה בסנהדרין להיות למופת על ביאוריו ודרשותיו בכל הספר. שפ"ר.

2) בהנ"ל מאמר א' פרק י"ד—ט"ו.

ההשנה ורַבי המספר ונתנה בפרסום גדול, היא אלהית, וכל דת שלא ההפרסם פרסום גדול כזה איננה אלהית, כי דבר המתברר בחוש לאנשים רבי המספר ועם שלם שנמצאים ביניהם חכמים ורבוי דעות מתחלפות, אינו משאיר שום ספק בלב המקבלים הראשונים ובניהם המאמינים בקבלת אבות אשר יקומו אחריהם. ומזה מוכרח, כי דבר שנעשה בפרסום כזה, צריך פרסום אחר כמותו או גדול ממנו להתירו, ומזה ראיה על נצחיות תורת משה, כל עוד שלא תהיה הופעה אלהית כההופעה שהיתה ב„יום הקהל" מסביב להר סיני. האמונה התולדית הזאת, אשר תרומם את האמונה במציאות אל עליון בורא ומנהיג כל הברואים, עצם נשגב מעל כל מקרי הנוף ומשיגיו, וקדושת התורה הישראלית מעל כל ספק, לא לבד שהיא—האמונה—מאַשרת המדות, כי אם גם מאשרת את בעליה ומביאה אותו אל ההצלחה הנצחית ודבקות הנפש באלוה ממעל. המכחיש באחד משלשת העקרים „התחלות הדת האלהית": מציאות השם, תורה מן השמים, שכר ועונש והשרשים המסתעפים מהעקרים, המבוארים למעלה, הוא הכופר שאין לו חלק בתורת ישראל ואין לו חלק לעולם הבא[1]). הנה כן היהדות, על פי ר׳ יוסף אלבו, הוא הדבר אשר חפץ ה׳ לזכות בו את ישראל עמו ולהביאם לאשר הנפש וחיי הנצח. ובחפצו זה הרבה להם תורה ומצות — במספר תרי״ג — לא להעמים על האדם משא כבד מנשוא, כי אם בכדי „שיהיה להאדם דרכים מתחלפים (שונים) לקנות על ידם השלמות האנושית", כי עשיית מצוה אחת כהלכתה מספקת לקנות האדם בה חיי העולם הבא [כדעת האמורא רבי יוחנן: מי שלא קיים אפילו חק אחד (סנהדרין קי״א ע״א)]; וזאת כוונת המשנה: כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, כי „אין קנין השלמות תלוי בעשיית כל המצות כלן", ומי שעושה רק מצוה אחת נוחל גם כן חיי האשר בעולם התגמול[2]). מדרגות השלמות הדתית הן באופנים שונים ונקנות על פי מדת המעשים הרצויים, לאמר: קיום המצות והבריחה מן העברות וכל המרבה במצות עולה למדרגה יותר גבוהה במדרגות השלמות. גם נכבד מאד אופן קיום המצוה מתוך שמחת הלב: „כי השמחה נותנת נמר ושלמות אל הדבר הנפעל". ואולם, יראת שמים [גם ביראת הרוממות] אינה עוד המעלה היותר נכבדה וחשובה, ו„המדרגה הגדולה שאין למעלה ממנה שתושג רק על ידי יראת הרוממות היא אהבת האל, ומעלת העובד (מקיים המצות) מאהבה היא הרמה והנשגבה, והיא מעלת אברהם שנאמר עליו — אוהבי"[3]).

והאשר הנפשי בעולם הנשמות איננו נחלת בני ישראל לבדם, כי כל הנברא בצלם אלהים ולכבודו בוראו יש לו חלק ונחלה בהארה האלהית בעולם שכלו טוב, ולכן אמרו חכמי התלמוד: חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא. ומצינו שנתן האל תורתו או שבעת המצות שבני נח מצֻוים עליהן גם להאומות. בעל העקרים רואה הוכחה להחלטתו מהנהגת האל והדרכתו את האדם בדרכי התורה, מהענין שבאו רמזים עליו בכתבי הקדש, אך הם מפֹרָשים ומבארים ביתר באור וברור

---

1) בהנ״ל מאמר א׳ פרק י״א, פרק י״ח—כ״א.
2) בהנ״ל מאמר א׳ פרק כ״א, מאמר ג׳ פרק כ״ם.
3) בהנ״ל מאמר ג׳ פרק ל׳—ל״ו, מאמר ד׳ פרק ל״א.

הדברים בהתלמוד, שהתורה האלהית התפתחה ממצוות הראשונות שנצטוה אדם הראשון ונוספו עליהן מצוות בני נח, ובא הדבר לידי התגלות התורה האלהית בידי אברהם אוהבו — כמצות מילה שיש לה תכונה תוריית ודתית. ההופעה על הר סיני ומתן תורת משה עם כל מצותיה בכלליהן ופרטיהן היא אחרית ההשתלמות הדתית בחקי אלהים. ומזה יצא לו: „כי הדת האלהית היתה משתנה מן האסור אל ההיתר ומן ההיתר אל האסור (כאכילת בשר שנאסרה לאדם והותרה לנח ובניו) כפי השתנות הזמנים, וכן היה נוהג זה הענין באדם ונח ואברהם עד שבא משה, ומשבא משה ועד הנה נשתנית"[1].

ומבין שהגיע הפילוסוף איש שוריא"ה להחלטה כזאת, שהתורה האלהית עד משה אדון הנביאים היתה משתנית ומתחלפת, הנה קמה ותתצב לפניו השאלה, אשר הרעישה אז את הלבבות והרוחות ביתי הויכוחים הדתיים לאמר: „כל הדתות מסכימות באחת מהן (היהדות) שהיא אלהית, אך הן הולקות עליה באמרן שהיתה זמנית וכבר עבר זמנה". לפי רוח־היום בעתים ההם, נוטל עליו להשיב תשובה מספקת לכהני הדת השלטת והיהודים המומרים שהיו אומרים: אם היתה הדת האלהית עלולה להשתנות לפני משה רבנו, הלא אפשר הדבר כי נשתנתה על ידי התגלות חדשה וברית חדשה? לְהַחֲלִיץ מן הספקות האלה, הגדיר רבי יוסף אלבו את עקרי התורה ושרשיה בהבדל בין הדברים „ששמעו ישראל מפי הגבורה", עשרת הדברים שנגלו לכ"י בהר סיני והם כוללים בקרבם שלשת העקרים: „מציאות השם, תורה מן השמים ושכר ועונש — ובין כל יתר הדברים שנתנו לישראל על ידי משה. מסכים הוא לדעת רבו רבי חסדאי, שהעיקר התשיעי בי"ג העקרים שמנה הרמב"ם „שזאת התורה לא תהא מוחלפת וכו'" אינו שרש לתורת משה, וכל יתר המצות והאזהרות הן אפשרות השנוי, כמו שנמצא, אשר בתורת משה בא הצווי למנות החדשים מניסן, ועולי בבל התחילו למנות ראש השנה ועם זה את החדשים מתשרי; כן נודע כי עזרא שנה צורת הכתב מן הכתב השומרוני לכתב אשורית. ואולם כל זה הוא שנוי באופן עשיית המצות, שנוי שאיננו עקרי ואיננו עוקר את התורה, אך בדבר כל מצות התורה בעקריהם ושרשיהם, הנה אף אם נניח, כי יש כיד נביא או התגלות חדשה לבטלם (בכל הדברים העומדים מחוץ לשלשת העקרים הראשיים), ההנחה הזאת אינה אלא בגדר הנחה תורנית ולידי

---

1) מאמר ג' פרק י"ד—ט"ו ועוד בכמה מקומות, והוספתי הדברים בפנים מדעתי לתת להקוראים תמצית שלמה מהשקפה הדתית של ר"י אלבו. פה מקום אתי להעיר על פליאה נשגבה בדברי הרב בעל העקרים. בפרק י"ד בדברו על דברים שנאמרו לבני נח והותרו לישראל ובהיפך הדבר שהותר לב"נ ונאסר לישראל לראיה שעד מתן התורה היתה הדת האלהית משתנית מן האסור אל ההיתר וכן ההיתר אל האסור, ובמרוצת הדברים יביא ראיה: „וכן בן נח שבא על אחותו מאביו פטור וישראל נהרג עליה" קראתי ונשתוממתי לשגיאה כזאת שיצאה מרב גדול בדורו. ישראל הבא על אחותו אינו נהרג והוא מחייבי כריתות שלוקין וכתוב בתורה (ויקרא י"ח, כ') ושנוי במשנה ואלו הן הלוקין (מכות פ"ב) ששונת שם חייבי כריתות שהם בסקילות, ואם מהג' דסנהדרין (נ"ז—נ"ח) אמר להוציא דבר כזה, הלא שם מבואר ההיפך — שם רק נאמר שאין אסור אחות מן האב בבני נח והמעיין שם (נ"ז ע"ב ד"ה) תניא כוותית דר"י) ימצא שאם היה הישראל נהרג על העברה הזאת היה בן נח מוזהר עליה וצע"ג. שפ"ר.

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

מעשה לא תהיינה לה כל תוצאות. הכתוב שעליו נשענים אלה המחליטים אפשרות השנוי בתורת משה הוא מה שנאמר: נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך, ואם כן ראוי שתהיה הקמתו והתאמתות נבואתו ושליחותו על הדרך שנתאמתה נבואת משה במעמד ששים רבוא בלי ספק ובלי חשד, בפומבי גדול ולעיני כל העם וכל המעמד הגדול ביום הקהל. ובכן היהדות, על פי תוכנה ותמציתה — עשרת הדברות, הכוללים בקרבם שלשת העקרים — ועל פי ענפיה וסעיפיה — כל מצות התורה —, היא דת נגלית ונצחית ולא תפול תחת השנוי והתמורה לעד ולעולמי עולמים, כל עוד שלא תבא ותהיה הופעה אלהית לעיני כל העם ביום הקהל כהופעת הר סיני [1].

היהדות אשר תעודתה היא הצלחת הנפש לכל בני אברהם ראש המאמינים נקנית לבעליה בשני דרכים: דרך אמונה ודרך קיום מצות התורה [2]. רק בשתיהם תושג התכלית הנעלה—ההצלחה הנפשית. שלשת העמודים או „העקרים", אשר עליהם היהדות עומדת הם שלשה: מציאות השם, תורה מן השמים ושכר ועונש אחרי המות. הנה כן נגרעו אצלו יסודות היהדות ומן שלשה עשר העקרים של הרמב"ם ושמנת העקרים של רבי חסדאי רבו, בא הוא והעמיד את כל היהדות על שלשה, אך חלוקתו ואת אינה אלא צורית ותמונית, כי את העקרים השלשה הוא מרחיב לשרשים רבים. מהעיקר מציאות השם יוצאים לו השרשים: אחדות הבורא, היותו בלתי בעל גוף ובלתי בעל תכלית והיותו שלם בתכלית השלמות. מהעיקר השני: תורה מן השמים יוצאים לו השרשים: ידיעת הבורא והנבואה בכלל ונבואת משה והיותו ראש הנביאים בפרט [או כמו שיאמר: שליחות השליח]. מהעיקר השלישי השכר והעונש יוצאים לו השרשים: ההשגחה הפרטית על בני האדם ונצחיות הנפש. הנה כן שבו ובאו לנו שמנת העקרים של רבי חסדאי קרשקש. עקרים ושרשים המה אלה אשר ההכחשה בהם נחשבה ליציאה מן היהדות [3]. מלבד שלשת העקרים ושמנת השרשים ישנן אמונות מקובלות באומה, וכל בעל דת משה מחויב להאמין בהם ולהאמית אותן בלבו ובלעדן כמעט שאין מקום לקיום התורה ושרשיה בכל זמן, ואולם הכפירה בהם אף שהיא נחשבה למינות אינה עוקרת את היהדות, והכופרים באמונות אלה הם חוטאים אך יש להם חלק לעולם הבא. שש האמונות המקובלות האלה הן: חדוש הבריאה יש מאין, מעלת נבואת משה רבנו על כל הנביאים שקדמוהו ושקמו אחריו, נצחיות התורה, האמונה בההצלחה הנפשית והתגמול הרוחני בעולם הנשמות „בעשיית מצוה אחת ממצות תורת משה כהלכתה", אמונת תחיית המתים וביאת המשיח [4]. בדבר הזה הורה רבי יוסף לדעת,

---

1) בהנ"ל מאמר ג' פרק י"א—י"ט.
2) בהנ"ל מאמר ג' פרק כ"ד—כ"ה.
3) בהנ"ל מאמר ג' פרק ט"ו, כ"ו.
4) בהנ"ל מאמר א' פרק כ"ג. במקום הזה סותר הר"י אלבו את עצמו, כי במאמר א' פרק ב' הוא אומר בפירוש שמי שאינו מאמין בביאת המשיח אינו מין, עכ"ל הרב המחבר. והנה

כי לא יעוות החוקר משפט העיון החפשי בהיהדות במרה ירועה ושעור קצוב, אם רק לא ילפות וירעיש ממקומם את שלשת העמודים אשר בירת היהדות נכונה עליהם. כי אם גם יכחיש איש בתמימותו, בהיותו טועה בענינו ונתעה בחקירתו, או להפך אלה המאמינים בפשטי המקראות מפני שאינם משיגים דרך הבאור באופן אחר, „אינם יוצאים בזה מכלל בעלי התורה חלילה ולא הותר לספר בגנותם ולקרותם מגלי פנים בתורה", [כ"י כן אמרו: שובו בנים שובבים חוץ מאלישע אחר שידע בוראו ומתכוין למרוד בו אבל מי שאינו מתכוין למרוד .... לכפור או להכחיש.... אף על פי שיפרש את הכתובים בחלוף (נגד) האמת איננו מין ולא כופר חלילה][1]). בהיתרו זה — חפש הדעות וחרות הרעיון, השתמש הוא בעצמו לראשונה ויאמר, כי האמונה בביאת המשיח אינה לא עיקר ולא שרש בהיהדות, ויסתייע מדברי ר' הלל שהיה אומר אין משיח לישראל, ובכל זאת לא נתנו חכמי התלמוד את ר' הלל למין וכופר; האמונה הזאת היא מחויבת בתור אמונה מקובלת בהאומה אך לא עקרית[2]). נבואות רבות יש לפרש אותם על ימי חזקיהו או באופנים אחרים; מכל מקום הוא מביא מקומות רבים מהנביאים ומוכיח שאין לפרשם רק על הגאולה העתידה. ברור הדבר כי לא דבר רבי יוסף אלבו הדבר הזה אלא כלפי רוח המרת הדת על ידי הפתויים וההסתות של אלה, אשר העמידו יסודי הדת על אמונת המשיח, ששלטה בדורו. אך בדורות האחרונים נמצאו כאלה שקראו עליו תגר והתרעמו עליו, כי עקר עיקר גדול מהיהדות[3]).

שיטת הדת ותורת היהדות של ר' יוסף אלבו, לא תניח את הדעת. הלמוד היסודי השולט בכל השיטה, כי עקר הדת הוא להצלת־הנפש או תשועת הנפש הוא עקר זר לתורת היהדות. בהגדרת המושגים לא ישים גבול ופרות בין הדת האלהית בכלל ובין דת משה ויהדות בפרט, ואת שתיהם ימוד בקנה מדה אחד. רבי יוסף אלבו לא מצא את לבבו להשתחרר מן הרעות השולטות בימיו ובארצו, ועל כן מפנה הוא מקום נכבד בהיהדות גם להקבלה ויביא דברים גם מהזוהר[4]). הצעותיו

כבר עמדו על זה מפרשי העקרים בעל אהל יעקב ובעל עץ שתול — זה האחרון חותר ליישב הסתירה אבל כל דבריו דחוקים מאד. ואולם הסתירות רבו מאד בספר הזה. שפ"ר.

1) בהנ"ל מאמר א', פרק ב', כ"ד.

2) מאמר ד' פרק מ"ב וז"ל: .... הוא מבואר שכל מי שאינו מאמין בביאת המשיח הוא כופר בדברי הנביאים ועובר על מצות עשה, אבל מכל מקום אין האמנת ביאת המשיח עיקר שתבטל בגללו התורה בכללה באמונת השכר (והעונש) .... אבל היא אמונה אמתית יחויב כל בעל תורת משה להאמינה וכו' ובכל הפרק הזה הוא מביא דעות שונות בפירושי הכתובים והנבואות שיש לפותרם על בית השני ואלה שאין להם פתרון אחר בלעדי התקוה על הגאולה העתידה, ומכריע ומטריח מירמיה (ל"א, ל"ד—ל"ז) שכתובים רבים מחייבים אמתת התקוה לגאולה. שפ"ר.

3) יותר מכלם קורא עליו תגר דון יצחק אברבנאל בספריו על הגאולה וביחוד בספר „משמיע ישועה".

4) את „חכמת הקבלה" מזכיר הר"י אלבו במאמר א' פרק כ'; מאמר ג' פרק כ"ח ומאמר ד' פרק מ"א. ודברים מהזוהר הוא מביא במאמר ד' פרק ל"ב.

ופה בחתימת משפט הספר הזה שהוא מרוצה ומקובל לכל בעלי הדת המעיינים והמשכילים באמונה, אמרתי להעיר על פרטים אחדים מכללות הספר שלא נתבררו בפנים.

אינם תמיד מצומצמות ומדוייקות לצורך הענין ולרגל הדעות שעליו לברר. פעמים רבות נראהו כי אוחז הוא בדרך הדרשנות במקום שלא יספיקו לו דרכי ההגיון, ויוצא מענין לענין בבאורי מקראות ומדרשים להרחבת הדברים והסברתם על פי שטחות הרעיונות והדעות.

יותר מצוין בדייקנות ומחקר הגיוני הוא בן דורו הצעיר ממנו ר' יוסף אבן שם טוב אף על פי שגם הוא היה דרשן. — כאשר אסף מלך קשטיליה את שלומו ממנו וחדל ממשוך אליו חסד, התרחק מעבודת הרשות ויעבור ערים שונות ויחי חיי נדודים וטלטולים. אז בחר במלאכת הדרשנות ויהיה דורש לפני הקהל מדי שבת בשבתו[1]). הוא היה יודע בידיעה נכונה את הפילוסופיה למורת רוח אביו החסיד הקנאי המקובל, אשר בזעם קנאתו בצר לאריסטו מקום בגיהנם וגם חשד את הרמב"ם במינות; רבי יוסף שם טוב העמיק חקור בלמודי הפילוסופיה האריסטית־המיימונית ויסגֵל לו בהם ידיעה גדולה עדי כתב באורים על מאמר הנפש וספר המדות לאריסטו ובאור לספרים אחדים מספרי אבן־רשד[2]). הוא היה אומר: ברוך המקום שחלק מחכמתו לאריסטו אף על פי שהוא בן עובד אלילים; הוא התאמץ להוכיח, כי אריסטו לא היה מעולם כופר בהשגחה פרטית על בני האדם. רבי יוסף אבן־שם טוב היה חולק על אביו ועל אלה שדעתם כדעתו, לאמר: טועים הם באמרם, כי ההכרה השכלית או הפילוסופיה בעניני האמונה תרופף את הדת ותסיג את גבולה. „השלמות האחרונה הוא ציור המושכלות", לאמר: ההכרה השכלית דרושה להשגת השלמות האנושית בכלל והשלמות הדרושה לאיש ישראל באשר הוא ישראל. היהודי השומר

א) ברור הדבר כי החלישו את כח האמונה בביאת המשיח היתה בכוונה ובמחשבה תחלה, בראותו כי השעה צריכה לכך שלא לתת מקום לדרושים רבים בהפרשה הזאת שהיתה אהובה אז להמתוכחים כידוע, וכמו כן מרעיש הוא את יסוד תורת מחמד, הדעה ע"ד הגזרה הקדומה (הכוונה האמתית הזאת בולטת מדבריו: מ"א פרק כ"ב; פי"ח, מ"ב פ"א ומ"ג פי"ט. נכבדו **מאד** דבריו בחקירתו פ"א פכ"ד: אם הרשות נתנה לבחור דת ככל מה שיורהו שכלו היום כך ומחר כך).

ב) התכונה המסיימת את הספר הזה הוא לשונו הצח, הוא הספר האחד שנכתב בימי הבינים בלשון נמלצה וסגנון קל ונוח, ובגלל זה הוא נחמד ונעים לקריאה גם לאלה שאינם רגילים להעמיק בעיון.

ג) אך לפעמים תקנתו זאת היא קלקלתו, כי יוצא הוא מענין לענינים אחרים, ולפעמים נכנס על ידי פירושיו בפרצה דחוקה להכנים כוונות במאמרים שאין פשט הדברים סובלתם.

ד) לדברי הרב המחבר, שבעל העקרים הביא דברי המקובלים וגם פרשה שלמה מספר הזוהר מעיר החכם ווייס, כי במאמר ב' פכ"ח הוא מזהיר שלא ללמוד את הקבלה ולהתעסק בה מדעת עצמו.

ה) אם אמנם כי רק שתי פעמים מזכיר את רבו ר ב י ח ס ד א י (מאמר א' פכ"ו ומאמר ג' פט"ו) אבל באמת קלט אל ספרו דעות רבות מתורת רבו הפילוסוף המובהק בימים ההם. השקפה שלמה ומקפת את כל חלקי ספר העקרים, תכונתו ותכניתו והערות נכבדות מאד לתולדות התורה בדור ההוא נמצא בספר דודו"ד להחכם ווייס חלק ה' עמוד 217—224. שפ"ר.

1) עיין ציון ד' סימן ב' בסוף הספר.

2) פירושיו על ספרי אבן־רשד הם: „**אפשרות הדבקות**", בענין דבקות השכל האנושי בהשי"ת (כי"ו בפארים); פירוש על „**מאמר השכל**" לאלכסנדר הפרדוסי (Alexander Aphrodisias) (הנקרא בלועז De intellectu); חברו בחרף לשנת רט"ו; פירוש על ספר המדות לאריסטו, השלימו ברי"ח ניסן הרמ"ו, הספרים האלה עודם נמצאים בכ"י. בימי עלומיו חבר ספר בחכמת הכלכלה על פי יסודות אריסטו ונקרא בשם: „**הנהגת הבית**", עיין מונק בספר Melanges עמוד 507, ע"ד יתר ספריו עיין בציון וסימן הנ"ל.

תורה ועם זה הוא מעיין ומעמיק במושכלות והתורה ומצותיה נשרשות בלבו על ידי התבוננות במאור התורה הוא יותר חשוב ומעלתו גדולה על מעלת המקיים את המצות ודקדוקיהן בלי השתכלות ובלי דעת־נפש את הכוונות הצפונות בם. החכמה לא תתן לאדם להתעות מדרך האמת ותשמרהו מֵהִלָּכֵד בפח השגיאות. שכל האדם בהיותו מטבעו נעדר השלמות עלול לדעות נפסדות, ורק ההכרה השכלית וההתבוננות בעיון דק תכשירהו ותכינהו לדעה והבדלה בין האמת ובין השקר.

אמנם בכל היות ר׳ יוסף־אבן שם טוב כרוך אחרי ההגיון המחקרי והפילוסופיה האסכולית של אריסטו, הרמב״ם ואבן רשד, לא קלקלה אהבתו אליה את שורת האמת, והשכיל לדעת גם את מגרעותיה ויבקש לשום גבול בינה ובין היהדות, לבל תכנס בגבולה ולא תדחוק רגלי האמונה. בספרו בהחקירה הדתית „כבוד אלהים״[1]), אשר לא יכלול בקרבו שטה שלמה, כי אם רישומי יסודות וכללים, הוא מתעצם לברר את השקפתו זאת. הוא מוכיח ומברר את הדעה, שלא נתבררה גם להרמב״ם, כי לא נכון הדבר, אשר תורת היהדות ותורת הפילוסופיה תורה אחת היא, כי מתאימות הן שתיהן כתאמי צְבִיָּה באין כל סתירה וחלוקי דעות בין שתי התורות האלה, ונהפוך הדבר: סותרות הן זו את זו מן הקצה אל הקצה. הוא מודה כי הדבר אשר תאמר הפילוסופיה של אבן־רשד, כי השלמות האחרונה היא ציור המושכלות, תמאן בזה התורה דתנו. „ההשארות והענג (הנפשי) יתחייב מזאת התורה, בה יהיה האדם מצליח בהחלט במצותיה ובחכמתה ולא בזולתה, העיון הפילוסופי הוא גם כן עצם ההצלחה לאיש באשר הוא איש אבל לא יעלהו למדרגה יותר עליונה (השגה נבואית). החכמה האנושית הולכת ומשתלמת מן זמן אריסטו ועד עתה ומקודם לו כבר נמצאו באומתנו נביאים למאות, ואחר זמן אריסטו אין כל חזון נפרץ. אריסטו הטיב דבריו על דרך הכללות, אך הוא כמתנבא ואינו יודע עד מה, ואלו היה רואה את נביאי אומתנו היה מרבה בזאת ההצלחה (היה בוחר בההצלחה האנושית ע״י ההכרה הדתית) והיה אומר שזאת היא ההצלחה האחרונה. כי אין השכל האנושי רב להושיע, אבל הצלחתו באלו החיים (חיי עולם הזה), ולא התבאר להם במופת שחכמתם ומעשיהם מביאים לחיי עולם הבא״. כמופת על אמתת תורת משה הוא אומר „אף היום אשר חרה אף ה׳ בעמו ואומה יחידה בין שני אריות נשארת ולא אבד זכרה מני ארץ כמו שנאבדו שמות כל האומות הקדומות ולא יתכן זה בטבע לולי ה׳ שהיה לנו״. „אמנם ההסכמה בין שתי הדרכים (התורה והפילוסופיה) שקר מבואר״. ובאחד מספריו („עין הקורא״) הוא מוכיח טעותם של אלה, אשר אמרו לאחד נפרדים ולקרב נושאים חלוקים ורחוקים[2]). עוד יוסיף ר׳ יוסף אבן שם טוב לאמר: טעות הוא, כי המצות האלהיות יש לעמוד על טעמן מצד שכלנו, ומה שנמצא לקצת הגאונים לקצת המצות שכליות — אין רצונם לאמר: גזרת השכל, כי אם דבר אנושי״ (לאמר: היא מצות האל — אך גם השכל האנושי

---

1) הספר „כבוד אלהים״ נתחבר בשנת ר״ב ועיין מונק בהנ״ל. יצא לדפוס פעם אחת בפיררארה שנת שט״ו בלי ציוני העמודים, את אביו יזכיר בדף ד׳ עמוד א׳, דף כ״ח ע״ב ומתנצל בעדו. עכ״ל הרב המחבר. בהיות הספר הזה יקר המציאות מאד במדינתנו, העתקתי ממנו דברים אחדים בלשונו בפנים. שפ״ר.

2) בהנ״ל דף כ״ז ע״ב.

ישיג אותה ולא שצוה הבורא אותה בגזרת השכל). כן לא זפו בעיניו דעות הרמב"ם וההולכים בעקבותיו, לאמר, כי „מעשה בראשית" שבתורה היא גם הורת אריסטו על הטבע, ובכלל חכמת הטבע, ו„מעשה מרכבה", היא הפילוסופיה (מֵיטָפִיזיק). לתורת היהדות, בהיותה אצולה מעצם האלהית, יש העודה רוממה ונשגבה מאשר להפילוסופיה. ישנם פרטים שהפילוסופיה והדה מסכימות ומתאימות בהן, אך בזה אין כל הוכחה על אחדותן. היהדות נשענת על הנבואה והמופתים ואינה זקוקה להיקשים וראיות הגיוניות[1].

ר' יוסף אבן שם טוב התגבר בזה על השקפת הרמב"ם ויבטלה. ומכיון שעזב את הנחות הרמב"ם ביסודי היהדות, הנה העמיד עצמו על יסוד התורה הנגלית כפי דעת הרמב"ן לאמר „שכל התורה עומדת בנסים" או „התורה כלה נסים"[2]. מסכים הוא להחלטת אריסטו, כי „העיון הוא ההצלחה האמתית". שלמות הנפש המושכלת על ידי העיון השכלי מקרבת אותה אל מעון החכמות ומקור הדעת לאל עליון על כל המעשים והמחשבות. העיון המושכלי המצורף אל המעשה, כי המעשה בלי העיון הוא כגוף בלי נשמה.— ובכן שב הר"י אבן שם טוב להסכים עם אריסטו, כי ההשתלמות השכלית מקרבת נפש האדם אל האלהות, היא התכלית העליונה בפעולות האדם ותעודתו הנשגבה. ההשתלמות הרוחנית הואת נעלה ורוממה מיושר המדות בדרכי המוסר במעשים. המעשים נכבדים בהצטרפותם אל חיי החברה והקבוץ האנושי ותלויים בהם, והשלמות הרוחנית תושג גם בחיות האדם לבדו. ותוך כדי דבור זה ישוב ר' יוסף שם טוב ויאמר: „לדברי אריסטו שהאשר השלם הוא העיון ובו תלוי טוב האדם והצלחתו המיוחדת, עוד לא יתחייב מזה שואת ההצלחה (מתמדת) לעולם אף אחרי המות.... ולא תתחייב מואת ההצלחה ההשארות...." ובכן ההשגה השכלית לבדה — גם לפי דעת אריסטו והולכים בעקבותיו — לא תבטיח לנו נצחיות הנפש והשארותה[3].

החסרון הזה שבהפילוסופיה האנושית ימנה על ידי התורה שנתנה למשה בסיני, „ואיש ישראל המבקש שלמותו לא ישיגנו רק בדבקותו בואת התורה האלהית"; היא תאשרהו אשר נצחי בעולם הנצח ותביאהו לחיי עולם הבא שאין מות אחריהם. ומפני שרצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, „נתן להם זאת התורה התמימה, באופן יקנו ההצלחה (הנצחית) בעשיית מצוותיה והרחקת אזהרותיה בקלות נפלאה, כמו שאתה רואה, כי אפילו במצוה אחת יזכה האדם לחיי העולם הבא, וכמו שכתב הרמב"ם בפירושו על המשנה סוף מסכת מכות, כי העושה מצוה אחת כתקונה יש לו חלק לעולם הבא"[4]. הנה כן בדבר הזה מסכים הר"י אבן שם־טוב לבעל העקרים, המייחס למצות היהדות פעולה סגולית בתכונת הקדושה שהטביע נותן התורה בהם (Sacramentalen Character), רק כי לא ירבה הראשון לדבר מתשועת הנפש כהשני[5]. בדרכו זאת לייחס להפעולה הדתית סגולת הקדושה הרחיק אבן שם טוב

---

1) כבוד אלהים דף כ"ב. 2) בהנ"ל. 3) בהנ"ל דף י"ו ע"א—י"ח ע"ב, כ"ו ע"א,

4) בהנ"ל דף כ"א, כ"ב ובהרחבת הדברים בספרו „עין הקורא".

5) כבר העירותי למעלה (צד 170 בהערה), כי ההקדמה לס' „כבוד אלהים" מתחלת בהדברים: תחלת דבר ה' בהושע נפש עבדו. כל היודע סגנוני הדבור הידועים האלה יודה, כי הדבור הזה יש בו יתר רב מתשועת הנפש על פי התכונה המיוחדת שאליה ירמוז הרב המחבר. שפ"ר.

ללכת ויאמר (ככל הדברים שהזכרנו למעלה), אשר טעות היא, כי המצות האלהיות אפשר לעמוד על טעמן „מצד שכלנו" ומיחס להן פעולה סודית. בגלל הדבר הזה, בצאתו מלמודי הפילוסופיה והגיעו לתורת הסוד והסגולה, לגבול המחשבה שאין עוד להשכל האנושי כל תפיסת יד בה, ראיותיו והוכחותיו אינן נכנסות ללב הקורא המעיין. מר' יוסף אבן שם טוב נראה רק פני הדור ההוא ומחשבותיהם של טובי המעיינים שלומי אמוני ישראל, איך חלק לבם לשנים בין האמונה ובין הפילוסופיה, ושתי ההשקפות ודרכי המחשבות היו מתרוצצות בלבבם מבלי למצוא דרך להשלים ביניהם. יש להעיר, כי אחיו רבי יצחק־אבן שם טוב היה עוד יותר נוטה להרמב"ם ובביאורו על ספר „מורה נבוכים" הוא מתעצם להסיר מעל הרב המורה כל תלונות אנשי ריבו וטענותיהם.

בכל חפצנו להכיר מעלת הרב החכם התלמודי ר' שמעון בן צמח דוראן, בבחינת החקירה הדתית וההגיון הפילוסופי, אי אפשר לנו להעמידו בשורה אחת עם רבי יוסף אלבו ור' יוסף אבן־שם־טוב. להרב הגדול הזה היה יד ושם בחכמות העולם—בחכמות השעורים והתכונה, וגם היה „מלומד" בפילוסופיא, ידע לצאת בארוכה ולהרבות דברים בנושאים עיוניים הנוגעים לחקר־דת ויחבר ספר רב הכמות בשם „מגן־אבות" (עיין למעלה עמוד 167); אך לכל ידיעותיו לא נמצא חבור ויחס ושיטה בהירה, ובכלל לא העמיק חקור בשאלות החקירה המופשטה, ובמקומות שנראהו מציע דבריו ומחשבותיו בחקר־הדת בשיטה הגיונית הוא יוצא בדרכי רבי יוסף אלבו. רבי שמעון בן צמח דוראן היה בעקרו רב תלמודי ומרבה לחבר ספרים בהפנה התלמודית, ורבו בחכמת התלמוד היה ר' אפרים אן וידאל[1]). ממכון שבתו באפריקא השגיח אל כל המעשים בארץ מולדתו על האי מיורקה, אשר נמלט ממנו בשנת השמד ה' קנ"א (עיין למעלה עמוד 66). בעיר בירת האי מיורקה בפלמה נמצאה מימי קדם קהלת ישראל גדולה ועשירה; אחרי השמד והרג רב בשנת קנ"א נתדלדלה מאד, ותקטן ותשפל עוד יותר לעת השמדות על ידי הנזיר הקנאי וויסינטי פֵּירריר. ובכל זאת היתה הקהלה הזאת מלאה מחלוקת תמיד ומעת לעת היה רבי שמעון דוראן שולח מכתב לעוררם, כי יזפו מעשיהם, לא יריבו איש באחיו ויזכרו, כי יותר יעשו הם רעה לעמם בדברי ריבותיהם מהרעה אשר תמצאם בשנאת הקתולים אותם, וכי הם אשמים בדבר, אשר קהלה נכבדה ועתיקה כזאת ירדה מטה מטה ותגיע לתכלית השפלות. עוד יותר מאשר על נטיתם למחלוקת הרבה הרשב"ץ להוכיח את בני ארצו ועירו על דבר התרשלותם בקיום המצות והיותם מזולזלים באסור יין נסך בקנותם יין מהישמעאלית שטבלה בצנעא כדי שתהא מוחזקת לגיורת, ועל התחברותם עם היהודים שהמירו דתם, ויראה בהדבר הזה עתידות לא טובות להשארית הנמצאה עוד על אדמת האי הזה[2]).

---

1) עיין על אדות תולדות הרשב"ץ בהירחון לפראנקל־גראטץ 1874 עמוד 458 ושו"ת הרשב"ץ חלק ב' סימן רנ"ו. ומשם יוצא כי ר' אפרים רבו היה תלמיד רבנו נסים ב"ר ראובן (הר"ן). שפ"ר.

2) כל זה נמצא בשו"ת הרשב"ץ חלק ג' סימן רכ"ו.

פרק תשיעי.

צפון וקדם.

שימת עין על תולדות כנסת ישראל יושבת פולין וליטא (עם וואלין ורוסיה הקטנה) במאה השלישית לששי.

א.

רבוי הידיעות ע"ד היהודים בספרי הקורות ורשימות העתים לעמי הסלבים ומעוטן במקורי ישראל. קורות היהודים בפולניה אחרי מות קזימיר הגדול. לודוויג מאניו (Anjou) מלך אונגריה מלך בפולין, משפטתו להיהודים. התגברות כח הכהונה הרומאית בפולניה. בני המליכה בהדוכסיה הגדולה ליטא הגיעו למלוכת פולניה. וולאדיסלב יאגיללה התנצר ויקבל דת רומית קתולית ויהי למלך בפולניה. המלך הזה היה לכלי חפץ בידי קנאי הכהנים. הרדיפות בפוזנא, גלאגוי וקראקא. הכנסיות הגדולות של נשיאי הכהונה הקתולית בקוסטניץ ובסיליאה והפולנים. הקונסיליה לנשיאי הכהונה בפולניה בגנעזון ותקנותיהם והגדרים והסיגים לגרוע משפט היהודים. מות וולאדיסלב יאגיללה. מלכות בנו וולאדיסלב השלישי. ראשית ימי מלכות קזימיר היאגיללי או קזימיר הרביעי.

חזון נפלא ומפליא את כל בעלי בינה לעתים בישראל הוא התולדה הישראלית בשלש מאות השנים הראשונות לאלף הששי ועוד שנות מאה ומאתים לפני זה בארצות אירופה המזרחית במדינותיהן הצפוניות והדרומיות, בכל מרחבי ארץ רבה מים (השחור) עד ים (הקדמוני או הבלטי). בכל נפוצות יהודה אשר במחוזות דרום רוסיה עד רוסיה הארומה (גליציה) וטפולניה עד ליטא וגבולות רוסיה התיכונה, בכל אותן המדינות אשר ביטינו יושבים שם צפופים ודחוקים שתי שלישיות האומה הישראלית ובשנות מאות האחרונות נעשו למרכז היהדות התלמודית, לא ימצא חוקר התולדה את החמר לתאר בחרט־אמת תאר החיים הדתיים והמושכלים ופרצוף פני העם והליכותיו מבית מבחוץ: פני החיים הכלליים תוצאות פעולות המעשים בבית ישראל פנימה ומעמדו בהתיחסותו לבני העמים אשר בקרבם ישב. מצב העם הנודד והמטולטל בין העמים אשר בקרבם ישב או התגורר היה עומד תמיד ביחס ישר וקשר פנימי עם עבודת רוחו ומעלות שלמותו המוסרית והמושכלת בקרב ביתו פנימה; לפי מדת עלות ורדת הצלחת העם הישראלי במדינה וחברה נראהו גם עולה ויורד בטעלות רוחו והשכלתו; וגם להפך: מהטעלות והמורדות בחיי נפש העם, מדרכי

הרוח הנושבת במחנה ישראל בעתים שונות, נדע לבחון ולדעת מצבו בחברה ובממלכה לעת מן העתים, ומכל זה יצא לנו ציור שלם וכלול בכל רישומי החיים ותָוֵיהם.— שתי אבני בחן אלה תחסרנה לחוזה חזון העתים בכנסת ישראל יושבת אירופה המזרחית בכל ימי הדורות ההם. מצד אחד נלמד לדעת מכתבי הזכיות (הפריוויליגיום) השונים בדורות רבים, מכתבי הרשות ופסקיה, מדברי בעלי רשומות לבני אומות העולם בהיותם משיחים לפי תומם ומעדות הנוסעים שעברו לתור את ארצות רוסיה ופולניה, כי עוד מראשית האלף הששי וקודם לו כבר פרצו ונתרחבו דרכי הישוב הישראלי, לא לבד בפולניה הקרובה למערב אירופה, כי אם גם (ובזמנים יותר קדומים) ברוסיה הדרומית, כי היו להם מסחרים שונים, במדינות רבות התערו כאזרחים ומלבד המסחר קנו להם תפיסת יד גדולה בחרושת המעשה, עבודת האדמה, מלאכה וכל תשומת יד[1]; אבל דפיקת לב הישראלי, קול התורה, עוד טרם נשמע בהארצות האלה. על פי ראיות ברורות של חקרי־קדמוניות נדע, כי צורך החיים המושכלים בדת ודעת כבר היה נרגש במערכות ישראל עוד מימי המאות האחרונות להאלף החמישי וראשית הששי, וזה במדה יתרה במדינות מזרחית דרומית (רוסיה) מאשר בצפונית מערבית (ליטא ופולניה), כי נמצאו אז אנשי־רוח אשר נשא לבם אותם להיות גולים למקום תורה וישוטטו לבקש דבר ה׳ זו הלכה בבבל ואספמיא מפי חכמי הישיבות שם. אך הידיעות הבודדות והמקוטעות האלה אינן נותנות ציור שלם ומשוכלל מתאר פני החיים — חיי הדת והשלמות המושכלת — של הכנסיה הישראלית. ונפלא הדבר, כי מעוט הידיעות ורישומי החיים התולדיים הולך ומתמיד עד למחצית המאה השלישית, ואין כל זכר ללמוד תורה וישיבות בהישוב הישראלי בליטא ופולניה — הארצות אשר פרנסו בהתורה התלמודית את רוב קהלות ישראל בכל יתר ארצות הגולה בימי שלש מאות השנים האחרונות. בגלל הדבר הזה גם בימי התקופה שאנו עומדים בה עתה (מן ה״א ק״ל=1370 עד שנת ר׳=1440) התולדה הישראלית בפולניה עודה מתפרנסת מידיעות ורשימות־הזכרונות אשר לבני אומות העולם מבלי יכלת למצוא להם סמוכים או בירורי דברים ממקורי ישראל, כי אם במדה מועטת ולעתים רחוקות.

נשובה נא לספר קורות ישראל בממלכת פולניה מימי מות מלכה הכביר והנאור קזימיר הגדול הנצר האחרון לגזע המלוכה מבית פיאסטה עד אשר נכונה המלוכה בידי משפחת יאגילה הליטאית (1370—1432). פרק הזמן הזה מקזימיר (הגדול)

---

[1] יוצא ברור מכל רושמי קורות הימים העתיקים ברוסיה הקדומה, ארצות הקויקאז וכל מדינות הים השחור והדניעפר. ראש המדברים בפנת החקירה הזאת הוא החכם ד״ר הרכבי בספרו „היהודים ושפת הסלאווים" (ווילנא תרכ״ז), מאמרו הגדול בהכרמל תרכ״ח: „דרישות וחקירות בנוגע לקורות ישראל ברוסיא"; מאמרו הגדול בהוואסכאד לשנות 1881—3: Русь и Русское въ средневѣковой еврейской литературѣ, ובמלואים לספר דברי ימי ישראל חלק ד׳ (בשם „חדשים גם ישנים" № 7) עמוד 46, ובמאמריו הרבים בלה״ק ובשפות לועזיות המפוזרים בכתבי־עת לחקר קדמוניות; מלבד זה היו לנגד עיני ספרי הרוסים: קאראמזין, סולוביוב, בעסטוזיעוו ריומין, ובחלק השני מהפרק הנוכחי ארשום את המקורים בפרטי שמותיהם.

עד קזימיר (היאגילוני או הרביעי) הוא רב העלילה לתולדת ישראל בארצות נהרות הנימן והויסלה.

במות קזימיר הגדול נָתַיְתְמָה ממלכת פולין, כי המלך קזימיר לא הניח אחריו זרע אנשים לשבת על כסאו. המלך הזה חשב מחשבות כל ימי ממלכתו לשבור גאון עז האשכנזים אבירי הצלב, אשר התפרצו להתנפל בגבולות פולניה. על כן אמץ לבן לו את לודוויג מלך אונגריה או לודוויג מאניו (קרי אנושו Anjou), שהיה מצר אמו אלישבעת ממשפחת פיאסטה הפולנית, ויעשהו ליורש כסאו, כי קוה אשר בהתחבר שתי ממלכות אונגריה ופולניה לממלכה אדירה אחת תוכל לעמוד בפני אבירי־הצלב אנשי־השחץ. אך המלך הזה הוביש תקות קזימיר הגדול, כי לא העמיד במשפט ארץ ממלכתו החדשה, לא דאג לטובתה, כי אם הועיל לְהַוָּתָהּ, ויקרע ממנה את מדינת רוסיה האדומה או גליציה ויספחה לאונגריה, ויבזבז אוצרותיה להעשיר את ממלכת אונגריה; את הנהגת המלוכה בפולניה עזב בידי אמו המלכה, אשה זקנה וסרת טעם, ותרב העזובה והמשובה בארץ. והמלך הזה היה אחד מצוררי ישראל הגדולים בימיו. על יהודי אונגריא גזר גזרת שמד, וכאשר לא אבו להמיר דתם גרש אותם מן הארץ (בשנת 1360)[1]. ואומרים עליו שגזר גם גזרה כזאת על יהודי פולניה, אך לא קמה עצתו ולא יצאה לפעלה. וזולת זאת לא נודעו פעולותיו בדבר היהודים[2]. אך הדברים שחדש בתורת המדינה ומשטרי הממלכה בפולניה היו רבי עלילה בהעצומות פעולתם גם על הישוב הישראלי בימי הדורות הבאים. המלכים לבית פיאסטה משלו בעז משפטם ומפני רצונם נחתו גם הפרשים האבירים; אך המלך הזה, אשר עינו ולבו היו לממלכת אונגריה, הניח מקום להאצילים להתגדר בו, בעטדם בפרץ לעת אשר רבה העזובה והמשובה בארץ; גם חפץ לודוויג מאניו להנחיל מלוכת פולניה לאחת מבנותיו, וע"כ הוכרח לקנות לו לב האצילים בהאספה בעיר קושיצי (Ziazd w Koszycach) בשנת 1373, ויוהר ממשפטי המלך וחקותיו ליפות כח האצילים. ומני אז היתה פולניה לממלכה אצילית, והרוכסים והרוזנים לקחו להם קרנים למשול איש איש בחבל ארץ אחוזתו, מבלי לשעות לרצון המלך ופקודותיו, וההנהגה הפרועה הזאת היתה נסבה לרעות רבות וצרות בדורות הבאים, כן לעם פולניה וכן להיהודים היושבים בקרבם.

---

1) עיין מאמרי הגדול בערך „אונגריא" בהאשכול (ליקסיקון) הוצאת גאלדמאנן, בפרק „דברי ימי ישראל באונגריא" עמוד 592.

2) משאצקי: Rozprawa etc. עמוד 42 בהוצאת ווילנא וקראקא. אך הפרופיסור קארו בספרו „געשיכטע פאלען־ס (עמוד 543) טטיל בה ספק ועיין בקריזהאאר ח"א עמוד 217. השמועה השניה המובאה מאת נוסבוים (חלק ה' עמוד 65), כי על פי דברי הנזיר הקנא יוהאן ריפשיסוואל (Jan Pyczyswol) צוה המלך לודוויג מאניו להרוס את בית הכנסת של היהודים בפוזנא, שנבנה נוכח בית התפלה של הנזירים הדומינקיים על פי פקודת המלך קזימיר הגדול, אשר אמר לתת בזה אות, כי כל בני הדתות שוים לטוב בעיניו, כי כאשר הרסו בית הכנסת לישראל, שרפו את היהודים ואת הרב בקהלתם, כי נסעו התושבים הנוצרים אחרי כן להאפיפיור והשיגו כתב־הסכמה על מעשיהם, כל אלה הם דברים שלא נמצאו להם סמוכים בהארכיון של העיר פוזנא ויתר כתבי הרשות, והחכם פערלעם (בספרו געשיכטע דער יודען אין פאזען עמוד 8) משער כי יש כאן חלוף בשמות ומנים וערבוב המאורעות, אחרי אשר הוקר קדמוניות העיר פוזנא Lukaszewicz מחליט כי היהודים נזכרים לראשונה בכתבי העיר הזאת בשנת 1399=ה"א קנ"ט.

בשנת 1382 מת המלך הקנאי לודוויג מאניו, ושרי פולניה וגדוליה בחרו למלכה את בתו הצעירה ידוויגה וישימו כתר מלוכה על ראשה בקראקא. גדולי העם הפולני ראו, כי מחשבת קיומיר הגדול לאחד את עמי פולניה ואונגריה, לא הצליחה, ויחשבו מחשבות להגדיל את הממלכה ולהאדירה בהרחבת גבולותיה מצפון וקדם. אז שמו עיניהם בהדוכס הגדול יאגילה מבית גידימין המושל בליטא. הדוכסיה הגדולה הזאת היתה אז ממלכה אדירה, וגבולותיה היו מן הניטן עד הדניעפר וכל המחוזות וואלין ורוסיה הקטנה עד קיוב היו משעבדים לה. אז נשאת המלכה הצעירה ידוויגה להדוכס הליטאי יגיללה, אשר הוסב שמו—וולאדיסלב, אחרי אשר בא במסרת ברית התורה הקתולית, ועמו רוב עובדי האלילים אשר בארצו, מלבד אלה הליטאים שקבלו מקודם את התורה הנוצרית על פי מנהגי הדת היונית—(1387).

וולאדיסלב יאגיללה ראש בית המלוכה החדשה בממלכת פולין עלה לגדולה בכח האמונה החדשה ובעזרת האצילים והכהונה הקתולית, ובכן היה המלך הזה כמושבע ועומד להיות בן מקשיב לתורת הכהנים, אשר בעצתם דרש. והם הרבו לדבר שטנה על היהודים ולדבר על לבו, כי יָצַר צעריהם ויגרע משפטיהם. ומכיון שהיו הכהנים לתקיפים בפמליא של מעלה רבה השפעתם בממלכת פולניה, כל ימי מלכות יאגיללה. בין הכהנים השוטנים ההם נודע אחד בשם סטניסלב שקאלמיערז Stanislaw Skalmierz[1]). עוד לפני האסף הכנסת הגדולה בבזיליאה (Basel) אשר ישיבותיה נמשכו משנת 1431 עד 1443, כבר פלסו הכהנים דרך להקנאה והשנאה הדתית, ויהי דברם אל העירונים להתנפל כפעם בפעם על היהודים ולעשות בהם נקמות. עוד מימי התאחדות ממלכת פולניה והדוכסיה הגדולה ליטא, כי מלך אחד ימלוך עליהן, באספת גדולי הממלכה ורבי המדינות מפולניה וליטא בעיר הורודלי (Zjazd Horodlecki) כבר נראה כי שָׁנה המעמד המדיני של היהודים תכלית שנוי מאשר היה בימי המלכים לבית פיאסטה. היחס וההתחברות בין היהודים והנוצרים כשתי מפלגות שוות במשפט האזרחים, כאנשים העומדים בברית משא ומתן וזקוקים איש לרעהו בצרכי החיים והחברה, חדל מכל וכל. החקים בדבר היהודים בימי וולאדיסלב היאגילוני מכוונים לחפץ אחד להפריד בין בעלי שתי הדתות ולהגדיל המשטמה ביניהם. עוד מעט וכל העלילות הנתעבות, אשר נתנו יד לרדיפות והרגות במדינות אירופה המערבית מצאו להן מסלית גם במדינות פולניה. בשנת 1399 האשימו הכהנים את היהודים כי שחרו אשה נוצרית, אשר תגנוב את חלות הקדש מבית הכניסה לנזירי דומיניק בעיר פוזנא (פוזנן Posen, Poznań) ותתן להם להתעלל בקדשי האמונה ולחללם. שלשת החלות נמצאו בדרך גם במרתף אחד בבית יהודי, וכמובן, היו מדוקרות בשבינים ודם שותף מהן; והדם הזה חולל נפלאות, וישליכו היהודים את החלות האלה למקום בצה ואגמים, אך גם בתוך המים עלה אש מן החלות הקדושות ווהרי אורן האירו את כל הככר מסביב. בהספור הזה נשלבו ספורי נסים ונפלאות למכביר, וסוף המעשה היה, לדברי רושמי הקורות

---

[1]) משאצקי. Pozprawa o Żydach, ועיין גם קרויזהאאר בהנ"ל.

ברורות הבאים[1], כי האשה הנוצרית עם רב הערה ושלשה עשר פרנסי הקהלה ענו ביסורים קשים, ואחרי כן קשרו אותם אל העמוד, הציתו אש התחתיהם ויצלום חיים. על המקום אשר, לפי המסרת הבדויה, נמצאו שם שלשת החללות העמידו לראשונה בית תפלה קטן ואחרי כן בית מקלט להנזירים הפרמילים (O. Karmelity). שלש מאות שנה אחרי כן בשנת 1699 חגגה קהלת פוזנא הנוצרית חג זכרון הנסים והנפלאות האלה, ואז גזרו העירונים בפוזנא על היהודים, כי יבחרו מקרבם את טובי הקהלה לשאת לפני התהלוכה הקדושה בהמון חוגג (פראָצעססיאן) את הציור הגדול ששם היו מצוירים היהודים הגונבים את לחם הקדש ודוקרים את החלות ברמחים ושכינים עד שפך דם; מלבד זה נענשו היהודים לשלם כסף ענושים מאה ועשרים שקל כסף מדי שנה בשנה ביום התהלוכה הקדושה. ובכדי להפטר מהחרפה הזאת, לשאת לפני כל העם את הציור מספור־כדים זה, התילו משנת 1724 מס על היהודים מדי שנה בשנה שתי אבנים (במשקל) שמן, שתי אבנים שעוה ואבן אחת אבק־שרפה. לא עברו שנתים למיום המעשה הנורא בפוזנא ומקרה כזה קרה גם בגלאָגוי (1401), ויהודים אחדים העלו על המוקד. רדיפה יותר קשה ואכזריה היתה בקרית מלך פולניה בקראקא בשנת 1407 בימי חג פסחם. כהן־מורה (מגיסטר) אחד בודיק שמו עלה על הבמה בבית כניסתה של הקדושה ברברה ויודיע גלוי לכל העם לאמר: ראו זה מצאתי פתקא ובה כתוב לאמר, כי בלילה העבר רצחו היהודים ילד נוצרי והתעללו בדמו ונבלתו וגם זרקו אבנים על כהן אחד שהלך לחולה להתפלל עמו לפני מותו וכלי הקדש בידו. שמעו בני האספסוף את דברי הכהן ותתלקח אש קנאתם, ויצאו מבית הכניסה וישתערו על רחוב היהודים, להרוג בלי חמלה את כל איש יהודי אשר פגעו, ויתנפלו על הבתים למלא נפשם ברכוש היהודים וקנינם. אז התעוררו שר העיר (starosta) קלימינם איש מוסקורזיבה Klemens z Moskorzewa, ושר המבצר (Kasztelan) ניקולי ליטוואם ויאספו חיל ויגרשו את בני ההמון. כמעט שקמה הסערה לרממה, והשרים אמרו להעמיד את הקושרים והמסיתים למשפט ולענשם קשה כרשעתם. אז החלו לצלצל בפעמוני בית התפלה לקרוא את השופטים והנשפטים לחדר המשפט כחק הימים ההם, והנה לפתע פתאום יצא אחד העם מהנאספים על הכבר ויקרא בקול: צלצול הפעמון הוא להודיע גלוי לכל הנוצרים, כי השרים היושבים בסוד העצה של המגיסטראט צוו לתת אות להעם, כי הותר להם לעשות שוד ורצח ביהודים. אז השתערו כל תושבי העיר הנוצרים על היהודים ויעשו בהם הרג רב.— לראשונה עמדו היהודים על נפשם ונלחמו ברוח גבורה, אך כאשר יגעה ידם בהמלחמה והאויב היה הולך ורב נסו

---

[1] המאורע הזה מזכיר לראשונה רושם קורות העתים דלוגוש (Longinus או Dlugosz) והכהן המלומד טומאש מרעמסער יליד פוזנא במחצית השניה למאה הט"ז, החכם פערלעם (ג. ד. יודין אין פאזען עמיד 8) מטיל בו ספק, אך משאצקי המדייק בשמועותיו יביא כל המעשה בקצר מלים Za tego panowania (Władysława Jagiełły) Żydzi zostali : לאמר (Rozprawa ete. p. 43) oskarżonymi, iz hostye ukradziane nożami poklòli; te uszanowaniu wiernych w Poznaniu do tych czas wystawionemi zostają, i w procesyi na Boże Cialo Żydzi w tem mieście chodzili z wielkiemi nożami ובכיון שביתי משאצקי נתקיים עד המנהג הזה והסופרים בעלי רשומות מאתים שנה לפניו הזכירו המאורע הזה הנה ראוי לחשבו לודאי במאורעות התולדה.

וימלטו למגדל בית התפלה של הקדושה אננא; או נסבו הקנאים על המגדל ויציתו אש בו והיהודים הנסגרים בו מסרו עצמם בידיהם. הילדים הקטנים ננזלו בחוזק היד מחיק אבותיהם ואמותיהם ויטבילום, וגם מן הגדולים נמצאו רבים אשר לא עמדו בנסיון וימירו דתם, וכל אלה אשר עמדו באמונתם נהרגו או העלו על המוקד וימותו על קדוש השם. והאש אשר הניחו הקנאים לרגלי מגדל בית התפלה להקדושה אננא יצאה ותאכל את כל הבתים בשכונת היהודים ותהפכם לערמת דשן[1].

בין כה וכה נקרו ויאתיו מעשים רבי העליליה במערכות הכהונה הרומאית: בחירת שנים וגם שלשה אפיפיורים כאחד, מצות ומריבות בחיק הכנסיה, המשובה והפרעות בחיי הכהונה הגדולה, קריאת הכנסת הגדולה בקוסטניץ לרפא שבר הכנסיה הקתולית ומחלותיה „בראשה ובאבריה", דרשות יוחנן חוסס וגמר דינו לשרפה, מלחמות „בני חושים" ובחירת מרטין החמישי להאפיפיור האחד בהכנסיה. המעשים שנעשו בבוהמיה הקרובה לפולניה העירו עוד יותר את נשיאי הכהונה הגדולה לשום לבם אל הארץ הזה ולפרוש מצודתם על יושביה מיראה לבל ילמדו הפולנים לדרכי הבוהמיים „בני־חוש"; ותצא או פקודה מטעם האפיפיור מרטין החמישי (1418), כי יתאספו נשיאי הכהונה הגדולה בפולניא וליטא להכנס לכנסיה (קונסיליה) פרטית להועץ על דבר החקים והמשפטים, אשר תעודתם תהיה — חזוק הדת הקתולית בפולניה וליטא המדינה, אשר זה עתה באה בברית הדת הנוצרית ותהי עוד רופפת בידי יושביה, אשר רובם היו עובדי אלילים ומעוטם — נוצרים בעלי דת יונית־פראַוואָסלאַבית. הכנסיה הזאת, שנקראה בפי כותבי קורות הכנסיה הקתולית בפולניה בשם „כנסת גנעזען", יצאה לפעלה בשנת 1420=ק"פ לראשונה בעיר ווילנו ואחרי כן נעתקה לעיר קאליש והארכי־הגמון מגנעזען ניקולי טרינבה (Mikolaj Trębа) ישב בראשה. ובאשר כבר רבו אז היהודים במלכה ויקנו בה חזקת הישוב לא העלימו נשיאי הכהונה את עיניהם גם מהם, ובתוך יתר תקנותיהם נמצא גדרים וסייגים שמכוונים כלם לתכלית אחת, להבריל את היהודים לרעה ולתתם לחרפה וקלסה בעיני בני עם הארץ, ושתים עשרה גזרות גזרו הכנסיה הזאת על כנסת ישראל יושבת פולניה לאמר:

א) „בכל חמר מדת הדין הננו מזהירים את נוצרי המדינה הזאת בגזרת חרם והבדלה מקהל המאמינים כי לא יקראו את היהודים והיהודיות למסבת מרעים (na biesiady) לא יאכלו ולא ישתו עמהם. לא יבאו לחתונותיהם ולא ירקדו ולא ישתעשעו בחברתם".

ב) „אסור להנוצרים לקנות בשר וכל צרכי אכל נפש מהיהודים; כי היהודים שונאים בנפש את כל הנוצרים ויש לחוש כי ישימו סם־המות בצרכי אכל נפש שמוכרים להם".

ג) „אם באיזו תחבולה יקחו היהודים רבית במדה יתרה מנוצרים, ינוכה הסך הזה מן הקרן לבל יהיה הנוצרי נפסד; ומלבד זה מוזהרים הנוצרים להמנע מבא

---

[1] קרויזהאַאר II 139; נוסבים 71—72, ביעלסקי בספרו Kron. Polska עמוד 247 מעיר עוד בספור המעשה הזה, כי יותר ממה שאכלה האש הרבו הגנבים והשודדים לבוז רכוש היהודים ולשים בכליהם את כל אשר מצאו בבתיהם.

בהתחברות המסחר והמשא ומתן עם היהודים, והעוברים יענשו בעונשי הכנסיה".

ד) „את „האדונים" (Panam לאמר: שרי המטלכה ובעלי הפקדות) הננו מזהירים לבל יכופו את הַלְוִים הנוצרים לשלם חובותיהם ליהודים ולא ירדפום, רק יגינו עליהם טפני היהודים ויעמדו ליומנם".

ה) „היהודים מחויבים לעשות אות־הקלון על בגדיהם" (ככל החומרות והגזרות שגזרו כנסיות הכהנים מימי אינוקינטי השלישי עד הימים ההם).

ו) „בהיות מדינת פולין עד היום מושבה חדשה במושבות הכהונה הקתולית, ומהנחיצות להשריש בלב בניה את האמונה האמתית המאשרת לבדה את בעליה, כי לא ידבקו בהם המינות והכפירה והמנהגים הרעים אשר להיהודים היושבים בקרבם, הננו מזהירים בכל חמר מדת דין האמונה לאמר: אסור לכל היהודים היושבים במדינת גנעזען לקבוע דירתם בין הנוצרים, כי אם ידורו במקום המוקצה להם לבדם הרחק מבתי הקתולים, ומחיצת־קנים, חומה או חריץ תהיה מפסקת תמיד בין מעונות היהודים ובתי הנוצרים. מצוים הננו על ההגמון באפרכיה שלו ועל בעלי הפקדות, כי יכופו את היהודים ואת הנוצרים שיש להם בתים סמוכים זה אצל זה, למכור בתיהם, או להחליפם, באופן כי במשך זמן ידוע יחדלו היהודים משכת בין הנוצרים וישבו רק בהרבע המיוחר להם. אחרי הפרד היהודים מן הנוצרים לשבת בשכונתם לבדם אסור להם לבנות בערי שבתם יותר מבית כנסת אחד".

ז) „אסור להיהודים לרחוץ במרחצאות של הנוצרים".

ח) „אסור להם להחזיק בביתם עבדים ושפחות נוצרים, ואשה נוצרית לא תניק ילד יהודי".

ט) „היהודים לא יהיו עומדים על כל משמרת וכהונה במטלכה, בין המשרות הנמנות מטעם הממשלה ובין התלויות בבחירות העם".

י) „אם איש יהודי יתנה אהבים עם אשה נוצרית, יושם במאסר ולא יצא לחפשי עד שלמו כסף ענושים תשע גרייווניים; והאשה תלקה מלקות כדי רשעתה ותגרש מן העיר".

יא) בנשוא כהן נוצרי כלי הקדש ועליו לעבור דרך רחוב היהודים, או מחויבים היהודים לקול האות הנשמע מהפעמון המצלצל להסגר בבתיהם ולסגור החלונות והפתחים, לבל תראינה עיניהם בהתהלוכה הקדושה.

יב) מצוים הננו, כי היהודים היושבים בהערים והכפרים, אשר יושביהם מעלים מס לבית כניסת הקתולים, אינם פטורים מתשלומי המסים ההם, כי על מקומם הלא יוכלו לדור נוצרים, ועל כן מחויבים הם לשלם המסים האלה במלואם לבל התנזק כנסת הקתולים במקום ההוא[1].

לחקי הקונסיליה הפרטית הזאת עשו הכהנים הגדולים חזוק בהכנסיות הגדולות

---

[1] בהצעת סעיפי הקונסיליה הגניזית יצאתי בעקבות טופילאוויץ Prawodowstwo Polskie względem zydów, קראקא 1867 מפני קצורו ולשונו המדויקת. בקרויזהאאר ונוספיים נמצא רק תכציתם של החקים, ועקרי הדברים נמצאו גם אצל טשאצקי בהע"ל 43. עיין קרויזהאאר ח"ב טעמוד 48 ולהלן, גם קראשעווסקי מרבה לדבר על דבר הרעה שיצאה ליהודים מאת כנסת הכהונה הקטנה בגנעזען והגדולה בבסיליאה, ובין יתר הגזרות יזכיר גם גזרת הסינוד לאסור על הנוצרים להיות פשרתים ושכירי יום בבתי תפלה ליהודים. J. Kraszewski, Historya miasta Wilno III. p. 164

שהיו אז בקוסטניץ ואחרי כן בבסיליאה (באזל 1431—1443). בסוד הכנסת הגדולה האחרונה נגזרו על כנסת ישראל האירופאית כל אותן הגזרות המבוארות למעלה, שגזרו נשיאי הכהונה הקתולית בפולין על יהודי המדינה הזאת; באספת הכנסיה הגדולה ישב גם צורר היהודים אשר ממקור ישראל יצא אלפונזו קרטגיני, איש ימינו של האפיפיור אבגינוס הרביעי ואחד מבניו של שלמה פאבלו די סנטה מריה (עיין למעלה עמוד 151). ועל כן בהחלט הכנסיה הגדולה את גזרותיה על היהודים, מהרו הכהנים ההם לשלוח דברם אל אחיהם ההגמונים בפולין לשקוד על החקים האלה ולהוציאם לפעלם[1]. כל הימים אשר ישב על כסא המלוכה בפולניה המלך הראשון לבית יאַגילה וולאַדיסלב, נשארו החקים האלה, כנראה, בתקפם ברובם או במקצתם, כי המלך מוג־הלב הזה שהיה נמשך אחרי כהניו, לא התנגד בלי ספק לחפצם. בשנת 1423=קפ"ג על האספה בוואַרטא הוציא וולאַדיסלב כתב הדת להזהיר את היהודים בכל חומר מדת הדין לבל ילוו להנוצרים כסף לא על שטרי חוב ולא על שטרי אפותיקי במשכנתא על קרקעות, כי אם על משכנות במטלטלין, ובכן כל נוצרי הלוה מני או והלאה כסף מן היהודי על שטר התחייבות בחתימתו פטור מהתשלומים, אם אין להיהודים עבוט לאות ההלואה. צירי ישראל התיצבו לפני המלך הזה וישחרוהו כי יקיים ויאַשר את כתבי הזכיות אשר חנן אותם בהם קזימיר הגדול, אך עמלם ותקותם נשארו מעל; המלך השיב פניהם ריקם, כי איש עצתו המושל ברוחו ההגמון זביגניעוו אוליסניצקי (Zbigniew Olesnicki) וחברו הכהן הניאו לב המלך ממלא בקשת היהודים, ויהי דברם אליו, כי הפריווילגיה של קזימיר הגדול, היא ברויה מלבם ואינה מתאמתת לחקי הכנסיה הקתולית ודתיה.— אך בכל אלה לא קמה עצת נשיאי הכהונה הקתולית, וגזרות הכנסיה הגניוזית (הפרטית) והכנסיה הגדולה (הבסיליאית) לא יצאו לפעלם אחרי כן, ורק בימי מלכות וולאַדיסלב היאגולוניי שקדו למלא אחריהן. וימת המלך הזה בשנת 1434=קצ"ד וימלוך וולאַדיסלב השלישי בנו תחתיו; אך ימי מלכותו לא ארכו, כי רק עשר שנים מלך ומעטו מאד הידיעות על אדותו בדבר התיחסותו אל היהודים. המלך הזה היה גם כן בן מקשיב להכהונה הקתולית, וההגמון זביגניעוו אוליסניצקי הנזכר היה מושל גם ברוחו, וידבר על לבו לאסוף חיל וצבא גדול מבני אונגריה ופולניה, לעלות על תוגרמה, אשר התחזקה אז ותעמוד על שערי העיר קונסטנטינופול להבקיע אותה אליה ולגרש את היונים מקריית מעגם; אך תחת זר הנצחון אשר קוה לנחול מצא את המות, כי ירד במלחמה ונספה על יד העיר וואַרנאַ, אשר בתוגרמה; ואחרי עבור שנתים ימים ללא־מלך בארץ, ישב על כסא ממלכת פולין הדוכס הגדול מליטא קזימיר היאגיללי, או קזימיר הרביעי (1347) אשר האריך ימים רבים על ממלכתו, ויהי הראשון אשר משל בעז משפט מלך על שתי ממלכות — על פולניה ועל הדוכסית הגדולה ליטא. ובימי מלכותו היו גם צבא וחליפות לקורות כנסת ישראל בשתי הארצות האלה, והתולדה הישראלית שבה לקבל את פניה אשר היו לה בימי מלכות המלכים לבית פיאסטה.

---

[1]) קרויזהאאר בהנ"ל ועיין ג"כ Moraczewski, dzieje Pzplitej T. III. p. 215

ב.

הפנים השונות לתולדות ישראל בליטא ובנותיה, גלילות וואלין ורוסיה הקטנה מאשר לתולדות ישראל בפולניה עד קץ המאה השלישית לששי. השקפה כללית על מצב יהודי ליטא ובנותיה במאה השנית והשלישית לששי. זכרונות יהודי רוסיה הקדומה בימי הנסיכים לבית רוריק עד הכבש כל הממלכה בידי המונגולים; גרוש היהודים מקיוב בימי וולאדימיר מונומך; צמיחת קרן מלכות ליטא ומשלתה על רוסיה הדרומית. ראשית הישוב הישראלי בימי הדוכס הגדול גידימין ובניו אחריו. בית יאגיללה — בית המלוכה בפולניה: הדוכס הגדול וויטולד והפריווילגיות אשר נתן ליהודי טרוקי, בריסק (ברעסט) וגראדנא; לקהלות היהודים נתנה כח ומשלה לעמוד ברשות עצמם בהנהגת העדה. במחון הרכוש והנפש וחרות הדת לקהלות יהודי ליטא. הקראים הראשונים בליטא. מות הדוכס הגדול וויטולד.

בפנים אחרות, מאשר בממלכת פולניה, תֵּרָאֶה לנו התולדה הישראלית במאות השנים הראשונות לאלף הששי בהממלכה האדירה בימים ההם — בהדוכסיות הגדולה ליטא ובנותיה: וואלין ורוסיה הקטנה (אוקריינא) ובמקצת גם רוסיה האדומה (גליציה). על פי מוצא חקירות חוקרי קדמוניות התולדה הישראלית במלכות ליטא ומדינות דרום רוסיה[1], הוברר הדבר בראיות ברורות, כי עד קץ המאה השלישית לששי היו פנים אחרות לתולדות הכנסיה הישראלית, למעמד היהודים המדיני ודרכי החיים והישוב אשר להם בהמדינות הצפוניות והדרומיות אשר בממלכת ליטא ורוסיה הדרומית, מפני התולדה של יהודי פולין. שתי הכנסיות הישראליות אלה רחקו אשה מרעותה בדרכי החיים והישוב האלה כרחוק מזרח ממערב, וכרוב המרחק וההבדל

---

[1]) במאמרי זה היו לי לעינים לראש וראשונה הספרים והמאמרים הרבים של החכם החוקר תולדות ישראל בממלכת רוסיה הד"ר א. הרכבי בספריו: (רוסית ועברית) „היהודים ושפת הסלאווים" (בווילנא ופטרסבורג שנות תרכ"ח—כ"ו), מאמרו הגדול בוואסכאד Русь и Русское въ средневѣковой евр. литературѣ 1881—1883; והרביתי לקחת ממנו הידיעות מספרי־זכרונות של הרוסים שבאו בהמאמר הזה מהידיעות העבריות ע"ד רוסיה, אשר מעט מהרבה כבר נזכרו ממנו בהוספתו לדברי ימי ישראל חלק ד' בשם חדשים גם ישנים עמוד 44 לעמוד 296 הערה 7 עי"ש. מאמרו הגדול בהראסוויעט לשנת 1880—1881 Объ изученіи исторіи русскихъ евреевъ (о древнихъ поселеніяхъ); מאמרו הגדול בהכרמל השבועי שנה רביעית וחמישית בשם: „דרישות וחקירות בנוגע לקורות ישראל ברוסיא" ועוד מאמרים והערות רבים ממנו במכתבי עתים שונים כהמה"ע להמיניסטריום שעל השכלת העם, של החברה הקיסרית לחקר קדמוניות Извѣстія и труды Император. Археолог. Общества אשר לא אוכל לפורטם כי רבים הם. מספרי סופרי רוסיה היו לפני: מאטישצעוו וקאראמזין בספרו הגדול „תולדות ממלכת רוסיה" מן הראשונים, וסולוביוב בספרו הגדול תולדות רוסיה, בעסטוזשעוו רומין, מאלישעווסקי במאמרו Евреи въ южной Россіи и Кіевѣ (въ X—XII вѣку) מן האחרונים, עם מאמרים גדולים וקטנים, בהוואסכאד, הראסוויעט Труды Кіевск. духовн. Академіи (הראשון והשני), רוססקי יעוורי, וכו' מאת גאמצוק, בערכין וכו'. ההשקפה הכללית על אדות היחס וההבדל שבין פני התולדה הישראלית בפולין וליטא היא מוצא דבר חקירות הרכבי, בירשאדסקי והסכמת כל טובי החוקרים בפנת התולדה הזאת הפולנים והרוסים.

שבין דרכי עמי הארצות האלה והליכותיהם ונטות לבם ורוחם בימים ההם. בימי הדורות שאנו עומדים בהם, היתה פולניה כבר לממלכה קתולית מימי שנות מאות. להכהונה הרומאית עם חבורות נזיריה, בתי מדרשיה המלאים אז למודי תורת הקנאות מפי מוריהם־כהניהם, חברות הפרשים האבירים ומלחמותיהם וכל ארחות האצילים ותעלוליהם; באחת, לכל ארחות החברה והליכות הישוב בימי הבינים כבר היתה אז הפיסת יד גדולה במלכות פולניה, אם גם במדה פחותה מאשר ביתר ארצות אירופה הקתולית התיכונה והמערבית; ואם לא רבו הדרדיפות בפולניה וכמעט שהונח להיהודים במדינותיה גם בשעה שעיני המלכות והכהונה היו בהם לרעה, הנה יש לבקש הסבה לזה בטבע העם הפולני ומזגו, בתכונת הארץ שהיתה בקצות ארצות הישוב האירופאי ונשענת על גבולות ליטא, אשר עבודת האלילים היתה עוד בה הדת השלטת. בפנים אחרות לגמרי תגלה לנו תולדות פזורי ישראל בהדוכסיה הגדולה ליטא ובנותיה וואלין ורוסיה הקטנה, במאתים ושלש מאות השנים הראשונות לאלף החמישי.— בני עם הארץ שם היו ברובם, בעצם הדוכסיה ליטא, עובדי אלילים, וגם חלק גדול בוואלין ורוסיה הקטנה, ויתרם היו נוצרים בעלי אמונת הקתולים־היונים או הפראַוואָסלבית, הכהונה הנוצרית קבלה שם השפעתה לא מרומא כי אם מביצנץ, ובהיות כח קיסר ביצנץ חלש מאד והממלכה ממלכה שפלה ודלה היתה ההשפעה גם כן קלה ודלה. נוסף לזה, הדוכסים הגדולים בליטא בני בית נעדימין (Gedymin) בונה העיר ווילנא, אחזו בדרכי אביהם הגבור וכמוהו היו מצוינים במדת הסבלנות וידעו את חובתם, חובת מושלים במדינות ממשלתם, אשר יושביהן בני דתות שונות ועמים שונים; האמונה הנוצרית כבר מצאה לה אז מסלות בלב בני העם ובני בית המלוכה, אך רוב העם היו בעלי עבודת אלילים, ולא היתה להם כל סבה לשנוא את היהודים. בכלל היו בעלי הישוב הראשונים בהמדינות ההם אנשים פשוטים, אנשים אשר עשה אותם האלהים ישר וגם הם לא בקשו חשבונות רבים... גם היהודים, אשר לכל הדעות כבר ישבו בהמדינות הצפוניות מראשית האלף הששי, ושנות מאות רבות קודם הזמן הזה בהמדינות הדרומיות (רוסיה הקטנה או הדרומית בערבות הדניעפר עד נפות ים השחור עם קרים וקווקז), היו אנשים פשוטים יוצאי ארצות הקדם בכלם או ברובם, כפי העדיות והראיות הברורות שגלו בהימים האחרונים טובי החוקרים בחקרי קדמוניות ליטא ורוסיה. היהודם ההם כמעט שלא התערבו באחיהם בני אירופה, ויהיו בודדים במועדיהם; הם היו אנשים פשוטים עובדי אדמה או בעלי מלאכה ועוסקים במסחר וקנין, ושנות מאות רבות עמד טעמם—טעם בני ארצות הקדם בם ושלום היה להם עם בני העמים אשר בקרבם ישבו. כפי ההשערה התולדית הקרובה לוודאי, החלה התחברות בין יהודי רוסיה וליטא ובין יהודי פולניה עוד מימי ההתחברות הראשונה של שתי המלכות, כאשר לקח קזימיר הגדול לו לאשה את בת הדוכס הגדול אביר ליטא געדימין (בראשית המאה הי"ד למספרם); ההתחברות הואת הולכת ומתגברת במדת ההתאחדות המדינית בין שתי המלכות, בשבת על כסא פולין הדוכס הגדול וולאדיסלב יאגיללה הוא ובניו ואחיו אחריו עד אשר היו שתי המלכות למלכה אחת גדולה ואדירה בדור מאוחר מאד בשנת שכ"ט= 1569—בהתאחדות (Union) הלובלינית. במשך כל העת ההיא רבו היהודים הנמלטים מרדיפות אשכנז לבוא לפולניה ומשם הרחיקו ללכת עד ליטא ובנותיה.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

„חברת אחיאסף".

יצאה לאור מחברת נ' מהם'

התורה והחיים בימי הבינים

מאת הרב הראשי לעדת ישראל בווינא הר' משה גידעמאנן
ונעתק ללשון הקודש ע"י הסופר הנודע א. ש. פֿרידערבערג.
עם הערות והארות חדשות מאת הרב המחבר.

עם החוברת הזאת נשלם הכרך הראשון, ולכן נלוה אליה הקדמה חדשה מאת הרב המחבר שכתב ביחוד למען ההעתקה העברית, וכן גם מבוא להספר ותכן הענינים.

הספר הזה הוא חקירה עמוקה בהלך נפשם ונטות רוחם של אבותינו בימי הבינים, החותם שטבעו בהם הימים ההם, בהיותם פועלים ונפעלים, משפיעים ומושפעים מרוח הזמן ועלילות העמים בתקופה הגדולה ההיא, המקפת חיי עמנו מן המאה השמינית לספה"נ עד המאה הששׁ עשׂרה. הספר הנכבד הזה מראה לנו חיי העם היהודי במשך הזמן ההוא בכלל וחיי האיש היהודי בפרט, התפתחותו בחכמה והתכווצותו בסכלות, התגברותו באמונה והתרפותו בהויה, הכל כאשר לכל במראה אלינו יתודע, כבראי מוצק נחזה בו. התרגום העברי, שנעשה בידי סופר מומחה כה' פֿריעדבערג עלה יפה מאד, והקוראים העברים ימצאו בו, בסגנון נוח ומושך את הלב, כל דברי הרב המחבר ומחשבותיו בלי חסרון ויתרון. הספר הזה יוכל להיות לתועלת ולעונג לא רק להמון הקוראים, כי אם גם לרבנים ולומדים וכל העוסקים בחכמת ישראל, הצמאים לדעת מהלך חיי הרוחניים של עמנו בכלל, וחייהם והשפעתם של גדולי האומה בפרט.

זה תוכן הענינים של המחברת השלישית:

פרק שביעי. דברי הויות וסגולות ונחושים. השתות ההויות בין היהודים ובין הנוצרים. אמונת הכשוף והשדים. השבעות, התקדשות ההויה. המינים ועלילת הכשפים. תולדות ההויה היהודית באשכנז וצרפת. עלילות על היהודים במעשה כשפים. אמונת לוטער בכשופי היהודים.

פרק שמיני. תנוך הבנות. נשואי בנות קטנות. מעלותיהן של נשי ישראל. נשים מלומדות בישראל. נשי ישראל ונשי עמי המערב. מעלות הנשואים וערך האשה הישראלית.

פרק תשיעי. היהודים באשכנז וצרפת הצפונית במאה הי"ד. הויית עמי המערב. גזרת הרועים. גזרת המצורעים. עלילת הטות השחור. סמיכת הרבנות. השתתת המדות. הלומדים האשכנזים והצרפתים. צוואת הרא"ש. צוואת ר' אליעזר ממגנצא. הכנוי „מורנו". מחלקת ר' יוחנן ור' ישעיה אשתרוק. גירוש היהודים מצרפת. האוניברסיטה הפאריזית. סוף תקופת „הראשונים". היהודים בימי הבינים.

ציונים ורשימות.

מחיר חוברת נ' (מחזיקה 7 באגען) כמו החוברת הקודמות—40 קאפ', עם פארטא 46 קאפ'; מחיר החלק הראשון 1.20 רו"כ, עם פארטא 1.32 רו"כ מכורך 1.50 רו"כ ועם פארטא 1.64 רו"כ.

Издат. „AXIACAфЪ", Варшава. (Маріанская № 6, кв. 12 : פא"פ)

B 155

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Sechster Band.

Von den ersten Verfolgungen in Spanien bis zur völligen Verbannung der Juden aus der pyrenäischen Halbinsel (1370—1492/7).

Drittes Heft.

WARSCHAU

Druck von Gebr. Schuldberg & Cº, Dzika 1.

1897.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק ששי.

מימי הרדיפות הראשונות בספרד (ק"ל—קנ"א) עד הגרוש הגדול בשנות רנ"ב—רנ"ז.

חוברת שביעית.

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ
т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА
Д-ра Греца
Переводъ III. II. Рабиновича.
Томъ VI. Выпускъ VII.
Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Тип. Братьевъ Шульдбергъ и Ко, Твердая № 6.
1898.

מחיר החוברת 35 קאפ'.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155 VII 7

Дозволено Цензурою.
Варшава, 7 Октября 1897 г.

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

והנה אגרת שלוחה ממנה אליו לאמר: „כל עוד אשר לא תטהר ממלכתך מן היהודים הארורים לא תדרוך כף רגלי על אדמתה"[1]. הנה כן נחתם כתב הנשואים בין המלך דון מנואל מפורטוגליה ובין דונה איזבל האינפנטה הספרדית בדמי האומה הישראלית ביום 30 נובימבר 1496. ועוד ביום החמשה ועשרים בחדש הבא (25 דיצימביר 1496)[2] יצא כתב הדת גלוי לכל היהודים היושבים בגבולות ממלכתו להכנס בברית הדת הנוצרית או לצאת מן הארץ במשך זמן ידוע, ואשר יעבור על הפקודה הזאת והיתה אחת דתו להמית. מנואל גם ברוגז רחם זכר ויתן להם ארוכה כאחד עשר חדש עד ימי חדש אקטבר לשנה הבאה, למען יספיק להם הזמן לסדר ענייניהם ולהפון לקראת דרכם; גם יעד להם שלשה נמלי־ים בפורטוגליה לצאת דרך שם לכל אשר יחפוצו (ליסבון, אופורטו וסיטובל). גם הרבה הבטחותיו לכבד ולרומם את כל עושי רצונו, אשר יאותו להמיר דתם. אך רק מתי מספר נאותו לו בהעת הראשונה לעשות חפצו ולהמיר דתם.

אולם מעט מדת הרחמים שצרף מנואל למדת דינו הקשה עוד העמיקה הרחיבה את אסון היהודים ותהי להם למחתה ואבדון. בהיות להם די זמן להכון אל היציאה, וגם לא הניאו אותם מקחת עמהם כסף וזהב ומטבעות כאשר בספרד, לא אצו לכלות מעשיהם; גם השלו את נפשם בתקות־שוא, כי עוד ינחם המלך על הרעה אשר אמר לעשות להם, ועוד תמצא יד מגיניהם להטות לבו אליהם ולהשיב פקודתו אחור. גם קרבו ימי הסתו ורוח סערה שם את הים כמרקחה, ולא אבו רבים מהם לאחוז דרכם בעתותי הסערות ויחכו לימי האביב. ואף אמנם הפך לב המלך, אך לא למובתם, כי אם לאסונם והוותם. הוא קוה כי ישנו היהודים את טעמם, ולא יוסיפו להקשות ערפם ויאותו להמיר דתם, כאשר תקותו לא קמה, חרה אפו בהם ותזעף נפשו על צאת היהודים החרוצים מארצו עם כספם וזהבם.

אז קרא המלך עצרה בסוד ועד הממלכה, וישאל את פי רבי העם ויועציו, אם נכון הדבר לאנוס את היהודים להמיר דתם בחזקת היד. נשיאי הכהונה התנגדו בהחלט אל המרת הדת באונס, ההגמון פֵּירנאנדו קוטינהו (Fernando Coutinho) הגמון אלגרבי, בהיותו נתמך על עמודי הכהונה הגדולה וכתבי הדת הרבים מאת האפיפיורים שבכל דור ודור, הוכיח, כי אין להעמים על היהודים את עול התורה הנוצרית ביד חזקה[3]. אך דון מנואל אחת דבר לבלי תת להיהודים בעלי העשר והחריצות לצאת מארצו, ויכבד לבבו ויגלה דעתו בסוד יועציו לאמר: כי אחת דבר ויקים מבלי שום לב עוד לחקי הממלכה ודעות אבות הכנסיה. על פי עצת איש יהודי אח נפשע המומר לוי בן שם טוב צוה המלך לסגור את בתי הכנסיות ובתי המדרשות וינזור על התפלה, וכל אשר יתפלל תפלת ישראל יענש בעונשים קשים מאד[4]; אז שבו ימי השמדות של אדרינום קיסר. ויהי

---

1) המקורים אצל ג. היינע (ועיין צייטשריפט פיר געשיכטע Jahrg. 1848 p. 147).

2) רצ"ה יפה הוכיח שהגזרה יצאה 4 דיצימבר תיכף אחרי התימת כתב הנשואים, ע' בהערותיו. שפ"ר.

3) כתבי הראיה נמצאים אצל G. Heine, בצייטשריפט הנ"ל לשמידט בעמוד 178 ולהלן ואצל Herculano בהנ"ל (I p. 121) וגם בהספר Symmicta—Lusitana.

4) ר' אברהם מפורטייל (Anecdota Oxeniensia I p. 103) אומר: „.... לבן הארטי לוי

AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

כאשר ראה המלך, כי גם בזה לא ישיג חפצו, וישטע שנית לדברי יועצו המומר לוי בן שם טוב[1], וישלח פקודה בסתר (בראשית חדש אפריל 1497)[2] לצוות את כל פקידי המטלכה להיות עתידים ליום הראשון לפסחם, לתפוש את כל ילדי ישראל — מבני אחת ועד ארבע עשרה שנה, ולהטבילם לשם הדת הקתולית. אך הסוד נגלה עד מהרה להיהודים, ויכונו לצאת מן הארץ עוד לפני בא יום הפקודה, למען הנצל מן המרת הדת לאונם. כמעט נודע הדבר למנואל ויתן צו לבעלי פקדות המטלכה להחיש מעשיהם. אז קמה שערוריה נוראה בכל ערי המטלכה אשר ישבו שם בני ישראל. מחזות קורעים לב ומרגיזי נפש נראו, כאשר השתערו מלאכי־חבלה על תינוקות היהודים, על הבחורים והבחורות לסחבם לאגנות הטבילה אשר עמדו הכן בבתי הכניסה! ההורים הנואשים חבקו ואמצו אל לבם את ילדיהם הרכים המתרפקים עליהם בחיל ורעדה, ולקול יללתם וזעקתם חרדה כל הארץ, והשוטרים מלאכי החבלה אוחזים טרפם בחזקה, ובשוטים ומקלות ומכות אכזריות התאמצו להפריד בין הנאהבים והנעימים. הורים רבים לא יכלו שאת גם המחשבה הנוראה כי ילדיהם יעזבו אותם וימירו דתם לעולמים ויחנקו אותם בידיהם בחבקם אותם, או השליכום אל הבארות והנהרות ויטרפו אחרי כן נפשם בכפם.— ההגמון קוטהינו יספר: „בעיני ראיתי נערים ונערות נסחבים בשערותיהם אל אגן הטבילה, אבותיהם מלויים אותם בבכי תמרורים וזעקת שבר כהמר על מת, ובין האולם ולמזבח במקדש הנוצרים ישמיעו קול ברמה ויצעקו חמס על השוד והאון הנעשה להם לעיני השמש; מעשי אכזריות כאלה ראיתי כהנה וכהנה"[3]. יללת ההורים ובכי הילדים נגעו עד לב

בן שם רע (שם טוב) חמא והחטיא את ישראל יותר מירבעם. הוא יעץ למלך שיקח בתי כנסיות ובתי מדרשות וכל אניש די יבעא מן אלה... הדמין יתעביד.... ואחר שיעץ לוי בן שם רע שיקחו בתי כנסיות, יעץ (למלך) שיקח מבני ישראל הקטנים מי"ג שנה ולמטה שיחזורם לדת.... כען טלתא שפר קדם מלכא וגזר בכל מדינות מלכותו והפשו הילדים מאת אביהם ואמם ותהי צעקת הילדים בקול מר וכו'". ר' אברהם מטורטייל כתב את מאמר הקבלה שלו עשר שנים אחרי המאורעות האלה, ובכן נוכל לחשבהו כעד ראיה. הוא גם יספר מכיפעלות איש חסיד אחד ושמו רבי שם טוב לארמה, אשר „אחר הכרוז" (הגזרה על התפלה או סגירת בתי הכנסת) קרא: „מי רוצה להתפלל תפלת המנחה יבא לביתי ויתפלל ונודע הדבר למלך (מנואל) ותפשוהו וענו בכבל רגלו בכל מיני עניים והקב"ה הצילו. ואחר זה לא נמנע מעבד אלהיו ולהתפלל לפניו בצבור ועבר על דתו (של המלך) ונתנוהו בבית הסוהר וכו'" — ורבי שם טוב זה נמלט אחרי כן לפֵּס ושם ראה אותו הכותב רבי אברהם מטורטייל עכ"ל הרב המחבר. והנה עוד יש להעיר, כי ממשמעות דברי רבי אברהם הנ"ל במגלתו המובאה אצל נייבויער בספר הנ"ל, יוצא מפורש, שלא המומר לוי בן שם טוב (או שם רע כמו שיכנהו הכרוניסט) לבדו היה או מהרודפים את עמם ונוספים על שונאיו כי אם, כנראה, מפלגה שלמה, אשר בהמרת הדת של כל הכלל נפשם חפצה, ולהשיג חפצם זה השתמשו גם במלשינות, שכן הוא אומר שם: „...ובני פריצי ישראל המינים והאפיקורסים ובראשם הארור לבן הארמי לוי בן שם רע וכו'". שם"ר.

[1] אולי האיש לוי בן שם טוב (או שם רע בלשון הכרוניסט) הוא בעצמו הרופא החובש הראשי (אבערכירורג) של המלך מנואל, אשר לחפץ אדונו ומלכו קבל את המבילה ויקרא בשם אנטוניה. והוא היה אחרי כן שנא לאחיו בני בריתו מלפנים שנאה עזה כמות וכתב גם ספר־שמנה עליהם Ajudo de Fè contra os Judeos. Author o mestre Antonio, Doutor en Physica, Chirurgião mor d'Elrey de Portugal D. João (Barbosa Machado IV 21 אצל)

[2] ע' בהערות הרצ"ה יפה בסוף הספר. שם"ר.

[3] Osorius ibid. Coutinhos Angabe b. Heine ibid. Anhang II p. 178 f. עם de Goes Herculano ibid. p. 125 אצל

הנוצרים הרחמנים, ורבים מהם לא שעו אל פקודת המלך מנואל ויחביאו את האומללים בבתיהם[1]. אך דון מנואל ובחירתו דונה איזבל השניה הקשו לבבם מסלע וכל החזיונות הנוראים האלה לא העירו בם רגשי חמלה וחנינה. הילדים הנטבלים בחזקת היד הוסבו שם, ונקראו מני או בשמות הנוצרים, ונחלקו בין הנוצרים לגדלם בברית החדשה. אם על פי פקודה מסותרה או כי היה חפץ השוטרים והפקידים להוסיף על פקודת המלך, תפשו ויטבילו לאנסם גם את הבחורות אשר הגיעו עד עשרים שנה.

בימים ההם, בנראה, יצאו יהודים רבים מכלל ישראל, למען לא יפרדו מילדיהם מחמדי עיניהם. וכל זה לא שוה עוד להמלך האכזר, ותהי כלה ונחרצה ממנו להפוך את כל היהודים הנמצאים בפורטוגליה לנוצרים, אם ברצון ואם באונס. ויהי כאשר קרב תור צאתם מן הארץ, ויפר את הבטחתו, ויצוה עליהם להתאסף כלם אל נמל אחד תחת השלשה אשר יעד להם בתחלה, אל נמל עיר הבירה ליסבון[2]. ויבאו אל קריית מלכותו עשרים אלף יהודים כלם מתמוגגים בדמעותיהם, נוגים מכאב אנוש ונבונים לצאת מן הארץ בנפש מרה, לבלי המר כבוד תורתם הקדושה להם במחיר הנאות עוברות. ומה עשה העריץ האכזר? — הוא אמנם צוה להכין להם דירות לשבתם בעיר הבירה, אך שם מכשולים שונים על דרכם, עד שלא הספיקה להם העת לשבת באניות, ועבר המועד והגיע החרש אקטבר, אשר בו כבר נחשב כל יהודי הנמצא על אדמת פורטוגליה לבן־מות או היה משפטו להמכר למכרת עבדות עולם. אז צוה לאסוף כלם לככר גדול אחד, ושם נדחקו ונסגרו כבהמות ברפתים, ושם הוגד להם, כי העבירו את מועד היציאה והנה הנם מעתה בידי המלך כעבדים מקנת כספו לעשות בהם ככל העולה על לבבו[3]. — או העיד בהם, כי אם ישמעו בקולו

---

[1] de Goes ibid

[2] Herculano ibid. Mss. d. Ajuda

[3] אלה הם הלקוחים מדברי ר' אליהו קפסאלי: „ויהי בלקחם בני היהודים נשתמדו רבים לאין מספר, כי לא יכלו לעמוד בזאת הנזרה, כי בידוע שרחמי האב מרובין על הבן וחלק מהם קדשו שם שמים, עמדו בקדושתם ופרי בטן לא ירחמו! וכראות הבליעל כי נתאכזרו על ילדיהם צוה לקחת גם רכושם וקניניהם לתתם לבניהם אשר חטפו.... ולא שתו לבם גם לזאת, וירא הצורר כי עודם מחזיקים בדתם ותורתם, וישם על לבו ללכדם כהלכד הדגים במצודה והצפרים ברשת... ויצו ויעבירו קול במחנה להיות כל היהודים מקובצים לליסבונא העיר הגדולה ומשם יתן צאת וספינות להוליכם למקום אשר יחפוצו.... ויתקבצו כל קהלות ישראל ללישבונא ותמלא הארץ אותם.... ויאמר המן: זאת עשו וחיו, הסירו את האלהים אשר בתוככם, החליפו שמלותיכם ואם אין אהת דתכם להטיר" (ר"א קפסאלי מפרק ע"ח עד פרק פ"ג והבאתי הדברים בלשונם, כי כתב אותם הכרוניסט הדייקן הזה מפי הגולים, ומעתה אשובה להערת הרב המחבר. שפ"ר).

פרטי האכזריות שנעשתו להיהודים בפורטוגאל יספר אושקי (ואחריו ר' יוסף הכהן בעמק הבכא 105—106) בספרו ח"ג סימן כ"ח. בידיעותיו של אושקי אי אפשר להטיל ספק, כי כתב אותם מפי עדי ראיה וקרוביו (וכן קפסאלי יודיע, כי כל הפרטים שהזכרנו ראשי פרקים מהם למעלה שמע מפי הגולה שעברו דרך איי יון לקונסטנטינופול ומפיהם כתבם על הספר. שפ"ר). המקודים הפורטוגיזים נוגעים בהמאורעות האלה רק בדרך העברה, ובקצרה יאמרו (Osorius ibid p. 13 b.): „המלך חפץ מאד להכניס את היהודים בברית הדת הנוצרית, עדי חשב לנחוץ למשוך לבם בהבטחות ומתנות ובמקצת גם בענויים וכפיות". ועין Herculano p. 126 בפנים ובהערה.

וימירו דתם ברצון והיו להם נפשם, רכושם וכבודם לשלל ושלום יהיה להם, ואם ימאנו וכבדה ידו עליהם, ועמם בלי חמלה והביא אותם בעל כרחם בברית הדת הנוצרית. והאכזר ההולל הקים את דברו: וכאשר הקשו רבים את ערפם, נעצרו שלשה ימים ושלשה לילות מבלי לחם ומים. ויהי כאשר לא הועילה גם התחבולה הזאת, ורבים בחרו למות בולעפות רעב מהתנצר, ויצו מנואל לאנשי הצבא להתנפל על המעונים והמדוכאים, ובחבלים על צואריהם ובשערות ראשם ונקנם נסחבו סחב אל בתי הכניסה, להטבילם בהאגנות שעמדו הכן לדבר. רבים מהם השליכו עצמם בעד החלונות מיציעות בתי הכניסה וברסוק אברים נפלו חלל על רצפת הרחוב, רבים השתמטו מתחת ידי תופשיהם ויקפצו אל בארות המים ויטבעו, או כאשר יספרו רושמי הזכרונות: „...ותבחר מחנק נפשם, ויכם איש אחד מהם את בניו בטליתות וידבר על לבם, למען יקדישו את קדוש ישראל, וימותו אחד לאחד וימת אחריהם גם הוא, ויש אשר המית איש את אשת חיקו ויפול גם הוא על חרבו וימת, ואת אשר בקשו לקברם הכו הפקידים ברמחים... והשליכו את גויותיהם הימה לעיני כל ישראל הנשארים, לתת מורך בלבבם לבל יקשו ערפם עוד"[1]). ואכזריות מנואל עוד תגדל עשרת מונים, בהעריך מעשיו הנוראים אלה מול התנהגותו עם המוירים—המחמדיים, שגם עליהם נגזרו גזרת שמד או גלות; אך אותם עזבו לנפשם ואיש לא עמד כנגדם בצאתם מן הארץ; כי היתה יראת אחיהם מלכי המחמדים באפריקה ותוגרמה על מלך פורטוגליה לבל ינקמו נקמתם והשיבו נמולם בראשי הנוצרים היושבים בארצותיהם[2]). רק בהיהודים האומללים פֶּלֶה מנואל העריץ זעמו (המלך אשר נקרא בפי סופרי הקורות בשם הגדול), מרעתו כי אין עם וממלכה בתבל ארצה, אשר יעמדו לריב ריב האמונה הירודה, ומרעתו, כי היהודים הם תמיד עשוקים ורצוצים ללא־משפט, דמיהם הם כרם הצבי והאיל או כמים הנגרים ארצה וכל אוכליהם לא יאשמו.

כן הובאו יהודי פורטוגליה ואחיהם גולי ספרד בכח הזרוע אל חיק הכנסיה הקתולית, ובשערותיהם נסחבו אל אגן־הטבילה כצאן לטבח לחלול כבוד התורה

---

[1]) גם בהידיעות האלה (הטבילה לאנסם של המגורשים) יספר קפסאלי פרטים רבים ונכבדים: „אז צוה המלך ויעבירו קול במחנה וזה פתשגן הכתב: מפעם המלך ורוזניו: כל איש ואשה מן היהודים אשר יחפוץ להשתכר, ישיבו לו את בניו ותהיה לו חירות וחופש מכל נכסי המלך וביתו יעשה חפשי בפורטוגאל והאיש אשר לא יחפוץ.... ישיכוהו בבית הבור ויתנו לו לחם צר ומים לחץ עד יום טותו... או באו מים עד נפש.... כי שב לב העם אל בניהם ובנותיהם ונכסיהם, ורבים הסכימו למות על קדושת השם, ויאסרום בנחושתים... ויהיו אסורים בארץ חשך וצלמות... ויהי כאשר ראה הבליעל כי נמרו בני ישראל הנשארים למות, ויאמר להמירם בעל כרחם, והיו מכניסים אותם בבית תפלתם ושם היו מטירים אותם מבלי רצונם.... וכשהיו מוליכים אותם היו משברים ונותצים מצבותם ודנו אותם בשרפה ויסותו רבים בקרושת ה' ונפש צרופה על אמרת אלוה צרופה, וכראות הבליעל כי היהודים מוצאים מקום למות, ויצו שכל יהודי שיוליכוהו להמירו על כרחו אפילו כי ישלח ידו ולשונו ויסיח דברים כנגד אלהיו שלא יענישוהו בשום עונש על דבורו שאין אדם נתפש על צערו. ותצר לקדושי עליון על זאת הגזרה, כי ראו שאין גם צד למות ונמרו בלבם להשליך עצמם בבארות, בנהרות וימים וכו' וכו' (מפרק פ"ד עד פ"ח) כמו שהבאתי הדברים בלשונם בפנים". שפ"ר.

[2]) Oserius, p. 14 b.

הנוצרית, וגם הסופרים הנוצרים הישרים בלבותם בני הדור ההוא חשבו זאת להם לבשת וכליטה[1], בדעתם, כי האנוסים האלה שמו אך כזב מחסיהם, לקבל תורה שאין לבם פונה אליה. בין המומרים לאנסם נמצאו גם אחדים, אשר בהמלטם לארצות נכריות שבו אל תורתם ועמם ויהיו לרבנים גדולים לאות ומופת בישראל ועמודי ההוראה, כהגאון רבי לוי בן חביב (מהרלב"ח), שהיה אחרי כן לרב בירושלים עה"ק[2]; ועוד רב גדול אחד דודו של רבי יוסף קארו עמוד ההוראה בדור שאחרי הגרוש, והוא רבי יצחק בן יוסף קארו בעל המחבר ספר „תולדות יצחק" (שאלות ותשובות ופירושים על התורה). הוא היה יליד טולידה ויעתק מושבו לפורטוגליה; שם מתו עליו בניו הקטנים עם הגדולים, אשר, לדבריו, היה תארם „כתאר בני המלך", וישאר לו רק בן אחד, והאב השבול (בהקדמה להספר הנזכר) ישבח לאלהי חסדו, כי הוציא אותו בשלום מתוך המהפכה, כי נצול מסכנות רבות בעברו דרך הים ויבא שלם ארצה תוגרמה[3]. גם רבי אברהם זכות בעל היוחסין, התוכן והמהנדס, האיצטגנין וסופר ספרי הזכרונות למלך מנואל בא עם בנו בסכנה גדולה ובפשע היה בינם ובין המות, אך שניהם נמלטו מארץ הדמים, ואחרי שנתנסו בנסיונות רבים ושתי פעמים נפלו בשבי באו בשלום לטונים באפריקה הצפונית ונתישבו שם[4].

---

1) ההגמון אזוריום הישר באדם קרא: Quid enim? Tu rebellos animos, nullaque ad id suscepta religione constrictos, adigas ad credendum ea, quae summa contentione asperantur et respuunt? איך תאמר לאנוס נפשות שאינן מאמינות, כי תאמרנה דברי אמונה בלשונן בעוד אשר לבבן פונה מטנה וכו' וכו'. ובספר תולדות יצחק לר' יצחק קארו בפרשת כי תבוא נאמר: „שיאמרו הגוים לא המירו אלה דתם לפי שמאמינים באמונתנו, אלא שלא נהרגם ואינם שומרים לא דת שלנו ולא דת שלהם".

2) בהמחלוקת שהיתה בין מהר"י בירב ובין מהר"ל ן' חביב ע"ד הסמיכה בארץ ישראל (תשובות מהרלב"ח בסוף הספר), כאשר ירמזו הר"י בירב בדבריו על המהרלב"ח לגנותו על שהיה אנוס יאמר: „אחר זה כתב כתבי המתמנה שיהיה גדול וקדוש לה'... מימי הגרוש והשמד שבספרד לעולם הייתי מורה הוראה בישראל... והיותי אז בן י"ח שנים... ועם היותי ברעב ובצמא ובחוסר כל הלכתי בתורת ה'... ות"ל שמעולם לא נשתנה שמי... וזה שמי לעולם...". את הדברים האלה חשב בצדק המהרלב"ח לעלבון כבודו ויאמר: „גם לא אכחש המובן מדבריו בהגדלת אשמתי ולא אצילנו מעצמי בדברתי לומר, שאף אם שנו שמי בשעת השמד.... אני לא שניתי הגם שעדיין לא הייתי בר גנשין וכו'", (עיין עכ"ו ספרי כוצאי גולה 228—229. שפ"ר).

3) בהקדמה לספר תולדות יצחק לרבי יצחק קארו. להוסיף על דברי הרב המחבר יש כי היה רבי יצחק קארו תופש ישיבה גדולה בפורטוגליה ויצא להמלכה הזאת שנים רבות לפני גרוש ספרד, כמו שמבואר בהקדמתו לספרו הנ"ל (ריווא דיטרינטי שי"ח) „אמר יצחק בן החכם הענו המאושר בכל ענייני רבי יוסף קארו ז"ל הספרדי.... כל ימי גדלתי בין החכמים... בקשטיליא רבתי הרבצתי תורה וישיבה, ואחרי באי לכלכות פורטוגאל... נאספו אלי כל העדרים לשמוע ללמוד וללמד.... ובהיותי שמה שפה החזיקתני שמועה מאת מלך ספרד, אשר ציר בגוים שלח, כלה גרש יגרש את כל היהודים... וגם מלך פורטוגאל אחרי שש שנים.... אמר השמד.... וברחתי לארץ תוגרמה ובעונותי עברו ראשי הלכו לבית עולמם כל בני אשר היה תארם כבני המלך וכו'". — הרב הזה הבר גם כן שו"ת בהלכה ושתים מהן באו בקובץ שו"ת להבית יוסף וגם ספר „חסדי דוד" דרשות בכ"י, עיין אוה"ס עמוד 196. שפ"ר.

4) יוחסין הוצאת פוליפובסקי דף רכ"ג.

האנוסים האומללים, אשר באגרוף רשע וחרב חדה על צואריהם העמיסו עליהם דת הקטולית, וכן אלה שהמירו דתם מעצמם מכלתי יכלת להפרד מבניהם שהומרו באונס, לא ידעו מרגוע בלבבם ורוחם היתה הולכת וסוערת, וגם לא נואשו מתקוה, כי אבי הכנסיה הקתולית האפיפיור בעצמו יבטל תמורתם שנעשתה באונס, ומה גם כי נודע אז בכל שערי אירופה, אשר אלכסנדר הששי ומתי סודו החשמנים נבונים לעשות ככל אשר ידרשו מהם בעד בצע כסף. סוד גלוי היה אז לכל בני אירופה, כי הכהונה הגדולה ברומא תעשה סחורה בקדשי שמים ותחלק אשר הגוף והנפש, תוכה שוחריה בשני שולחנות בעולם הזה ועולם הבא לכל המרבה במחיר; אך נודע גם כן, כי גם הנספים בלא משפט ימצאו ברומא צדק ומשפט אם יבאו וצרור הכסף בידם. אנוסי פורטוגליה שלחו מקרבם שבעה מלאכים, שהיו עמהם בצרה, ובתוכם שני אנשים חכמים וידועים: פידרו איסיקואטור עם עלימאן איליוראדו), להתיצב לפני האפיפיור אלכסנדר הששי וצרור הכסף הביאו בידם להיות המליץ ביניהם ובין כבוד קדושתו. ואף אמנם האפיפיור ואנשי כנסת הקדושה קהל חשמניו הטו להם חסד, ומכלם היה החשמן הקרדינאל שאנטו די אנסטסיה למגן בעדם. אך השר גראציל אזו ציר ספרד ברומא בשם אדוניו המלך והמלכה התאמץ לקלקל מחשבתם ולהפר עצתם. ובימים ההם נגמר דין ההגמון מזרע האנוסים פידרו די אראנדה הגמון קלהוררה, אשר האינקוויזיציאה האשימה את אביו לאחר מותו, כי היה במתיהדים חלקו ויצא מן העולם בטעותו ונלכד במינות ההתיהדות (עיין למעלה עמוד 334). ההגמון הזה מצא לראשונה חן בעיני האפיפיור אלכסנדר הששי וישיטהו לחבר־סופר בסוד הכנסיה הקדושה, אבל אחרי כן נהפך לו לאויב, כי לטש עיניו אל אוצרותיו; אז שמו אשם נפשו, ויעידו עליו, כי אכל פת שחרית לפני התפללו קדושה (מעסטע) של שחרית וכי נאץ צלם הצליבה ויגרר את תמונות הקדושים. ובהשמע הדבר להציר כי יש את לבב האפיפיור וחשמניו לאסור את ההגמון הזה לבדו, דבר אליהם בערמה: אם יאסרו את נשיא הכהונה הזה לבדו, אז יאמרו הבריות, כי לא טוראת שמים, כי אם מחמדת הכהונה הרוחנית לאוצרות הכהן הזה הורידוהו אל בור השבי, ולכן בכדי להוכיח לעיני הקהל, כי האפיפיור וקדושיו עושים מעשיהם רק מקנאתם להתורה הקתולית הקדושה, יאסרו נא עמו גם שליחי הנוצרים החדשים שבאו מפורטוגליה, והמה כופרים לכל הדעות, כי יחפצו לנער חצנם מן הרת השלטת אחרי באם בבריתה ולחלל כבוד קדושת הטבילה ואותות האמונה הקדושים ולחלל כבודה לעיני כל. עצת הציר הספרדי נעשתה, וחמשה מן שליחי האנוסים הורדו עם ההגמון כאחד אל ירכתי בור, ורק שני האנוסים שעמדו בראש המלאכות נסו ונמלטו (20 אפריל 1497). אולם נראה הדבר, כי סוף סוף לא אברה תקות האנוסים והשתדלותם נשאה פרי; כי המלך מנואל שנה מעט את

(1 G. Heine במאמרו הנזכר למעלה עמוד 152 מביא בתוך הכתבים גם מכתב ציר ספרד ברומא לאדוניו המלך והמלכה בשנת 1497, ושם נזכרו מלאכי האנוסים שבאו לרומא בשטותיהם כאשר הם בפנים. שם הציר האחד El—Jurado Aleman, איננו, כמו שישער היינע, שם התואר ופתרונו: חמושבע מארץ אשכנז, רק הוא שם עצם פרטי Aleman שנמצאו לרוב בספרד El Jurado הוא שם כישמרתו ופתרונו: חבר המועצה או שופט מן העם (Schöffe).

טעמו ויחדל ללכת עמהם בחמת קרי ויהל לנַהֵר על מדותיו. ביום 30 מאי 1497 הוציא צו־חסד, בו העלה ארוכה להאנוסים, הודיע להם סליחתו, וירחיב להם הזמן עשרים שנה להתרגל בעבודת הדת הקתולית ומנהגיה, ובכל העת הזאת לא תביאם האינקוויזיציאה במשפט ולא תאשימם בהתיהדות ולא תרגיזם על כל דבר פשע נגד האמונה והכנסיה, ויתן מנואל טעם לדבר, כי זמן כזה דרוש להאנוסים, לשכוח מנהגי דתם הישנה וארחות חיי אבותיהם, להתרגל ולהתגדל בתורת ברית החדשה, וגם אחרי עבור הזמן הזה, אם יאשמו בעניני הדת והובאו בפלילים, אז יוצגו העדים לפניהם להעיד בם בפניהם, וגם אם יצאו רשעים בהשפטם אינם נופלים נכסיהם לגנזי המלכות או הכהונה כמשפט האנוסים בספרד, כי אם ינתנו ליורשיהם אחריהם. גם נתן בהצו הזה הרשיון להרופאים והחובשים האנוסים, אשר לא ידעו לשון רומית, ללמוד חכמת הרפואה מספריהם העברים באין מפריע[1]). ובכן כמעט שהותרה להם לשמור תורת אבותיהם בסתר מבלי פחד עונש מצד הממשלה והכהונה, וגם להשאיר בידיהם את ספרי תורתם, כי מי היה יכול בפורטוגליה להבחין אז בין הספרים הכתובים עברית לדעת אם הוא ספר רפואות או ספר תורה שבכתב ושבעל פה? ובכן הוסיפו החכמים התלמודים, שהתנצרו למראה עין להגות בסתרי חדריהם

---

[1]) כתב דת החסד הזה להקל מעט את חומר מדת הדין המתוחה על האנוסים מודיע הסופר Ribeiro ולקוח מן הירקולאנו (מעמוד 130 ולהלן). כתב הדת הזה היה, במשך העת, יסוד למענות הנוצרים החדשים, אשר התנגדו בכל עז ליסוד בית דין האינקוויזיציאה בפורטוגליה. תוכן כתב הדת מודיע גם הסופר היהודי בלשון פורטוגליה ענמואל אבוהב בספרו Nomologia מעמוד 292 ולהלן, רק בזה נדע הסבה, כי גם לאחר המרת הדת ובכן רב אחרי כן היו מתנהגים בדת ישראל כמעט בגלוי. מכתבי ציר אחד מציורי אימליה בפורטוגליה (Berl. codex, C. Note S. IV B. IX Note 5) יוצא, כי היו להאנוסים בית הכנסת בליסבון, לפי זה (שהיו האנוסים שומרים מצות הדת בגלוי וגם ספרי עברית היו מצויים להם) מובנים דברי דון יהודה ליאון אברבנאל בשירו „התלונה" שנכתב בשנת רס"ג, ובחזון ישים פניו אל בנו הילד שהומר, להילד יצחק ויאמר:

בכורי! שום לבך דע, הכי בן חכמים את (אתה) מהחכמים כנביא
והחכמה ירושה לך ואל נא תאבד עוד ימי ילדות חביבי.
ראה עתה בני, חמוד ללמוד, קרא מקרא, והבן מכתבי.
שנה משנה, למוד תלמוד, גמדות שלש עשרה עם פתיבי.
. . . . . .
. . . . . .
ידידי! מה לך בין עם טפא לך כתפוח בין יערו חרבי
ונפשך המהורה בין עמים, כשושנה בין חוחי ועשבי
נהג ולך ובא עדי נדודי וברח ודמה אלי עופר ולצבי
ולך לבית אב צור ילדך ישובך אלהי משגבי.

מהחרוזים האלה יצא ברור, כי להבן הרך יצחק אברבנאל שהומר לאונסו היתה היכלת ללמוד עברית ותורת ישראל הכתובה והמטורה (או"נ ח"ב מעמוד 73 ולהלן). בדבר הזה, שהיו ספרי עברית בכל ענפי התורה מצויים אצל האנוסים, תתיישב הפליאה הגדולה בדבר „חבחור הנחמד" דייגו פירעס בנצרותו ורבי שלמה טולכו ביהדותו, שידענו ממנו, כי מל את עצמו בשנת רפ"ה ועזב את פורטוגליה, ובכן עוד מרם נתגייר ונמול, כבר ידע לאשורה את הלשון העברית וקרא ושנה בספרי ישראל, כי ימים מועטים אחרי התיהדות כבר כתב ספרים בקבלה ובכן למד אותה בזמן קצר מאד, דבר שאי אפשר לולא היה יודע־ספר בעברית לפני זה, ובכן היתה לו היכלת להגות בספרי ישראל כאמור למעלה. (עיין מוצאי גולת מעמוד 143 ולהלן. שפ"ר).

גם בספרי תלמוד והלכות, וידבקו במסתרים עוד יותר בתורת אבותיהם באין רואה ומכלים דבר. אך החנינה הזאת נעשתה רק לטובת המומרים האנוסים בפורטוגליה ילידי הממלכה הזאת אבל לא להאנוסים שבאו שמה מספרד; ברבר הזה נענה המלך מנואל להתנאי שהתנתה עמו רעיתו איזבל הספרדית ונכתב מפורש בספר ברית הנשואים (אויגוסט 1497), כי כל המרנים וכל האנשים מזרע היהודים, אשר נכתם עונם לפני האינקווויזיציאה ומצאו להם מפלט ומחסה בפורטוגליה יגורשו מן גבולות הממלכה הזאת במשך חדש ימים [1].

הנה כן רבו לאלפיהם היהודים שנטבלו באונס ויהיו לקתולים למראה עין; אך אם גם מפחד שכניהם שמו על פניהם מסוה התורה החדשה, בסתר לבם היו אמונים לתורת אבותיהם ותדבק נפשם בה, ותהי חביבה עליהם עוד ביתר שאת לרגלי היסורים והענויים שסבלו עליה, וידרו לה נדר גדול לתור להם דרך לצאת אל הארצות אשר שם יוכלו לשוב אליה לעיני השטש. „את גופם", יאמר האנוס כותב מגלת הצרות האלה רבי שמואל אושקי, „הכניסו בברית תורה חדשה, אך נשמתם נשארה אחוזה ודבוקה בתורת משה—מורשה להם מאבותיהם". אך מתי מספר נשארו בפורטוגליה אשר הקשו לבבם ביטי מסה ויחזקו פניהם מסלע ויעמדו בנסיון ויסבלו כל היסורים הקשים לבלי המר כבוד תורתם אף למראה עינים. מהצדיקים האלה הכי נודע שם הרב רבי שמעון מימי, שהיה, כנראה, רב הרבנים (Arrabi mor) בפורטוגליה, איש חסיד וירא חטא, והוא ואשתו וחתניו ועוד צדיקים וחסידים שכמותו הושמו בבור ויביאו בבריל נפשם. הם הקשו ערפם נשאו כל ענוים קשים ולא עזבו ברית אלהיהם ולא חדלו מקיים מצות היהדות ולקרוא בשם אלהי ישראל לעיני מעניהם. ויצו המלך לסחבם אל בית הכניסה ולהטבילם בעל כרחם, אך הם נאבקו עם מטביליהם בכל מאמצי כחם, „וישיתו לבם כלב הארי" (לדברי בעל הזכרונות רבי אליהו קפסאלי) וימאנו הבנע, ורבי שמעון מימי החסיד התעבר וישלח רסן מפניו וידבר במלך ודתו ויעשה כל מה שבכחו להעלות חמתם עליו, למען יהרגוהו ויקים מצות קדוש השם ברבים. אבל „תאות לבו לא נתנה לו", כי שבו ויורידו אותו ואת חבריו אל בור השבי, ושם ענו אותם בענויים קשים, תסמר שערות השומע, כי בנו סביבם חומת אבן אשר הגיעה עד צוארם ונעצרו בנדבך החומה שלשה ימים, וכאשר בכל זאת הקשו את ערפם ולא נכנעו הרסו החומה סביבותם, והנה נמצאו שלשה מהם מתים ביסוריהם הקשים וביניהם גם החסיד רבי שמעון מימי ראש הרבנים, אשר בהמרת דתו חפץ המלך ביותר, בתקותו, כי ממנו יראו וכן יעשו רבים מבני ישראל. שני אנוסים אב ובנו היו פקידי בית הסהר, והמה חרפו נפשם למות בשאת את גויית האיש הקדוש וגויות חבריו הקדושים באישון לילה לקבור אותן בקברות ישראל, ויסבנו בנפשם לעשות זאת למרות החק הקשה, כי מתי היהודים שעמדו במרדם יהיו נמסרים אל התלינים להסחב על ידיהם סחב והשלך אל בור כנצר נתעב. אל קוברי המתים נלוו עוד אנוסים אחדים וילכו אֵט, הלוך ובכה והתפלל בלחש תפלות ההלויה וההשכבה ויקברו את עצמות הקדושים ויספידום כהלכה [2].

---

1) עיין ציון י"ד בסוף הספר.
2) עיין בהנ"ל.

בזמן מה אחרי המאורעות האלה, כנראה אחרי מות האשה האכזריה המלכה דונה איזבל השניה (24 אויגוסט 1498) בלדתה את יורש העצר למלכיות ספרד ופורטוגליה (וגם הילד מת לאחר שנתים ימים), שב המלך מנואל מזעף אפו ויתן רשיונו למתי מספר היהודים הנשארים לצאת מן הארץ. בתוך היוצאים הנרדפים והמעונים, שעמדו בכל הנסיונות ולא התכחשו לאלהיהם ועמם היו: הדרשן המקובל רבי אברהם סבע, אשר שני בניו נתפשו והומרו ולא יסף עוד לראותם [1]; רבי שם טוב לארמה, שעליו יספרו בני הדור, כי כאשר גזרו על התפלה „לא קם ולא זע החכם הדורש ואחר הברוז קרא מיד: מי רוצה להתפלל מנחה יבא לביתי ויתפלל"; ועוד יעידו עליו, כי גם בעת שהוליכוהו לבית הכניסה להטבילו, לא נמנע מעבודת אלהיו ותפלה בצבור; ועמהם עוד רב אחד שלא נודע לנו ממקום אחר והוא רבי יעקב לואל, אשר גם הוא כחבריו נענה בכל העניים הקשים ולא שקר בברית אלהי ישראל אף רגע אחד. יש לשער, כי בראות מנואל את דעתם ורוחם הכביר למסור נפשם ולסבול כל הענויים על קדושת תורתם הרפה מהם ויאות לתת להם לצאת מן הארץ. אך האומללים האובדים והנדחים לא מצאו אז אניה אשר תביאם אל עבר ים התיכון אל מדינות אפריקה, וירדו תוך אניה קטנה „מבלי לחם ומים, מבלי ווילון ומשוטים ומנהיגים, ובדרך פלא הוליכם הרוח ויביאם אל ארזילא חוף פורטוגליה באפריקה ומשם הגיעו למדינת פֵּס בארצות המחמדיים". לא כן היתה אחרית הרבנים חתניו של הקדוש רבי שמעון מימי; אותם עוד עצרו בבית הסוהר ואחרי כן הגלו אותם אל המבצר ארזילא, שם העבידום עבודת פרך ויאנסום לחפור בעפר ולשפוך סוללות בימי השבת, ובהמשך העת מתו כלם מות קדושים מוסרים נפשם על תורת אבותיהם [2]. אלה הם מעשי נושאי דגל האהבה והחסד!

שמנים שנה אחרי המאורעות האלה באו הפורטוגיזים בעלי החסד והרחמים שנית לחופי אפריקה, ובן בנו של מנואל האכזר המלך המהֻבִּיל סיבסטיאן במלחמתו עם מחמדי אפריקה הוציא להורג פרחי בני האצילים והשועים בפורטוגליה, ותהי תבוסת הקתולים שלמה וביום אחד נשבר גאון הממלכה; בחירי בניה נפלו בחרב או נשבו ונמכרו לעבדות עולם. אז הובאו הקתולים האלה שבויים לפֵּס להמכר שם ממכרת עבד, ורבים מהם נמכרו לעבדים לבני עם ישראל, אשר אבותיהם ענו אותם בכל מיני יסורים קשים, ואז היו בני האצילים הגאיונים האלה שמחים, אם נפל בגורלם להמכר לעבדות לבית איש ישראל, יען ידעו, כי על פי מצות תורתו לא יכביד ידו על העבד האומלל ורחם ירחם אותו [3]. ואלה הם מעשי העם שיאמרו עליו, כי אלהיו הוא אל קנא ונוקם!

כאלו נגזרה גזרה, גזרת כליה, כי יכבה נר ישראל מכל וכל בארצות מערב אירופה, מצאה רעת הגלות גם את קהלות ישראל המעטות אשר בפרובינציאה (צרפת

---

1) עיין בהנ"ל.

2) עמנואל אבוהב בספרו Nomologia עמוד 308.

הדרומית), המדינה, אשר גם בה נשמרה ירושת נחלת ישראל אשר בספרד מימי הפרחת התורה והחכמה, ואם גם לא הגדילוה והאדירוה הנה למצער נצרוה וישמרוה מאבדן ומגערת. בהערים מרשיליאה (Marseille) אַרלי (Arles), אי (Aix) וטרסקון, מקום שמה לה השירה הטרובדירית או הפרובינציאית קן לשבתה, התנחלה רוח בן־מיימון בכנסת ישראל אשר שם, רוח אהבת החכמה ודרישת הדת בדעת וחבת לשון עברית ומליצתה. בחכמת הרפואה עסקו בשקידה רבה, ולמרות חק הכנסיה הקתולית, היו הרוזנים והדוכסים שבפרובינציאה מהדרים אחרי רופאים יהודים ודורשים רק בעצתם. הרופא רבי אברהם שלמה מן ס"ט מקסימין (St. Maximin) היה אחד הרופאים הנאמנים ורבים דרשו בעצתו וגם היה רופא נפש הרוזן הגרף ריני (René), והמושל הזה אהב אותו מאד ויקרא לו דרור מכל המסים ומנויות המלכה, והרופא הזה היה גם חכם בחכמת הפילוסופיה[1]. היהודי בוני (Bonet) די לאטיש היה רופא חכם ובעל חכמות השעורים ולקץ הימים היה לרופא נפש האפיפיור ליאו העשירי[2]. בהעיר מרשיליאה נודעו אז לשם הרופאים משה קומפרט (Comprat Mose), ושולם דבין אַטר (Schulham Davin Atar)[3]. החכם הנודע לתהלה בימים ההם פייר די נוסטרדמום (Pierre de Nostradamus), אבי אביו של הפילוסוף בעל הסוד והאיצטגנין מיכאל נוסטרדמוס היה גם כן מורע היהודים[4].

ומדינת פרובינציאה לא נחשבה אז למלכת צרפת, ויהי לה מושל שליט לבדו הגרף מפרובינציאה; על כן לא הגלו היהודים ממנה בגלות היהודים מצרפת הגלת שלטה לפני מאה שנה, כי אם נשארו בהמדינה הזאת באין מכלים דבר, וגם הביטו עליהם בני מרום עם הארץ השלטונים בעין יפה. מושל הארץ הגרף ריני (René), מאחרוני המושלים לפני הָסֻפַּח המדינה הזאת אל צרפת, היה מקרב ביותר את היהודים ויתמכם בימין צדקו. הוא נתן להם חקי חסד, כי יוכלו להתעסק במסחר ובכל מלאכת מחשבת בלי כל מונע ומפריע, וטבלי כל הגבלה וגרעון זכויותיהם. גם במלאכת הרפואה נתנה להם הרשות להתעסק, למרות חקי הכנסיה מאז ומעולם; גם העלום למשרות המדינה להיות ממונים על נביות המסים ולהיות סוכנים וממונים על נכסי האצילים, ותהי הרשות גם ליהודים הבאים ממדינות אחרות להתישב בארץ ולהאָחז בה. בכל דרכיהם והליכותיהם בעניני הדת היו בני חורין ולא היתה רשות להנוצרים להפריעם מקיום מצות הדת. הם היו פטורים מבא לבתי הכניסה לשמוע דרשות הכהנים, שהיו מדברים על לבם להפנם בברית הדת השלטת, כהתקנה שההתקין האפיפיור ביניריקט השלשה עשר וכהני הכנסת הגדולה בקוסטניץ, וממונה מטעם המלכות שהיה נקרא בשם „שומר" (Conservateur) הפקד להיות שוקד על שמירת החקים להועלת היהודים לבל יגרעו משפטם ויצעירו את זכויותיהם. בימים

---

1) Nostradamus, histoire de France p. 618

2) על אדות הרופא הזה שהיה קרוב להאפיפיור ליאו העשירי עין להלן בחלק ז' בציון ב' בדבר מכתב החכם הנוצרי רייכלין לחרופא הזה בלשון עברית.

3) מהארכיון בווירסיל בכתב העתי Revue d. Etudes Juivs IX p. 67.

4) עין מאמרו של גראטס בגראֶטץ־פראנקל מאנאטסשריפט 1878 עמוד 697.

ההם (בשנת הרל"ג) התעוררה רדיפה על היהודים באַרלי לרגלי עלילת דם, וגם רבתה עליהם תלונה העם על דבר הנשך והמרבית, אך השליט הגרף ריני היה למגן בעדם, ועשה חקור דין בהנחשדים בשפיכות דם ילדים ונגלה הדבר, כי היתה עלילת שקר, וגם בדבר הרבית, כנראה, יצא כאור משפטם, כי היתה האשמה גם כן בדויה מן הלב ולכל היותר הפריזו המאשימים על המדה[1].

אך היטים הטובים שהיו לישראל בפרובינציאה היו עשוים רק להגביר מרירות גורלם ולדעת את כל הרעה אשר מצאה אותם לרגלי תמורת הממשלה בהמדינה הזאת אחרי מות הגרף ריני. מגורתם, כי עוד מעט וממשלת צרפת תתקע יתדה בפרובינציאה, באה ונהיתה. הגרף האחרון לבית ריני ותר על זכות הממשלה בהמדינה הזאת ויתן את הארץ הברוכה מתנה להמלך לודוויג האחד עשר בצרפת. במעט באה הארץ תחת ממשלת צרפת, ורוח הקנאה נחה על יושביה ותגדל התלונה על דבר הנשך והמרבית, אף כי באמת היו רבים מהנוצרים נושים ביהודים. ויהי כאשר היתה שנת בצרת בארץ (1484=רמ"ד), ובני האספסוף והקוצרים בשדות אשר לא מצאו עבודה — ונראה הדבר, כי הנזירים הסיתו אותם וינהגו בם — התנפלו על היהודים בקהלות אַרלי, מרשיליאה וטרסקון, ויבוזו ויהרסו את בתי הכנסת ובתי יחידים ויהלכו אימים על הנרדפים, עדי נמצאו חמשים איש, אשר אמרו להנצל מחמת ההמון וועפו בקבלם את הטבילה. האספסוף המיתו שתי נשים וישליכון המימה[2]. שלש שנים אחרי המאורע הזה (בשנת 1487=רמ"ז) שלחו אזרחי מרשיליאה ציר אל מלך צרפת קרלוס השמיני לבקשהו כי יגרש את היהודים מעירם. בקשת תושבי מרשיליאה לא נעשתה, אך בטל המלך את החובות שהתחייבו הלוים הנוצרים לנושיהם היהודים ויפקיע ההלואה עם הרבית. אז אמרו בני הקהלה לצאת מן העיר ברצונם הטוב וגם נמצאו יחידים אשר החלו למכור נכסיהם, אך המלך לא נתנם לצאת ויאיים על היוצאים, כי יענשם בעונשים גדולים וקשים.

והנה בכל היות יהודי פרובינציאה אז בעצמם במעמד רע מאד לא העלימו עינם מאחיהם האומללים, ויִרבו להמציא עזרה לאחיהם גולי ספרד אשר עברו עליהם. בעל אניה, איש קשה ואכזר ושמו ברתלמי גוֹפרידי, נהג בשבי אניה נושאת מאה ושמונים יהודים אנשים נשים וטף, אשר יצאו מאַרגוניה אחרי עבור הזמן שנקבע

---

[1] מובאים שם על ידי נייבויער דברים שנמצאו בתובים על מחזור כ"י בהביבליותיקה הפאריסית בזה הלשון: „ובשנה ההיא (הרל"ג) שמו עלילות דברים על קהל ארלדו (Arles) שהם שוחטי ילדים, עושים הרבית, ועמדו בסכנה גדולה לולא השם אשר רחם עליהם והטלך ריינער (צ"ל רינד René) וגם הארון הכושל פקיד משנה למלך הכירו כי היה הדבר שקר".

[2] המקור להמאורע הזה נמצא בפרטות אצל Depping בספרו histoire des Juifs dans le moyen âge 206; Beugnot les Juifs d' Occident I p. 134 f. ובלי להודיע המקור יביא זאת כרטולי בס' Revue Orientale II p. 221 f. בספר כ"י בהביבליותיקה בטינגען № 271, ספר בחכמת הרפואה, נמצאה כתבת בראש הספר, כנראה מאת בעל הכ"י, כדברים האלה: „ביום י"א ניסן שנת הרמ"ד קרה טקרה בלתי טהור באהלינו שבאו אנשים ריקים ופוחזים לישלול שלל והרגו שנים נשים דונה מוראדה ובלנכה אשת יצחק (?) נשי (?) נ"ע. וי"ג סיון שנת הנזכר הקוצרים בזו וישללו ק"ק ארלדי (Arles) והרגו שנים נשים זרקן (?) בנהר. והמירו סביב חמשים". ומ"ו בו גם כן הנזכרים בזו ק"ק טרשקן" (Torrascon). המלות „שנים נשים" נראה שנפלטו טקולמוס הכותב, כהכפלת הכתיבה (Dittographie).

לצאתם מספרד, ויבא האיש את האניה אשר נהג שבי לחוף מרשיליאה, וישלח להגיד לקהלת ישראל לאמר: כי יפדו יהודי פרובינציאה את אחיהם גולי ספרד השבויים, ואם אין יוליך אותם ארצה תוגרמה למכרם שם לעבדות עולם (24 אויגוסט 1492=כ' דר"ח אלול רנ"ב). אז נמצאו להגולים אחים ליצרה ביהודי העיר מרשיליאה; אמנם הגולים השבויים אמרו, כי כמעט יצאו לחרות ישלמו את הסך אלף וחמש מאות שקל כסף אשר דרש שודד הים בעד הנפשות אשר נגל, אך קהלת מרשיליאה ביחד עם קהלת אֶי (Aix) קבלה עליה הערבות לפני הנוצרי העשיר פְּרוּבִין (Frobin) במרשיליאה, כי ישלמו לשודד הנפשות הסכום אלף וחמש מאות שקל עם הרבית אם השבויים לא ימלאו הבטחתם במשך ארבעה ירחים, ובארבעת הירחים ההם כלכלו יהודי מרשיליאה ויהודי אֶי את אחיהם ויספיקו להם כל צרכיהם[1]. — אך לא ארכו הימים וכוס הגרוש עברה גם עליהם ויטעמו גם הם טעם הגלות המר. — קרלוס השמיני מלך צרפת גרש אותם מהארץ (1498)[2] אשר ישבו בה אבות אבותיהם שנים רבות לפני בא שמה הפְּרַאנְקִים והגוֹתִים. המאֻשרים שבגולי פרובינציאה היו אלה שיצאו לשבת בחבל ארץ ממשלת הכנסיה הרומאית, בהערים אביניון וקרפנטראס. פה נפגשו גולים בגולים, מגורשי ספרד בגולי פרובינציאה, ואיש לאחיו הביע וספר כל קורות הגזרות אשר עברו עליהם. אם גם הנוצרים יושבי אביניון התלוננו על היהודים האורחים הבאים לשבת בעירם, אך נציב הארץ השליט מטעם האפיפיור אלכסנדר הששי הגין עליהם[3]. רוב גולי פרובינציאה שמו פניהם ארצה איטליה; הארץ הואת היתה אז קרועה לקרעים לממלכות ודוכסיות קטנות או כנסיות חפשיות (רפובליקות), ולא היה חק ומשפט אחד בכל מדינות איטליה בדבר קבלת הגרים האלה, אך פה השגיחו יותר על התועלת להמלכה והחברה מאשר על חקי הכנסיה הרומאית ותקנותיה, כי גם האפיפיור אלכסנדר הששי, אשר בספר דברי ימות עולם נכתם עונו בעשותו מעשים אשר לא יעשו, גם הוא היה למופת לכל יתר מושלי איטליה ודוכסיה ונסיכיה, בהתנהגו עם האנוסים פליטי ספרד ופורטוגליה במדת

---

[1] מהארכיון הווירסלי בספר העתי Revue d. Et. etc. IX p. 73.

[2] Depping, Carmoly, Beugnot ועוד אחרים קובעים זמן הגרוש הכללי של היהודים מפרובינציאה בשנת 1498 וגם הגרוש מארליש (Arles); אך גראֶטס (ב-ג"ל) מוכיח שהיה הגרוש (מארליש) בשנת 1493 ונשען בזה על הערה אחת אצל מענקען בלשון רומית. הזמן הזה (1493) נמצא גם כן אצל Bouis בהקדמתו להאגרות המזויפות, שיחסו אותם שונאי ישראל ליהודי ארליש וקונסטנטינופול (Revue d' Et. Juives I p. 20 f.). הוא יאמר בתוך דבריו: המלך קרלוס (השמיני), בחפצו לרכוש לו לב תושבי ארליש לאהבה אותו, הוציא חק לגרש את הגוי הארור מהעיר והארץ בכל הסביבה בשנת 1493, כמו שיאמר הוא בשפת צרפת ישנה: le roy Charles .... dosirant de capter fouyanos mieux je Coeur des habitans d' Arles, chassa par son edict ecste maudite rae de la Ville, et de son terreire, lan 43. אך גם על עדותו של Bouis אי אפשר לסמוך ולקיים ידיעתו לדבר אמת בהיסטוריה; כי הוא בעצמו יספר שם, אשר לודוויג האחד עשר כבר גרש את היהודים מנבולות מטלכתו, דבר שהוא ללא־אמת; רחוק לשער, כי קרלוס השמיני גרש את היהודים מיתר ערי פרובינציאה חמש שנים אחר הגרוש מארליש (ובכן יותר נראה כי כל הגרוש מכל ערי פרובינציאת וארליש בכלל היה בשנת 1498).

[3] Bradinet, Rev. d' Et J. etc. VI p. 31

הסבלנות והחסד. בהתרבות היהודים באיטליה גדל כבוד הארץ הברוכה הזאת, כי היו היהודים הבאים אליה אנשים חכמים וידועים לחוקרים בפילוסופיה, חכמת הרפואה וידיעות הטבע, ויוסיפו גם הם לעזור ולהועיל להרמת קרן החכמה והשלמות המושכלת בתקופת התחיה (Renaissance). החשמנים והאפיפיורים בחרו בהיהודים הרופאים הכומחים שבאו מספרד להיות לרופאי נפשם, ויפקידו את חייהם ובריאות גופם בידיהם. בין החכמים הגדולים הכי נכבד ומצוין היה איש פרובינציאה בוני די לאטעש (Bonet de Lates), כי הוא השכיל בחכמות השעורים והמציא מכונה למדידת נובה הכוכבים, אשר הקדיש לשם האפיפיור אלכסנדר הששי, ואחרי כן היה לרופא ונאמן בית האפיפיור ליאון העשירי. ורופא אחר נודע בשמו רבי יעקב בן דוד הפרובינציאלי מעיר מרשיליאה, חבר ספרי למוד בחכמת הרפואה ויצא לעיר מנטובה בצפון איטליה, והוא ובנו היו אחרי כן לכבוד ולצבי עיר מושבם החדשה [1].

---

[1] ר' עזריה האדומי בספרו „מאור עינים".

ציונים

*) ציון א.

האפודי או רבי פרופיאט דוראן בתור סופר דברי הימים וספריו.

בספרו של רבי שמואל אושקי, אשר בו יספר צרות עם עולם מדורות עולמים עד דורו של המחבר (ה"א שי"ג) בתמונה מליצית־חזיונית ובאורח שיחה בין הצרות והנחמות (Consolacâo as tri-bulacoens de Ysrael), נדפס בפיררארה 1553=שי"ג, נמצא בהשיחה השלישית בעלת שלשים ושבעה סימנים ספור שלשלת רדיפות שנרדפה כנסת ישראל בארצות שונות, מימי הגתים המערביים בספרד הקדמוניה (לפני בא שמה הערביים) בימי המלך סיזיבוט בשנת 612=ד"א שע"ב עד הגזרה האחרונה, כאשר חללו קדושת בית הכנסת בפיסארו באיטליה לעיני המחבר בשנת ה' שי"ג. — ואף כי ר' שמואל אושקי היה יותר מליץ־חוזה חזיונות מסופר דברי הימים, הנה זה דרכו, לרשום בכל המאורעות והמעשים שהוא מביא את זמן המאורע והמקור אשר ממנו לקח ידיעותיו. ורשימת המקורים בהספר הזה איננה מפורשת, כי אם בראשי תבות על גליונות העמודים. רוב הידיעות לקוחות ממקור נרשם באותיות F. F. ולפעמים יותר מפורש For. F. והוא הספר Fortalitium Fidei (מבצר האמונה) מאת הכומר הפראנצישקי אלפונזו די שפינה, אשר ממנו (חלק ג') לקח אושקי את רשימת קורות הגזרות. מלבד הר"ת הזה נמצאים עוד אחרים שפתרונם סתום. בין שמות המקורים בר"ת יש כרוניקות שונות כמו הכרוניקה האנגלית (סימן 12), הכרוניקה של קסריות אשכנז וממשלת האפיפיור (סימן 19) וספר הקבלה לרבי אברהם בן דאוד. כה הדבר נוהג עד סימן 25, ומשם ואילך איננו רושם עוד כל מקור, כי המעשים המסופרים אירעו בימיו או קרוב לדורו ושמע אותם מפי עדי ראיה, והמה ספורי הגרוש מספרד ופורטוגליה והאסונות והפגעים אשר מצאו את הגולים. ומכבר הגדתי השערתי, כי ר' שמואל אושקי השתמש גם כן ברשימת הקורות כתובה עברית, שממנה העתיק גם ן' וירגא בשבט יהודה (די"י ח"ה ציון י"א). זה נראה מהרצאת הדברים של המקורים בשני הספרים האלה, אשר סגנון אחד וצביון אחד לשניהם, ההשערה, כי ספר שבט יהודה היה לפני מחבר ספר „התנחומות" נדחית מזה, כי שני הספרים יצאו לאור כמעט בזמן אחד, ואולי נדפס הס' „שבט יהודה" שנה אחת אחרי „התנחומות" (עיין מבוא לספר שבט יהודה הוצאת וויענער עמוד VI—V) בארץ הקדם. שם נמצא גם כתב היד אשר היה לעינים להמסדר והמשלים את הספר ר' יוסף ן' וירגא, ועל כן אי אפשר לשער, כי ר' שמואל אושקי שהיה אז ברחוק מקום —באיטליה— ידע דבר מהכ"י הזה. גם בכל השתוות הנוסחאות, נוסחאתו של

---

*) (הערה להקוראים) בהחלק הזה והבא אחריו רבו הדברים בהליונים בהשואת נוסחי המקורים בלשונות ספרד ופורטוגיזית (ביחוד בזאת האחרונה בספרי אושקי ואבוהב), ובהיות שתכלית הספר, כשהוא כתוב לעברים בעברית, היא להסביר הליכות התולדה הישראלית והשתלשלות המאורעות לרובי עמנו, ולא לחוקרי תולדה, ראיתי, כי התכלית הזה תושג במסלי לקהל הקוראים כל דברי הרהמ"ח לפרטיהם בכל המקומות שנוגעים למקורים עברייים או בדברים נאמרים בלשונות המובנות לקוראנו, אך בעניינים והערות שמתייחסים למקורים כתובים בלשונות ספרד ופורטוגליה, למעוט ידיעתן בין קוראי הספר, קצרנו אותם כפי מדות האפשרות מבלי להשמיט בכ"ז הלכה נכבדה, לא לבד להתולדה בכלל, כי אם גם בהביבליוגרפיה והביוגרפיה, אם לא שנוטל עלינו לקצר לפי תנאי המקום והזמן שכותבים אנו בהם את הדברים האלה. שפ"ר.

אושקי מתוקנת יותר מנוסחת בעל שבט יהודה. ובכן הננו מוכרחים להניח, כי לשני בעלי הרשומות האלה, נזדמן ספר אחד בשני כתבי יד, וממקור אחד שאבו שניהם. אך מה הוא המקור ומה שם בעליו?

בדברי דון יצחק אברבנאל נמצא תשובה ברורה על השאלה הזאת: בספר „ישועות משיחו" להרדי"א (שנתחבר בשנת רנ"ח) לחזק ידים רפות שהתייאשו מן הגאולה ומביאת המשיח, (חלק שני פרק ב') נאמר: „....מיום שגלתה יהודה....ונתפזרו ישראל בארצות הגוים, היה עליהם בארצות אדום וישמעאל שמדות גדולות אם להשמיד וכו'... ואם להעבירם על דת, אבל גרוש, שמלכי ארץ ושוטריה יגרשו את היהודים לאמר קומו צאו מתוך עמי! אל תשבו בארצנו!— זה לא נשמע....עד שנת חמשת אלפים ועשרים ליצירה, והיתה ההתחלה בצרפת לא כוללת אלא בעיירות פרטיות. אמנם גרוש במלכות כולל נעשה ראשונה באי הנקרא קצה הארץ היא אינגליטיירה בשנת הנזכרת (ה"א ך'), שהיו שם כמה קהלות גדולות וביחוד העיר הגדולה לונדריש, ושם עשה הראב"ע מאמר שקראו „אגרת השבת". ומלך האי....עשה גרוש כללי....ואחר זה בשנת ה' אלפים וס"ו היה גירוש צרפת הכללי הראשון בהיות מלך בה פיליפו בן פוליפוס בן לויאיש אכזרי מאד....כמ"ש הרלב"ג בפירוש התורה על הפסוק מי מנה עפר יעקב, וחבר הפירוש כמו ט"ו שנה אחר הגרוש....והיה סימן השנה: „ויגרשהו 'ו'י'ל'ך" (ס"ו)....וימלוך תחתיו לויאיש בנו והיה מלך חסיד....והשיב את היהודים....ועמדו שבע שנים....ובקשו בני עם הארץ....והוכרח המלך לגרשם, אבל לא לקח דבר והלכו עם כל נכסיהם....ואחרי כן עשה להם המלך יואן חזרה, ועמדו שם כל ימי המלך הזה עד מלוך בנו שנקרא קאראלוש, וגרשם פעם אחרת עם כל נכסיהם והיה זה בשנת קנ"ה וסימנך: „כלה גרש יגרש, כמו שתראה כל זה במאמר זכרון השמדות שהיו בישראל אחרי החרבן שעשה וקבץ האפודי, ומשם נמשכו בימינו הגרושים וכו'".

ובכן נדע כי החכם האפודי, מחבר ספרי ויכוחי הדת, חכם בתורת הלשון העברית ומבאר ספרי הפילוסופים, היה גם כן חכם בעל בינה לעתים בישראל „ועשה וקבץ זכרון השמדות אחרי החרבן". נראה הדבר, כי להספר זכרון השמדות יכון גם כן רבי שלמה אלעמי באגרת המוסר (הוצאת יעלינעק עמוד 22) באמרו: „זכור אל תשכח הגזרות הנגזרות והעתים הרעים, אשר עברו עלינו משנת תתק"ח וד' אלפים....כאשר כתוב בספר הזכרונות". והנה הרדי"א בס' „ישועות משיחו" מביא בההערה הנכבדה הזאת ששה זכרונות: א) גרוש כולל שנעשה ראשונה באי הנקרא קצה הארץ היא אינגליטיירה וכו'. ב) גרוש צרפת הכללי הראשון בשנת ה' אלפים וס"ו וכו' וכו'. ג) מות פיליפו המגרש ומלוך תחתיו לויאיש בנו והיה מלך חסיד ובשנה השלישית למלכו השיב את היהודים וכו'. ד) בני עם צרפת בקשו מן המלך שעל כל פנים יגרשם והוכרח לגרשם וכו'. ה) שיבת היהודים לצרפת בשנת ק"ח לפרט, כי עשה להם המלך יואן חזרה, ועמדו שם כל ימי המלך הנזכר. ו) הגרוש האחרון ע"י בנו קאראלוש (קארלוס הרביעי) עם כל נכסיהם בשנת קנ"ה. אך כל הדברים הנמצאים אצל הרדי"א באים מלה במלה (בשגויים קלים) בשבט יהודה עם קשוטי המליצה וגם אצל אושקי [1]). מזה יוצא ברור כי בעל שבט יהודה ור' שמואל אושקי ב„התנחומות" השתמשו במגלת זכרון השמדות להאפודי.

גם הטעות שנמצאת בשבט יהודה תוכיח, כי היה לפניו מקור קדמון, והוא מגלת האפודי; כי גם בהסימן לזכרון השנה „כשלחו 'כ'ל'ה גרש יגרש" שהוא (בחשבון השנים היחידות והעשיריות מלבד המאות) נ"ה שהוא קנ"ה— או בראשית החרף לשנת 1394 למספרם, ישתמש בעל שבט יהודה, אלא שאינו מפנה לו את מקומו הראוי לו, לציין זמן הגרוש הכללי והאחרון שהגלה את היהודים המלך קרלוס הרביעי מצרפת, כי אם (בסימן כ"ד בהנ"ל) בימי המלך פיליפו המגרש. ובכן הציב זמן הגלות האחרון (כאשר עשה בצדק האפודי) בזמן מות המגרש הראשון. מוזר הדבר, כי את הגרוש האחרון והכללי מצרפת בשנת ה' קנ"ה לא יזכיר בעל שבט יהודה מכל וכל, ועל מקרה רב עלילה כזה יעבור ולא יזכירהו כלל. גם אצל אושקי נמצא זמן המאורע הזה בטעות, כי יאמר שהיה בשנת ה"א ק"מ, אבל זה הוא שבוש הכתב או הדפוס בלבד, ויש לשער, אשר אושקי קרא ה' ק"מ תחת ה' קנ"ה. ונפלא הדבר, כי גם האברבנאל גם אבן ווירנא שניהם טעו בקריאתם בהאפודי בדבר שנת גרוש היהודים מאנגליה „חמשת אלפים

---

[1]) הרב המחבר מביא הטסחאות מדברי הרדי"א בשם האפודי, שבט יהודה ואושקי (בלשון פורטוגלית), ומשוה את המקורים זה לזה להוכיח כי כמעט שפה אחת ודברים אחדים להם. שפ"ר.

ועשרים" היינו ה' ד' תחת ה' ן'. נראה כי גם אושקי טעה וקרא ה' ב' תחת ה' נ'. על דבר הטעיות הזרות והמפליאות את המעיין בזמני הגרושים מצרפת ושוב היהודים אל המלכה הואת עיין דברי הח' איזידור לאֶ במאמרו על דבר גליות ישראל מצרפת בימי הבאה החמש עשרה למספרם (les expulsions des Juifs de France au XIV Siecle) בספר היובל לכבוד גראֶטץ. ובכן כל הספורים הנזכרים מענין אחד בשבט יהודה וס' התנחומות נלקחו מבגלתו של ר' פרופיאט דוראן האפודי, וזה פתרון הר"ת של אושקי, בהזכירו את המאורעות האלה ובהראותו על המקור באותיות Libro Ebraico=L. Eb. (ספר עברי).

ומכיון שכן הוא משמעות הר"ת הנה גם הספור אצל אושקי סימן 8 (בציון המקור L. I Eb.) ובשבט יהודה סימן כ"א (גרוש צרפת הראשון) וספור ספר הנ"ל סימן ל"א (ע"ד משיח השקר אלרואי) ג"כ לקוחים מהמקור הנ"ל. ואף כי הספור ע"ד דוד אלרואי נמצא גם בספר מסעות בנימין מטודילה, הנה נפלא הדבר, כי הספר הזה המצוי עתה בידינו לא נודע לאחיו בני ארץ מולדתו, ליהודי ספרד. ספורו של אושקי סימן 31 שהוא גם ספורו של שבט יהודה סימן י"ד (על דבר אחות האפיפיור שאֶן גישה=Sancha הצוררת לישראל) וכמו כן ספור אושקי סימן 18 ושל שבט יהודה סימן מ"ג (ע"ד גזרת המצורעים בשנת ה"א פ"א) כלם יוצאים ממקור אחד (מזכרון השמדות להאפודי). גם הסימן 24 אצל אושקי בדבר רדיפות הכופר המהביל ווסינטי פֶּירריר בל"ס לקוח מהאפודי, כי נמצאים בו פרטים רבים שלא נדעם ממקור אחר, כמו, אשר הכופר הנזיר הזה היה אוחז את ספר התורה בידו האחת ובשניה בצלב והיה משביע את היהודים בספר התורה, כי יקבלו את אמונת הצלב. בשבט יהודה לא נזכרו רדיפות שונות, ין, כי כפי דבריו (בסימן נ'), לא כתבם מפני שראה, אשר השר דון יהודה (ליאון) אברבנאל כתב אותם בפרטות בפירושו שחבר על התוכחות שבתורת כהנים ושבמשנה תורה.— לדעת קורות הגזרות בימי הבינים היה נכבד מאד למצוא את מגלת „זכרון השמדות" לרבי פרופיאט דוראן (האפודי) באחד הביבליותיקיות בספרד או ברומא.

אם יהיה בידינו להוכיח, כי הידיעות על דבר הרדיפות והשפדות של ווסינטי פֶּירריר הן מ„זכרון השמדות" להאפודי, הנה יצא לנו כי כתב את ה„זכרונות" האלה לאחר שנת רע"ב. בכל אופן כתבם אחרי שהסיר מעליו מטוה ההתנצרות ושב להורת אבותיו. מספריו הרבים נתפרסמו ויצאו לאור מכבר רק אלה השנים: פירושו לספר מורה נבוכים (נדפס כמה פעמים ביחד עם פירושים אחרים לספר המורה) ואגרת ההתול לאַן־בונים הנודעה בשם „אגרת אל תהי כאבותיך". חבוריו בכתב יד שאפשר לצמצם זמן חבורם לפי סדר הזמנים הם:

א) הספר על טות ר' אברהם בן יצחק הלוי הגדת־קינה בשנת קנ"ג, נדפס מכתב יד די רוססי בספר „מעשה אפוד" על ידי י. פֶּריעדלאֶנדער ויעקב כהן בווינא 1865 ושם נאספו בשקידה יתרה ע"י הטו"לים וע"י החכם ש"ז"ח"ה כל הדברים הנוגעים לפעולת האפודי בספרות ישראל. על המחברת הזאת נשענתי בעבודתי עתה במהדורא תליתאה, תחת אשר במהדורא קמא הייתי אנוס להשען על מאמרים מפוזרים בספרי מאספים שונים, להוסיף על דברי הספר הנ"ל יש גם ההערות ע"ד שמו של האפודי ור' פרופיאט במאנאטסשריפֶט פֿראנקל לשנת 1853 עמוד 320 ולשנה 1855 עמוד 197 מאת ד"ר זאֶנגער.

ב) חשבון האפוד, ספר־תכונה (עברונות וקביעות)[1].

ג) מעשה אפוד בדקדוק הלשון העברית עם מבוא יקר מלא דברי חפץ בשפה ברורה. בפרק

---

[1]) הספר הזה נמצא בכת"י בהביבליותיקה בעל יד כיהב"ל בגאטהרא בווארשא. הוא העתק מכ"י פאריס ע"י החכם סידוע כ"ג. מהספר הזה ים לדעת זמן תכונו בדיוק: בפרק י"ח יאמר: „בסימן גד"ם בפסוקי וכו"ו כמשוכרת, והמבל שבקשת לדעת סימן שנת זו שנת ת' תלפיס קנ"ח ליצירה וכן בפסוקי קנ"ו--וקנ"ט וכו'". ממקום אחר ילמד לנו שהספר „מעשה אפוד" נתחבר בשנת קס"ג והספר „חשב האפוד" בשנת קס"ח וגילה שמו הר' יצחק כ"ר משה הלוי. החכם המופלג הזה, אשר רכיש יתמוהו לתוקף תפשי, מצאר בספרו הל"ל כל מנהגי בית הכנסת בהלכות קריאת התורה, שנהגים בספרד ובגאטהרא: תלוק הפרשיות וחכונן, בקריאת לו תמיד לפני הפסח וסימנך: פקדו ופסחו. על חכונן הקריאות שבידינו יאמר (בסוף ספרו): „... והוא מספיק בכל זמן המשך הגלות הזה עד עמוד כהן לאורים וגם כימים ההמה ובעת ההיא לתחזק שימשך הקריאות למועדי ה' עפ"י סוד העבור הגזכר, כי יסודתו בהרכי העיון החמתי וסכותיו עומדות כימי השמים על הארץ ונלחיותו כנלחיות התורה וכו'". עכ"ל.

ל"ב מהספר הוא מזכיר מספר השנה לחבור הספר, אלף שלש מאות שלשים וחמש שנה לחרבן הבית שהיא ה"א קס"ג ליצירה (אם נחשוב חה"ב לשנת תתכ"ט ולא לשנת תת"ל שכן הוא האמת. שפ"ר).

מהספרים שאי אפשר לדעת בדיוק את זמן חבורם מלבד הנזכרים למעלה (פירוש על המורה וקונטרס **אל תהי כאבותיך**) יש להזכיר את ספרו הויכוחי „כלימת הגוים", המוקדש לשם רבי הסדאי קרשקש, ונתחבר בלי ספק אחרי השמד משנת ה' קנ"א; כי בדברו אל רבי חסדאי יאמר: „הנה אתה תפארת הדור ראית ימי הרעה והחמה השפוכה על גלות ירושלים אשר בספרד". גם המעתיק בהקדמתו יאמר: „זה הקונטרס יסד חכם גדול ומופלג שנאנס תחת השמדות והגזרות העצומות שנגזרו בעוונותינו שרבו כמו רבו להשמיד ולהרוג.... בגזרות אשבלייא ונתפשטו הגזרות בקהלות הגדולות מספרד וגם עלינו בקאטאלוניא עברו על ראשינו המים הזדונים מכל הענינים הנ"ל שנת מה חרי האף"[1]. נראה הדבר כי גם רעו וידידו של האפודי שיצא מן הכלל תחלתו באונס בשנת השמד ושופו ברצון דוד־אן־בונית־בואן־ג'יורין (David-en Bonet-Buen Giorn) היה גם כן איש קאטאלוניא. בידיעותיו של ר' יוסף אבן שם טוב בהקדמתו לקונטרס „אל תהי כאבותיך" ישנם חלופים בין ההוצאות הנדפסות ובין כ"י: „שני אנשים היו בקטלוניא אשר.... יצאו מן הכלל.... שם האחד מאשתרי פרופיט ושם השני בונית בנגודאן (בונגורן)"[2]; ובנוסחא אחרת יש „בארגון". אך הנוסחא האחרונה אי אפשר לקיימה, ין כי ממגלתו של רבי חסדאי קרשקש, ומההערה הנמצאת בהקונטרס הנ"ל נדע נאמנה, כי גזרות הקנ"א נתפשטו רק עד מדינת קאטאלוניא, אך בארגוניה פדו היהודים את נפשם בכופר כסף ולא היה שם שמד. גם האפודי בספרו „מעשה אפוד" יאמר בהקדמה, כי קהלות ישראל בארגוניה נצולו מן השמדות בגלל היותם תמימים וחסידים, וכן יאמר: „ומי יודע אם לא הצלת קהלות ארגון, אשר הם העקר שנמלט מגלות ספרד היתה לרוב שקידתם על התפלה ולקום בלילה אשמורות". ובכן היה האפודי איש קאטאלוניא, כי שם הקודש של פרופיאט דוראן האפודי היה יצחק בר' משה הלוי יוצא לנו משירו שבסוף פרק כ"ב בספרו „חשב האפוד".

רבים נסו לצמצם זמן האגרת „אל תהי כאבותיך", אך לא בדרך ישרה. לראשונה דרוש לקיים ההנחה, אף כי לא נמצא רמז לזמן החבור בעצם האגרת, כי נכתבה אחרי חדש אלול לשנת הקנ"א, החדש של השמדות בקאטאלוניא, (לפי עדותו של ר"ח קרשקש במגלתו), וגם לא סמוך להזמן הזה, כי אם במשך ימים לא מועטים אחריו; ין כי ר' יוסף אבן שם טוב בהקדמתו להאגרת יודיע, כי שני המוטרים לאנסם האפודי ואן־בוניט היו עושים הכנות לצאת לארץ הקדושה לשוב שמה לתורת אבותיהם, דבר שדרוש זמן ידוע להוציאו לפעלו. בסוף אגרת־ההתול הזה נמצאים דברים ארוכים נגד המומר שלמה בורגינדום ומהם נראה שכבר עלה אז לגדולה ויהי לנשיא הכהונה הקתולית וחשוב בחצר האפיפיור בינידיקט הי"ג באביניון, וכן יאמר: „ואשר עוד כתבת והגדלת בספור מעלת מלמדך (שלמון די בורגוש) ושלמותו ואת כל

---

[1]) לי נפסכ לי להסכים להסברת נוסן כדכר פתרון הפרט הזה, שתסרס פה מלת „סגדול", ותרכבת המלות: „מה תרי הלף הגדול" עולות להמספר 397, וכנרוף עם מלת אלף ירמוז הפרט לשנת 1397. ספתרון הזה נוסד על שתי הנחות כלתי נודקות: א) לפי ידיעתי לא מצינו מעולם, כי כותבי הפרטים המליציים מספר הסנה לפי פסוק שלם או מלות אחדות ממנו כגימטריא, ילרפו את המספר למנין שמונין המולרים ולא למנין היברלי לכריתת עולם. וזאת שנית, כי כעל הפרט לפרש ילא ולא לפתום, ואיך היה עולה על דעתו, כי נסיפין הסנה הזה ימלא תים שיכין כוונתו לנרף לל הפרט הקטן המלא „אלף".

[2]) שם תכרו של התפודי שהליו כתב התגרת „אל תהי כאבותיך" יולא מפורש כתחימת הסטיכה הזאת: לדוד נשמותי את טעמו.... אליו קראתי תחי מהשתרי בוניט בן גורן המכיתי; ונוסחאות אחרות: „שמו לפניס ניברלל דוד בוניט בן גורן". אך בן גורן או בון גורן הוא Buen Giorno בלשון רומאנית והוא תרגום של השם העברי יוסף טוב. ונשו"ת ר' שמואל די לונטינו (סי' ל"ח) נמלא ע"ד תים אחד שהיה נקרא בונאן גורן ונקרא גם בן יוסף טוב. גם התוכן ר' יעקב הפועל היה נקרא: „יעקב בן דוד בן יוסף טוב" וגם „בוניט בן יורנו" (ועלף I עמוד 586; IV עמוד 865; די רוסטי כ"י סימן 101, 5; וגם כ"י בודליאנה). בכ"י בלשון רומית נקרא ר' יעקב הפועל בשם Jacob (Jewish Literature p. 188) Bonaediei; הוא הכין ותקן את טבלאות התכונה בעיר פירפיניאן בשנת קכ"ח (עיין יוחסין בהוצאת תדשה דף רכ"ד עמוד ב'). קרובה לשמוע ההשערה, כי התוכן ר' יעקב הפועל היה תביו של המומר דוד בן בוניט בונן גורן.

כבוד: ויקר תפארת גדולתו, ועשית אותו אפיפיור בבאסר, לא אדע אם ילך רומא או באביניון תהיה בנוחתו. גם אני ידעתי כמוך את כל הגדולות אשר עשה, לא לחנם נתן לו המלך מתנות מבית גנזיו וכו"". זהנה נדע נאמנה, כי שלמון די בורגוש לא נתנצר לפני שנת ה' קנ"א (עיין למעלה עמוד 82 בהערה 2). ואחרי ההנצרותו למד בהאוניבירסיטה אשר בפארים ויהי למלומד בדת הקתולית, ואחרי כן עלה במעלות הכהונה ויהי להנטון; כל אלה הדברים ארכו בל"ס שנים אחדות, ואז היה זמן חבור האגרת „אל תהי כאבותיך" — ושנים אחדות אחרי שנות הקנ"א. על פי ההנחה הזאת אולי נוכל מדברי האגרת לצמצם שנת כתיבתה.

ציון ב.

רבי חסדאי קרשקש והריב"ש ודברים אחדים לתולדותם.

א.

רבי חסדאי קרשקש.

החכם הזה המהולל בזמנו לא מצא לו עד היום כותב תולדתו כראוי לו, רוב הדברים שנכתבו על אודותיו הם או בלתי נכונים או אינם אומרים כלום. גם את שנות חייו לא דיקו וצמצמו כראוי. שפינוצה קרא את ספרו „אור ה'" ואולי ממנו לקח את מחשבותיו בדבר התאמתות ההכרח המבעי עם הבחירה החפשית, וזה יצא לנו מאספת מכתבי שפינוצה, במכתבו ללודוויג מאיר (סימן 29). מהקדמת רבי חסדאי לספרו „מאמר בבטול העקרים וכו'" נראה, כי היה החכם הזה חשוב מאד בעיני רבי הטלוכה וגדולי השרים הנוצרים, והם העירוהו לחבר את הספר הויכוחי הזה, כי כן יאמר, „אמר (חסדאי) שרים רבים ונכבדים בקשו ממנו ויפצרו בי לחבר מאמר אודיע בו הספקות והבטולים וכו' וכו' לעמוד על האמת במחלוקת הקדוטה... במצוע משא ומתן". על פי זה יתיישב לנו הדבר שכתב את ספרו הויכוחי הזה בלשון וכתב ספרדית בכוונה לקוראים נוצרים. כן יעיד עליו החכיד ר' יוסף יעבץ שחי במאה שנה אחריו בעת גרוש ספרד הכללי ויאמר (בספר אור החיים פרק י"ב): „הרב רבי חסדאי אשר גבה בשכלו על כל הפילוסופים אשר בזמנו, אפילו חכמי אדום וישמעאל וכל שכן חכמי ישראל, ונדול לאלהיו היה, כי קרא לאלהים וענהו במקהלות רבבות עמים ונתקדש השם על ידו, ורבים מגדולי המלכות נתיהדו בלבם, לאהוב (צ"ל ואהוב) להמלך אבי אביו של מלך ספרד והגדול שבכל יועצי, כ' בלעדיו לא ירים המלך את ידו לעשות קטנה או גדולה וחבר הספר אור ה'".

אמנם החסיד ר' יוסף יעבץ הפריז על המדה וגדש סאת הכבוד אשר נחל ר' חסדאי במסבי מלך ארגוניה ושריו, אך הדברים: „כי קרא (קרשקש) לאלהיו וענהו במקהלות עמים ונתקדש השם על ידו" מצינו גם במקום אחר: בספרו של ר' אברהם סבע (בפירושו על התורה בשם „צרור המור" בפרשת בחקותי, הוצאת ווניציאה דף ק"ח ע"א) נאמר: „ודבר מפורסם הוא, כי על זה התנאי (להוריד גשם) קבלו אותנו בארץ העמים כשגלינו מארצנו, וכבר קרה כזה בארץ אַרְגוֹן בזמן עצירה השליכו היהודים כלם מחוץ לעיר וסגרו השערים בעדם עד שיביאו המים, ודרש הרב ן' חסדאי קרשקש זצ"ל וכה אמר בתחלת דבריו: לנו המים, והש"י פקד את עמו ונתן להם מים וכאלה רבות", גם ר' שלמה ן' וירגא (שבט יהודה סימן 65) יזכיר, „כי היהודים תושבי טולידו, הנוצרים שאלום שיביאו מטר ובתפלתם טורידים אותו". גם מחבר הספר „מאורעות עולם" (עיין להלן ציון ז') יספר מרבי יצחק חיון הרב איש המופת בפורטוגליה ומרבי יצחק אבוהב, כי היו מביאים גשמים לעולם בתפלתם (דף ח' עמוד א' וב', ועיין שבט יהודה עמוד 122).

אך אם גם נקבל המסורת של החסיד ר' יוסף יעבץ, כי היה ר' חסדאי חשוב בחצר המלך בארגוניה, הנה אין הכתוב מדבר בהמלך שהיה אביו זקנו של פֶּרְנאנדו הקתולי, כאשר יאמר החסיד יעבץ הנ"ל, כי אבי אביו של פֶּרְנאנדו הקתולי האינפַנט הקשטילי היה למלך בארגוניה ומדינותיה בשנת 1412=קע"ב ואז בל"ס לא היה עוד רבי חסדאי בחיים. את ספרו „אור ה'" גמר בשנת ק"ע ואת

החלק השני לא הספיק לכתוב. בהויכוח הגדול בטורטוזה (קע"ג—קע"ד) לא נזכר שמו בין צירי ישראל לא בהרשימה שנמצאה בהמקורים העבריים ולא בהמקורים הספרדיים; גם לא נמצא בחצר המלך דון פידרו IV בארגוניה (שמלך עד שנת 1378=קל"ח), ונהפוך הוא כי המלך הזה שמו במאסר, אותו ואת הגאון הישיש רבנו נסים (הר"ן) ואת חברו הריב"ש, כמבואר בתשובת הריב"ש (סימן שע"ו): „כי זה קרוב לה' חדשים קמו אנשים בני בליעל מקרבנו והעלילו (על) הרב רבי נסים וששה נכבדים מן הקהל (קהל ברצלונה ?) ובתוכם החכם דון חסדאי נ"י ואני ואחי מסרו אותנו למלכות ועדיין אנחנו נתונים בערבון על לא חמס וכו'".

מתשובת הריב"ש הנזכרת נוכל להוציא הזמן שבו נכתבה. הריב"ש כותב התשובה לרבי חסדאי בן שלמה מטודילה, שנאנס לצאת מן העיר הזאת לרגלי מלשינות ומסירות ולהתיישב בבלינסיאה ושם יאמר: „וגם עלינו כזה וכזה עבר בחרף שעבר שכבר העלילנו ומסרונו למלכות לסבה קרובה לשלך .... במלאכי האלהים ילעיבו ועל המורים בדבר הלכה, ובמעל הזה היתה בראשונה יד השרים והסגנים, העשירים והטיוחסים .... כי יחושו ויחוסו לכבוד עצמם ועשרם ולכבוד קונם אינם חסים. גם כי שמעתי יצאת את העיר (טודילה) להמלט על נפשך מדבר באפל יהלוך להחיש מפלט". וממקום אחר נדע, כי רבי חסדאי בן שלמה יצא מעיר טודילה עוד לפני המלחמה שפרצה בין האנגליים והקשטיליים, כמו שנאמר (בהנ"ל סימן תמ"ה): „ולנסיאה לרבי חסדאי שלמה. הפעם אודה את ה' הפליא חסדו לך הוציאך מאפלת טודילה ומחשכיה, אשר כמה איטות טות, עיר ובהלות נפלו עליהם מיום צאתך משם, מחוץ שכלה חרב הקשטילנש, שבי ובזה, ומחדרים איטת האנגלישיש השוכנים באהליהם ורוב הקהל ברחו משם ופה נתגוררו הרבה .... ברוך השם לא שמעת בקול נוגש ....". המלחמה הזאת היתה בין שני בעלי הברית צרפת וקשטיליה ובין האנגליים בימי הקין והחרף לשנת 1378, כנודע מרשימות הזכרונות למלכיות ספרד וצרפת. צאת או מנוסת ר' חסדאי בן שלמה מטודילה היתה, כנראה, סמוכה מאד לזמן המלחמה הנ"ל, כי הריב"ש יברכהו ויאשרהו, כי הספיק לצאת „מאפלת טודילה אשר כמה איטת מות ובהלות נפלו עליה"; ובאותה התשובה בעצמה הוא אומר: „וגם עלינו כזה (מלשינות ומסירה) עבר בחורף שעבר .... והעלילונו ומסרונו למלכות לסבה קרובה לשלך", הנה היה גם המאורע הזה סבוך לאותו הזמן לפני שנת 1378 ואולי גם לפני 1374, כי אז היה עוד הר"ן חי. הנה כן בכל אופן אי אפשר הדבר, שהיה ר' חסדאי קרשקש חשוב ותקיף בחצר המלך דון פידרו הרביעי מארגוניה, אחרי דעתנו מזה, כי שם אותו ואת רבו ויחבריו בבית הכלא. ובכן אם ידיעת החסיד ר' יוסף יעבץ נשענת על דבר שנהיה (ואי אפשר להחליט בשום אופן, כי בדויה היא השמועה הזאת) הנה היה זה ביטי המלך דון יואן הראשון (שמלך 1379—1393=קל"ח—קנ"ג), שהיה מלך נוח לבריות ואוהב את החכמה והמליצה, או ביטי המלך מרטין הזקן (שמלך 1393—1410=קנ"ג—ק"ץ ואז היה רבי חסדאי חשוב ונשוא פנים בחצר הטלוכה. Llorente יספר (בבלי לבאר המקור), כי להיהודים היתה תקיפות גדולה ביטי דון פידרו הרביעי וביטי דון יואן הראשון מלכי ארגוניה (histoire de l'inquisition I Chap. V p. 141).

מהתפארת והכבוד שנחל רבי חסדאי קרשקש בין בני עמו ישנה בידינו עדות נאמנה מהחכם בן דורו פרופיאט דוראן האפודי. הוא יספר, כי רבי חסדאי היה מעורר אותו לחבר ספרו „כלימת הגוים", ספר הויכוח נגד הכנסיה הקתולית, ובהקדישו את הספר לשמו יאמר: „למופת לאומו וגם הודו לעמו והולך בתומו, אני (הספר) שי למורה, גביר דב ברכות .... לחסדאי גדול עם נגידים ושועים, יערב וינעם כמנחה מהורה .... תפארת הרבנים והמאמינים שאלני להתעמיד על נכון מה שנתברר לי וכו' .... חנה אתה תפארת הדור ראית ימי הרעה והחיטה השפוכה על גלות ירושלים אשר בספרד .... צרעת המינות במצחות האנשים פורחת .... אכן לעשות רצונך חפצתי לבטל רצוני .... זה מה שראיתי תפארת הדור לכתבו להשלים רצונך, עם שידעתיך כביר כח ללחום מלחמת ה' וקטנך עבה ממתני ....".

הריב"ש בתשובתו להרב המליץ ר' שלמה בן ראובן בונפיד, יוהיר אותו לבל יעתיק מושבו לעיר טיריייל (Teruel), כי אם יתיישב בקרבת רבי חסדאי ויאמר „.... אף כי שם (בקרבת סרקוסטה) תהיה קרוב אל הרב השלם חסדאי נר"י, אשר נטע אהלו אפדנו סרקוסטה עתה מקרוב, ומדעתי יהיה לך לטנן וצנה ואם יפתוהו חטאים אל יאבה (שו"ת הריב"ש סימן רפ"ו). לפני זה ישב רבי חסדאי בברצלונה כנאמר בהנ"ל (סימן תס"ו) „ותדע האדון, כי אני שלחתי ברצלונה לבני יודיעני מה הרב חסדאי אומר בדבר".

בקהלות נבארה קמה אז כעין מחלוקת או סערת הרוחות, כי הוציאו לעז על רב גדול אחרי מותו, כי נצנצה בו רוח מינות; הרב הזה היה רבי יהודה הלוי. ואז התאמץ אחד מחשובי ישראל בנאבונה רבי יוסף אורה־בונה להשקיט הסערה אשר ממנו יצאה ולהשביח שאון הריחות, ויפנה אל רבי חסדאי קרשקש, כי יערוך מכתב להרגיע לבבות (עיין רשימת קראפט ודייטש לכתבי יד עברים בווינא עמוד 123) לאמר: „לקץ חיכים כי מלאה הארץ (נבארה) על דבר המשפט תלונות בני ישראל אשר המה מלינים.... שלח ר' יוסף (אורה בונה) חכמי יועציו אל הרב הגדול חסדאי קרשקש נ"י להתחנן לו יכתוב ידו על כל פשעים יכסה, את אשר כבר עשוהו לאחר מעשה, וכתב לו כתב כאשר עם לבבו. השר דון בנבנשת בן לביא כתב זה הכתב[1]) לרב דון חסדאי בשמעו כי כתב לו דון יוסף אורה־בונה". כאשר פרץ הריב בין רבי יוחנן בן מתתיה הרב הכולל בצרפת ובין הרב הבא בגבולו ר' אשתרוק בן אבא מרי, היה רבי חסדאי קרשקש המתוך והמפשר בין הרבנים ופרנסי הקהלות שהיו מתעצמים זה כנגד זה, ושתי המפלגות בחרו בו לשית ידו על שניהם ולהקים השלום על תלי, כאמור בתשובות הריב"ש (סימן רע"ט): „וזה טופס הכתב ששלח אלי הרב רבי חסדאי קרשקש על הענין הנזכר.... אני לולא כי בהיותי שם כרתו ברית שניהם לעשות ולקיים כל אשר אגזור ביניהם הייתי כותב בחזק לעודד ידי האמת. אך אני כותב דרך תשובה אל הקהלות החם וגם לשניהם כתבתי ביחוד... אמרתי אנסה נא אם אוכל לכבות האש הגדולה ולהעמדת הישוב... אחיך חסדאי". רבי חסדאי היה גם תופש ישיבה כאמיר בתשובות הריב"ש הנ"ל (סימן ר"צ) „ועתה ידעתי כי הוא (תלמידך ר' שמואל ביבש) בסרקוסטה ולבד שם לפני הרב ר' חסדאי", גם שלחו לו שאלות בדבר הלכה (שו"ת הנ"ל סימן שע"ב, שע"ד, ש"פ, שצ"ה).

יום הלדה ויום המיתה של רבי חסדאי לא נודעו. רק זה ברור, כי הערת בעל היוחסין, כי „נפטר הרב חסדאי בסרגוסה (סרקוסטה) בשנת ק"מ", היא ללא אמת, כי עיקר פעולתו הספרותית לטובת היהודים והיהודים מתחלת לאחר שנת השמד ה' קנ"א, ואז חבר את שלשת הספרים הנודעים לנו. בהספר העיקרי והנכבר שלו „אור ה'" נאמר (בהוצאת ווינא): „והיתה ההשלמה בחדש זיו שנת מאה ושבעים לפרט אלף הששי בסרקוסטה" (הפרק ע"ד בא המשיח נכתב בשנת קס"ה. עיין מאמר ששי פרק א' ב', ח' בהנטחא הווינית). מפני שנדע (מהקדמתו), כי הספר „אור ה'" הוא באמת רק הקדמה לספרו „גר מצוה" על המצות והדינים שעלה במחשבה לפניו לכתוב ספר כזה ולא הוציא מחשבתו לפעלה, יש לשפוט, כי לא ארכו ימיו אחרי כתבו את הס' „אור ה'"

---

[1]) כרשימת כ"י לקלאפט ודייטש לא הכירו עוד התגרת שמלת דון בנבנשת בן לביא ליוסף הורה כונס ולר' חסדאי תחן קרשקש. המלות „על דבר המשפט" סולקו לותם תועה לחשוב, כי במשפט יהוי המוכן עליו עיני הקהל (cause célèbre) שהתוב מדבר וכי יהודה הלוי המוכר שם הוא המשורר ר' יהודה הלוי הקדמון מחבר ספר הכוזרי! לך די לנו להעיף עין בהכ"י הנמלא בווינא, להוכח, כי דברי התגרת הוגעים בחבר לים בחיות, ובמשפט רצא שהוליאו על הים החבר שבר שמו דון יהודה הלוי לים נהרדע. ותלת לעון הכתובת שעל המכתב: „כתב שלח השר דון בנבנשת בן לביא לר' יוסף הורה כונס על משפט נעשה במלכות נהרדע כר' יהודה הלוי ז"ל. ותלה שם ע"י הדברים הכתבים בכתבו אל בנבנשת אל ר' יוסף הורה כונס: „בשמע השר דון יהודה הלוי בעודנו חי, לא התמהנו לשמועתנו, יען וכיון שפרו לנו יתרון מעשינו בחכמות וכליכות, ולשבר שיתה המשרה על שכמו ונתן עליו עול מלכות דורש עוב לעמו.... ובשבר נשתנו עליו סדרי המערכת ותהי להפך... מחוסר כל לא נטל כספתיו... למלא נפשו כי ירעב... לי לזעק, כשבר סוגר לנו, השר פתחוס לשתע בעתתו רוח רעה ונעשה לדוקי! ובכרך עין משם את בנדיו ולבש בגדים לחריש וכו". בחתימת המכתב יתמוך הכותב יתדותיו על מכתב רבי מאיר הלבונהדין ויאמר: „שלח לו ביד תשלח בכל הגלות שהל הוה... הסכת ושמע מה שבר ידבר המשורר הגדול להאיר על החרן... המשל ממשל רב על כל רב ועל שר שריש וגדול על כל ראשי דון מאיר הלבונהדין וכו"—את ר' יוסף הורה כונס יתאר כנבנשת בתארי ככוד: „הכבר הגדול... הלוים לדוני החרן... כנוים גדול שמו... יוסף הורה כונס". המכתב הבני על בנבנשת ן' לביא ערוך לרבי חסדאי קרשקש, כו יעיר, כי מוליא הלעז (הורה כונס) והכתב שיהם נהמו על מעשיהם לחרי שעשו המעשים ויאמר: „שר ושופט כל החרן... מלך הבני הממונה על קהלות נהרדע (יוסף הורה כונס) הליך יתפללו לחזק את כדק העז... ומי יתן ויהי לבבם זה קודם מעשה... כי בשבר יקרת בעיני כל רואיך ונתנך הלוים עליון על כל רב, כן עיני כל ישראל הליך יבניהו, הליך יתכוננו, לעדיך יספורו".

ויטת. כאמור למעלה, היה בשנת קל"ד לאחד מראשי כנסת ישראל בספרד ולרגלי עלילה אחת שמו אותו ואת הר"ן והריב"ש בבית הכלא. אם נניח שהיה אז לא פחות מבן שלשים הנה נולד בראשית המאה השניה לששי וחי כשבעים שנה. זה נחלים ספני שהיה נקרא בשם תלמיד הר"ן וזה האחרון היה עודנו חי בשנת קל"ד.

מספריו השלשה, האחד הוא המכתב על דבר השמדות בשנת קכ"א שנכתב ביום עשרים לחדש מרחשון שנת קנ"ב והוא ערוך לקהלת פירפיניאן (נדפס בסוף ס' שבט יהודה הוצאת הנובר על פי כ"י הנמצא אצל כרטולי) ואין כל ספק באמתת המכתב הזה. ספרו השני העתיק רבי יוסף אבן שם טוב בשם „בטול עקרי וכו'" מספרדית לעברית בתקונים וחדושים. הספר הזה חבר רבי חסדאי קרוב לשנת קנ"ח, כי בפרק ח' מהספר הנ"ל נזכר גם דבר הפרוד שנפל אז בהכנסיה הקתולית ויאמר: „כי עוד היום בעבור שבכל יתר הדברים בין האמונה הקתולית קרוב לכ' שנה יש להם שני ראשים אפיפיוריש, וכל אחד מהם ומתמשכים אחריהם חושב את זולתו למנודה ונענש לשמים". והפרוד בהכנסיה הקתולית, כאשר החלו שני אפיפיורים להשתמש בהכהונה הגדולה, היה בשנת 1378 והוא אומר כי זה היה: „קרוב לכ' שנה"; הנה כן נכתב הספר לערך שנת 1398=ה' קנ"ח.

אחרי השמד בשנת קנ"א, כתב רבי חסדאי מגלת ספר בלשון ספרדית להוכיח צדקת ישראל, ויאמר למסור את הספר למלך (ארגוניה). אך המומר שלמון בורגינזוס די סנטה מריה עמד לו לשטן. זה מבואר מאגרת התוכח של האפודי „אל תהי כאבותיך", בדברו בהרב המומר הזה יאמר: „לא לחנם נתן לו אדוננו המלך מתנות טבית גנזיו.... לא לחנם ברח הרב הגדול המיוחד בישראל מהגיש תעצומותיו וכו'". בכ"י אחדים נמצא מפורש אחרי המלות הרב הגדול...: „רבי חסדאי קרשקש". ונראה שהדברים האלה הם הוספה מאיש אחר שנשתרבבה בפנים הספר, כי ר' יוסף אבן־שם־טוב מצא נחוץ לבאר את הדברים הסתומים האלה ויאמר: „ואמרו לא לחנם וכו', ירמזו אל הרב אן חסדאי נר"ו, והורה רוע תכונתו של פאבלו (שלמון) בזה". המלות „מהגיש תעצומותיו" אומרות מפורש, כי תוכן המגלה הזאת היתה — סניגוריא על עם ישראל. אך מעטים יודעים, כי ר' חסדאי קרשקש האמין בהמשיח שנתגלה בספרד בהעיר הקטנה „ציסנירוש" (Cisneros) וגם דרש בבית הכנסת להפוך בזכות המשיח הזה. הידיעה הזאת יוצאת מדרשת המומר יהושע הלורקי הוא גירונימי די סנטי פי, בן הדור ההוא, שדרש בעת פתיחת היכוח הגדול בטורטווה בשנת קע"ג. דבריו מעורבים ומבולבלים בלשון רומית נשתתה, אך פתרונם הוא: „רבי עקיבא דרש על דבר המשיח שנולד בביתר (בר־כוכבא), עוד משיח קם בימי משה בן מיימון בתימן, ובזמננו דרש בבית הכנסת הסדאי קרשקש ע"ד משיח שנולד בעיר ציסנירוש". הדברים האלה מתייחסים לבטח על משה בומריל טעיר צ'יסנירש, אשר הכריז על עצמו, כי הוא נביא והגואל המשיחי, ורבי חסדאי האמין בו ובמופתיו (עיין ע"ז מאנאטשריפט, שנת 1879 מעמוד 80 ולהלן).

ב.

רבי יצחק בן ששת (הריב"ש).

מבן דורו של ר"ח קרשקש וידידו הריב"ש נמצא בידינו ספר שאלות ותשובות המחזיק בקרבו יותר מחמש מאות תשובות ששלח לקהלות שונות. בהתשובות האלה ימצאו במקומות רבים רישומים וזכרונות שבהם נוכל לדעת סדר זמנים למאורעות שונים, אך הרישומים מסובכים מאד עד שקשה להציל מהם דברים נכונים גם לתולדות המחבר. המוציא לאור את התשובות בלבל כל הסימנים והשהיית כל הסדרים. הדברים שנדע מהתשובות הוא רק שישב בשלש קהלות זו אחר זו, כמו שיספר (סימן רכ"ז): „וכן נהגו בכל המקומות שהייתי שם ברצלונה סרקוסטה בלינסיאה" (כי ישב גם בטורטושה, כמו שסוברים אחרים, מעות היא, על פי ידיעה העשויה להטעות את המעיין שנמצאה בתשובה אחת כמו שיתבאר להלן). גם מקום הולדתו לא נדע מכל התשובות. על כן נמצאות סתירות בדבר הזה; רבי שמעון בן צמח (הרשב"ץ בשו"ת סי' קכ"ח) יאמר, כי בלינסיאה היא עיר מולדתו של הריב"ש אך ר' יוסף סאמברי (בראשית ימי המאה החמישית לששי) יאמר: „הריב"ש ז"ל ארץ מולדתו היתה עיר סרקוסטה" (נייבויער Anecdota Oxoniensia I עמוד 128). שתי הידיעות האלה אינן

נכונות . הריב"ש בעצמו בתשובתו (או בתוכחתו) להרב ר' חיים גאליפאפא (סי' שצ"ד) יאמר בפירוש , כי נולד בעיר גדולה במדינת קטלוניא (גם אני מקטלוניא כמוך ועירי היתה עיר גדולה של חכמים וסופרים יותר מעירך) , עיר כזאת תוכל היות רק ברצלונה ובכל אופן איננה בלינסיאה או סרגוסה (סרקוסטה) [1] . כן לא נודע בבירור שנת לדתו ושנת מותו ; ההוכחה שהוכחתי בההוצאה הראשונה של הספר הזה , כי האריך הריב"ש ימים יותר ממאה שנים , יסודתה בשגיאה שנמצאה ברשימת כתבי יד אשר בהביבליותיקה בליידען . בהרשימה הזאת (סימן 224) נתיחסה תשובה אחת (שבה נמצאו הדברים : אנכי היום בן שמונים ראיתי לפנים בני עליה וכו') להריב"ש ובאמת היא להרב ר' משה חלאוה , כאשר כבר הוכיח שזח"ה (בהמזכיר שנה י"ג עמוד 74) [2] . קויפמאַנן יאמר למצוא פתרונים לדברי תולדתו של הריב"ש מהמצבה שעל קבר הריב"ש באלג'יר על חוף הים , אשר שם ינהרו יהודי הארץ הזאת לחלק כבוד לעצמות המורה הגדול ולחונן את עפרו . בהחרוזים שבהמצבה מנוקדים המלות כ'י' ל'ק'ח' אלהים את יצחק , ובכן האותיות המנוקדות מלמעלן הוא פרט השנה קס"ח . הצייר גענץ ראה את מחזה התפלה על קבר הריב"ש ויתאר אותו בחרט על הגליון , והוא יספר לנו את אשר שמע מיהודי אלג'יר :
Le monument a été restauré par la communauté israélite en Alger en l'honneur du Rabin Jsac Bar-Chichat né en Espagne, décédé à Alger en 1408 dans sa 82-me année.
המצבה הזאת נתחדשה ע"י קהלת היהודים באלג'יר לכבוד הרב ר' יצחק בר ששת שנולד בספרד ונפטר באלג'יר בשנת 1408 בשנת השמונים ושתים לחייו .

את המציאה הזאת פרסם קויפמאנן בהירחון לגראָמץ־פראנקל בשנת 1882 מעמוד 86 ולהלן ובשנת 1883 עמוד 192 , וגם בהספר Revue d. E. J. IV p. 319 f . הוא חשב את כתבת המצבה לאמתית ונכונה מבלי כל ספק , אך ר' יוסף סאמברי בשנת שע"ט מודיע (על פי כ"י בקלף) , כי הכתבת אשר על המצבה הזאת נקבעה כמאה שנה אחרי מות הריב"ש . הוא יאמר (Neubauer, Anecdota p. 129 a) : „ולא נהגו בו (בהריב"ש) כבוד במותו וגם לא נספד כהלכה , עד עת בא המגורשים מקשטיליה שנת 'מ'ז'ר'ה (רנ"ב) , וחקרו על מקום קבורתו ובנו אצלו ציון גדול במצבת שיש . . . וכתבו עליה הבתים שאזכור . . . הבתים שהיו כתובים על המצבה הראשונה הם אלו : בנפול מגדל , כבוד ידל , נועם יחדל , זוהר ירחק וכו'" . מיסד החרוזים האלה , האיש אשר לא נודע לנו ממקום אחר , ר' אבא מרי אבן כספי חי במחצית השניה למאה השלישית לאלף הששי . רק בזמן יותר מאוחר הוסיפו על המצבה חרוזים ובהם גם החרוז „ונהפך יין רקח לרעל כ'י' ל'ק'ח אלהים את יצחק" . ובכן אין ראיה ברורה מן המצבה כי כן הוא באמת פרט השנה שמת בה הריב"ש , אחרי כי הדברים האלה נוספו בכל אופן בימי דורות רבים אחרי מות הריב"ש . מלבד זה , לא רק אותיות המלות כ'י' ל'ק'ח' מנוקדות מלמעלה , כי גם אות ההא שבמלת אלהים ג"כ מנוקדת מלמעלה , ולפ"ז יש לחשוב גם אותה למנין השנה . וניכר כי גם גולי ספרד , אשר כמאה שנה אחר פטירת הריב"ש חקרו על מקום קבורתו , כמונו לא ידעו את שנת פטירתו , כי לולא זאת היו מציינים אותה על המצבה אשר הקימו לו .

לזה נוספו הדברים שהעיר עליהם בצדק הרב הגדול ר' יצחק בלאך , כי הריב"ש בכל אופן עוד היה חי בשנת קס"ט . התשובה בסימן קע"א ערוכה אל הרופא והחכם התלמודי ר' יהודה בן דוד או בניודאס בונדבין (לחכם מאישטרי בונגודיש בונדוי נר"ו) מעיר קאליר (Cagliari) על האי סרדיניה , וענין התשובה הוא ע"ד יהודי אחד שעבר על החרם והיה משחק בשחוק האישקקי או בשחוק אחר לעיני המלך , למרות הנדוי שנדה הרב הנ"ל את כל הנמשכים אחרי השחוק . המלך (מרטין) אשר בקר את האי סרדיניה ובמסבו נמצא הרופא בניודאס וכו' לא היו שם לפני שנת 1408 כ"א בסוף השנה הזאת , ובכן היתה זאת לא קודם שנת קס"ט . להעיר יש , שהתשובה הנ"ל נסמנת בפרשת בהעלותך ואם כן נכתבה בקיץ שנת קס"ט =1409 , ואי אפשר הדבר , כי מת הריב"ש בשנת קס"ח (ע' Revue des Et, etc. VIII p. 280 f.) [3] .

---

[1]) עיין על כל הפרטים האלה בדבר עיר מולדתו של הריב"ש בהכרס לר"א אטלאס במאמרו הנכבד „הירח והכוכבים" עמוד 5 שהרבה שם לפלפל בחכמה . שפ"ר .

[2]) על מדוכה זו כבר ישבו החכמים קויפמאנן , שזח"ה , הרב המחבר , בלאך (הרב באלגיר) ואטלאס (בהכרס במאמרו הנ"ל) לכן אחשוב למותר לברר כל דבריהם במקום הזה בענין הנוגע לפרט אחד בתולדות הריב"ש , שבלאו הכי אי אפשר לבררו כל ברכו . שפ"ר .

[3]) עיין ע"ז תשובת החכם קויפמאנן בהכרס לר"א אטלאס עמוד 25 . שפ"ר .

עוד פחות מזה יש לסמוך על הידיעה, כי שנות חיי הריב"ש הגיעו לשמנים ושתים; הידיעה הזאת אינה מסתייעת גם מהעדות המסופקת של המצבה, כי ר' יוסף סאמברי (אצל נייבייער Anecdota) לא יודיע דבר מזה, ושנות חיי הריב"ש נרשמו בזמן האחרון על יסוד ראיות שאינן ידועות לנו, וראיה מוכחת שהגיע הריב"ש לזקנה מופלגת אין בידינו. אם נמנה מספר שנותיו כשנות חברו רבי חסדאי קרשקש שחי שבעים שנה, הנה היה זקן כעשר שנים מהמומר שלמון בורגינזוס אשר שלח לו תשובתו לפני המירו את דתו [1]. כפרט קטן לפרטי תולדותיו של הריב"ש יש להעיר, כי בשנת רל"ד כבר לא היה נמצא בברצלונה. זה יוצא לנו ברור משאלתו ששאל בשנה הזאת את רבו הר"ן בברצלונה (שו"ת הריב"ש סימן שע"ב); לרבו הנ"ל בא בשאלה ימים מועטים אחרי שנתיישב בסרגוסה, שכן נאמר בתשובה (סי' שפ"ח) „כבר שלחתי לרבנו נסים תיכף בואי לסרקוסטה". בשנת רל"ח עוד נמצאהו בסרגוסה ומשם כתב מכתבו לרבי חסדאי בן שלמה לברכו על חסד ה' שהפליא לו להוציאו מתוך המהפכה במלחמת האנגליים עם הקשטיליים כנזכר למעלה (עמוד 406). גם יש לכותב תולדות החכם התלמודי הזה להשגיח על הערת ר' יוסף סאמברי, כי לסבה לא נדע שחרה לא היה אהוב ליהודי אלג'יר עד כי לא נהגו בו כבוד במותו ולא נספד כהלכה וכו', וכי גם לפני זה היתה מחלוקת עליו בעיר אחרת באפריקה הצפונית.

ציון ג.

הויכוח בטורטוזה, צירי קהלות ישראל בספרד שנקראו להויכוח הזה וספרי השטנה של יהושע הלורקי (גירונימי די סנטה פי)*).

לתולדות הויכוח בטורטוזה שארך זמן רב (כשנתים ימים) נמצא שלשה מקורים: הקיצור של המשא ומתן בלשון רומית (הנמצא בהביבליותיקה של בית המקלט הגדול בעסקוריאל הסמוך למדריד), המשא ומתן בתמונת „טופס הכתב ששלח החכם הגדול אבונשטרוק (Bonastrüc) לקהל גירונ"א שנת קי"ג" — הנמצא בשבט יהודה סימן מ'; והמקור השלישי (גם כן בעברית) הוא המשא ומתן בנוסחא שניה בכתב יד שבא לדפוס על ידי החכם שזח"ה בישורון לקאבאק בחלק העברי שנה ששית ובלי שם מיוחד להמאמר. המשא ומתן האחרון נכתב מאחד הצירים שלקח חבל בהויכוחים ומתחיל בהמלות „בשבעה ימים לחדש אייר באנו לפני האדון האפיפיור". והנה אף כי המקורים האלה נכתבו בזמן המאורע, אך מכלם עוד לא נחזה חזות כל פני המאורע הנכבד הזה; בהמקור בלשון רומית נמצאו רק עיקרי המעשים ולא פרטי הדברים ודברי חפץ הנטפלים להם והנכבדים גם הם לחקר התולדה. המקורים בלשון עברית מפורטים יותר ומוסרים לנו צייר המעשים בצבעיהם וצביונם, אך חסרים בסופם. אך בכ"ז, בידיעות רבות דברי המקור האחד מתאמתים בעדות יתר שני המקורים, דבר שלא קוינו לו על פי תכונת הראיות והעדים שהם משתי מערכות שונות (היהודים והנוצרים). אך בדבר שמות צירי ישראל שהוזמנו להויכוח מטעם האפיפיור נמצא סתירות גדולות וחלופי גירסאות, שדרוש לנו לברם עפ"י המקורים שנתפרסמו בימים האחרונים. בצוריטה מצינו איזה שמות החסרים אצל קאשטרו (Annales de Aragon III p. 108 ff), ואמדור די לוס ריאוס בספרו הגדול „קורות היהודים בספרד ופורטוגליה" הביא הערה נכבדה מאת גריבאל Garibal (בספרו „קורות העיר גירונה") ותוכנה הוא: „על פי הצעת האפיפיור, היה על ההגמון קסטיליאר בגירונה להזמין ארבעה יהודים מלומדים בני הקהלה הזאת ללכת להויכוח בטורטוזה. וביחוד את המלומד (הבקי) רבי בן־אשטרוק (principaliter eruditus in talibus) (באמדור II ע' 434 בהערה). ובמקום הזה נמצא בפרטי

---

[1]) עיין למעלה בפנים עמוד 83 והערתי בתשובתי על דברי הח' אטלאס בהכרם הנ"ל עמוד 19. שפ"ר.

*) את הליון הזה קלרתי בכמה מקומות בדקדוקי השמות ובפרטים בלתי נכבדים בתולאותיהם, שבהם נמצאו סתירות בין המקורים העברייס ובין הלועזיים. שפ"ר.

שמותיהם של הצירים מגירונה חמשה במקום ארבעה, אך אי אפשר לברר השמות מפני השבושים. ברור הדבר כי בן־אשתרוק הנזכר שם הוא המובא בשבט יהודה (סימן מ׳) „טופס הכתב ששלח החכם הגדול אבונשטרוק לקהל קודש גירונא וכו׳״, ואין להחליפו, כמו שעשה אמדור, עם אשתרוק לוי מעיר דורוקה (Doroca) אשר נדבר עליו עוד להלן. מהשואת שני המקורים העברים: כתב יד של שזח״ה בישורן (שנה ו׳ 42—55) ושבט יהודה נדע שמות צירי ישראל שנקראו להויכוח, והמה היו חשובי הרבנים מקהלות קטלוניה וארגוניה, וכן הוא אומר בנוסחת שזח״ה בישורן: „והיינו שם שלוחי הקהל מלכות ארגון וקטלונא במספר עד עשרים ושנים״; ובשבט יהודה הוא מונה רק ששה עשר ואלה שמותיהם לקהלותיהם: הר״ר זרחיה הלוי, השר דון ווידאל בן בנבנשת, מתתיהו היצהרי—מסרגוסה. הנשיא דון שמואל הלוי, משה בן מושא — מקלעת איוב (Calatajud). דון טודרוס (נ״א מרדכי) אלקושטנטין מקהלת וושקה (Huesca), דון יוסף בן ארדוט, דון מאיר אלחגיואה—שניהם מעיר אלקניץ (Alkaniz). דון אשתרוק הלוי מעיר דורוקה (Doroca). הרב ר׳ יוסף אלבו (בעל העקרים) ממונריאל (Monreal), דון יוסף הלוי, דון יום טוב קרקושה—מעיר מונצון (Monzon), אבו גנדה (נ״א גודה=יהודה) ממונטילבן (Montelban), דון יוסף אלבלג, החכם בונגואה, השר טודרוס בן יחייא—מעיר בילכיטה (Belchite). שמות הצירים מעיר גירונא לא נודעו לנו, כי אחרי המלה: מגירונא... נפסק הדבור בנוסחת שבט יהודה. ונראה הדבר, כי דון אבונשטרוק כותב המגלה בשבט יהודה, שערך דבריו „לקהל קדוש גירונא״, לא חשב לנחוץ לפרוט להם שמות הצירים ששלחו בני הקהלה הזאת בעצמם. מדעתנו (ממקום אחר), כי מגירונא נשלחו ארבעה צירים[1], הנה בהצטרפם אל שש עשרה הנזכרים למעלה ויצאו לנו — עשרים. בהמקור בלשון רומית רשום גם כן שם Rabi Moysen Abenabez מסרגוסה והוא בל״ס משה בן עבאסי שאליו ערך דאפירה את חרוזיו ומכתביו (המזכיר XIV עמוד 79) ונשמט שמו ברשימת שבט יהודה. יש לשער כי גם הקהלה הגדולה בסרגוסה (סרקוסטה) שלחה מקרבה ארבעה צירים, ואחדים משמותיהם נזכרים בהפרוטוקול בלשון רומית. בנסחת שזח״ה אשר בישורן נזכרים אך מעט מהשמות הנ״ל, אך ישנו שם שֵׁם חדש שלא נמצא בנוסחת ש״י והוא: שלמה מימון מקהל טורטושה, והוא מתאים להשם בהמקור בלשון רומית Salomon Judäus Rabi Aljamae Dortunensis (שזח״ה תקן טעותי במה שאמרתי שהכוונה על שלמה בונפיד) והוא גם השם Aben-Mime הנזכר בהמקורים בספרי הנוצרים. ובהצטרף אל העשרים את משה בן עבאסי ושלמה מימון מטורטושה, יצא לנו המספר עשרים ושנים כמו שנאמר בנוסחת שזח״ה בישורן.

דבר תימה הוא, כי מחבר אחד אשר שמו לא נזכר בין הצירים יאמר על עצמו כי גם הוא אחד מהם; אברהם בן חיים בן רימוך (כ״י ברשימת בודליאנה עמוד 66 סימן 326) יספר: „... מארץ מולדתי גרשוני היא ברצלונה המהוללה, אשר שם ילדי הורוני, ומפחד הגזרות והשמדות משם הוציאוני, ובמלכות ארגון במדינת ברבשתר הושיבוני, ואשב שם כשלשים והמש (?) שנים... (מלך) חדש נתחדשו גזרותיו.., ויביאני במאסר ולבית הועד קראוני, עם שאר החכמים וראשי הקהלות להתוכח עם האפיפיור ועם חכמיו הביאוני, ונהי שמה ימים רבים עד אשר במצרף הבחינה בחנוני, ובראותי כי רבים מגדולינו המירו כבודם.., עזבתי את ביתי... הוני וממוני בני ובנותי... ובעת ההיא גזרו עלינו להסיר ממנו חמדת תורתנו וכל ספרי תפלתנו ויתנום בבית אלהיהם ויחמסו תורתי לעיני ונשארתי דך ומך ודל...״. אין ספק כי הכותב מדבר בהויכוח שבטורטוזה, ולפי״ז יהיה אברהם בן רימוך העשרים והשלישי בהיהודים המתוכחים, דבר הדורש עוד בירור.

עוד תיוהא קחזינן בשמות הצירים. בפרשת דברי הויכוח נוסחת שבט יהודה נאמר: „והסכימו ביניהם מי יהיה ראש המדברים בפני האפיפיור ומי יתחיל נקרא (?) בלשונם ארינגא, והסכימו כלם שיתחיל דון וידאל (בן) בנבנשתי, מפני שהיה חכם בחכמות ויודע בטיב לשון לאטין״. ובאמת היה דון וידאל ראש המדברים והוא דרש דרשת הפתיחה והשיב על דברי השטנה והחרפה של יהושע הלורקי (שפתח בדברים: אם תמאנו ומריתם חרב תאכלו). בהמקורים בלשונות רומית וספרדית לא נזכר כלל שם וידאל,

---

[1]) שם הציר הרביעי מגירונא נקרא אשתרוק יוסף ובכתוב־רומא Jucef Struch Benet ואמדור יפתור: יוסף אשטרוק בן־עבד. בכל אופן קשה להסכים להשערתו, כי הוא אותו הציר, אשר מסבה לא נודעה נתגלר (לדברי אמדור עמוד 442 בהערה).

והחתיו נפגוש כמה פעמים אצל צורישה: רבי פֵּירריר, שלא נזכר כלל בעברית, לכן השערה קרובה הוא, כי בנבנשתי ופֵּירריר אחד הוא. הטענות והמענות שעברו בין יהושע הלורקי גירונימי ובין הרב פֵּירריר או וידאל הם כמעט דברים אחדים, כפי המפורש בהמקור הספרדי והעברי: בשני היסים השמיני והחמיש עשרה לחדש פֵּיברואר היה הרב פֵּיירריר (כדעת המקור הספרדי) או הרב וידאל (כפי גירסת שבט יהודה) ראש המדברים, ובכן אין להטיל ספק בדבר, כי שני השמות מתיחסים לאיש אחד, וגם נודע כי השם פֵּירריר היה מצוי בין יהודי ספרד. — אך השם הזה (וידאל) בכ"ז מעורר ספק למי יתייחס, כי היו אז שני חכמים שנקראו וידאל והאחד מהם בשם לוי „בן לביא". כי תרי וידאל או בידאל היו בדור ההוא בספרד, יוצא לנו ברור מדברי הדיוואן של המשורר ר' שלמה בונפיד (קאטאלאג בודליאנה סימן pièce=סימן 1984, 35, עמוד 673): „בראותי ביטים עברו המשוררים דון וידאל בן בנבנשת ז"ל ודון בידאל בן לביא הריצו שיריהם להחכם ר' שניאור", ובהקובץ הזה בהדיוואן של בנבנשתי נמצא גם מכתבו אל דון וידאל בן לביא. והשאלה מי משניהם היה ראש המדברים בהויכוח נכבדה מאד לחקר הקורות, יען כי עדות נאמנה תעיד, אשר האחד משניהם המיר אז דתו.

את פתרון השאלה הזאת הננו מוצאים גם כן בהכ"י היקר הדיוואן של ר' שלמה בונפיד (בקובץ רחמ"ם № 805 והבודל. 1984) ונושא עליו השם: „שירים ומליצות לרבי שלמה בן ראובן בונפיד מבני דורו של הריב"ש, אשר חבר בעת הויכוח בטורטושה". על העמוד הראשון נאמר: „בהיות בטורטושה בעת הויכוח היה שם רוח השיר כמים הנגרים, כי היו שם רוב המשוררים אשר במלכות עם יתר החכמים, ובכללם היה דון בידאל בן לביא, אשר עבר בין הגזרים, ולא עמד, וקדם פניו החכם אבונשטרוק דיסטישטרי בשירים יקרים, והוא השיבו ברוח נכון בדברים הדורים וגם אני... שלחתי לו זה השיר מדבר בלשון שירו צועק מרה על הטים הטרים ומעביר קול תלונה במחנה העברים". הדברים האלה אומרים בפירוש כי דון וידאל בן לביא המיר דתו, והכותב הנ"ל (ע' 673 נומר 44) מבאר דבריו יותר מפורש ויאמר: „ויהי כי ארכו היטים והחכם הכולל דון וידאל בן לביא, אשר בעונות העביר אדרת תפארתו מעלינו ועבר בין הגזרים, שכח אהבתי מחמת אנסו". במקום אחר מרמז הר"ר שלמה בונפיד, כי רבתה אז הבגידה בדת, ובהנ"ל (סימן 46) יאמר: „בראותי בעת הויכוח, כי היה שם רוח רבים ונכבדים להטיר, ונפלו אל הפחת שנים שלשה גרנרים בראש אמיר, ולחכם דון משה אבן עבאס ז"ל והרב אבונשתרוק דיסמאישטרי נר"ו עם יתר הרכנים לחלקו של האמיר (?), הפלגתי להלל חסדם בדרך השיר והזמר עם היות העת ההיא עת לבכות ולא את הזמיר". ובמקום אחר יאמר: „אחרי כן נפרץ הפרץ וגברה יד ההמרות ושלחתי זה השיר לנעלה קרובי נאשתרוק בונפיד כמתאבל על פרידת רבים ונכבדים משרי קהלותינו".

כה היתה אז עת צרה לישראל ורבו בוגדי בגד וכמו שיספר (למעלה עמוד הקודם) ר' אברהם בן רימוך: „רבים מגדולינו המירו דתם". שיר אחר מר"ש בונפיד נגד פירושי התורה בדרך הפילוסופיה ערוך ביחוד „נגד החכם אַן שאלתיאל גרסיאן, כי ידעתיו שלם בתורתו... והיא שנת ההמרה"[1]). אך מי משני דון וידאל המיר דתו ומי היה ראש המדברים לצירי הקהלות בספרד? התשובה על זה הננו מוצאים ברשימת כ"י אשר להביבליותיקה הווינית של קראַמפּ (ע' 164), כי אחד מהם נקרא בשמו העברי יוסף המכונה ווידאל בן השר ר' בנבנשת בן לביא... החכם אבא מרי שחר פני החכם הכולל ר' יהושע בן ווויש... לחבר מאמר קצר... וחבר המאמר בלשון הַעֲרַב הַעֲרֵב והצח.... ויצו עלי להעתיק המאמר ההוא הנזכר ללשוננו הקדוש.... וקראתי שם זה הספר גרם המעלות", ומאביו יודיע מחבר המאמר ההוא ר' יהושע בן ר' יוסף אבן ווויש או ביביש כדברים האלה לאמר: „אמר יהושע בן החכם הפילוסוף ר' יוסף בן ווויש המכונה אלרקי (צ"ל אללורקי), ידוע ומפורסם

---

[1]) כרגע המתבר מרבה לפלפל בהוכחות ולחיות מכ"י שונים בעיקור ספר היחס של משפחת בן-לביה המכונה דילה קאבאלליריה ותולדות החיטים שהיתה לסס גניעה בחיות לד של בני הדור הזה בספרד, ואני קלרתי, וגם בסימן כ' הייתי מוכרת לקלר. ש"ר.

במחוזנו וגם בקצות אקליטנו זה מעלת האדון הנכבד השלם רבי בנבנשת... בן המעלה הפילוסוף ר' שלמה בן לביא המכונה דילא קאבאלירייאה, שהוא עם היותו עמים ממשא מלך ושרים והנהגת הקהלות לא סר מקבוע עתים אל העיון בחכמת התורה ואל התבוננות בפילוסופיה...." הרי לפנינו, כי יוסף (שהוא דון ווידאל) היה בן בנבנשתי, ובנבנשתי זה היה בן שלמה בן לביא ומכונה גם דילא קאבאלירייאה, והוא אותו דון וידאל שבא בכתובים עם ר' יוסף אורה־בונה ור' חסדאי קרשקש. באגרתו לרבי מאיר אלגואדיץ הוא ממליץ על ר' יונה דים מאשטרי ובנו ר' שלמה ומעיד על השני, כי „לא שת לבו זה עשר שנים כי אם בתורת ה'... ראוי הוא שתשרה עליו רוח אבותיו הקדושים הם הם גופי הלכות הרמב"ן ז"ל והרב רבנו יונה".

ובזה הובר הדבר, מי היה דון וידאל שהמיר דתו, כי היה בן בנבנשתי בן־לביא בן שלמה[1] ששם כינויו של משפחתו היה גם כן דילא קאבאלירייאה. שלמה אבי בנבנשתי היה מתכנה בשם די לא קאבאלירייאה (קאט. בודליאנה סימן 216,4 עמוד 704). בספר הירוק שהוא ספר היוחסין למשפחות היהודים המומרים בספרד, שחבר הסופר והמוכיר לבית דין האינקוויזיציאה בסרגוסה אנסיאס (עיין למעלה עמוד 155 בהערה 1), ששם נמצא שלשלת דורות המומרים, נמצא, כי וידאל די לא קאבאלירייאה בן בינבינים די לא קאבאלירייאה מסרגוסה המיר דתו הוא ואשתו עמו. בינבינים או בכתיבת אנסיאס Bienvenis הוא בלי ספק בנבנשתי. ולזה המומר ווידאל שנקרא בנצרותו גונסאלו לא היו בנים, כי אם שתי בנות, הבכירה נשאת לאיש ציפרים די פאטירנואי, אבי משפחת אנוסים מפוארה, והצעירה נשאת לנסיך רואים. המשפחה קאבאלירייאה היתה גדולה בארגוניה וממנה היו אנשים מטרום המעלה. אחיו של בנבנשתי והוא דודו אחי אביו של המומר ווידאל היה בונפוס דילא קאבאלירייאה, והוא ואשתו לא אבו לראשונה להמיר דתם, אך אחרי כן קבלו גם הם את המבילה והוא נקרא בנצרותו דון פידרו, ולדברי אנסיאס היו לו שבעה אחים וכלם יצאו מן הכלל, ושכרם היה נכון להם בעולם הזה, כי נתנו על שכמם משרות גבוהות במלכה. והסבה כי בני משפחת מומרים זאת לא שנו שם משפחתם העברית, כאשר נהגו אז המומרים בספרד היא, כי יקרו להם זכרונות בית אבותם והיו משתבחים ביחוסם גם בצאתם מכלל ישראל. עוד מאה ומאתים שנה ויותר לפני זמן המאורעות שאנו עומדים בהם היו בני לביא חכמים ידועים רופאים בחצר המלוכה ונשואי פנים, ורבי אברהם בדרשי יזכיר את „בנבנשת לבן לוי ולביא" (חרב המתהפכת). ומזה יש להחליט שלהמומר דון וידאל בן בנבנשת היו שמות לוי: בן־לביא וקאבאריליאה, ודון וידאל בן בנבנשתי ראש המדברים בהויכוח הוא אותו שעמד ביהדותו[2], וזה הוא הדבר אשר חתרנו לברר ולהוכיח.

ב.

עוד דברים אחדים עלינו לברר בתולדות הויכוח הגדול בטורטוזה. המומר יהושע הלורקי או גירונימי די שנשה פי חבר שני ספרי שטנה: האחד „מאמר נגד היהודים הבוגדים (הפושעים)" (Tractatus contra perfidiam Judaeorum) והשני „נגד התלמוד". שני המאמרים קשורים בדברי הויכוחים בטורטוזה. אולם דרוש לברר מתי נכתבו ספרי השטנה לפני הויכוח או לאחריו. לדברי רודריגיץ די קאשטרו, לא היו שיכים שני הספרים להויכוח, כי נתחברו אחריו בשנת 1414=קע"ה (שנה אחת אחרי הויכוחים). אך מעות היא בידו, והפרוטוקולים יוצא ברור, כי הספר „נגד היהודים הבוגדים" נתחבר כחצי שנה לפני הויכוח בחדש אויגוסט 1412 (הויכוח, כאשר הודענו, החל ביום השביעי לחדש פיברואר 1413); כן יאמר מפורש גירונימי בעצמו, כי על פי פקודת האפיפיור בינידיקט

---

[1]) זה כתוב שלמה בן לביא בכתב המתרגם ספר תמוכ רמה לר"ח בן דאוד מערבית לעברית, כי בכתיבת כ"י הבודליאנה סימן 1227 נמצא כתוב: „העתקתיה מלשון ערב אל עברית אני שלמה בן לביא". פרט הכתוב הלז"ת אינו בשת התרגום, כי אם בשת הסעתקה מכתב לכתב.

[2]) המחבר מוסיף לכבד סדרי היוחסין של משפחת בן לביא, אך הדבר הזה אינו נוגע כל כך ואינו נוגע לעצם עניננו — לכן השמטתי כל הפלפול. ס"ר.

הי"ג כלה לכתוב את המאמר הזה בחדש אויגוסט 1412 . אם גם לא נאמין להידיעה שנמצאה בכתבת להמאמר הזה , כי האפיפיור בינידיקט הי"ג הציע לפני המלוכד גירונימי בחדש אויגוסט 1412 לחבר המאמר הזה והסכים עליו , כי הדברים האלה הם הוספה ממעתיק בזמן מאוחר , הנה יהושע הלורקי בעצמו בספרו נגד התלמוד אומר , כי חבר ספרו הראשון בחדש אויגוסט העבר , ואם היה אותו חדש אויגוסט לאחר הויכוח ולא לפניו , הנה נתחבר בשנת 1415 , דבר הבטל מאליו , אחרי כי פקודת האפיפיור נגד התלמוד (תוצאות ספר השטנה השני) היה ביום 11 מאי 1415 . לחזק הדבר יש להעיר , כי חבורו נגד בגד היהודים נתחבר לפני הויכוח הם דבריו שהובאו בהפרוטוקול , ששם (ביום 7 פֵּיברואר 1413) כבר יזכיר את ספרו זה שחבר באויגוסט העבר . בהספר הזה השני הוא כולל בקיצור תוכן עניני ספרו הראשון וגם מונה מספר עשרים וארבעה האותות , אשר על פיהם נוכל להכיר את הטשיח האמתי . הנה כן הוברר הדבר , כי ספר שטנה הראשון נכתב באויגוסט 1412 . והשני (נגד התלמוד) גם כן באויגוסט 1413 , ושני הספרים שיכים להויכוח הגדול ושניהם נתחברו על פי פקודת האפיפיור בינידיקט הי"ג כתכנית עניני הויכוח ושניהם עשויים בכוונה להטות לב היהודים להדת השלטת באופנים שונים : להוכיח כי משיח כבר בא , ולגלות טומי התלמוד ולבקרו בבקרת זעומה . וכואת היתה תהלוכת הויכוח גם כן , לראשונה חפצו להוכיח לצירי ישראל כי הברית החדשה מתאמתת מספרי התלמודים והמדרשים , ואחרי כן שבו ויחדשו עילות על התלמוד ותצא עליו גזרת החרם .

נגד ספר שטנה הראשון ערך תשובות דון וידאל בן לביא לדעת די רוסטי עם וואלף . נכ"י שהואיל החכם ר' אברהם עפשטין לכבדנו בו נמצאו הדברים האלה בהקדמה : „פיקורי יהושע הלורקי בשנותו טעמו לפני האפיפיור הירחי (de Luna) ונקרא שמו מאסטרו גירונימו דסנטה־פֵּי ומימנו : „מנדף" , ותשובתו בצדו השיב עליהם אחד מחכמי המחקר ... קרא שם הספר קדש הקדשים" . ובחתימת הספר נמצאו הדברים האלה : „נשלמו פיקורי יהושע הלורקי בשנותו .... בטורטוסה אשר בארגון שנת אלף ותי"ב (למספרם) היא שנת קע"ג לפרט האלף הששי ליצירה הקדיש קרואיו להתוכח עליהם (עמהם) כל חכמי המחוז במצות דון פֵּיראנדו מלך ארגון בימים ההם .... גם נשלמו התשובות השיב עליהם אחד מן החכמים .... וקרא שם התשובות קדש הקדשים . וכשמו כן הוא" . ומחבר כ"י זה לא נקרא בשמו .

כבר הזכרנו פעמים רבות . כי זה האיש גירונימו די סנטה פֵּי נקרא ביהדותו יהושע הלורקי , לאמר בן העיר Lorca אשר במדינת מורסיא בספרד בקרבת מדינת גראנדה , שהיתה אז עוד החת ממשלת הערביים . בעיר הזאת ישבו בני משפחתו , אך הוא בעצמו ישב בעיר אַלַאניז (Alañiz) בארגוניה . מיהושע הלורקי נמצא מכתב גדול ערוך ברוח התנגדות להדת השלטת אל שלמון בורגינזוס . שם המכתב הוא : „נוסח כתב שלחו הרב ר' יהושע אלורקי ז"ל לדון שלמון הלוי (מאישטרי פאבלו) והוא מאשימו על שהמיר דתו דת ישראל" (יצא לאור בהקובץ דברי חכמים מאת ר' אליעזר אשכנזי איש תונים) . קרובה היא ההשערה , כי שניהם אינם אלא איש אחד , כי בנוסחא של הכ"י מקאלינער בהביבליותיקה בליידען (קאטאלאג עמוד 354) נמצאו הדברים : „אחר שהמיר (פאבלו) וגם הוא (יהושע) המיר באחרונה" , לכן מסכימים הביבליוגרפים , כי מחבר מכתב ההתנגדות להדת השלטת וגירונימו המתוכח עם צירי ישראל הוא איש אחד , אך דעת מצאתו הצעיר (בן בכורו של שד"ל) הוא , כי הם שנים , והנזכר בספר „דברי חכמים" הנ"ל שהוכיח את שלמון בורגינזוס עמד ביהדותו והוא מחבר הספר „גרם המעלות" בהכמת הרפואה , ונקרא גם כן ר' יהושע בן יוסף אבן־ביבש הלורקי וישב באַלאניץ (עיין אוצר נחמד מחברת שניה מעמוד 14) . באמת קשה להאמין כי האיש אשר בחצי ימיו היה מתנגד גדול לתורת הכנסיה הקתולית , ומוכיח בתוכחה נמרצה את הרב שהיה להגמון , ישוב יעשה גם הוא כמעשהו , ועל כן ישנן ידים להשערת שד"ל הצעיר , כי תרי יהושע הלורקי היו ; אך עדותו של בעל הכתבת הנזכרת נאמנה יותר לנו , ועליונו להכריע כי בעל המכתב בתוכחה הוא אותו יהושע הלורקי שהמיר דתו והיה מיצרי ישראל .

ציון ד.

דון אברהם בנבנשתי (הראשון) ובני דורו.

א.

דון אברהם בנבנשתי

מימי הרדיפות וההרגות בספרד בשנת ה' קנ"א, וביחוד משנות השמד או „עת ההמרה" בעטיו של הנזיר וויסינטי פֿירריר, נתמעטו יותר ויותר היהודים התקיפים בחצר המלוכה. מצד אחד התגברה שנאתם של בני העם והכהנים ובחירי האצילים אל היהודים וכלם פה אחד דרשו בחזקה לבלי תת להיהודים משרות כבודות במדינה, ומצד אחר רבו אז היהודים המומרים, והמה הסיגו גבול אחיהם שעמדו באמונתם, ובכח תורתם החדשה הצליחו לרשת מקום אחיהם. אך המלכים בספרד הדרומית עוד היו זקוקים להיהודים, ובעלי הכשרון בהם היו מתמנים לשאת משמרת עבודה בהנהגת האוצרות. רבי אברהם זכות בעל היוחסין מודיע: „אז (בימי רבי יוסף בן שם טוב) חזרה העטרה ליושנה ונתמנה הרב החסיד השלם בכל דון אברהם בן בנשת (מקשטיליה)[1] שנת קצ"ב, והוא החזיק התורה ולומדיה והסיר הרבה שמדות בממונו. ובנו היה ר' יוסף בן־בנבנשת ובני בניו בזמננו זה עשירים גדולים ופזרו ממונם לחזק הישיבות.... ובזה הזמן החזיקו תורה דון וידאל בן בנבנשת ורבי אברהם אחיו, שביום המילה של זה אברהם בן־בנשת (ביוחסין של שולם נוספו המלות: והיה זה בשנת קצ"ג) חסיד גדול דרש עליו רבי יוסף אלבו ז"ל במבצר עיר שוריא.... והנושא היה: מילדי העברים זה". באשר כי מעטות הן הידיעות לתולדות בנבנשתי נושא המשרה בממלכת קשטיליה הנני מביא בזה את הידיעות המפוזרות במקורים שונים.

רבי חיים אבן מוסה, מחבר הספר הויכוחי והסנגורי „מגן ורומח", במכתבו אל בנו, כשהוא דורש בגנות הדרשנים־המתפלספים, המפרשים את מקראות כתבי הקדש בדרך רחוק מן הפשט, בחפצם להכניס בם כוונות הפילוסופים—הדרשנים שרבו אז בספרד—יספר: „עוד כי ראיתי תלמידים חולקים זה על זה בדרשותיהם מדברים בדברים חיצונים, כמו שקרה בפני הרב הנכבד דון אברהם באן בנשת זצ"ל שדרשו לפניו בענין הזה שני תלמידים חכמים בחורים על דרך הצורה עד שקם הרב וחרף ונדף מחלוקתם". בימי המלך יואן השני הגיע דון אברהם בנבנשתי לתקיפות גדולה, כי המלך הזה היה איש אין־אונים וכל עניני הממלכה וגם עניני ביתו עזב בידי אוהבו היושב ראשונה במלכותו אַלברו די לונה, וזה האחרון היה בן בריתו של דון אברהם בנבנשתי. ומזה יצא לנו, כי הדבר שנהו אז היהודים בספרד ומעמדם המדיני הוטב ברב או במעט, היה בפעולת דון אברהם בנבנשתי ותעצומות פעולתו. הסופר הספרדי המספר דברי ימי ישראל בספרד החכם Amador d. l. Rios מודיע על אדות הדבר הזה (III p. 22) לאמר: המלך יואן השני היה רפה ידים, ובראותו כי שאריו בני בית המלוכה (האינפֿנטים) בארגוניה לטשו עיניהם גם על ממלכת קשטיליה, וירבו לחמוס מזמות להדפהו משאתו, וישם המלך מבטחו בשלשת השרים: דון יואן פֿורטאדו, דון אלברו די לונה ודון אברהם בנבנשתי (Benveniste), אחד מבעלי ההון המעטים היודעים בטיב כלכלת המדינה. האינפֿנטים בני בית המלוכה, אשר התקשרו נגד המלך הצדיקו מעשיהם, כי הממלכה נמצאת בידי דון אברהם ופורטאדו די מינדוזה (בהנ"ל ע' 23). המלך או, יותר נכון, משנהו אַלברו די לונה, מנה

---

[1]) שם שתי המשפחות (שבקשטיליה ושבארגוניה, לאמר בסרגוסה) נכתב: „בנבנשת", וההבדל שיאמר לעשות כרמולי בין: „בנבנשת" וכין „בנבנשתי" איננו עולה יפה, הראשון הוא רק קצור־השם מן בנבנשתי. המבטא הנכון לשם המשפחה הזאת נדע מספר התרופות (המאות Centuria חלק ד' 5 Curatio) להרופא היהודי אמאטוס לוזיטנוס. הוא יכתוב את השם במלותו Benivinisti. בספר הירוק (עיין למעלה בפניס ע' 155 ובציון ג' ע' 413) נכתב שם המשפחה הזאת Bienvenit או Bienvenis שאינו נכון והכתיבה הנכונה היא Bienvenist=בנבנשת והוא קצור מן Benvenisti. גירסת אמדור היא Benveniste.

את דון אברהם בנבנשתי להרב הכולל או „הרב בחצד המלוכה" בקשטיליה, התמנות שלא זכה בה איש מיום מותו של הרב אלגואדיק. דבר הלמד מעצמו הוא, כי תקנות הקהלות בקשטיליה, שנקבעו בסוד קריאי הקהלות לבני ישראל בחצר המלך בוואלאדוליד (עיין למעלה בפנים עמוד 147) נעשו בהשגחת דון אברהם בנבנשתי ובעזרתו, אף כי בההקדמה להתקנות יקרא המעורר להפעולה הזאת רק דון אברהם סתם (השר הנכבד רב דון אברהם). בהמשך הדברים נאמר שם (קאפ. ב'): התקנות והזכיות האלה באו לנו מהזקן הרב דון אברהם. שם (קאפ. ג') נמצא כתוב שנמסר לו כתב יפוי כח שיהיה השופט העליון או ראש בתי הדינים לבני ישראל בריני נפשות ובדיני ממונות. בסוף ספר התקנות נאמר: „תקנה זו נתקנה בכח הנתון לרב הנכבד דון אברהם". ונראה בעיני כי רבי אברהם בנבנשתי זה הוא אותו רבי אברהם הזקן, שבעל שבט יהודה יספר ע"ד שיחתו עם מלך קשטיליה בשני מקומות, וזה לשונו להתחיל בהשיחה השניה (שבט יהודה סימן ס"ו ע' 115).

שם נאמר: המלך אלפונשו מספרד (קשטיליה) חלם חלום בשנה השלישית למלכו וחכמיו ומשנהו דון פידרו „והחכם הגדול טומאש" לא ידעו פתרונו... „או צוה למשרתיו ויביאו לפניו את בנבנשתי הזקן" ויבקשהו לפתור לו חלומו, היהודי לא מלא אחרי דבר המלך ויושתמש מפתרון החלום, באמרו, כי בגלות אבדה חכמה מישראל. בטרוצת הדברים הוכיח המלך את הזקן בנבנשתי ויאמר לו: „תמה אני טכם (עליכם) היהודים, אם בגלות אבדה חכמתכם, למה לא אבדה נאותכם... ותלבשו בגדי בני תורין ואתם משעבדים, ואין הגאוה מצויה אלא בפחותים". — על זה ישיב היהודי: „הראית מלכנו, אני עבדך וכל עסק קשטיליה בידי אם לבשתי משי?". בהמשך השיחות והויכוחים יסופר גם ע"ד דון יוסף הנשיא, שהוא יוצא ובא בחצר המלך. והנה בכתבי הארכיון מן ימי המלך יואן השני על דבר חכירת המכס מהסחורות המובאות אל חופי הים מהשנים 1427, 1430 נמצא כי המוכסן או החוכר הראשי היה אז Don Joseph Nassi (אצל אֶמדור ד. ל. ר. III מעמוד 574 ולהלן). יש לשער כי החוכר הזה הוא דון יוסף הנשיא הנזכר בשבט יהודה (ובכן היה בן דורו של רבי אברהם בנבנשתי הזקן בימי המלך דון יואן השני). אך יש לברר פרטי השיחה הזאת ולהעמידם על האמת. השיחה הזאת (ככל השיחות אשר בשבט יהודה), אף כי נראה כאלו נעתקה על הספר מפי המדברים, קשה להחליט כי כל דבריה אמת — ויותר נראה, כי יסודה הוא מעשה שהיה, והאמת והדמיון משתמשים בה בערבוביא. קודם כל אי אפשר, שהשיחה מצאה מקום בימי אחד המלכים בשם אלפונזו, לא בימי אלפונזו העשירי החכם ולא בימי אלפונזו הפקח האחד עשר, האחרון במלכי קשטיליא אשר נקרא בשם זה; כי בן המלך (האינפנט) בן י"ח שנה בתוך יתר דבריו מספר: „כבר נמצא בזמן המלך דון פידרו איש נוצרי שהטיל חלת הקדש בטקום טמא — כדי להאשים את היהודים" וידוע כי דון פידרו היה בנו של אלפונזו הי"א והאחרון. גם אם נניח, כי הכוונה היא על דון פידרו מלך ארגוניה הרביעי (מת בשנת 1387), הנה אי אפשר שבן המלך אלפונזו יספר לאביו בקרה שקרה בימי דון פידרו שטלך בזמן מאוחר. הנה כן זמן המאורע הוא אחרי מלכות שני המלכים בשם דון פידרו בארגוניה ובקשטיליה, והוא במאה הט"ו למספרם. גם בהמשך השיחה נאמר: „הי"ד פורטוגל להנהיג על הים" ונודע הדבר, כי הפורטוגיזים החלו להפליג בים אוקינוס והתיכון במאה הט"ו בימי האינפנט דון אינריקו (בשנת 1418), ועד אז היו נוסעים בספינותיהם ככל העמים רק בקרבת החופים. גם בשיחת המלך עם בנבנשתי הזקן, נזכר ע"ד אנוסים, ואנוסים לא היו בספרד עד שנת השמד 1391=ח' קנ"א, כארבעים שנה אחרי מות אלפונזו האחרון. הנה כן הובר הדבר, כי לא היו המעשים האלה בימי המאה הי"ג או הי"ד למספרם בימי אחד האלפונזים. ומאחר שבהספור נמצאו גם דברי אמת כהוויתם, הנה נקרו הדברים רק בימי המלך יואן השני או בימי אינריקו הרביעי. מזה יוצא כי שני היהודים החשובים בחצר המלך שנזכרו בהשיחה: „בנבנשתי הזקן ויוסף הנשיא" חיו בזמן ההוא, ובנבנשתי הוא רבי אברהם בנבנשתי. גם הדבר שיספר המלך בענות היהודים, כי „יבקשו להחנשא בטלבושי כבוד", היא האשמה שהאשים בה את היהודים בימי המאה החמש עשרה אינריקו הרביעי, שהיה בכלל שונא ההתהדרות בטלבושים ואוהב את הפשיטות, והוציא חק נגד ההתקשטות בטשי ורקמה ובתכשיטים ואבנים טובות (Lafuente, historia general de Espana IV p. 56 f.). גם הטוכיח רבי שלטה אלעמי יספר (באגרת המוסר עמוד 23), כי אז גזרו על ההתקשטות וכה יאמר: „בשנת ה' קנ"א נשמדו כמה קהלות קטנות עם גדולות, ואחרי כן בשתים עשרה שנה (1412) הנשארים בקשטיליה היו למשל ולשנינה.... ויגזרו עליהם שנוי הטלבושים.... וימנעו מהם המסחר והאומניות...." . בתקנות וואלאדוליד לקהלות קשטיליה שנקבעו אז, הפרשה החמישית מוקדשת כלה

לנדרים וסייגים נגד ההתהדרות והמותרות בבגדים, לבל ילבשו הגברים במטוה משי וצמר יקרים והנשים לא תצאנה בעדי עדיים.

מזה יוצא, כי השיחה בשבט יהודה (סימן ח') שהיתה „בשנת הד' למלך הגדול אלפונזו"[1] היתה גם כן בימי המאה החמש עשרה. בפרק הזה יסופר ע"ד עלילת דם בעיר איסיגא (Ecija), ושלשה יהודים חשובים ושמם דון אברהם בנבנשתי ודון יוסף הנשיא והר"ר שמואל בן שושן הלכו לחצר המלך להשתדל בדבר, הנה כן באו אותם היהודים החשובים הנזכרים בהמאורע המסופר בש"י סימן ס"ז. המלך מוכיח את צירי היהודים ואומר: „אם אתם עבדים וגולים למה תלבשו בגדי השרים להטיל קנאה ושנאה? ואני צויתי במלכותי שלא תלבשו משי" וישיבו היהודים כי האנשים שומרים מצותו ועל הנשים אינה חלה, ובאמת נדע כי יואן השני בסעיף 15 להחקים שהוציא נגד היהודים והערבים־המוירים אוסר רק על האנשים לשאת בגדים שיעלו מחירם ליותר משלשים מרוידיות, אך על הנשים גזר רק כי לא תשאנה מעילים ארוכים (Alfonso de Spina, Lindo p. 199 f.). אז אמר המלך: „אתם הולכים כחמור הפחמי ונשותיכם יוצאות כפרד האפיפיור", על זה השיבו הצירים: רבי אברהם בנבנשתי, דון יוסף הנשיא והשלישי, אותה התשובה בעצמה שהשיב ר' אברהם הזקן הנזכר בסימן ס"ז לאמר: „על לבוש המשי מיום שהוכרז לא ימצא איש ממנו שעבר מאמרו ואנו שלוחי עמך והעשירים שבעמנו.... והננו בבגדים שחורים מהנמכרים בזול". גם הגזרה נגד הרבית הנזכרת בשיחה זו מורה לדעת כי הדברים מתייחסים אל המאה החמש עשרה למספרם. גם בהשיחה הזאת משתמשים האמת והמשל בערבוביא; אך בכל זאת יש בה דברי אמת יותר מאשר בהשיחה שבסימן ס"ז. המעמד המתואר בהפרק הזה מתיישב ביותר לימי מלכות יואן השני. אברהם בנבנשתי ויוסף הנשיא היו יוצאים ונכנסים בחצר המלוכה, ובדבר השני יספר בעל שבט יהודה: „והסכימו שידבר החשוב דון יוסף הנשיא, כי חכם היה בחכמות וידע בטיב הלשונות".

מבנו של דון אברהם בנבנשתי דון יוסף, שחי בימי המלך אינריקו הרביעי, לא נדע דבר וכמו כן מנכדו דון וידאל בנבנשתי. יותר ממנו נדע מבנו השני של דון יוסף רבי אברהם בנבנשתי השני. רבי יעקב בן חביב בעל ספר עין יעקב, שגלה לראשונה מספרד ואחרי כן מפורטוגליה, ומשם יצא לשאלוניקי בתוגרמה, יספר בהקדמתו לספר הנ"ל: „ויביאני ה' אל המקום הזה (שאלוניקי) ומצאתי רבוי הספרים האלה בבאי אל החכם השלם ונעלה דון יהודה בן השר הנשיא החסיד דון אברהם בן באן־בנשת ז"ל אשר בחצרות המלכים ובטירותם נתגדל".

בההוצאות הקודמות טעיתי בהביאי בקשר ויחס להנ"ל את אברהם סיניור, האיש אשר גמר דבר החתונה של פירנאנדו הארגוני (הקתולי) עם איזבל מלכת קשטיליה, ובגלל זאת היה אהוב וחשוב בחצר המלך והמלכה וימנוהו גם לרב הכולל על כל קהלות ישראל בספרד, וגם עסק בפדיון השבויים במאלאגה (עיין למעלה עמוד 260 ועמוד 318); אין להחליף אותו בדון אברהם בנבנשתי והוא צעיר ממנו. וזה האיש אברהם סיניור התנצר בעת הגרוש (למעלה עמוד 360), כאשר יספר בפרוטרוט רבי אליהו קאפסאלי (פרשה ס"ז עמוד 73), והכרוניקה מוואלאדוליד מקיימת את הידיעה הזאת (ועיין קאיזערלינג, געשיכטע דער יודען אין פורטוגאל). אבי משפחת סיניור היה יליד ארגוניה ודון אברהם בנבנשתי היה איש קשטיליה.

ב

יוסף בן שם טוב אבן שם טוב.

זה האיש דון יוסף נשיא (Cortesano), אשר בעל שבט יהודה מעיד עליו, כי „היה חכם בחכמות וידע בטיב הלשונות", והיה חברו של דון אברהם בנבנשתי, נראה, כי הוא החכם התורני,

[1] כן הוא בש"י הוצאת וויענער ובעלם הספר של המחבר נאמר בטעות „אים דריטטען יאהרע". שפ"ר.

הבקי בפילוסופיה רבי יוסף אבן שם טוב, בן המקובל החסיד הקנאי רבי שם טוב בעל ספר האמונות. (כל ספרי רבי יוסף אבן שם טוב מנוים אצל מונק בספרו Mélanges מעמוד 508 ולהלן ובערש אונד גרובער Sectio II T. 31 s. v. מלבד האחד שלא נודע מיבו, ועיין למעלה עמוד 180); במקום הזה נביא רק ידיעות אחדות לתולדתו. רבי יוסף אבן שם טוב כבר עמד על משמרת עבודתו בחצר המלך לפני יואן השני. בחתימת העתקתו ספר בטול העקרים לר' חסדאי בן קרשקש יאמר: „וכבר מצאתי לרב הזה (רבי חסדאי קרשקש) מאמר אחד בראיות נכוחות עשה לקיים סברתם בלשון ארצי (ספרדית) והייתי עצל בהעתקתו להמצא מונעים רבים באומתנו, כמו שזכרתי בהקדמתי לפירוש אגרת אפ"ד (פרופיאט דוראן) עם היותי טרוד בעת הזאת בענינים אחרים מעבודת המלכים האלה... ועשיתי זאת פה העיר אלקלעא די פינאריש (Alcala de Henares) בעשור אחרון לחדש אב משנת מאתים ואחת עשרה לאלף הששי", ובכן כמה שנים לפני שנת רי"א כבר „היה טרוד בענינים אחרים בעבודת המלכים" ויושב בחצר המלוכה. בספרו „עין הקורא" הנמצא בכ"י אצל החכם האלבערשטאמם מודיע ר' יוסף אבן שם טוב, כי בשנת רי"ב שלח אותו הפרינץ מאשטרואיה דון אינריקו לשיגוביה להשקיט הפרעות אשר עשו הנוצרים ביהודים בימי חג הפסח וכה יספר: „ויהי בשתים עשרה שנה על המשת אלפים ומאתים לחדוש העולם כשבא הפרינסיפי (?) דון אינריק י"א בערי אנדלוס בחדש ניסן שלחו אליו קהל שיגוביא שני אנשים עברים מנכבדיהם על אדות האומה (?) אשר קמה עליהם להתעולל עלילות ברשע יום תחית משיחם לשלול שלל ולבוז בז והוא צוה אותי ללכת אל העיר ואגרות נתן לי אל שר העיר ומנהיגיה, ואל הקהל שטר אמנה לנחם אותם ולדבר על לבם. ואני באתי אל העיר ערב שבת עיף ויגע טרוב הדרך גם כי יחם לבבי ועמדתי מרעיד, ואריבה את החורים ואת נדולי העיר, על אשר לא שלחו יד במבקשי רעתם, ויהי ממחרת באשמורת הבקר נתקבצו כל הקהל בבית הכנסת הנדולה, ואחרי קריאת התורה אקומה ואפתחה במשל פי וכן אמרתי: הכל צפוי והרשות נתונה וכו'...."

והפרינץ האשטרויאי — יורש העצר בקשטיליה, שמר את הברית והחסד לרבי יוסף אבן שם טוב גם בשבתו על כסא המלוכה בשם אינריקו הרביעי ויתן על שכמו משרה כבודה בממלכה. ורבי יוסף היה מתוכה בעניני דת ופילוסופיה לפני המלך ורבי המלוכה, כאשר יספר בהקדמתו לפירוש ספר המדות לניקומכוס שחבר בשיגוביה במשך מאה ימים ונגמר ביום ראש חדש ניסן שנת רס"ו (אצל מונק בהנ"ל).

רבי יוסף בן שם טוב נשא משרה בחצר מלך קשטיליה אף כי לא נודע תכונת המשרה הזאת — הוא היה חשוב מאד אצלו והתוכח בפני המלך והשרים בעניני הפילוסופיה, כאשר יספר זאת בהקדמתו לספר המדות. גם בהקדמתו לפירושו על אגרת הויכוח „אל תהי כאבותיך" להאפודי יספר: „ואם יגזור ה' עלי החיים ויחלק לי מן הפנאי... אסדר על כל דבר ויכוח מסודר בין אנשים... וקצת ויכוחים שעשיתי עם חכמי האומות ומדבריהם.... אשר השיבו לי ואשר חשב להתיר חכם מחכמיהם טומאש וכל אחד ואחד מהם".

השם טומאש יזכיר לנו את הנוצרי החכם, הנמצא בספר שבט יהודה, כעומד תמיד לפני מלך קשטיליה ונושא ונותן עמו בדבר „שאלת היהודים"; הוא אוהב היהודים ושונא גדול להיהדות (בסימן ז': „עם טומאש החכם המהודר" ובסימן ס"ז: „החכם הגדול טומאש)". ומזה היינו יכולים להוציא, כי המלך אשר הרבה שיחה עם „החכם טומאש" בדבר היהודים היה בימי ר' יוסף אבן שם טוב. אך ההשערה הזאת נסתרת מנוסחת כ"י של ספר המדות הנ"ל (בהביבליותיקה של בית מדרש לרבנים בברעסלוי) ששם נאמר: „חכם מחכמיהם שאן טומאש", והקדוש טומאש אינו אלא טומאש מאקוינא הפילוסוף הסכולאסטי הנודע שהרבה גם כן להשיב על תורת היהדות, וכוונת דברי הר"י אבן שם טוב היא: כי ערך תשובותיו גם נגד טומאש מאקוינא. לערך שנת ר"א מצאו את רבי יוסף אבן שם טוב צרות ותלאות אשר לא נדע שחרן (בהקדמתו לפירושו על מגלות איכה, כ"י די רוסטי); גם בספרו „עין הקורא" קובץ דרשות שחבר בשנת רס"ו יספר, כי סבל מלטולים ונדודים: „ובהיותי נע ונד בארץ באו אלי אנשים בכל שבת לשמוע דרשותי". בכ"י אחד מהספר הזה בבודליאנה מצא נייבויער, כי היה המחבר עֲוֵר ודרשותיו אלה היה קורא ואיש אחר כתבם על ספר (רשימת כתב יד נומר 2052,2).

אך מעשים ידעו כי מת רבי יוסף אבן שם טוב על קדוש השם. בעל השמועה הראשון המוסר לנו את הידיעה הזאת הוא ר' יצחק אלחכים שהוציא לאור הספר אור החיים להחסיד ר' יוסף יעבץ; בחתימת הספר הזה נמצאו אלה הדברים: „ובאלה הדברים מצאתי שכתב החכם רבי

יוסף בן שם טוב ז"ל, המקום ינקום נקמתו, בחבורו וכו'"; בהדבור: „המקום ינקום נקמתו" משתמשים דק בזכרון איש שמת על קדוש השם.

ג.

רבי חיים אבן מוסה.

שם החכם הסופר הזה נודע רק מעט. כפי הנודע בימינו, ישנם ממנו שלשה ספרים: א) „מגן ורומח", ספר ויכוחי בתשובה על מענות הכופר המלומד ניקולוס די לירה בכ"י (עיין די"י חלק ה' בציון י"ג); ב) העתקה לעברית ספר בחכמת הרפואה מאת החכם הערבי אבן־אלנאזר (כ"י די רוססי נומר 339); ג) ספר שלא נודע עוד להביבליוגרפים והוא כ"י בהביבליותיקה בביהמ"ד לרבנים ומורים בברעסלוי (2, XXVI №) והוא מצורף להספר מגן ורומח, תוכנו: אגרת ערוכה לבנו המשכיל הר"ר יהודה בתשובה לדרשן אחד שהטיל ספקות באמונת ביאת המשיח כמו שיתבאר להלן. מהעתקת ספר הרפואה לאלנאזר נדע כי היה ר' חיים אבן מוסה רופא. מספרו הויכוחי „מגן ורומח", שנתחבר בשנת ה' רט"ז (בדף ל"ג ע"ב בהספר הנ"ל יאמר: גם עד היום לא עבר משנות הנוצרים, כי אם אלף תנ"ו שנה), הוא מעיד על עצמו שכבר התהלך בימי ארבעים שנה בחצרות מלכים ושרים, והשניה על דרכי חייהם ופרעות המיסר ביניהם, ומשיב על מענות ניקולוס די לירה על ספורי כתבי הקדש כי הם נגד המוסר, ודבריו נכבדו לחקר הליכות החיים בדור ההוא, ואלה קצות דבריו (דף ל"ז עמוד א'): „והביא (ניקולוס) מדברי הנביאים כל הרעות שעשו אבותינו ולא הביא מה שהם עושים. ומי יתן אפוא ויכתבון ענייניהם: והנה אכתוב אחת: איש אחד זנה עם אשה וצוה לבעלה שיתן רסן סום בפיו.... ויאיר לו בשתי נרות.... ואני ראיתיו.... ולא אוכל לספר העבירות אשר ראיתי בקרבם בט' השנים שהלכתי בחצרות מלכים ושרים. עליהם אני אומר: ארבעים שנה אקום בדור מלבד הגולות וההרגות והחטם אשר בכפיהם".... לפי זה נבר היה ר' חיים מוסה בשנת רט"ז איש בא בימים. רבי אברהם זכות (יוחסין הוצאת פיליפובסקי מדף רכ"ט ולהלן) יספר ממנו: „ובזמנינו זה היה רבי חיים אבן־מוסה רופא נדול ופיימן וחכם בתורה ועשה ספרים בקוצר, ובפסוק העורכים לנד שולחן הביא מעשה שקרה במדינתו וכו'". מזה נראה כי חבר נם פירוש על ישעיה וכנראה נם על יתר כתבי הקדש.

בספר הויכוח שלו „מגן ורומח" נמצא דברי חפץ לדעת דברי ימי הדור ההוא. בפתיחתו להספר הזה יאמר: כי ספרי המומרים פעלו על לב אחדים מבני ישראל, ולכן הרגיש הנחיצות בספר תשובה על מענותיהם וכה יאמר: „אמר חיים: בעבור שהסכלים, אשר לא ידעו דרך הויכוח יתפתו .... מדברי המסירים דתם, כספרי אב־חשך (אבנר) וספר פיירו אלונשו קרישטיי־ אניסיטו שר"י וספר מיוחס אל רבי שמואל, נקרא בשם: מי נתן למשסה ישראל וספר בן רשף (?) והאחרון נכבד מאישטרו פאבלו הנקרא מקודם דון שמואל (צ"ל שלמה) הלוי בספרו פאולינא (?) וספר הויכוח שנעשה במורפושה חברו מאישטרו גירונימו לורקי שר"י, נם אשתרוק רימוך, אמרתי לחבר בכתב אמת תשובות כנגדם...". בהספר הזה העמיד ר' חיים אבן מוסה י"ב כללים מושכלים, אשר יהיו לעינים לחכמי ישראל הנכנסים לויכוח עם חכמי הנוצרים או היהודים המתנצרים בדבר פסוקי כתבי הקודש והם: א) לדרוש רק אחרי פשוטי המקראות ולהרחיק כל באור רחוק מכוונה הפשוטה אם על פי החקירה אם על פי הקבלה; ב) שלא להכיר את התרגום הארמי לקדוש; ג) להרחיק באורי ההנדות והמדרשים, שאינם אלא דרשות וכמו כן באורי יוסף פלאוויוס; ד) להרחיק כל באור בתרגום השבעים או הרומי־הוואולנאטה שאינו מסכים להמסורה; ה) להתרחק ממשא ומתן בדבר באורי הכלות הזורות והיחידות בכתבי הקדש, כי חטו"מ הוה מרחיק את המתוכחים מעקר ענייני הויכוח; ו) שלא לקבל הוכחות מדברי אבות הכנסיה ועוד כללים אחרים.

את ספרו (כ"י בברעסלוי): „מכתב לחכם רבי חיים אבן מוסה שלחו למשכיל רבי יהודה בנו בכורו תשובה לדברי הדרשן שדרש, כי אמר רבי הלל אין משיח לישראל וכו'", חבר בהיותו מוסל על ערש דוי, כי כן יאמר בחתימת המכתב: „צועק ויו ויו, על ערש דוי, אביך חיים ן' מוסה".

בהקדמה הוא קורא תגר על הדרשנים הבונים הקדמותיהם על הנחות הפילוסופים, וכה יאמר: „בני בכורי מורשי לבבי, שמעתי דבת רבים על הדרשן שדרש בעירך אותה סברא של ר' הלל.... ובעבור שלא פירש הדרשן כוונת ר' הלל נבוכו רבים מן הקהל ויהי העם נדון. ולא זו התרעומת לבדה יש לנו על הדרשנים.... הם המתפלספים אשר הדיחו את ישראל מלפנים.... וכבר שמעתי ביטי הרפי דרשן אחד דרש האהדות בדרך החקירה כדרך הפילוסופים, והוא אומר פעמים רבות: „ואם אינו אחד יתחייב כך וכך", עד שקם בעל הבית אחד מההמון על דבר ה' ואמר: „גזרו (צ"ל גזלו) כל אשר לי בגזרת אשבילא, והכוני פצעוני, עד השאירוני המכים מת לפי דעתם, כל זה סבלתי על אמונת שמע ישראל.... ה' אחד, ועתה אתה בא על קבלת אבותינו מפי חקירת הפילוסופים ותאמר: אם אינו אחד יהיה כך וכך. ואמר יותר אני מאמין לקבלת אבותינו (מלחקירותיך), ויצא מבית הכנסת ורוב הקהל עמו.... גם ראיתי אחד מן הדרשנים והוא מפורסם כחכם מחכמי המלכות, שדרש כל פרשת קדושים על דרך צורה, עד שאמר בתוך דרשתו: את שבתותי תשמרו הדברים הבטלים אשר לי.... רחמנא לצלן והיו לו דברים עמו.... עוד ראיתי תלמידים חולקים זה על זה.... ודרשנים חדשים מקרוב באו עולים לתיבה קודם קריאת התורה לדרוש, ורוב דרשותיהם בהיקשי הגיון ובדברי הפילוסופים ומזכירים בפיהם: אריסטו, אלכסנדר, תימסתיוס, אפלטון, בן רשד ובטלמיוס, ובפיהם נתחבאו אביי ורבא, ותורה ממתנת על ביטת התיבה כאשה עצובת רוח.... ממתנת לבעלה עד שיצא מבית פילגשו.... ועל הכל אומרים קדיש...."

אחרי שיחוק ר' חיים אבן מוסה את האטונה בביאת המשיח המקוה מדברי הנביאים הוא שב לדבר בהדרשנים המתפלספים ואומר: „ובכלל תדע, כי רבים מהדרשנים שבזמן הזה סכנה לבעלי בתים לשמוע דבריהם". בהפתיחה להתקנה הקשטילית נאמר, כי „תקנות וואלאדוליד" אלה נקבעו לא לבד על פי המועצות של מורשי הקהלות כי אם גם על פי רוזני ישראל אחרים היושבים „בחצר אדוניהם הטלך". ולפי זה מלבד דון אברהם בנבנשת ודון יוסף הנשיא או רבי יוסף בן שם טוב נמצאו עוד יהודים יוצאים ונכנסים בחצר הטלך דון יואן השני.

ציון ה.

ועדי־הרבנים באשכנז בימי המאה השניה והשלישית לאלף הששי ומעשים וידיעות המתייחסים אל הועדים ההם.

מפני חזיונות הרדיפות והחרפות המטלאים את ספר תולדות ישראל בימי הבינים לא התבוננו חוקרי ההיסטוריא אל חזיונות החיים בקרב כנסת ישראל פנימה. מהחזיונות האלה הכי נכבדו ועדי הרבנים במטלכת אשכנז; כי מעת לעת היו נועדים אז רבני הדורות, לתקן תקנות לטובת הכלל או להסיר פגעים רעים שהתרגשו לבא, לקרוא ועדים כללים, כתכנית הקונסיליות הגדולות אצל הקתולים, לא היה אפשר לרבני ישראל, מפני הפזור הנורא שנפזרה האומה בין כל העמים והמטלכות, ועל כן על הועדים האלה טבוע חותם מקומם. מהועדים האלה נשקפים לנו דרכי החיים והתנועה בקרב הכנסיה הישראלית פנימה וראוי להקור את כל פרטיהם, כי מהם יצאו לנו כמה ידיעות נכבדות. המנהג קבע סדר ידוע בקריאת הועדים ובהידעת החלטותיהם לקהלות ישראל. האיש החשוב שבמדינה, ועפ"י רוב הרב הגדול שבכל המחוז או המדינה, היה שולח דברו לראשי הקהלות הגדולות והקטנות ומבקשם, כי ישלחו מקרבם נבחרים באי־כחם למקום מיוחד, והרב הגדול הזה הקורא לאספה היה גם המפרסם לכל בני הקהלות את דברי התקנות וההחלטות. בקובץ שו"ת לרבי משה מינץ (מהר"ם מינץ) (היצאת קראקא שע"ו סימן ס"ג דף פ"ג ע"ב) הנני מוצאים את הדברים האלה ע"ד סדרי הועדים: „אם רוצים להכנים עמהם (עם הקהלות) בכלל התקנות הישובים אשר סביבותיהם לטינגדר טילתא שהוא צורך רבים, או קובעים יום מועד, ונקבצים יחד הקהלות והישובים שחפצים שם (?—נ"ל שצ"ל הם, שפ"ר) שיהיו בכלל התקנות, ושולחים שנים או שלשה מכל עיר ומתקנים התקנות, ושולחים אגרות לכל הסביבות, וקוראים אותם בהכרזות לרבים שידעו ליזהר בהם". — ועל דבר ועדי־מדינה (בנגוד לועדי־כללי או כנסת גדולה) נמצאו בידינו הרשימות האלה:

א) ועד הרבנים במגנצא או מענץ בשנת ה"א קמ"א. שמו היא: „תקנת קהלות שו"ם (ראשי תיבות: שפייאר (או שפירא) וירמיש (או גירמייזה) ומגנצא (מאינץ או מענץ) שנתחדשה שנת קמ"א לפרט". ובחתימת הדברים נאמר: „כך הסכמנו ביום ב' מ"ו אב קמ"א לפרט". החלטות הועד הזה אינן נכבדות כשהן לעצמן: התחדשות תקנות שו"ם בדבר הירושה שיורש היבם הזקוק לחלוץ או יבמתו החלוצה. מן החתומים יש לשום לב רק לאחד מהם והוא: „משה בר יקותיאל הלוי מולין", והוא בלי ספק אביו של מהר"י (רבי יעקב) מולין, החתומים הנשארים לא נודעו לנו. בשיטות האחרונות נמצאו כתובים הדברים: „גם הייתי בועד הזה: נאום מאיר בן הקדוש רבי שמואל הכהן החתום מנורטהויזין".

ב) מועד רבנים בעיר ווייסענפֿעלז בשנת 1386=ה' קמ"ו מודיעות הכרוניקיות מדורות ההם אצל Schudt בספרו Jüd. Merkwürdigkeiten (II ע' 80) ואצל Sidoni (הוא ד"ר קאים) בספר „געשיכטע דער יודען אין זאכסען" עמוד 26 ושם נאמר: אַננא 1386 היעלטען דיע יודען איינען געמיינען טאַג צו Weissenfels אין Meissen. דאַהין צאָגען דיע יודען אויס אללען לאַנדען, אלס דיע מאָנכֿע פֿפֿלעגען צו דעם קאפיטעל צו טהון.

ג) בתרומת הדשן לרבי ישראל איסרליין (סימן כ"ד בפסקים וכתבים) נאמר: „... כי זה הוא קרוב לארבעים שנה שהיה יום הוועד בארפורט (ערפורט בוועסטפֿהאלען) והיו שם ה' זקנים מהר"ר איכל, מהר"ר ליפמאנן, מהר"ר נתן, מהר"ר יחזקיה ומהר"ר אברהם כ"ץ ז"ל ושם נתחדשו אלו הדברים (שהכהנים לא יצאו בשערי החצרות והעיר ושער בית הקברות עד שעבר המת חוצה לאותן השערים). כך הוגד לי באיגרא".

את הזמן נוכל לצמצם רק באומדנא. הר"י איסרליין יספר מהוועד על פי השמועה; מהר"ר יעקב ווייל שהיה רב בערפורט משנת ק"ץ עד ר"י איננו נזכר בהמאורע הזה, ובכן מצא הוועד מקום לפני שנת ק"ץ וגם לפני קפ"ז, אם ננכה מהפרט ר'—ר"י שאז, כנראה, נכתבה התשובה בתה"ד, עוד ארבעים שנה, ולפי"ז זמן הוועד בערפורט הוא בין ק"ס—ק"ע. מהרבנים הנזכרים בזה בשמותיהם אין אחד שהיה מפורסם בתורתו ומעשיו, מלבד רבי ליפמאַנן שאולי הוא רבי ליפמאַנן ממילהויזען (בעל ס' הנצחון).

ד) בשו"ת מהר"י ווייל סימן ק"א נזכר ועד רבנים שהיה בעיר נירנבערג בלי להודיע זמנו, „כשהיינו בכנופיא בנורנבערק תקננו תקנות הרבה וזו אחת מהן: אם אחד מבעלי הדינין רוצה לטעון בלשון אשכנז אז בעל דינו צריך גם הוא לטעון בלשון אשכנז". ושם סימן קט"ו: „כשהיו הרבנים בנורנבורק והיה גם מה"ר נתן לשם, והיה לשם חולה ומה"ר נתן היה רוצה לברכו [בשבת], ואמרתי שנראה לי שהוא אסור ומהר"ן וכל הלומדים שהיו שם הודו לדברי". ובספר הנ"ל בסי' קמ"ז, נמצאו אשמות על איש תלמיד חכם ושמו זימלין מעיר אולם, שהיה מוסר ודילטור, ושם יאמר מהרי"ו: „ותבעו ממנו דין כסדר התקנות שתקנו רבותינו בנורנבערק אשר הוא (זימלין) עצמו חתום עליו". בהמשך המשא ומתן מובאים דברי זימלין: „כבר היינו לפני רבותינו בנורנבורק ואכתוב עמכם לפני אותם הרבנים כי הם גדולי ישראל". הועד הזה נקרא בכל אופן בעצם ימי פעולתו של מהר"ר יעקב ווייל בין ה' ק"ץ—ר"י. נראה הדבר, כי מצא הועד הזה מקום, בעת אשר הזמין הקיסר אלבריכט את היהודים בממלכת אשכנז להועד בנירנבערג להמציא דמי־כלילא (קראָנגעלדער), כאשר יסופר: „בכתב מלכות מן 10 מאי 1438 (קצ"ח) קרא אלבריכט II את כל כנסיות היהודים בממלכה לעיר נירנבורג, להטיל עליהם תרומת כסף כשם שעשו אבותיו, מקצת כסף לצורך ההתקסרות בעיר אַאַכֿען ומקצת לשאר צרכי הממלכה". ווירפֿעל, „היסטארישע נאכֿריכֿטען פֿאָן דער יודענגעמיינדע אין נירנבורג" עמוד 95 על פי Köhler בס' Reichshistorie; ועיין עוד המקורים אצל וויענער: „רעגעסטען צור מיטטעלאלטערליכֿען געשיכֿטע דער יודען אין דייטשלאנד" I זייטע 194 נומר 589. — קרוב הדבר, כי אז תקנו התקנות בעניני הדינים וסדרי הקהלות.

ה) הוועד בבינגען, שזמנו צריך עוד להתברר, נכבד בגלל התנועה שהתעוררה לרגלו בקהלות גלילות הרהיינוס בכלל וקהלות אשכנז בפרט ועל ידו נמצא פתרונים לכמה מעשים בקורות ישראל באשכנז בדור ההוא. המקורים להמעשים ההם הם: שו"ת תרומת הדשן לרבי ישראל איסרליין בפסקים וכתבים סימן רנ"ב רנ"ג ושו"ת מהר"ם מינץ סי' ס"ג מדף פ"ב ולהלן. תוכן המשא ומתן בדברי השו"ת אלה הוא: הרב זעליגמאַנן (זעליקמן) אפפענהיים [1]) מעיר בינגען על יד הרהיינוס, שהיה רבם של כמה רבנים בקהלות

---

[1]) עיין שו"ת מהר"ם מינץ סי' כ"א. נראה הדבר, כי הרב זעליגמאַנן הוא בעל הספר הלכות בדיקה וגם הלכות שחיטה ברשימת כת"י לרח"ס 14,5 (ע' רשימת הבודליאנה № 1271,7).

מדינת הרהיינוס ועוד רב אחר בשם מאַן ועוד קרואים אחרים קראו לאספה בעיר הנזכרת ויזמנו גם את הרבנים מערי קולוניא (קאָלן), יוליך וגילדירן (Geldern), כל אלה הערים היושבות במורד הרהיינוס, להקן תקנות שתהיינה לחובה על כל הקהלות במדינת הרהיינוס. הרב ווייביש או פייוויש רב שלשת הקהלות הנ"ל, התנה תנאי, כי רק אז יבא להוועד, אם ידע תכנית המשא ומתן העתיד להיות בסוד הוועד. אך הרב זעליקמאן הודיע: כי לא יוכל עוד למסור להם תוכן עניני המשא ומתן. אף על פי כן לא עמד הרב ווייביש בגעלדרן על דעתו וישלח את בנו במקומו לבינגען, אך הודיע, כי הוא עושה זאת מפני הכבוד ולא כדי להצטרף להמסכימים על התקנות. בכל זאת לא תקנו הרבנים זעליקמאן ומאַן וסיעתם תקנות, שלא נראו בעיני יתר הקהלות. ובנו של הרב ווייביש הודיע, כי התם על התקנות באונס. מה היו התקנות האלה וטה טיבן אשר עוררו מחאות ודברי ריבות כאלה, לא ידעתי לנו בעלי השו"ת, רק האחת נדע מדבריהם, כי הועד בבינגען החליט, אשר הרב זעליקמאן יהיה המפרש דברי התקנות בכל מקום שיהיה ספק בפירושן, והחלטה כזאת היתה רעה בעיני הרב ווייביש הרב לקהלות קולוניא, געלדרן ויוליך, כי נראה לו הדבר כהשגת גבול הרבנות אשר לו, כאשר יספר רבי ישראל איסרליין בעל תרומת הדשן (בהג"ל סימן רנ"ב):

„אהובי היקרים קהלות הקדש.... קלוניא וגעלרן (צ"ל געלדרן) וגוילוך ובראשיכם האלוף מהר"ר ווייביש והחונים עליו הר"ר ליפמן והיקיר הר"ר קושמן.... לא התרצו כל עיקר לקבל עליכם התקנות והגזרות שתקנו וגזרו עתה מקרוב מהר"ר זעליקמאן ומהר"ר מאַן ומסכימיהם שיאספו עליהם בבינגן.... כי גם מקצת דברים אשר בתקנות אין רוב צבוריכם יכולים לעמוד בהם. ופרטתם אחת אשר נתקן ונגזר שאם תולד ספיקא בלשון כתב התקנות בשאר מדינות, דהיינו בכלל זה געלדרן וגוילוך יפרש להם הר"ר זעליקמאן בינג. ותקנה זו יהא לשכים ולצנינים לבני שני המדינות אלו... מפני ריחוק וסכנת הדרכים. ואידך שיסתלקו מבית דינם מהר"ר ווייביש הנזכר אשר להם מנהג ודבר בכל צרכיהם".

ויהי כאשר עמד הרב זעליקמאן על דעתו לחייב את בני הקהלות בשתי המדינות „בגליל התחתון" (מורד הרהיינוס) ו„בגליל העליון" (מעלות הרהיינוס) לקיים את דברי התקנות והעוברים יתן להרם, ויצאו ראשי הקהלות במדינת מעלה הרהיינוס: מנגנצא, ווירמייזה, פראנקפורט ואפפענהיים במחאה גדולה, כי לא ידעו כלל מקריאת הוועד, והתקנות נתקבלו ונחלטו בלבי שהשתתפו הם בהמועצות. ושני חכמי התלמוד בהמדינה הזאת: רבי נתן עפשטיין ורבי משה מינץ (מהר"ם מינץ) שניהם בני מנגנצא יצאו במחאה גדולה נגד השתררות הרב זעליקמאַן, כאשר יכתוב הר"י איסרליין (בשו"ת מהר"ם מינץ סימן ס"ג וס"ד ובתה"ד סימן רנ"ג): „לפני כמה ימים כתבו לנו האלופים מהר"ר נתן עפשטיין ומהר"ר משה מינץ הלויים, איך אשר תקנתם תקנות גדולות, שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בם, וגם גזרתם גזירות ושנשים על כל סביבותיהם לקיימם ולקבלם. וכתבו איך שאותם תקנות נעשו בלתי רצונם וגם בלתי כמה וכמה נכבדים ופרנסים קהלות מענגץ, ווירמש, ורנקפורט, אופנהיים, אשר מעולם לא רצו ליכנס בהם כלל, צוחים מתחלה ועד סוף, וגם עד היום לא רצו ליכנס בהך תקנתא".

והרב רבי ווייביש לא הביע מחאתו ביחידות, כי אם גם הוא הקהיל קהלה, ויקרא ועד מערי קולוניא, געלדרן ויוליך (גוילוך) כאמור בשו"ת מהר"ם מינץ (סימן ס"ג): „מכתב יד הגאון מהר"ר ווייביש שכתב.... כשנודע לו.... אסף אליו מכל הסביבות מג' ארצות והסכימו כלם שלא לקבלם אלא לבטלם אותם התקנות". המעשים האלה נתנו יד למחלוקת גדולה בקהלות מדינות הרהיינוס; מתנגדי תקנות בינגען הציעו להביא הדבר אל גדול הדור הרב ר' ישראל איסרליין בעיר ניישטאדט הסמוכה לווינא והרבנים ברינינסבורג, נירנבורג ואולם (בבאבאריה) כאמור בהג"ל (סימן ס"ג); „והנך רבנן דלעיל.... צוחין ואמרין לבית דין הגדול אזילנן וציתי דינא אנן, הגאון מהר"ר ישראל נישטם ושאר רבותי בקהלות רעגנשבורק נורנבורק ואולם וכו'". מתשובות הרבנים הנ"ל לטובת חפש הקהלות לבל תשתעבדנה לפקודות רבנים ממדינות וערים אחרות, ונגד לועד־בינגען, נחוה חוות חיי הקהלות באשכנז בדור ההוא וסבת המחלוקת הזאת: התשובות האלה הנה: שתים מר' ישראל איסרליין בעל תרומת הדשן: האחת להרב זעליקמאן בבינגען (סימן רנ"ג בפו"ב ובמהר"ם מינץ סימן ס"ג, ו') והשניה לקהלות קולוניא געלדרן ויוליך ובתה"ד סימן רנ"ב; תשובה מרבי ישראל ברונא מעיר ריגינשבורג (שו"ת מהר"ם מינץ סימן ס"ג, ד'); תשובה „מרבי זלמן קיצינגן מקובורק מאולם"; תשובה מרבי פיסטערליין (בהג"ל סימן ס"ג, ה' ומרבי אהרן בן נתנאל) והיא

הראשונה בתשובות מהר"ם מינץ בענין הזה (סימן ס"ג, א') ומקום מושב הרב האחרון הזה לא נודע.

זמן הועד בבינגען והמחלוקת שנתעוררה על ידו יש לדעת מדברי התשובות הנ"ל, ומהם הננו למדים לדעת גם דברים אחדים בתולדות ישראל. בכלל יש להחליט, כי אירעו המעשים אחרי שנת ר"ד וקודם רכ"ב. שם הרב הגדול בכל רבני אשכנז בדור ההוא רבי יעקב וויל, אשר בכל אופן חי עוד בשנת ר"ד איננו נזכר בדברי הריבות האלה, ולו היה חי, כי אז לא היו עוברים עליו מבלי להזכיר שמו ומבלי לשאול את פיהו לחתוך את הדין; תחתיו נמצא כראש המדברים בהמאורע הזה, את הצעיר ממנו ליומים את ר' ישראל איסרליין בעל תרומת הדשן; ובכן נראה, כי אז כבר היה מהר"י וויל מת. מצד אחר הננו יודעים כי אז היה עודנו חי רבי משה מינץ (מענץ קרי) ונמצא במאינץ (מגנצא) ומשם שלח תשובתו בדבר ועד בינגען, יודעים הננו מתשובותיו (סימן ט"ה) כי בשנת רכ"ט כבר היה רב באמבערג (שם נאמר: „נכתב ונחתם פה ק"ק בבנבערק רכ"ט לפ"ק בחדש אב", ובסוף התשובה: „עובדא זה ואשר פסקתי היה באלול רכ"ט לפ"ק פה ק"ק בבנבערק). ובכן היתה צאתו ממאינץ קודם השנה הנזכרת, ובלי ספק יצא לרגלי המלחמה שהיתה בין הארכיי־הנסון דיעטהר מאיזענבורג והבא להיות נשיא המלוכה והכהונה במקומו אדולף השני מנאסוי. היהודים החזיקו בידי הראשון ובאשר התגבר השני ויהי לאדון במאינץ (מגנצא) גרש אותם מן העיר (29 אקטבר 1462, ועיין שאַאַב, דיפלאמאטישע געשיכטע דער יודען פאָן מאינץ מעמוד 123 ולהלן). ונראה הדבר כי על אותה המלחמה ובבוש העיר מאינץ יכוון מהר"ם מינץ באמרו בהקדמתו: „אך מה שהשיבו לי רבותי סדרתי אותו בספר בפני עצמו ונאבד ממני בבזות מענץ כשנלכדה העיר עם יתר רוב ספרים שלי ורוב ממוני"; ובסימן ע"ז דף קי"ז ע"א יאמר: „דע שאין לי אשרי וגם רוב תוספות ופירושים שהיו לי נאבד ממני בבזות מענץ בעונותינו הרבים".

גם רבי יהודה (מהר"י) מינץ, קרובו של מהר"ם מינץ יצא ממאינץ בשנת רכ"ב, כנראה גם כן לרגלי הגרוש. הוא שמש בכהונת הרבנות אחרי כן בפאדובה באיטליה הצפונית ארבעים ושבע שנים (גירונדי „תולדות גדולי ישראל" בערכו, כרם חמד ח"ג עמוד 89). מהר"י מינץ לא מת בשנת רס"ח, כאשר יודיע חזקיהו, כותב תולדות האברבנאל, בהקדמה לספר מעיני הישועה לאמר: „ויגוע יצחק... בשנת רס"ח... ויביאהו עירה פאדובה בקברות הישנים... ביומים ההם תוך ה' ימים כבה המאור הגדול... ר' יהודה מינץ ונקברו סמוכים זה אצל זה וכו'". ובאמת נפטר שנה אחרי כן. חתנו של מהר"י מינץ ר' מאיר קאצענעללענבאגען יספר בהקדמה לשו"ת מהר"ם לאמר: „באותה שנה שנפטר רבנו (ר' יהודה מינץ) היתה עיר פדואה עיר מושבו לשלל ושלטו ידי זרים בספריו לקרעם ולשרפם". והנה נודע הדבר, כי פאדובה נכבשה ותהי לשלל על ידי צבאות הקיסר מאקסימיליאן בשנת 1509 בחדש יולי (רס"ט) ואחרי כן נלחמו בעלי הריפובליקה ווינציאה בצבאות הקיסר (17 יולי) וישובו ויכבשו המה את העיר. ובהמלחמות האלה מדבר רבי מאיר קאצענעללענבאגען ואליהן רומז חזקיהו בעל תולדות האברבנאל, רק שלא דקדק בזמן המאורע. רבי אליהו בחור בהקדמת ספרו „מסורת המסורת" יספר גם כן מן המלחמות האלה בשנת רס"ט: „בשנת מאתים וששים ותשע, החמס קם למטה רשע... ויהי בהיותי.... בעיר פאדובה רבתי כאשר היא נלכדה ונשללה ונשדדה ואויבים את נוי השמו, בכל המון היהודים אשר תמו וכו'", ובכן ברור הדבר כי מת מהר"י מינץ בשנת רס"ט, ומאחר כי מ"ז שנים היה רב בפאדובה הנה בא שמה בשנת רכ"ב באותה השנה שגרש הארכי־הנסון אדולף השני את היהודים ממגנצא, ויציאתו מן העיר הואת היתה לרגלי הגרוש. ומאחר כי האברבנאל מת ה' ימים לפניו, הנה היתה גם שנת מותו רס"ט (ולא רס"ח כאשר הודיעו כותבי תולדתו) ומות שניהם היה לפני חדש יוני בשנה הזאת.

נשובה נא לועד־בינגען. לפי האמור למעלה, היה הועד לפני שנת רכ"ב. אך יש לבצוא עוד זמן מדויק מזה. רבי ישראל ברונא (ששלח גם הוא תשובתו בדבר בינגען) יאמר: „אדברה במר נפשי... עד פתי לא נתייסר בכל התוכחות ופורעניות אשר מתרגשות בעו"ה בכל תפוצות ישראל. גברו הרשעים וחרבו מדינות שלמות ומה לנו למחלקות.... היה לנו להיות באגודה אחת לבטל מחשבות שונאינו.... ואני טרוד מאד בעו"ה בצרכי המדינות בעסקי המלוכה אשר כלנו תולין ברחמיה'.... ושורות הללו נכתבים בדמע לרוב צרות המתוחות במדינתנו". והנה ר' ישראל ברונא מדבר בזה ברדיפות שהיו בקהלות אשכנז בכלל וברינגינשבורג בפרט. ואם דבריו הראשונים מוסבים על הרדיפות שפרצו באשכנז בתחלת המחצה השניה למאה החמש עשרה למספרם על ידי הנזיר קאפיסטראנו, הנה דבריו האחרונים מוסבים על גזרת רינגינשבורג. על המעשים האלה מפיצה אור

הכּרוניקה הריגינשבורגית של געמיינער. וזה הדבר: כאשר שב הקיסר פֿרידריך השלישי מרומא למדינות ממלכתו, שלח דברו (בשנת 1453) אל כנסת היהדות (דיע „יודישהייט"), כי ישקלו על כּפו „המסים המיוחדים ליהודים ומס־הכּלילא שלישית הרכוש" מכל איש ואיש, ומקהלת ריגינשבורג דרש הקיסר, כי ישלחו אליו צירים מיוחדים, ויפן אל מועצות העיר, לעזרהו בדבר הזה ולמסור לו ידיעות נכונות מרכוש היהודים ומצבם (בהנ"ל III עמוד 224). אך הקיסר לודוויג הבאַארי כּבר נתן את יהודי ריגינשבורג במשכנתא לדוכסי באַאַריה בעד ארבעים אלף מארק ויבטיחם, כי הם יזכו בכל ההכנסות שיש להמלכה מהיהודים (בהנ"ל I ע' 924). בהוכות הזאת זכה אז הדוכס מלאנדסבערג, והוא לא אבה בשום אופן לותר על זכותו. אליו פנו יהודי ריגינשבורג (בשנת 1456), וישחרוהו. כי יהיה מגן בעדם לבל יגזלו מהם השליש מרכושם. הדוכס לודוויג איים על חברי המועצה בריגינשבורג כי הם אחראים וערבאים בדבר גזל־משפט היהודים, יען כי עזרו להקיסר בחפצו זה. אך הקיסר פֿרידריך השלישי עמד על דעתו להרים את דמי־כּלילא מן היהודים (בהנ"ל III 240, 256) ויגזור חרם על נכסי עדת ישראל בריגינשבורג ויאיים עליהם לתת בחרם המלכה (Reichsacht) אותם ואת רבם (רבי ישראל ברונא), והאיום הזה נשנה אחרי שנתים ימים, ולזה ירמוז ר"י ברונא באמרו: „ואני טרוד מאד בעונותינו הרבים בצרכי המדינות בעסקי המלוכה". בהטלה „מלוכה" יכוון לדמי־כּלילא שתבע הקיסר מיהודי ריגינשבורג, ואשר עשה גם את הרב ר' ישראל ברונא ערב בדבר ויתנהו לחרם במלכה וישימהו בכלא, והרב הנתפּש יספּר בעצמו את אשר קרהו לאמר: „כּבר גדרו בעדי בעו"ה ומסרו אותי למלכות על גופי וממוני, ותפּס אותי המלכות י"ג ימים במגדל, עד שהעמדתי ערבות על גופי וממוני.... ולפּרשת תולדות יצאתי, וברוך המקום מעט מחובי נגבתי, וטרוד אני ונבוך ולבי בל עמי" (שו"ת מהר"י ברונא סימן רס"ח). ברור הדבר, כי ידבר מדמי־כּלילא, כי „תפּס אותי המלכות", ונגע הדבר לגופו וממונו.

ושימת ר' ישראל ברונא בבית האסורים בפעם הזאת, אין להחליפה עם אחרת כיוצא בה; בפעם הזאת הושם הרב ר' ישראל ברונא בבית האסורים משום דרדא דממונא, כי חפץ הקיסר פֿרידריך השני להכביד אכפּו על בני קהלת ישראל בריגינשבורג, כי יביאו את דמי־הכּלילא לבית גנזיו; אך עוד הפעם הושם ר' ישראל ברונא בבית האסורים לא מטעם הקיסר, כי אם על פי שרי המועצה בעיר, בגלל עלילת הדם, כמבואר בהכּרוניקה הריגינשבורגית וגעמיינער (III מעמוד 532 ולהלן). המאורע הזה השני היה בשנת 1474=רל"ד ואז כּבר היה רבי ישראל ברונא זקן וחלוש, ונודע לתהלה כּרב וחכם תלמודי גדול מאד. שמנה עשר שנה לפני זה בעת המחלוקת ע"ד בינגען עוד לא יצא טיבו בעולם, ובשעה שרבי ישראל איסרליין (בעל תרומת הדשן) נקרא בשמות הכבוד: מופת הדור, ראש גולה, נקראים ר' ישראל ברונא ורבי מיישטרליין בשם „האלופים". רחוק הדבר כי בשנת רל"ד היה ר' ישראל איסרליין בעל תרומת הדשן עודנו בחיים. גם יספּר הר"י ברונא כי „תפּס אותי „המלכות" י"ג ימים", ועל פי כתבי הכּרוניקה של געמיינער היה כלוא בשנת 1474=רל"ד לכל הפחות יותר מחדש ימים. מזה יוצא כי שתי פעמים הושם הר"י ברונא בכלא, לראשונה על ידי „המלכות" — מטעם הקיסר, ואחרי כן מטעם המועצה, והקיסר הביע מחאתו למעשה המועצה בכל תקף משפטו. ודברי מהר"י ברונא ע"ד מצוקתו שנמצאו בתשובתו ע"ד ועד בינגען נכתבו בין רס"ו—ריח. גם ממקום אחר נוכל להוציא זמן הועד בבינגען. בעל תרומת הדשן בדבריו בדבר המחלוקת יתאונן מרה: ולמה תריבון? „הנה נכתב לי מקרב ממינץ שהאבן פנה מן החומה המקפת כל בני ברית בגבולם משלטוני האומות, ההגמון ממינץ פרץ פרצה בד' מקומות ונודעועה כל החומה וחלילה לעמוד בלב חלוק" — פתרון הדברים הסתומים האלה נמצא בוכרונות הכּרוניקה ביטים החם: הארכי־בישוף המאינצי דיטהער (Diether), שנטה לראשונה אחרי היהודים שב ויהי לצוררם. ביום 12 מארץ 1457 גזר, כי ה„כּופרים היהודים, קשי־הערף כשדי שחת" ישיבו את הרבית שלקחו עד היום בהלואה ויאָנסו לשאת אות־הקלון על בגדיהם (שאַב 120). אך עוד ביום 24 אויגוסט בשנה ההיא שב ויבטל את הגזרה בנוגע ליהודי בינגען וביום 29 בטל כל הגזרה לטובת יהודי פֿראנקפֿורט. כה התהפּך הארכי־הגמון בתחבולותיו. ועל עלילות נשיא הכהונה והמלכות שהיו בשנת רי"ז ירמוז ר"י איסרליין בדבריו הסתומים שהבאנו למעלה.

למצוקות וגזרות יותר קשות מרמזים דברי הר"ר מיישטרליין בתשובתו בדבר ועד בינגען. גם הוא יעורר את הרב זעליקמאן לשלום ואחדות, ויזכיר גם את הצרות שעברו על יהודי פולין בעטיו של הכומר הקנאי קאפיסטראנו וכה יאמר: „ומעולם לא היה כל כך צריך להיותנו באגודה אחת ושלום ושלוה כמו עתה.... אשר פגע הכומר גם ביושבי תחת המלך מפולין מלכות קרקוב וסביבותיהן, אשר מקדם ומאז חשבו לפלטה לבני גולה. ולא האמינו כל יושבי

תבל, כי יבא צר ואויב בשערי פולין. עתה הם רובצים תחת משא מלך ושרים וכתבו לנו לבקש עזר ותרופה. ועתה אתם אהובי אל ירע לבבכם.... יען וביען כי קרובים אנחנו למלכות, ואנחנו יודעים את אשר ידובר ואת אשר נעשה, כי יש לחשוב עתה ליום הגדול והנורא. ומוטב להתעסק באלו הענינים מלהתגרות בעליונים ובתחתונים" (שו"ת מהר"ם מינץ בהנ"ל). פתרון הדברים האחרונים: עתה ימי התשובה לפני ראש השנה יום הדין, ומוטב לעשות השבון הנפש מ„להתגרות (לבקש שררה) בעליונים ובתחתונים" (בגלילות מעלות הרהיינוס ומורדות הרהיינוס).

והדבר אשר נתן יד להר"ר מיישטרליין בתשובתו להר"ר זעליקמאַן להזכיר את „היושבים תחת ממשלת מלך פולין ומלכות קרקוב" הוא מעשה שנפל בימים ההם, שלא נחקר כראוי עד היום, והוא שנוי דעת המלך קזימיר הרביעי מטובה לרעה בדבר היהודים היושבים בממלכת פולין, בעטיו של הנזיר קפיסטראַנו. למען הפץ אור על פני המאורע הזה עלי להביא בזה עקרי הדברים מכתב־תעודה עתיק, אשר החוקר Louis Lubliner בספרו Juifs en Pologne מזכיר אותו לראשונה מבלי לבקרו כהלכה. הכתב הזה הוא אותו שפרסם באנדטקיע בספרו „אספת חקי פולין" jus polonicum והוא: Cum autem Casimirus rex ex Calisch Posnaniam advenisset, Civitas Posnaniensis casu incensa est et tora fere ... igne consumpta ... Casimirus rex per continuas tres dies casum tam damnosum deflebat (Dlugossi historia Palonica II p. 29) ופתרון הדברים הוא... ובבוא המלך קזימיר מקאליש לפוזנא, נפלה במקרה דליקה בעיר וכמעט שנשרפה כל העיר ובמשך שלשה ימים התאבל המלך על המאורע המעציב הזה. ונודע הדבר כי קזימיר הרביעי היה בפוזנא אחרי יום חג הקדוש יאקב (25 יולי) 1447 [1]. ובחתימת הפריוויליגיה הזאת נאמר: datum Cracoviae feria secunda ante festum assumptionis Mariae 1447 (נתן בקראקא ביום שקודם חג עלית מרים (14 אוגוסט) 1447).

סעיפים אחדים מהפריוויליגיה המחודשת הזאת נמצאים גם בהפריוויליגיה של הדוכס מאויסטריה ומצאו מקום גם בהפריוויליגיה הראשונה של קזימיר הגדול (עיין דברי ימי ישראל חלק ה' עמוד 95, 222—229). אך נמצאו בהפריוויליגיה המחודשת גם סעיפים שלא באו בכתב־מלך קזימיר הגדול. הסעיפים החדשים האלה הם טובים לישראל במדה גדולה והטבה יתרה מהפריוויליגיות הקודמות. הסעיפים האלה אינם נמצאים לא באספת החקים (Compilatio legum) מאת לאסקא (1506) ולא באספת החקים לממלכת פולין של פזשיזולסקי (Prilusius leges Regni poloniae) משנת 1551 ולא בספרו של קונארסקי Volumina legum. והסעיפים הנכבדים האלה הם: (בהעתקה מרומית) „הננו נותנים חק כי מותר להיהודים לרחוץ בבתי מרחצאות של האזרחים הנוצרים" (§ 19). ונודע הדבר כי על פי חקי הכנסיה היתה הרחיצה במרחץ אחד ליהודים ונוצרים עברה חמורה מאד. עוד נכבד ממנו הוא הסעיף השלשים (אצל באנדטקיע עמוד 13) לאמר: (בהעתקה מרומית) „הננו חפצים ומחליטים, כי אין הרשות לנוצרי להזמין את היהודי לדין לפני בית דין של כהנים נוצרים, כי משפט היהודים יבא לפני שופטיהם ומשפט היהודים עם הנוצרים לפני שופטי המחוזות שלנו ונציבי המדינות". על פי הסעיף הל"ד, יש ביד היהודים להחזיק גם בנכסי האצילים שאינם משלמים נשייהם והלואותיהם במשכנתא על הנכסים. הנכבד מכלם הוא הסעיף המדבר על דבר עלילת הדם וחלול קדושת החלה הקדושה, אלה שתי העלילות אשר בסבתן נשפך דם ישראל כמים בשנות מאות רבות. הסעיף הזה (סעיף השלשים ותשעה) המדבר על העלילות האלה נאמר בדברים יותר נמרצים מהסעיף השלשים ואחד של הפריוויליגיה הבוליסלבית (עיין די"י חלק ה' עמוד 141 § ל"א). ובהיותו נכבד מאד הננו מביאים אותו בזה בלשונו (בהעתקה מרומית) לאמר:

„הננו גוזרים גם כן, כי מהיום והלאה לא ירשיע כל נוצרי את כל איש יהודי, כי היהודים בהכרח (על פי חוב דתי) משתמשים בדם הנוצרים בכל שנה ושנה וכן לא ירשיעום בחלול קדשי הדת הנוצרית (חלת הקדש וכו'); כי הוכיחו ונוכחנו אנחנו, כי הם (היהודים) אינם אשמים בהעונות אשר יטפלו עליהם; כי הם (העונות האלה) נחשבים לעברות חמורות גם על פי דתם, ואם בכל זאת ימצא איש נוצרי, אשר ברוח סוררה ירשיע את היהודי בעון חמור כזה, הננו נותנים לו המשפט והרשות להוכיח עון

---

[1] במקום הזה מביא הרהמ"ח את הפתיחה שלפני הפריוויליגיה היאגילונית וחתימת דבריה (במהדורא תליתאה משנת 1890 עמוד 432/3) ומאחר שהבאנו כבר הדברים בפנים למעלה עמוד 222/3 השמטנו הדברים בזה. שפ"ר.

היהודי על פי עדות שלשה יהודים כשרים מתושבי ארצנו, הידועים לישרי לב ודורשי צדק ומישרים מבלי לנטות מהם כמלא השערה, עם עדות ארבעה נוצרים כשרים גם כן תושבי ממלכתנו וגם כן נודעים ומוחזקים בכשרותם, ישרתם וצדקתם. ובעדיותם אז אחת דת היהודי הרוצה להחיותו על פי בית דין. אך אם אין ביד הנוצרי להוכיח אשמת היהודי בעדות העדים כמבואר למעלה, ואין בידו לחזק את האשמה בראיות טובהקות, אז משפט הנוצרי להחיותו באותה המיתה אשר זמם לעשות להיהודי. אם אצילינו או אזרחי ממלכתנו יעשו עול וחמס להיהודים שלנו, או רכושם יחרם לאוצר המלכות ומשפט גופם מסור לנו לשפטם על פי ראות עינינו"[1].

הפריוויליגיות האלה היו כקוצים בעיני הנזיר המהביל קאפיסטראַנו, וכמעט שבא לקראקא (בש' 1453) החל לדרוש לפני המלך ברוב קנאה והתלהבות, למען הטות לבבו לבטל אותן. בהם Wadding. Annales Minorum T. XII p. 164 № 6. הגנו מוצאים הדברים האלה בקיצור (מרומית): „...כן נבא היא (קאפיסטראנו) אל המלך (קוימיר היאגילי) את האסון אשר יקרה אותו והמנפות שיהיה נגף בטלחמה, יען כי יעלים עין ממעשי היהודים, תרמיתם, נכליהם ומעשיהם הרעים...", ולהאפיפיור ניקולי החמישי כתב אז קאפיסטראנו (בהעתקה מרומית) ביום 28 אפריל 1454 הדברים האלה: „מלך פולין איננו שומע לעצתי בדבר הפריוויליגיות שנתן להיהודים, אשר ההעתקה מהן שלחתי למעלת קדושתך וכו'". גם ההגמון זביגנעוו בקראקא נלוה אל קאפיסטראַנו, ושניהם יחד הציקו את המלך בדבריהם ותוכחותיהם להטות לבו לשנוא את ישראל, כאשר יספר סופר דברי הימים הראשון שעמד לעם פולין דלונאש (Longinus) בן הדור ההוא (Historia Polonica L. XIII T. II p. 157 Lipsiae 1712) בדברים אלה לאמר (כהעתקה מרומית): „על דבר הפריוויליגיות (כתבי החירות), אשר להרפת האמונה הקדושה נתן המלך ויועציו להיהודים, שמע המלך קוימיר בקהל עם את תוכחת הקרדינאל וההגמון בקראקא זביגנעוו והאח הקדוש הנזיר יוהאן קאפיסטראנו.... כי מאן הוא (המלך) לבטל אותן (את הפריוויליגיות) ובזה העלה המלך חרון אף אלהים עליו ועל העם (הפילני)".

אך בכל אלה היה המלך מוכרח באחרונה לבטל רצונו מפני רצון הכהנים המהבילים. ובחדש נובימבר לשנת 1454 בכתב הדת הנתן בעיר ניעשאַווא (אצל באנדטקיע בהנ"ל ע' 289) נאמר: „...—גם הננו גוזרים ומחליטים: מפני שאין לתת להכופרים (אינם מאמינים) חירות וחפש יותר מלהטכבדים את שם המשיח, ולא יאות לתת להעבדים תנאים (חקים) יותר טובים מאשר נתנו לבני המשיח, על כן יהיה להיהודים מעתה המשפט הנתן להם על פי מערכת החקים (השמאטוט) אשר בווארשא[2], בכל בני ממלכתנו. והפריוויליגיות, אשר נתנו מאתנו ליהודי הממלכה אחרי התעטרותנו כתר מלכות פולין, יען כי החקים האלה הם נגד תורת אלהים ותורת האדם, אנחנו מבטלים,

---

[1]) ככר העירותי בספרי הספר (ע' 225), כתוב הסעתה, כי מירצת המלך קזימיר היאגילי את הכתבים, הכניס חקי חירות והטבות גדולות בתוך הסעתטוט הישן אשר חדש, ובמקום זה הגיו להוסיף, כי כל החקים והטבות הללו שנוספו בהסעתטוט של קזימיר היאגילי לקוחים הם מהפריוויליגיה של ווישולד לפני המשים שנם שנתן ליהודי ליטא (עכוקי, לוקי, גרלדנא וכריסק), וכהיות קזימיר מושל ליטאי, הכניס בהפריוויליגיה ליהודי פולין את החקים שהוגהגו בלרנו על ידי המושל הקודם לו. ולין פה המקום להוכיח בראיות והשוואות הנוסחאות הספריוויליגיות של ווישולד ושל קזימיר, לך הקורא בשוש לב את שתיהן יכיר עקבות הראשונה בהחתונה. ומזה יצא לנו ברור, שאשר קזימיר את הכרית ואת המטה גם ליהודי ליטא, אף שלח נמלא בשוש מקום, כי אם ויקיים גם להם את הפריוויליגיום של ווישולד. וכגראה לא היו זקוקים לקיומים כלל, כי עמדו החקים הטובים ההם בתוקפם. ובזה תסור פליאת הראמ"ח, כי הספעיפים של ההטבות המוספות בהפריוויליגיה של קזימיר לא נמלאו בהוספות חקי פולניה לא בספר Compilatio legum של Lasko ולא שלא פוזיולסקי Prilusius leges Regni poloniae. יען כי הראשון (בראשית ימי מלכות זיגיסמונד הזקן) בהשני (בימי מלכות זיגיסמונד הויגוסט) הכניסו במוספיהם רק חקי פולין, והספעיפים המוספים רלו בחקי ליטא שחתן קזימיר לקבעם בספר תורת החקים לממלכת פולין ודעת בעלי הוספות הללו לא היתה נותה מהם ועל כן הסמיטום. ומה גם כי פוזיולסקי זה היה מודע לבוגת יבראל, בחשר הבהר עוד בחלק הבביעי. שפ"ר.

[2]) הסעתטוט בוהלדטת נתן בשנת 1420 מלת וולהדיסלב יהגילו (שהיה מודע בשנאתו להיהודים מהיותו כרוך אחרי הכהנים, בדרך כל גר שנתגייר, והוא היה לפני זה עוכד הלילים). הסעתטוט הזה נכתב בשנאה ומעטה רבה ליהודים, ושם נמלא גם כן היחוס ליהודים להגוות בכף לנוצרים על שערי חוב, כי חם על המשכון.

עוקרים ומכלים אותם בבטול גמור, והפצנו כי לא יהיו עוד (החקים־הפריווילינים) למעוז וחומה בעד היהודים. ולמען ידעו זאת כל בני המטלבה הננו מודיעים ומעבירים קול וכתבי קריאה (פרוקלמציות) על ביעשינו אלה בכל המלכות. (ובמקום הזה יש להעיר, כי הבטול הזה נתבטל אחרי כן מטעם המלך, ואחרי הנצחון שנחל המלך קוימיר על האשכנזים אבירי הצלב בפרוסיה בשנת 1467, חזר וקיים את הפריווילינים שנאנס לבטלם על פי הכהנים, וישב לתת להם תקף ועז משפט בארץ מלכותו).

עתה נשוב ונבאר את המאורעות לסדר זמניהם: בחדש אקטבר 1454 שלח קאפיסטראנו אל האפיפיור קוליגא על מלך פולין, כי איננו חפץ לבטל את הפריווילינים. הפריווילינים האלה נתבטלו במערכת החקים שנתנו בעיר ניעשאווא, שנחפרסמה בכל אופן בחדש נובימבר. אין ספק בדבר שדברי הר"י מיישטרליין על דבר „הבומר (קאפיסטראנו) אשר פנא ביושבים תחת המלך טפולין מלכות קרקוב וסביבותיהן" מוסבים על בטול הפריווילינים בשנת 1454. ולפי זה נכתבו הדברים אחרי חדש נובימבר בשנה החיא ואולי בשנה שאחרי המאורע בשנת 1455. וכל אלה תצא לנו הוכחה ברורה, כי אספת הרבנים (הסינודה) שהיתה בבינגען נהיתה בין שנות רס"ו—רי"ו=1455—1457.

מהערה אחת בפנה נסתרה ונשכחה יש להוציא, כי לא לבד שבתחבולות הכהנים נתבטלו הפריווילינים לטובת היהודים בפולין ויהיו מני אז צפויים אלי שרירות לב האצילים והעירונים לעשות בהם כרצונם, כי אם גם גזרו עליהם שמד ונגזר עליהם לקבל את הטבילה או לצאת מן הארץ. בארדוס (Barros), סופר תולדות התגלות האיים והארצות החדשות על ידי הפורטוגיזים, יספר: וואסקה די גאמה, שר הצי־האדיר, הגבור הנותן בים אוקינום דרך לבא להודו המזרחית דרך ימי אוקינום הסובבים את אפריקה מים ומקדם, ואשר ירש ארצות נושבות בהודו וירחיב שם ממשלת פורטוגליה, משך אחריו אל ציי־שיש אשר לו יהודי יליד פולין אשר פגש במסבת המקום גואַ (Goa), והאיש הזה היה מתורגמן וסוכן לנשיא אחד מנשיאי הערבים המוירים. ויהי כאשר ענה וואסקה די גאמה את היהודי הפולני ויאנסהו לספר לו את כל המוצאות אותו, ויספר האיש לאמר: בשנת 1550 גזר מלך פולין על היהודים להמיר דתם ואם ימאנו — יצאו מן הארץ; לרגלי הגזרה יצאו היהודים מן הארץ והוא (היהודי המספר) ואביתיו באו לאלכסנדריה של מצרים (Barros Decada I. Livro IV c. 2 p. 360). בהידיעה הזאת מספר השנה 1450 לבטח בטעות, כי אז לא הורע עוד מעמד היהודים בפולין, כמו שאמרנו. רדיפות היהודים בפולין היו יכולות להתחיל רק משנת 1455. אך מאחר שהידיעה הזאת בודדת ואינה מתחזקת ממקורי תולדה נאמנים, כי היתה אז בפולין גזרת שמד, על כן יש להחליט, כי היהודי השבוי בגואַ התעה את שר האניות וואסקה די גאמה בספור־בדים.

ו) עוד יש להוציא מספרי הזמן ההוא כי היתה בימי התקופה הזאת עוד אספת רבנים (סינודה). מהר"ר יוסף קולין (המהרי"ק), הרב במנטובה בצפון איטליה, כותב בתשובותיו (סימן ד') כדברים האלה: „בהיות הדבר ידוע ומפורסם, כי ענין תפיסת אחינו מק"ק רעגנשפורק (ריגינשבורג) ראוי הוא להיות מזיק ומסוכן להרבה מקומות זולתי רעגנשפורק ובנותיה, וכאשר כתבו לי רבנים הנועדים כהיום בק"ק נורענבערק (נירנבורג), כדי להציל לקוחים לטות על לא חמס בכפם.... לכן נדרשתי ונשאלתי אל רבותי אשר שאלו ממני לראות איזה דרך ישכון אור הדבר הזה.... שהצלת ק"ק רעגנשפורק היא הצלתם"[1].

תוכן הדבר היה, כי הרבנים שנועדו לנירנבורג היו יראים לשלוח מכתבים להקהלות בדבר קבוץ כספים בעד התפוסים בריגינשבורג מפחד דוכסי אשכנז ובעלי הזרוע אשר בה, ועל כן פנו להרב בן אשכנז היושב על כסא הרבנות באיטליה, כי יהיה הוא המשטיע על השקלים, ויעשה המהרי"ק את שלו, ויגזור בגזרה חמורה על כל הקהלות באשכנז לתת איש ואשה כפי ההערכה אשר יעריכוהו הרבנים הנועדים בנירנבורג, וכה יאמר: „ואמנם כי אין הדבר מסור אלא לחכמים ה"ה רבותי הנועדים כהיום בק"ק נורענבערג כדי לגדור פרצה זו... ויען כי בנורנבורק ובכמה עירות אחרות באשכנז שאינם רשאים לכתוב בדרך גזירה מפני יראת המושלים והשרים או יהיה מה שיהיה, אנכי הצעיר בא לחזק דבריהם... והנני גזר בגזרה חמורה.... על כל יושבי ארץ אשכנז.... שלא ימרו פי הנועדים בנורנבורק... לסייע בהוצאה עלילה זו שהעלילו על אחינו ק"ק רעגנשפורק בשקר בכזב ותרמית וכו'". הנה כן נתברר הדבר כי היתה אספת הרבנים בנירנבורג לרגלי גזרת ריגינשבורג. נשאר לנו רק להגביל זמן האספה הזאת, וזאת נדע על פי כתבי הרשות המובאים בספרו של „גע מיינ ער" בספרו „רעגענסבורגער כראניק".

---

1) ע"ד גזרת ריגינשבורג לרגלי עלילות הדם עיין בפנים הספר מעמוד 285 עד 299.

להגלי עלילת הדם בטריענט על דבר הולד שמעון, המומת לדברי המעלילים, שהיה לקדוש בקהל קדושי הכנסיה הקתולית, נאשמו גם בריגינשבורג יהודים רבים בעלילת דם. ההגמון דרש בחזקה להועידם למשפט; והמשפט הסתבך, ונתפשו יהודים יותר ויותר עדי הישם משמר בבתיהם על כל היהודים, ויהיו ימים רבים כלואים כשקועים בין החומות, וכל איש יהודי לא יצא מן העיר. העלילה והמשפט על קהלת ריגינשבורג החלו בשנת 1476=רל"ו (Gemeiner a. a. O. III p. 567 ff.). הקיסר פרידריך השלישי שלח כתבים אחר כתבים להוכיח את אזרחי ריגינשבורג הנוצרים ולהטיל עליהם איכה, וגזר עליהם להוציא לחפשי יהודי ריגינשבורג, כי ישר נוכח שאין היהודים אשמים באשמת הדם אשר יטפלו עליהם (בחדשי מאי—יולי בשנה הנ"ל). לרגלי הדבר הזה הפקיע הקיסר את זכות בעלי ריגינשבורג לשפוט על פי השופטים אשר יקימו הם מקרבם. לשוא נסו בעלי ריגינשבורג להרבות מתת להקיסר, כי יתעשת וישיב להם הזכות להועיד את היהודים למשפט. אז היו גם היהודים זקוקים לכסף במדה מרובה, בכדי לקנות לב שרי הקיסר ומטוניו ה„קומיסרים" וגם להטות אליהם לב הקיסר פרידריך השלישי בכבודו ובעצמו. בשנה השניה, כאשר נמשך דבר המשפט הטבוך והמבולבל הזה, הוציאו אזרחי ריגינשבורג את היהודים התפוסים שלא נחשדו בעצמם כי עשו את מעשה הרצח, ורק נאלצו לתת „תקיעת כף" כי לא ינוסו מהעיר והמדינה. ובכן ברור הדבר כי אספת הרבנים שבנירנבורג היתה בשנת 1476—רל"ו.

ציון ו.

האגרת אל קהלות אשכנז להודיע להם טיטב ארץ תוגרמה. ר' יצחק צרפתי, ר' מרדכי כומטינו ור' עובדיה ברטנורא.

האגרת הזאת הטלאה דברי חפץ, וכתובה ע"י איש בלתי נודע לנו ממקום אחר—רבי יצחק צרפתי, נמצאת בהביבליותיקה הלאמית בפארים בכ"י הישנים № 291, ויעלינעק פרסם אותה ביחד עם הקונטרס לנזרה תתנ"ו (לייפציג תרי"ד טעמוד 14 ולהלן). בהמבוא יספר, כי באו אליו שני בחורים ילידי ארצו, הבחור ר' קלמן עם חברו ר' דוד כהן „וחילו פני לכתוב אל שארית הפלטה קהלות הקודש היהודים הנמצאים באשכנז השוכנים בערי שוואבן ווינום, שטייערמארק, מרהרין ואונגרין להודיע להם מיטב הארץ". את טעמדם הנורא של יהודי אשכנז, אשר הגלו גולה אחר גולה ולא האמינו בחייהם ומעמדם הטוב שנמצאו בו אז יהודי תוגרמה, יתאר הכותב בצבעים מבהיקים; האגרת הזאת כתובה בסגנון נמלץ מלא פתגמי המקרא והתלמוד ועושה רושם טוב על הקורא. אך רע הדבר, כי לא נמצא בה רמז לזמן כתיבתה.

הנה כן ישנן חלוקי דעות על דבר זמן כתיבת האגרת הזאת. יעלינעק יקדים זמנה לזמן טפעות הצלב בראשית ימי המאה הי"ג למספרם (שם בהקדמה עמוד VI). אחרים מאחרים אותה עד לימי המאה השש עשרה למספרם, בראשיתה או בסופה (עיין כרם חמד חלק ט' עמוד 49 ודון יוסף נשיא מאת לוי טעמוד 32 ולהלן). לשתי ההנחות האלה ישנן סתירות רבות. את הנחת יעלינעק סותרים דברי האגרת, שברור יאמרו, כי נכתבה בעת שכבר היתה מלכות תוגרמה קיימת באירופה (כי פקד ה' את עמו ושם דרך אחרת דרך תוגרמה, דרך יבשה בטוחה וקרובה לנוס שמה [לארץ הקדושה]), ובכן אי אפשר שהאגרת הזאת נכתבה בימי טפעות הצלב בימי המאה הי"ג למספרם. נגד השערת המאחרים זמן כתיבתה עד לימי המאה השש עשרה למספרם, השערה שאין לה סמוכים כלל מתוכן האגרת, יש למען ביחוד, כי כותב המכתב, המפליג בשבחה של מטשלת תוגרמה ומדבר על לב בני עמו בטלכת אשכנז שיבאו לתוגרמה, לא יוכיר כלל את אלפי גולי ספרד ופורטוגליה, אשר מצאו להם מנוס בתוגרמה ונתקבלו בסבר פנים יפות, הלא בדבר הזה היה יכול יותר את לב בני עמו, אשר אליהם ערך את דבריו; לא כן המה דברי מכתב אחר הכתוב מיהודי שאלוניקי ליהודי פרובינציאה, שגם הם מספרים בשבח תוגרמה ומעוררים את אחיהם לצאת לתוגרמה, ומפני שהמכתב הזה נכתב אחרי גרוש ספרד (בשנת ש"י) הכותבים מזכירים דבר הגלות, ואיך נתקבלו הגולים בסבר פנים יפות בתוגרמה וגם יאמרו: „לא תוכלו להתמהמה חלילה, כאשר קרה בגרוש המרוהנטהר ליהודים האומללים... מגורשים

מקאשטילו ומפורטוגאלו, כי הוכרחו מרוב המהירות להמיר גוי ואלהיו בעונותינו שרבו" (עיין Rev. d. Etud. XV עמוד 271—272 במאמרו של איזידור לאֶב). הנה כן, הדבר שבאגרתו של ר' יצחק צרפתי לא נמצא רמז לקבלת מגורשי ספרד בתוגרמה מכריח אותנו להחליט כי נכתבה לפני הגרוש.

יותר קרובה אל האמת היא ההשערה של שטיינשניידער (רשימת ספרי הביבליותיקה אשר בליידען עמוד 262 הערה 2), כי בעל האגרת הוא אותו רבי יצחק צרפתי שבא בכתובים עם ר' מרדכי כומטינו[1] (אצל וואלף III עמוד 718, № 3). ואולם ההשערה הזאת אינה אלא אומדנא (Conjectur) ועוד לא נוכל לקבוע בה מסמורות, וגם זמנו של רבי מרדכי כומטינו לא נדע בדיוק. את פירושו על התורה נדע שחבר בשנת ר"ך, אך ישנן גם ידים מוכיחות כי היה עודנו חי בשנת ר"ן; כי הקראי אליהו בשיצי בספרו אדרת אליהו, ידבר ממנו כאילו היה עודנו חי (בלי ז"ל), בהזכירו אותו בדיני טומאה וטהרה (דף ע"ח ע"ב) ויאמר: „ומורי החכם ר' מרדכי כומטינו אמר בפירוש התורה". והפרשה הזאת בספרו כתב אליהו בשיצי ימים מועטים לפני מותו בשנת ר"ן, כאשר יעיד ע"ז תלמידו כלב אפונדופולו: „ודע שסדר ענין טומאה וטהרה חבר (אליהו בשיצי) בסוף ימיו וזה בשנת ה' ר"ן ולא השלימו", ובכן איננו כלל בגדר אי־האפשרות, כי ר' יצחק צרפתי שבא בכתובים עם ר' מרדכי כומטינו היה צעיר ממנו וחי בראשית המאה השש עשרה למספרם. ובכן עוד לא נדע בדיוק זמן כתיבת האגרת.

אך ישנה ראיה ברורה ומכרחת, כי המכתב הזה נכתב בימות המאה החמש עשרה למספרם, ראיה ברורה מעצם דברי האגרת, וכמעט שנוכל לדעת מהם גם השנה שבה נכתבה. בתחלת האגרת נמצאו הדברים: „ועכשו נגזרה גזרה לגזרה ואינם מניחים שום יהודי לעבור (לבא לירושלים ארץ החיים אדמת הקדש)". אז נפוצה השמועה בין הנוצרים, כי היהודים קנו מידי המחמדים (שלטוני המאמילוקים), את הר הבית, ונכונים הם גם לקנות את מקום הקבר הקדוש, כמו שנאמר שם: „היהודים קנו הר בית ציון...". בגלל הדבר הזה היתה גזרה מטעם עמי מערב אירופה ומלכיהם, לתת פקודה לכל בעלי האניות, להשליך הימה את כל היהודים הנוסעים לארץ הקדושה, כמו שנאמר שם: „אכן גזרו דלא כהלכתא על רב החובל, להיות מקלקל ופטור במבעיר וחובל כל יהודי אשר ימצא דרך ירושלים בירכתי הספינה, להטילו אל הים ואל שאונה...", ויוסיף עוד רבי יצחק צרפתי לספר: „את כל אלה שמענו זה זמן זמנים עתה יותר מעשרה שנים. וכאשר שמענו כן ראינו בעיר אלהינו, כי מאז סרה הנוראה (?)... אין יוצא ואין בא ואין דורש לאמר שאלו את שלום ירושלים".

הפתרון לסבת הגזרה שלא לתת ליהודים לעלות לירושלים, ובאיזה זמן היתה הגזרה הזאת, הננו מוצאים באגרת גדולה אחרת מלאה דברי חפץ שנתפרסמה זה מקרוב. בבית אוצר הספרים וכתבי יד אשר לה' אורי גינצבורג בפארים נמצאים שני מכתבים גדולים מרבנו עובדיה ברטנורא מפרש המשנה, והחכם נייבויער פרסם אותם בדפוס ביאַהרבוך פֿיר דיע געשיכֿטע דער יודען אונד דעס יודענטהומס (לייפציג 1863, ספר שלישי 195—224). המכתב הראשון ערוך מאת רבנו עובדיה לאביו „אשר עזבהו (באיטליה) לעת זקנתו, ככלות כחו ונטש את שיבתו" ונכתב „בשמנה ימים לחדש אלול רמ"ח לפרט", המכתב השני ערוך לאחיו אחרי שנה (כ"ז אלול רמ"ט). ברור הדבר באין כל ספק, כי שני המכתבים הם מהרע"ב. על תוכן כל דברי האגרות השתים טבוע חותם האמת ההיסטורית. דבריו על דבר מצב ירושלים ועלילות „הזקנים והממונים" מתקיימים גם מתשובות מהר"י קולן ותשובות תרומת הדשן לרבי ישראל איסרליין (עיין למעלה מעמוד 303 ולהלן). — המכתבים האלה כבר היו ידועים לפני התפרסמותם, והביבליוגראף הנודע ר' חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א) בשם הגדולים בערכו של

---

[1]) מפני שספרי רבי מרדכי כומטינו עוד לא נמנו על הסדר במקום אחד, הנני נותן מקום בזה למנות מספר לספריו: א) „כתר תורה", פירוש על התורה, נשען על פירוש אבן עזרא ומתוכח עם הקראים, בשנת ה' ר"ך. ב) פירוש על „יסוד מורא" להראב"ע (די רוססי № 314,4, № 556,1). ג) פירוש על „ספר השם" להראב"ע (בהנ"ל № 556,2). ד) פירוש על „ספר האחד" להראב"ע בהנ"ל № 556,5). ה) פירוש על ספר מלות ההגיון להרמב"ם ועוד ספרים בהגיון (אצל וואלף בהנ"ל ודי רוססי № 556,4, רשימת ליידען שטיינשניידער בהנ"ל ורשימת הבודליאנה לנייבויער). ו) תשובה על תוכחת רבי שבתי בן מלכיאל מפרש האבן-עזרא (רשימת ליידען סימן מ"א מעמוד 203 ולהלן). ז) ספר על התכונה (וואלף III עמוד 719, נומר 5). והוא כנראה אותו הספר שעליו ידבר היש"ר מקנדיא ומביאו בספריו. (עיין הכרמל האדשי שנה ראשונה 504—507. שפ"ר).

הרע"ב יאמר: „ויש פתשגן הכתב ששלה רבנו עובדיה מפרש המשניות מירושלים לאביו, וראיתי העתק ממנה את שיש בה ידיעה בכל פרשת העבור.... מכי נפיק מבי כר אביו.... עד בואו לירושלים ובא דרך הארגיפלנו בים עד נא־אמון... וכל זה היה בשנת רט"ח". הנה ברורים לנו המעשים ומניהם. הבה נשמע נא מה בפי הנוסע הנכבד הזה על דבר הגזרה הנוכרת למעלה:

„חמישה אמונות חלוקות של נוצרים יושבים היום בירושלים.... וכל אחד פוסל אמונתו של חברו כדרך השומרונים והקראים עם הרבנים... ובציון סמוך לקברות המלכים יש במה גדולה לכומרים די פראנצישקו. ובשכבר הימים קברות המלכים גם כן היו תחת ידם (של כומרי די פראנצישקו). ובא פה בירושלים אשכנזי אחד עשיר ובקש לקנותם מאת המלך ונתקוטט עם הכומרים ומהיום ההוא לקחו אותם מאת הכומרים והם עתה תחת יד הישטעאלים. ויודע הדבר בוויניציאה. כי היהודים הבאים מאדום גרמו לקחת קברות המלכים מתחת יד אדומים; ואז גזרו לבלתי תת יוצא ובא ליהודים בירושלים דרך ארצם. ועכשו בטלה הגזרה, ובכל שנה ושנה באים יהודים עם הגליאי ווניציאני (Venetianische Galiasse) ועם הפלגריני (Pilgerschiffe) עצמם ואין מעבר בטוח וקצר כמוהו. ומי יתן ידעתי זה בגלילות ההם, כי (אז) לא התמהמתי בדרך כל הימים אשר ישבתי, כי בארבעים יום יבאו הגליאי לכל היותר מוניציא עד הנה".

הידיעה הזאת תפיץ אור בהיר על דברי האגרת של רבי יצחק צרפתי, ובמנה נדע גם זמן כתיבתה. רבנו עובדיה מברטנורא יצא לדרכו — לעלות לירושלים בתשיעי (כסלו) באחד להדש שנת רמ"ו=1446, ואז עוד היתה בהקפה הגזרה „לכלתי תת יוצא ובא ליהודים בירושלים דרך ארצם" (דרך חוף ווניציאה, וע"כ נסע הרע"ב לנפולי, ומשם עבר לסיציליה ויתנודר במיסינה ופלירמו, ויסע לארץ ישראל דרך הארכיפלאגו וישב זמן ידוע גם ברודוס, ומשם בא למצרים, ומצרים נסע דרך היבשה במדבר דרך סוען עד חברון וירושלים; והזמנים המפורטים בכל הערים שעבר נכבדים לדעת סדר זמנים בתולדות הדור ההוא כמו שאבאר במקום אחר), ובא הרע"ב לירושלים אחרי עשותו בדרך יותר משנה ביום שלשה עשר להדש ניסן שנת רמ"ח, ובירושלים נודע לו „כי בטלה הגזרה", וכי „בכל שנה ושנה באים יהודים עם הגליאי ווניציאני וכו'". ועתה אין ספק, כי אל „הגזרה" הזאת יכון ר' יצחק צרפתי באגרת המדברת „ממשב ארץ תוגרמה". ובכן נכתבה בכל אופן לפני שנת רמ"ח=1488. ה' משה לאטיש, אזרח עיר ווניציאה, מצא בארכיון של הריפובליקה הווניציאית כתב־המשלה, אשר בו יגזר דוכס הריפובליקה (Doge) על רבי החיבלים, לבל יקבלו באניותיהם היוצאות מווניציאה יהודים החפצים לעבור לארץ הקדושה, ובנתינת טעם לגזרתו, כי היהודים עשו לאגודת הנזירים (Mönchsconvent) על הר ציון קלון ומצוקה (injuria et exorsiones), על הכתב נרשם הזמן 4 יוני 1428 (בהירחון של פראנקל—גראֶץ שנת 1873 עמוד 283). הנה כן דבר קטן בקניית פיסת ארץ על הר ציון בידי איש ישראל נתן יד לנזירי הפראנצישקים להרים קול זועות, כאלו היתה מזה סכנה צפויה לכל הכנסיה כלה. ראש המינזרוסים או הפראנצישקים בירושלים בא בקובלנא, כי על ידי זה, שבית התפלה הקטן שנקרא בית תפלת דוד המלך יוצא מרשותם לרשות היהודים, יסבלו עלבון ומצוקה, וזעקת חמס הקיפה את כל אירופה הקתולית. אז הוציא האפיפיור את „הבולה" שבה כתוב לאמר: qua inhibuit omnibus, qui mare navigant, sub pena excommunicationis, quod non possent supra eorum navigiis Judeum aliquem levare „נתנה פקודה לכל יורדי הים (בעלי ספינות), באזהרה להעוברים כי יענשו בעונש החרם והבדלה מן הכנסיה, כי לא יקבלו את היהודים העוברים (לאה"ק)". אז נתנה פקודה מטעם הדוג (Doge) ראש הכנסיה החפשית בווניציאה והסינט אל כל בעלי הספקות הסוכנים ובעלי האניות לבלי לקבל יהודים באניותיהם. אך דרוש בכ"ז לברר זמן הפקודה הזאת. ר' צרפתי יאמר: „את כל אלה שמענו זה זמן זמנים עתה יותר מעשרה שנים". בהגזרה הזאת שיצאה ממעם הסינט נרשם הזמן 1428, ואם כבר עבר אז יותר מעשר שנים, הנה נכתבה האגרת הזאת קרוב לשנת 1440, ואז לא היתה עוד בלכות תוגרמה באירופה (קונסטנטינופול נכבשה מן היונים ע"י התוגרמים בשנת רי"נ=1453. שפ"ר). לתקן הנוסחא — עשרים במקום עשרה — אינני חושב לאפשר, כי שתי פעמים נמצא המספר עשר בהאגרת. והדבר שראוי להתבונן בו הוא דבר הפקודה בעצמה ואפנה. האפיפיור ואחריו הסינט בהריפובליקה הווניציאית אסרו רק על בעלי הספינות הנוצרים לקבל יהודים בספינותיהם, ור' יצחק צרפתי יספר: „גזרו דלא כהלכתא על רב חחובל... כל יהודי אשר יצא דרך ירושלים בירכתי הספינה להסילו אל הים!" הדבר הזה הוא גזרה לגזרה באכזריות יתרה ומדת דין קשה מאד, וכנראה נתחדשה בשנות הארבעים, ואם הכותב יאמר: „עתה יותר מעשרה שנים" הנה הוא עומד בין ריי"ג

(שנת כבוש קונסטנטינופל) ור"ם, וביתים ההם נכתבה האגרת, ומאחר כי כותב המכתב הר' צרפתי חי בזמנו של ר' מרדכי כומטינו ובארצו — בתוגרמה האירופאית — על כן מתחזקת גם ההשערה, כי הוא אותו ר' צרפתי אשר היה בא בכתובים עם ר' מרדכי כומטינו. המאורעות והדברים, אשר יספר כותב המכתב נכבדים לחקר דברי הימים רק אחרי בירור זמן כתיבת האגרת ודעת סדר זמנים של המאורעות. כן שני המכתבים — של ר' יצחק צרפתי ושל רבנו עובדיה ברטנורא — הם כתבים מספרים באותות האמת המעמדים השונים בכנסיות ישראל, ביתי הדורות למחצית הראשונה של המאה השלישית לששי, בארצות אחדות באירופה, במצרים, בתוגרמה וארץ הקדושה, בידיעות נכונות ואמתיות נעלות מעל כל ספק.

ציון ז.

המעמד הטוב של היהודים בתוגרמה; רבי משה קפסאלי.

ר' יצחק צרפתי באגרתו, בעוררו את יהודי אשכנז לצאת מארץ גלותם לחסות בצל המלכים לבית עותמן יאמר: „אם היו יודעים היהודים באשכנז החלק העשירי מן הטובה אשר עשה ה' לישראל עמו במקומות האלה (בארץ תוגרמה) לא יעצרם גשם ושלג ויום ולילה לא ישבותו עד באם שם....". המעמד הטוב הזה הגיע עם תקומת מלכות תוגרמה באירופה; מהמקורים שאנו ידועים ביותר לספורי העתים, נמצא עמדי ספר נדפס יקר המציאות; אך שער לא נמצא על הספר ובסופו נחסרו דפים אחדים. גירונדי בעל „תולדות גדולי ישראל באיטליה" ראה את הספר הזה והשתמש בו בערך: „משה קפסולי". שם הספר הקצן הזה: „מאורעות עולם". כנראה הוצאתו של גירונדי היא חסרה ואינה מחזקת מספר דפים כהוצאתי, וספרו מתחיל בדף א' בהדברים שנמצאו בספרי בדף כ"ד. הספר הנמצא בידי, אשר זה שמו המיוחד לו: „ספור מלכי העותמנלים", מתחיל מראשית יהם השלטונים לבית עותמאן, וכה יאמר: „ויהי בימים ההם, היא שנת ה' ע' ליצירה (1310) החל לזרוח כוכב אור העותמנלים אשר מושלים היום והראשון היה עותמאן". — המחבר הזה מונה והולך כל מלכי עותמאן בכל ימי המאה החמש עשרה למספר הנוצרים. וגם יצרף לפרקים ספורי מעשים. לפעמים הוא מפסיק בספור קורות מלכי תוגרמה, והוא מביא דברים לתולדות ישראל בהמלכה הזאת ותולדות אנשי שם בדורות ההם. המחבר האלטוני כתב דבריו במחצית הראשונה להמאה החמישית לאלף הששי, וכפי הנראה, בימי התנועה המשיחית של שבתי צבי. המחבר היה מבאי בית העשיר הגדול במצרים רפאל יוסף, שהיה נודע לנוהה אחרי שבתי צבי ומחזק בו, והוא מודיע כי מת „השר רפאל יוסף" בשנת תכ"ם, וכה יאמר (דף כ"ו ע"ב): „ואני הצעיר המחבר הייתי אחד משמשיו (של השר רפאל יוסף), מפירותיו הייתי אוכל ומימיו הייתי שותה.... ועכשיו יבש המעין...". בדף כ"ג ע"ב מזכיר בדרך העברה את מאורעות שבתי צבי לאמר „כמו שאירע בזמננו", אך לא היה מהנומים אחרי המשיח השקר הזה. המחבר משתמש במקורים ידועים לתולדות גרוש היהודים מספרד מספרי דון יצחק אברבנאל, המאורע עם רבי שלמה מולכו ודוד הראובני לקוח מספר דברי הימים למלכי צרפת ועותמאן של ר' יוסף הכהן, אך יש בו דברי חפץ וידיעות גם ממקורים אחרים. אחד המקורים האלה הפה ספורי רבי אליהו קפסאלי בשם „סדר אליהו" או „דבי אליהו", אשר ר' משה לאסיש קבץ דברים ממנו וידפים בספר הנקרא „לקופים שונים" (פאדובה תרכ"ם), ובמקום הזה אביא דברים ממנו רק בכה שנוגע למעמד היהודים בתוגרמה האירופאית בדור ההוא.

בעמוד ד' מספר „דבי אליהו" מספר רבי אליהו קפסאלי: „ובשנת אחת למלכו (של מחמד בן מוראד).... העביר קול בכל מלכותו: שמעו זרע היהודים היושבים במלכותי.... כל איש בכם יעל לקושטנטינא והיה לכם שארית במיטב הארץ, אתנו תשבו. ויתקבצו מכל הסביבות מספר בני ישראל כחול הים, ויתן להם נחלה בקושטנטינא ויאחזו בה... ויתן להם רשיון לבנות בתי כנסיות ובתי מדרשות; ויתקן שלשה כסאות בדיוואן המלך: אחד למופתי, אחד לפתריק (Patriarch) של הערלים ואחד להרב של היהודים. כי שם ישבו כסאות למשפט כל אומה ואומה תשפוט את עמה.

ומזרע היהודים נתן על ראשם הרב הזקן כמה"ר משה קפסאלי זלה"ה ויושם את כאו בדיוואן המלך בצד המופתי ויאחבהו כנפשו"[1]. הרצאת הדברים הזאת (של בעל „מאורעות עולם") לקוחה במקצתה מדברי ר' אליהו קפסאלי (מעמוד 7 ולהלן). ועל דבר מצב היהודים בימים הראשונים לשלטון התורכים בקונסטנטינופול ותורכיה האירופאית נדע עדות נאמנה מדברי ר' שמואל די מולינה (מהרשד"ם) בשו"ת (בפסקים ח"א סי' א' ובתשובות ח"א סי' שס"ד), ושם נאמר: „איש יהודי חכם נכבד ורופא נסע מארץ מולדתו ויבא לגור בארץ ישמעאל... ויזקה האיש בית המלך שולטאן מוראד... גם בעיני המלך שולטאן מחמט מצא חן.... ובימים ההם (בשנת ב' למלכותו ה' רי"ב—ולפי"ז שנה אחת קודם כבוש קונסטנטינופול. שפ"ר) הואיל המלך לגדל... את הרופא... ואותו ואת בנו... יעשה חפשי גם בניהם עדי עד". אחרי כן נמצא כתב־מלך (פירמאן) מאת השולטאן לעשות ביה הרופא הזה חפשי בממלכה. כנראה היה הרופא הזה אבי משפחת הטון[2] המפוארה אחרי כן ברופאיה שהיו קרובים למלכות, וזמן הפירמן רשום בשנת רי"ב=1452. עוד יסופר בשו"ת מהרשד"ם הנ"ל: „ויקבע הרופא את דירתו בה (בקוסטנטינא) עם המלך... וישב בתוך העם היהודים הנמצאים בעיר בעת ההלכדה ואשר העביר המלך מהערים אשר היו לו"[3]. בסוף השו"ת נמצא, כי המיל השולטאן מחמד השני שני מיני מסים על היהודים: כסף גלגלת — באש כראגי — ומס הקהלה — מסקא אודב אחגאשי —, המס האחרון הזה היה בגלל הרשיון למנות להם רבנים („כי בו הותרו היהודים להיות להם רב ומנהיג בהרמנותא דמלכא").

יתר הדברים מהמעמד הטוב שנמצאו בו היהודים בתורכיה האירופאית שיספר לנו בעל הספר „מאורעות עולם" מתייחסים ומתקשרים עם תולדות רבי משה קפסאלי, שלא הכירו חין ערכו

---

[1]) לסעיר ים, כי רבי משה קפסאלי כבר היה רב ורופא קהלת יבראלא בקונסטנטינופול עוד טרם נכבש העיר לפני התורכים, ונראה כי היה מוסמך לרב גם בימי ממלכת היונים, כלומר בלקוטים שונים: „ויהבהו המלך מחמט את היהודים מלך וכרכם מסיהודים היו יונאים וכנסיס בבית מלכותו... ויהי אחר היו רופאי המלך ומשרתיו ועושים את מלאכתו. ומכללם היה משה סעניו החסיד מסכ"ר משה קפסאלי ז"ל, היה היה שם בקונסטנדינא מזמן מלכי יון". עוד יספר ר"א קפסאלי ע"ד מנויו על ר' משה לרב הכולל: „ויהי היום ויעבור המלך (מחמד בן מוראד) בסרטיה ופלטיה על היהודים וילא עם לבוש, ויתמה ויאמר: מי ידין את עמו הגדול והכבד הזה?... מי רבן ושופטן של היהודים? ויאמרו לו אנשים זקנים ומתעבים כל ימות השנים... על התורה יושבן ובתורה הוא עמל. ויהי המלך ויכיראהו לפניו ויקראהו בלשון רבי ובלשון תורגמה כזאת הלזו עוזבה ודבר הלזו עוזבה וכו', ויאמרו המלך בלבבו ויבא הן ותפל לפניו, ובלת כמה פעמים הלזו דיני היהודים לדונם על עסקי נפשות ועל עסקי ממון, די הוא לבי הוא רמי ולי הוא לבי הוא מבפיו". מן כל זה יוצא, כי מחמד הכבר מלא את הקהלה היבראלית בקונסטנדינה מסורדת והכבר היה ר"מ קפסאלי הרב הכולל בימי ממלכת היונים. שפ"ר.

[2]) ד"ר בריגל מייחס את תסד הסולטאנים מורהד ומחמד בנו להרופא תכיים יעקב (יהבהכוך לור נעשיכעא עטל. שנה ז' מעמוד 49 ולהלן). לך כתבר כי בהמהבד"ם לא נקרא הרופא בשמו המפורש, ומוכרחו לא נודע לנו ג"כ היום בשמו, נראה הדבר, כי הדבריים מתייחסים אל רחם משפחת הטון, שבניו ובני בניו נודעים בשם בתור רופאי הסולטאנים, ומשבב בפעולתם בתולדות יבראלא בתורכיה, גם אי לאפשר לדחות ידיעת התמחבר (בספרו נעשיכעא דעם תמחתיבען רייכעם), כי חכים יעקב המיר דתו בדת מחמד, כי לבעת כתב זאת התמחבר על פי מקור שהיה לפניו.

[3]) הדבריים האלה, מוריים לדעת, כי על פי תשבון מדיני, כדי להחליש את היונים בקונסטנטינופול, הבתדלו הסולטאנים הראשונים להרבות מספר היהודים בעיר הבירה, וגם היו בחעט תונפים את היהודים בערי הממלכה להשתיק מוכבם לעיר הבירה, וכן מלינו בדברי ר' אליהו קפסאלי בהנ"ל המחבר בזמן בכוש קונסטנטינופול יותר מחמשים שנה לפני גלות ספרד: „... ויתאספו היהודים מכל ערי תורכיה... ותקהל העדה בקונסטנדינא לאלפים ולרבבות... ויתן להם המלך נחלות סלולות וכתים מלאים כל טוב... ותמלא הארץ תותם, ומן היום ההוא והלאה כל המקומות שהיה כובש המלך הנ"ל (מחמד בן מוראד) ומין שם יהודים... היה מסלסלה סלסלה גבר, מוליאים משם ומושלחם לקוסטנדינא וכו'". מזה יוצא ברור, כי גם בהתמנות הרב הכולל, ובכלל כשבר נמצאו בעמדת היהודים בקונסטנטינופול, עשו זאת הסלטאנים בחשבון מדיני להחליש את היונים. שפ"ר.

MTA AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

עד היום, אף כי נודעה פעולתו לברכה על יהודי הונגרמה. הרב הזה נודע לנו עד היום רק על פי התשובות המלאות חרופים וגדופים עליו מאת מהר"ר יוסף קולן (שו"ת מהרי"ק סימן פ"ג—פ"ז). הרב הזה משליך שקוצים על ר"מ קפסאלי ויתנהו לעם הארץ, שומה רשע וגם רוח בהוראה. אחדים מהביבליוגרפיים ביטינו אמרו לעשות אותו לרב נוטה אחרי תקונים בדת. מדברי רבי אליהו מזרחי (הרא"ם) בתשובותיו (סימן נ"ז) באמרו: „וכן הורה מהר"ר אליהו הלוי ומהר"ר אליעזר קפסאלי... והיו מלמדים בני הקראים תורה שבעל פה, מפני שהיו מקבלים עליהם שלא יחללו מועדי ה' ושלא יזלזלו בכבוד החכמים החיים והמתים. וכבר היה חולק עליהם הרב ר' משה קפסאלי על היותם מלמדים להם תורה שבעל פה שאינם מאמינים בה ועם כל זה לא החזירו בהוראתם ולא שמעו לדבריו...." נראה שהיה מחזיק בכל דקדוקי סופרים. גם ידברו בו סופרי הזכרונות לאמר: „האיש משה ענו מאד... והיה מתענה כל ימות השנה, ועל הארץ יישן וחיו חיי צער, ובתורה היה עמל ויעמוד לפני המלך (מחמד) וכו'". עוד יספר האלמוני במאורעות עולם: „ונערכו כל הקהלות על יד הרב הנזכר ויגבה על ידו ונתון אל גנזי המלך ויאהב המלך את היהודים". ביטי הדבר הגדול „שלח המלך (מחמד השני) לקרוא לחרטומים וחכמים להגיד מה יעשה בדבר אולי ישוב ה' מחרון אפו... ואין רואה ואין יודע, אז שלח המלך לקרוא את הרב קפסאלי וכו', ויען הרב: כל מקום שאתה מוצא זנות, אנדרולומוסיא באה לעולם והורגת רעים וטובים, וישבת המלך את עבדיו מחטוא לעיני השמש ויחדל הדבר" — וגם יוסיף לספר כי „הרב (משה קפסאלי) הוכיח את עמו על אשר נתחברו להגאניסירוש (היאניצרים אנשי הצבא שומרי לראש הסולטאן), והיו חוטאים עם בחורי ישראל במשכב זכור. שפ"ר) ומאז קנאו הגאניסירוש בהרב הנזכר, כי ידעו באמת, כי הוא יעין את המלך ויבקשו להרוג את משה ויצילהו ה' מידם ובקש המלך מאת הרב הנזכר רופא יהודי אחד לעמוד לפניו וישרתהו וכן היה". גם הדברים האלה לקוחים מאת רבי אליהו קפסאלי בספרו „דבי אליהו" (ע"י לאטיש עמוד 9[1]). ע"ד הטריבה שהיתה בין הרב האשכנזי באיסליה מהר"י קולן ובין ר"מ קפסאלי מודיע בעל „מאורעות עולם" אחרי כן (דף ל"ט ע"ב), ודבריו מיוסדים במקצתם על התשובות הנ"ל ומקצתם על השמועות שנפוצו אז בעם על דבר המריבה הזאת, ואשר בטולם נתברר עתה על פי בקור שלא נודע עד היום.

רבי אליהו קפסאלי, קרובו של ר' משה הרב הכולל בקושטא, שחי במחצית השניה למאה השלישית על האי קנדיא, השאיר אחריו שני ספרים בתולדות ישראל, האחד הוא ס' „סדר אליהו" או „דבי אליהו", שבלקוטיו הנדפסים ע"י לאטיש הננו משתמשים במקום הזה, והשני הוא ספר „געם וחנבלים", אספת מכתבים נוגעים לקורות הדורות ההם (ז. שר בציישטשריפֿט לגייגער כרך III עמוד 348 מבואר טיבו ומהותו). טן הספר הזה, שהוא עודנו בכתב יד, יש בידי העתקה מכתב אחד, שנעשתה על ידי אוהבי שהלך לעולמו הר"ר נסים נ"ע מכ"י שנמצא אצלו. המכתב הזה שלוח מר"א קפסאלי להרב המובהק ר' יוסף מאטייצאק בקוסטנדינא ומפיץ אור על כמה פרטים בדבר המריבה בין ר"מ קפסאלי ובין מהר"י קולן, גם מעשים אחרים נמצאים בהמכתב הזה, הראוים להודע בקהל דורשי העתים לבני ישראל, והנני טופר אותו לקוראי הספר:

אגרת שכתב ר' אליהו קפסאלי אל הרב ר' יוסף בן כמהר"ר שלמה מאישטצק הריש מתיבתא בקונסטאנטינא, על אשר בקש מאתו הר"ר דוד ויטאל שיכנס אתו במחלוקת שהיה לר' דוד ויטאל עם הרב מוה' בנימין זאב מארטה.

„אחת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב, כי זה כשש עשרה שנה בשנה הראשונה שנסמכתי ברבנות אירע מעשה באחת מן הקהלות ונפלה מחלוקת ביניהם. והצד האחד כתבו אלי וחתמו י"א עדים כשרים מטובי קהלת קניאה (Canea עיר הבירה על האי קאנדיא). וכשמעי דבריהם האמנתי להם

---

[1]) הספור הזה מדבר מתכל והזמה שעשו כתורי ישראל עם סיחיליאריס, התנפלות הלס הפתרונים על בית הרב בליל תג השבועות להמיתו, ותיך נמל בדרך גם וכו' וכו' הוא דבר תמן לדורכי תולדות התייס המוסריים בדור הסוף, ורחוי סיס לבת טולו במקום הזה, אך יתרכו הדברים כיותר והמעיינים ימצאו אותם בספר הנ"ל. שפ"ל.

ורציתי לחתוך הדין על פיהם באמרי: התורה אמרה על פי שנים עדים יקום דבר, וכאן רבו כמו רבו על השנים, והלכתי אל מרי דודי המופלג בזקנה ובחכמה ה"ה מוה' מנחם דלמדינו ז"ל והייתי מפציר לכתוב ולחתום. אמרתי אל מעלתו: והלא יש כאן כמה עדים? השיבני אפילו הכי אין להאמינם, כי כשאמרה התורה: שמוע בין אחיכם ולא תשא שמע שוא לא נתנה דברים לשיעורין. ואלו היה עושה כן רבי מהר"ר יוסף קולן ז"ל עם קרובך מהר"ר משה קפסאלי ז"ל לא היה בא עמו לידי מחלוקת ומדנים עד שנתחרש בהכלית החרטה לבסוף".

„כי בקוסטדינא נתקנאו ארבעה חרשי משחית על נשיאותו של מהר' משה הנזכר על דרך: ויקנאו למשה במחנה, כי בזמנו לא זכה חכם שם (שום חכם) בקוסטדינא לגדולתו וכל קהלות הקדש נכנעו תחת ידו, ואפילו מגדולי גירוש ספרד המה הגבורים אשר מעולם אנשיה. וכל מי שראהו והכירו אמרו עליו: ליה דין בר נש. סוף, גדולה שנאה שמקלקלת את התורה (השורה) וייהסו לו לאותו צדיק דברים אשר לא חשב ולא דמה ולא עלו על לבו. ויעשו גם הם בערמה ויוציאו עליו עדי שקר ויפה חמס ונתחבר עמם גם רב אשכנזי ר' משה עשרים וארבע[1], כי לא היה לו יד ושם זולת בעשרים וארבע".

„ויען כי אז שלחו את עשרים וארבע הנ"ל לקבץ מעות מהקהלות לשם עניי ירושלים תוב"ב, והלך בקוסטדינא ושאל ממנו עזר, כי ראה שלא היו הוששים מפניו, ואז היה שעת חירום בין התגר מלך קוסטדינא ובין שולטאנו מלך מצרים, והרב נתירא לנפשו, פן ידע המלך שהוא סבה שיוציאו מעות מארצו לשלחם בארצות אויביו, לכן לא עזרו, אך לא מנע גם כן בידו. ובראותם הקהלות שהרב לא עזרו ולא חזק דבריו לא שמעו ולא שתו על לבם מהר"ר עשרים וארבע הנ"ל ולא קבץ מאומה. וכראותו כן עשרים וארבע לא הבין שהרב לטובה נתכוון, ושכח הטובות שעשה לו הרב ביחוד, ואשר חזק את ידו נגד האלוף מהר"ר אליהו מזרחי, אשר הזורידו פעם אחת מבית הכנסת שלו והכריחו הוא ותלמידיו מלדרוש, ובא לו אצל הרב ונתרעם על שהלבינו פניו והיה בוכה ונאנח, והרב בחסידותו חמל עליו ולקחו עמו והלך באותו בית הכנסת ונכנס ואמר: מי הוא זה ואיזה הוא אשר עשה לו ההלבנה הזאת? ולא ענו אותו דבר מיראתם אותו. ואז אמר לו: עלה לדוכן ודרוש ונראה מי יורידך, וכן עשה ודרש. ואחריו דרש הרב ז"ל והוכיחם תוכחת מגולה על המעשה שעשו לו, עוד הרבה הרב להשיב לו".

„ובהיות בעונותינו נמצאת בעולם — ובפרט בין האימה הישראלית — מדת ההתנכרות, נתנכר עשרים וארבעה לחרב ונתחבר עם ג' (צ"ל ד') חרשי משחית הנ"ל, כי שומה היתה בלבו מיום שלא חזק את ידיו לקבץ צדקות כרצונו, ולקח המכתבים שכתבו המשטינים הנזכרים והלך לו אל מהר"ר יוסף קולן בארץ רחוקה בצרפת, כי ידעו שלא (צ"ל שלו) היו כותבים בנקום שידעו ושהכירו את מהר"ר משה קפסאלי מיהת על פי השמועה, לא היו מאמינים להם והיו דוחפים בשתי ידים את דבריהם".

„ומהר"ר יוסף קולן הנ"ל האמין תיכף לדבריהם, ומבלתי שמוע לרב הנ"ל מהר וכתב נגדו דברי ריב ומצה אשר לא כדת. ויותר משנתים ימים עמדו כתבי מהר' יוסף קולן בקורון ולא הליכום, ומי בעל דברים יגש אליו? אלולי שלקחה אזן מרי זקני הנ"ל שמע מן הכתבים הנזכרים ושלח ואיים מכאן על מי שהיה מחזיק שישלחם תיכף לאחיו בקוסטנדינא, אבל לא היו נודעים כלל. סוף כשהגיעו הדברים ביד מהר' משה הנ"ל קבץ הקהלות וקרא באזניהם, וגעו כלם, ובקשו אחר אותם עדי שקר, וכלם ספו תמו מן בלהות כי ה' פקד עון הרב עליהם, ויטותו האנשים מוציאי דבת הרב רעה בטגפה לפני ה'".

„סוף, מהר"ר משה תפש על מהר"ר יוסף קולן, על שנשא שמע שוא והרבה לכתוב לו קשות וכתב לו: לא חשחין אנחנא דנא פתגם להתבותך במה שיחסת אלי, כי לא היו דברים מעולם, ואחד מן הצחיות ששמעתי מפי זקן אחד שראה השובות הרב הזה, על שמהר"ר יוסף קולן תפש עליו: איך נתקדשה אשה בתאנה והתירה, ומהר"ר משה קפסאלי כתב לו כן: אלו היתה לשון מוציאי דבה חתוכה והיה מקדש בה אינש אתתא, היו אמינא דמקודשת דחזי לכלבא ולשונרא שוה פרוטה, ואיך תיחם לי כי נתקדשה אשה בתאינה והתרתיה? לא תהא כזאת בישראל! ולהראות מ' משה חכמתו תפש כל שפות חמורות שבתלמוד ופלפל עליהם בחכמתו ושלח בידו. וכל

---

[1]) נתור מסם „עשרים וארבע", כי לא היו לו יד ושם רק בהמקרא (כ"ד ספרי כ"ק) לא נרמס בפיהי, כי נמצאו גם תנאים אחרים שנקראו בשם סמספתם הזה, וכי תנרהם עשרים וארבע נזכר בשנו"ת שילתו לתור בזמן הסנה. Veintequatro (עשרים וארבע) היה נקרא בספרד גם אר הטוערים בדרך מיוחד בהציר.

גדולי קוסטנדינא עזרוהו וכתבו נגדיות ודברים קשים כנגידים נגד מהר"ר יוסף קולון, יש בידינו קצת מהם".

„גם האשל הגדול מהר"ר יודא מינץ ז"ל עזר למהר"ר משה קפסאלי וכתב נגד מהר"ר יוסף קולון תוכחת מגולה והתחלת אגרתו הרמתה: על מי הגדלת פה על מי הריטות לשון? על קדוש ישראל. ושבח את מהר"ר משה קפסאלי ביותר, כי מכיר היה אותו בהיות מהר"ר משה בגלילות אשכנז בישיבות. גם גדולי אשכנז כעין גדול הדור מהר"ר יעקב מרגלית ז"ל ושאר גאונים נתעוררו בדבר וקנאו קנאת מהר"ר משה הנזכר. כי לפי האמת עול וחמס עשה לבתוב נגדו טרם שמע מה בפיו".

„ובבאם הכתבים בידי מהר"ר יוסף קולון היטב הרה לו עד מית, כי ראה והכיר בתמימת מ' משה ובגדולתו ובחסידותו ושלא התנהג עמו כשורה, ונחם מאד על הדבר. סוף על ידי הפעל (הכליעל?) הנזכר נעשתה התורה פלסתר ושניהם המלכים לבבם למרע ועל שלחן אחד כוב ידברו, כי כל אחד תלה בחברו בוקי סריקי וביזו זה את זה לאין מרפא. מי גרם כל זאת? רק על שלא המתין ר' יוסף קולון לשמוע מה בפי מ' משה והאמין לאותם המרכילים, הפך אמרו יתעלה: שמוע בין אחיכם".

„סוף מהמעשה הנזכר הוכיח לי מרי מ' מנחם שאין ראוי להתמצע בשום דין אפילו יהיו שם כמה עדים עד שישמע המורה מפי שני הצדדים. ומעיד אני עלי שמים וארץ, כי שמעתי למרי האלוף מ' יצחק לוי אינגילהם אשכנזי ז"ל שגם מעלתו למד עם מ' יוסף קולון והיה אומר כהנה וכהנה, זאיך נחם מאד מ' יוסף קולון במה שעשה, והיה מחרף ומנדף את מי שהיה הסבה ויפתוהו ויסיתוהו. לא עברו ימים מועטים עד שחלה את חליו אשר מת בו מ' יוסף קולון ובחסידותו קרא לבנו הגדול מ' פרץ ז"ל והשביעו לילך בקוסטנדינא לפיים את הרב הנזכר, וכן עשה".

„ויבא מהר"ר פרץ (בן המהרי"ק) לפני מ' משה ופייסו, וגם הרב בחסידותו קבלו בסבר פנים יפות ועזרו נגד האלוף מ' אליהו מזרחי ז"ל, כי באו שניהם במחלוקת במשפט מלחמות ה', ולא היה כח ביד מ' פרץ הנזכר לעמוד בפני מהר"ר אליהו הנזכר, והרב היה עוזרו ותומכו ואומר למ' אליהו: ראוי לכבדו לפחות מפני כבוד אביו".

„גם מרי בישראל גדול שמו מ' ישראל אשכנזי ז"ל כתב לי מירושלים תוב"ב על מעשה שהיה, כשהסמיך מ' יודא מינץ ז"ל את מ' אליהו מזרחי כתב לו במעשה שאירע: אל תמהר לקפוץ ולכתוב חוץ לעירך וכו', והביא לו ראיה ממעשה מהר"ר יוסף קולון ומהר"ר משה קפסאלי".

לפני החלי לתקן מעויות שעלו בספרי הקורות לדברי הריבות בין המהר"י קולון ורבי משה קפסאלי על פי האגרת בכ"י שהבאתי בזה, עלי לחוכיח אמתת האגרת הזאת ותכונת האישים הנזכרים בה. כי אמת ברורה הם כל הדברים הנאמרים בהאגרת הזאת, יוצא מזה, כי כל המעשים המסופרים בה מודיעים גם בני הדור ההוא. אף אם המחלוקת ע"ד היתר עגונה, שנפלה בין ר' בנימין זאב בן מתתיה (עיין למעלה עמוד 74 בהערה 3) ובין רבי דוד וימאל הכהן מקורפו (הרד"ך), נמשכה כחמש שנים (ה' ר"פ—רפ"ה, עיין שו"ת בניטין זאב סימן א'—י"ז, רט"ו—רט"ח), ורבי אליהו קפסאלי נקרא להיות המכריע בין המתעצמים, ואם כן נכתבה האגרת בזמן מאוחר מהרב ר' משה קפסאלי, הנה האיש אשר אליו יתייחס רבי אליהו קפסאלי', והוא לו לבר סמכא בשמועותיו, רבי מנחם דילמידיגו, הוא בן דורו של ר"מ קפסאלי, מבני משפחת דילמידיגו המפוארה, אשר מאשכנז באו לנור על האי קנדיא, והוא, ר"מ דילמידיגו, היה תלמידו של מהר"י קולון, כנראה מהמכתב אשר בזה, ובספר האלים להיש"ר מקנדיא נאמר: „הגאון הגדול הפילוסוף האלהי הרופא המומחה כמהר"ר מנחם זצ"ל והוא הנקרא מקהלות קנדיאה לשוב להרביץ להם תורה אחרי שנשבה בפרובה בשעת מלחמות הוויניציאני עם הקיסר והטלכים (עיין למעלה עמוד 423) ולקחו כל ביתו ככתוב בספר דברי הימים להרב האלוף מ' אליהו קפסאלי מקנדיאה. וזה הרב היה ראש ישיבה ליהודים בגמרא ולנוצרים בחקירת הפילוסופיה בפרובה בזמן הגאון מ' יהודה מינץ והיה עשיר מופלג והוא הנקרא שמואל מנחם, שהניחו אביו בבטן אמו במותו". ומלבד רבי מנחם זה, שלפי העדיות שהבאנו עליו בזה הוא לכל הדעות בר סמכא, גם יתר בני סמכא שעליהם יסמוך ר"א קפסאלי את שמועותיו המה בני הדור של המהרי"ק והר"מ קפסאלי, כרבי יצחק לוי אינגילהם אשכנזי ורבי ישראל אשכנזי, והם ידעו כל פרטי המחלוקת. זמן המחלוקת בין המהרי"ק והר"מ קפסאלי גם כן נרע מהמכתב הזה. הזמן היה, כמבואר בהמכתב, „שעת חירום בין התורג מלך קוסטנדינא ובין שולטני מלך מצרים", ובגלל הדבר

הזה לא תבך הר"ם קפסאלי את עשרים וארבע, ואם כן היו המעשים אחרי שנת 1487=רמ"ז; מצד אחר ברור הדבר שהיתה המחלוקת לפני שנת רנ"ב, כי נאמר בהטבתה: „גם גדולי אשכנז כעין גדול הדור מהר"ר יעקב מרגלית ז"ל ושאר גאונים נתעוררו בדבר וכו'", וברבי יעקב מרגלית ידענו בו שכבר מת בשנת רנ"ב כמו שטוכח מתשובת מהר"י מינץ סימן י"ג, גם המהרי"ק מת ביתים מועטים אחרי כן, כמו שנאמר בהאגרת המובאה לטעלה. אך ר' משה קפסאלי עוד האריך ימים אחרי גלות ספרד והיה למלאך מושיע וכרוב סוכך על הגולים כאמור בספרו של ר"א קפסאלי: „ביתים ההם הגדיל לעשות בקוסטנדינא האלוף מ' משה קפסאלי ז"ל, אשר היה הולך סביב הקהלות והיה כופה אותם לתת איש איש חקו הראוי לו, והיה כופה על הצדקה דבידו הורמנא דמלכא לענוש נכסין ולאסורין. גם האיש משה גדול מאד וכל אשר יצוום יעשו לא יגרעו דבר, והיה מעשה הצדקה שלם"[1].

רוב האישים הנקובים בשטותיהם באגרתו של ר' אליהו קפסאלי הם ידועים לנו ממקום אחר, וגם זה מוכיח כי דברי אמת הם כל דברי האגרת הזאת. א) הכתב מר' אליהו קפסאלי ערוך אל רבי יוסף מאימאצאק[2], ושני רבנים בשם העצם והמשפחה כנ"ל נמצאו אז בתורכיה, האחד בשאלוניקי והשני בקונסטנטינופול, כדברי ר' שלמה עטיאש בהקדמתו לפירושו על תהלים (ווינציאה ש"ם): „ובארץ קוסטנטי מ' יוסף הוא הטשביר לכל העם והבקי בכל חכמה החכם השלם ר' יוסף מאימצק". ומהשני הוא אומר: „בשלוניקי ר' שלמה מאימצק ובנו הרב פלפלא חריפתא ובור סיד שאינו מאבד טפה החכם ר' יוסף מאימצק...". השני (אותו שבשאלוניקי) מצוי הרבה בשו"ת, והוא היה חסיד ומקובל ועמד בהתקשרות עם ר' שלמה מולכו. בדבר מחלוקת הענוגה הכריע הרי"ם משאלוניקי לטובת רבי בנימין זאב ונגד הרד"ך (שו"ת בנימין זאב סימן ז'—ט'), ולהפך את רבי יוסף מאימצק מקונסטנטינופול היו משתדלים להביא בברית עם ר' דוד ויטאל הכהן (הרד"ך) נגד רבי בנימין זאב. ב) ע"ד ר' מנחם דילמדיגו כבר דברנו למעלה. ג) רבי אליהו מזרחי (הרא"ם) נודע למדי, ואין צורך להרחיב הדברים עליו. ד) ע"ד מהרי"ו מינץ עיין למעלה עמוד 423. ה) ע"ד רבי יעקב מרגלית, אשר כמבואר למעלה מת לפני שנת רנ"ב, הנה נזכר שמו בכתב הקיסר פרידריך. בחדש נובימבר 1487 נתן הקיסר פרידריך זכיות (פריוויליגיות) לאחדים מיהודי העיר אולם (Ulm), ובתוכם נמנה המלומד יעקב מרגלית מנירנבערג (האָמיסטער פאָן נירנבערג) (Wiener Regesten I № 126). מאיזה מקור לקח צונץ (ליטעראט. גשיכטע 198) כי היה רב בווארמס לא אדע. כי היו בזמן אחד שני דבנים גדולים בשם יעקב מרגליות, האחד רב בנירנבערג והשני בריגינשבורג, כאשר יחלים וויעזער (פראנקל'ס מאנאטסשריפט 1868 טעמוד 345 ולהלן), הוא דבר שאי אפשר. כי בני הדור הטזכירים תמיד את הרב הגדול מהר"ר יעקב מרגלית היו מציינים אותו בשם עירו או כנוי אחר לדעת אם הוא מנירנבערג או מריגינשבורג. בתור חכם ההוראה גדל כבודו ע"י חבורו „סדר גיטין וחליצה" אשר אסף בנו, כמו שיבאר בהקדמתו (כ"י בודליאנה 2010 № וכתוב בשנת רי"ב), „סדר חליצה" שלו נדפס ביהד עם טור אבן העזר בסופו, גם נמצאים ממנו לקוטים בפירוש כה"ק (כ"י בודליאנה 2287 II h №).— ואולם באמת ישב

---

[1]) אף כי לא נזכר זמן מות רבי משה קפסאלי, אך מלרוב הזמנים יצא לנו ברור, כי סתריך ימים והגיע לגבורות ולעבורי נבורות, בכל תופן שמש בתר הרבנות קרוב לחמשים שנה: כהעדתי למעלה (עמוד 432) הוכחתי מדברי ר"א קפסאלי, כי סיה רב בקונסטנטינופול עוד בימי ממלכת סיונים, כמו שנאמר שם: „בימי בקונסטנדינא מזמן מלכי יון", ובתבר שהל מחמד השני מי הוה רבם של היהודים? תמרו לו: בימי זקן והוה פרוש וכו'. והנה אם סיה בהרוב סוכך על גולי ספרד הנה למעבר יבש על כסא סהולאה מבנים תחתות לפני שנת רי"ג=1453, שנת בכוש קונסטנטינופול עד תחרי שנת רל"ג—רל"ד וכו'. ולא רחיתי מי שעמד עד הנה על נקוף הזמנים ההלה, אף שקשה מאד להחמין, כי אם סיה זקן בימי מחמד השני בעת בכוש קונסטנטינופול יסיה גם רב פעליס בימי גלות ספרד, אך אין זה מן הנמנעות. והנה אם הסולטאן סוליס תהבתו את סרב הכולל גם לבנו בייאזיט, סגם אין ספק כי על ידי השתדלות הרמ"ק סוליט הסולטאן את פקודתו „לקבל את כל היהודים הגולים מספרד בספר פנים יפות", בכל המסופר בפרטות בקונטרס „דבי תליסו" עמוד 13. שם"ר.

[2]) אף כי סרהמ"ח יבתר במקום הזה, כי יש לבתוב השם הזה עליונלק, אך בתבר בכל הספרים בתיבתו כמו שהוא בפנים בנתתי סדבר בתוקתו. שם"ר.

גם ברינינשבורג רב או למדן מצוין בשם יעקב מרגלית, אך איננו זה הרב שאנו מדברים בו, והתלמודי ברינינשבורג נודע רק בזה, שהיה לו בן שהמיר דתו ונקרא אנטתיוס מרגליתה, והוציא ספר שמנה בשם „דער נאנצע יודישע גלויבע", ששם ישליך שקוצים על התורה התלמודית והרבנים (בספר שמנה זה יקרא את אביו בשם הרב בריגינשבורג). אליו (אל האב) פנה החכם רייכלין ויבקשהו כי ישלח לו ספרי קבלה. ועלי להקן את טעותי בההוצאות הקודמות, שכתבתי כי בא רייכלין בכתובים עם רבי יעקב מרגלית מנירנבערג, כי באמת יקרא לו בשם הראשון ביהודי רינינשבורג (primus Judaeorum Ratisbonensis). זה האיש יעקב מרגלית מריגינשבורג היה עודנו חי בין שנות רנ"ט—רע"ב, כאשר הוכיח וויענער בהנ"ל. אך לא היה רב ולא נחשב לגדול ההוראה, וכזה היה רק רבי יעקב מרגלית מנירנבערג שמת לפני שנת רנ"ב.

בטקצת מתקיטת ידיעתו של הר"א קפסאלי בהאגרת שהבאנו, כי עמדו גדולי התורה הנקובים בשמותיהם שם ליטין ר"ט קפסאלי, ע"י רבי משה מטין המודיע שלשלת היוחסין של בני משפחת דילמידינו באלים דף כ"ט ע"א, שם נאמר: „רבי אלקנה (אביו של שמואל מנחם ואבי זקנו של ר' מנחם דלמידינו) שהיה מרביץ הורה בקנדיאה עם אחיו רבי משה שהיה נגיד בירושלים אחרי כן, ועם אחיו מהר"ר אליא והמה יצאו בלהט החרב נגד מהר"ר יוסף קולן לעזרת מהר"ר משה קפסאלי זכרונו לברכה". לפלא הוא בכ"ז, כי רבי מנחם דלמידינו דודו של ר"א קפסאלי המובא בהאגרת אשר לפנינו והמספר את כל התחלוכות המחלוקת, לא יזכיר כלל כי אביו זקנו עמד לימינו של הר"ט קפסאלי. גם ר' דוד קונפורטי יספר: „ואמר לי חכם אחד מתושבי קושטנדינא, כי ראה כתבים אחדים שכתוב בהם טרורות קשות.... שכתבו ב' הרבנים זה לזה והוא קראם כלם ולא נדפסו מפני הכבוד"[1].

נבואה נא לתקן הטעיות בדבר המחלוקת שנשתרבבו גם בהערות הביבליוגרפיים. מהר"י קולן ערך את אגרת נזיפתו ונערתו על ר"ט קפסאלי לארבעה רבנים, ואותם יזהיר לבל יורו הוראות דינים ואו"ה על פי הר"ט קפסאלי (שו"ת מהרי"ק סימן פ"ג), וארבעה אלה המה: רבי אליהו פרנס, הישיש רבי אהרן בר אביז, ר' יצחק בן שמואל אלתירנו ור' אשר בן יצחק הכהן אשכנז (מקלוניא), ארבעה אלה הביאו את דבתם רעה על ר' משה קפסאלי, והם הם אלה שר' אליהו קפסאלי יכנם בשם „ארבעה חרשי משחית", ואם כן הדבר, ארבעה אלה היו באמת מוציאי דבה ומחרחרי ריב בלשון שקר, ובכן נדחתה ההלטת בעל קורא הדורות והביבליוגרפיים הנמשכים אחריו, כי זה ר' אליהו פרנס הוא רבי אליהו מזרחי (הרא"ם). כי מלבד, אשר לפי דעתנו את הגדול בתורה והכמה הרא"ם ותכונתו ודרכו להרבות שלום בעולם, אי אפשר שהוא יהיה חבר לחרשי משחית מוציאי דבה, הנה מדוע הר"א קפסאלי המזכיר בהאגרת, ששמנו פה לפני הקורא, את ר' אליהו מזרחי, לא הזכיר שהוא היה במתנגדי הר"ר משה קפסאלי? גם יעיד הרא"ק, כי בקשו את עדי השקר ולא נמצאו כי מתו ארבעתם ביטי הדבר (שהיה בקונסט. בשנת ר"ן), והרא"ם האריך ימים בכל המחצית השניה למאה השלישית (והיה גם לרב הכולל אחרי מות ר' משה קפסאלי. שפ"ר). גם סוף דברי המכתב שהבאנו בזה, כי „כשהסמיך מהר"ר יודא מינץ ז"ל את מהר"ר אליהו מזרחי כתב לו.... אל תמהר לקפוץ ולכתוב וכו' והביא לו ראיה מטעשה הר"ר יוסף קולן ומ' משה קפסאלי", מזה יוצא ברור, כי הרא"ם לא נסנה בטספר ארבעת המערערים ומוציאי הדבה על הרב הכולל. עוד נמיה מהאמת נמצאה במקום אחר והיא מתוקנת בהאגרת הזאת. „בעל טאורעות עולם" יספר שאמר ר' משה קפסאלי על מהר"י קולן בעצמו „שאם יאמרו לי שאדם קדש אשה בלשונו של קולן אני אומר שקדושיו קדושין משום דחזוא לכלבא ולשונרא", ובאמת לא דבר כן חלילה על המהרי"ק, וכפי נוסחת האגרת שהבאנו אנחנו נאמר: „אלו היה לשון מוציאי הדבה חתוכה והיו מקדש בה אינש איתתא הוי אמינא דקדושין קדושין דחזי לכלבא ושונרא ושוה פרוטה". מזה נראה איך דברי ספור שבהתולדה משתנים בהמשך הזמן בפיות המדברים במסרם שמועותיהם לבני דורם ובני הדורות הבאים.

---

[1] קורת סדוכות דף כ"ט ע"ח. ומדי הכיתי את דכרי קוס"ד כמקום הזה הנה עוד הכר את הנחמד כסדר הסוף שם (דף כ"ח ע"כ), המתוך ג"כ סכרתי כדכר ההריכות ימים כספלגה שתוגן כה סר"מ קפסאלי, כמו שסעירותי למעלה, וכה יאמר: „הרב הזקן ר' משה קפסאלי שהיה רב מהכומינעה (הכומניס) אשר היו תושבי העיר מקדמת דנא כזמן סיוניס והיה הן... כהוכמה למלכת מלך התוגר וכו'". שפ"ר.

המכתב של ר' אליהו קפסאלי שהבאנו במקום הזה מברר לנו עוד דבר אחד מאחרית המחלוקת, וממנו נראה, כי שמועה בדויה נמצאה בספר האלמוני „מאורעות עולם" אשר בידי. ר"א קפסאלי במכתבו מספר מפי עד כשר (ר' יצחק לוי אינגילהם האשכנזי), כי באחרית ימיו „נחם מאד המהרי"ק על הרעה אשר עשה לר"מ קפסאלי" וחרף וגדף את מחרחרי הריב ומוציאי הדבה, גם השביע לפני מותו את בנו מה"ר פרץ לילך לקוסטנדינא ולפייס את הרב. והרמ"ק קרב את בן רודפו, ובחסידותו קבלו בסבר פנים יפות. האחרית הזאת באה בפנים אחרים לגמרי בספר „מאורעות עולם". שם כתוב: „ר' משה קפסאלי פעל במערכות הממשלה בקונסטנטינופול, כי השולטאן ערך מכתב לקיסר אשכנז באיומים גדולים, כי יעשה לו רעה, אם לא ישלח אליו את הרב קולן, אשר נועז לדבר באוהבו קפסאלי, אסור בנחשתים, והקיסר מאימת השולטאן היה כבר נכון לעשות כדבר הזה, אך בני קהלות ישראל, בהיותם חסים על כבוד הרב הזקן, פעלו בהתאמצות גדולה, כי תחת האב יסע בנו הר"ר פרץ לקונסטנטינופול. את הבן הזה קבל רבי משה קפסאלי בסבר פנים יפות, אך היה אנוס לשמוע דברים מרים ערוכים נגד אביו". — אין ספק, כי כל הספור הזה, שהתנגשו שני מצוקי ארצות התבל, קיסר אשכנז ושולטאן תוגרמה, והיה הדבר קרוב לידי תגרה בין שתי ממלכות גדולות, בשביל — שני רבנים שלא היו נוחים זה לזה בהלכה, הוא בדותא ויליד הדמיון של הכותב, ודברי אמת הם דברי רבי אליהו קפסאלי בהמכתב המובא למעלה, אך גם הספור הדמיוני הזה ילמדנו לדעת, עד כמה הרעישה המחלוקת הזאת לב בני הדור ההוא ודורות הבאים, עד כי נתנה יד לספורים בדוים כאלה. — בכל אופן הגענו לידי החלטה ברורה, כי זה האיש משה קפסאלי היה באמת ענו וחסיד וגדול בתורה ומעשים טובים, ורק מקנאה ושנאה קמו עליו מריביו להדיחהו משאתו ולהתכבד בקלונו. בדרך אגב אעיר על טעותו של ר' דוד קונפורטו בקורא הדורות, הוא אומר (דף כ"ט ע"א), כי רבי משה קפסאלי בא בכתובים עם הרב רבי בנימין זאב, וטעות היא בידו. התשובה בסי' ע"ה בשו"ת „בנימין זאב" ערוכה לרב אחר בשם משה קפסאלי והוא בן אליהו הרב בלארטא אשר ביון ובן דורו של בנימין זאב, ובסימן רמ"ח שם מזכיר את ר' משה קפסאלי הרב בקונסטנטינופול, כדרך שמזכירים את המתים ואומר: „וזה האיש (איש רע פלוני אלמוני) מזכיר בכל עת את הרב המורה לצדקה מהר"ר משה קפסאלי זכרו לברכה והטיח דברים כנגדו וכנגד חכמי שאלוניקו". עיין ע"ד משפחת קפסאלי דברי די לאטיש בהקדמת ספר „דבי אליהו" הנ"ל מעמוד 6 ולהלן.

ציון ח.

ע"ד קדמות הספרים: „הקנה" ו„הפליאה" וחשיבותם.

ידיעת הקבלה, למן היום אשר נתרכזה בספר ה„זוהר", עד ימי המקובל רבי יצחק לוריא (האר"י), בימי מאתים וחמשים שנה, לא צעדה לפנים ולא השתלמה והתפתחה בלמודיה. בכל הדורות ההם הננו רואים את בעלי הח"ן סובבים הולכים בחוגם הצר בתוך עב הענן של מושגים קשי ההבנה והמון חידות ורמזים. יוצאים מן הכלל הזה הם שני ספרים, אשר תוכנם עוד לא נודע כראוי: „ספר הקנה" על המצות, נדפס פעמים רבות, וספר „הפליאה" (נדפס בקארעץ תקמ"ו וגם בפאריצק, אך מצוי יותר בכ"י מאשר בדפוס) על פרשת בראשית. וצביון אחד לשני הספרים הנותן להם פנים של התנגדות לתורת התלמוד. אך טרם שימנו עין על תוכן הספרים האלה עלינו לחקור ולדעת ממי יצאו שני הספרים האם אב אחד לשניהם וגם לדעת את זמן ומקום חבורם.

ברור הדבר, כי שני ספרי קבלה אלה (אשר מקצת הביבליוגרפים חשבום לספר אחד ללא צדק) הם בני אב אחד ושוים ברוחם וצורתם. בשניהם ראשית הפתיחה היא: „אמר אלקנה בן אביגדור ממשפחת רם", (בהפליאה), „אמר קנה אבן גדור בנו נחום ממשפחת רם... הוא ממשפחת ר' נחוניא בן הקנה" (בהקנה). להלן במאמרנו נוכיח, כי גם שוים הם בדעותיהם והשקפותיהם באמונות ודעות. בנוגע לזמן החבור: הנה ספר הקנה יאמר, כי מן שלשת האישים: האב, הבן והנכד [1]) הפועלים

---

[1]) גם מזה אות נאמן היות הספר בן דורות מאוחרים, כי שם נאמר: „ויהי היום ואשתי המליטה זכר

M.T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

בו, הראשון חלם חלום בשנת ד' אלפים. אך המקובל רבי חיים יוסף דוד אזולאי כבר הטיל ספק באמתות המסורה הזאת ויאמר: „והוא פלא דמייתי דברי אביי ורבא ויתר אמוראים אחרונים" (שם הגדולים מערכת ספרים, ערך קנה סימן ע"א). בנוגע לספר „הפליאה" הנה פיו הכשילו, ובמאמרו הגדול על דבר ששה סדרי משנה יאמר: „מפי גאון מהגאונים הגדולים". יעלינעק הוכיח בראיות נכוחות, כי בעל „הפליאה" לקח ושם בספרו מדברי רבנו יונה גירונדי, רבי אברהם אבולעפיא, רבי משה די ליאון, רבי יוסף גיקטאליא, הריקאנטי וגם מדברי רבי יעקב בעל הטורים — דברי המקובלים והתלמודיים מהמאה הראשונה לאלף הששי (יעלינעק בית המדרש חלק ג' בהמבוא מעמוד XXXVIII ולהלן). מחבר „הקנה" כבר ידע מ„ספר הבהיר" והוא מביאו בשם מדרש של „ר' נחוניא בן הקנה" (קנה דף מ"ז עמוד ד'): „עוד בנו שרבי נחוניא בן הקנה אמר: מפני מה ל"ב חוטים ותכלת בציצית? משל למלך וכו'" ועוד בכמה מקומות בקנה ובפליאה. וידוע הדבר, כי ספר הבהיר נתחבר באחרית האלף החמישי או בראשית הששי בבית מדרשם של המקובלים הראשונים עזרא ועזריאל. ומפני כי בהקנה ובהפליאה נמצא קץ הגאולה לשנת ק"נ (בספר הפליאה כתב יד שהמציא לי בטובו ידידי החכם ר' רפאל קירכהיים ובספר הקנה פעמים) הנה הוציאו הביבליוגרפים (וואלף ואחרים) לצדק משפט, כי שניהם נתחברו סמוך להזמן הזה בראשית המאה השניה לאלף הששי. כי דברי שני הספרים מובאים ביותר בספרי הרבנים שחיו במחצית השניה למאה השלישית לששי, והרבנים מדורות הקודמים בספריהם שהגיעו לנו אין אחד מהם שיזכיר את הספרים האלה. ע"פ השפעת הקבלה או ספר הזוהר רצו החסידים המופלגים להנהיג לכפול המלות שבסוף „קריאת־שמע" ולאמר שתי פעמים: „ה' אלהיכם אמת", כדי להשלים בשלשת המלים היתרות את המספר רמ"ח תבות שבקריאת שמע, וישנה נוסחא אחרת בזוהר אשר תאמר כי צריך להכפיל: „אני ה' אלהיכם". על ההכפלה הזאת חלקו בעלי ההוראה התלמודיים וביחוד נגד כפל המלה: אמת אמת. והנה ספרי הקנה והפליאה מצוים להכפיל המלות: „אני ה' אלהיכם", ומן כל הרבנים בזמן המאה השלישית לאלף הששי שנשאו ונתנו בדבר הזה אין אחד שיסתייע מדברי הקנה והפליאה. דרך משל רבי שמעון דוראן השני (הרשב"ץ השני) בשו"ת יכין ובועז סימן ב' (נולד בשנת קצ"ז ומת אחרי רס"ט) מביא כל דברי אביו זקנו הרשב"ץ הראשון, דברי אביו רבי שלמה (הרשב"ש) ודברי אחיו הרב ר' צמח בהלכה זאת, וכלם לא ידעו את הקנה והפליאה. גם רבי משה אלשקר (מת אחרי שנת רצ"א) שהוא נושא ונותן בדבר, אם ראוי להכפיל המלות הנ"ל ומביא דברי הזוהר (שו"ת סימן ס"ו), לא ידע עוד דבר ממציאות שני ספרי הקבלה האלה. כן לא יזכיר מהם דבר מהר"ל בן חביב (מהרלב"ח) העוסק בשמועה זו (שו"ת סי' ע"ג) וגם הגדול שברבני פולין רבי שלמה לוריא (תשובות מהרש"ל סימן ס"ד) לא ידע עוד דבר ממציאות הקנה והפליאה. הראשון שמביא את ספר הקנה הוא רבי אליהו מזרחי (מת בין השנים רפ"ה—רפ"ז ומביאו בשו"ת הרא"ם סימן א') ורבי דוד בן אבי זמרה (הרדב"ז, מת סמוך לשנת ש"ל מלפניה או לאחריה, והובא המשא ומתן בשו"ת סימן נ"ה הוצאת ליווארנו); אך זה האחרון מבטל דברי הקנה ואומר: „ואף על פי שנמצא בספר הקנה על המצות שחוזר אני ה' אלהיכם, ראוי לסמוך יותר על שאמרו משם התנאים". אחריהם מביא דברי הקנה רבי יוסף קארו בב"י על טור או"ח סימן ס"א. בזה נתברר, כי שני הספרים: „הקנה" ו„הפליאה" אינם מאבות ההוראה בזמן קדמון.

ביבליוגרפים אחדים קראו את מחבר הפליאה בשם „אביגדור" ויש שקראוהו בשם רבי אביגדור קרא (עיין שם הגדולים מערכת ספרים ערך פליאה). אך הם טעו. השם אבי־גדור או אבן גדור איננו שם עצם כי אם שם מושאל ופתרונו: „גודר פרץ" או „בעל הגדר" המקיים את היהדות ומגין עליה נגד פורצי גדר. כן נמצא ב„הקנה" (הוצאת פאריצק דף ו' ע"ב ודף ט"ו ע"ב): „אבן גדור בעל הגדר בתורת אל" ובדף י"א עמוד ד' נאמר: „ואלה דברי אבן־גדור אשר גדר בתורה". המחבר נשאר נעלם ככל מחברי ספרים המיוחסים בטעות לקדמונים. ובדבר ארץ מולדתו של המחבר, אין בידי להסכים אל יעלינעק, כי היה בן איטליה או מארץ יון, כי הטעם שנותן לסברתו אינו מספיק להחליט דבר: „כי רק בארצות אלה היה יכול להיות איש הכרוך אחרי חלומות אברהם אבולעפיא וחזיונותיו

וקראתי שמו „נחום" בשם זקנו, המנהג לקרוא את הבנים על שם אבותיהם חדש מאד. בכלל הזון מעליב הוא לראות כי ספר שמכל שורה ושורה מבלבן זיופו וכלו מלא נאלות על תורה שבעל פה זוכה להסכמות גאוני פולין בימי המאה העברה והם מקדישים ומעריצים אותו כספר קדוש בקדושת התורה". שפ"ר.

כבעל הקנה". אך האם באמת נראה מהספר, כי היה כרוך ביותר אחרי אבולעפיא אם חי כמאה וחמשים שנה אחריו, ובספרו עלו בין הזיות והבלים אחרים גם חלומותיו של אבולעפיא והזיותיו? לא, בהארצות האלה אי אפשר שהיה בעל הקנה והפליאה, כי שם לא נולדה ולא נמצאה ההתנגדות להתלמוד אשר נראה בהספרים האלה. אך ספרד, הארץ אשר בה קנו שני ההפכים ובעלי שני הקצוות: הקבלה עם בעלי ההזיה מצד אחד, והמתפלספים הבועטים בתורה מצד השני, היא ארץ טולדת המחבר הזה. רק בארץ הזאת בימי המאה השניה לששי, ימי הויכוחים הרבים וסכסוכי בעלי הדתות איש ברעהו, שאז שלחו רבים רסן טעל לשונם, ולא חתו לדבר דברים ככל העולה על רוחם בבקרת עזה ונמרצה, שם הוא מקום מולדת המחבר והחבור.

על ספרד מורים כמה דברים בשני ספרי הקבלה האלה. השם „אבן גדור" בהקנה ו„אבי גדור" בהפליאה מעיד על המחבר כי הוא בן ספרד, כי שם הורגלו להחליף את השם הלועזי לכנוי המשפחה „אבן לאבי (Avon, Avi). על ספרד לבדה מוסבים דברי הקנה (דף פ"ז עמוד ד'), כי „היו היהודים משתמדים לקנות להם מלכות ומבישלה והיו נושאים להם נשים נכריות". הפליאה מתאונן על בני דורו כי „מצאו היתר בדבר לומר שיין ישמעאל אינו מתנסך". התחברות ומשא ומתן בין היהידים והמחמדיים היתה, כידוע, רק בספרד או בארצות אפריקה ואסיה, ועל המדינות האחרונות אין כל סברא לאמר ששם נתחברו הספרים. „הקנה" (דף קי"ג עמוד ג') יאמר: „וי לכם עמי הארץ בלעגים (רעבתנים, זוללים וסובאים) בני בלעגים, יושבים חבורות חבורות לאכול ואוכלים ושותים עד אשר יצא מאפם ומהשם אינם יראים, ואם יביאו להם בשר נבלה ויין נסך נמור לא ישיבו ידם מהם... והשטן מרקד ביניהם ושמח עמהם". הוא ידרוש בגנות הרבנים הבועטים בתורה ומכחישים ספורי נפלאות שבהגדה ויאמר: „ואלה הדברים והאגדות דוחים הרבנים הגדולים בעלי הזקן חסרי הדעת ואומרים: אין בכל אלה דבר, ומקולים במצות ועוברים באזהרות ואינם נזהרים מחוש ועד שער להחמיר ולגדור גדר, אומרים שהכל היה חלום אצלם ואין חלום בלא דברים בטלים". הדברים האלה מוסבים רק על ספרד, ששם נתנה לפעמים מישרת הרבנות הכוללת מטעם המלך על שכם רב המוכסים גובה המסים בממלכה, או עשירי היהודים אשר המלך או המלכה היו חפצים ביקרם, אך לא בארץ אחרת באירופה וכל שכן בארצות הקדם. המחבר ידע פתגמי המתפלספים בספרד והוא אומר (בפליאה בכ"י דף ג'): „תורה היא וללמוד אני צריך .... דע לך רבי שהעולם לא ימלט אחת משני דרכים: או יש חומר קדמון... או לא היה שם אלא עלת העלות.... ואם תאמר שלא היה שם (חומר) אלא הקב"ה ברא את כל העולם, אם כן על כרחך תאמר שנתגשמה עצמותו...." . „הקנה" יספר, כי נמצאו ביטוי ומדינתו מלעיגים על דברי חכמי התלמוד כמו שיאמר (שם דף קכ"ד עמוד ד'): אם אמרו והגידו שנפל אדם מן הגג ונתקע וכו' אלו וכיוצא באלו שומעים המינים שאנו מוסבעים בתוכם ומטיילים בנו וכו'... ואפילו עמי הארצות שבנו מלעיגים בתורתנו ואין צריך לומר הכופרים בדברי תורה וכו'...". גם מהתוכחו נגד הדעה המשובשת שהתורה לא נתנה להתקיים בכל מצותיה רק בשבת ישראל בארץ הקדושה (הקנה דף פ"ו עמוד ד') נדע, כי במקום שבתו שלטה הדעה הכופרת שנתפשטה אז בספרד ובין יהודי ספרד שיצאו לשבת במדינות הברבריאה בצפון אפריקה, כמבואר בשו"ת „יכין ובועז" להרשב"ץ השני (חלק ג', סי' קל"ד דף נ' עמוד ד' בתשובה מר' צמח דוראן): „... לא כאשר יטעו הטועים המשוגעים באמונתם הדוברים על ה' סרה, באמרם שאין כל המצות נוהגות אלא בארץ, אבל בחוצה לארץ אינה נוהגת שום מצוה כלל, חס וחלילה ורחמנא ליצלן מדעת השוטים הללו", וכמעט אותם הדברים בעצמם נמצא בהקנה: „ומי הוא זה ואיזה הוא האומר המצות הם לישראל בחוץ לארץ וכו'". גם ספורו מרב אחד שהיה שקוע בתאות עולם הזה (הקנה דף כ"ו ע"א) לאמר: „פעם אחת נתעדתי עם זקן אחד.... ואמרו לי: הוא אדוננו הגדול מורנו ורבנו הנעלה.... המדריכנו בדרך הישר... אז לקחני בידו והוליכני לביתו וראיתי נשים ופילגשים גויות ושפחות עם חביות מלאות יין... ולא ירא אלהים... והתחיל ואמר לי... הקב"ה ברא את האדם ונתן לו עינים לראות כל טוב ולהנות וידיו ורגליו ופיו לעשות רצון עיניו... ועתה שמע לעצתי ונאכל ונשתה ונשביע כל חברים... כי לא לבטלה נבראו... וכשמעי דבריו המכוערים שאלתי מהקב"ה ונפל הבית עליהם והמיתם ואת העיר החזרתי בתשובה...." . הנה כן נמצאו הוכחות מספיקות שהקנה והפליאה נתחברו בספרד.

עתה נתורה נא ונראה תוכן שני הספרים וצביונם ומחותם. כבר אמרתי כי שניהם מכילים בקרבם התנגדות נגד המצות המעשיות ונגד דרכי הבאור למצות המעשיות של הרבנים, והם קוראים להם „הריסה". בהקדמת הקנה נאמר: „ובעבור שאין אדם בונה בית אם לא יסתור המקום, ואם הוא כותל רעוע

מהרסו לגמרי כדי לחזקו מחדש, ותורתנו נהרסה הריסות אחר הריסות מחסרון ידיעה, וכל הספרים[1] שעשינו כלם הורסים ובונים בנין חזק ממנו..." . הספר כלו הוא בדרך ויכוח בין האב והבן, הבן מציע שאלות נפלאות, ואביו „בעל הגדר" או „הגודר" פרץ מיישב השאלות על דרך הקבלה והסוד, והוא אומר: „ועתה בני אשר אתה מתפאר תמיד והורס הריסות אלמדך וכו'..." . כן יאמר הבן (נחום): „ועתה שאלה אחת שאילנא מכם או אבי ואתם שניכם כאחת תהרסו ואני אבנהו, או אני אהרוס ואתם תבנו" . מאיזה מין היא בקרתו על התלמוד יוכיחו לנו דבריו שם ובהפליאה (בכ"י דף 399): „וכאשר תכתבו כוונת כל בעלי התלמוד תמצאו כל דבריהם משל ומליצה ודברים בהמיים משולים בדברים רוחניים כענין משמרה ראשונה חמור נוער, ותשאו ותתנו בפשט היוצא מפיהם להרסו הריסה מבלי תקומה עד בא הסוד ועקר דבריהם..." . עוד יאמר: „ורואה אני שיש לי סיוע ועזר מרבי יהודה שסובר בשר בהמה גזרה שלא אסרה תורה אלא בחלב אמו ואנן נגזור גם עוף? והנה אני ורבי יהודה שני עדים וכו' וזהו הריסת התורה, והנה קם אותו האיש והרס, נקום גם אנו ונהרוס..." . בדברים עזים ידבר ע"ד מצב האשה עפ"י התורה התלמודית, ובפליאה בכ"י ובהקנה הנדפס ישנם דפים שלמים מדברים רק בענין זה. בפליאה (כ"י דף 208) יאמר: „ועוד רבנא עלמא! עשו חכמים כלל ואמרו: כל מצות עשה שאין הזמן גרמא נשים חייבות וכל שהזמן גרמא נשים פטורות, וכללם הפך ממה שכתבת בתורתך שתלמוד תורה מצוה שלא הזמן גרמא ופטרת אותה... וחייבת אותה במצות הקהל שהזמן גרמא..." ובהקנה יוסיף לדבר בהענין הזה בדברים יותר קשים ונמרצים (הקנה דף כ"ב עמוד ב') לאמר: „שאלו להקב"ה למה ברא האשה הענייה הזאת שאין לה לא שכר ולא ענש אחר שפטורה ממקצת מצות, כגון שהזמן גרמא, ובאלה המצות שהיא פטורה אין שכר בעשייתן ולא ענש בבטולן. והקב"ה חייבה בתלמוד תורה השקול כנגד כל המצות וחכמינו פטרוה בעבור שמצאו מלת בניכם בתלמוד תורה"; עוד יאמר (באותו דף עמוד ד'): „והקשה שבכלן לא די לה לענייה שהשפילוה עד לארץ אחר שפטרוה ממצות המלך אלא שהקשוה לעבד, שאמרו: כל מצות שהאשה חייבת עבד נמי חייב". הדברים האלה נשמעים כאלו יצאו, מפי „ראבינער" נוטה לריפורם באשכנז בימינו ודורש דרשות בדבר חירות הנשים. הדברים האלה נאמרים ונשנים בכמה מקומות בספר הקנה (דף מ"ט ע"ב, ס"ו ע"ב, ע"א ע"ב). „בהפליאה" (בכ"י דף 202 בעמוד א' וב') ימצא המחבר עז בלבו להטיח דברים כלפי התנאים והאמוראים ויאמר: „כמה קשים דברים הללו שיצאו מפי התנאים האלה. רבוני רבוני עלמא! היש משפט מעוות כזה? אתה חתרת חקדשים... ולא חלקת בין פרוש לעם הארץ והם עותו משפטיך לומר שחולין טהורים אסורין לעם הארץ. שמעו גדולים וקטנים"!... במקום אחר (דף 203) יצעק מנהמת לבו: „ואתה מריה דאברהם! .... ביום הכפורים הוסיפו מחול על הקודש ולא חסו על העניים שמפסידים מאכלם... וכן עשו בכל מצותיך, ואתה אמרת להם: עשו משמרת למשמרתי ומסרתנו בידם ואמרת לא תסור מכל הדברים... לגזור ולגדור מין במינו אטו מין בשאינו מינו, שומו שמים על זאת!" הדברים האלה אמורים גם בהקנה הנדפס (דף ע"א עמוד ב'): „רבונא דעלמא! כתבת בתורתך: לא תסור מן כל הדברים ואנו עומדים באזהרתך, ולהם צוית: לא תוסיף ולא תגרע, ומוסיפין וגורעין ועושים הקישא וחייבו נשים באכילת מצה והיא הקישא משובשת".

בתחלת מסכת פסחים ישנה סוגיא שלמה בבאור המלה „אור", לדעת פשט המשנה „אור לארבעה עשר בודקים את החמץ" אם „אור נגהי" (אור היום) או „אור לילי" (בשעה שמדליקים את הנר)[2], והמחבר המקובל הזה מתלוצץ בבערותו ובעזותו ויאמר: „ומאחר שהתנא ירד ממתיבתא דרקיעא, איך לא ידע דקוב"ה היום קרא אור ולא הלילה... ולמה יכחישו התורה בסברות כוזבות ודברים במלים" (הקנה דף ס"ח). ולא נתקררה דעתו של החסיד המקובל הזה עד שאמר (בהקנה מ"ט ע"א): „וזהו שאמרתי לך שהתלמוד כמו בועא במעים והעלה צמחים ואין להם רפואה אם לא לבקש שרש הבועא לעקרו משם ולהניח מקום הבריא".

אך לא לבד נגד התלמוד, כי אם גם נגד המצות המפורשות בתורה שבכתב יתלוצץ המקובל הזה.

---

[1] לא נודע אם יכוון בדבריו אל הספרים הנודעים לנו מהמחבר הזה: „הפליאה" וספר „קנה בינה" או כי כתב גם ספרים אחרים שלא הגיעו לנו.

[2] עיין ע"ז באורי החכם מיכאל זאכם בהשוותו המלה „אור" לפתגמי ל' רומית ויונית, שבהן נהוג ג"כ לדבר בדרך השאלה כזאת.

בהקנה (דף מ"ז עמוד ג') יאמר על מצות ציצית: „מאי מרויח הקב"ה בעטיפת ציצית ולמה גזר חוט של תכלת?... מכל מקום הוא כמדת משוגעים". — בהמבוא לספר „הקנה" נמצאה שיחה בין אבן־גדור ובנו קנה בדברים האלה: „אמרתי לו: אוכיח שהמצות בארץ ישראל ובית המקדש קיים אבל בחוץ לארץ פטורים אנו, ואשאלך והודיעני: עבד שמכרו רבו נפטר העבד מגזרתו של האדון הראשון וחייב במצות וגזירות האדון שקנאו או לא? אמר לי בני: אם כן לבטלה ביארו לנו חכמי התלמוד התורה, לבטלה גזרו גזירות וגדרו גדרים... אמרתי לך אין ראיה משם כי לא עשו זאת בתורת חיוב, רק שלא יהיו המצות לעתיד לבא כחדשות... מכל מקום אינם חייבים עד שיגאלם, כי „עבד אחד אין יכול לעבוד שני אדונים" — המלות האחרונות דומות למאמר הברית החדשה, שאיש לא יוכל לעבוד שני אדונים. אך המקום הזה הוא האחד שיש בו איזה רמז לספרי הדת השלטת, וחכמי הנוצרים שרצו להוציא מספר הפליאה רמזים לחזוק אמונתם טעו בזה, כי למצוא רמז במה שהוא כותב תמיד השם בשלש יודי"ן היא תמימות הילדות, כי כן נהגו אז, כמו שנמצא בשו"ת הרדב"ז הלק א' (או ח' ג') סימן רו: „על מה שנותגים העם לכתוב ג' יודי"ן במקום השם".

אם המקובל בעל „הקנה והפליאה", אומר, כי סותר הוא על מנת לבנות, ודבריו הנראים כבקרת נאמרו בכוונה רצויה לשוב ולחזק דברי חכמים, הנה לא כן דרכו עם נושאי דגל התורה, רבני הדור. עליהם יתעורר בשנאה עזה וגלויה, ויטפול עליהם אשמות והטאות מרבה להכיל, ורק מהפריזו על המדה, נכרים דבריו, כי לא ממקום טהור יצאו. כן יאמר (הקנה דף כ"ב עמוד ד'): „הראית בני דבר תימא בארך הגלות, לומדי התלמוד, הנושאים ונותנים בקולות וברקים, מדקדקים דקדוק אחר דקדוק ומתחדשים (צ"ל ומחדשים) חדושים; הם אוכלי הבשר כדובים ואריות ושותים במזרקי יין ומתאדמים פניהם... וגלות השכינה אינם זוכרים, ואת העם אינם מיסרים... רק לומדים לתועלת גופם ולא לתועלת נפשם, ולומדין ויודעין ואין מקיימין, רק כוותם להתגדל בהמון". בסגנון זה ידבר גם הפליאה (דף 11 בכ"י) לאמר: „חכם... אין הכוונה שלמד ספרי וספרא או ששה סדרי משנה. כי זה הוא יסוד שאין עקרו וכחו חזק... וכמה עורי השכל מתפארים בעורון שלהם נושאים ונותנים והכל רוח, כי לא יועילו דבריהם וטועים לאמר שאם למד לשא ולתן זהו חכם". ובספר הנ"ל (דף 67) יאמר עוד: „שלא לשמה הם בעלי התלמוד". ובהקנה (דף ב' עמוד ב') נאמר: „מתוך מתיבתא דרקיעא נזבר עון בעלי התלמוד הנושאים ונותנים להבל ולריק עד כי מנשימים כלפי מעלה מחסרון הדעת והתבונה. לא התנאים ולא האמוראים שחברו, כי כל דבריהם קדש, רק קצת מן האחרונים הבאים אינם משיגים". שלשת המלות שהבאנו פה באותיות מפוזרות מעידות כמאה עדים, כי המחבר הוא אחד מבני הדורות האחרונים, ובכן פיו הכשילו ובעצמו בטל עדותו, כי כתב ספרו בימי ד' אלפים בזמנו של רב כמבואר למעלה (עיין עוד הקנה דף ל"ז עמוד ד' ודף ל"ח ע"א).

מכל האמור יוצא ברור, כי בימי המאה השניה לאלף הששי כבר חשה הקבלה בקרבה די עז ותעצומה, עד כי מלא לב המקובלים להתנגד להתלמוד. למראה עין עוד יתראו כאלו יכבדו את התלמוד והתורה הנגלית ורק יבקשו את המאור שבה, אבל באמת יבקרוה בבקרת זעומה ויחתרו חתירה תחתיה. אחרי אשר עברו למאה שנה מהזמן ההוא, מצאנו לאחד מגדולי התורה, ממגורשי פורטוגליה שנתיישב בתוגרמה רבי יעקב תם אבן יחייא מתאונן רע (עיין שו"ת ר' אליהו מזרחי ח' א' בסופו) ואומר: „ובזמננו זה תם זכות אבות ואין מחזיק בצדק בחכמה הזאת (בקבלה). אדרבה, הם (המקובלים) הורסים פנות התורה ועמודיה יתפלצון מקול מחצצים הם העברים העורים... ובמקום שחשבו להרויח פתע שברו ואין מרפא. ורבים מעמי הארץ מתיחדים באמרם: סודות לנו מורשה המים העליונים, לנו ולא לכם בעלי התלמוד ההולכים בחשך... ואיש איש מבני ישראל ירצה לעיין בקבלה... לא יחזיק טובה לעצמו להורות לזולתו ליחיד כל שכן לצבור, כי תצא מזה תקלה להרוס חומת התורה ולפרוץ גדר, ויתפאר במה שלא יבין ויטעה בהתחלות התורה ושרשיה ויבא לידי מינות וכו'".

ציון ט.

על דבר הספר „עלילות דברים" וזמן ומקום חבורו.

התנגדות להתורה התלמודית נמצא גם במקום אחר, בהמגלה „עלילות דברים", אשר בסגנונה השנון ובתוכנה ותכליתה תזכיר לנו כתבי הסטירה של יצחק ערטער (מתחלה נתפרסמה אך מקצת הספר הזה באגרות יש"ר חלק א' עמוד 121 ובהחלוץ ח"א בסופו, ועתה יצא לאור בשלמותו באוצר נחמד ח"ד מעמוד 179 ולהלן)[1]. חוקרי תולדות ישראל חייבים תודה למעתיק הספר הקטן הזה ולמוציאהו לאור, אשר כהמחבר כסה שמו במשאון שם לווי אשר בחר בו. אף כי המחבר המהתל מתרחק לקצה האחרון בתוכחותיו ועקיצותיו, בכ"ז נכבד הוא לשמוע קול מימות המאה השלישית לששי, אשר מצא לו הד בהשקפות רבים מבני דורנו. גם בהסגנון השנון, המלא טוב טעם והמכוון אל הרעיון ותכלית החברת, הוא כמעט יחיד במינו. המחברת יצאה לאור על פי עצם הספר אשר מצא באיטליה רבי אליעזר אשכנזי איש טונים.

הסופר מתעטף בשלמת ההסתר וההעלם, ובשירתו שהיא פתיחתו הוא מתכנה בשם „פלמוני" או „פלמון בן פלת". יה"ש לא הודיע נכונה את שמו בקראו אותו „יוסף עלילו". גם את ארצו לא נוכל לדעת בהשקפה ראשונה. המפרסם את הכ"י בדפוס ה' קירכהיים משער בהקדמתו, כי המחבר היה איש איטליה ושמו אהרן אבו אל רבי, אבל לא תמך את השערתו בראיות והוכחות ברורות. יה"ש אומר שהוא בן ספרד אבל בלי כל ראיה. למען דעת את המחבר וארצו דרוש לנתח ולבקר את דברי המחברת, ומצרוף הידיעות נמצא דרך לפתרון שתי השאלות.

כמבואר למעלה נכתב הספר בשנת רכ"ח, כמו שיאמר: „זה לנו אלף וארבע מאות שנה

---

[1]) הרב האלבערשטאמם (שזח"ה) הודיעני בטובו, כי נמצא באוצרו העתק שלם מכ"י של הספר „עלילות דברים" והוא קדום מהעתק שממנו יצאה המחברת בדפוס. הוא משער כי המעתיק הוא ר' ישעיה מסירקן. בכ"י של שזח"ה ישנם דברים שאין בהמחברת הנדפסה עתה, וכן להיפך, יש דברים בהמחברת הנדפסה שלא נמצאו בהכ"י. בהספר נמצא זמן החבור: „זה לנו אלף וארבע מאות שנה בקרוב" (מזמן החרבן=ה"א רכ"ח) ובסופו כתוב מפורש: „והיתה השלמתו יום ג' י"ג ניסן רכ"ח לפ"ק". להתבונן יש על דברי ההקדמה: בתפסו לשון הכתוב (תהלים קמ"א, ג', ד'): „להתעולל עלילות ברשע את אישים פועלי און וכו'" יאמר בעל ההקדמה: „ודוד (המשורר) דבר הפך כוונת המחבר אשר שם עלילות דברים לבתולת ישראל אשר באשכנז, ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם שבשמים. הכי קרא את שמו יוסף כי אסף את חרפת עמו וגלה את מומיה ... כאשר פתר להם יוסף" ואחרי כן משלב במליצתו פסוקים וחצאי פסוקים מספר בראשית, ששם נמצא השם יוסף, ומכוונים לענין המחברת, שהיא בקורת-התולית על הרבנים. החכם שזח"ה מוציא מזה, כי שם המחבר הוא יוסף, וכי בעל הפירוש ובעל הספר הוא איש אחד. אינני מסכים לדעת שזח"ה, אשר מהמלה „באשכנז" הוא מוציא, כי היה המחבר איש איטליה הצפונית. כי הראיה הזאת מוכחת יותר מדאי, ולכן אין לסמוך עליה כלל. באשכנז לבטח לא נמצא המחבר*). דרך המחבר להשתמש בשמות לרמז והשאלה; כן ישים דברים בפי מדבר אחד: „שמגר בן עמיאל" (באו"ג עמוד 197) ויאמר: „כל שמות אנשים הנזכרים כאלו הם דוברים בזה הספר, הם שמות בדויים על הדבר שהספור ממנו", ובכן שמגר בן עמיאל מורה: שגר שם עם אל, ולכן אולי גם בהשם „אשכנז" כוון המחבר לאיזה רמז שפתרונו נעלם מאתנו. — בכ"י שבידי שזח"ה נמצאות שתי כתובות על גליון הכריכה ובהן שתי דעות רחוקות זו מזו על המחבר וחבורו, שמהן נוכל לדעת את פעולת המחברת על הקוראים כאשר נתפרסמה ברבים. כותב אחד יאמר: „אני שמואל קריתי בספר זה ד' וה' פעמים ומצאתי דבריו נחמדים ישרים ונכונים"; והכותב השני יאמר: קריתי ושניתי ושלשתי בספר עלילות דברים, ואין אמון בו רק שמו... כי בתחלה בעלילה הוא בא.

---

*) החכם וויים (דודו"ד ח"ה 288 בפנים ובהערה 20), יאמר להבריע, כי היה המחבר יליד ספרד (כי אי אפשר לדחות ראיות הרב המחבר הברורות והמבריחות כאשר יראו הקוראים להלן) והיה מושבו באיטליה ודבריו נכונו כנגד מהר"י קולן, מהר"ם פאדווא וכו', הרבנים שבאו מאשכנז לאיטליה ושפכו רוחם על בני הארץ הזאת. בכל אופן הוכחות הרב המחבר, כי היה „פלמוני" הזה בן ספרד חזקות ומוצקות. שפ"ר.

ועוד לגלותנו לא חסרנו דבר מכל צרה". המעתיק הראשון, הוא הסופר הנודע ר' אברהם פריצול, חותם בהכ"י: „אני אברהם מרדכי פריצול המנגן והסופר מפירארא השלמתי זה הספר פה מנטובה כ"ח ימים לחדש ניסן רל"ג". ישנה השערה, כי מהזמן הקצר שבין חבור הספר (רכ"ח) והעתקתו (רל"ג) נראה, כי היה המעתיק בעצמו המחבר, ומחפצו בעלום שמו תלה דבריו ב„פלמוני" ואת עצמו עשה למעתיק. כי כבר ידענו את האיש אברהם פריצול האיטלקי שהיה בכלל מקטני אמונה, ובהגלות המשיחיים המדומים כדוד הראובני ואשר לאֶמליין, היה מלעיג עליהם ומטיל ספק בנבואתם, אך ההשערה הזאת נדחית מאליה, אם נשים לב אל ימי עלומי ר"א פריצול בעת חבור הספר. ממקום אחר נדע, כי נולד בשנת רי"א, ובכן היה בשנת רל"ג בן כ"ב שנים, והיצויר הדבר כי בימי עלומים כאלה יחבר מחברת, שמלבד היותה מלאכת חכמת הרשים שלמה וכלולה, עוד נראים בה סימני בקיאות וקריאה נפרזה בספרות ישראל לכל ענפיה? דבר כזה קשה להאמין. לפני שנה העתיק ר"א פריצול את ספרי הטורים, ומיד אחרי כן יכתוב מחברת־הלצית כזאת המקדשת מלחמה על הרבנים בעלי ההוראה? ר' אברהם פריצול היה בעל ידיעות רבות, אך לא חכם בעל דעות מקוריות ויוצר יצירות חדשות במליצה; הוא היה בעל דעות מיושבות, אך מעולם לא נראהו מתנגד לתורת הרבנים; בספרו „מגן אברהם" (ויכוחים על הדת) נראה אותו חרד ומחזיק בהמצות והדינים. מלבד זה מחבר הספר מראה לדעת, בדברו על רמ"ח אברים, כי היתה לו ידיעה נכונה בנתוח גוף האדם, ובדברי חדודים יוכיח עניות דעתו של הפייטן הקליר במקצוע זה. הפיסקא הזאת בהמחברת „עלילות דברים" מעידה על המחבר כי היה רופא, ור' אברהם פריצול לא היה רופא כי אם סופר (מעתיק ספרים) ומנגן.

נתור נא ונבקש אחרי אותות אחרים ורמזים שמהם נוכל לדעת שם המחבר ומקומו. הספר נתחבר בשנת ה"א רכ"ח, ובשנת רל"ג כבר העתיק ר' אברהם פריצול לא לבד פנים הספר, כי אם גם הפירוש. ועתה היתכן, כי בזמן קצר כזה ארבע שנים כבר תהיה כוונת המחבר נסתרת עד שהספר ידרוש ביאור המלות והענין? אך נשמע נא דברי המפרש (באו"נ עמוד 196) באמרו: „נאם יוסף בנו משולם, לבנו משולם, פתיתני לבאר זה הספר והוא „עלילות דברים", אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאתני בדרך הוצאת זה הספר מן המקום אשר היה טמון בו, קרוע ומחוק ברובו עד שנמנעה הקריאה ברוב מקומותיו". והיצויר שבמשך עת קצרה כזאת כבר נתישן כתב היד וכבר היה קרוע ומחוק? אין זאת, כי המחבר שם על פניו מסוה, לשחק בנו. המחבר בעצמו כתב גם את הפירוש, למען אשר ידע הקורא את כוונתו וירד לסוף דעתו בהבנת רמזיו, חדודיו ועקיצותיו. כשם שהמחבר היה יודע פרק בחכמת הנתוח, כן היתה גם להמפרש בה ידיעה נכונה. השיר לחתימת הפירוש נאמר בסגנון אחד של שיר הפתיחה לעצם הספר. יוסף בן משולם[1], אשר כן יקרא המפרש, הוא בעצמו גם המחבר. אך בהיות הספר כלו מחאה בדברי עתק נגד היהדות המקובלת כסה שמו בעצם הספר וגלה אותו בתור מפרש המשיג על המחבר ואומר, כי איננו מסכים אל השגות המחבר על היהדות התלמודית. רק אם נסכים שהמחבר והמפרש הוא איש אחד, נבין איך ידע המפרש לכון אל כל רמז ורמז של המחבר ולתת פתרונים גם לשמות העצם, שנתן המליץ להנפשות המדברות במליצתו ההלצית. בההשערה הזאת נדע שם המחבר.

ועל דבר ארצו, הנה כבר הסכים יה"ש בצדק, כי היה בן ארץ ספרד. בתחלת הספר כבר ירמוז על השמדות בספרד בשנות קנ"א וקע"ב (ע' 180): „זרענו נכון לפנינו מהם יקחו לכהנים ולנביאי פסיליהם לעינינו, ומורה מעלים על ראשיהם וישימו קרחה בין עיניהם וכו'". הדברים האחרונים מרמזים על זה. כי אונסים את בני ישראל להמיר דת ומקצת המומרים נעשים כהנים וכומרים קתולים הנושאים קרחה (Tonsur). עוד יאמר על האנוסים המקבלים את הדת הקתולית לאנסם ומכבדים בפיהם ובשפתם את הדת אשר לבם רחק ממנה: „וגם בכל אלה איש אחד לא מצאתי שעבד אל זר לעבור ברית, אך כבד עליהם עול גלות ולשונם תצמיד מרמה ואין בקרבם הוות. רבים מאלה לקוחים בזרוע טרם ידעו טוב ורע, וגם היום אינם יודעים בטיב יהודים, המה נהפכו לנו לאויבים מבלי דעת". הוא גם מלמד זכות על כנסת ישראל הספרדית ואומר, כי רב ממספר המומרים

---

[1]) המו"ל את כתב היד (באו"נ הנ"ל) משער כי יוסף בן משולם זה הוא רבי יוסף אבן שם טוב בעל המחבר ספר כבוד ה'; אך ההשערה הזאת נדחית מזה, כי בשנת רכ"ח כבר לא היה הר"י אבן ש"ט בחיים, אחרי אשר בנו אבן ש"ט כבר היה למחבר ספרים. עיין למעלה בפנים הספר עמוד 165 ועמוד 247.

היה מספר המומתים על קדוש השם וכה יאמר: „ואם כל אלה עברו את פי ה' מזדון לבם למען הכעיסו; הן בחרו מות למען הקדישו רבבות אלפי ישראל, אשר כף רגלם לא נסתה לנוס מעבודתו ואף בלשונם לבד". והאם לא מפורש ידבר בזה בהשמדות שבשנות קנ"א וקע"ב. נראה הדבר, כי המחבר ראה בעיניו את אשר יספר בספרו. את ארץ מולדתו ספרד נכיר גם ממלות אחדות בהפירוש (אם נקבל בהחלט ההשערה, כי הספר והפירוש כתב איש אחד). בעמוד 202 יפרש שמות אחדים באבריו של אדם, ומשתמש בלשון לעז להסביר הדברים במלות שהברותיהן הן כמו בלשון ספרדית: הוא אומר: „והספינה היא עצם לבד ארוך ונקרא נאבוקלו בלע"ז", המלה הזאת היא מתאימה להמלה navichuelo בספרדית, ובאיטלקית המלה הזאת navicella ובאותיות עבריות היתה הכתיבה ראויה להיות באופן אחר. עוד יאמר במקום הזה בדברו בנתוח אברי הגוף: העצמות הדבוקות זו בזו בצורת מסרק ונקרא בלע"ז פיטיע והוא ט"ס וצ"ל: פיני=peine, אשר בספרדית פתרונו מסרק. שם עמוד 203 יאמר: „נצח כל העם בנגינותיו סובראן בלע"ז" ופירושו הקול הגבוה והעליון (Sopran) ובספרדית Soberan, אך באיטלקית הוא Soperano. המלה בלע"ז רסיט"ה לא נתברה לי מה טיבה. מזה יוצא כי המפרש הוא בל"ס בן ספרד, ואם כן ספרדי הוא המחבר, אחרי ההשערה הקרובה לודאי, כי המפרש הוא גם המחבר.

עוד ראיה אחת על היות המחבר בן ספרד. בעמוד 194, כאשר יצייר בדברי חדודים ירידת דרישת התורה ונם למוד החכמות, והעוסק בתורה או בחכמה עוסק שלא לשמה, כי אם לעשות לו שם, או למצוא שדוך הגון, יאמר הדברים האלה: „וכבר החל הדור לקוץ קצת בעסק הדברים לרוב התלאת ומעט התועלת או להפסד המגיע ממנו, עד שלא ימצאו היום עוסקים בו זולתי מתי מעט מנערי בני ישראל ורובם מהדלים אשר אין להם דרך למצוא פרנסתם בדרך אחרת, וכאשר ירחב לפניהם הדרך להעמיד ריוח ממקום אחר, יניחו מקומם ופורשים, זולתי מי שמקוה מהם להגיע אל שיהיה מראשי המדברים, או על מנת לקבל פרס למצוא חפצם ולא חפצי שמים, והועילם חדודם לשנן קרדומותם... ואם איש מהם עשיר יכניס מבניו הקטנים לעבוד את העבודה הזאת למען עשות להם שם ...ויקח לו בת יורשת נחלה וישליך אדרתו ממנו ומשם יפרד... ומאלה הפורשים יוצאים נקיים.... בלי מצוא תועלת בתלמוד, והיום הזה רפו ידי רבים מהמונים מהוציא כספם בדברים אלה... כי יצא דבר הדברים על כל הנשים להבזות בעליהן בעיניהן באמרן, כי טוב מי שלא שנה... מאשר שנה ופירש וכו'". כדברים האלה מדבר גם הספרדי הקדום מעט מזמנו של בעל עלילות דברים, רבי שלמה אלעמי באגרת המוסר באמרו: „ועשירי היהודים מנהלים חכמיהם בלחם צר ומים לחץ. והיא הסבה להשפיל כבוד התורה. כי הרועים והגדולים לא יקוו ולא יאוו להכניס בניהם בברית מלאכת התורה... וכראות המון העם חרפת החכמים, דלותם ונבלותם, יבחרו להכניס בניהם לגרועה שבאומנותם מהכניס בברית התורה לראות ברעתם". — חנה כן כל תוכן הספר „עלילות דברים" מוסב רק על ספרד. באיטליה כמעט שלא נמצאו אז קוראים שתהיה דעתם נוחה מדעות חפשיות כאלה. גם את אהרן אל־רבי הידוע לחפשי בדעות, בעל הפירוש על פירוש רש"י, יש לחשב יותר לספרדי (חתנו של ר' משה גבאי) מאשר לאיטלקי (אף כי היה יליד סיציליה. שפ"ר), כי היה ממין הסופרים הנודדים, הקולטים בקרבם מנהגי כל היהודים, ובו נחזה חזות כלל ישראל ולא בני מדינה מיוחדת. גם הפלפול, אשר עליו ביותר יתעבר בעל „עלילות דברים", נתן אז מקום לתלונה רק בספרד, כמו שיאמר ר' שלמה אלעמי הנ"ל (עמוד 26): „לא שתו לבם רק להרחיב חדושים ופסקים ופירושים.... מה שזה מגלה זה מסתיר, מה שזה אוסר זה מתיר על קורי עכביש יארוגו להבאיש את ריחם לגלות נבלותם".... התלונה הזאת נשמע גם מפי מהתל אחר מקובל (עיין למעלה ציון ח' עמוד 442). סוף דבר כל הספר מתחלתו ועד סופו עם הפירוש מוכיח שנכתב בספרד, ואין שום ראיה, כי מדבר הוא ביהודי איטליה או ארץ אחרת.

ציון י.

על דבר מספר היהודים באיטליה בזמנים שונים.

את מספר היהודים, ביחוד בקשטיליה, מנו בעלי רשומות עד הנה על פי שני מקורים: על פי רשימת המסים משני זמנים שהעלו היהודים לגנזי המלך בההגמוניות והערים ומהידיעות בדבר מספר הגולים בשנת ה"א רנ"ב. על פי זה החליטו, כי בשנת ה"א נ' היה מספר יהודי ספרד 800,000, ובשנת רנ"ב היה מספר הגולים 300,000. בהחשבון הזה שדי נרגא איזידור לאֶב, ויבקש וימצא דרך אחרת למנות מספר ליהודי ספרד, בדרך אומדנא, ולפי זה ימעט המספר מאד (Rev. d. Et. juiv. XIV p. 161—183). ומאשר כי גם אני, אף כי לא נודעה לי מציאות רשימה חדשה ממס הגלגלת של יהודי ספרד, חשבתי ע"פ הרשימות הידועות, ולפיהן מניתי מספר יהודי ספרד לעתים שונות, ע"כ מוכרח אני להוכיח, כי ראויות הן הרשימות האלה לסמוך עליהן, להסיר השגות לאֶב ובמקצת גם לתקן את דברי והחלטותי בההוצאות הקודמות.

שלש רשימות למסי היהודים נמצאות היום: רשימה משנת 1290=ה"א נ', היא מעשר הגמוניות ושבעים ערים והמדינות: ליאון, מורסיא וארץ הגבול באנדלוסיה. הסכומים מנוים על פי המטבע מראַבידיות. רשימת המסים הזאת נעשית על פי המלך שאננו. ברשימה משנת 1391=ה"א נ"א נשנו הדברים שיש בראשונה, ורק נאמר בפרטות כמה על היהודים להביא להמלך, לבני המלך האינפאנטים, להאצילים והכהנים. המס מתחלק לשני מינים: כסף גלגלת (en cabeza) ו„עבודות" (Servicio). שני המינים נכללים בסך אחד, ואחרי נכיון התרומות לשרים וכהנים נשאר למלך כך וכך. הרשימה השלישית היא מזמן מאוחר מאד 1474, שמנה עשר שנה לפני הגרוש. חלוק המסים לפי הקהלות נעשה על ידי ר' יעקב אבן נוניס בפקודת המלך. שם לא נזכר כסף גלגלתא, כי אם מס „העבודות" בשלמות או לחצאים (Servicio é medio Servicio). המספרים בהרשימה הזאת לפי הקהלות המה פחותים מאד בערך להמספרים בהרשימות הקודמות. מהקהלה טולידה, שבהרשימה הראשונה משנת 1290 נרשם עליה כסף הגלגלת מלבד העבודות 216,550 מרבידיות, עולים בשנת 1474 כל מסי העבודות השלמים והחצאים בצרוף עוד קהלות לסך 3500; הקהלה המשלמת הסכום היותר גדול בשנת 1474 היא קהלת אַוילה — הסך 12,000 מראַבידיות נגד הסכומים 59,592 כסף גלגלת עם הסך 14,550 מסי העבודות ובסך הכל 74,142 מאראב. ששלמה הקהלה הזאת בשנות 1290—1291. זה הוא המדה לדעת עד כמה נפחת הישוב הישראלי בקשטיליה לרגלי ההריגות והשמדות בשנות קנ"א וקע"ב עד קע"ה. כאמור מיני המסים היו שנים: מס הגלגלת (en cabeza) ומס העבודות (Servicio), והכניים האלה לשני מיני המסים מצינו בסופרי הקורות לעם ספרד וגם במקורים עבריים (בתקנות הקהלות בקשטיליה) ונקראו גם כן בעברית כסף גלגלתא או כרגא וטסקא [1]).

מלכי ספרד לא חפצו מעולם לפנות דעתם ושעתם להשגיח על גבית המסים בידי פקידי הממלכה, וגם לא סמכו על אמונת רוחם, ועל כן מסרו את שני מיני המסים הטסקא או מס הרכוש. שאי אפשר להשגיח עליו, כדבר שאין לו קצבה, וגם מס הגלגלת, להוכרים־מוכסים. העניים היו חפשים ממס, ועל העשירים נוטל לשלם בעד בני קהלתם העניים. הרבנים הכוללים או הרב בחצר המלך היה מחלק את המסים לפי הקהלות. ומלבד זה נבחרו שמאים להעריך איש איש על פי רכושו ואת מכסת המס אשר עליו להביא לגנזי המלך, ושמאים כאלו היו נבחרים בכל הערים אשר ישבו שם יהודים. מלכי קשטיליה נהגו לתת מתנה לההגמונים והאצילים הכנסות המסים מעיר או מפלך, על כן היו המלכים לפרקים עניים יותר גם מעבדיהם האצילים הקטנים (Hidalgos). מרשימת המסים לשנת 1291 הננו רואים, כי המלך שאנג'ו וְתר מהכנסותיו ממסי היהודים לטובת האצילים והכהנים, ומתקנות קשטיליה בוואלאדוליד הננו רואים, כי המלך צוה על בני קהלת אסטורגה (Astorga) לסלק את המסים ומניות המלך להגמון

---

[1]) בתשובות הרשב"א ח"א סימן תשפ"ח: „דיני המס במי שדר כאן וממונו בעיר אחרת, דפטור לפרוע במקום דירתו, שהכרגא היא כסף גלגלתא והטסקא דברים מותלקים הם. כרגא במקום שדר משלם דאקרקפתא דאינשי מונה, אבל הטסקא אינו אלא על הממון משעבד לבעל הקרקע דהיינו אדוני הארץ".

זכנס הכהנים שם. בכל הקהלו רשומים שני מיני המסים במחלקות מיוחדו, אך בשלש הפלכים: ליאון, מורסיא וגבול אנדלוסיה נרשמים המסקא וכסף גלגלתא בסכום אחד. ובכן נגד דעת החכמים איזידור לאֶב ודון פֵּידיל פֵּיטה הנני מחליט, כי אך ממכסת כסף הגלגלת נוכל למצוא מדה וקצב להעריך מספר היהודים בספרד בזמנים שונים.

אך גם אם נחליט, כי סכומי מס הגלגלת הם המפתח לדעת מספר היהודים יושבי הארץ בזמנים שונים, בהיות המס הזה מתחלק לפי הנפשות, עוד אנחנו רחוקים מבירור החשבון אם לא נדע קצבת המס על כל נפש. לברר גם את הדבר הזה נמצאה לנו השערה מתקבלת על הלב, כי כסף הגלגלת לכל איש יהודי היו שלשים דינרים כמטבע ספרד, שהם שלש מרבידיות, זכר לשלשים דינרים, שבמחירם מכר הבוגד יהודה איש קריות את אדונו גואלו ומשיחו. וההשערה הזאת תהיה לדבר ברור בהתולדה: הארכיֵהגמון מטולידה נתן בעד ספר אחד חמצים שונים וביניהם ההכנסות מיהודי העיר מקדה Maqueda, שכל אחד שלם מס שלשים דינרים לשנה, (Beletin de la real Acadomia de la historia de Madrid 1887 p. 410 Revue des Et. j. XVII p. 130). בספר שטנה אחד נגד היהודים Certinela contra Judios, נאמר: כי דוד המלך בתהלים פרשה ק"ח (צ"ל ק"ט) קלל שונאיו בשלשים קללות, נגד שלשים דינרים שהיהודים מחויבים לשלם להנוצרים מדי שנה בשנה (Revue VI p. 115). המרבידיה היא עשרה דינרים—ונמצא מכל נפש איש יהודי היה נגבה מס גלגלת שלש מרבידיות, ובכן אם נחלק הסכומים הכוללים של כסף הגלגלת לשלשה, ויצא לנו מספר בני ישראל. למשל ברשימת המסים מן שנת 1290 היתה קהלת טולידה עם הערים סביבותיה משלמת הסך 216,500 מרבידיות, נחלק הסכום הזה לשלשה ויצא לנו הסכום לפי נפשות 72,166. והמספר הזה מתאמת ומתקיים ממקורים אחרים. Gil de Zamora כתב ספרו בשנת 1282, והמלומד פֵּידיל פֵּיטא מביא דברים ממנו, ובהם נאמר: מספר היהודים בקהלת טולידה בימי גיל די סמורה עלה למספר שבעים אלף, שהיה עליהם לשלם מס, מלבד ילדים, נשים וענים (הבוליטין של האקאדימיה של המלך לחקר ההיסטוריה, ספטמבר 1884, ומקצת דברים משם מובאים בכה"ע Revue IX p. 136). ולפלא על הח' לאֶב, כי מביא הוא דברי גיל די סמורה המקיים מספר בני ישראל לפי החשבון שבארנו, שלש מרבידיות לכל נפש, ובכל זאת מבטל את דרך החשבון הזה ומשתדל להוכיח, כי לא רב היה מספר היהודים בספרד. גם מטקוטות אחרים מתקיימת הידיעה, כי היה מספר היהודים בטולידה רב ועצום. רבי אברהם ב"ר נתן הירחי יספר, כי לערך שנת התק"ס נמצא בטולידה 12,000 בתי אבות בישראל. רבי שמואל סרסא יספר, כי בעת מצור טולידה בשנת קכ"ח לעת מלחמת האזרחים בין שני האחים אינריקו ודון פידרו נתו ברעב יותר מעשרת אלפים יהודי טולידה. מן זמן יותר מאוחר מתקיימת גם כן הידיעה ע"ד הרבוי המופלג של היהודים בקשטיליה. רבי חסדאי קרשקש באגרתו ע"ד נזרת ה' קנ"א הנודעת יספר: "יום ר"ח תמוז קנ"א דרך ה' קשתות האויב על קהלת סיבילייאה רבתי עם שהיו בה ששה או שבעה אלפים בעלי בתים (נ"כ משלשים עד ארבעים אלף נפש) וכו'". השנת לאֶב על דרך החשבון הזה, נראית צודקת, אך נוגעת יותר להשערת Amador de los Rios, האומר, כי מסך הכולל של כסף הגלגלת נדע מספר החייבים לשלם מס (הזכרים מבן עשרים שנה ומעלה), והיה על פי חשבון תרוטת כסף הגלגלת מספר יהודי קשטיליה שמנה מאות אלף, ואם נניח שזה הוא מספר הנפשות החייבות לשלם כסף גלגלת, הנה עלינו להחליט כי היו שם יהודים פי שלש מהמספר הזה, אם נצרף לו את הנשים והנערים הפחותים מבני כ' והענים הפטורים מתשלומי כסף גלגלת, ובטולידה יעלה מספר היהודים בשנת ה"א נ' לשתי מאות אלף, וההחלטה הזאת היא הבל. אך באמת לא כן נחשוב: מס הגלגלת הוטל בכללו על הקהלה לפי מספר הנפשות בכלל בחשבון שלש מרבידיות לנפש, והמחוייבים לשלם שלמו בעדם ובעד בני קהלתם הפטורים מהתשלומים על פי החק, ובכתת המס הזה לפי נפשות בכללה מברורת את מספר הנפשות של כל הקהלה, אם נחלק הסכום לשלשה כמו שבארנו. הפטורים מהתשלומים היו: נשים שהן בבית אבותיהן או בעליהן, קטנים, עניים וגם נושאי משרה בהקהלה והחשובים שנשו טובה להכלל בפעולתם[1]. ובכן המס הנחשב להמלך למספר הנפשות נחשב לבני הקהלה לכל הרכוש. הנה כן נראה, כי טן שבעים אלף נפש יהודים

---

[1]) כתקנות קטשיליה (תקנת ווהלהדוליד), היה כתוב כי מאיר הלוי הדין, סוף ותכתו הלמנה חפצים ממס הגלגלת, יען עשה עוכות לכלל הקהלה

שבטולידה היו בישלמי הטס אך 24,000 והם שלמו כסף הגלגלת כפי הטגיע בחשבון שלש טרבידיות לנפש—216,500 טרבידיות בסך הכולל.

עוד יש להשיב על ביזור החשבון בחלוקת סך כסף הגלגלת לפי הנפשות, כי לא כל חלקי הסכוטים הטפורטים בטגלת־הטסים en cabeza מתחלקים על טספר שלשה, ולהיפך הטס שיהודי קשטיליה קראו לו בשם „העבודות" Servicio טתחלק בכל חלקיו ופרטיו על טספר שלשה; אך כבר בארגו, כי חלוקת הטסים לנפשות נטפרה לנובים ושטאים, והם לא דקדקו בדבר, אם לא היתה החלוקה טדויקת בתכלית הדיוק. ומאחר כי טניה וגטורה, אשר הטס en cabeza הוא טס הגלגלת, ע"כ רק לפיהו נוכל לחשוב טספר הנפשות. בכל שבעים ושתים הקהלות בקשטיליה בשנת ה"א נ'—נ"א עלה הסך של הטס הזה 1,786,976, וטספר הנפשות הוא שלישית הסך הנ"ל=595,658, טלבד יושבי הנפות ליאון, טורסיא וגבול אנדלוסיה, ששם לא נדע תכונת הטס ורק הסך הכולל נדע—797,879. במדינות טורסיא לא ישבו יהודים רבים, יותר טזה היה טספר היהודים בליאון ובהנוף Frontera, על כן נטפר יהודי הנפות האלה לא היה גדול לפ"ז טן שבעים עד שטנים אלף איש. את הטספר הזה, ימצא לנכון למרובה יותר טדאי, יען כי טספר כל התושבים בקשטיליה עלה ביטי הטאה החטש עשרה לטספרם לסך שש או שבע טילין, ומאה שנים לפני זה עוד פחות טהסך הנ"ל, ובכן היו היהודים החלק החטישי או השישי של כל יתר יושבי הארץ! אך האם אי אפשר הדבר הזה? הציר טטעם הכנסיה החפשית ווניציאה שישב ביטי הגרוש במאדריד ובשנת 1505 כתב לטטשלתו התנצלות על טשפט האינקוויזיציה, כי נחוץ הוא להטלכה אשר שליש התושבים בכל הערים המה טרנים — (Alberi, relazioni degli Ambasciadori, Venet, Serie I, Tom I. p. 29), אם גם נחשוב את ערך יושבי הערים לעטת יושבי הכפרים והחצרות בערך 1 אל 6, נטצא כי טספר יושבי הערים לבדם בקשטיליה עלה אז לטילין ויעלה טספר הכרנים (השליש טתושבי הערים) ליותר טשלש טאות אלף; וכאשר בכל אופן היה טספר אלה שעטדו ביהדותם גדול הרבה טאלה שהטירו דתם, הנה יצא לנו בכל אופן, שלפני ההרגות והשטדות בשנת קנ"א עלה טספר יהודי קשטיליה ליותר טשבע טאות אלף איש. לאב המבטל את ההנחה הזאת, יערוך טספר היהודים בספרד לעטת טספרם בארצות צרפת ואיטליה, ששם היה טספר היהודים טעט, אך אין הנידון דוטה לראיה. ספרד היתה ארץ הפץ ליהודים יותר טאלף שנה והיושבים בה רבו ועצטו טדור לדור. ערך טספר היהודים ליתר התושבים בערי ספרד: טולידה, בורגוש, וואלאדוליד, אַוילא, לורקה (Lorca) וקורדובה היה דוטה יותר לערך טספרי התושבים והנוצרים בערי רוסיה: ווילנא וברדיטשוב.

לרגלי הטהומות בשנות טלחמת האחים ע"ד הטלוכה בקשטיליה (קכ"ה—קכ"ט), השטדות וההרגות בשנת קנ"א, והתחדשות הרדיפות והשטדות בשנות קע"ב—קע"ה בעטיו של הכומר וויסינטי פֵּירריר, הלך טספר היהודים בקשטיליה הלוך וחסור. תקנת קשטיליה טשנת קצ"ב תטפר, כי יש קהלות שנטצאו שם רק עשרה בתי אבות, טגלת־רשיטה לפני קהלות ישראל טשנת רל"ד נותנת לנו ציור שלם טן הטנערת שבאה בכנסת ישראל הקשטילית ביטי טאה שנה. טולידה הקהלה רבתי עם היתה טשלטת בשנת נ'—נ"א 210,000 טרבידיות, ובשנת רל"ד אך 3400, קורדובה שלטה בשנת רל"ד רק 1200 טרבידיות ויהודי קהלת שיביליה עם אלנרבי והסביבה כלה חביאו תרוטת הטסים 12,500 טרבידיות. וכשם שנגרע טספרם בערים כן הלך ונתרבה בהכפרים והחצרות. בהרשיטה טשנת רל"ד נטנו טאתים טקוטות אשר שם יושבים יהודים ובהם רבים שלא נזכרו בהרשיטות הראשונות. הסבה היא, כי לטיום שנגרו הרדיפות ואפס בטהון הנפש והרכוש, וביחוד טעת טות טגנם של היהודים השר אַלבּרוֹ די לוּנה, יצאו רבים טהערים לשבת בכפרים וחצרות. הקהלות המצערות האלה היו לישובים קטנים, עד כי ארבעה טהם חביאו תרוטת הטסים, טן טאה טרבידיות עד טאתים וחטשים, עשרים וארבעה טהם—שלטו טס גלגלת טן שלש טאות עד חטש טאות. גם טעטד הרכוש הלך הלוך ודל. ההכנסות הכלליות טב"י בקשטיליה בשנת רל"ד עלה טטאתים טקומות הישוב הישראלי 450,000 טרבידיות לעטת הסך 2,800,000. נראה הדבר, כי טטעם הזה נתקן בשנת רל"ד סדר אחר בהעלאת הטסים. טספר האנשים נגרע יותר טחצי, וגם כסף הגלגלת, כאשר נוטל לשלם בעד אלה שאינם בעלי יכלת היה גם הוא לטס הנגבה טן הרכוש; הנה נראה הדבר שנתקיטה רק „הטסקא שעל הטטון" (בלשונו של הרשב"א) והוא הטס הנקרא בספרדית Servicio, ובטקום כסף הגלגלת טצאו הערכה כללית, כי יביאו החצי טהערכת הרכוש, וכה היו שתי התרוטות לטס העבודות (Servicio) וחצי הטס הזה נגבה כעין תשלוטים בעד טס הגלגלת ואת הכוונה בהפתגם הטספרדי Servicio y medio Servicio (הטסקא וחצי הטסקא).

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität in Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Sechster Band.

Von den ersten Verfolgungen in Spanien bis zur völligen Verbannung der Juden aus der pyrenäischen Halbinsel (1370—1492/7).

Siebentes Heft.

WARSCHAU

Druck von Gebr. Schuldberg & C°, Twarda № 6.

1898.

הוצאת אלכסנדר ז. כהן.

ספר

דברי ימי ישראל

(מימי היותו לעם עד דורות העת החדשה)

מאת ד"ר

צבי גראָטץ

פרופֿיסור בבית מדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלוי.

מתורגם עברית בתוספת הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחס ראבינאוויץ

עם הערות ומלואים מאת

ד"ר א. א. הרכבי.

חלק ששי.

מימי הרדיפות הראשונות בספרד (ק"ל—קנ"א) עד הגרוש הגדול בשנות רנ"ב—רנ"ז.

חוברת שמינית.

ДИВРЕ ІЕМЕ ИЗРАИЛЬ
т. е. ИСТОРІЯ ЕВРЕЙСКАГО НАРОДА
Д-ра Греца
Переводъ III. II. Рабиновича.
Томъ VI. Выпускъ VIII.
Изданіе З. Кагана.

ВАРШАВА
Тип. Шульдбергъ и К°, Твердая № 6
1898.

מחיר החוברת 35 קאָפ.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 155 VI 8

Дозволено Цензурою.
Варшава, 2 Декабря 1897 г.

ספר

דברי ימי ישראל

(מיום היות ישראל לעם עד ימי הדור האחרון)

מאת הר׳ **צבי גראָטץ**

פרופיסור במדרש החכמות וראש בית מדרש הרבנים בברעסלא.

מתורגם בתוספות הערות והארות, חדושים ומלואים

מאת

שאול פינחם ראבינאוויץ.

עם הערות ומלואים מאת הר״ר **א. א. הרכבי.**

לְמַעַן יֵדְעוּ דּוֹר אַחֲרוֹן בָּנִים
יִוָּלָדוּ וְיַסַּפְּרוּ לִבְנֵיהֶם
(תהלים ע״ח ו׳)

חלק ששי

מימי הרדיפות הראשונה בספרד (ק״ל—קנ״א)
עד הגרוש הגדול בשנות רנ״ב—רנ״ז.

בהוצאת אלכסנדר ז. כהן

ווארשא

בדפוס שולדבערג ושותפו, טוואַרדא № 6

שנת תרנ״ח לפ״ק

Дивре Іеме Израиль

т. е. Исторія Еврейскаго народа Д-ра Греца

перев. Ш. П. Рабиновичъ

Томъ VI

Изданіе З. КАГАНА

ВАРШАВА

Типографія Шульдберга и Ком., Твердая № 6.

1898.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 2 Декабря 1897 г.

פתח דבר.

החלק הששי הזה (מתאים לחלק השמיני בספר דברי ימי ישראל הארוך לגראֶטץ) הוא כלו נאד אחד של דמעות, הוא ספר גליות ישראל. מתחיל בגזרת השמד והגלות בספרד בשנות—קנ"א—קע"ב, מסיים בגלות החל מספרד ופורטוגליה בשנות רנ"ב—רנ"ז, ותוכי—מלא ספורי גולה אחר גולה שגלתה כנסת ישראל מעיר לעיר וממדינה למדינה במלכיות קסריות אשכנז הרומאית הקדושה. ובין הפרקים — פרקי הגליות — הרגות וטביחות, גזרות ושמדות וכל מיני פורעניות שנעשו בכל ימי עולם כאשר שלטו בני האדם בבני האדם לרע להם. קרני אור המעטות בחשכת ליל הארוך — בזמן מאה ושלשים שנה — המה אנשי המופת יחידי הדורות מרבי חסדאי קרשקש הפילוסוף היהודי עד דון יצחק אברבנאל החכם המדיני המשכיל באמונתו בעתידות ישראל ותחיתו לקץ הימים. כל הצרות שהתרגשו לבא במאות השנים הקודמות כתומן באו ונהיו, ובת יהודה השדודה שתתה ומצתה את כוס התרעלה עד הטפה האחרונה.

מנוחה כמעט היתה אז אך לכנסת ישראל יושבת ארצות הסלבים והמדינות בנותיהן (פולין וליטא). באחרית התקופה נשבתה גם מנוחתם ומקרה הגרוש קרה גם את יהודי ליטא. באשר כי הגרוש הזה היה באמת מקרה ולא היה לא קשה ולא מתמיד וגם מהיותו עומד בדד לבדו בלי התיחסות ישרה למאורעות עיקרה של הכנסיה הישראלית באירופה המערבית והתיכונה, שמנו לו מקום לפי ענינו בהחלק השביעי הבא. במאורעות הכנסיה הישראלית בירכתי צפון וקדם — בפולין וליטא — עוד נראה את התולדה הישראלית עניה במקום אחד — בקורותיה אשר בחיי העם ועבודת רוחו פנימה — ועשירה במקום אחר — בידיעות ברורות ומאומתות ע"ד התיחסות בני עם הארץ ומושליהם אל היהודים. על הפרשה הזאת הפיצו חכמי עמנו המעטים אשר בארצנו וחכמי העמים, דורשי רשומות ומגלים תעלומות הארכיונים, אור בהיר, בהוכחות מפי כתבים של הרשות, והשתמשתי בהם לפי המדה הנכונה — לספר כללי לתולדות כל ישראל. בהפנה הזאת הביאני לפעמים הענין — לפי הבנתי — לנטות מדרך הרהמ"ח גם בסדור הענינים ותכנית החבור ודמותו החיצונית, ולפעמים הוספתי פרקים מיוחדים ופרשיות שלמות (בהחלק הזה פרק תשיעי שקראתיו בשם „צפון וקדם"). גם באותן הפרשיות שנגע הרהמ"ח בקורות ישראל בפולניה נגיעה קלה או במדה שאינה מספקת לנו — יהודי ארצות הסלבים — מצאתי נכון להרבות בזכרונות ולהרחיב הדברים שיש להם תכונה והתקשרות מעשית (Causalverbindung), לצאת ידי חובתי לרוב מנין ובנין האומה הישראלית בכללה

היושבת עתה בארצות אירופה המזרחית־הצפונית. הזכרונות מחיי העם הרוחניים — חיי הקהלות ועבודת התורה — בארצות האלה ביתי הדורות הכלולים בהחלק הזה עודם קלים ודלים וגם אלה לא נשמרו רק בקהלות המערביות (פוזנא וקראקא) מבלי השאר אחריהם רישומים קיימים ומתמידים בחיי העם.

מדי דברי בתולדות ישראל בארצות הסלבים, הנני כופל בקשתי הערוכה לטובי עמנו חובבי תולדתו אשר בהארצות האלה, לכבדני בכתביהם וידיעותיהם, כאשר יביא הזמן לידם דברי חפץ שהטה עדות לישראל ותולדתו: כתבי הרשות והערכאות, פנקסאות הקהל ומגלות סתרים, אבני חפץ ורשימות שונות. בזה יעשו חסד עם דעת ההיסטוריא הישראלית ודור אחרון יחזיק טובה לפעולת חובבי תולדות עמנו ורושמי זכרונותיו [1]).

הנני נושא את ברכתי לגבר חכם בעז ידידי ומעודדי בעבודתי ואת הרב החכם המופלא, גדל דעה בחקרי עתיקות עמנו, רבי אברהם אליהו דוקטור הרכבי נ"י, כי היה למשען לי גם בהחלק הזה ונוספותיו והערותיו הנה גופי הלכות גדולות בתולדתנו, וברכתי תבא גם לראשי יתר החכמים המופלאים שנהניתי מהם עצה ותושיה בעבודתי זאת, ותפלתי לאל חיי כי יזכני לגמור את כל המלאכה כפי התכנית והמדה ששמתי לפני מראשית ימי עבודתי עד היום.

ווארשא בחדש אדר התרנ"ח.

שאול פינחס ראבינאוויץ (שפ"ר).

---

1) הנני מביע בזה ברכתי ותודתי להמשכיל היקר וחובב זכרונות עמו הר"ר פ. ווישניץ מקראקא, שהעתיק בעדי דברי חפץ וזכרונות, ונעזרתי בהם בעבודתי בכמה מקומות ומסבה בלתי תלויה בי לא יכלתי להזכיר שמו בפנים.

האדריסה אלי:

P. Rabinowitz, Warschau Nowolipie 29.
П. Рабиновичу, Вяршава Новолипье 29.

תוכן העניינים.

תקופת התרבות הצרות והתגברות הדלדול הרוחני, בהזמן השלישי.

פתח דבר — III—VI

פרק ראשון.

הצרות בעקבות המגפה השחורה. התפזרות הכנסיה הישראלית באירופה והתטעמותה. מעט מעט שבים היהודים למקומות מגוריהם טלפנים בממלכות אשכנז וצרפת. ברוב ארצות אירופה דרשו המושלים והדוכסים להשיב את גולי ישראל למקומות מגוריהם טלפנים. בולת הזהב (goldene Bulle) והיהודים. מנייסיער די ביזו (Manessier de Vesou) ושתדלנותו. הזכיות היתרות שהקנה הפלך יוהאַנן ובנו קרלוס החמישי להיהודים השבים לשבת בצרפת. התדלדלות התורה התלמודית בשתי הממלכות מעבר לנהר הריינוס מזרחה ומערבה (אשכנז וצרפת). ר' מתתיה הרב הגדול לכל יהדי צרפת. רבי מאיר הלוי מוינא והתאר הרבני „מורנו". רבי שמואל שלעטשטאדט והמוצאות אותו. כנסת הרבנים במגנצא. 3—16.

פרק שני.

דור רבי חסדאי אבן קרשקש ורבי יצחק בר ששת (הריב"ש). היהודים בקשטיליה אחרי מלחמת השערים. התייחסות הייניריך השני (המזר) ליהודים. יוסף פיגון (Pichon) ור' שמואל אברבנאל. בחירי האצילים (הקורטים) בספרד שונאים את היהודים ועור יותר מהם ישנאום הכהנים. המומרים. יוחנן (Johannes) מוואלאדוליד והוכוחים. ר' משה די טורסילה (de Tordesillas) ור' שם טוב אבן שפרוט. מבארי אבן־עזרא. ר' מנחם בן זרח (בעל צדה לדרך). רבי חסדאי קרשקש ורבי יצחק בר ששת (הריב"ש). הרב רבי חיים גאליפאפא ונפיתו לתקונים בהיהדות בהקל עול דינים ידועים. המאורעות בכנסת ישראל הצרפתית: טות השתדלן החרוץ מנייסיער די ביזו. התקוממות העם היושב בפארים על היהודים. ראש (Prevot) העיר בפארים אויבראום (Aubriot) מנין על היהודים. המחלוקת בין הרבנים בצרפת—בין רבי יוחנן בן ר' מתתיה ובין ר' ישעיהו בן אבא מארי. התערבות הרבנים: רבי מאיר הלוי (מג"ל) מוינא, רבי יצחק בר ששת (הריב"ש) ורבי חסדאי קרשקש בחריב הזה. פריעת דרכי המוסר בין אצילי ישראל בספרד: מלשינות והתרת דם. 17—43.

פרק שלישי.

דור רבי חסדאי קרשקש ורבי יצחק בר ששת. המשך

דון יוסף פיגון (Pichon) משיביליה וגמר דינו למיתה טעוררים רגז וקנאה במערכות העם והממשלה. חמת המלך יואן הראשון על היהודים ועל בית דין הרבנים. נגרעה זכות דיניי ישראל והרבנים לבלי יהונו עוד דיני נפשות. השנאה והקטגוריא מתגברות על יהודי קשטיליה. אבוד מקצת הזכיות שלהם. היהודים בפורטוגליה. סדרי הקהלות שם. הרב הראשי לקהלות ישראל בפורטוגליה ורבני המדינות שעמדו על ידו. שרי המלוכה בפורטוגליה דון יהודה ודון דוד ניגרו. התמנות הרב הראשי לכנסת ישראל בפורטוגליה היתה לסכסוך מדיני בין ספרד ובין פורטוגליה. הרבנות בישראל והכהונה הקתולית. כנסת ישראל והכנסיה הקתולית. האצילים־הפרשים בעלי האנרופים (Raubritter) והיהודים. הרגת היהודים בפראג. הקיסר וועניצעל והיהודים. הקיסר הזה קורא השמטת־חובות ליהודים ומחרים ההלואות לגנזי מלכותו. ההרגות בשיבילייא (Sevilla). רדיפה כללית בקשטילייה, בלינסיה, ארגוניה ועל האי מיורקה (Mallorca) והתוצאות הרעות בעקב הרדיפה הכללית הזאת בשנת קנ"א=1391. הרדיפות בצרפת, הגרוש הכללי והאחרון של היהודים מצרפת. גולי צרפת ונדודיהם. המומר פסח־פטר והיהודי ליפמאן איש טילחויזין.

76—44.

פרק רביעי.

התוצאות הרעות טרדיפת שנת קנ"א. האחים הנפשעים והספרות הוכוחית.

המצב הנורא של כנסת ישראל הספרדית, ה„מרנים" (האנוסים). ספרות ההתול (סמירה). טעם מליצה עברית בשירת ספרד הנוצרית. פירוש שירים והקהלה באלקלעי. דינו די בלינסיה ובילזנדינה, הנוצרי החדש אשטרוק ראימונד. השתדלותו להרבות גרים לכניסתו החדשה והמהתל ר' שלמה בונפיד. הבוגד הרב שהמיר דתו שלמה פוילום מבורגוש די סנטה מריה המיצר לישראל. ר' יוסף אורה־בינה. יהושע הלורקי אבן ביבש. אגרתו לשלמה פוילום ותשובתו. רבי חסדאי קרשקש ומאטרו הויכוחי. רבי פרופיאט דוראן (האפודי) וסמירתו באגרת־התול אל המומר אנבוניט בן בורן. יתר ספרי האפודי. ר' מאיר אלגואדיץ הרב הראשי לקהלות קשטילית ורופא המלך אינריקו השלישי. ר' חסדאי קרשקש הפילוסוף וספריו בחקר־אלוה. מות המלך אינריקו השלישי וישנו נמרץ לרעה בכנסת היהודים בקשטיליה. הצורר הרב המומר שלמה פוילום בורגינוס יושב בסוד אפוטרופסי המלך הילד ואחד המושלים בממלכה. מערכת גזרות רעות. האחרית הרעה של ר' מאיר אלגואדיץ. הקבלה ומלמדיה: ר' אברהם מרמון (גראנדה) ר' שם טוב בן שם טוב ור' משה בוטריל בעל ההזיות המתנבא בעיר ציסנירוש (Cisneros). גולי ספרד נמלטים לארצות הברבריאה. רבי יצחק בר ששת (הריב"ש) באלגיר. האנוסים. ר' שמעון בר' צמח דוראן (התשב"ץ). הקיסר רופריכט והרב הראשי לקהלות ישראל באשכנז ר' ישראל מקרימז.

110—77.

פרק חמישי.

החוט המשולש. הוכוח הגדול בטורטוזה.

החוט המשולש: יהושע הלורקי אוגירונימו די סנטה פֵּ, האפיפיור ההפכפך בינידיקטוס הי"ג והכומר הנזיר וויסנטו פיררייר (Vicente Ferrer). הכומר וויסנטו פיררייר מרבה להכנים גרים תחת כנפי הדת הקתולית. חקים מבדילים את היהודים לרעה יוצאים מטעם המושלים בשם המלך דון יואן השני בקשטיליה. תוצאות הגזרות הקשות: המונים מעשירי ישראל נישאים עיניהם אל הגאולה ואל התמורה. — הוכוח הגדול בטורטוזה. צירי ישראל: דון וויד אל, רבי יוסף אלבו בעל העקרים, רבי זרחיה הלוי סלדין מסרקוסטה, רבי מתתיה היצהרי. תוכן עניני הוכוחים בטורטוזה. הכומר יהושע הלורקי ורבותיו וקטגוריה שלמד על התלמוד. חלוקי דעות בין צירי היהודים המתוכחים בטורטוזה. אמר (בולה) האפיפיור לשרוף את התלמוד. חקי האפיפיור בינידיקטוס הי"ג גורעים זכויותיהם של היהודים. אחרית הכהן הגדול הזה. האפיפיור מרטין החמישי וקיסר אשכנז זיגיסמונד ביחוסם אל היהודים. חבולה של האפיפיור הזה לטובת היהודים. 111—132.

פרק ששי.

בני חושים (ההוסיטים) והיהודים.

בני־חושים (ההוסיטים) נוסדים במקצת למובת היהודים, דרשות הכומרים הדומיניקיים נגד הכופרים הבאהמים (בני ביהם או פיהם) פוגעות לרעה גם ביהודים, אלברכט הארכי־דוכס האוסטרי וגזרותיו ורדפו את היהודים, האשה הנוצרית השמשית (מעסנערין) בבית כניסת הקתולים בעיר עננס (Enns), מהמכה הגדולה שהוכו הקתולים מאת בני־חושים על יד העיר סאאץ (Saaz) עמד רוח והצלה ליהודי ממלכת אשכנז. גרוש היהודים מקולניא (קאלן) והרגות ביתר נאות אשכנז. הרבנים מטעם מושלי אשכנז, רבי יעקב ממולין או רבי יעקב הלוי (מהרי"ל) ורבי מנחם ממירזיבערק (בערזעבורג), הרופאים היהודים בממלכת אשכנז. 133—143

פרק שביעי.

מנוחה עד ארגיעה לכנסת ישראל יושבת ספרד.

היהודים דרושים מאד לחפצי הממלכה וכלכלת העם. יואן השני ויועצו ואוהבו השר אלברו די לונה היושב ראשונה בממלכת קשטיליה. דון אברהם בנבנשתי, פעולתו לעמוד בפרץ לשובב נתיבות ולרפא הריסות הקהלות בימי גזרת השמד. תקנת קשטיליה או תקנת וואלאדוליד. בני המשפחה הצוררת את ישראל די קרטגינה, היא משפחת הבוגד שלמה־פאבלו די סנטה מריה, ורעותיהם ורשעתם. הכנסת הגדולה בבסיליאה (Basel) ועצותיה הרעות על ישראל. עצה ותחבולה נגד ה„בולה" הרעה של האפיפיור אבגינוס הרביעי (Eugenius IV), שנאת בני עם הארץ להנוצרים החדשים. מלחמה נסתרה ורקמת התחבולות בסתר בין המומרים האלה ובין אלברו די לונה, השר היושב ראשונה בממלכת קשטיליה. 144—157.

פרק שמיני.

מעמד ספרות היהדות בסוף המאה השניה ותחלת השלישית לאלף הששי.

התמעטות עבודת הרוח: דרישת התלמוד והמליצה העברית. החרון ר' שלמה דאפירא, בעל המשל והמליצה דון וידאל, המליץ ההלצי ר' שלמה בן ראובן בונפיד. בעל החרוזים האיטלקי ר' משה דא ריאטי. הספרות הוכוחית, וידאל, ר' יוסף אלבו. ר' דוד נשיא, ר' יצחק נתן. הקונקורדנציה העברית. ר' יוסף אבן־שם טוב. 158—182.

פרק תשיעי.

שימת עין על תולדות כנסת ישראל יושבת פולין וליטא (עם וואלין ורוסיה הקטנה) במאה השלישית לששי.

א.

רבוי הידיעות ע"ד היהודים בספרי הקורות ורשיטות העתים לעמי הסלבים ומעוטן במקורי ישראל. קורות היהודים בפולניה אחר מות קיומיר הגדול. לודוויג מאניו (Anjou) מלך אונגריה מלך בפולין, משטמתו להיהודים. התגברות כח הכהונה הרומאית בפולניה. בני המלוכה בהדוכסיה הגדולה ליטא הגיעו לטלוכת פולניה. וולאדיסלב יאגיללה התנצר ויקבל דת רומית קתולית ויהי לטלך בפולניה. המלך הזה היה לכלי חפץ בידי קנאי הכהנים. הרדיפות בפוזנא, גלאגוי וקראקא, הכנסיות הגדולות של נשיאי הכהונה הקתולית בקוסטניץ ובסיליאה והפולנים. הקונסיליה לנשיאי הכהונה בפולניה בגנעזנן ותקנותיהם והגדרים והסיגים לגרוע משעבד היהודים. מות וולאדיסלב יאגיללה. מלכות בנו וולאדיסלב השלישי. ראשית ימי מלכות קזימיר היאגיללי או קזימיר הרביעי. 183—190.

ב.

הפנים השונות אשר לתולדות ישראל בליטא ובנותיה. גלילות וואלין ורוסיה הקטנה מאשר לתולדות ישראל בפולניה עד קץ המאה השלישית לששי. השקפה כללית על מצב יהודי ליטא ובנותיה במאה השניה והשלישית לששי. זכרונות יהודי רוסיה הקדומה בימי הנסיכים לבית רוריק עד הכבש כל המלכה בידי המונגולים; גרוש היהודים מקיוב בימי וולאדימיר מונומך; צמיחת קרן מלכות ליטא וממשלתה על רוסיה הדרומית. ראשית הישוב הישראלי בימי הדוכס הגדול גידימין ובניו אחריו. בית יאגיללה — בית המלוכה בפולניה: הדוכס הגדול וויטולד והפריווילגיות אשר נתן ליהודי טרוקי, בריסק (בריסט) וגראדנא; לקהלות היהודים נתנה כח וממשלה לעמוד ברשות עצמם בהנהגת העדה. בטחון הרכוש והנפש וחרות הדת לקהלות יהודי ליטא. הקראים הראשונים בליטא. מות הדוכס הגדול וויטולד. 191—205.

פרק עשירי.

התגברות הקטנוריא על ישראל. הכומר קפיסטראנו.

האפיפיור אבגינוס הרביעי נחפך לאויב היהודים. ה„בולה" שהוציא לרעת היהודים על פי עצת אלונזו די קרפיגינה הטומר ופעולתה בספרד. יואן השני מלך קשטיליה מוציא כתב הדת לטובת היהודים ולבטל פעולת ה„בולה". האפיפיור ניקולי החמישי

ו„הבולה" שלו ברוח מישפטה ליהודים. האיבה של הדוכס מבַאבריה ומשטטתו את היהודים. הפילוסוף ניקולי קוזנוס (Nicolai Cusanus) והתיחסותו אל היהודים. המרנים (האנוסים) והאות הראשון ליסוד מישפט־הדמים האינקוויזיציה בספרד. — הכומר הנזיר הפֿראנציישקי קפיסטראַנו המהביל וחמת קנאתו ביהודים. פעולת הקנאה הזאת בבַאבריה. גרוש היהודים טווירצבורג. קהלת ישראל בבריסלאו בירת שילזיה ויתר ערי המדינה הזאת. עלילת דם ועלילת נאצת לחם הקודש. גרוש ומוקדי אש ליהודי בריסלאו ועירי המדינה. גרוש היהודים מברין ואולמיץ ערי מורביה (מאָהרען). היהודים בפולניה ומעמדם הטוב ביתי המלך קזימיר הרביעי — הוא קזימיר היאַגילוני. הפריוויליגיות המחודשות. בקנאת קפיסטראַנו וגדופיו ונאצותיו נגד הפריוויליגיות שב המלך ויבטל את הפריוויליגיות. ראשית צרות היהודים בחמת קנאתה של הכהונה הרומאית. מות הקרדינאל זבינגיעוו אולסניצקי והנזיר קפיסטראנו. מצב היהודים בפולניה (ולימא) שב להיות טוב אחרי כן כל ימי מלכות קזימיר הרביעי. חרבן ביצנץ או מלכות רומא המזרחית. כבוש קונסטנטינופול. תוגרמה היתה לבית מנוס להיהודים. המצב הטוב של היהודים בממלכת עות׳מן. ר׳ משה קפסאלי „חכם באשי הכולל" בתוגרמה ושבתו בסוד מועצת הממלכה (הדיוון). הקראים בתוגרמה. רבני ממלכת אשכנז: רבי יעקב וויל (מהרי״ו) ורבי ישראל איסרליין (בעל תרומת הדשן). ועד הרבנים בבינגען אשר במדינת הרהיינוס והמחלוקת בין הרבנים. שטירת הרבנות לבל תרד מכבודה ולא תהפך לרועץ להעם. 206—243.

פרק אחד עשר.

קויאור האחרונים לכנסת ישראל יושבת ספרד.

יהודי ספרד הולכים לאחור ולא לפנים. חכמי התלמוד האחרונים על אדמת ספרד. בעלי המחקר והשלטות המושכלת האחרונים בספרד. הקבלה, התגברותה והתפשטותה. ספר „הקנה והפליאה". הטומרים נעזרים בהקבלה ואוטרים למצוא בה רמזים וסמוכים להדת השלטת. המעמד המדיני של יהודי ספרד בעשרות השנים האחרונות לפני הגרוש הכללי. מספר היהודים במלכות קשטיליה. ר׳ אברהם בנבנשתי והתגברות השפעתו על כנסת ישראל הספרדית. קנאת אלפונזו די שפינה (Alfonso de Spina) הסבה רדיפות והרגות בקשטיליה. הנהרגים על קדוש השם בעיר שיפולבידה (Sepulveda). בני עם הארץ מתמרמרים על ה„מרנים". אחד הנוצרים החדשים חושב מחשבה גדולה לטובת אחיו ועצתו טופרה לרעת ה„מרנים". 244—264.

פרק שנים עשר.

היהודים באיטליה בשנים האחרונות לפני גלות ספרד.

מצב היהודים באיטליה. היהודים בעלי האוצרות — השלחנים, רבי יחיאל מפיזא ורון יצחק אברבנאל, רופאי ישראל באיטליה. גוגליעלמו שעראריה (Guglielmo di Portaleone), ההתעסקות בחכמות בין יהודי איטליה. בתי הדפוס לעברית הראשונים באיטליה. ר׳ יהודה מיסר ליאון ורבי אליהו דיל־מידיגו. יחוסו (של האחרון) להפילוסוף האיטלקי פיקו די מירנדולה. ר׳ יוחנן אלימן וחכמי הנוצרים השונים בידיעת הקבלה. חקר־אמונה על פי

רבי אליהו דילמידיגו. רבי אהרן (ב"ר גרשון) אבו אל־רבי. רבנו עובדיה ברטנורה (הרע"ב). היהודים יושבי האי סיציליה. רבני אשכנז שנתיישבו באיטליה. רבי יוסף קולן (מהרי"ק), תכונתו ומחלוקתו עם ר' יהודה מיסר ליאון. רבי יהודה מינץ (מהד"י מינץ) והתנגדותו לר' אליהו דילמידיגו. הר"א דילמידיגו היה אנוס לצאת מאיטליה. הכומר בירנרדינוס די פֿילטר (Bernardinus di Feltre) ודרשותיו בשנאה ושטנה על היהודים.
.284—265

פרק שלשה עשר.

היהודים באשכנז ותוגרמה לפני גרוש ספרד.

טוביה הרופא והאשה ברוניטטה מעיר טריענט. דרשות הכומר בירנרדינוס ומזמות תחבולותיו נגד יהודי טריענט. הקדוש המדומה שמעון הטריענטי וספור־בדים כי הומת בידי היהודים גורם לרדיפות חדשות והרגות היהודים בארצות רבות. הדוכס המושל מטעם העם (הדוזש Doge) בוויניציאה והאפיפיור סיקסטוס הרביעי עומדים לימין היהודים. יהודי ריגינשבורג. היהודים המומרים פיטר שווארץ והאַנס וואַיול (Vayol). הרב רבי ישראל ברונא ויסוריו ומאסרו אשר נאסר בעקבות עלילת הדם. הקיסר פֿריעדריך ומלך בוהמיה רבים את ריב רבי ישראל ברונא ומוציאים אותו מבית כלאו. הצרות שעברו על קהלת ישראל בריגינשבורג. גרוש היהודים ממגנצא (מאינץ) ורהיינגאוי. יהודי תוגרמה. ר' מרדכי כומטינו. ר' שלמה שרביט הזהב. ר' שבתי בן מלכיאל. מחלוקת בין הרבנים והקראים. אליהו בשיצי חכם הקראים וספר הדינים שלו „אדרת אליהו". רבי משה קפסאלי ומעשי חומסי מזמות עליו. מצב היהודים בירושלים וארץ הקדושה. רבי אליהו מפיראדה בא לשבת בארץ ישראל. מעשי „הזקנים והממונים" ותחבולותיהם. עלות רבינו עובדיה ברטנורא לארץ הקדושה ושבתו בירושלים. עלילות ברשע על רבי משה קפסאלי, קנאת רבי יוסף קולן וריבו על לא דבר ברבי משה קפסאלי. השלום ביניהם.
.308—285

פרק ארבעה עשר.

האינקוויזיציאה בספרד.

האנוסים, דבקותם בהיהדות. הנזירים בני חבורת דומיניק שואפים לזבחי אדם. אלונזו די אויידה (Alonso de Ojeda). דייגו די מורלו (Diego de Merlo) ופידרו די סוליס (Pedro de Solis). ספר מורה־דת (קאטעכֿיזמוס) בשביל ה„מרנים". התפרסמות ספר־תוכחה נגד התורה הקתולית ועריצות הממשלה הספרדית היו הגורמים להתיסדות משפט האינקוויזיציאה. בית משפט־הדמים קם ונהיה. מיכאל מורילו (Miguel Morillo) עם פידרו סן מרטין האינקוויזיטורים הראשונים. המשורר האנוס אנטון די מונטורו רופירו. משפט האינקוויזיציאה הראשון בשיביליה. הסימנים אשר על פיהם הכירו עבדי האינקוויזיציאה את הנוצרים החדשים המתיהדים. התהלוכה (פראצעססיאן) למשפט האמונה (Auto-da-Fè). המונים נדונים ונשרפים. האפיפיור סיקסטוס הרביעי מתהלה מסכים ליסוד משפט־הדמים ואח"כ מתנגד לו. לראש האינקוויזיציאה היה הכומר טומאש די טורקבימדה; סדריו ותקנותיו. ה„מרנים" בארגוניה.

עצת קשר על האינקוויזיטור ארבועם. מותו הביא אסון נורא על האנוסים. הרדיפות והדינים הקשים שנעשו בהמתקשרים ומניניהם. זבחי אדם הולכים ומתרבים. ההגמונים מזרע ישראל יואן אריאס די אבילה ופידרו די אראנדה. דמי ישראל נוולים בעורקי אצילי ספרד. 309—335.

פרק חמשה עשר.

גרוש היהודים מספרד.

ההתחברות שבין היהודים והמרנים. טורקבימדה מכביד אכפו על רבני ישראל כי ילשינו לפניו על האנוסים. רבי יהודה אבן־ויורנה; גרוש היהודים מאנדלוסיה ושיביליה. היהודים היוצאים ונכנסים בחצר המלך והמלכה. דון יצחק אברבנאל, תולדתו וספריו. היהודים בפורטוגליה בימי המלך אלפונזו החמישי. דון גדליה ודון יוסף אבן־יחייא. מנוסת דון יצחק אברבנאל מפורטוגליה ומשמרת פקודתו בספרד. היהודים בגראנדה. יצחק המון. משפחת גבישון. רבי סעדיה אבן־דנאן וספריו. מלגה נלכדה בידי צבאות ספרד הנוצרית. פדיון היהודים השבויים. אברהם סניור ושלמה אבן־ויורנה. טפלת גראנדה ומעמד יהודי ספרד. כתב הדת לגרש את היהודים מכל מלכיות ספרד. פעולת כתב הדת הזה. טורקבימדה מחבל תחבולות לצודד נפשות היהודים לאמונתו. הגרוש. רבי יצחק אבוהב בפורטוגליה. הפרידה ממקום קברות אבות. מספר המגורשים. ראשית ירידת ספרד בצאת היהודים ממנה. בתי הכנסת ובתי המדרש נהפכו לבתי כניסה ובתי טקלט לנזירים. האנוסים הנשארים בספרד והמון זבחי אדם של האינקוויזיציאה. בלהות מות קדמו את טורקבימדה. קורחשד על האינקוויזיטור דיצא כי הוא במתיהדים. משפט השולטאן באַיאַזיד על גרוש היהודים מספרד. 336—364.

פרק ששה עשר.

הגרוש ממדינת נבארה ומלכות פורטוגליה.

צאת היהודים לנבארה וגרושם מהמדינה הזאת. הגולים למטלכת נאפולי באיטליה. המלך פֶּירדינאנד בנאפולי ודון יצחק אברבנאל. יהודה ליאון אברבנאל וכאבו האנוש. שלשלת האסונות והפגעים הרעים שמצאו את הגולים במדינות הברבריה, בפיס (Fez), בגינובה, ברומא ועל איי־יון. המובות שעשה עם הגולים השולטאן באַיאַזיד השני. פעולת רבי משה קפסאלי להגולים הבאים לתוגרמה. גולי ספרד בפורטוגליה, מספרם. חכמי התכונה היהודים בפורטוגליה; רבי אברהם זכותא ורבי יוסף ביסינתו. הנוסעים היהודים רבי אברהם בייתו או בירכו ורבי יוסף צפתירה. הנגעים והמחלות שפרצו בין גולי ספרד הבאים ארצה פורטוגליה. ר' יהודה חייט וחבריו בצרה. אכזריות המלך יואן השני על גולי ספרד. המלך דון מנואל וראשית מעשהו להטיב ליהודים. רבי אברהם זכותא או זכות. התחתנות דון מנואל מלך פורטוגליה בבת פֶּירנאנדו ואיזבל לאסון היהודים והווחם. שנאת מושלי ספרד את היהודים מתדבקת בחתנם דון מנואל מלך פורטוגליה. המרת ילדי ישראל באונס. המרת האבות באונס. רבי לוי בן חביב (הרלב"ח). רבי יצחק קארו ורבי אברהם זכותא. היהודים שנמכרו לאונסם שולחים צירים להאפיפיור אלכסנדר הששי לקרוא חמס על מעשי ממשלת פורטוגליה. משפט הבישוף די אַרנדה. אחרית הרבנים הצדיקים מקדשי שם שמים ברבים. רבי שמעון מימי ורבי אברהם סבע. נקמת ישראל בצוררים בגודל נפש ורוח נדיבה. 365—397.

ציונים.

ציון א	האפודי או רבי פרופיאט דוראן בתור סופר דברי הימים וספריו.	401—405.
ציון ב	רבי חסדאי קרשקש והריב"ש ודבריו אחדים לתולדותם. הויכוח בטורטוזה, צירי קהלות ישראל בספרד שנקראו להויכוח	405—410.
ציון ג	הזה וכפרי השמנה של יהושע הלורקי (גירונימו די סנטה פי).	410—414
ציון ד	דון אברהם בנבנשתי (הראשון) ובני דורו: ר' יוסף בן שם טוב אבן שם טוב ור' חיים אבן מוסה.	415—420.
ציון ה	ועד־הרבנים באשכנז ביתי המאה השניה והשלישית לאלף הששי ומעשים וידיעות המתייחסים אל הועדים ההם.	420—428.
ציון ו	האגרת אל קהלות אשכנז להודיע להם מיטב ארץ תורגמה. ר' יצחק צרפתי ר' מרדכי כוטטינו ור' עובדיה ברטנורא.	428—431.
ציון ז	המעמד הטוב של היהודים בתורגמה. ר' משה קפסאלי.	431—438.
ציון ח	ע"ד קדמות הספרים: „הקנה" ו„הפליאה" וחשיבותם.	438—442.
ציון ט	על דבר הספר „עלילות דברים" וזמן ומקום חבורו.	443—445.
ציון י	על דבר מספר היהודים בספרד בזמנים שונים.	446—450.
ציון יא	משפט האינקוויזיה על דבר „עלילת דם" בעיר להה־גווארדיא.	450—453.
ציון יב	האינקוויזיציה הספרדית בראשית ימי הוסדה.	453—457.
ציון יג	התיחסות יהודי פורטוגליה לאחיהם מנורשי ספרד בארצם ואגרת דון דוד אבן יחייא לרבי ישעיה טישיני.	458—459.
ציון יד	ההטרות באונס והענויים הקשים של היהודים תחת מלוכת דון מנואל בפורטוגאל.	460—462.
ציון טו	לדברי השמד בשנת ה' קנ"א בקשטיליה וארגוניה.	462—465.

בכל אופן ממגלת־המסים של שנת רל"ד נראה גרעון גדול במספר היהודים יושבי ספרד. בתשובת השאלה: כמה יהודים גורשו מספרד בשנת רנ"ב, ישנם חלוקי דעות, יש מרבים מספרם עד לשמנה מאות אלף, ויש ממעיטים למאה ותשעים אלף. ערך תולדי יש, כמובן, רק להידיעות והמספרים שמסרו לנו בני הדור. לבעל זכרונות העתים בדור ההוא Bernardez, Cura des los Palacios לא היו ידיעות ברורות ונאמנות; הוא עד מפי שני עדים, אשר שניהם אינם בני סמכא. העד האחד שראוי לסמוך עליו הוא דון יצחק אברבנאל, אשר בהקדמה לספר מלכים יאמר מפורש: „וילכו בלא כח שלש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו מכל מדינות המלך", וכה יאמר בהקדמתו לס' „מעיני הישועה" ובע' 132—„כשלש מאות אלף". אברבנאל היה מכלכל עניני האוצרות בחצר המלוכה וידע להוקיר את המספרים ולדקדק בהם. קרוב לשער כי הוא או שותפו בעסקי האוצרות אברהם סיניור הרב הראשי בחצר המלוכה (שאח"כ המיר דתו) היו המחלקים את המסים לפי ממון ונפשות על פי הערכת המעמד של הקהלות, וע"כ ידעו מספרם. אך דבריו מתייחסים אל גולי קשטיליה וארגוניה (עם קטלוניא ובלינסיאה), וגם האיים ארצות ממשלת ספרד: סיציליה מיורקה וסרדיניה, כאשר יאמר מפורש (בהנ"ל).

על פי ההנחה המקובלת, כי מספר יהודי ארגוניה (עד הנה דברנו רק ביהודי קשטיליה) והמדינות בנותיה מתייחס אל מספר היהודים בקשטיליה כמספר 1 אל 2 (וכפי ידיעת אברבנאל שסך הכולל הוא ג' מאות אלף) יחשבו שתי מאות אלף על קשטיליה ומאה אלף על ארגוניה. החכם רייכלין בן הדור ההוא, אשר בימי גרוש ספרד היה יוצא ונכנס בחצרות מלכי אשכנז ושם נדברו בהמאורע הגדול הזה, יודיע כי מספר המגורשים עלה לארבע מאות ועשרים אלף. בספרו de arte cabbalistica בתחלתו יאמר: pulsi ex His-pania Judaeorum centena quatuor et viginta millia. אם גם נחשוב דבריו להפלגה, כי רייכלין איננו עד מובהק בידיעת הענין הזה, הם סותרים בכ"ז הנחת לאֶב הממעט את המספר עד 160,000 (בהנ"ל עמוד 182). ר' אברהם זכות בעל היוחסין שהיה בעצמו מן הגולים מקשטיליה לפורטוגליה, והיה מלומד בחכמת המתימטיקה וידע ערך למספרים, יודיע, כי באו אז לפורטוגליה „יותר מק"כ אלף נפשות".

חשבונותיו של לאֶב אינם מספיקים להוכיח אמתת הנחותיו. בדרך אומדנא הוא מונה מספר להיהודים הספרדים בימינו: בתוגרמה, מצרים, מדינות הברבריאה (אלגיר ומרוקו), צרפת, איטליה והולאנדיה שהם בני בניהם של הגולים, ובא לידי השערה, כי מספרם עולה 165,000, ויוסיף לשער כי במשך ארבע מאות שנה הוכפל המספר על ידי ההתרבות הטבעית, ובכן היה מספרם אז רק כדי 80,000—90,000, ואם נניח, כי כמספר הנשארים היה מספר המתים על דרכם מעצר רעה ומפגעים רעים, יוצא לנו כי מספר המגורשים היה יותר ממאה וששים אלף לערך. אך מלבד כי אין ספירה (סטטיסטיקה) להיהודים הספרדים באירופה, אסיה, אפריקה ואמיריקה — הנה אי אפשר להביא מהם ראיה למספר אבותיהם. דבר ידוע הוא שהספרדים הולכים ומתמעטים זה עשרות שנים. בהאמבורג ואלטונא כמעט שאפסו ואינם; באמשטרדם והולאנדיה בכלל ירד מספרם ירידה גדולה. החשבון הזה —להוציא משפט על יהודי ספרד הקדמונים, ממספר יהודי ספרד בימינו— אין לו כל יסוד לסמוך עליו ולהעריך על פיהו מספר היהודים שישבו אז בספרד או מספר הגולים בשנת רנ"ב[1].

---

[1]) כבר העירותי במקום אחר (מוצאי גולה ע' 8—9), כי יותר מעל דברי הרדי"א יש לסמוך על עדות בן הדור החסיד רבי יוסף יעבץ בעל „אור החיים" (ספר שלישי עמוד ג' דפוס נאווידוואר תקנ"ד) האומר: „על מה אבדה גלות ספרד... אשר היו בה קרוב לשלש מאות אלף בעלי בתים עם הגולה אשר הגלתה באי הנקרא שיזיליאה (סיציליה) והיינו לבז ולמשיסה וכו' וכו'". וכפי שבארתי שם, אין ספק שבהמספר הזה כלולים רק יוצאי ספרד ולא מגורשי פורטוגליה בשנת רנ"ז, מפני שהוא מזכיר את סיציליה הנכללת גם כן בכתב דת הגרוש שהוציאו פירנאנדו ואיזבל. ואולם אין כל סתירה ביניהם: יעבץ ידבר בכל הגולים ויעריך מספרם „שלש מאות אלף בעלי בתים", והרדי"א ידבר רק באלה שיצאו עמו לארצות אירופה או עברו בספינות לאפריקה ותוגרמה ולא נכללו אלה שיצאו לפורטוגליה בעקבות הרב אבוהב ובני לויתו, כי כן יאמר: „שלש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו", רצונו לאמר אלה שיצאו לאיטליה ויתר הארצות

ציון יא.

משפט האינקוויזיציה על דבר „עלילת דם" בעיר לה־גווארדיא.

שנתים ימים לפני הגרוש הכללי מספרד עוררה האינקוויזיציה משפט איום נגד יהודים ואנוסים על דבר אשמה מדומית, והנאשמים יצאו רשעים בהשפטם ונדונו למיתה. המשפט הזה שהיה ידוע בשם „משפט הילד הקדוש בלה־גווארדיא" ונמשך שנה ומחצה ומשך עליו עיני רבים בספרד — היה נוסד על כזב ושקר, ובכ"ז האמינו רבים אז ואחרי כן באשמת הנשפטים; כזבים חדשים נוספו על הראשונים, ועד היום נמצאים נוצרים נאורים וגם סופרי דברי הימים החושבים את הדבר למעשה שהיה באמת. איזידור לאֶב לא חס על עמלו והפיץ עתה אור על עדות העדים ועל דרכי הדין של האינקוויזיציה. הוא עשה לו מפות ותכנית כל המקומות הרשומים בהמשפט, והוכיח כי דברי העדים שקר על פי תכנית המקומות, וכי כל מעשה הרצח בדוי הוא מתחלתו ועד סופו. לאֶב צרף דברי העדים זה לזה, ויוכיח, כי מעשים שאי אפשר שיעשו הכירו השופטים לאמת, וירשיעו את הצדיקים באין כל הוכחה. בפסק הדין נאמר, כי היהודים ענו נפש ילד רך בן ג' שנים וימיתוהו. אך בכתבי המשפט לא נזכר כלל, כי בהעיר הקטנה לה־גווארדיא או בהסביבה נאבד ילד קטן, וכי היתה אֵם אשר בקשה את הילד הנאבד ולא מצאה אותו, גם לא נזכר שם, כי נמצאו עצמות הילד הנעלם במקום מחבא. על יסוד החקירה והבדיקה הזאת בא לאֶב לידי החלטה, כי לא היה ההרוג המדומה כלל בעולם, ובכן רק דמיון ובדותא הנחילו לנו האינקוויזיטורים בספור המעשה הנורא הזה (Revue des Etudes J. XV p. 203 f,). סופר צרפתי אחר וס. בערזשע (Berger) שמו בא גם כן לידי החלטה כזאת (בספר העתי הצרפתי le Temoignage, October 1887).

אך שני המבקרים האלה עוד לא גלו את כל השקר והמרמה אשר במשפט זה וגם לא את התכלית אשר שמה לפניה האינקוויזיציה: לסבב על ידו את גרוש היהודים מספרד. מבירור הדברים יצא לנו, כי נלכד בשחיתות העלילה הזאת גם איש יהודי שהיה חשוב בחצר המלוכה והכהנים חשבו להמיט עליו חרפה לבל יסכל עצתם בדבר הגרוש. למען הוכיח זאת עלי לברר בהמשפט הזה כל החלקים הנוגעים לקורות הזמן ההוא. ואלה ראשי עניני המשפט: על פי הצעת המאשים הראשי הדורש משפט (פראקוראר) אשר להאינקוויזיציה אלונזו די גיברה נתפשו בחדש יולי 1490=ר"ן והושמו במאסר ארבעה אנוסים ממשפחת פֿראנקו עם עוד שנים: בוניטו גרסיא ויואן די אוקנה ויהודים אחדים עמהם. היהודים המה יוסי פֿראנקו בן י"ח שנים והוא רצען תופר נעלים ורב אחד ושמו משה אבינמיאס, ואחרי כן הושמו עוד במאסר אביו של יוסי הרצען, יצחק פֿראנקו זקן בן שמנים שנה ואלה האשמות אשר שמו עליהם:

א) גנבו נער בן שלש שנים בעיר מצער לה גווארדיא וימיתוהו, ולפני המיתם אותו ענוהו בהענויים האכזרים שענה בהם מיסד התורה הנוצרית לפני גמר דינו להצלב.

ב) מהילד הוציאו היהודים את לבו ויטגנו אותה בעיסת חלת הקדש ויכינו מהטגון הזה מעשה כשפים להשחית בם את האינקוויזיטורים וכל הנוצרים.

ג) כל המתעסקים בדבר היו מוציאים מפיהם בעת העבודה דברי חרוף וגדוף נגד מחוקק הדת והכנסיה הקתולית, והיהודים הסיתו את האנוסים כי יזנחו אמונתם החדשה וישובו לדת ישראל.

כתבי המשפט הזה לא נודעו עד ימינו; רק האשמות ופסק הדין נתפרסמו פעמים רבות ונוספו להם שיחות וספורי בדים להעלות חרון אף וקצף. הכהן פֿידיל פֿיטא מצא ופרסם את כתבי המשפט נגד יוסי פֿראנקו בהבולייטינס של האקאדמיה במאדריד משנת 1887 וגם בחברת מיוחדה. הכתבים נגד יתר הנאשמים לא נמצאו עוד. אמנם החומר הנמצא אתנו היום ע"ד תהלוכות המשפט וגמר הדין מברר בירור גמור: א) כי כל המשפט לא היה כי אם מרמת אנשי רשע; ב) כי נעשה בכוונה להחיש על ידו את הגרוש הכללי, ועל זה אפיץ אור במקום הזה:

א) הנאשם יוסי פֿראנקו כפר בכל המעשה וטען, כי ההלשנה עליו לא תזכיר המקום והזמן

הקרוכות לאיטליה כמו בעבה הוא, או שנאמר, כי לשגירת הלשון יאמר „שלש מאות אלף רגלי העם וכו' וכוונתו ג"כ כדברי יעבץ לג' מאות אלף בעלי בתים". שפ"ר.

שנעשה בהם הרצח ושם העדים המאשימים. ע"ז השיב הפראָקוראר, כי בהמשפטים נגד הכופרים אין הדיינים זקוקים להודיע כל הפרטים האלה להנאשם. אך איך יבררו את האמת? דורש המשפט מצא דרך נכונה לפניו להגיע אל תכליתו, והיא הענויים והיסורים (בהמשפט סימן 48 עמוד 78). אז יסרו את כל הנאשמים בכלי חובלים, וההודאות שהודו בעצמת המכאובים הנוראים, או ששמעו אשמת הפראָקוראר ושתקו נכתב בהפרוטוקול, והודאה (?) של אחד הנדונים נחשבה לעדות על אשמת יתר הנדונים, ובכן נמצאו עדים רבים על כל אחד מהנאשמים. כן נמצא מפורש בכתב האשמה (סימן 20 עמוד 52) כי יוחנן פֿראנקו נתן הודאה על חמשה כאשר ענה בכלי המשחית. וכדי לקיים הודאות המעונים כתבו, כי הודו על אשמתם, כאשר אימו אותם בענויים (fuera del tormento), תחת לכתוב, כי הודו מתוך הענויים (en el tormento). ובהענויים שהיו נהוגים במשפט האינקוויזיציה, אשר יספר לנו אדותם Llorente (בספרו histoire de l'Inquisition d' Espagne II p. 21), השתמשו גם בהמשפט הזה. וסדרי הענויים היו: מפשיטים את הנאשם ערום עד חצי גויתו ומשימים אותו במכונה הלוחצת כל אבריו ועצבותיו ומהפכין אותו רגליו למעלה וראשו למטה, והוא תלוי על ידיו ועל רגליו החבושות בנזרי עצים. ובכתבי המשפט שלפנינו נאמר בהודאות העדים, כי היו אזקשורים בטכונת הענויים (atar en una escalera). בוניטו גרסיא ענה כמה פעמים זו אחר זו ואת ידיו נסו התלינים להוציאן מבית השחי במכונת עשויות לדבר, וזאת עשו שתי פעמים בלילה אחת, זלא אמרו עוד די, וידעו אותו ביסורים של כים, וכן היו עושין: מותחין את ידיו ורגליו בחבלים ומשיחות, ובשעה שהגויה נמצאה תלויה בין השמים והארץ מניחין ספוגים של סמרטוטים טבולים במים בפיו לעכב הנשימה, וכמעט שמת הנדון מיתת הניקה. הזן הענויים האלה היה משמח את לב הספרדים, ומאה שנה לאחר המשפט הזה בשנת 1592 נמצא חוזן חרוזים, אשר שר שיר אוילי להתלוצץ על יסורי הנדון בוניטו גרסיא (שם המשורר האוילי Hieronymus Ramiro ונמצא בכתבי המשפט הנ"ל עמוד 159).

גם הזקן בן שמנים שנה יצחק פֿראנקו נענה בענויי המים (בהנ"ל). אין פלא כי הודה על חמאים שלא עשה והאשים גם את בנו וכל יתר הנתפשים. בלשון הפרוטוקול ובפסק הדין על בוניטו גרסיא נאמר: „אחרי אשר הוא (הנדון בוניטו) וכל הנתפשים עמו הודו על כל החטאים הנוראים אשר נאשמו בהם: ענוי נפש הילד הרך, חריפים וגדופים על הדת הנוצרית, ההנהגה בדרך יהדות מצד האנוסים והכנת מעשה כשפים להזוק לשופטי האינקוויזיציה וכל הנוצרים, מוסרת אותם האינקוויזיציה לשופטי הטלטות לעשות בהם משפט מות כדי רשעתם" (בהנ"ל עמוד 115—122). אז הועלו כלם על המוקד ביום 16 נובימבר 1491=י"ד כסלו רנ"ב, ואחרים שהקשו ערפם ביותר נשרפו על האש לאט לאט למען יגדלו מצרי הבות. מופת על שקרות העלילה הזאת הוא, כי אנשי העיר לה גוואַרדיא לא האמינו בדברי העלילה. הניטריון של האינקוויזיציה קרא הודאות בוניטו גרסיא אחרי מותו בבית התפלה ביכי החג ויכריז מטעם הכהנים הכהנים שופטי משפט הדמים לאמר: „למען יסכר פה המלעיגים על המשפט ולמען שים קץ להלעז על השופטים הקדושים בתוך הקהלה הנכבדה הזאת" (בהנ"ל סימן 65 עמוד 114).

כמה מעשים נוראים והגדות בדויות ספרו ע"ד הילד מלה גארדיא נדע מההוספות לכתבי המשפט שהוציא הכהן פֿידיל פּימא. ממאה שנה למאה שנה רבו השמועות על דבר הילד הקדוש והענויים האיומים שענו אותו היהודים והנפלאות שנעשו על ידי עצמות הקדוש. כותב בינדיקטני כתב עוד לפני עשר שנים: „המעשה היא אמת ברורה ונעלה מעל כל ספק, הילד ננגב בחיק אמו ערות העין" (שפאנ. קירכענגעשיכטע III, 44,2), בכל כתבי המקרה הזה אין זכר לאם ההרוג, אך בזמן מאוחר מאד המציאו את אבות הילד הקדוש ונתן שם להקדוש שלא היה כלל בעולם. ראוי להתבונן, כי האפיפיור איש האמת קלימונטי הארבעה עשר במגלת הספר שכתב להפוך בזכות היהודים, סופר ומונה את כל המשפטים של עלילות הדם ומשיב עליהם ומוכיח, כי בשקר ועוות הדין העוו השופטים משפט, אך את דבר רצח הילד בעיר לה גוואַרדיא לא יזכיר כלל, אשר מזה נראה, כי גם בזמן הניאוץ לא מצאה לה העלילה הנתעבה הזאת מאמינים בטפשי האפיפיור ולא שמו לב לה.

ב) נראה הדבר, כי האיש שהיה חשוב גדול בחצר המליכה הרב הכולל ושר האוצרות דון אברהם סיניור נמשך להמשפט הזה. כאשר חלה הנאשם יוסי פֿראנקו ומחלתו כבדה מאד, בקש כי יביאו לו רב לקרוא עמו „ודוי". והאינקוויזיטורים עשו בערמה, וילבישו נזיר אחד במלבושי רב בישראל בשם ר' אברהם, והנזיר הזה, אלונזו אינריקו, ידע לחקות את המבטא העברי הרומאני, ויזהיר את החולה כי ידבר רק אמת, ואם נחוץ הדבר כי דון אברהם סיניור יהיה נוקם להענין הזה, או יבקשנו כי יבוא גם הוא לבקר את החולה. המתחפש קרא עצמו בשם אברהם, ודון אברהם הוא דון סיניור

הרב הכולל הידוע, ולא כהשערת לאֶב, כי ברבי אברהם הרב בשינוביה ידבר הפרוטוקול. הנאשם לא אבה שטוע לדברי הרב המגיד ולא הודה מאומה. אולם הנזיר המגיד ספר אחרת, כי הנאשם בקשהו לבל יגיד לאיש דבר הרצח אשר עשה, זולת להרב הכולל. גם רופא האינקוויזיציה, אשר בקר את החולה ובפניו דבר הנזיר המתחפש דבריו עם הנאשם, העיד לאמר: הנאשם בקש, כי יגיד להרב דון אברהם כי הושם בבית האסורים בעון רצח נער נוצרי. ובכן שני המגלים האלה שמו בפי הנאשם דברים כי דבר סתר לו אל הרב הכולל, למען משוך ברשתם את הרב הכולל התקיף בחצר המלוכה.

ג) ע"י המשפט הזה הצליחה האינקוויזיציה להביא בלב המלך והמלכה את האמונה בחטאת הנאשמים, והעם האמין מני אז, כי היהודים המה אוכלי בשר הנוצרים וישותים את דמם. בעיר אבילה מקום המשפט וגמר הדין נתעוררה שנאה גדולה על קהלת ישראל. יהודי אחד רגמו באבנים וימת, וכל העדה היתה צפויה אלי אסון נורא. היהודים פנו בתחנתם אל המלך והמלכה, והם שלחו דברם בפקודה נמרצה כי לא יזידו לנגוע לרעה בהיהודים. הפקודה הזאת נתנה ביום 16 דיציטבר 1491, חדש אחד אחרי שהומתו הנדונים, ובכתב הדת הזה יאמר המלך, כי לרגלי המשפט באבילה לב העם הולך וטוער על היהודים, (Fidel Fita Boletin 1889).

ד) למען הגדיל חטה והרבות כעס ואיבה, הודיעו האינקוויזיטורים ביום שנשרפו הנדונים את ראשי העיר לה גוארדיה, כי עשו נקמות בהכופרים והמרצחים, וישביעום, כי לא יחרישו ולא יזרעו על חלקת השדה, אשר אפשר כי שם נקברו עצמות הילד הקדוש (Documentos VII suplemento p. 113), למען אשר המלך, המלכה והחשמן (קארדינאל) מינדוזה מטולידה יבאו ויראו את המקום שאפשר כי נקבר בו גופת הילד — שלא היה ולא נברא. אך למצוא את עצמות הילד ולברר בבירור מקום מותו לא יכלו. הנוטריון של האינקוויזיציה הביע רק חפצו ובקשתו מאלהים, כי יעשו פלא ועצמות הילד המיוסד בידי היהודים יתגלו לעיני המאבינים. את הקבר המדומה של ההרוג המדומה יבוא לראות כל העם וביחוד המלך והמלכה והחשמן מינדוזה, ואולם רמז רמזו כהני האינקוויזיציה כי במקום הקבר נמצא הור, והוא כעין מראה מקום להקורא בספר כי יעיין ויבצא... והנקל הוא להכין ולתקן חור ועצמות אדם בתוכה. אחרי כל אלה האין זה אות ומופת, כי היה כל המשפט דין מרומה בטרטת כהני האינקוויזיציה, להוליך שולל את המושלים ואת בני העם?

כי היה המשפט הזה תחבולת כהני אן לחפץ ידוע יוצא גם מזה, כי טורקבימדה, אשר נראהו רק בראשית המשפט — הוא נתן רשות ללשכת האינקוויזיציה לתפוש את הנאשמים — היה עסקן ברברים אחר שהומתו הנשפטים בחרב האינקוויזיציה, ואת המשפט הזורזן על כל הנתפשים בכלל ואת משפט בוניטוגרסיא בפרט צוה לתרגם ללשון קטלוניה. לאיזו תכלית צוה טורקבימדה לתרגם את גזר הדין על הרוצחים המדומים להלשון הקטלונית? אם לא למען ידעו גם בני המדינה הזאת בלשונם, אשר היהודים המה אוכלי בשר ושותי דם הנוצרים, להעלות גם אף הקטלוניים על היהודים, ידוע הדבר, כי בעלי קטלוניה התקוממו ביד חזקה נגד יסוד בית משפט האינקוויזיציה במדינתם. ויאמרו הכהנים לתרגם ללשונם את המשפט המרומה הזה, כדי להוכיח להם נחיצות האינקוויזיציה הקדושה לקיום האמונה. הנה כן תכלית כפולה היתה לעיני הכהנים שבדו להם הדין המרומה הזה מלבם: להצדיק מעשיהם נגד האנוסים ולהכין לב העם והמושלים אל החפץ לגרש כלה את היהודים מן הארץ. התיחסות הגרוש אל עלילת הדם הזאת יוצא גם מכתב יד קדום בלשון רומית ושם נאמר: „בגלל הדבר שהיהודים קנו את חלת הקדש ורצחם את „הילד הקדוש" הוציאו מושלי ארגוניה וקשטיליה (המלך והמלכה) לפעלה את מחשבתם, אשר חשבו זו כמה לגרש את כל היהודים מספרד". הכ"י הזה נמצא באבילה, מקום הפעולה לחרש משחית טורקבימדה, ושם ידעו, כי כל חמשפט בדבר ינוקא קדישא היה נוסד על שקר, ובדו אותו מן הלב בכדי להחיש את הגרוש.

ציון יב.

האינקווויזיציה הספרדית בראשית ימי הוסדה.

האדות לשקידת חוקרי התולדה בספרד בימינו, וביחוד המצוין שבהם דון פֿידיל פֿיטא נפתחו מקורים חדשים לדעת עלילות האינקווויזיציה בראשיתה בהיות טורקבימדה העומד בראשה. רשימות רבות משמות „הכופרים המתיהדים" הנדונים תודיענה לנו פרטי העלילות האלה והנדילינה את הזועה הנוראה אשר יעורר בנו זכר בית המשפט הזה. המקורים החדשים האלה מקיימות את כל ספורי Llorente על אדות אכזריות האינקווויזיטורים ונכליהם ותועבותיהם; ואחרי קריאת המקורים האלה לא ימצא עוד איש אוהב אמת שיסכים לדברי העפֿעלי מחבר תולדות האינקווויזיטור הגדול קסימינס די ציסנירוס באמרו, כי „אכזריות האינקווויזיציה הנה ילד הדמיון שחזו להם כותבי ספורים היספוריים". המקורים האלה משימים לאַל את דברי הכומר הבינידיקטיני גאַמס המוציא לעז על Llorente, כי העיד עדות שקר בהכנסיה הקתולית, והפריז על מדת האכזריות של דיניי המשפט הקדוש הזה (קירכענגעשיכטע 2, III, הוצאת 1879). על פי פרטי הדברים שנודע לנו מהמקורים החדשים הננו רואים, כי ללורינטי לא הפריז על המדה, כי אם מחק מאת התועבות והאכזריות ולא ספר דברים כהוויתם. המקורים החדשים האלה נתפרסמו בשנת 1885.

א) הגדול שבהמקורים, מגלת אינקווויזיציה הטולידית (La Jnquisicion Toledana), מספרת כל עלילות בית משפט הדמים וסופרת כל הקרבנות אשר הועלו כליל על מזבחה בטולידה משנת 1486 עד 1501. בתמימות וקרת רוח יספר עד ראיה את כל האכזריות המעוררות זועה נוראה. את המקור הזה אמנם ידע גם ללורינטי והשתמש בו; אך המספר הבולל אינו כספיק לצייר את התמונה המוראה, כפרטות המעשים בכל יום ויום שמספר לנו בעל מגלת האינקווויזיציה הטולידית ושפרסם אותה פרבים הכהן הדורש אמת פֿידיל פֿיטא (בבוליטין להאקאדמיה ההיסטורית של המלך שנת 1887. XI. 291—309).

ב) רשימת הנשפטים (La lista de los procesos originales) משנת 1480 עד 1501 מוילא־ריאל (Villa-Real) בית דין האינקווויזיציה הראשון, ואח"כ בטולידה (בבוליטין הנ"ל). ורשומים בה 231 נדונים ורובם למיתת שרפה.

ג) הספר הירוק לארגוניה (el libro Verde de Aragon), רשימת היתם (נענאלאניע) של מאה ושלש משפחות אנוסים, נכתבה על ידי הכומר יואן די אנכיאס להזהיר את הנוצרים הישנים לבלי התחתן עם המשפחות האלה (עיין למעלה עמוד 155 הערה 1), ומזכירה בדיוק מי מבני בתי אבות אלה נשרף בעצמו, או כי נשרפה תמונתו (en efigie), או נגלה עון התיהדותו אחרי מותו ונשרפו עצמותיו (en huesos). מהמגלה הזאת נדע מספר גדול מהנשרפים בסרגוסה בירת ארגוניה או בשארי מקומות הממלכה הזאת.

ד) בהוספה לספר הירוק הזה נמצא ספור הקשר של האנוסים על האינקווויזיטור ארבועס ועדות העדים והנשפטים ושמות הקושרים הנדונים למיתת שרפה.

ה) בהוספה שניה לספר הירוק הזה — נמצאה רשימה עפ"י אלפא ביתא מן מאה תשעים ושבעה שמות אנוסים שננזר דינם בסרגוסה מראשית הוסד האינקווויזיציה בעיר הזאת 1485 עד שנת 1574. מהספר הזה יש לנכות 54 נדונים שנשרפו ע"י טורקבימדה עד מותו (1498) ונשארו 140 איש, אך המספר הזה אינו שלם והשאר נמצא ברשימה הבאה.

ו) בהוספה שלישית בספר הירוק הנ"ל, נמצאה רשימת הנדונים ממעם האינקווויזיציה בסרגוסה עפ"י סדר הזמנים, ואינה שלמה כי מן שנת 1486 עד שנת 1499 נמצאו בה רק שבעים שמות של אנוסים.

ז) רשימה של חמשים ושתה נדונים בסרגוסה מכתב יד שבו נרשמו 343 איש אנוסים שהחרימו כל רכושם לגנזי המלוכה והאינקווויזיציה, ובעל הרשימה הוא הנוטריון מרטין די קבוקה de Quoca (עיין רעווי וכי' XI מעמוד 84 ולהלן). חמשים איש מן חמשים ושתה הנשרפים המנויים בהרשימה נדונו מן 1886 עד 1498 בימי היות טורקבימדה ראש בית דין האינקווויזיציה.

ח) רשימה מכילה בקרבה 102 שמות הנדונים למיתה ושארי עונשים בעיר אבילה מן שנת 1490 עד 1529. השמות האלה רשומים כאות נצחון האמונה בבית התפלה למקלט הנזירים באבילה

ושם מצא אותה דון פֿידיל פֿיטא ויפרסם אותה (בהבוליטין הנ"ל לשנת 1889 ע' 333). מן המספר 102 יש לנכות עשרה שנדונו אחרי מות טורקבימדה. מלבד זה נמצאה בבית המקלט הנ"ל רשימה מן שמנים ושנים איש אנוסים שנענשו בתשובה.

כל הרשימות האלה מוסרים לנו מספר מסוים של קרבנות האמונה, והם רק אלה שנגמר דינם בבתי דינים אחדים (בווילא־ריאל, טולידה, סרגוסה ואבילה). מהמקור סי' ג' (ספר הירוק וכו') יוצא, כי גם בערים רבות אחרות בארגוניה הבעירו מדורות אש לשרוף עליהם גופות הכופרים המתיהדים.

האכזריות תגלה יותר בהתשובה שנתנה מטעם האינקוויזיציה להאנוסים שנדרו חרטה ועזיבת החטא. מיתת שרפה היא אמנם הקשה שבמיתות ותמלא נפש הקורא בהלה ושממון, אך המיתה הזאת כאין היא נגד עונש ה„תשובה". את הגורל המר של „בעלי התשובה" נדע ממקור סימן א' (מגלת אינקוויזיציה הטולידית), ובפרשת הדברים (Relation) נראו ידי טורקבימדה האומן המופלא באכזריות ונקמה בהמתיהדים. ואלה דברי הסימן הזה (בתרגום מלשון צרפת ע"פ, Revue d. Etudes J. XI, 93): „הכופרים מתפרסמים לארורים, אסור להם לשאת כל משרה, לעבוד עבודת הצבור, ולהיות לבעלי זכות ויפוי כח במדינה, אסור להם להיות דורשי־משפט, מחזיקי בתי מרקחת, רופאים וחובשים. אסור להם לסחור בזהב, כסף, מרגליות, אבנים טובות ובגדי משי, וגם ללבוש בגדי משי וכל מיני תכשיטין כל ימי חייהם, אסור להם לרכוב על סוס, והעוברים ידונו למיתה".

נודע הדבר, כי לעת הוסד בית דין האינקוויזיציה בשיביליה, חשבו האנוסים מחשבת קשר כנגדה, והקשר נגלה על ידי אהבת אחת מבנות המתקשרים לנוצרי ישן, ועצתם הופרה[1]. גם נודע הדבר, כי בסרגוסה הצליח קשר האנוסים יותר מאשר בשיביליה, וראש האינקוויזיטורים בארגוניה ארבועם הומת. אך עד הנה לא נודע, כי גם בטולידה חבלו האנוסים קשר נגד האינקוויזיציה וגם הוא הופר ולא יצא לפעלו. האלמוני מחבר המקור סי' א' מספר על דבר בא האינקוויזיטורים בשערי טולידה, כי נאספו אז כל העם לבית התפלה ושם השביעום השופטים לתמיך את האינקוויזיציה, ולהלשין על הנוצרים החדשים המתיהדים, וגם הכריזו חרם על כל איש אשר יתנגד להאינקוויזיציה בדבור ומעשה. האלמוני הזה יספר: „כי נתנה ארוכה ארבעים יום להאנוסים, כי יודו על חטאתם, חטאת ההתיהדות, ויבקשו סליחה וכפרה. אך עברו ארבעה עשר יום ואיש מהם לא בא להתודות על עונו, כי המרנים אשר בעיר הזאת קשרו קשר, כי בעבור הכבודה (Procession) ביום החמישי הירוק, יתפרצו מארבעה רחובות והתנפלו על האינקוויזיטורים, והמיתום אותם ואת השרים והאצילים ואת כל אמוני הנוצרים, גם נדברו להעמיד מקרבם אנשים על יד שערי העיר ופתחי בית הכניסה הגדול. „אך הגואל המושיע הפר עצתם", יספר האלמוני, כי נגלה הקשר בערב לפני זה, ושר המשטר (Corregidor) שם אחדים מהם במאסר ונודעו לו ע"י זה כל תחבולותיהם. לפני צאת הכבודה עם צלמי הקדושים תלו אחד מהנתפשים ואחרי כן לקחו וישימו במאסר את המלומד די לא טורי אשר היה ראש המתקשרים ויתלו אותו ועוד ארבעה אחרים עמו. אך כאשר ראה שר המשטר, כי אם יעניש כל החייבים תֵּשָׁם העיר מיושביה, החליף עונש הגוף בעונש כסף לצרכי המלחמה נגד הערביים. כאשר לא מצאו האנוסים דרך אחרת, באו לבקש סליחה וכפרה. „אך", יאמר האלמוני, „נראה כי עשו זאת רק מיראת הענש ולא מחפצם לקבל שנית באהבה את האמונה הקדושה".

„ויהי כאשר עברו ארבעים יום, ויכריזו האינקוויזיטורים חרם גדול על כל איש אשר ידע ברעהו, כי דבק בו שמץ מינות ההתיהדות ולא גלה דבר לשופטי האינקוויזיציה. לזה קבעו זמן ששים יום, ואחרי עבור הזמן הזה הוסיפו להמשיך ימי הארוכה עוד שלשים יום. במשך הימים האלה קראו את רבני היהודים וישביעום בנקיטת ספר תורה, כי יכריזו חרם חמור בבית הכנסת, כי מחויב כל איש יהודי לבא להעיד בקרובו המרני, אם ידע בו כי מתנהג הוא ביהדות, והחרם יהיה חל עד אם תמו כל האנוסים לבקש להם כפרת עון מהשופטים הקדושים. ובכן באו יהודים רבים אנשים ונשים ויגלו סודות רבים לראשי בית דין האינקוויזיציה".

„בימים ההם נתפשו במבוא הים אשר בחוף באלינסיאה: שאנגו די סיבדאד (Sancho

---

[1]) פרשת דברי הקשר לעת בא האינקוויזיטורים בשערי שיביליה, ואיך הופר על ידי כתו של שושן אחד הקושרים, שהיתה מפורסמת בשם „הכתולה היפה" (La fermosa fembra), שממנה לקח אמדור את ידיעותיו נתפרסמה עתה ע"י פידיל פיטא בבוליטין (T. XVI 1890 p. 252 f.).

(de Cibdad) ואשתו מריה דיאץ עם בנו וכלתו, וגם פירו גונצלץ די מיבה יושבי העיר ווילא־ריאל וכופרים מתיהדים. הם ברחו מווילא־ריאל, כי שם כבר נקבע בית דין האינקוויזיציה, ובחוף באַלינסיאה קנו להם ספינה קטנה ויצטידו ויפליגו בים. אך אלהים הפיר עצת הכופרים ויעבר רוח על הים נגדם, ותתקע את האניה שנית אל חוף ספרד, וכה נתפשו והובאו לטולידה ונמסרו לישופטי האינקוויזיציה. הם היו הכופרים הראשונים אשר נשרפו בהעיר הזאת" — „ויהי בעבור תשעים יום האחרונים ויהלו לשום במאסר את כל אלה אשר לא באו להתודות או לא אמרו דברי אמת". — „ביום 12 פֶּבְרוּאר שנת 1486 עברו בהטון ובתהלוכה קדושה כל „בעלי התשובה" שבאו משבע אפרכיות ומספרם 750 איש, אנשים ונשים, האנשים בלי מעיל עליהם, בפריעת הראש ויחפים. מפני הקור הגדול נתנה להם רשות לנעול סנדלי עץ, אך חצי גופם העליון היה מגולה ואבוקות שחורות ודולקות בידיהם. גם הנשים לא נשאו עליהם מעליהן וגם כן היו פרועות ראש ויחפות. ביניהם נמצאו אנשים ונשים מבני מרום העם". „מפני הקור הגדול והחרפה אשר שברה לבם, כי נקבצו רבים מבני עם הארץ לראות בם, הרימו קול בכי, וימרטו שערות ראשיהם — אדמה כי עשו זאת מהחרפה אשר שבעו ולא ממכשול לבם על כי סרו מדרך הכנסיה הקדושה — כה הלכו דרך כל העיר עדי הגיעו לבית הכניסה. על פתח הבית עמדו שני כהנים, אשר עשו לכל איש ואיש מהם את חותם הצלב על מצח, ובעשותם זאת אמרו: „קבל את אות הצלב הקדוש, אשר כחשת בו ותנאצהו". כה נכנסו האנוסים בעלי התשובה לבית הכניסה, ויעמדו על יד הבימה, שעליה עמדו האבות האינקוויזיטורים, ועל יד בימה אחרת, שעליה עמדו הכהנים וקראו תפלת „קדושה" (Messe) ודרשו דרשות מעין המאורע. אז יגש הנוטריון וקרא איש איש בשמו: „האתה פלוני בן פלוני?", והמרני הרים את הנר אשר בידו ואמר „הן" — ואז קרא הנוטריון באזני „בעל התשובה" את רשימת חמאיו בפרטות, כי התנהג במנהגי יהודים; כן עשו גם להנשים. אחרי כן שמו עליהם את התשובה למרק את החמאים".

„וזה סדר התשובה: במשך ששה שבועות רצופים הולכים בעלי התשובה בכל יום הששי בשבוע בתהלוכת הקדש, גופם ערום עד החצי ומלקים את כתפותיהם בחבלים של קנבוס, ראשם פרוע ורגליהם יחפות. בכל ששת השבועות ביום הששי עליהם להתענות. בכל ימי חייהם אסור להם לקבל עליהם כל משרה במשרות הצבור, להיות שופט ושוטר, שר משטר, חבר למועצות העיר, או נוטריון ושוער (?). אלה שנשאו משרה עד היום יעבירו ממשרתם. אסור להם להיות שלחנים, רוקחים, בשמים וגובי מסים. אסור להם להתעסק בבגדי משי וארגמן ובבגדי צבעונין, להתהדר בתכשיטי זהב וכסף ואבנים טובות ומרגליות ופסולים הם לעדות. והתרו בהם, כי אם לא יקבלו עליהם את כל העונשים האלה ולא ישמרו לעשותם והיה דינם כדין בעלי תשובה שחזרו לטורם, שאין להם תקנה אלא מיתת שרפה. עוד הטילו על „בעלי התשובה", כי החומש מהכנסותיהם הם מחויבים להקדיש לצרכי המלחמה נגד הערביים בגראנדה".

האלבוני מרבה עוד לספר פרטים רבים: מונה שמות בתי הכניסה, אשר בהם בקרו האנוסים בעלי התשובה בכל יום הששי בשבוע, באיזה מקום קראו את התפלה והשביעו להם האינקוויזיטורים את דרשותיהם.

ביום 2 אפריל 1486 נאספו לבית הכניסה אנוסים בעלי תשובה משש אפרכיות אחרות ומספרם עלה להשע מאות. גם אותם הוליכו בתהלוכה קדושה ובכל סדר העבודה כהראשונים והטילו עליהם תשובה ביסורים ממרקים את חטאותיהם והוסיפו עוד להשפילם, כי נגזר עליהם לבל ירכבו על סוס ולא ישאו כלי זיין כל ימי חייהם. גם נוטל עליהם ללכת בכל יום הששי בשבוע כסדר הראשון, ורק הקילו עליהם, כי יתודו ויבקרו את בית הכניסה לא שש פעמים כי אם חמש.

ביום 15 מאי שנה זאת, הוציאו הכהנים קול קורא לכל האנוסים היושבים בפלך הכהונה (אַרכִידיקנט) טוליידה להתאסף לקבל תשובה, והמתרשלים אשר לא יבא במשך שלשים יום תהיה אחת דתם למות מיתת שרפה, כל אלה אשר עזבו מקומם וברחו נקראו לשוב ולהתודות, ובין הנקראים ההם היו שלשה נזירים פראנציסקיים וכהנים אחדים. כן נקראו גם האנוסים שישבו בפלכי הכהונה מאדריד וגואַדאַליאַרא, כי יבואו לקבל תשובה בפרהסיא כחק.

ביום 11 יוני בשנת 1486 נקראו לקבל תשובה אנוסי ארבע אפרכיות שבע מאות וחמשים איש ונהגו בהם ככל סדרי התשובה המבוארים למעלה.

ביום 10 אוגוסט 1486 שרפה האינקוויזיציה חמשה ועשרים אנוסים, כ' אנשים וה' נשים וביניהם היה הרוקטור אלונזו קומה מטוליידה, יועץ עיר אחד, עורך־דין מפעם המשלה

אחד, מנהיג החבורה סן יאגא (San Jago) ואנשים אחרים מבני מרום עם הארץ. את כלם סחבו אל מקום ההרגה חבושי כובעים גבוהים על ראשיהם, וחבלים על צואריהם, לבושי מעיל החרפה הסנבוניטה, ועליו רשום שם הנדון „הכופר הארור". על הכבר נצבה במה אשר שם הועלו הנדונים; ולנגדה במה אחרת ועליה יושבים „האבות הקדושים", שופטי האינקוויזיציה והנוטריונים. אחרי כן קראו בקול רם את דין הנשפטים ונפרטו עונותיהם, ואז נמסרו לשופטי הממשלה לעשות בהם כמשפט. מן המקום הזה הובאו אל הכבר, אשר שמה כבר הוכנה המדורה והועלו על המוקד ונשרפו לאפר.

ביום 17 אויגוסט 1486 נגזרה שרפה על שני כהנים, האחד היה רופא מוסמך וכהן בבית התפלה להמלך והשני כהן קבוע (פפֿאַררער) בכניסת הקדוש מרטין בעיר טאַלאַבירה. לראשונה הלבישו אותם בגדי כהונתם, אחרי כן קראו לפניהם דבר חטאתם כי היו מתנהגים ע"פ חקי משה, ואחרי כן הפשיטו את בגדי הכהונה מעליהם, ומסרו אותם לשופטי הממשלה ושוטריה לשרפם כחק.

ביום 15 אקטבר שנה זאת, בסדר עבודת אלהים בבית הכניסה אחר הדרשה, נקראו שמות אלה שמתו בכפירה ונגלה עונם אחרי מותם, כי התנהגו ביהדות. אז נקראו כל יורשיהם לבא לפני ראשי בית דין האינקוויזיציה לתת חשבון מהנכסים שירשו, יען כי הנכסים האלה אינם שלהם והם נופלים לגנזי המלוכה והכהונה. והיורשים המתרשלים לבא לקול הקורא נענשו בעונשים קשים. גם נקראו שמות הבורחים והעידו בהם, כי אם לא יבאו ליום הנועד וגמרו את דינם ככופרים.

ביום 10 דיצימבר הוליכו בתוך המון חונג את כל „בעלי התשובה" מה„ארכי־דיקאנאט" טולידה תשע מאות איש, ובהיות הקור חזק העמידו אותם יחפים ופרועי ראש על רצפת אבנים ויאנסום להשבע, כי ילשינו את אחיהם אשר ידעו בהם כי מתנהגים הם ביהדות. ביום המחרת יצאו בתהלוכה יותר ממאתים איש אנוסים מיושבי ההגמוניא הזאת. עליהם נגזר כי יעברו בתהלוכה במשך שבעה שבועות בכל יום הששי. על מאתים איש מהם נגזר לשאת מעיל־התשובה הסנבוניטו לאות חרפה במשך שנה שלמה.

ביום 15 יאנואר 1487 נעשה כסדר הזה ל„בעלי התשובה" מה„ארכ־דיקאנאט" אַלקאַריץ, שבע מאות איש אנוסים.

ביום 10 מאָרץ 1487 הוליכו בסדר הזה אלף ומאתים איש מהארכידיקאנטים טאַלאַבירה, מאדריד וגוואדאליארא. מלבד חומר התשובה והעונשים שנמנו למעלה הטילו על איזה מהם לשאת את הסנבוניטו כל ימי חייהם.

ביום 7 מאי 1487 ערכו מוקד לעשרים ושלשה אנוסים: ארבעה עשר אנשים ותשע נשים, בין הנשרפים היה גם כהן ראשי (קאַנאָניקוס), שנגלה עונו כי נאץ קדשי התורה הקתולית.

ביום 8 מאי נשרפו התמונות של האנוסים שנסו ונמלטו ועצמות המתים שנגלה עונם לאחר מותם.

ביום 25 יולי 1488 נערכה מדורה לשלשים ושבעה איש מרנים.

ביום 26 יולי בשנה זאת היה משפט האמונה במאה איש אנוסים מתים לשרוף עצמותיהם ולהחרים רכושם לגנזי המלך. ועל בניהם וכל יוצאי ירכם נגזר: לבל ישאו משרה במשרות הממשלה והצבור ולא יזכו בכל זכות ויפוי כח, לא ישאו כלי זיין, לא ירכבו על סוסים ולא יתהדרו בתכשיטים, ודינם כדין בעלי תשובה.

ביום 27 יולי 1488 הועלו על המוקד כהן ושני נזירים בטולידה מחבורת הקדוש היערונימוס, ולפניהם נשרפו שלשה נזירים מהחבורה הזאת ורבים שהיו פריורים ונושאי משרה בחבורת הנזירים הזאת.

ביום 24 מאי 1490 הועלו על המוקד שמנה עשר אנשים ושלש נשים, וחמשה אנשים ושש נשים נדונו לשבת במאסר כל ימי חייהם.

ביום 25 מאי 1490 נגמר דין ארבע מאות מתים אנשים ונשים לשרוף עצמותיהם, כי נגלה עונם שהיו כופרים מתיהדים, ובעצם היום הזה נשרפו בפומבי „ספרי כתבי הקדש מזויפים" של הכופרים האלה. ביום הזה נשרפה אשה אחת, אשר אמרה, כי חפצה למות בדת משה וכי רק את הדת הזאת תחשוב לתורת אמת, ותמת על המוקד בהוציאה מפיה המלה „אדני".

ביום 25 יולי 1492 שרפו את האיש לפי (Lope) עושה נרות, ואנשים ונשים אחרים נענשו לשבת במאסר כל ימי חייהם.

ביום 30 יולי שנת 1494 נשרפו תשעה אנשים ושבע נשים, ושלשים איש אנשים ונשים נדונו למאסר כל ימי חייהם.

ביום 22 פֿיברואר 1501 נשרפו שלשים ושמנה איש מבעלי התשובה שקבלו סליחה וכפרה. בעיר

הקטנה הירריה (Herrera) נתפשה עלמה בת שש עשרה שנה, אשר בעצת אביה השמיעה ברבים כי נגלה לה המשיח ודבר עמה והעלה אותה שמימה, שם ראתה את כל המתיהדים הנשרפים יושבים על כסאות זהב, והם מקוים כי עוד מעט וינלה המשיח ויוליכם לארץ הקדושה. רבים מבני המשפחה הזאת (המרנים) הלכו לראות את הנערה, אשר התהללה כי נביאה היא, ויתנו לה מתנות. האינקוויזיציה נתנה לה הנינה, ולא הומתה, אך רבים אשר הוליכה שולל אבדו חייהם ורכושם, ואחרים, אנשים ונשים, הושמו בבית הכלא.

ביום 23 פֵּיברואר 1501 נשרפו ששים ושבע נשים, וכלן היו בנות העיר הירריה (Herrera) והעיר פועבלה די אלקוסר (Puebla de Alcocer). אוכרים אמור: כי אחדות מהנה מתו בהאמונה הנוצרית ובשביל זה זכו והומתו מיתת חנק. בעצם העת ההיא באה הידיעה, כי נשרפו בקורדובה תשעים איש ויותר אנשים ונשים מעיר שילון (Chillon); גם אותם הוליכה שולל הנביאה (הנביאה) מהירריה.

ביום 30 מאי 1501 נערכה מדורת אש לששה אנשים ושלש נשים, ואליהם נוספו עוד ארבעה אנשים מטולידה שכבר קבלו עליהם דין התשובה, אך חזרו לסורם והתנהגו ביהדות. ביום ההוא נגמר דין חמשים וששה גברים ושמנים ושבע נשים להאסר בכלא כל ימי חייהם, וכלם היו צעירים לימים פחותים מבני שלשים. ומאשר הרבו לבקש רחמים הקילו ענשם ויטילו עליהם רק „התשובה" כחק.

עד הנה דברי המגלה של האלמוני איש טולידה, אשר ללורינטי השתמש בו רק במקצת. מספר הנדונים בטולידה אי אפשר לקצוב גם באומדנא ובקרוב; כי מלבד שהאלמוני אינו מנביל את המספרים בדיוק, הנה דלג על כמה שנים ולא רשם אותן כלל. מהמקור סימן ב' (רשימת הנדונים מטולידה והעיר ווילללא־ריאל) נדע כי היו משפטי האמונה (אוטו די פֵּ) בהשנים 1489, 1491, 1493, 1495—1500, ובעל המגלה הטולידית עבר עליהן ולא כללן ברשימתו.— מהמספרים הברורים במגלת האלמוני הנני מוצאים את סך הכל של הנשרפים בטולידה בשנות 1485—1491 — מאתים איש; מספר בעלי התשובה שנענשו בעונשים חמורים בהארכי־הגמוניא טולידה לבדה עולה ליותר מן חמשת אלפים ארבע מאות וחמשים, ומספר המתים שנשרפו פצמותיהם יותר מחמש מאות. הנה כן בהנוף הזה לבדו עמדו למשפט האינקוויזיציה יותר משמת אלפים כופרים.

מספר הקרבנות שחועלו על מדורות אש בסרגוסה הוא יותר רב בל"ם מהרשום בהמקורים סימן ה' וסי' ו' (עיין למעלה עמוד 453), כי הרשימות האלה אינן שלמות. האַבּאַגאַטם אומר על האינקוויזיטור ארבועם בסרגוסה כי התנהג במדת החסד, ין כי כותבי תולדותיו בכתבי הכנסיה הקדושה (Acta Sanctorum) יספרו כי דן למיתה רק נערה אחת, אך הוא מעלים עין מן הרשימה סימן ה' (בראש הציון), ושם היה רואה אחרת. ארבועם שמש בכהונת ראש בית דין האינקוויזיציה מן מאי 1484 עד הרצחו ביום 15 ספטמבר 1485, ובהרשימה האלפא־ביתית הזאת נרשמו נשרפים מן 13 ספטמבר 1485 שני ימים לפני מותו, ואיש אחר נרשם ביום 2 מאֶרץ 1485 (1483 הוא ט"ס, כי אז לא היתה עוד האינקוויזיציה בארגוניה, ונתחלף בהרשימה סימן המספר 3 בהסימן 5).

(יתר הדברים שבציון זה אינם נוגעים להקורא העברי שאינו מלומד לדבר זה, ולכן הנני משמיט אותם. שפ"ר).

כל האמור יוצא על פי כתבי תעודה. המספרים האלה מראים לנו פני „החיה הרעה" — האינקוויזיציה — בכל תארה המבהיל, והמה לקוחים לא מספורי־בדים, כי אם מהארכיון של המשפט הקדוש.

ציון יג.

התיחסות יהודי פורטוגליה לאחיהם מנורשי ספרד בארצם ואגרת דון דוד אבן יחייא לרבי ישעיה מישיני.

ר' גדליה אבן יחייא, בעל „שלשלת הקבלה", יספר בסוף הספר פתיחה לאמר: „החלק (מן גולי ספרד) שפנו ללכת אל פורטוגליה היו כמו ג' מאות אלף נפשות (?) אשר על זה נועצו נוסדי ... היהודים במלכות פורטוגאל כדי לתת סדר על ביאתם כי כלם היו עניים מרודים. ואחרי הדברים שהיו ביניהם בחרו להשתדל עם המלך שלא יניחם להכנס שם... כי קצר וקטן המלכות להכיל וכו'... וכשבוע זאת השר דון יוסף ן' יחייא אבי אביו של הגאון א"א צעק צעקה גדולה... כי איך ננעול דלתי הישועה לעניים... וכו'". על הידיעה הזאת, הנותנת את יהודי פורטוגליה לצרי עין ומתאכזרים על אחיהם, יאמר הר"ר כרטולי כי היא שמועת שקר; והוא מביא עדות איש אחר מבני משפחת יחייא (והוא ר' דוד ן' יחייא), „כי בעלי הקהל לישבונה כלם כאחד היו עוזרים לנגרשים ועושים עמהם חסד" (עיין כרטולי דברי הימים לבני יחייא עמוד 15 בהערה). לדעתי אין שתי הידיעות סותרות זו את זו. אמנם ידיעת כרטולי מתחזקת עוד מהמכתב שכתב דון דוד ן' יחייא לרבי ישעיה מישיני; אך גם הוא אינו מבטל כלל דברי בעל „שלשלת הקבלה", ויש בידינו לקיים דברי שניהם.

נשים נא עין מתחלה על המכתב הזה, הכתוב בשנת 1496, שבו נמצאים פרטים נכבדים להענין אשר לפנינו, ולכן אביאו בזה בשלמותו. הנני מחויב להודות בעד הכתב הזה להר"ר כרטולי נ"ע שהטיב להעתיק אותו בעדי. ההעתק הראשון נעשה בשנת תק"נ על ידי הרב רבי יוסף דוד זינצהיים חבר הסנהדרין הצרפתית מכתב יד בפאריס וז"ל:

„שר וגדול כליל החכמה יופי המעלה, לו שם בתהלה החכם הנעלה הר"ר ישעיה מישיני י"ץ. גם לכבודך לא ידעתי, רומטתיך לא יכירני, גבוה מעל גבוה לא יביט לשפל אנשים. הסכמתי לכתוב שורתיים, בכתחון אלה השתים: האחד, כאשר היתי שלו בישיבתי, רענן בבית מדרשי, מפי אנשי אמונה שמעתי שליחות נפשך החשובה, כלולה מבראשית ומרכבה, המליכוה מן השמים בעצה וגבורה, זכה וברה, לעד ולאות, שביטים קדמונים היו באומתנו שרי אלפים ושרי מאות. השנית אחוה טבעית לטוב שלכך נשבע (?) ליחיד בעולמו כוה' גדליה ז"ל, נפשר באהבה רבה, פירש מטך כאשר פירש טחייו, הוא מנעורי נדלני, שיורי פתיתיו האכילני, מים יצקתי על ידיו גלילי זהב. יגורו בלבי כאבי בקרבי לכן חשבתי לנדלך נורא תהלות. אספר שמע מרוב התלאות אשר קראני, אכלוני המטוני, אולי אלהים מאיר (המאיר ?) עיני החשוכים וזכות הרב (ר' גדליה הנ"ל) והמעלות המהוללות הנגוזות תחת כנפיך יהיו בעזרי וכן המצר ישמע לקולי ובעצתו ינהגני ויביאני למול קדשו אזכה לראות פני המיוחד בשירים דמות רבי בבית שערים".

„אדוני! רב תלאות ויגונות באו עלי ברמיזא שמי דוד ב"כ אדוני דון שלמה בן יחייא האח הזקן מהחכם הנזכר ז"ל. מלאכתי מיום היותי היתה בתורה, יש כמו שבע עשרה שנה שאני מרביץ תורה בקהלה קדישא טלישבונא דורש לרבים כמנהגינו בשבתות ובמועדים. וכאשר גירש מלך ספרד היהודים מכל מקומות ממשלתו, רבים מהגדולים באו לדבר עם מלך פורטוגאל שיקבצם (נ"ל שצ"ל שיקבלם. שפ"ר) בארצו והתנו עמהם תנאים, שאסור להזכירם כל שכן לכותבם, שהמלך (יואן השני) היה מטבעו שונא הבריות וכל שכן לאומת ישראל. כל הקהל כאחד היה עוזרים לנגרשים בכל אופני העזר. והמלך נתמלא חימה עליהם ולקח לרבים מהם נכסים ומהם ענש בגופם ומתו בכבלי עני. ואני ברחתי מפני ששמו עלי שידי היתה לשלוח להתיהד מקצת שהיו אנוסים בהטרת דתנו. וברוך השם שהצילני מחרבו הקשה והעצומה ומה שמצא מנכסי לקח כלו. באתי לנפולי ושם הייתי עם אשתי וביתי, כאשר באו ימי הרעה וגזלוני שם. אחר זה בספינות שלחני לשרים כל אשר לנו להחיות את נפשותינו, והגיענו הלום לקורפו, ותהלות לאל בנכסי שטכרתי בזול וכן ספרים הרבה שלכתי שעד הנה לא שלם בעדי כלל ופרט אפילו פרוטה. אחר זה חליתי ונפלתי למשכב והשארית נתמעטה מהכים. והנה אני פה היום תענית פורים בלארטה עיר קצה תוגרמה כוסף לעלות לארץ החיא לראות, אם אמצא מנוח באיזה אופן שיהיה להחיות נפשות ביתי ואין לי כח.

כי גם שיש לי ספרים ותכשיטי הבית ואמכרם להוצאותי, עם כל זה העיר הזאת מצער ולא אוכל להחיות את נפשי בה. לכן במלות קצרות שלא הורגלתי בזה מתחנן לפניך לתת סדר לעלות אני וביתי לשם וכל אשר לי אתנהו בידיך וכו'...".

מהדברים שכותב דון דוד ן' יחייא: „כל הקהל כאחד היה עוזרים לנגרשים בכל אופני העזר" יוצא ברור, כי תמכו יהודי פורטוגליה בידי הגולים מספרד ככל אשר יכולו, לאמר: כלכלו העניים שבהם וינהלום לכל כושל. אבל אין זה סותר כלל להידיעה, כי השתדלו לפני המלך יואן השני לבלי תת להם לשבת ולהשתקע בפורטוגליה. בהאגרת הזאת נמצאו הדברים הסתומים האלה: „רבים מהגדולים באו לדבר עם מלך פורטוגאל שיקבצם בארצו, והתנו (מי התנה?) עמהם תנאים שאסור להזכירם כל שכן לכותבם". נראה מדברי דון דוד ן' יחייא, כי חפץ הוא לעבור בשתיקה על ההשתדלות שאינה כשרה לכל הדעות. נחזיק נא בהידיעה הברורה בכל אופן: גולי ספרד בקשו להתקבל (לאמר להשתקע ולהחשב לאזרחי הארץ) בפורטוגליה ובקשתם זאת השיב המלך ריקם, ואז יש בידינו לקיים ידיעת בעל „שלשלת הקבלה".

הן בעל שה"ק בעצמו יספר, כי חפצו יהודי פורטוגאל לתמוך בידי אחיהם „לתת סדר לביאתם", אך השתדלו, לבלי תת לגולי ספרד להשתקע בפורטוגליה: „כי קצר וקטן זה המלכות להכיל סך עניים כזה". בגלל הדבר הזה הוכרחו גולי ספרד להתפשר עם המלך יואן השני, לתת לו סכום רב ועצום רק בעד התעכבות לפי שעה עד שיעברו למלכיות אחרות. להוכיח האמת דרוש להביא בזה כל דברי בעל שה"ק במלואם:

„ודע כי החלק שפנו ללכת אל פורטוגאל היו כמו שלש מאות אלף נפשות, אשר על זה נועצו ונוסדו יחדו כל היהודים שבמלכות פורטוגאל כדי „לתת סדר אל ביאתם"[1]. כי כלם היו עניים מרודים, ואחרי הדברים הרבים שהיו ביניהם, בחרו להשתדל עם המלך שלא יניחם להכנס שם למען לא יבאישו את ריחם עם המלך, וזה כי קצר וקטן זה המלכות להכיל סך עניים כאלה. וכשמוע השר דון יוסף ן' יחייא אבי אביו של הגאון אדוני אבי ז"ל צעק צעקה גדולה על זה, כי איך נגעול דלתי הישועה להעניים ולתת בידם חרב על ההמרה ורבים דברים כאלה, ויותר טוב להוציא חצי ממונם ולמצוא צדה לדרכם שיכנסו וילכו משם אל פים ומלכיות אחרות. ולא אבו היהודים לשמוע בקולו באופן שהוכרחו הגולים להתפשר עם מלך פורטוגאל שיניחם לעמוד על מלכותו ושאם יצטרך להם ללכת חוצה קצתם או כלם יתחייב המלך לתת להם אניות כפי צרכם והיהודים יפרעום, ומעתה כל הנכנסים למלכותו יפרעו ב' דוקטי לכל נפש... וכראות השר זקננו, כי לא קבלו חבריו את עצתו וגם ראה פני המלך רע עם המון ישראל וכאשר כתוב בארך בדברי הימים לתולדות בני יחייא הלך לו לאיטליאה עם בניו וכאשר חשב כן היה וכו'".

מזה יוצא, כי השמועה, אשר יהודי פורטוגאל הקשיחו לבם במדה ידועה מרחם על אחיהם גולי ספרד, אינה קלוטה מן האויר ולא נוכל להכחישה, כאשר עשה כרמולי; כי היתה השמועה למסורת בפי בני יחייא, ולפי המסרה היתה זאת סבה לצאת דון יוסף ן' יחייא מפורטוגליה לתוגרמה. עוד יותר מתיישבים דברי השמועה על פי טבע המאורעות ורוח בני האדם. בכל העתים יש אנשים פקחים בישובו של עולם, אשר אהבת עצמם קודמת להם לאהבת הבריות ואהבת אחים. על כן הנני חושב שמועת שה"ק לדבר אמת ואינה סותרת כלל ידיעת דון דוד ן' יחייא במכתבו לר' ישעיה מישיני.

---

[1]) יש להעיר, כי הדברים „לתת סדר לביאתם" נמצאו גם במכתב הבקשה של דון דוד לר' ישעיה מישיני המובא למעלה; גם הוא, כשיבקש תמיכה לבא לתוגרמה, אומר: „לתת סדר לעלות וכו'". לפי זה הוגת המבטא הזה על תמיכה להתישבות, שבה חפצו יהודי פורטוגליה. ואולי כתבו כך בלא לפגוע בכבוד הנתמכים כמו שנראה ממכתב דון דוד, שאף בבקשו עזרה הוא בוחר בדברים אלה כאדם תשוב שנזקק לתמיכה ומתבייש בה. שפ"ר.

ציון יד.

ההמרות באונס והעניים הקשים של היהודים תחת מלוכת דון מנואל בפורטוגאל.

להידיעות הנמצאות אצל כופרי פורטוגליא ע"ד השמדות לאונס יש להוסיף גם ידיעות סיפרי ישראל. לדברי בני הדור ההוא: רבי אברהם סבע ורבי אליהו קפסאלי נוספו עתה דברים בכ"י שהיו גנוזים עד היום ונתפרסמו עתה (על ידי נייבויער Anecd. Oxon. p. 113). רבי אברהם בן שלמה טטורטיל שיצא מפורטוגליה עם אביו לפין בהיותו עוד נער קטן יספר:

„ובני פריצי ישראל והמינים והאפיקורסים ובראשם לבן הארמי לוי בן שם רע (תחת לוי בן שם טוב) חמא ומחטיא את ישראל... הוא יעץ למלך שיקח בתי כנסיות ובתי מדרשות וכל אינש די יבעה בעו... הדמין יתעבד. ולא קם ולא זע החכם הדורש רבי שם טוב לארמה, אלא אחר הכרוז קרא מיד: מי רוצה להתפלל מנחה יבא לביתי ויתפלל! ונודע הדבר למלך ותפשוהו וענו בכבל רגלו בכל מיני ענויים... והקב"ה הצילו ואחר זה לא נמנע מלעבוד אלהיו ולהתפלל בצבור... ועשו בו שפטים ונתנוהו בבית הסוהר. ואחר שיעץ לוי בן שם רע שיקחו בתי כנסיות יעץ שיקח בני ישראל הקטנים מי"ג שנים ולמטה שיהזירם לדת... ורבים מן היהודים מהם המירו דתם, שלא יכלו לעמוד בנסיונם, ומהם תלו עצמם, ומהם מסרו עצמם על קדושת השם, ובראשם הרב הקדוש החסיד רבי שמעון מימי שמסר עצמו הוא וביתו וכל אשר לו אנשים נשים וטף ומת בתוך בית הסהר בענויים גדולים. והחכם הר' שם טוב לארמה שעברו עליו כמה עינויים קודם שהכניסוהו לבית הסהר ואחר כך הוציאוהו והציל הקב"ה נפשו ממות ובא למלכות פאס הוא והרב רבי יעקב לואל והר' אברהם סבאע". ולתשלום הדברים יוסף רבי אברהם בן שלמה טטורטיל לספר (בהנ"ל עמוד 107): „והרב ר' שם טוב לארמה הוא מגדולי תלמידי רבי יצחק אבוהב, ונשאר בבית הסהר בעיר פורטונאל ואחר שבאו היהודים המנורשים לפאס הוא והחכם מורי ורבי רבי יעקב לואל ורבי אברהם סבאע ואחרי כן באו למדינת א(ר)זילא בספינה שבורה... בלא ספן ובלא אדם". הנה כן נצולו הרבנים ר' שם טוב לארמה, ר' יעקב לואל ורבי אברהם סבע מפורטוגליה ובאו אל עיר החוף באפריקה ארזילה, ומשם לפין.

הסופר Herculano, אשר פתח לראשונה גנזי הארכיון של האינקוויזיציה בפורטוגליא, כאשר עשה ללורינטי (Llorente) לכתבי האינקוויזיציה בספרד, וגלה דברי חפץ נוראים מאד ע"ד ראשית מעבדי האינקוויזיציה בפורטוגליא, יספר בספרו (da origem ... da Jnquisiçao I p. 128, Note), כי רק שבעה או שמנה קשי ערף ומקשיחי לב עמדו בדעתם נגד ההמרה באונס והיבאו לאניה שנמצא למושבות הפורטיגיזים באפריקה. הדברים האלה מקיימים את דברי ר' שלמה טטורטיל, רבי אליהו קפסאלי, אשר כתב דבריו מפי פליטי פורטוגליה, יספר לנו ממפעלות יהודי פורטוגליה וכן גולי ספרד שבאו לפורטוגליה, ויזכיר גם כן „שבעה קדושי עליון" שנענו והובאו אחרי כן לארזילא ואלה דבריו בפרטות:

(לקוטים שונים מאת מ. לאטיש מעמוד 88 ולהלן) „... והנשארים רובם נשתמדו אם ברצונם אם בעל כרחם ומהם מתו על קדושת אלהינו ולא נשאר בבית הבור חיים זולת שבעה אנשים ראשי בני ישראל המה... ויהי אחרי אשר צערו שבעה אלה... בכל מיני צער ויסורין ימים רבים ולא אבו שמוע... אז צוה המלך ונשאום בעל כרחם והביאום בבית תפלתם והעמידום לשמדם... וקפצו ושברו הלק מן אלהיהם ויפילום ארצה. ומכלם (של אותם השבעה) ועל כלם הרב רבי שמעון מימי ... ודבר דברים נגד המלך ונגד דתו... ואעפ"כ לא נגעו בו כי מצות המלך היתה: לא תהרגוהו, כי היה גדול על כל קהלות פורטוגאל ורב עליהם, וכמו כן חבריו היו מעמודי ארץ... וישיבם המלך לבית האסורים... ויענם יותר מבראשונה... וישליכו עליהם מים לשמדם בעל כרחם, ועם כל זה לא הועילו, כי עברו ימים ותמיד שם שמים בפיהם, אז צוה המלך.... וידבר אתם טובות... וירא המלך כי לא נעשתה עצתו... ויקחו את השבעה קדושי עליון ויסחבום... סביב לעיר ואחר כך לקחים ובנו אותם חיים בתוך דיטוס של בנין... עד צואריהם ושם היו נותנים להם לחם צר ומים לחץ... ויהיו שם ז' ימים ח' לילות ויטותו ג' מהם ומכללם החסיד ר' שמעון מימי... ויצו המלך

ויקחו את ארבעת החסידים אשר נשארו וישימום תוך אניה קטנה מבלי לחם וטים ווילון ומשוטות ... וינהיגום באמצע הים... ורוח הקדים נשא את האניה ויתקעה ימה סוף אשר במלכות פֿיס...".

המקור השלישי לספורי המאורעות הנוראים האלה הוא רבי אברהם סבע (בספרו צרור המור על התורה בסוף פרשת בחוקותי) ואלה דבריו:

„נשארו בפורטוגאל שירים של מצוה.... שמטרו עצמם על קידוש השם ועמדו.... בבית האסירים ימים רבים: החכם השלם והקדוש רבי שמעון טימי ותתניו לוקחי בנותיו אנשים צדיקים ואשתו הצדקת ואנשים אחרים צדיקים גמורים, ואעפ"י שעשו להם שימרו דתם בעל כרחם עמדו על משמרתם... ובימי בני נפטר לבית עולמו רבי שמעון הנזכר בזמן שלא היה עוד יהודי בכל המלכות זולת אני והיהודים שהיו אסורים בבית האסורים עמי... וזכותו נתן לנו המלך רשות והביאונו לארזילאי... אבל את היהודים שהיו עם החכם (רבי שמעון) לא רצה המלך לשלחם, שאמר שכבר קבלו (הטים) ונשארו בבית האסורים לעבדים... אח"כ שלחם המלך לארזיליא ליד אלוף הצורר שענה אותם בעבודת פרך... ויסר אותם ביסורין כדי שיחללו שבת... וקדשו שם שמים...",

והנה בעוד שכל המקורים שוים בעקרי הדברים יש הלוקים ביניהם בפרטים. ר' אברהם סבע, שבעצמו יצא ב„ספינה שבורה" מפורטוגליה, לא יספר שבדרך נס נשאה הרוח אותם לארזיליא, כי אם יאמר: „נתן לנו המלך רשות והביאונו לארזיליא". עוד יספר ר"א סבע משני מיני שבויים שהובאו לארזיליא: לו ולחבריו (והם לפי המקורים האחרים: רבי שם טוב לארמה ור' יעקב אל-לואל) לא עשו כל רעה, אך „היהודים שהיו עם החכם", ושאחרי כן צוה המלך להביאם לארזיליא, נחשבו כעבדים וענים וייסרום בכל עבודות פרך, ויעבידום ביום השבת להעבירם על דתם. ההבדל שבין סיפור ר' אברהם בן שלמה וסיפור ר' אליהו קפסאלי, כי הראשון יאמר, אשר שלשה רבנים נצולו ובאו לארזיליא והשני יספר: „ויקחו ארבעת החסידים וכו'" איננו נכבד, ואך ראוי לשים לב לפרט אחר נכבד יותר ונוגע לנוף המאורעות: לדברי ר' אליהו קפסאלי היו ארבעת ההסידים שנצולו ובאו לארזיליא אותם בעצמם שהיו עם עוד שלשה „ובכללם ר' שמעון טימי אשר בנו אותם חיים בתוך דימוס של בנין, והד' חסידים אשר נשארו וישימום תוך אניה קטנה וכו'". מהמעשה הזה כי בנו אותם חיים בחומת אבן לא יזכירו שני המקורים האחרים, וראוי להעיר עוד, כי ר' אברהם סבע המספר שהיה גם בעל הנסיון לא יזכיר דבר מזה, רק יאמר: „לא היה יהודי בכל המלכות זולת אני והיהודים שהיו אסורים בבית האסורים וכו'".

להביא לידי הסכם את שתי הנוסחאות או ספורי המאורעות נוכל רק אם נניח, כי אחרי הפרת הדת הכללית באונס נשארו בכל המון היהודים בפורטוגליה שתי חבורות יהודים עומדים ביהדותם למרות כל הענויים והיסורים: חבורת ר' שם טוב לארמה, ר"א סבע ור' יעקב אל-לואל, אשר „היו אסורים בבית האסורים", וחבורה אחרת שהיתה עם רבי שמעון טימי, והם ענו ביסורים קשים יותר מבני החבורה הראשונה. לבני הבורה הראשונה נתנה הרשות לצאת מן הארץ ובאו לארזיליא בדרך הטבע או בדרך נס; שם לא עשו להם עוד כל רעה ומשם הצליחו לבא לפֿיס. לא כן היה גורל החבורה השניה, אותם (לדברי ר' אליהו קפסאלי) עצרו בפורטוגליה, כי השיבו אותם לבית האסורים „ויענום יותר מבראשונה... וישליכו עליהם טים... ויסחבום... ובנו אותם חיים בתוך דימוס של בנין... וימותו שלשה מהם ומכללם החכיד ר' שמעון טימי, ואחר כך שלחם (את הנשארים אחרי ר"ש טימי) המלך לארזיליא ליד אלוף הצורר שענה אותם בעבודות פרך, יסר אותם ביסורים כדי שיחללו שבת... ואחרי כן (כשלא רצו לחלל שבת) קדשו שם שמים (כי הומתו)" (ואלה הם דברי ר"א סבע). ר"א קפסאלי ערבב שתי שמועות וצרף ארבעה אנשים של החבורה השניה (שמתו סוף סוף על קדוש השם) עם השלשה מהחבורה הראשונה ויספר כי באורח פֿלא עברו את הים בשלום ויבאו לחוף אפריקה. הערת המקור הפורטוגיזי, כי צוה המלך להעביר שבעה או שמנה קשי ערף ארצה אפריקה אינה מתיחסת אל חברי רבי שמעון טימי.

את הברי הרב הזה קראו השרים הישבים בחצר המלך בשם „כופרים ממרים קשי ערף" (Cafres contumasses), כי הקשו ערפם לסבול את הענוים הקשים ולא היה יקר להם המות על קדוש השם. הדברים Cafres contumasses לא יכלו להתיחס לר' אברהם סבע וחבריו, אחרי שלא ענו אותם, וכפי אשר יספר בעצמו: „נתן לנו המלך רשות והביאונו לארזיליא". ואם

המקור בלשון פורטוגליה מספר משבעה או שמנה שהעבירו לאפריקא וקפסאלי מספר מארבעה ועמו מסכים ר"א סבע, הנה יש להחליט כי המספר בלשון פורטוגלית שמע וטעה בהמספר.

טיזרה היא הרצאת הדברים של ר"א סבע, שיספר כי אחרי מות ר' שמעון מיטי „ובזכותו נתן לנו המלך רשות והביאונו לארזיליא... אבל היהודים שהיו עם החכם לא רצה המלך לשלחם שאמר שכבר קבלי (הכים) וכו'", ועליו ועל חבריו יספר ר"א סבע רק „שהיו בבית האסורים"? עוד יותר מזר הדבר, כי רק את ר' שמעון מיטי ושמת חבריו ענה המלך מנואל ביסורים קשים ויצו לזרוק עליהם מים לאנפם מה שלא עשה כן לר"א סבע וחבריו. המעשה המזר הזה מביא אותנו לידי החלטה, כי היה רבי שמעון מיטי (בנזכר למעלה) הרב הכולל בפורטוגליה, ובמשרתו זאת נחשב לפקיד ומטונה מטעם המלוכה (funcionario da caroâ) ונהג משרתו בשם המלך. תחת משרת הרב הכולל (Arraby mor) עמדו שבעה שופטים (Ouvidores) לשבעת המדינות בפורטוגליה, ולכל אחד מהשופטים הם או רבני המדינות היתה שררות בעניני הדת כמעט כשררות הרב הכולל על כל יהודי המטלטה, ורק כי הופקדו מטעם הרב הכולל, כל אחד משבעת הרבנים האלה נקרא בשם: „אב בית דין" (עיין בפנים הספר למעלה עמוד 48).

והנה כמעט שהחליט מנואל, לאלץ את היהודים בחזקת היד להתנצר, היה עליו להראות מתחלה כי העומדים במשמרת המלוכה: הרב הכולל ושבעת רבני המדינות ימלאו פקודתו; ובכן טבע הדבר היה מחייב, כי רבי שמעון מימי הרב הכולל מטעם המלך ענה ביותר כי ימיר את דתו; אחיו בצרה היו שבעת רבני המדינות (Ouvidores) והם שמנה עם הרב הכולל. אפשר הדבר, כי בפני זה כתוב בהמקור הפורטוגיזי sete on oite (שבעה או שמנה), או אפשר כי היה או מקום אחד פנוי מהרבנות. בכל אופן ברור הדבר, כי הברי רבי שמעון מימי היו רבני המדינות ולפי זה נושאי משרה במלוכה, וחטאת מרים גדלה יותר בעיני המלך וישריו. חתניו של רבי שטעון מימי אשר עמו נשאו וסבלו ועמו מתו על קדוש השם היו מרבני המדינות. לפי זה מתיישב הדבר שהם ענו ביסורים קשים ביותר, כי חשב המלך כמו שיאמר בפירוש ר"א קפסאלי: „שאם ישמדם (שבעה אלה) וישארו גוים, כל היהודים שנשתמדו יתחזקו למפרע בדת הנוצרים". ומפני שידעו הם, כי עיני כל ישראל נשואות אליהם נתנו גום לבלי חיבלם, ועמדו באמונתם. בזה יתיישבו מעשי המלך מנואל, מדוע נתן רשות לר"א סבע וחבריו לצאת לארזיליא ומשם לפֵּס ואת חבריו של רבי שטעון ענה ביסורים נוראים, וגם אחרי מות שלשה מהם לא נתקררה דעתו עד ששלחם לאפריקה (ארזיליא), לא להיציאם לחפשי, כי אם להעביד אותם עבודת פרך, כי עוד לא אבדה תקותו, אשר סוף סוף ימירו את דתם בפני הענויים, ובזה יתחזקו האנוסים במלכותו בהורתם החדשה. ויש לשער גם כן, כי בראותו, אשר למרות כל הענויים „לא נעשתה עצתו" (כדברי ר"א קפסאלי) ירא להשאיר אותם בפורטוגליה, לבל יהיו למוקש לאחיהם האנוסים. על כן בחר לשלחם מעבר לים לארזיליא. „האלוף הצורר שר ארזיליא", לדברי ר"א סבע, הוא, כפי ההשערה, קונדי די בורבה, אשר כבר ספרנו מעשי אכזריותיו עם היהודים גולי ספרד אשר עברו דרך מדינת ממשלתו (עיין למעלה עמוד 369).

ציון טו.

לדברי השמד בשנת ה' קנ"א בקשטיליה וארגוניה.

(לעמוד 62 בהערה)

דברי ההרג הרב משנת קנ"א, אשר משיבי ליה נפתח ויתגלגל כמו שואה בכל ערי ספרד, יהיה כעין התחלה לנרוש הכללי לאחר מאה שנים — לא נדע עד היום בכל פרטיהם. מלבד מכתבו של ר' חסדאי קרשקש באגרתו אל בני פירפיניאן שנמצאו בו רק ידיעות כלליות, נודע עתה מקור אחר בפרטי המאורע של ההרגה בבאלינסיאה, והוא המקור שגלה אמדור בהארכיון של העיר הזאת ושם הכתב הזה הוא: Relacion del famoso robo de la Jnderia de Valencia (עיין Amador II p. 593). החוקר השוקד לגלות כתבים עתיקים בדבר קורות היהודים בספרד פידל פֵּיטא, גלה בזמן

האחרון עוד כתב־תעודה מהזמן ההוא על דבר ההרגה בברצלונה ויפרסם את הכתב הזה. התעודה העתיקה הזאת מאמתת ומקוימת דברי רבי חסדאי קרשקש, ומפיצה אור על המעשים ועושיהם, ובכלל מוכיחה ברור, כי ההרגה הזאת היתה הדרדפה הכללית הראשונה בספרד (השמד משנת קנ"א) והיתה לא במקרה, כי אם יצאה מאת חבר קנאים ומרצחים אשר עשו מעשיהם בחשבון וסדר ויכלכלו את מעשי ההרגות במחשבה תחלה לשים קץ לכנסת ישראל הספרדית. את המקור החדש הזה פרסם פידיל פיטא בלשונות רומית וספרדית בהחברת הראשונה של הבוליטין להאקאדמיה של בלכות ספרד בחדש מאי 1890 מעמוד 433 ולהלן. בהמסקנות של החוקר הזה לא יכולתי להשתמש בפנים הספר, ובהיות הדבר נכבד מאד הנני מוסר הדברים במקום הזה עם שתי קינות בלשון עברית על הרגות שנת קנ"א. ואלה דברי הספר שמצא פידיל פיטא (בתרגום טרומית לעברית):

„בשנת 1391 ביום החמישי לחדש אויגוסט שודדה קהלת ישראל בברצלונה. הסבה וההתחלה היו השבטים אשר במדינת חוף הים, ובכללם חמשים איש מבני קטלוניא או קרוב להמספר הזה אשר באו בשתי ספינות קשטיליות מגליל בלינסיאה. על הספינה האחת נמצא האציל בירנרדוס מקאברארה. ביום הזה הומתו מאה יהודים או קרוב לזה, ומאה יהודים אחרים, אחרי אשר אבר להם כל רכושם, נחבאו בהמחנה החדש של הגליל הנזכר. גם השליכו איש בבתי הנזכרים...".

„אהדי כן ביום הקדוש דומיניק והמחנה הנזכר נשמר ע"י אנשי חיל המלך, לבל ילכדו אותו ההמונים, ונתפשו ארבעים או ארבעים וחמשה אנשי קשטיליה... ושמו אותם בבית הסהר אשר בההגטוניא (וויקריה) של ברצלונה... ביום השני נקראה המועצה, ובהמועצה החליטו, כי את בני קשטיליה והעיקר עשרה מהם ראשי המורדים, והם היו הראשונים אשר לקחו חבל בשוד היהודים, יתלו למען הצדק והמשפט. ובעוד אשר גווילו[יר]מוס (Guill[er]mus) די סאן קלימינטו (הוא היה נציב המדינה וכהן הכניסה (וויקריוס) בברצלונא), חפץ לדרוש מהמועצה הנ"ל, כי בני קשטיליה יודו לראשונה על אשמתם, כל בני העם, ברובם, מזויינים בכלי זין ובקרדומות וכדומה התנפלו על עבדי המלך ובקול קראו: יחי העם! וביחוד התנפלו על כהן הכניסה הנ"ל. בהתגרה הזאת נהרג איש נכבד אזרח ברצלונה יעקב סולירי (Jacobus Soleri) ונפצע בפצעים אחדים, כן החרב אז בית האסורים הנ"ל, וכל בני קשטיליה וכל השודדים הנשארים יצאו לחפשי בלי רצון עבדי המלך. אחרי כן אחדים מן העם בקרדומות שברו הדלתות בהבתים אשר בהגליל הנזכר, והחריבו... באור ליום שלאחריו בחדש הזה נכבש המחנה החדש הנזכר עם כלי הנשק וכו'. התגרה הזאת ארכה כל הלילה; כחצות הלילה יצאו מהמחנה הזה, ונכנסו לבתים שונים של הנוצרים, וביום המחרת נכבש כל המחנה, משם נורשו כל היהודים הנשארים, בכח הזרוע של ההמון והאכרים אשר מסביב; והיהודים אשר לא אבו להתנצר הומתו... ובכן ביום הזה וביום המחרת שלאחריו הומתו שלש מאות יהודים ויותר מזה שדדו כל אשר היה להם. כן נמשכה הרגת היהודים את כל אשר נמצאו (להההורגים) במשך ששה ימים... לכידת בית הכנסת ליהודים בגליל בלינסיאה היתה ביום התשיעי לחדש יולי ביום חג המשיח. ועל המקום הזה בנו בית כניסה לכבוד המשיח הקדוש. ביום השני לחדש אויגוסט נלכד בית הכנסת לישראל במיורקא ויהודים רבים הומתו ושדדו, ורבים מהם הומרו והכניסו אותם לכנסת הנוצרים. ביום השלשה עשר לחדש אויגוסט היהודים הנזכרים בגליל לירידה... ועבדי המלך וסוסיהם נפצעו ורגמו איתם באבנים. השליכו איש בבתי המחנה הנ"ל. ושר המחנה הזה נשרף במחנהו הנזכר. ביום העשירי לחדש הזה נלכד... (בית הכנסת?) של היהודים בגליל גירונדה, ויהודים רבים הומתו ושדדו, רבים מהם קבלו דת הנוצרים ואחרים נסו לנפשם, ואשר נמצאו הומתו. ביום החג שאחרי זה התנפלו על היהודים הנזכרים אשר בפירניאן. רבים המירו דתם בדת נוצרית ורבים מצאו להם מנוס במחנה המלך. והסכנה הזאת נמשכה וארכה לכל היהודים בהגלילות האלה, מיורקה, בלינסיאה וכל מדינת קטולוניא".

מן הכתב הישן הזה יוצא מפורש, כי הצוררים בשיביליה עשו מעשיהם בסדר והשבון ידוע, ומשם פרשו רשתם ויפלסו חמס ידיהם בכל ארצות ספרד. חמשים איש בעלי אגרופים מהם (הם הקשטילים אשר ידובר בהם בהכתב פעמים רבות) שלחו באניה מבלינסיאה לברצלונה, להקים דבר ההרגות והשמדות. ביניהם היו עשרה שכבר לקחו חבל בההרגות שבשיביליה ובאלינסיאה. על האניה נמצא גם האציל בירנרדוס איש קאברארה. פידיל פיטא מעיר בצדק, כי במודעת חברי מועצת העיר בבאלינסיאה ע"ד ההרגה נזכרה עדת השודדים אשר מהם יצאה הרעה. חברי המועצה אמרו לקדם פני הרעה, כי לא ישלחו ההמונים ידם ביהודים. אך אז בא מחוץ לעיר חבר שודדים כארבעים או כחמישים איש, אשר החלו לשבור דלתות השערים אשר לשכונת היהודים. אלה אשר בהכתב הזה יקראו בשם „נערים"

(Minyons), יקרא להם אחרי כן במרוצת הדברים אנשי שחץ (fadrins). הנה כן המרצחים האלה נשלחו בכוונה לבלינסיאה וברצלונה, בעלי אגרופים אלה בהגיעם לבלינסיאה, ובהכנסם לעיר קראו בקול, כי הארכי־דיקו בישביליה (מרטינץ פֵּירראז) בא עמהם, וירדשו כי יטירו היהודים את דתם ואם לא ימיתו אותם. רק בהחליטנו, כי היה לכל ההרגות מניהג ומכלל, נבין איכה נהיה הדבר, כי נתגלגלו הרעשים והרעמים מעיר לעיר ומדינה למדינה, ולכלם היתה תכנית אחת, ומשיבליה עד ארגוניה נעשו ההרגות והמטבחות בסדר אחד. אי אפשר לי להסכים לידידי המלומד פֵּידיל פֵּיטא, כי סבת הפרעות היתה: עניני הכלכלה ומצב החברה, כצרות עין ע"ד הפרנסה וכדומה; לא, אך קנאת דת אשר אש אוכלה היא, היא שעוררה את הקנאים ותמלא כל הארץ מומה ופרק ופריקת על מלכות שמים וארץ; זה היה אפשר רק בהימים, אשר מלך קשטיליה אינריקו השלישי היה עוד נער, וממשלה חזקה לא היתה עוד בארץ לבצור רוח ההוללים והמתפרצים.

נכבדים הם גם הדברים על תהלוכות המאורעות, מאת בן הדור הצעיר עוד או והוא גווילירמו מכציירו (Guillermo Mascero) (מת בשנת 1452). הוא יאמר: „הרעש הזה על היהודים התחיל מקודם בקשטיליה בגלילות שונים, אחרי כן עבר לבאלינסיאה, ברצלונה, טררגונה, גירונדי, פירפינייאן, ובמושב מיורקא ובערים אחדות בארגוניה, מלבד הערים אשר שם שמרו על היהודים וכו'...". ע"ד ההרגה בברצלונה מודיע Mascero הנ"ל: „חמשה ימים נרדפו באש ומות, גם בהמצודה החדשה, אשר שם אסף אותם נציב המדינה גווילירמו הנזכר, צוו עליהם ויולחמו בם בחטה שפיכה, עדי הודיעו כי נכונים הם לקבל את הטבילה, גם הקיטו היהודים ברובם את הבטחתם ויטירו דתם, אך הנשים עמדו בנסיונן ותבחרנה בטות מהטרת הדת".

בשתי קינות בעברית, טרי טעם בלשונן נמצא איזה פרטים, והאחת שנמצאה בכ"י אצל החכם האלבערשטאמם (שזה"ח) ונתחברה ע"י איש בלתי נודע לנו ממקום אחר רבי שלמה (עין למעלה עמוד 158 הערה 1) קוראה בשמות את הערים שבהם היה ההרג. הוא יקונן על: „על הגברת בת אשבילי א", „ועל כבודך טלטלי על שוד טוליטולה"; ישפוך חמתו על בורגוש (אשר) „ברגש עם רשעים הלכה, עלה זדון לבה", כי כל בני הקהלה הטירו דתם; ויזכיר הערים גאין (Jaen) ואוביידה, קרטונה, מגריט (Madrid) ואלישקאש (Jllescas) וכו' וכו'. גם יזכיר את „באלינסיא", לירידה גירונדה וטיורקא (למרקא). החרוז על דבר בורגוש יסיים:

שוורות כמרים הלויים שורו עובדי אלהים באלים מתהללי(ם).

נראה הדבר, כי המלות „שוורות כמרים הלויים שורו וכו' מוסבות על שלמה הלוי ובניו ואחיו, שהטירו דתם, והוסב שמם די שנטה טריה ואשר בנצרותם התהללו כי הם מזרע הלויים, ובכן הם בטשפחת האם הקדושה מרים; מזה מתחזקת השערתנו (למעלה עמוד 82 הערה 2) כי שלמון הלוי המיר דתו בגזרת קנ"א.

בהקינה השניה נמצאו פרטים ודברי חפץ רבים. היא נמצאה בכ"י דירוסטי בפארמה אשר באיטליה (959 №), ועפ"י ציון חדש 1917 (№) בסדר תפלה כמנהג ספרד ופרסם אותה נייבויער בכתב העתי „איזראעליטישע לעטעראטור" (שנה עשירית 1880/1 טע' 33 ולהלן). הכתובת שעל גבי הקינה היא:

„מרתיה על קשטיליא וארגון" ומתהלת בהחרוז:

„עדת ישורון כלכם... חוקה אחת לכם, לספוד ולבכות כל ימיכם, על אשר אירע לכם ולאבותיכם ויבכו כל בית ישראל". בהקינה הזאת ימסור לנו המקונן, כי היתה הגזרה בימי הילדות של המלך דון אינריקו השלישי אחרי טות יואן הראשון ועוד פרטים רבים ע"ד הצורר הבוטר מרטינץ פֵּיראז ועל כן נבין לתת להקינה מקום בלשונה:

אהה על גלות ספרד . . . . . .
בשנת טות נסיכנו דון גואן מלכנו, כשלו ברכנו ויקם ה' שמן לישראל.
איש צר ואויב כהמן, בכל עת ובכל זמן, פחת לרגלנו ממן, ענן עוכר ישראל.
היא שנת אין מלך כי אם צעיר מלך, השמיד עשיר והלך . . . . . .
ובראש חדש תמוז, נגזרתי בחפזי ויאבד כל עליזי . . . . . .
. . . הכו קהל אשבילי א . . . . . .
. . . ואויל ברחובה קהל קורטובה . . . . . .
על שואה קהל טוליטולה... תפארת הגולה . . . . . .
בששה עשר לחדש, זעם צור ברית קדש . . . . . .

נפלו בידי ערלים וצרים כמה חסידים וכשרדים (אולי צ"ל וכשרים. שפ"ר) וצדיקים גמורים ונשיאי ישראל.

ושמואל הקטן עמהם התחתן, לא שמע לקול השמן ההולך לפני מחנה ישראל.

ונשים צדקניות שמרו מצות, רחמניות אשר היו ראויות לכפר על בני ישראל.

. . . . . .

ורב ישראל המשורר, עליו קינים אשורר.

וציר נאמן של קהלה, שחט עצמו תחלת. . . . . .

. . . . . .

אוי על בתי כנסיות, כי שבו כלם שאיות. . . . . .

בית הכנסת הגדולה. . . . . .

שעריה שוממים, ובאו בהעמים, ישמעאלים ואדומים. . . . . .

וההיכל הקדמון, היה כתל חרטון. . . . . .

בית הכנסת החדשה, בדד כאשה גרושה. . . . . .

. . . . . .

בית הכנסת שר שמואל הלוי נשיא ישראל, תזעק הוי הוי אריאל!

ומדרש רבי יעקב אויבים עקבוהו עקוב. . . . . .

ובית הכנסת אלקורטבי, אין לו מוציא ומביא. . . . . .

ובית הכנסת ן' זיוא, אשר היתה עליזה, אוי כי משם זה, כבוד מישראל.

אהה על מקדש אלנקוה, עליו אזעק אויה. . . . . .

אוי על כנסת אבודרהם. . . . . .

אהה על מדרש ן' יקר, אשר היה פאר ויקר, וממקומו נעקר. . . . . .

ומדרש רב ישראל. . . . . .

ומדרש רב מנחם. . . . . .

הרבה כפרים וטירות, נגזר עליהם גורל. . . . . .

. . . . . .

בית הכנסת של סלוניא (?), מר תצרח באניה. . . . . .

ואשא קינה בטגנה . . . . . על קהל ברצלונה. . . . . .

על אלה אני בוכיה. . . . . על קהל בלנסיה. . . . . .

ואקונן בבכי ואנקה. . . . . על קהל מורקיא. . . . (מיורקה)

. . . . . .

וכל כתבי הקדש. . . . . איב קדש וחדש. . . . . .

ועיין על זה דברי ר"ד קויפמאנן בהערות להקינה בכה"ע Letterbode בהנ"ל מן עמוד 81 ולהלן.

M.T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

רשימת

שמות האנשים והעמים והערים והמדינות והארצות הבאים בספר.

א.

ר' אבא מרי אבן כספי 409.
אבגינוס הרביעי האפיפיור 140, 151, 152, 190, 210, 212, 215, 254.
אבונשטרוק (דיסמישטרי) טגירונא 119—121, 410.
ר' אבוגדור (בהקדוש ר' יצחק) קרא 58, 75, 139.
אבילה 22, 116, 256, 334, 354, 446, 448, 452—454.
אביניון בדרום צרפת 53, 56, 60, 68, 73, 74, 86, 89, 90, 112, 118, 396, 404.
אביתר אבן קרשקש רופא המלך יואן השני בארגוניה 254.
אבנר־אלפונזו איש וואלאדוליד 22, 24, 123, 163, 345, 419.
ר' אברהם אבולעפיא 251, 439, 440.
ר' אברהם אושקי 93.
ר' אברהם בדרשי 413.
ר' אברהם (בן שם טוב) ביבאגו רופא המלך יואן השני בארגוניה 247.
ר' אברהם די ביי 377, 378.
ר' אברהם בלינסי 245.
דון אברהם בנבנשתי הזקן 145—150, 158, 224, 415—417.
דון אברהם (בר' יוסף) בנבנשתי השני 244, 415, 417, 420.
ר' אברהם בקראם 351.
ר' אברהם גבישון 348.
ר' אברהם בן דוד (ראב"ד) 93.
ר' אברהם בן דאור בעל זדר הקבלה 106, 198.
ר' אברהם זכותא 28, 64, 375—382, 389, 449.
ר' אברהם זכם בבולוניאה 280.
אברם בעל הזכרון 240.
ר' אברהם בן חיים בן ריטוך מברצלונה 82, 411, 412.
ר' אברהם (בן שלמה) מטורטייל 385, 460, 461.
אברהם בן יהודה הקראי 233.
ר' אברהם אבן יחייא 330.
ר' אברהם בן יצחק בן גריטון לבית רהטון מהמדפיסים הראשונים לספרי ישראל בריגיא 270.
ר' אברהם כונת הרופא המדפיס הראשון לספרי ישראל בטנטובה 270, 271.
ר' אברהם כ"ץ בועד ערפורט 421.
ר' אברהם בר' נתן הירחי 447.
ר' אברהם סבע 250, 405, 460—462.
דון אברהם סניור 260, 318, 338, 344, 347, 351, 357, 360, 417, 449, 451.
ר' אברהם אבן עזרא 25—27, 92, 300.
אברהם עזרא 236, 237.
ר' אברהם פריצול סופר מפיררה 444.
ר' אברהם צרצל רופא ואיצטגנין 92.
ר' אברהם קלויונער מווינא 13.
ר' אברהם רב בההגמוניה רויא 253.
ר' אברהם מרמון ספרד (גראנדא) המקובל 99, 100.
ר' אברהם שלמה הרופא מסט' מקסימין 394.
אגרוינטו 250.
אגרמונט עיר בקטלוניה 27.
אדולף (השני) מנאססוי ארכי הגמון מטנגצה 16, 280, 299, 423.
אדיר (נהר) 3.
אדרינופול 233, 234, 300.
ר' אהרן בן אביי 306, 437.
אהרן (בן יוסף) הזקן הקראי 302.
ר' אהרן בן זרח 29.
אהרן ניקומידו הקראי 233.

ר' אהרן בן נתנאל 422 .
ר' אהרן (בן גרשון) אלרבי מקאטלוניה בסיציליה 278 , 443 , 445 .
אובירה עיר בספרד 464 .
אויגוסט ריציוס התוכן 377 .
אויגסבורג 4 , 54 , 209 , 292 .
אולמוץ 221 .
אולם עיר בשוואבען 57 , 421 , 422 , 436 .
אולריך מפפאלץ 299 .
אונגארן (הגר) 13 , 14 , 138 , 190 , 199 , 221 , 231 , 232 , 241 , 428 .
אוסטריה 13 , 14 , 135—137 , 185 , 216—221 .
אוסבא 213 .
אופורטו בפורטוגליה 374 , 375 , 385 .
אוקנא 64 , 382 .
אוקסה 259 .
אוקריינה (רוסיא הקטנה) 191 .
אוראן 102 , 368 .
די אוראנזו 332 .
אורבאן הששי האפיפיור 56 . 60 .
אי עיר בפרובינציאה 396 .
איבורה עיר בפורטוגליה 48 , 322 , 375 .
איבערלינגען 141 .
איגרא 139 , 421 .
איזבל מלכת ספרד 289 וט' , 310 וכו' , 338 וכו' , 351 וכו' , 417 .
איזבל בת פירנגדו מלך ספרד , אשת מנואל מלך פורטוגליה 383 —393 .
איזידיה די ויטירבו 268 .
אימליה 35 , 74 , 118 , 129 , 137 , 143 , 160 , 211 , 216 , 265 וכו' , 287 , 361 , 366 , 372 , 374 . 396 , 397 , 439 , 444 , 448 , 459 ,
ר' (יצחק) אייזיק מטירנא 13 , 142 .
ר' איכל בועד ערפורט 421 .
טפלות די אַילה 258 .
איללאריון מיטרופוליט 194 .
אינוקינטי השלישי האפיפיור 20 , 189 , 206 , 226 .
אינוקינטי הרביעי האפיפיור 52 , 56 , 224 .
אינוקינטי השמיני האפיפיור 331 , 352 , 378 .
אינגו מאנריק שופט עליון בהאינקוויזיציה 320 .
אינים גונצליץ המרנית 334 .
אינפוסיטה הקנצלר של האפיפיור סיקסטוס הרביעי 321 .
אינקוויזיציאה 61 , 80 , 213 , 214 , 309 , וכו' , 373 , 448 וכו' .
אינריקו ע' היינריך .
איסיגה 63 , 64 , 417 .
איסטנצה בת אביתר הכהן המרנית 335 .
אופחום (עפעסום) 300 , 301 .
איפוגנסם משפחת דוכסים 258 .
איראנצו 263 .
אירופא 3 , 4 , 47 , 52 , 215 .
אישטילה בירת נבארא 28 , 29 .
אלאניץ עיר בארגוניה 414 .
אלביגנזיים 135 .
אלבר גומיץ 258 .
אלבר פרץ די גוצמאן 61 .
אלברו די לונא 145—157 , 211 , 213 , 214 , 253 , 256 , 311 , 415 , 448 .
אלבריכט השני קיסר אויסטריא 13 , 135—137 , 151 , 209 , 421 .
אלבריכט דוכס באבריה 216 .
אלבריכט בן קזימיר היאגילאני מלך פולין וליטא 229 .
אלגיר 64 , 79 , 83 , 102—107 , 167 , 209 , 361 .
אלגירד בן גידימין 200 .
אלגרבי 48 , 448 .
אלהמברה 354 .
אלונזו די אוידה הדומיניקני 311 , 314 .
אלונזו אינריקי נויר קתולי 451 .
אלונזו די גיברה קמנדר ראשי של האינקוויזיציאה 450 .
אלונזו די לה קבלידיה 330 , 335 .
אלונזו קוסה האנוס רופא טטולידה 328 , 455 .
אלונזו די קוסמה המרני 156 .
ר' אליהו בחור 423 .
אליהו (בן משה) בשיצי הקראי 233 , 234 , 242 , 300—302 .
ר' אליהו (כר' משה אבא) דילמידיג מקנדיה 270 וכו' , 307 .
ר' אליהו הלוי הזקן 235 , 433 .
אליהו מטנגצה גובה המס 108 .
ר' אליהו מזרחי 235 , 300—302 , 306 , 433—435 , 439 .
ר' אליהו מרקיאנו או מרציאנו 161 .
ר' אליהו מפירדה בירושלים 303 .
ר' אליהו מפראג 237 , 239 .
ר' אליהו פרנס 306 , 437 .
ר' אליהו קפסאלי 260 , 307 , 326 , 354 , 379 , 417 , 431—438 , 460—462 .
אליטאן איל יוראדו 390 .

אליסה 362 .
ר' אליעזר מביהם 199 .
ר' אליעזר קפסאלי מאיי יון 235 , 433 .
אלישבעת אם לודוויג מאניו 185 .
אלכסנדר הששי האפיפיור 334 , 372 , 390 , 396 , 397 .
אלכסנדר ציר האפיפיור 297 .
אלמירה 78 .
אלמצון 248 .
אלעזר יוסף שאנגיס הכהני 331 .
אלפונזו די אגילאר 262 , 263 .
אלפונזו די אורופיזה ראש חבורת הירונימוס 258 , 313 .
אלפונזו די ארגון ארכי הגמון מסרגוסה 332 .
אלפונסו השני (בן פרדינגד) מלך נבארה 368 .
אלפונזו החמישי מלך ארגוניה 156 .
אלפונסו הששי מלך קשטיליה 48 .
אלפונזו „החכם" העשירי מלך קשטיליה 19 , 20 , 97 .
אלפונזו הי"א הפקח מלך קשטיליה 416 .
אלפונזו (בן דון יואן השני) מלך קשטיליה 253 , 256 , 259 .
אלפונזו החמישי מלך פורטוגליה 266 , 339—343 .
דון אלפונזו בן יואן השני יורש העצר מפורטוגליה 383 .
אלפונסו די קרטגינה הגמון מבורגוס בן שלמה־פולוס
די סנטה מריה 151—153 , 157 , 190 .
אלפונזו די שפינא הנזיר הפראנציסקי 22 , 98 , 99 , 255—258 , 401 .
אלקאוידיסי כהן אנוס 325 .
אלקולייא די צינקה עיר בארגוניה 42 .
אלקלעה (די פאנארים) 29 , 81 , 418 .
אלקנה בן אביגדור ממשפחת רם (שם בדוי) 438 .
ר' אלקנה דילמידיגו (קפסאלי ?) מקנדיאה 307 , 437 .
ר' אלקנה קפסאלי (דילמידיגו ?) נשיא קהלות ישראל באי קנדיה 373 .
אלקניץ 125 , 411 .
אלקריץ 456 .
אמאטים לוזיאנים הרופא 415 .
אנגליה 6 , 107 , 406 .
אנדיירה די אורם הנראף 49 .
אנדלאוי (פרשים שודדים) 14 , 15 .
אנדלוסיה 62 , 78 , 156 , 322 , 336 , 356 , 446—448 .
אנדריי באגאליובסקי 197 .
אנטון די טונטורו רופירו 313 .
אנטוניוס מרגליתה 437 .
אניו (Anjou) 36 .
אנכיאם הכותב מחבר של „ספר הירוק" 155 , 453 ,
ר' אנשיל הלוי 141 .
ר' אנשיל מרינינשבורג 290 , 291 .
אסטורגה 446 .
אסמי 74 .
אפלטון 171 .
אפפענהיים 238 , 422 .
ר' אפרים אן־וויידאל גירונדו במיורקה 28 , 52 , 66 , 105 , 182 , 208 ,
אפריקה 66 , 88 , 102 , 103—106 , 182 , 278 , 366 , 374 , 378 , 393 .
ארבועם די עפילא האינקוויזיטור 323 , 330—335 , 365 , 453 , 454 , 457 .
ארבילה 99 , 247 , 261 .
ארגוניה (ספרד הצפונית) 23 , 31 , 35 , 41—43 , 62 , 64 , 66 , 67 , 78 , 79 , 103 , 104 , 116 וכו' , 155 וכו' , 207 , 250 וכו' , 310 וכו' , 319 , 322 , 329 וכו' , 338 , 354 , 357 , 358 , 365 , 366 , 395 , 404—406 , 411 , 413 , 415 , 449 , 452 וכו' .
ארגיפלג (ארכיפלג) 430 .
ארזילה במרוקו 266 , 342 , 369 , 460—462 .
ארזילה מבצר בפורטוגליה 393 .
ארילאט בצרפת 73 .
אריסטו 32 , 41 , 93 , 97 , 101 , 179—181 , 270 , 272 , 278 .
ארלוטטו כהן נוצרי מחבר הקונקורדנציה הרומית 165 .
ארלי 394—396 .
ארסינה עיר מצערה בספרד 314 .
ארץ ישראל 241 , 278 , 303—306 , 404 , 429 .
אשטורגה 116 .
ן' אשטרוק בונפיד 412 .
אשטרוק יוסף מגירונה 411 .
ר' אשטרוק לוי מדארוקה 119 , 124 , 411 .
אשטרוק ראימוך או פרנציסקו דיוסקרני 81 , 82 , 163 , 419 .
אשטרוק שיבולי 208 .
אשכנז 4—6 , 12—16 , 28 , 35 , 38 , 55—58 , 68 , 73 , 75 , 108—110 , 129 , 137—143 , 199 , 200 , 209 , 212 , 215 וכו' ,

231 , 235 , 240 , 268 , 271 , 279 , 287 ,
288 , 420—428 , 431 .
אשמינא 203 .
רבנו אשר (ר"ש) בר' יחיאל 24 , 31 , 34 ,
50 , 63 , 77 . 199 .
ר' אשר בר' יצחק הכהן אשכנזי מקולוניה 306 ,
437 .
אשר לאֶמלין בשיח השקר 250 , 444 .

ב.

באבאריה 5 , 134 , 138 , 216 , 288 , 294 .
באדען 291 .
באטבערג 292 , 423 .
בבל 199 .
בגדד 199 .
בוגיאה 102 , 368 .
בוהמיה (פיהם) 5 , 14 , 55 , 134 , 137—139 ,
188 , 200 , 207—209 , 215 .
בוהמיים או בני־חוש , הוסיטים 133 , 134 .
בולוניה עיר באיטליה 129—131 , 269 , 280 ,
281 .
בוליסלאוו אמיץ הלב 195 .
בוליסלאוו דוכס ווארשא 230 .
בוליסלאו הצדיק דוכס פולין 201—04 , 221—
223 , 230 .
החכם בונגואה מבילניסה 411 .
בוניט בן גורן הטומר 89—91 , 404 .
בוניט די לאטוש רופא האפיפיור ליאו העשירי
394 , 397 .
בוניטו גרסיא האנוס 450—452 .
בוניפציוס התשיעי האפיפיור 52 , 56 , 69 .
בונפים קבלירייה (בנצרותו פידרו) 155 , 330 ,
332 , 413 .
בוקיר 73 .
בורגונדיא 15 .
בורגוש בירת קשטיליה הישנה 22 , 43 , 45 , 63 ,
64 , 67 , 103 , 116 , 448 , 464 .
ביאטריסא מלכת קשטיליה 47 , 49 , 50 .
ביבנט די טונטרייל 71 .
ביגאר 166 .
בויד השני השולטאן בתורכיה 302 , 305 , 364 ,
373 .
בילנראד בירת סרביה 228 , 231 .
בינבינסה 116 .
בילניסא 411 .
בינעען עיר על חוף הריינוס 238 , 421—424 .
בינדיבה בן דינן די סוסאן 313 .
בינדיקט הי"ג האפיפיור באביניון 23 , 56 , 85 ,
86 , 112 וכו' , 143 , 145 , 151 , 152 ,
168 , 169 , 207 , 394 , 404 , 414 .
ביסקאיה (מדינה) 379 .
ביצנץ 230 .
בירנטו באיטליה 284 .
בירנרדוס מקאבראראה 463 .
בירנרדינוס הקדוש מסיענא מיסד אגודת הנזירים
הקפיצינים 214 , 218 .
בירנרדינוס פֵּלטרי כומר פרנציסקי 267 , 283 ,
285 , 286 , 308 .
בלניה 137 .
בלינסיאה 26 , 28 , 31 , 33 , 43 , 64 , 65 ,
67 , 68 , 81 , 83 , 105 , 116 , 118 , 132 ,
320 , 327 , 330 , 348 , 358 , 366 , 406 ,
408 , 449 , 454 , 455 , 462—465 .
ר' בניטין זאב (בר' מתתיה) מארסה בעל שו"ת
„בניטין זאב" 73 , 433 , 435 , 436 .
ר' בניטין בר' מנחם מקורינלדו 130 .
בסיליאה (באזעל) 5 , 54 , 151 , 186 .
בערן בשוויץ 287 .
בראנדענבורג 5 , 73 .
ברבסטה 124 .
ברבריאה המחמדית 102—104 .
ברוניסטה בטריענט 285 , 286 .
ברין במאַהרען 221 , 290 .
בריסק (בריסט) דליטא 200—205 , 225 , 426 .
בריסק או ברעסט הקויאבית 203 , 222 , 223 .
ברעסלאוו במדינת שיליזיה 14 , 151 , 217—220 .
ברצלונה 11 , 31 , 32 , 36 , 66 , 67 , 77 , 78 ,
81 , 105 , 106 , 159 , 333 , 362 , 406 —
410 , 463—465 .
ברתלמי גוֹפרידי בעל אניה 395 .

ג.

גאפטפריעד הגמון טווירצבורג ודוכס בפראנקען 216, 217.
גאין 262, 323, 325, 359, 464.
משפחת גבישון 348.
גבריאל שר האוצר הפרני 331.
דון גדליה בן דוד אבן יחייא מליסאבאן רופא ותוכן להמלך אלפונסו 302, 341, 453.
ר' גדליה אבן יחייא בעל שלשלת הקבלה 458.
גוֹא 427.
גוגליעלמו שער אריה (פורטוליאוני) הרופא איש מנטובה 267.
גוואדאליארא 455, 456.
לה גוואדיה 353, 354, 450—452.
מוילורמו מסצירו 464.
גווילירימום די סאן קליטונטי מברצלונה, נציב המדינה 463, 464.
גומיץ ארכי הגמון מטוילידה 22.
גונצלו אלונזו הכרני 334.
גונצלו די סנטה מריה בנו של פולום בורגינוש 126.
גונצליץ די טיבה מווילה ריאל האנוס 327.
גוסקלין הגבור 18.
גיאורג בן הדוכס לודוויג הבאבארי 292.
גיאורג פודיבראד ראש ההוסיטים 219.
גיבראלטער 3, 263.
גיל מניוס הגמון טיורקה 208.
גיל די סמורה 447.
גילדירן במורד הריינוס 238, 422.
גינובה 265, 366, 371, 372.
גירונה (גירונדה) 67, 120, 127, 410, 463, 464.
גירוניטי די סנטה פי=יהושע הלורקי 83—88, 102, 103, 112, כו', 152, 162—164, 168, 213, 244, 408, 412—414, 419.
גירלאך הקורפירסט וארכי הגמון במנגנצא 5.
גלאניי 187.
גליאצה ספורצה דוכס בטאילאנד 267.
גליציה (רוסיא האדומה) 185, 191, 229.
גמליאל מדומא (?) 215.
אבו גנדה (גודה=יהודה) ממונטילבן 411.
גנעזען 188, 189.
גספרד יונלאר האינקוויזיטאר 323, 330.
גספרד די סנטה קרוץ 333.
גספר רואים, חתנו של די קבליריאה 413.
געדימין בונה העיר ווילנא 186, 192, 129, 200.
גראדנא 200—205, 426.
גראצילאזו ציר ספרד ברומא 390.
גרוש היהודים מאנדלוסיא הנוצרית 317.
" מנבארה 366.
" מספרד 354 וכו'.
" מפורטוגליה 385 וכו'.
גרנדה 64, 78, 79, 213, 314, 326, 328, 338, 346 וכו', 359, 362, 414.
גרסיא די טולידה 157.

ד.

דאויפינה 73.
דאנוי (נהר) 135, 136.
דאנציג 225.
דאריקה 118, 124, 411.
ר' דוד אליהו הכהן מאשכנז בתיגרמה 241 428.
ר' דוד ויטל הכהן מקורפו (רד"ך) 433, 435, 436.
ר' דוד רב בווירצבורג 217.
ר' דוד בן זמרא (רדב"ז) 278, 439.
ר' דוד מעבלי שפרינג הרב בנירנבורג 291.
ר' דוד הנגיד בר' יהושע דור ששי להרמב"ם 25.
דון דוד (בר' שלמה) אבן יחייא 458, 459.
דון דוד ניגרו או ר' דוד בן גדליה אבן יחייא או אבן יעיש 47, 49—52.
דון דוד נשיא 164.
ר' דוד צמחנער 237.
דוד הראובני 431, 444.
ר' דוד השלחני של הקיסר פרידריך 299.
דומיניקו גרימני 268.
דומיניקיים 135, 139, 286, 309 וכו', 338.
דונש סקוטוס הסכולסתי 247, 256.
דיאון 141.
דיגו אריאס דבילה 253, 334.
דיגו די בלינסיאה הטומר 81.

דיגו די סומאן 313 .
דיגו די סנטיללנו 311 .
דיגו די שוריאה סותר ספרדי 363 .
דיונים קינון 9 .
דיונים מלך פורטוגליה 48 .
דיונים משו מווילה פאריסי 72 , 72 .
דיזה ראש האינקוויזיטורים בספרד 364 .
דימיטרי המדומה 195 .
דיעטריך מאיזענבורג הארכי בישוף המגנצי 239 , 280 , 299 , 423 , 424 .
דמשק 25 , 68 .
דנטי המשורר האיטלקי 161 .
דניאל איש גליציה נסיך רוסיא 197 , 198 .
ר' דניאל בן פרחיה הכהן 376 .
דניעפר 184 , 186 , 198 , 200 .
דענבינסקי 228 .
דראניצין 202 .

ה.

האהענלאנדסבורג מצודה בעלואסם 15 .
האליץ 225 .
האנז וואיול המוטר 290—292 .
הראיטו 64 .
ארץ הודו 376 , 377 .
הולנדיה 137 .
הוניאד קורבינוס הגבור האונגרי 231 , 232 .
הוסיטים 133 , 134 , 188 . 215 , 226 , 289 .
הורודלי 186 .
היוג אובריוו ראש העיר פאריז 37 ,
היילבראנן 5 .
היינריך מבורגונדיה 48 .
היינריך (אינריקו) השני מראסטאסארא מלך ספרד 17—21 , 29 , 44 , 45 , 59 , 447 .
היינריך (אינריקו) השלישי בן יואן מלך ספרד 60 , 69 , 78 , 85 , 86 , 91 , 97 , 158 , 464 .
היינריך הרביעי בן יואן השני מלך קשטיליה 252—264 , 311 , 334 , 416—418 .
היינריך השביעי מלך אנגליה 363 .
דון היינריך האינפאנט בפורטוגליה 416 .
היינריך הנסון מריגינשבורג 290 , 296 .
הינדערבאך ההנסון מטריענט 386 .
הירדירה עיר קטנה בספרד 457 .
משפחת המון 432 .
הערנגדה די לא פלאצה 258 .
הערקולא הראשון הדוכס מישל פירדה 367 .
התגלות ארצות חדשות 376 , 377 .

ו.

וואיקליף האנגלי 113 .
וואלאדוליד 46 , 115 , 116 , 147 , 148 , 260 , 416 , 446 , 448 .
וואלנא 193 .
וואליק 186 , 191 וכו' , 197 .
וואלפקאנן מריגינשבורג המוטר 286 , 293 .
וואסקה די גמה 377 , 427 .
דון וואסקה רמיריץ אינקווזיטאר מטולידה 325 .
וואריסה 190 , 426 .
וואריא עיר בתוגרמה 190 .
וואריא 230 .
וואשקה (Huesca) 247 , 411 .
דון ווידאל (בן דון יוסף בר' אברהם) בנבנשתי 244 , 415 , 417 .
דון ווירא (=פֿיריר) בן בנבנשתי מטרגוסה ראש המדברים בהוכוח בטורטוזה 124 , 159 , 411—414 .
דון ווידאל (יוסף בר' שלמה) בנבנשת בן לביא (=כן לוי) די לא קבליריה מטרגוסה (אחרי התנצרותו גונסאלו) 81 , 91 , 97 , 119 , 121 , 125 , 159 , 407 , 412 , 413 .
ווילנטה מלכת ארגוניה 64 , 66 .
ווילנטה מקלעת איוב המרנית 330 .
וויטולד (ויטובט או אלכסנדר) הגבור בן קייסטום דוכס ליטא 200—205 , 222 , 223 , 426 .
וויטוריה עיר בספרד 360 , 362 .
וויכסיל (ויסלה) 3 , 185 , 221 , 225 .
וויסענפעלד במינכען (אספת הרבנים שם) 54 , 421 .

ווילה פאריסי 1 .
ווילה־ריאל או ציודד־ריאל 323 , 395 , 453—457 .
ווילהעלם מאוקס הסכולסתי 247 .
ווילה 200 .
ווילנא 192 , 199 , 200 , 223 .
ווינא 5 , 12 , 13 , 38 , 135 , 136 .
ווינאָסין 73 .
ווינציאה 243 , 265 , 266 , 273 , 284 , 366 , 380 , 430 , 448 .
וויצענהויזען (עיר בעלזאסס) 15 .
וויסטגתים 317 , 324 , 352 .
וויסינטו פירריר 83 , 112 כו' , 176 , 155 , 168 , 182 , 207 , 214 , 245 , 283 , 315 ; 334 , 337 , 403 , 415 , 488 .
וויסלא ע' ווייכסיל
וויעלון 188 .
וויצי 48 .
וויקליף 134 .
ווירמיישה (ווארמס) 238 , 422 .
ווירצבורג 143 , 217 .
וולאדימיר או לודמיר עיר בוואלין 198 , 202 , 205 .
וולאדימיר מונומאך 195 , 196 .
וולאדימיר הקדוש 193 .
וולאדיסלאוו בן אלבריכט השני קיסר אוסטריה 219—229 .
וולאדיסלאוו (השני) יאגיללה מלך פולין בן געדימין 186 , 190 , 192 , 200 , 202 , 426 .
וולאדיסלאוו השלישי מלך פולין 190 .
וולאדיסלאוואווא עיר בפולין 222 , 223 .
וולאצלאוועק 203 .
ווענצעל קיסר אשכנז 56=58 , 76 , 108 .

ז.

זאאץ עיר בביהם 138 .
זאמוט 200 .
זביעגנעוו (אוליסניצקי) קרדינל מקראקה 190 , 221 , 226—229 , 426 .
ספר הזהר 438 .
זיגיסמונד קיסר אשכנז 110 , 127 , 129—132 , 137—141 , 209 .
זיגמונד הראשון מלך פולין 201 , 203 , 426 ,
זיגמונד השלישי מלך פולין 201 .
זיגמונד אויגוסט מלך פולין 223 , 426 .
זימלין מאולם 421 .
זכסן 5 , 141 , 142 , 286 .
ר' זלמן קיצינגן מקובורק מאולם 422 .
ר' זלמן משוטינווערא תלמיד מהרי"ל 138 .
ר' זעליקטאן (בינג) מאופנהיים 228 , 239 , 421—445 .
ר' זרח ברפת 21 .
ר' זרחיה הלוי סלדין מסרגוסה 119 , 122 , 411 .

ח.

חוניצי 226 .
חזקיטו 423 .
ר' חיים גאליפפה 34 , 409 .
ר' חיים המכונה העשיל מהיינבורקא בר' ישראל מקרימז 109 .
ר' חיים אבן מוסה 102 , 103 , 146 , 150 , 163 , 166 , 415 , 419 , 420 .
ר' חנוך צפורטא מקטלוניא 235 .
ר' חסדאי (בר' אברהם) קרשקש בעל אור ה' 21—39 , 42 , 62 , 67 , 68 , 86 , 89—96 , 101—104 , 165 , 169 , 170 , 176 , 177 , 179 , 404—408 , 413 , 418 , 462 , 463 .
ר' חסדאי בר' יהודה קרשקש 41 , 32 , 96 .
ר' חסדאי בן שלמה מבלינסיאה ומטולידה 31 , 33 , 34 , 52 , 406 , 410 .
ר' חסדאי אבן שפרוט 198 .

ט.

טאטערלאן העריץ 25 , 26 .
טהארן 225 .
טוביה הרופא מטריענט 285 .
טודילה בנבארה 23 , 24 , 365 , 366 , 406 .
טודרום בנבנשתי 125 .
דון טודרום אבן יחיא מבילכיטה 119 , 411 .
דון טודרום (או מרדכי) אלקושטנטין טושקה 411 .
טולוזה בצרפת 73 , 333 .
טוליטולה (טולידה) , 18 , 19 , 21—23 , 28 , 29 , 34 , 35 , 63 , 64 , 68 , 116 , 156 , 157 , 159 , 198 , 213 , 255 , 256 , 258 , 313 , 323 , 325—331 , 337 , 338 , 344 , 359 , 362 . 368 , 389 , 446—448 , 453—457 , 464 .
טומאש 19 , 418 .
איי טומאש או האיים האובדים 381 .
טומאש די אקוינה הסכולסתי 82—84 , 247 , 418 .
טומאש טורקבימדה אינקוויזיטור ראשי 311 , 319 , 322 וכו' , 330 וכו' , 337 וכו' , 346 וכו' , 452—454 .
טונים באפריקא הצפונית 79 , 103 , 389 .
טוסקנה באיטליה 129 , 130 , 266 279 , 284 .
טוּפאלה עיר בנבארה 336 .
טורו 20 , 115 , 116 .
טורטוזה 33 , 82 , 88 , 118 , 119 , 122 , 124 , 125 , 159 , 163 , 169 , 408 , 410—414 .
די לא טורי 326 , 454 ,
טירנא (עיר באונגארן) 13 .
טלבירה 325 , 329 , 456 .
טלימזין (טלמסן) באפריקה 102 , 104 .
טענזינסקי שר המבצר בקראקא 228 .
טראגונה עיר בארַאגוניה 23 , 24 , 246 , 464 .
טרוקי 201—205 , 223 , 426 .
טריבינו 85 .
טריענט 284—288 , 393 , 428 .
טריער (טריבריש) 5 .
טרסקון 394 , 395 .
טשינגיז־כאן נבור המונגולים 197 .
טשירניגוב 200 .
טשערסק 230 .
טורי די טונס קורבו 48 .
טורסילה 51 .
טיציני באיטליה 284 .
טיראל 284 , 285 .
טיריול 68 , 406 .

י.

יאוער בשיליזיה 200 .
יאניצרים (נאניסיריש) 433 .
ידווינה בת לודוויג מאניו 186 .
דון יהודה אברבנאל אביו של דון יצחק אברבנאל 339 .
דון יהודה אברבנאל או ליאונו מידיגו (הרופא) בן דון יצחק אברבנאל 342 , 344 , 368 .
דון יהודה אבן אברהם פרנס בשיביליה 59 .
ר' יהידה בן הרא"ש 29 .
ר' יהודה בן אשר מצאצאי הרא"ש 63 .
ר' יהודה גור אריה (ליאוני רומני) 269 .
דון יהודה בן דון אברהם בנבנשתי 417 .
ר' יהודה בן דוד הרופא מעיר קליר על אי סרדיניה 409 .
ר' יהודה אבן וירגא משיביליה 337 , 378 .
ר' יהודה (בן יעקב) חייט 250 , 379 .
ר' יהודה בנו של ר' חיים אבן מוסה 419 .
דון יהודה הלוי רופא למלך נבארה 35 , 407 .
ר' יהודה (בר' אליעזר הלוי) מינץ 141 , 240 , 280 וכו' , 307 , 435 , 436 .
ר' יהודה (בר' יחיאל) מיסיר ליאון מנאפולי אב"ד ורופא בנעטובה 270 , 271 , 279—282 .
ר' יהודה נתן 164 .
יהודה איש קריות 135 , 447 .
דון יהודה שר האוצרות בפורטוגליה 47 , 49—52 .
ר' יהושע בר' יוסף אבן ביבש הלורקי 97 , 412—414 וע' גירונימי די סנטה פֵ' .
ר' יהושע אבן שועיב תלמיד הרשב"א 29 .
מאישטרו יואן 100 .
יואן הראשון מלך ארגוניה 64 , 66 , 77 , 78 , 406 ,

יואן השני מלך ארגוניה 247 , 251 , 254 .
יואן הראשון (בן היינריך) מלך ספרד 31 , 45—51 , 59 , 60 , 464 .
יואן השני מלך ספרד 97 , 114 , 118 , 145—158 , 211 , 213 , 224 , 253 , 254 , 256 , 311 , 334 , 415—418 , 420 .
יואן די אלבירס מלך נבארה 366 .
יואן הראשון (בן דון פידרו מפילגשו) מלך פורטוגליה אלוף אביש 48—52 , 69 , 128 .
יואן השני בן אלפונזו החמישי מלך פורטוגליה 343 , 360 , 368 , 373—384 , 458 , 459 .
יואן הטוב מלך צרפת 6—8 , 10 , 402 .
יואן הי"ג האפיפיור 112 , 113 .
יואן די אוקנה האנוס 450 .
יואן די איספיראינדו 332 .
יואן אלפונזו שר המשטר בשיבוליה 61 .
יואן גרושציני ההגמון מקראקא 228 .
יואן אריאס דבילה חנמון שיובויה 261 , 334 ,
יואן הוסס הבאַהמי 53 , 113 .
יואן איש וואלאדוליד 22 .
יואן די לוסינה 357 , 363 .
יואן לופיץ דיל ברקו 312 .
יואן סן מרטין שופט האינקוויזיציאה 312 , 319 .
דון יואן די לה נוצה 330 .
יואן די סיוירה 340 , 342 .
יואן די עבדיה האנוס 330—332 .
יואן די עספאנה 155 .
יואן די פאחיקו 253 , 256 , 263 .
יואן די פאר נציב מיורקה 208 .
דון יואן פורטדו די מינדוזה 415 .
דון יואן פילפקיץ די טורדיזילס ההגמון 93 .
יואן פירננדו אבולפיה 313 .
יואן קונדי די בורבה 369 , 370 , 462 .
יואן רויץ שופט האינקוויזיציאה 312 .
יואן ריטשיסואל הנזיר 185 .
יואן די שיבוליה הוא שמואל אברבנאל האנוס 63 , 321 , 322 .
יואנה מלכת ניאפול 215 .
יואנה בת פירננדו ואיזבל 383 .
ר' יוחנן אליטאן רבו של מירנדולה בקבלה 273 , 281 .
ר' יוחנן בן הר"ר מתתיה מריבוש 10 , 38 , 39 , 52 , 74 , 407 .
יוחנן פראנקו האנוס 451 .
יוליך במורד הריינוס 238 , 422 .
דון יום טוב קרקושא מטונצון 411 .
יון 193 , 432 , 439 .
רבנו יונה גירונדי 439 .
ר' יונה דים מישטרי חותנו של הרשב"ץ 413 .
יוסי פראנקו האנוס 450 , 451 .
דון יוסף אבארים 65 .
ר' יוסף בן אביתור הפיטן 34 .
דון יוסף (בן דון יצחק) אברבנאל 342 , 344 .
ר' יוסף אורה־טואינו רופא המלך 35 , 70 , 88 , 407 , 413 .
ר' יוסף אלבו בעל העקרים ממונריאל 34 , 119 , 124 , 125 , 164 , 168—178 , 182 , 411 , 415 .
דון יוסף אלבלג מבילכיסה 411 .
דון יוסף בן ארדוט מאלקניץ 411 .
יוסף באני הקראי 300—302 .
דון יוסף (בן אברהם) בנבנשתי 244 , 415 , 417 .
ר' יוסף ניקטאליה 439 .
ר' יוסף ויזינו או ביסינתי התוכן 376 , 377 .
ר' יוסף אבן ווירגא 401 .
ד' יוסף (בר' אברהם בר' נסים) חיון 246 .
ר' יוסף טאיטאצאק מקונסטנטינופול 436 .
ר' יוסף (בר' שלמה) טאיטאצאק משאלוניקי 433—436 .
ר' יוסף (בר' אליעזר) טוב עלם הספרדי 25 , 26 .
ר' יוסף אחיו של ר' יוחנן ב"ר מתתיה 74 .
ר' יוסף בנו של ר' יוחנן בן מתתיהו 74 .
ר' יוסף יוסילמאן מרויוהיים 14 , 15 .
דון יוסף אבן יחייא 341 , 374 , 381 , 468 , 459 ,
ר' יוסף יעבץ 359 , 405 , 406 , 449 .
ר' יוסף (בר' יהושע בר' מאיר) הכהן 431 .
יוסף מלך הכוזרים 198 .
ר' יוסף אבן כספי 345 .
דון יוסף הלוי מטונצון 411 .
יוסף מיכאל הזקן הקראי 234 .
יוסף דוכס מנטובה 282 .
יוסף בן משלם מחבר הספר „עלילות דברים" 248 , 444 .
דון יוסף נשיא , ע' ר' יוסף אבן שם טוב .
ר' יוסף סמברי 408—410 .
דון יוסף פיגון 19 , 44—46 , 59 .
ר' יוסף אבן צדיק טארבלו 99 , 261 , 318 .
ר' יוסף צפטיירה די לאמינו 377 .
ר' יוסף קארו 439 .
ר' יוסף (בר' שלמה) קולן (מהרי"ק) ממנטובה 240 , 266 , 268 , 280 וכו' , 295 , 303 , 306—308 , 427 , 429 , 433—438 , 443 .
יוסף קסטילאנו 253 .

יוסף רביצי הקראי 300 , 301 .
ר' יוסף אבן שם טוב (=דון יוסף נשיא) בר' שם טוב 103 , 145 , 146 , 165 , 170 , 179— 182 , 404 , 408 , 415—420 , 444 .
ר' יוסף שרגא 250 .
ר' יחזקיה בועד ערפורט 421 .
ר' יחיאל מפיזה 266 , 267 , 284 , 342 , 367 .
ים אוקינוס המערבי 376 , 377 .
ים הבלטי 225 .
ים השחור 184 .
ר' יעקב בר' אשר בעל הטורים 93 , 439 .
ר' יעקב בירב 389 .
התוכן יעקב בן גורן (זשיורנו) פיעל 89 , 404 .
ר' יעקב ווייל בערפורט 141 , 235—240 , 290 , 291 , 421 , 423 .
ר' יעקב לואל 460 , 461 .
ר' יעקב (בר' ליווא) לנדוא 280 .
ר' יעקב (בר' משה הלוי) טולין (מהרי"ל) 13 , 14 , 138—141 , 236 .
יעקב די טונטפיאב הטרני 331 .
ר' יעקב מרגליות הרב בנירנבערג 295 , 307 , 435—437 .
ר' יעקב מרגליות מריגינשבורג 436 , 437 .
יעקב איש נבארה קרובו של המלך פירנדו 333 .
ר' יעקב אבן נונים רופא המלך היינריך הרביעי בקשטיליה 254 , 318 , 446 .
יעקב טולידי מברצלונה 463 .
יעקב די פונס סין טקסינס 9 .
ר' יעקב פיזיקו 318 .
יעקב פראנק 252 .
ר' יעקב (בן דוד) פרובינצלי טמרשיליה מטטובה 397 .
יעקב אלקורשני 102 , 103 .
ר' יעקב בן ראובן 24 .
חכים יעקב , רופא השולטאן מחמיד השני 233 , 432 .
יעקב הרופא הקראי מרוסיא 233 .
הרופא יעקב משטרסבורג 142 .
רבנו יעקב חם 34 , 35 , 199 .
ר' יעקב הב אבן יחייא 442
ר' יצחק אבוהב (הראשון) בעל מנורת המאור 346 .
ר' יצחק אבוהב השני מטולידה 245 , 344 , 360 , 373—375 , 405 .
דון יצחק (בן יהודה) אברבנאל 96 , 178 , 246 , 266 , 267 , 271 , 273 , 338—347 , 357 , 360 , 367 , 368 , 402 , 431 , 449 .
יצחק בנו של דון יהודה ליאון כיריגי (הרופא) אברבנאל 368 .
ר' יצחק אלבלג 161 , 345 .
ר' יצחק (בר' שלמה) אלחדיב 27 , 64 .
יצחק טאפענהיים גובה המס 108 .
ר' יצחק בונפוס בן שאלתיאל חתן הריב"ש 82 .
ר' יצחק בונשתרוק 107 .
ר' יצחק בן דורבלו 199 .
ר' יצחק הטון רופא המלך בגראנאדה 348 .
ר' יצחק טן ווידאב רב הכולל בטנגצה 16 .
ר' יצחק חיון איש הטופת בפורטוגליה 405 .
ר' יצחק חרפן או תרתן הפיסן 68 .
ר' יצחק (צאג) בר' יום טוב ווידאל די טולושה 43 .
ר' יצחק (בן יעקב) די לאטיש מפרובינציאה 11 , 12 .
ר' יצחק (בר' יעקב) הלבן טביהם 199 .
ר' יצחק לוי אינגילהם אשכנזי 435 , 438 .
ר' יצחק לוריא (האר"י) 438 .
ר' יצחק די ליאון 245 .
ר' יצחק נ ת ן בר' קלונימוס מספרד תושב פרובינציאה מהבר הקונקורדנץ 164 .
ר' יצחק אבן סיד התוכן חון הכנסת בטולידה מחבר לוחות התכונה של אלפונזו 376 .
ר' יצחק עראמה בעל העקדה 126 , 246 .
יצחק פראנקו האנוס 450 , 451 .
יצחק מפרנסי ישראל בצרפת 71 .
ר' יצחק צרפתי בתוגרמה 241—243 , 300 , 428—431 .
ר' יצחק (בן יוסף) קארו דודו של הבית יוסף 389 .
ר' יצחק (בר' יעקב) קנפנטון 26 , 27 , 245 .
ר' יצחק אבן שם טוב בן שם טוב 182 .
ר' יצחק בר שמואל אלתירנו 306 , 437 .
ר' יצחק בר ששת ברפת (ריב"ש) 10—12 , 19 , 21 , 23 , 28 , 31—39 , 42 , 43 , 52 , 64 , 81 , 83 , 84 , 103—105 , 208 , 406—410 .
ירוסלב החכם 195 .
ירושלים 25 , 242 , 303—306 , 389 , 429 , 430 , 434 , 435 .
ר' ישעיה (אשטרוק) בר' אבא מארי 35 , 38 , 39 , 52 , 74 , 407 .
ר' ישעיה טישיני 458 , 459 .
ר' ישראל (בר' פתחיה) איסרליין מניישטאדט בעל „תרומת הדשן" נכדו של ר' ישראל מקריטז 13 , 109 , 210 , 235—240 , 290 , 291 , 303 , 421—424 , 429 .

ר' ישראל אשכנזי 435 .
ר' ישראל ברונא מרינגשבורג 229 , 235 , 236 , 239 , 240 , 289—392 , 422—424 .
ר' ישראל מקרמזיר בעל הנהות אשרי 108—110 , 237 .

כ.

כוזרים 193 , 194 , 198 , 200 .
כיאם פאיי יין 373 .
כנסת הכהנים בבסיליאה 151 , 186 , 190 , 206—210 , 212 , 223 .
כנסת הכהנים בננעזון 188 , 190 .
כנסיה הלאטירנית 8 .
כנסת הכהנים הגדולה בפיזא 118 .
הכנסיה הגדולה בקוסטניץ 53 , 112 , 113 , 122 , 125 , 127 , 129 , 133 , 188 , 190 , 194 .
כפא על האי קרים 278 .
כריסטופל 71 .

ל.

לאדיסלב האביר מלך בוהמיה 292 .
לאנגידאל (צרפת הצפונית) 9 , 73 .
לאנגידאק (צרפת הדרומית) 9 , 70 , 73 .
לאנדסבערג 424 .
לארטה על נבול תוגרמה 458 .
לואים די סנט־אנזשיל המרני 331 .
לוגרונגו 64 .
לודוויג מן אניו מלך אונגריה 36 , 37 , 185 , 186 .
לודוויג קיסר באבאריה 216 , 288—296 , 424 .
לודוויקו נאנצאנא הדוכס 267 .
לודוויג העשירי דוכס לאנדסהוט 210 .
לודוויג (לואי) העשירי בן פיליפ היפה מלך צרפת 402 .
לודוויג הי"א מלך צרפת 395 .
ר' לוי בן גרשם (רלב"ג) 32 , 33 , 100 , 161 , 345 .
ר' לוי בן חביב (רלב"ח) 389 , 439 .
ר' לוי הכהן מגולי ספרד 369 .
לוי בן שם טוב (שם רע) חמוטר 385 , 460 .
לומברדיה 35 , 281 .
משפחת די לונא או ריבינורצא 335 .
לונדון (לונדריש) 363 , 402 .
לונטשיץ או לענצני 222 , 223 , 229 ,
לופין דה אלמידה 342 .
לוצק 202 , 203 , 205 , 223 , 426 .
לוקס היהודי מיטרופוליט בנאווגראד 193 .
לורקי עיר במדינת מורסיא בספרד 87 , 414 , 448 .
לותרינגיא 15 .
ליאו העשירי האפיפיור 394 , 397 .
ליאו יהודי עשיר בקרימה 268 .
ליאון 116 , 446—448 .
ר' ליאון סיני מקאָלן 250 .
ליאונרדו די עלי האנוס 331 .
ליאונרה מלכת פורטוגליה 49—51 .
ליאונרה מלכת קשטיליה 47 .
ליאופולד דוכס אויסטריא 13 .
ר' ליווא (יהודה) לנדוא 280 .
ליסא 183 וכו' , 200 וכו' , 221 וכו' , 235 , 426 .
לינדאוי עיר באשכנז 141 .
ליסאבון 47—49 , 270 , 337 , 339 , 343 , 378 , 379 , 382 , 385 , 387 , 458 .
ליענניטץ בשליזיה 218 , 220 .
ר' ליפמאנן (מביומי או יום טוב) מטילהויזען בר' שלמה 75 , 76 , 421 .
ר' ליפמאנן (?) 421 , 422 .
לירידה 67 , 68 , 333 , 463 , 464 .
לנדסהוט עיר באשכנז 141 , 210 .
לעוועגבערג עיר בשליזיה 220 .
לעמבערג או לביב 198 , 229 .
די לערין גרף בגבארה 366 .
לפי האנוס 456 .

מ.

מאגדיבורג (משפט מאגדיבורג) 224 .
מאטיאס טיבערינוס רופא בטריענט 286 .
מאיין נהר 287 .
ר' מאיר אלגואדיץ רופא המלך 78 , 86 , 91 , 96 , 98 , 99 , 407 , 413 , 416 , 447 .
דון מאיר אלחגיואה מאלקניץ 411 .
ר' מאיר בר ברוך הלוי מווינא 12 , 13 , 38 .
מאיר מברעסלוי 218 .
ר' מאיר קאצענעללענבאגען מפדובה 423 , 443 .
מאיר מן קראנענבערג גובה המס 108 .
ר' מאיר בהקדוש ר' שמואל הכהן מנורטהויזען 421 .
ר' מאיר (בר' ברוך) מרוטנבורג 15 , 199 .
מאלאגה (עיר בספרד) 379 .
ר' מאן בועד ביננען 422 .
מארבורג בשטייערמארק 237 .
מגנצה (מאינץ) 5 , 16 , 135 , 137 , 139 , 239 , 280 , 299 , 421—423 .
מדריד 64 , 258 , 448 , 455 , 456 .
מוחמיד השני 230—233 .
מולי אבו עבדאלה מלך גרנדה הערבי האחרון 351 .
מוליי שייך המושל (ביי) בפים 369—371 .
מונגולים (טטרים) 197 , 198 .
מונטילבן 411 .
מונטימר שר החיל בפורטוגליה 340 .
מונטריאל בסיציליה 334 .
מונטשון (Monzon) 247 , 411 .
מונקלוו 74 .
מונריאל 119 , 169 , 411 .
ר' מוסטין די אירירה 161 .
מוראד שולטן תיגרמה 432 .
מורבידרו בבלינסיאה 65 .
מורביה (מאֶהרען) 216 , 241 .
מוריסקים (ערביים שנאנסו לקבל הדת הקתולית) 364 .
מורסיה 156 , 446—448 .
מחמד השני (בן מוראד) שולטאן בתוגרמה 302 , 431—433 .
מידינה־סידוניה דוכס משיביליה 263 .
מידינה דיל קמפו (שם מחיז בספרד) 313 .
משפחת מידיצי בטוסקאנו אשר באיטליה 269 , 271 , 272 , 321 .
מיורקה 28 , 52 , 65 , 66 , 68 , 70 , 79 , 102 , 105 , 116 , 118 , 124 , 182 , 207 , 208 , 278 , 333 , 449 , 463—465 .
מיילנד 267 .
מיין (נהר) 16 .
ר' מיישטרליין מניישטאדט 239 , 422—427 .
מיכאל הזקן הקראי 234 .
מיכאל מוריללה שופט האינקוויזיציאה 312 , 315 , 319 .
מילהויזען 75 , 76 .
מיליאנה 102 , 104 .
מילנה באיטליה 284 .
ר' מימון אבן דנאן 349 .
מינדוזה די בובדיללה קרדינאל 155 .
מינדוזה הקרדינאל בשיביליה 312 , 452 .
די מיניצים גרפים בפורטוגליה 250 .
ה„מכים בפטיש" (Maillatins) 37 .
מיסינה בסיציליה 368 .
מיצר תקוה טובה בקצה אפריקה הדרומית 377 .
מלגה עיר במלכות גרנדה 78 , 318 .
מלך עשרף כאיתבאי שולטן המאמוליקים 303 , 305 .
דון מנואל מלך פורטוגליה 381—393 .
מנחם בשיצי הקראי 234 .
ר' מנחם דילמידיגו 434—437 .
ר' מנחם (בר' אהרן) בן זרח 19 , 28—31 , 50 .
מנחם מורילי הקראי 234 .
ר' מנחם ממרזיבורק 141 , 142 .
ר' מנחם ריקאנטי 439 .
ר' מנחם תמר 301 .
מנטובה בצפון איטליה 266 , 269 וכו' , 281 , 427 , 444 .
מנשה (מנייסיער) די ביזו 6—11 , 36—38 .
מעהרין 13 , 14 .
מצרים 278 , 434 .
מקדה בספרד 447 .
מקסימיליאן קיסר 423 .
ר' מרדכי בן הלל (בעל המרדכי) 15 .
ר' מרדכי (בן אליעזר) כומטינו 300—302 , 29 .
מרוקה 64 , 79 .
מרטין הזקן מלך ארגוניה 117 , 406 , 409 .
מרטין החמישי האפיפיור 129—132 , 139—141 , 151 , 152 , 188 , 210 .
מרטין מן ביהאים התוכן תלמידו של התוכן ריגיו מונטנוס 376 , 377 .
מרטין די קבוקה נוטריון של האינקוויזיציאה 453 .
מרטין מקורדובה כומר אויגוסטינו 98 .
דונה מריה המושלת בארגוניה 156 .

מריה דיאץ האנוסה 327 , 455 .
מרנים 80 , 154—157 , 257 וכו' , 310 וכו' , 448 , 454 וכו' .
מרשיליאה 73 , 394—397 .
ר' משה אבינמיאם 450 .
ר' משה אלבילדה 278 .
ר' משה אלשקר 439 .
ר' משה בוסריל איש ציסנירוס המקובל 99—104 , 408 .
משה מבריביעסקה 253 .
משה (בן מנחם) בשיצי הקראי 234 .
ר' משה גבאי 278 .
ר' משה דילמידינו מקנדיאה 307 .
ר' משה הלאוה 32 , 409 .
ר' משה הרב מטריענט 286 .
ר' משה הכהן די טורסילה 22 , 23 .
ר' משה די ליאון 439 .
ר' משה (בר' יקותיאל הלוי) טולין (אביו של מהרי"ל ?) 421 .
דון משה בן מושא מקלעת איוב 411 .
ר' משה בן מימון 25 , 26 , 31—33 , 92—94 , 96 , 100 , 169 , 177—181 , 246 ,
ר' משה מינץ רב במגנצה ובבאמבערג 230 , 240 , 280 , 420 , 423 .
ר' משה מיץ תלמיד יש"ר מקנדיה 272 .
דון משה נברה רב ראשי בפורטוגליה ורופא המלך 69 , 70 .
ר' משה בן נחמן (רמב"ן) 30 , 119 , 124 , 168 , 181 .
ר' משה הנרבוני 160 , 161 , 246 , 345 .
ר' משה בן עבאמי מסרניסה 411 , 412 .
ר' משה עשרים וארבע המשולה מירושלים 305—307 , 434 .
משה צרפתי 253 .
ר' משה צרצל רופא המלך 73 , 91 .
משה קומפרט מטרשיליאה הרופא 394 .
ר' משה מקיוב 199 .
ר' כשה קפוצטו היוני 301 , 302 .
ר' משה קפסאלי בר' אליהו הרב בלארמא 438 .
ר' משה קפסאלי ראש הרבנים בתוגרמה 233 , 235 , 281 , 302—308 , 373 , 432—438 .
ר' משה (בר' יצחק) ריאטי 26 , 74 , 160—162 .
ר' משה השבוי מקורדובה 106 .
ר' משה שונצין אבי המדפיס ר' נרשון שונצין 232 .
ר' משולם דאפירה 159 .
ר' משולם איש רומי 353 .
מתחבמים ומתענים 112 .
ר' מתתיה טריביש (בר' יוסף) רב בפאריס 10 , 11 , 37—39 .
ר' מתתיה היצהרי מסרנוסה 119 .

נ.

נאוונאראד 193 , 198 .
נאַרדלינגען בשוואבען 54 .
נבארא 23 , 28 , 29 , 35 , 361 , 365 , 366 , 407 .
הנביאה מהירדירת 457 .
נורטהויזען 421 .
ר' נחוניא בן הקנה 250 , 438 , 439 .
ניאפול באיטליה הדרומית 246 , 269 , 284 , 360 , 366—368 , 380 , 458 .
ניטרפונטי 307 .
ניישטאדט הסמוכה לווינא 13 , 14 , 237 , 238 .
ניטן 185 , 186 , 200 , 225 .
ניסטור 194 .
ניעשאווא 227 , 426 , 427 ,
ניקולי החמישי האפיפיור 157 , 210 וכו' , 227 , 228 , 230 , 231 , 254 , 268 , 426 .
ניקולי ברו די פללה 66 .
נוקולי טרינבה ארכי הנמון מנעזען 188 .
ניקולי ליטוואם שר המבצר בקראקה 187 .
ניקולי די לירא 87 , 345 , 419 .
ניקולי פרנקו ציר האפיפיור 311 .
ניקולי מקוזה הסכולסתי 211—213 .
ניקולי איש קלימנושו 53 .
נירנבערג 5 , 57 , 109 , 141 , 235 , 236 , 291 , 294 , 297 , 421 , 422 , 427 , 436 .
רבינו נסים (הר"ן) בר' ראובן גירונדי מברצלונה 11 , 28 , 32 , 34—36 , 42 , 182 , 406 , 408 , 410 .
ר' נפתלי טריביש 75 .
ר' נתן 421 .
ר' נתן הכהן שלאל 304 , 305 .
ר' נתן עפשטין הלוי 422 .
נהנאל בעל אחוזה של שני כפרים בוואלין 204 ,

ס.

סאבארינו כהן אנוס 314 .
סאבויה (Savoyen) 38 , 123 , 281 .
סוויאטאסלב לבית רוריק 193 .
סוויאטאפאלק הראשון 195 .
סוויאטאפאלק השני 195 .
סומיראזי הנציב 296 .
סמאניסלאוו שקאלמיערו 186 .
סמיפֿן בודיקיר ארכי־הגמון בבראנדינבורג 75 , 76 .
סיביסטיאן מלך פורטוגאל 393 .
סיטובל עיר החוף בפורטוגליה 385 .
מפלנת די סילבה 258 .
סיציליה 278 , 279 , 320 , 354 , 368 , 449 .
סיקסטוס הרביעי האפיפיור 274 , 287 , 311 , 318 וכו' , 342 , 346 .
סיראזו 203 , 222 , 223 .
סלבים 134 , 198 , 216 , 283 .
סלירנו 267 .
סלמנקה 115—117 , 166 , 213 , 255 , 258 , 377 .
סמורה 115 , 116 , 246 .
סנטה מריה עיר החוף 369 .
סנטרם 48 , 49 .
ר' סעדיה אבן דנאן 349 .
ספר היחוס של ארגוניה 155 , 335 .
ספרד 17—32 , 35 , 39 , 40 , 43 , 47—52 , 58—70 , 74 , 77—92 , 99 , 102—106 , 111 וכו' , 135 , 144 וכו' , 199 , 209 וכו' , 244 וכו' , 309 וכו' . 337 וכו' , 365 , וכו' , 392 , 401 , 410—417 , 428 , 436 , 440 , 444 וכו' .
סרביה 228 , 229 .
סרדיניה 354 , 409 , 449 .
סרקוסטא (סרגוסא) בארגוניה 25 , 31 , 33 , 68 , 83 , 103 , 107 , 118 , 124 , 125 , 159 , 160 , 247 , 323 , 330 , 332 , 362 , 366 , 406—411 , 453—457 .

ע.

עדוארד השלישי מלך אנגליה 6 .
ר' עובדיה ברטנורה 234 , 242 , 278 , 303—305 , 429—431 .
ר' עזר משילזיה 237 .
מלכי עזתמאן בתוגרמה 431 .
ר' עזרא (ו' אשטרוק שלמה) בן גאמינו מאנרמונט 25 , 27 .
עזרא ועזריאל המקובלים הראשונים 439 .
די עמאמפ הגראף 7 .
עמש נהר 286 .
עלואסס 14 , 15 , 139 .
עלי בן יוסף חבילו 247 .
עלילות על היהודים 135 , 186 , 204 , 208 , 218 , 224 , 261 , 286 , 291 , 293 , 297 , 298 , 334 , 347 , 353 , 383 , 395 , 425 , 628 , 450 .
ר' עמנואל אבוהב 18 .
עמנואל (הצפרוני) איש רומי המשורר 160 , 269 .
ר' עמרם אפרתי בבלינסיאה 28 , 52 .
ענגלאנד (אינגלמירה) 402 .
ענגם עיר באוסטריה 135 , 136 .
ערפורט בוועסטפֿאלען 5 , 235 , 236 , 421 .

פ.

(פראי) פאבלו כריסטיאנו המוכר 119 , 124 , 207 .
פאראליה 200 .
פאוויא עיר באיטליה העליונה 268 , 280 , 282 .
פאמיע 73 .
פאמפלונה בירת נבארא 23 .
פאסאוי 298 .
פארו 48 .
די פֿארו הגרף 340 .
פדובה 129 , 130 , 273 , 282 , 287 , 423 , 435 .
פֿיאה הגראף 73 .

פואינזלידה משפחת דוכסים 258 .
משפחת פונונדרוסטרי 334 , 335 .
פוזנא 185—187 , 203 , 222 , 223 , 229 , 230 , 280 , 425 .
פומיאטין 196 .
פולובצים 195 , 198 .
פולום די סנטה מריה =שלטה הלוי די בורגוש 82—91 , 97 , 98 , 112 , 114 , 115 , 127 , 146 , 150 , 162 , 163 , 207 , 244 , 345 , 404 , 408 , 410 , 414 , 419 .
פולין 14 , 75 , 137 , 138 , 183 וכו' , 200 וכו' , 221 וכו' , 234 , 424—427 .
פוסאנו 74 .
פועבלה די אלקיסר 457 .
פורטדו די מינדווה 145 .
פורטו 48 .
פורטוגליה 47—52 , 69 , 78 , 107 , 128 , 314 , 339 וכו' , 360 , 361 , 368 , 373 וכו' , 401 , 427—429 , 449 , 458—462 .
פורלי 129—131 .
פטירנאי (שאנגו) המרני פקיד האוצרות למלך פרדיננד 330 , 331 .
פיאסטא משפחת המלוכה בפולין 184 , 186 , 190 .
פידרו אוליגיון כהן קנאי 70 .
פידרו איסיקואטור 390 .
פידרו הרביעי מלך ארגוניה 31 , 35 , 406 , 416 .
דון פידרו בן אלפונסו הי"א מלך קשטיליה 17—19 , 29 , 59 , 65 , 68 , 92 , 416 , 447 .
פידרו די אראנדא הגמון קלהורה 334 , 335 , 390 .
פידרו (או פעמער) נורון 253 .
פידרו די היריה 263 .
פידרו סורמיענטו 156 , 157 .
פידרו נוניץ בר־רוזו ארכי הגמון 60 .
פידרו די לונא , ע' בינדיקט הי"ג האפיפיור .
פידרו קבליריה המוטר ע' בונפוס .
פידרו קברו רב החובל 369 .
פיהם , ע' בוהמיה .
פיזה באיטליה 118 , 265—277 , 367 , 381 .
פימרו מוציניגו הדוש טווינציאה 287 .
פיטר נובאק הגמון מברעסלוי 218 .
פיטר שוארץ המוטר 290 .
פיטרקה משורר איטלקי 53 .
פייביא די שקו עיר באיטליא 269 .
ר' פייוויש (ווייביש) חונה בקולוניה ורב כולל גם לקהלות יוליך וגולדירן 422 .
פייר די נוסטרדמום 394 .
פיירו אלונשו קרישפיאניסימו 163 , 419 .
פילים השני מלך ספרד 155 .
פילים הרביעי מלך ספרד 155 .
פילים היפה (הרביעי) מלך צרפת 29 , 73 , 402 .
פילים קולפראן ראש בי"ד האינקוויזיציאה האחרון 316 .
פיניאפיל 245 .
פיניאפורטי כומר דומיניקי 119 , 207 .
פים במדוקו 361 , 369 , 370 , 380 , 386 , 393 , 459—461 .
פיעמונט באיטליה 74 .
פיצינוס רופא ופילוסוף איטלקי 272 .
פיקו די מירנדולה 268 , 271 וכו' .
פירו דיאס אינקוויזיטאר בטולידה 325 .
פירו גונצלץ די מיבה טווילה דיאל 455 .
דון פירו פירוס המוטר 81 .
פירוס עיר באונגריה 232 .
פירנן טרטין 45 .
דון פירננדו מלך ארגוניה 97 , 114 , 117 , 118 , 127 , 128 , 149 , 405 , 414 .
פירננדו די בראנצה הדוכס 340 , 343 .
פירננדו גונצליץ 334 .
פירננדו אחי המלך דוארטי 339 .
פירננדו לה טורה האנוס 258 .
פירננדו די טלבירה ארכי הגמון בגראנאדא 312 .
פירננדו הקתולי מלך ספרד 259 וכו' , 310 וכו' , 338 וכו' , 351 וכו' , 365 , 366 , 417 , 449 .
פירננדו מלך ספרד , יחוסו מזרע היהודים והתחתנות משפחתו עם היהודים המרנים 260 , 335 .
פירננדו בן דון פידרו מלך פורטוגליה 47—52 .
פירננדו דיל פולגאר סופר דה"י לעם ספרד 315 .
פירננדו קוטינהו הגמון אלגרבי 385 , 386 .
פירפיניאן 92 , 103 , 408 , 462—464 .
פירראנד מרטין ארכי דיקן בשיבוליה 58—61 , 65 , 69 , 70 , 78 , 150 , 2.5 , 337 , 464 .
פיררה באיטליה 129 , 130 , 269 , 284 , 341 , 367 , 444 .
פלומה (יונה) מנולות ספרד 371 .
פלורינציה 265 , 273 , 284 , 321 .
פלינסא 116 .
פלירטו בירת סיציליה 279 .
פלמה במיורקה 65 , 66 , 68 , 105 , 182 , 207 , 208 , 263 .
פמפלונא באי מיורקה 34 , 86 , 91 .
פסח־פטר המוטר 74—76 .

פסקוב 198 .
פפאלץ 5 .
פפינהיים המרשל 296 .
פראג 55—58 , 75 , 137 , 139 , 235 , 290 .
פראנה 81 , 124 , 246 .
פרגוזו שודד הים 369 .
פרדיננד הראשון מלך ניאפול 366—367 .
פרובינציאה (בצרפת הדרומית) 11 , 62 , 70 , 73 , 74 , 164 , 393—397 , 428 .
פרוסיה 225 , 227 .
פרופיאט דוראן (אפד"י)=ר' יצחק בן משה 82 , 85 , 86 , 89—92 , 96 , 165 , 167 , 401—406 .
פרידיש 116 .
פרידריך איש מלחמה האוסטריי 203 .
פרידריך השלישי קיסר אשכנז 136 , 137 , 143 , 209 , 279 , 288 , 291—299 , 424 , 428 , 436 .
פריס 6 , 8 , 10 , 36 , 37 , 71 , 72 , 74 , 85 , 364 .
פרנציסקו בינטיוואליו קרדינאל 164 .
פרנציסקו די סנטה פֵּי בן המוטר יהושע הלורקי , סוכן בית המלך פירננדו 330—332 .
פרנציסקו די סנטילנו 311 .
פרנציסקו קלימנט האנום 330 .
פרנציסקים 430 .
פרנקפורט ע"נ מאין 238 , 287 , 422 , 424 .
פרס 68 .
ר' פרץ בנו של מהרי"ק 307 , 308 , 435 , 438 .
רבינו פרץ הכהן 11 , 32 .

צ.

צייטה או סבתא כיף הים 128 .
ציסנירוס 100 , 102 , 103 , 408 .
ציסקא הגבור העור 137 , 138 .
ציערים די פאטירנואי , חתנו של די קבלאריאה 413 .
ציצערא המליץ הרומי 270 , 271 .
צירינ 5 .
ר' צמח נכד הרשב"ץ 439 .
צרפת 6—11 , 28 , 29 , 31 , 35—39 , 70—74 , 135 , 199 , 281 , 402 , 405 , 448 .

ק.

קאדיקס עיר בספרד 322 .
קאוונא (קובנה) 225 .
קאטאניא על אי סיציליה 278 .
קאלאבריה באיטליה הדרומית 284 .
קאליש 188 , 202 , 203 , 222 , 223 , 425 .
משפחת קאטירויער 289 .
קבילהנו 48 .
קברירה מבצר בשיגוביה 264 .
קוימברה 51 .
קולוניה (קאָלן) בסורד הריינוס 139 , 140 , 238 , 422 .
קולטר 15 .
קונסטנטין הגדול 230 , 231 .
קונסטנטין דרנוסים 230 .
קונסטנטינה באפריקה 102 .
קונקה 159 .
קונרד איש ווייסענבערג 110 , 141 .
קוסטניץ עיר בעלואסס 130 , 133 , 139 .
קונסטנטינופול (קושטנטינא) 190 , 228 , 230—234 , 300—307 , 341 , 373 , 431—438 .
קוקו 184 , 193 , 198 .
קורדובה 63 , 68 , 78 , 106 , 159 , 262 , 313 , 317 , 318 , 323 , 357 , 358 , 362 , 364 , 448 , 457 , 464 .
קורוניל הוא שם משפחת שיניור אחרי המרתם 360 .
קורפו 103 , 372 , 458 .
קושטנציאה 74 .
קושיצי 185 .
ר' קושמן 422 .
קזימיר הגדול מבית פיאסטא מלך פולין 184 , 185 , 190 , 192 , 198 , 201—204 , 221 ,

223 , 425 .
קזימיר הרביעי היאגילוני מלך פולין וליטא 185 ,
190 , 203 , 205 , 221 וכו' , 5 4—426 .
קטלוניה 27 , 34 , 38 , 43 , 62 , 67 , 77 ,
89 , 124 , 125 , 157 , 330 , 354 , 358 ,
365 , 366 , 404 , 409 , 411 , 449 , 452 ,
463 .
קטלינה (כתרינה) אמו של יואן השני מלך קשטיליה
97—99 , 113 , 114 , 117 , 118 , 126 ,
128 , 143 , 145 , 148 , 254 , 256 .
קיוב 186 , 193—200 .
קיימטוט בן גידימין 200 .
קלארה לוניל המרנית 333 .
קלהורה 434 .
קלומבוס 377 .
קלימנטי הששי אפיפיור 69 .
קלימנטי השביעי אפיפיור באביניון 56 , 60 .
קלימנטי הי"ד האפיפיור 461 .
קליטינס טמוסקורזיבה שר העיר קראקא 187 .
קליקסט האפיפיור 254 .
ר' קלמן מאשכנז בתונרמה 241 , 428 .
קלמן חזן הכנסת בריגינשבורג 269 .
קלעת־איוב (Calatajud) 33 , 83 , 107 , 124 ,
125 , 246 , 411 .
קלקא 197 .
קנארי עיר בסבויה 281 .
קנדיאה (אי כרתים) 164 , 271 וכו' , 372 ,
373 , 433 , 435 , 437 .
ספרי הקנה והפליאה 250—252 , 438—442 .
קניאה בירת האי קנדיאה 433 .
קסטיליור הגמון בגירונה 410 .
קסטינס די ציסנירוס האינקוויזיטאר 453 .
קפיסטראנו (יואן) נקרא „שוט היהודים" 210—
221 , 226—232 , 239 , 255 , 256 , 283 ,
423—427 .
קראים 198 , 225 , 233—235 , 275 , 276 ,
279 , 300—302 , 430 .
קראקא (קרקוב) 75 , 187 , 205 , 221 , 222 ,
226 , 228 , 229 , 424—427 .
קרסנינה שם משפחת בני המומר שלמה־פולום די
סנטה מריה ואחיו 150—153 .
קרים 193 , 233 , 234 , 278 , 301 .
קרימה 268 .
קרימז 109 .
ר' קרישקש (או ר' יהודה בר ששת) ברפת אחי
הריב"ש 36 , 42 .
קרלום האביר דוכס בורגונדיא 15 , 292 .
קרלום השלישי מלך נברה 86 .
קרלום הרביעי קיסר אשכנז 5 , 55 .
קרל החמישי קיסר אשכנז ומלך ספרד נכד פרדיננד
ואיזבל 335 .
קרלום החמישי (בן יוהאן) מלך צרפת 6 , 9—11 ,
36 ,
קרלום הששי (המשגע) מלך צרפת 37 , 70—73 .
קרלום השביעי מלך צרפת 383 .
קרלום השמיני מלך צרפת 368 , 395 , 296 .
קרמונה 63 .
קרפינטרש 74 , 396 .
קרקשונה 73 .
קרריון 64 .
קשטילו 278 .
קשטיליה (ספרד התיכונה) 12 , 17—20 , 29 ,
31 , 43 , 44 , 49 , 60 , 64 , 66 , 77 —
79 , 81 , 86 , 90 , 91 , 97 , 116 וכו' ,
144 וכו' , 244 , 250 וכו' , 310 וכו' , 329 ,
334 , 338 , 354 , 366 , 406 , 415 , 446 —
452 , 462—464 .
קרתגינה 91 .
קתרינה מלכת נבארה 366 .

ר.

ראבינסבורג 141 .
ר' ראובן רב בטירול 143 .
ראטהשערף 293 .
ראטונג 298 .
הרבנות הראשית 48 , 107—110 , 462 .
רבינה 266 .
רהודום 278 , 279 .
רואי קפון טבירה 253 ,
רודריגו רופא מלך פורטוגאל יואן השני 376 ,
377 .
דון רודריגו פויצי די ליאון נציב קדיקס 313 .
רודריגיץ די קאשטרו 413 .
רומא 56 , 60 , 129 , 130 , 210 , 278 , 314 ,
334 , 372 , 405 .

דומניה (Romagna) 129 , 130 .
רוסיא 184 , 193 , 200 , 301 .
רוסילין 912 .
רופריכט מפּפֿאלץ קיסר אשכנז 76 , 108—110 , 327 .
רוריק 193—195 , 198 .
ריגיו באימליה הצפונית 269 .
ריגינשבורג בבאבאריה 16 , 57 , 143 , 211 , 216 , 231 , 235 , 269 , 288—299 , 422—428 , 436 .
רייכלין 437 , 419 .
רייכענבאך עיר בשליזיה 220 .
ריינוס 13 , 14 , 16 , 138 , 241 , 422 , 428 .
נרף ריני 394 , 395 .
השר רפאל יוסף במצרים 431 .

ש.

ד' שאול אשתרוק כהן 104 , 105 .
ד' שאול הכהן אשכנזי מקנדיאה תלמיד ר' אליהו דילמידיגו 271 , 273 .
שאלוניקי 300 , 417 , 428 , 436 , 438 .
ן' שאלתיאל בונפוס 82 .
אן שאלתיאל גרסיאן 412 .
שאנגו הרביעי מלך ספרד 446 .
שאנגו די ציבדאד האנוס 327 , 454 .
שאנטו די אנסטסיה 290 .
שאפֿהויזען 113 .
ד' שבתי בן מלכיאל 300 , 301 .
שבתי צבי 252 , 431 .
שוואבען 54 , 57 , 241 , 299 , 428 .
שווידריגעללה מושל ליטא 205 .
שווייבניץ 13 , 217—220 .
שווייץ 15 .
שולם דבין אשר ממרשיליה הרופא 394 .
שמרונים 279 .
שו"ם (שפיאר , ווירמיזא , מגנצא) 16 , 421 .
משפחת שונצינו המדפיסים 269 , 270 .
שוריאה 45 , 169 , 415 .
שטייערמארק 13 , 14 , 241 , 428 .
שטראסבורג בעלזאס 14 , 15 .
שטריגנאוי בשליזיה 220 .
שיביליה (אשבילייה) 19 , 29 , 43—46 , 58—65 , 68 , 85 , 159 , 163 , 263 , 311 וכו' , 322 , 324 , 325 , 327 , 331 , 336 , 348 , 359 , 362 , 420 , 447 , 448 , 454 , 462—464 .
שינוביה 98 , 99 , 115 , 116 , 159 , 248 , 260 , 261 , 334 , 361 .
שינורה דילה אורדין על גבול ספרד 343 .
שילון 457 .
שילזיה 14 , 216 217—220 .
שיפולבידה 260 , 261 , 334 .
ר' שלום (בר' יצחק) מנייששמאדם רבו של מהרי"ל 13 , 138 .
שליטשמאדם (עיר בעלזאס) 14 , 15 .
ר' שלמה בן אדרת (רשב"א) 24 , 32 , 77 , 199 .
ר' שלמה אלעמי 40 , 41 , 69 , 115 , 416 , 444 .
ר' שלמה (בן ראובן) בונפיד המליץ 82 , 159 , 406 , 412 .
שלמה (בן מנשה) די ביזו 36 .
ר' שלמה דאפירה המשורר נכד ר' משולם דאפירה 159 , 411 .
ר' שלמה דוראן (רשב"ש) בנו של הרשב"ץ 167 , 168 , 439 .
ר' שלמה (בר' יהודה) ן' ווירגא 351 , 405 .
ר' שלמה מאימאצאק משאלוניקי 436 .
ר' שלמה בר' יונה דיסמישטרי 413 .
ר' שלמה (בן דוד) אבן יחייא 458 .
ר' שלמה ן' יעיש 27 .
רבנו שלמה יצחקי (רש"י) 34 , 35 .
ר' שלמה בר יצחק הראובני מברצלונה 26 , 27 .
שלמה מכפא הקראי 233 .
ר' שלמה בן לביא 413 .
שלמה הלוי די בורגוש ע' פולוס די סנטה מריה
ר' שלמה לוריא (מהרש"ל) 141 , 142 , 439 .
ר' שלמה טולכו (בתחלה דיגי פירעס) 391 , 431 , 436 .
ר' שלמה טיטון מטורטוזה 411 .
ר' שלמה פינון 260 .
ר' שלמה פראנקו 27 .
ר' שלמה (בר' אברהם) צרפתי 28 , 52 , 66 .
דון שלמה שניזור 360 .
ר' שלמה (בן אליהו) שיבים הוהב 300—302 .
ר' שם טוב בן יצחק מטורטוזה 23 .

ר' שם טוב לארמה 386 , 460 , 461 .
ר' שם טוב הלוי 107 .
ר' שם טוב פאלקירא 26 .
ר' שם טוב (בן יוסף) בן שם טוב המקובל 62 , 63 , 80 , 99 , 100 , 115 , 168 , 169 .
ר' שם טוב (בן יוסף) אבן שם טוב השני הפילוסוף 247 .
ר' שם טוב (בר' יצחק) שפרוט טטולידה 23—25 , 27 .
השר דון שמואל אבולאפיא 362 .
דון שמואל אבראבאלה טבלינסיאה 65 , 132 .
דון שמואל אברבנאל טשיבוליה 19 , 21 , 29 , 63 , 239 .
דון שמואל (בן דון יצחק אברבנאל 342 , 344 .
ר' שמואל אושקי 99 , 322 , 392 , 401 .
ר' שמואל אלטושניגו 278 .
ר' שמואל בן אברהם וואלאנסי 245 .
שמואל וואלאנסי השני 245 .
ר' שמואל ביבש תלמיד ר"ח קרשקש 407 .
ר' שמואל בנימין חקן (גאון) רב בעיר וויטוריה בספרד 360 .
ר' שמואל בן חפני גאון 276 .
דון שמואל הלוי טקלעת איוב 132 , 411 .
ר' שמואל (בן סעדיה) אבן טשום 27 .
ר' שמואל די טולינה (מהרשד"ם) 432 .
ר' שמואל מנחם (בר' אלקנה) דילטידינו 435 , 437 .
שמואל אלטודר 146 .
ר' שמואל בן עלי ראש ישיבה בבגדד 199 .
ר' שמואל צרצה (אבן סנה) 18 , 21 , 25—27 , 64 , 345 , 447 .
ר' שמואל שולם 26 .
ר' שמואל בן שושן 417 .
ר' שמואל (בן אהרן) שליצשטט 14 , 15 .
ר' שמעון דוראן השני נכד הרשב"ץ 439 , 440 .
שמעון טטרינגט הקדוש הטדומה 286 , 293 , 428 .
ר' שמעון בן יוחאי 274 , 277 .
ר' שבעון טימי 99 , 392 , 460—462 .
שמעון די סנט־אנושיל האנוס 333 .
ר' שמעון בר צמח דוראן (רשב"ץ) 79 , 96 , 103—107 , 167 , 182 , 208 , 209 , 408 , 439 .
ר' שמשון בר' אליעזר בעל „ברוך שאטר" 75 .
ר' שניאור 412 .
שפינוזה (ברוך) הפילוסוף 94 , 95 , 405 , 459 .
שקיערגיעללה בן נעדיטין טושל ליטא 200 .
תוגרמה (תורכיה) 190 , 215 , 227 , 228 , 231 וכו' , 265 , 278 , 300 וכו' , 361 , 364 , 366 , 373 , 389 , 428—432 , 458 .
תודום הפיטשירסקי 194 .
תלמסאן 348 .

ת.

הערות מאת צבי הירש יפה.

א. לעמוד 31 הערה 1) ולא אדע מנין לו? הרשי"ף מבאר מעצמו ונטוקו, שהוא סימך על הנוסחא בכתב־יד ווין ששם חותם עצמו „חסדאי בר' יהודה" (קאמאלאנ קראפט ודיימש בערך „נר אלהים" עמוד 91), ולדעתו הנוסחא ההיא היא המדוקת, מפני שיש לה הוכחה מבן דורו הרשב"ץ שהוא קורא לו כן, שהרי בסוף חלק ג' מתשובותיו סי' י"ג, כאשר ימנה שם את מספר הספרים אשר חבר, יאמר: „וחברתי ספר אחד וקראתיו „אור החיים" מלא תשובות על ספר אחד שחבר הרב ר' חסדאי בר' יהודה ז"ל בסרגוסתא אשר בארגון, והספר הזה קרא מחברת: אור ה'" (הובאו הדברים האלה להלן צד 96 הערה 4).

ב. (לעמוד 72) אפשר הדבר כי בכוונה עשו זאת שונאי ישראל אשר יצא כתב הדת לגרוש הכללי והאחרון מצרפת ביום הכפורים לשנת קנ"ה (17 ספטמבר 1394), בעת אשר היהודים אשר נמתחה עליהם מדת הדין הקשה היו מתפללים בבית תפלתם ומענים בצום נפשם. פעות היא, כי יום 17 ספטמבר 1394, שבו יצאה גזרת הגרוש, חל לא ביום הכפורים רק ביום שמיני עצרת ה"א קנ"ה. הפעות הזאת באה מפני שנתחלפה להרהמ"ח שנת 1394 בשנת קנ"ד, לפי שברוב ימות השנה שווים מספרי האחדים של שנות תנוצרים ושנות היהודים, ובשנת קנ"ד חל באמת יוהכ"פ ביום 17 ספטמבר 1393 (פעות כזאת מצויה אצל הכרונולוגים במשך הזמן שבין ראש השנה שלנו ובין ראש שנתם, כמו שהעירותי בדי' ח"ה עמוד 409 הערה כ"ז). והרה"ח ד"ר מ. נידעמאנן נמשך אחר פעותו של הרהמ"ח וכתב ג"כ: יוה"כ קנ"ה 17 ספטמבר 1394. גם אנכי טעיתי בהערותי לס' „התורה והחיים" של הח' גידעמאנן הנ"ל העתקת פרידבערג (ח"א צד 236 הערה ח'), כי בחיות שה' גידעמאנן (שם צד 206) אינו מזכיר רק מקורים עברים על המאורע הזה ופרט השנה „כלה", ע"כ חשבתי אז שנם קציבת יום הגזרה, שהיה ביום הכפורים, לקח ממקורים עברים, וע"כ הנחתי שם 5 ספטמבר תחת 17; אבל עכשו שנתברר לי שהזמן 17 ספטמבר הוא מדויק ולקוח הוא מספר הפקודות (ordonances), א"כ בהכרח צריך לתקן באופן אחר, כמ"ש כאן, שגזרת הגרוש יצאה לא ביום הכפורים רק ביום שמיני עצרת קנ"ה.

ג. (לעמוד 75 הערה 1) הפעות אצל וואלף 1459 תחת 1399 באה לו מפני שנתחלפו לו בפעות פרטי השנה של היהודים „(ק)נ"ט" על של הנוצרים „59(14)".

ד. (לראשית עמיד 82) „דיום קרני" ענינו „המשיחיי", וע' אגרת שזח"ה בספר „מעשה אפר" צד 226.

ה. (לעמוד 83 הערה 1) שמו ושם אביו, שם הכנוי ושם המקום. התיבות „ושם אביו" הן פליטת הקולמוס משיגרא דלישנא והן מיותרות וגם אצל הרהמ"ח אינן, כי לא מצאנו בשום מקום שיזכיר המומר פולוס את שם אביו, ובתשובתו ליהושע הלורקי הוא חותם עצמו: כלפנים בישראל שלמה הלוי ועתה יקרא פאולו די בורגוש (מובא להלן צד 89), ומזה ידענו את שמו שלמה, כנויו הלוי ומקומו בורגוש, ושלשה אלה מתאימים להכתוב בשו"ת הריב"ש „להחכם דון שלמה הלוי דבורגוש".

ו. (לעמוד 105) ר' שמעון בר צמח דוראן (הרשב"ץ) מצאצאי הרמב"ן ובנו של הקדוש ר' אפרים. צ"ל „מצאצאי הרלב"ג והרמב"ן ותלמידו של הקדוש ר' אפרים אן ווידאל", כי לפי עדות היוחסין היה הרשב"ץ בן בתו של הרלב"ג והרלב"ג היה בן בתו של הרמב"ן, ובתשב"ץ חלק שני סימן רנ"ו מבואר שרבו היה הקדוש ר' אפרים ווידאל תלמיד הר"ן (עיין לעיל עמוד 66 ועמוד 182).

ז. (לעמוד 123) ההשגה הזאת על דברי פרקי דר"א אלו גנובה היא אצל המומר יהושע הלורקי מספר „מורה נבוכים" להרמב"ם חלק שני פרק כ"ו ע"ש.

ח. (לעמוד 159 בהערה 1) דוגמאות ממליצותיו נביא בציון ג'. להיות שהציון ג' נתקצר הרבה ע"י הרב המעתיק ולא נמצאו שם הדוגמאות, ע"כ מצאתי לנכון להביאם כאן: כליצה שלח המשורר אנ־שלמה די פיאירה אל השר דון מאיר אלנואדיש: „מי תכן את רוח איש מסכן לשכן שמו בשם הנדולים? מי כלל חין ערך יקר מזולל והעטים נפלים לפני נפלים? מי... מי... מי... מי אתה הר הגדול... צור חסיו בו מלכי ארץ וכל לאומים... אתה חשקת נפשי, אתה החלות להראות את עבדך

חסדך לנגד עיניו, אתה רצצת ראשי יגוניו, אתה... אתה... בטרם תצמחנה תלאות... להתגולל עלינו עלילות ועלילים... בטרם לדת יום תולדות לחרבות... למען הלאות היהודים האמללים, טרם... טרם... מטרם שום אבן נגף בחלונינו ופח יקוש בארמנותינו... והרבה המכשולים... ויהי כי ארכו הימים והגיעו תקופות העתים, והאלהים אנה שהזמין כבודך לפונדק אחד במלכות נאברה עם יקר תפארתנו, גבירנו וטפסרנו, הגבר הוקם על, הוא אדוני אלופי וכרובי דון בנבנשת ן' לביא, העומד לנס עמים בעד השארית הנמצאה לפני מלכים ובמקום גדולים... והנה גם הוא פקד עלי פקודת שלום מפאת פני כבודך... אליו הוא נושא את נפשו כל איש מצוק וכל מר נפש להשיב את נפש השר הטפסר החכם הרב המובהק דון מאיר אלגואדיש".

ט. (לעמוד 164 בהערה 4) בדבר זמן השלמת חבור הקונקורדנציה ובישוב הסתירה שבין מספר השנה לעברים ובין מספר השנה לנוצרים בהכתובת הנמצאה שם: „ונגמרה מלאכתו א' שנת ר"ח הוא י"א איק' (איקטוברי) תמ"ה" נמשך הרהמ"ח אחרי דעת החכם ר"מ שטיינשניידר (שאליו הוא מרמז באמרו: עיין בספרי הביבליוגרפים) להגיה במספר שנת היהודים ר"ו תחת ר"ח; אולם אחרי ההתבוננות נמצא שההגהה הזאת אינה צודקת, כי הנה במה שכתוב קודם לכן בהכתובת הנ"ל: „ותהי ראשית מלאכתו א' שנת קצ"ח לפרט האלף הששי ליצירה הוא ל' שטי' (שטימברי) אלף ותל"ז לחשבון הנוצרים", קלע החכם שטיינשניידר אל השערה בהשערתו כי אות „א" מורה על א' מרחשון, כי כן באמת א' מרחשון קצ"ח חל ביום ב' ל' ספטמבר 1437; א"כ עלינו להחליט שגם האות „א" הבאה בהכתבת לענין גמר המלאכה מורה גם כן על א' מרחשון, ולפ"ז א"א להגיה ר"ו, לפי שבשנה ההוא לא יתאימו יחדו ימי החדש, כי א' מרחשון משנת ר"ו חל ביום ב' אוקטובר ולא ביום י"א בו, וגם הוא חל ביום השבת, וא"כ איך סיימו בשבת? ואדרבה בשנת ר"ח חל באמת א' מרחשון ביום ד' י"א אוקטובר 1447. מזה יתברר שהמספר ר"ח בשנות היהודים הוא נכון, ורק בשנות הנוצרים צריך להגיה „תמ"ז" תחת „תמ"ה". וניכר הדבר שמחבר הקונקורדנציה, ברשמו זמן התחלתו את הבורו וזמן סיומו אותו, היתה כוונתו להודיע בזה, שמלאכתו נמשכה אצלו עשר שנים, משנות היהודים, מצומצמות, מן א' מרחשון קצ"ח עד א' מרחשון ר"ח.

י. (לעמוד 222 בהערה) גם ביחס זמן הפריוויליגיה אם נתנה בשנת 1447 סמוך אחר התעטרות קזימיר הרביעי בקראקה כדעת גראֶטץ. את הדברים האלה כתב הרב המתרגם מפני שבגוף ספרו של הרב המחבר (הוצאה שלישית) צד 200 כתוב: 14 אויגוסט 1447; אבל אחר כך חזר בו הרב המחבר, ובלוח התקונים שבסוף ספרו צד 207 צוה לתקן 1453 תחת 1447 (כדעת החכם פערלעס), ועל יסוד תקונו זה נתקן כן גם בפנים; אולם דברי החוק לבטול הפריוויליגיות שנתן קזימיר בניעשאווא (המובאים צד 227 וצד 426): „הפריוויליגיות שנתנו על ידינו להיהודים אחרי התעטרותנו בכתר מלוכה בקראקא" מוכיחים יותר שהפריוויליגיות נתנו בשנת 1447 וכדעתו הקודמת של הרב המחבר, ועיין בציון ה' צד 425 וצד 426.

יא. (לעמוד 227) ביום השבת יום הקדושה אלישבעת. צ"ל: אחר יום הקדושה אלישבעת. ולפי שיום זה, שהוא 5 נובימבר, חל אז ביום ג', א"כ נתן החוק ביום השבת שאחריו 9 נובימבר 1454.

יב. (לעמוד 261 הערה 1). הרב המחבר מביא מקצור זכר צדיק ומיוחסין ששמנה הקדושים בשיפולבידה הומתו בשבת כ"ז סיון רל"א, והנה כ"ז סיון לא יחול לעולם בשבת, אך ברור שצריך להיות כ"ו סיון, כי כן בשנת רל"א חל באמת כ"ו סיון בשבת (15 יוני 1471), וחילוף האותיות ו, ז זו בזו שכיח הרבה בכתב. וזה יחזק את השערת הרב המחבר, שבעל היוחסין העתיק את הספור מספר „קצור זכר צדיק" וכבר מצא בעל היוחסין את החילוף הזה בהכ"י אשר לפניו, כי לולא זאת קשה להאמין שאצל שניהם נזדמנה במקרה שגיאה אחת. והנה אם נקבל את עדות קולמינרוס שהמאורע היה בשנת רכ"ח, נצטרך להגיה ביום שבת בז' סיון (בחילוף כ' על ב') והוא 28 מאי 1468. אך נכונה השערת הרב המחבר, כי בדבר שנת המאורע עדותם של המקורים העברים נאמנת יותר מעדות קולמינרוס.

יג. (לעמוד 285). לעלילת טריענט יש להוסיף, כי בשנה ההיא, ה"א רל"ה (1475), חל פסח היהודים ביום ה' 23 מאֶרץ, שלשה ימים קודם פסח הנוצרים.

יד. (לעמוד 300). החכם המנוח ח"י גורלאנד כתב ספר מיוחד בשפת רוסיא על תולדות ר' מרדכי כומטינו, גם אסף אל תוכו לקוטים רבים מספריו ומספרי אחרים הנוגעים לתולדותיו. הספר הזה הועתק לעברית על ידי רי"ל לעוויק בהמאסף „תלפיות" שנערך על ידו (ברדיטשוב תרנ"ה), ובההעתקה באו עוד מלואים מאת המחבר המנוח. ע"פ החומר היקר שנאסף שם הנני מוצא לנכון לתת פה הערות ומלואים לדברי הרב המחבר בתולדות כומטינו. בציון ו' (עמוד 426) כותב הרב המחבר כי בשנת ר"ן עוד היה

ר׳ מרדכי כומטינו בחיים, וראייתי ממה שתלמידו הקראי אליהו בשיצי בספרו „אדרת אליהו" (דף ע״ח ע״ב), בדיני טומאה וטהרה שכתב בשנת ר״ן, כותב: ומורי החכם ר׳ מרדכי כומטינו אמר בפירוש התורה, ולא הזכירו בברכת המתים, אבל אין זו ראיה, שהרי גם לא הזכירו בברכת החיים, וממילא אין להוכיח מזה מאומה; ואדרבה החכם חיו״ג הוכיח בצדק שכבר בשנת ה״א רמ״ז לא היה רמ״כ בחיים, שהרי תלמידו הקראי כלב אפנדופלי בספרו „תקין כלי רובע השעות" שכתב בשנת רמ״ז הוא מזכיר בפירוש את רבו בברכת המתים, וכותב: „החכם התוכן מורי ורבי הכ״ר מרדכי כומטינו יעמ״ש (ר״ת: ינוח על משכבו שלום)"; אבל ברור שבשנת רמ״א עוד היה בחיים, כי בסוף החוברת הראשונה מן „ספר החשבון והמדות" שלו כתוב: „והיתה השלמתו בערובות התרועה שהוא ראש השנה בשנת הרמ״א", ואע״פ שיש לספק אולי נשלם אז מידי הסופר, מכל מקום יותר קרוב שאז נשלם מידי המחבר, וזולת זה מצאנו מפורש להרב החכם יש״ר מקנדיאה שבאגרת האחוז (הנדפס במלוא חפנים לגייגר) כתב: „הרב הכולל כמוהר״ר מרדכי כומטיאנו, יקר רוח, איש תבונה... ואור תורתו היה זורח בקוסטנטינא רבתי בשנת הרא״ם". — את פרושו על התורה הנקרא „כתר תורה" השלים הרמ״כ בי״ג מנחם אב ה״א ר״ך, אך לא היה זה חבורו הראשון, כי עוד כעשר שנים קודם לכן כתב „אגרת סנפיר וקשקשת", ככתוב בפירושו על התורה בפ׳ שמיני: שאלני חכם אחד מחכמי הדור בהיותי בעיר אדרינופולי זה לי כעשר שנים, שאם לא ימצא הקשקשת מכללי הסנפיר כמו שנזכרה במשנה... וכבר כתבתי אגרת אחת תשובה על שאלותיו, הרחבתי בזה קרוב לשני ניירים, קראתיו „אגרת סנפיר וקשקשת".

בהמזכיר לשטיינשניידר חוברת XVII צד 134, 135 מובאים לקוטים מספר הדרשות של אחד הדרשנים מבני דורו, ר׳ אפרים בן גרשון הרופא מעיר וריאה במדינת אגריפו (נינרופונטו) בטורקיה. הדרשן הזה מתחיל כל דרשה „ברשות" איזה חכם מחכמי דורו. אחת מהן מתחלת: „ברשות כבוד כ״ר מרדכי כומטינו, כי בהיותי במקומי, בהשתפך נפשי אל חיק עמי (אולי צ״ל: אמי), ... שמעתי שמועתו, וחשקתי לראותו, ... וכשבאתי הנה לעיר קוצדינא (קונסטנטינה), שאלתי לבני אמי ואחי, האם עודנו חי, ושמחתי לראותו כי בכוכבים חוזה, ... כי אמרו לי אין בישראל כמותו, ותורתו אומנתו, וכל היום היא שיחתו, וקמתי והלכתי בביתו, ועליתי בעליתו, וראיתי שם זקן בא בימים, ומהוד החכמה עליו אימים, והוא יושב על הכסא והנא (צ״ל: והנה) מפיו יצא, ופניו מאירות כחמה... ומוציא לאור כל תעלומה..." . והנה אם היינו יודעים מתי נכתבה הדרשה הזאת, היינו יכולים לקצוב על פיה בקירוב את זמן חיי ר׳ מרדכי כומטינו; והנה החכם שטיינשניידר (המזכיר שם צד 111) מביא שספר הדרשות נתחבר בשנת הדו״ר (ה״א ר״י או רט״ו), ולפי שבדרשתו אומר על הרמ״כ: „שאלתי... האם עודנו חי", גם „זקן בא בימים", אם כן בהכרח בעת כתבו דרשתו, כבר היה ר׳ מרדכי כומטינו יותר מששים שנה, ולפ״ז היה עלינו לומר שנולד בשנת ק״נ או קודם לכן, ולפי שהרמ״כ עוד חי בשנת רמ״א, כמבואר לעיל, על כן היה מתחייב מזה שהגיע הרמ״כ לזקנה מופלגת יותר מתשעים שנה. אולם באמת קשה להחליט שכל הדרשות נאספו לאספה בשנת הדו״ר, שהרו אחת מהן מתחלת ג״כ „ברשות כ״ר שבתי בר׳ מלכיאל יחייהו האל, כי עלה על בית אל[1] וכו׳", והנה ידענו כי ר׳ שבתי בן מלכיאל חבר ספר השגות על פירוש התורה לר׳ מרדכי כומטינו שבאיזו מקומות הוא טוען על דברי הראב״ע וחולק עליהם, ור׳ שבתי הכהן משתדל להסיר את טענותיו של הרמ״כ ולהציל את כבוד הראב״ע, ונגד הספר הזה יצא ר׳ מרדכי כומטינו בספר מיוחד קראהו: „תשובות על השגות ר׳ שבתי כהן", ובהקדמת הספר יאמר: „אמר מרדכי כומטינו, אחרי השלימי הספר שחברתי בפירוש התורה... עד שקם אחד מבניהם, שמו שבתי כהן ורצה להתגדל בהם, ועלה על לבו שבזה יהללוהו המון חבריו ויגדלוהו, כי יחבר ספר משיב על הטענות שחברתי בספר הנזכר בקצת מאמרי הראב״ע ז״ל, ולפי מה שספרו לי קצת אנשים מיודעי מחשבותיו, שנתעורר בזה להוציא שם לקחת אשה ... כי זה מדרגת ההמון והפתאים אשר לא זרח עליהם אור השכל, ומיסדם יסודם על כי לבם של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כמלא מחט סדקית... ואין אחר מעשה הראשונים שארית... והראב״ע הוא חכם גדול בכל חכמה וגם בדקדוק ובמקרא ידו רמה... ומי יחלוק בזה רק עקש ופתלתל, ואינו צריך לעדות מעידיו, כי חבוריו וספריו הן הנה עדיו, המפני זה לא יתכן לו לשגוג בשגגה?".

---

[1]) „כי עלה על בית אל". פירושו: שהשכיל בחקירות אלהיות; ואולי הכונה: שעלה לירושלים, כמבואר בהערתי ע״ז שאחרי זה.

מדברי רמ"כ שאמר על ר' שבתי כהן „שנתעורר בזה להוציא שם לקחת אשה" ניכר שבעת שחבר ר' שבתי את השנותיו לא יצא לו עדין שם וגם היה עדין פנוי שלא נשא אשה, ואם נניח שהיה או כבן עשרים, וזה היה אחר שנת ר"כ, שבה השלים הרמ"כ את פירושו על התורה, אם כן איך יתכן שכבר בשנת ר"י כתב עליו הדרשן „ברשות כו' שבתי בר' מלכיאל", שזה יורה שאז כבר יצא לו שם כגדול הדור, (ונפרש אם נפרש את דבריו: „כי עלה בית אל", שכבר עוב אז את ארץ הגרמה והלך למצרים בארצות קדר וגם בא לירושלים, עיין בהערתי בשולי הירושה), ע"כ הסברא נותנת שבשנת הדו"ר רק החל לדרוש את דרשותיו, אבל נכנסו בהן ג"כ דרשות המאוחרות הרבה לשנה הג"ל, ומהן הדרשה המתחלת: ברשות ר' שבתי בן מלכיאל; וקרוב הדבר שגם הדרשה המתהלת: ברשות ר' מרדכי כומטינו היא מן המאוחרות, ולפי שזמנה אינו ידוע, על כן אין להוכיח ממנה מאומה על דבר זמן חייו של ר' מרדכי כומטינו.

גם רשימת ספרי הרמ"כ שכתב הרהמ"ח בהערתו לציון ו' צד 429 היא קטועה וקצרה, וע"כ אתן פה רשימה יותר שלמה ויותר מפורטת מספרי הרמ"כ חידושים לע"ע, ואלה הם:

א) „פירוש על התורה" או „כתר תורה", והוא באור רחב ועמוק על כל התורה ע"פ הפשט והפלוסופיה חדתית, בו הוא מפליא להלל מאד את פרוש הראב"ע ומבאר את דבריו בכמה מקומות, אבל לפעמים גם חולק עליו. השלימו המחבר י"ג אב ה"א ר"כ (נמצא בכ"י בפ"ב № 51).

ב) „ספר החשבון והמדות" (באסף הכ"י בפ"ב בשתי חוברות № 345,346, № 443,344), נחלק לשני ספרים: הספר הראשון מדבר בעניני החשבון (אריסטמעטיקא) ונחלק לד' חלקים. א) לקבץ מספר עם מספר ולחסר מספר ממספר, ב) לכפיל מספר על מספר, ג) לחלק מספר על מספר, ד) לערוך מספר אל מספר, ועוד שם חלק אחר ביניהם מדבר על הנשברים; הספר השני מדבר בעניני המדות (געאמעטריא) ונחלק לד' חלקים: א) במדידת התמונות השטחיות כגון העגולות והמשולשים והמרובעים וזולתם, ב) בחלקותם, ג) במדידת התמונות הגופניות, ד) בחלקותם.

ג) „מאמר תקון כלי הצפיחה" (כ"י פ"ב № 353), בו הוא מבאר איך לתקן את כלי ההשקפה והעיון לחכמת התכונה שהמציא חכם הרשים הערבי אבו יצחק (אברהם) אלזרקאלא (הובא ביסו"ע פ"ד פ"ז). חבר את הספר לבקשת תלמידו ר' מנחם.

ד) „פרוש לוחות פרס" (כ"י פ"ב № 359). „לוחות פרס" חן לוחות התכונה שחברו חכמי פרס התוכנים בשנת ד"א שצ"א ליצירה להשבונם (שהיא שנת ו"א קל"ט ליצירה לחשבון היונים), והרמ"כ טורח דרכי השמוש בהם וגם מבאר על מה ארגיהם הפגעו.

ה) „תקון כלי הנחשת" (כ"י פ"ב № 360), הוא כלי האצטרלוב שמשתמשים בו לעיוני התכונה. והגה הראב"ע בספרו „כלי הנחשת" מבאר רק אופן השמוש בכלי הזה אבל אינו מבאר דרכי תקונו, והתוכן ר' יעקב בר' מכיר בספרו „רבע ישראל" כותב „שהאומנים היודעים לתקן כלי הנחשת נמצאים הם בקצות הארץ", ולא ראה הרמ"ך לשום חכם מחכמי עמנו שחבר ספר לבאר איך לתקן הכלי הנחוץ הזה; ע"כ חבר הרמ"כ ספרו זה לבאר כיצד מתקנים את כלי הנחשת, אבל את דרכי השמוש בו לא כתב, מפני שסמך על ספר „כלי הנחשת" להראב"ע.

ו) „תקון כלי השעות" (כ"י פ"ב № 361), בתור מלואים לספר הקודם „תקון כלי הנחשת". בו ידבר על כלי השעות המורים על שעות היום ע"פ צל השמש, ומבאר כיצד מתקנים אותם על פי חשבון העיוני בלבד לכל רוחב שנרצה.

ז) „פרוש לס' יסוד מורא מהראב"ע" (כ"י פ"ב 532 וכ"י די רוסטי 314,4 גם 556,1). חברו בהיותו בארץ נכריה בעיר אדריאנופול, לבקשת רבים ובפרט להפצרת תלמידו החשוב ר' יוסף (רביצי הקראי ?).

ח) „פרוש לספר השם מהראב"ע" (כ"י פ"ב 533 ודי רוסטי 556,2). חברו לבקשת תלמידו ר' מנחם.

ט) „באור לספר האחד מהראב"ע" (כ"י די רוסטי 556,3 ופריז 681,3).

י) „פרוש לספר מלות ההגיון להרטב"ם" (נדפס ביחד עם ספר מלות ההגיון על ידי ר' ד סלוצקי, ארשא תרכ"ד). חברו לבקשת ר' יצחק צרפתי (הנודע על ידי „קול הקורא" אשר שלח לקהלות היהודים באשכנז שיבואו להתישב בתוגרמה. עיין ציון ו') אשר בקש ממנו לחבר פרוש על כל ספרי ההגיון של אריסטו וגם על ספר „מלות ההגיון" להרטב"ם, ומפני קוצר הזמן ומרדותיו למלא את כל שאלתו, מלא אותה במקצתה; וחבר גם כן:

יא) „לקוטים מספר ההגיון לאריסטו" (כ"י באוצר ספרי אפפענהיים, ובכ"י די רוססי 556,4 הוא ביחד עם פרוש ס' מלות ההגיון הנ"ל).

יב) „ספר על התכונה" (בשני כ"י בפריז, גם אצל וואלף III עמוד 719 נומר 5).

יג) „תשובות על השנות ר' שבתי כהן בן מלכיאל". כבר דברנו אדות הספר הזה.

מלבד זה חבר לערך בשנת ר"י „אגרת סנפיר וקשקשת" שהזכירה בפרושו על התורה, וכבר נזכרה בדברינו למעלה. ואולי חבר עוד ספרים שלא הגיע זכרם אלינו. זולת זה היה נודע ר' מרדכי כומטינו כמשורר שירי קדש, ובספר „שירים ותשבחות" נמצאו מתנו שני פיוטים סימן קכ"ד ור"ב, גם בסדור הקראים בא אחד מפיוטיו ח"ד סימן ע"ח.

טו. (לעמוד הנ"ל בהערה 4) קובץ שיריו של ר' שלמה שרביט הזהב יצא לאור על ידי ר' דוד כהנא בקובץ „לקוטי קדמונים" הוצאת „אחיאסף" (וואַרשא תרנ"ד).

טז. (לעמוד 301) להולדות ר' שבתי בן מלכיאל יש להוסיף, שמלבד ספרו „ההשנות" על ר' מרדכי כומטינו, שבו הוא משתדל להציל את כבוד הראב"ע ממענותיו של ר' מרדכי כומטינו בפירושו על התורה החולק על הראב"ע בכמה מקומות, כנזכר בהערתי הקודמת, מלבד ספרו זה חבר גם כן ספר „ארון הברית" והוא פרוש לס' „השם" להראב"ע, נמצא בכ"י באספת פירקאוויץ בפ"ב № 536, וגם בידי החכם המנוח ר' שמחה פינסקער היה כ"י מתנו, ובבאורו (של הח' פינסקער) לס' „האחד" של הראב"ע (אדעסא תרכ"ז) מביא כמה פעמים מפירושיו ר' שבתי לס' השם דברים מושכלים מאד בבאור ענינים הנדסיים עמוקים בספרי הראב"ע, גם חבר „קונטרס בתמונות ההיקשים ההיוניים" (רשימת ליידען לרמש"ש). ור' מנחם בר' משה תמר בהקדמת פרושו על האבן עזרא מעיד על עצמו, כי לא בכחו ועוצם ידיעותיו עשה לו החזיל הזה, כי אם אשר שמע מר' שבתי כהן כאשר עמד לפניו וישמשהו. — ר' שבתי הכהן בן מלכיאל, מאהבתו העצומה לחכמות ומדעים עזב את ארץ מולדתו והיה הולך למסעיו מסדינה למדינה לבקש ולאסוף חכמה ודעת בארצות שונות, מארץ מולדתו באיי יון בא להונגרמה, כאשר יאמר עליו ר' מרדכי כומטינו: „בא מארץ מרחקים, מאיים הרחוקים", ומשם הלך בארצות קדר ואחרי כן בא גם לירושלים, כאשר יעיד על עצמו, כפי שהעתיק הח' יאפ"ז מכ"י פאריז 707 № במאמרו „מנגזי ישראל בפאריז" בחלק „קורא הדורות" בהמאסף „תלפיות" (בערדיטשוב תרנ"ה), ושם כתוב: „אמר צעיר התלמידים שבתי הכהן הגולה מארץ תוגרמה על ארץ קדר, לרעות נדיי רעיוני על משכנות הרועים, וללקט מבין עמרי נדיבים ושועים שבלי דעת ומזמה, ואם ילדי רעיוני לא יכילון החכמה, הלא בערה בי אש התשוקה, ואשים בלבי לשופט במדינות ופלכים ולהתארח עם עוברי דרכים במעגנות אריות בין פריצי חיות, ויהי היום וישאני רוח ויביאני ירושלימה, ואשתומם אל המראה הנדול הזה, ואומר: אוי לי כי נדמיתי, כי הגעתי אל המקום הנורא הזה בהקיץ לא בחזה, אין זה כי אם בית אלהים, ואפול מלא קומתי ארצה, ולא עצרתי כח, ואתעורר משנת אולתי ומהרדמת סכלותי, ואשא עיני ואראה, והנה איש עומד לנגדי, ויעירני ויעמידני על רגלי, ויאמר לי: מה לך נרדם? וכו'". והנה ח' יאפ"ז לא ידע מי היה ר' שבתי כהן זה; אך אין ספק, כי הוא ר' שבתי בן מלכיאל הכהן שלנו, ובפרט שעצם הכ"י הוא באור על דברי הראב"ע בעניני הנדסה ופלוסופיא, והלא ידענו שר' שבתי בן מלכיאל היה מעתיקי הראב"ע וכתב פרושים על ספריו.

יז. (לעמוד 341 שורה 15) ומת בשנת רמ"ז. צ"ל „רמ"ח", כי כן מבואר מנוסח מצבתו (המובא לעיל צד 302 הערה 3) שנפטר ג' תשרי רמ"ח. והסעות הזאת באה כאן בהתעתקה מפני חלוף האחדים של שנת היהודים בהאחדים של שנת הנוצרים, כי זה חל ביום ה' 20 בספטמבר 1487.

יח. (לעמוד 361). דברים נכבדים לתולדות היהודים בספרד קודם הגירוש ומצבם החומרי, המוסרי והמדיני, ולתולדות הגירוש ונורל הגולים, נמצאים אצל דון יצחק אברבנאל בהקדמתו לספרו „מעיני הישועה" (פרוש לס' דניאל) וגם בפנים ספרו, וביותר נכבדים דבריו בהיותו עד ראיה ובהיותו שר וגדול מלך ספרד. ולפי שהספר אינו כצוי במדינתנו, ע"כ אביא בזה את דבריו בלשונו.

בהקדמתו (אשר כל פסקא מתנה הוא מתחיל בדברים לקוחים מהפסוקים: בהנחל עליון גוים וגו' (דברים ל"ח ה'—י"א) יאמר:

„כי חלק ה' עמו, היה גלות ירושלים אשר בספרד בשבתו בארץ מגורתו כבודו מונח במקומו, זה היה לו להקב"ה בעולמו, מיטב שדהו ומיטב כרמו, אשר השאיר ברד הרבן ארץ הצבי ואש מתלקחת בראש השבי חזיו ברקו וקול רעמו, מטורח שמש ועד מבואו מצפונו ועד דרומו, כמוהו לא נהיה לפניו

עם סגולה לתהלה לשם ולתפארת ביופיו ונעמו, ואחריו לא יהיה כן ולא יכירנו עוד מקומו, עם זו יצר יוצר האדם צר צורה בתוך צורה רוחו ונשמתו נפשו ברמו, בחרם יצרו בבשן עיניו ראו גלמו, ובטרם יצא מרחם ידיו כוננו גרמו ועצמו, ובעת יחמתהו אמו, היה אלהיו עמו, וברא אותו בדמותו וצלמו, עם נגיד הבא ממשפחת רם מראש צורים ומראש הררי קדומו, מטעונות אריות ומהררי נמרים מבני יהודה שר צבא ה' נגיד ומצוה לאומו, מבני ירושלים הבנויה מזרע ישי העומד לנס עמים מבני דוד ומבני שלמה, עם בני ישראל רב ועצום כעצם השמים שלמים וכן רבים ככוכבי מרומו, מה עצמו ראשיהם שבשמים וקניהם ושוטריהם כל איש שורר בביתו ורענן בהיכלו אילו ואולמו, עוז ותעצומות לעם איש על מקומו, עם שוקד ובוטח שאנן ואין מחריד בשכבו ובקומו, מימי קדם קדמתה על אדמת נכר פריו יתן בעתו עמר פעמו, לא הורק טכלי אל כלי מיום גלותו מעל אדמתו בימי עלומו, כלו שאנן ושקט בעצם הוטו, עם היושב עליה טלא ברכת ה' ואין קצה לאוצרותיו כסף ווהב אשר עמו, וכל אבן יקרה לשם שבו ואחלמו, נופך ספיר ויהלום תרשיש ושהם בגנזי ברומו, ועשה והצליח בכל משלח ידו כי שם צוה ה' את הברכה באסמו, עם גדול ורם אשר הנף ואשר הורם עם מלכים ויועצי ארץ הרים פעמו, עושה מלאכת המלך היושב ראשונה במלכות בתעצומו ורומו, מיניהו מלכי מיניהו אפרכי בו שרים ישורו ומלך אלקום עמו, ותהי המשרה על שכמו עם אחד ושפה אחת שפת יתר כדבורו ונאומו, שר בשירים ולמליצים הוא יליץ וברוח שפתיו לוחם את לוחמו, ויתן בפיו לשון הזהב לשון מדברת גדולות ובידו מלא מכתב אמת רשומו, ומדברו נאוה כגן רוה ברוך הוא וברוך טעמו; עם עצום ערוך מלחמה מלחמתה של תורה אש דת למו, פשוטו של מקרא ותעצומו, בתלמוד ובמשנה כל סתום לא עמטו, מרבה ישיבה מרבה חכמה העמיד תלמידים הרבה לנחמו, נשמת שדי תבינהו ורוח ה' החל לפעמו, עם נבון וחכם גדול העצה ורב העלילה מבין חידות לוכד חכמים בערמו, נכנס בפרדס החכמות אכל יערו עם דבשו ארה מורו עם בשמו, ויקח מפריו מדע והשכל חן ושכל טוב מחכמת כל בני קדם ומחכמת שלמה, עם ה' אלה תם ויושר ירא אלהים ומסה זעמו, לא תמש אשוריו פחד אליו אל אל יהלוך עליו אימו, ואם כמעט נטיו רגליו מדרכי ה' ואיש משך הקשת להומו, ישוב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו והביא את אשמו, כעם ככהן צדיק וישר הוא אשר בצאתו מרחם אמו, עד זקנה ושיבה כובש את יצרו ירא את יוצרו מחזיק בצדקתו מתהלך בתומו, משפשף במעשיו ישכח ישראל בעושיו ממלכת כהנים וגוי קדוש יראי ה' וחושבי שמו, עם נורא הורה וגדולה חכמה עם נחלה מעילו וצניפו חסידות ופרישות חליו ונזמו, קדושה וטהרה העטרה שעטרה לו אמו, דמי לבר אלהין ולמלאכי אלהים בגובה מרומו, רבותים אלפי שנאן במקדש הדומו, עם יצא למאות ולאלפים לעשות צדקה לעני ולגר בשנותו את טעמו, להספיק צרכיו להלביש ערומו, ולתת לכל שואל די מחסורו לא נכחד עצמו, גוי אשר צדקה עשה לכל באי שער עירו בלחמו קדמו, לא סגר דלתי ביתו מאשר שמנה לחמו, עם אשר ראיתי בתוכה אנשי מדות חמודות אבירי לב גבורי כח לדעת פוסר השכל יפיק זמטו, עניו מאד עמי נדיב. והוא על נדיבות יקום מושל ברוחו יזכור רחמו, עושה גדולות נכבדות מדובר בו, לפני שמש ינון שמו".

„יעקב חבל נחלתו, תקולל חלקתו, בארץ אחוזתו, הלא זה דברו עד היותו על אדמתו, בגובה לבו בחוקתו, ותשב באיתן קשתו איש תחת נפנו ותחת תאנתו, איש בחדרי משכבו בשמחה ובטוב לבב אכל ושתה, כבם בין לבושו ובדם ענבים טותו, ויהי בשלם סכו ומעונתו, איש על משאו ועל עבודתו, טלא ביתו כסף ווהב ברוב רכולתו, איש אשר כברכתו, ברוב עם הדרתו, תורת ה' היא שיחתו, הקים ה' שמן לשלומו ולשלותו, דון פירנאנדו טלך גדול טשל ממשל רב אין חקר לגדולתו, המושל בכל מלכות ספרד ושיזיליא ואיחם בכל מקומות ממשלתו, מתחסד באמונתו, אדוק בתורתו ודתו. מלכי צבאות שנים איש ואשתו אשר נועצו לב יחדו להשפיל גאון יהודה וגאותו, באמרם העם הזה לבדד ישכון מהזון בדתו וצדיק באמונתו, ואת דתי המלך אינם עושים ולא שמעו בתורתו, ננתקה את מוסרותיטו יחידותו חסידותו ופרישותו, ונשליכה ממנו עבותי, תורתו ומצותו אחת דתו, ונשמע פתגם המלך אשר יעשה בכל מלכותו, כי רבה הוא מקצה השמים מוצאו ותקופתו, כל בני יעקב ומחזיקי בבריתו, כמשלש חדשים יצא יצא איש וביתו מארץ מגורתו, ויקום להתהלך בחוץ על משענתו, מטמלכה אל עם אחר איש אל עבר פניו ילכו לעטת מחברתו, והיה כל הנשאר מהיום ההוא והלאה ולא ימיר את רתו, וכבודו לאחר לא יתן ולפסילים תהלתו, דמו בראשו והיה כל מוצאו יהרגהו בראותו אותו, והשיב קנין חרפתו, וישמע העם את הדבר הזה ויתאבלו ויתן עפר על ראשו ישק על הגורתו, ויתנודד כמשפטו בקרתתו או בנבחתו, ירתן את קולו בבכי נהי תמרורים עד אנלים יללתו, ויזעק אל ה' בצרתו ומצוקתו,

ותתך כמים שאנתו , ואל אלהים ישים דברתו , לתת נפשו בשאלתו ועמו בבקשתו , יקראהו ביום צרתו , ואל יהי מקום לוענקתו לרוחתו לישועתו , כי ה' הדפו גדפו הניעו רדפו חלל יפעתו , וכבה את נחלתו הסיר משוכתו , והיה לבער קציריו ויונקתו פרץ גדרתו , והיה למרמס כרמו וגנתו פנת יקרתו , לא לעזר ולא להועיל היה כסף ערשתו וזהב רפידתו , וכל השתדלותו בחצר מלכותו , לא שוה לו דמעתו ונאקתו , תשובתו אחרי סהרתו , אף הכמתו לא עמדה לו להצילו מרעתו , אשד הוגה ה' ביום אפו וצור להוכיח יסדתו , כי אין דבר שיוכל לתקן את אשר עותו , ואין מעמד לפני קרתו ואין נסתר מחמתו , ויצא יעקב מבאר שבע מסכון שבתו , לפרס מזרה ישראל שנתו , מהאלף השישי לבריאת העולם ויצירתו , ביום אחד היהה יציאתו מכל מדינות מלכיתו , יום תשעה באב בצומו ותעניתו , בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' איש איש מנחלתו , ויצא מלכם לפניהם יראת ה' ואהבתו , לא ברכו אלהים ולא חללו בריתו , וילך תרנה באף ובחמה ובקצף גדול בחרפת אלמנותו , ויתהלכו מגוי אל גוי מפה ומפה נע ונד עד כלותו מעל פני אדמתו , וילך הלוך ובכה עד היום הזה ולא יתמו ימי בכיתו , עד יום מותו , מקצתו בערבה וארץ הריסותו , ומקצתו שם בים דרך ובמים עזים נתיבתו , אלו ואלו ספו תמו מבהלתו מלטולו והרדתו , לא שלו ולא (שלו) [שקט] ולא נח עם אלהי אברהם צאן ידו ועם מרעיתו , ולא מצאה מנוח לכף רגלה יונתו תכתו , חשך השמש בצאתו , ישת חשך סתרו סביבותיו סכתו וערפל חתולתו , ירעם משמים ה' ועליון יתן קולו קול ענותו , אש וגפרית ורוח ולעפותו , והלך בסערתו , כל איש ישראל כמוץ יסוער מגורן וכעשן מארובתו , והמם גלגל ענלתו , בשנותו ברק חניתו בתוך לבתו , וחרבו שלופה בידו ותרץ את גלגלתו , הביא בכליותיו בני אשפתו , ויהקע את היתד ברקתו , וחרבה פצעיו שוד ושבר הרעב והדבר בקנאו את קנאתו , ודבקה בו דבר ומגפה שבי ובזה גם כל תולי ומחץ מכתו , בכל מקומות הליכתו אל מקום שלוני אלמוני תחנותו , היה ה' כאויב שטרה לנצח עברתו , בלע ישראל שסף כאש חמתו , זה ימות בדרכים אשר הלך השכים בשחפת ובקדחת באין תרופות תעלתו צרי למחלתו , מושכב על מטתו , וזה ימות מדבר באופל יהלוך בעמדו על רגליו שבתו וקיומו , מקטב ישוד צהרים נופל כהיום תמצאון אותו , וזה ימות בנפש מרה מדאגה מדבר כי רב אנחתו , כי יד אלוה נגעה בו שפך לארץ כבדו ויכבר את בכורתו , וזה ימות ברעב ובצמא מאין דבר [יום] ביומו וארוחתו , כי אין לו לשבור אוכל לנפשו מלוש בצק עד חומצתו , וזה ימות בערום ובחוסר כל בתוך חבור ביום השלג לפני קרתו , ציה גם חום וקסב מריריו כצאת השמש בגבורתו , וזה ימות רובץ בין המשפתים בתוך תומתו , לא ידע נקיון לא רוחץ מצואתו וטמא טמא יקרא כקבר פתוח אשפתו , וזה ימות נגוע ומוכה מכת אכזרי מאויב רשעתו , אנושה מכתו , פגוש דוב שכול באיש ונטר חברורתו , וזה ימות עבד נמכר ביד אדונים קשה עובד אדמתו , במהרשתו ואתו בעבודת פרך בחומר ובלבנים כי לא יוכל שאתו , וזה ימות עובר ארחות ימים וכל תהומו וילפ (עניו) [פניו] באדרתו , ירד במצולות ולא ידע איש את קבורתו , וזה ימות במאכולת אש אויבי ה' שרוף ישרפו אותו , גם בדרך אניה בלב ים ממרום שלח אש בעצמותיו וברק ממרומו , וזה יבחר מות מחיים בצרת נפשו יתן מות בסירו וראש בבדותו , ולצמאו סם המות נתן בתוכו ותכל להשקותו , וזה יבחר מחנק נפשו אליו יאסוף רוחו ונשמתו , מרוב תוגתו וטגיעתו , ותהי עוד נחמתו מיתתו כפרתו , עד אשר לא נותר מהם אחד טעיר ושנים ממשפחתו , עם מפזר ומפורד איש מעל אחיו וגבר מעל עטיתו , והיה כל הנשאר עם עני ודל עשוק ורצוץ כל היכים ערום ויחף כי ראו ערותו , חשך משחור תארה לא נברה תמונתו , תחת היותו כפלח הרמון רקתו , כבעד לצמתו , ולא נדבק בידו מאומה מכל אשר לו בלתי אם גויתו ותורתו , כי היא לבדה כסותה היא לעורו שמלתו , קנצי למלין אני הגבר ראה עני ראיתי את העם הזה בהודו יופיו וגעימותו , ועיני ראו ולא זר רעננה כפתו , ואת גובה קומתו , ואת יקר תפארת גדולתו , וכל מעשי תקפו וגבורתו , וכל יקר ראתה עיני שמחיותו וחיצוניותו עמוקתו ומסתרתו , את הכל ראיתי יפה בעתו , מי האמין לשמועתו , ומעיד אני עלי מורא שמים וכבוד שכינתו , שהיה מספר בני ישראל במלכות מלך ספרד בשנה ההיא אשר שודדה הדרתו , שלש מאות אלף נפש אדם והותר העם אשר אנכי בקרבו איש איש על מלאכתו בעיר אחוזתו , והיו שווים נכסיהם וממונם מקרקעי אנב מטלטלי ושפע ברכתו , יותר משלשים אלפי אלפים דוקאטי זהב טהור עושר שטור לבעליו לרעתו , ויהי היום לקץ ארבע שנים לנרושו ולטהוטתו , הכל סג יחדו נאלחו מרה היתה אחריתו , כי לא נשאר מהם היום כעשרת אלפים איש סף ונשים בכל ארצות גרותו ומחוזות גלותו , תם הכסף וכל אשר הביא בידו מארץ מולדתו וחשב אפודהו , כי גבוה טעל גבוה שוטר משך בקשתו , (שב) [נצב] ימינו כצר וירץ לקראתו נחמת כחו להומו ולאבדו והסיר את טוראתו בנוצתו , ויראתו את כל ביה נבאתו , עשוק וגזול וגויתו כתרשיש עקובה מדם לכלב ישליכון אותו , כי כן גזרה

חכמתו, מבליגיתי עלי יגונו מר לי טר על מגינתו, רוחי חובלה על חורבתו ושוממותו, לבי יחיל בקרבי (יערון) [יערוץ ?] להותו, ישפוך לארץ מררתו".

„ימצאהו בארץ מדבר, לבי שחרחר לב נשבר, וימצאהו איש והנה תועה בשדה כבהמות בהררי אלף באתר דלית גבר, ואיש ואחיו כאיל תערוג על אפיקי מים על נהרות בבל על נהר כבר, כולו יליל עני ואביון נעור וריק ואין דבר, גנב יבא פשט גדור בחוץ כל דאלים גבר, ויהיו האדם ואשתו ערומים ולא יתבוששו ואין מכלים כל דבר, לא רעב ללחם ולא צמא למים פורש אין להם ואין דובר אליו דבר, כי לא המטיר ה' אלהים להם מים על הארץ וגשם אין זרם מים עבר, לא ברוח ה' על פניו יחלוף לא לזרות ולא להבר, לא אליהם זרע וקציר ואין אלפים אבוס בר, אהה ה' מה אומר ביום שידובר. גם צפור מצאה בית ודרור קן לה על שתי קצותיו וחובר, גם תנים חלצו שד היניקו גוריהם החלד והעכבר, בת עמי לאכזר כיענים במדבר, אשר עשה ה' ביום חרון אפו אבד ושבר, זרע קדש ברוכי ה' יהודה באחיו גבר, ובנחלתו התעבר כל מטה לחם שבר, והוא עם בזוז ושסוי עת יעמוד במשבר, לבבו שלם עם ה' אלהיו עם תמים יתמם ועם חסיד יתחסד ועם נבר יתבר, כי אפפוהו מים עד נפש ואימות מות עברו עליו ומת או נשבר, אמור יאמר העבד אהבתי את אדוני בצדקתי חחזקתי ולא ארפנה זך לקחי ובר, ואל שדי יתגבר".

ובפנים הספר „מעיני הישועה" מעין י"ב שער ב' תמר ו' כתוב לאמר:

„נתחדשו על ישראל בכל מקום צרות רבות ורעות, מה שלא קדם כמוהם לא להם ולא לשום אומה מהאומות מני שים אדם עלי ארץ עד היום הזה, ועין לא ראתה, גם ברשת הדמיון לא תפול ולא תצוייר הפלגת הרעות הנמרצות לכל אשר בשם ישראל יכנה, וגם לאותם שהיו מזרעם שבימים הראשונים יצאו מכלל הדת עברו תורות חלפו חק ויתערבו בגוים הם ובניהם ובני בניהם, ולא הרגיעו ולא מצאו מנוח לכף רגלם, כי הנה יד ה' הויה בהם אש אוכלה, והן רבים בארץ ספרד שהיו יותר מיוצאי מצרים חוקרים עליהם לאמר: כופרים אתם בדתנו ומאמינים בדת היהודים, והוחלה הגזרה הזאת מתחלת המחברת (הייני המחברת העצומה של שני הכוכבים העליונים שבתאי וצדק ששבה להיות במזל דגים בשנת ה"א רכ"ד, שאדותיה ידובר בכל השער ההוא, וכונת הרדי"א אל הרדיפות שרדפו את המרנים בשטנת הנזיר הפרנצישקי הקנאי אלפונזו די שפינא מימי המהומות בספרד, כאשר העבירו מעל כסא מלכותו את דון אינריקו הרביעי והמליכו תחתיו את אחיו הצעיר דון אלפונסו, וגם אחרי כן. עיין לעיל צד 255—259) ועוד ידה נטויה, והמאמינים בהם בדתם כמו הבלתי מאמינים אלו ואלו נשרפים בבית הדשן, עד שיתר רוב האומה הזאת בארץ ההיא שרופה באש כסוחה. ואמנם היהודים האמללים שלא עזבו תורת ה' נגעה בם יד ה' להמם ולאבדם, ומלכי הארץ מבלי סבה ועל לא חמס בכפם גרשום מלהסתפח בנחלתם לאמר קומו צאו מתוך בני עמנו, ונעשו גרושים רבים במלכיות בני אדום באשכנז ברושיאה בלומברדיאה בטוסקאנה בפרובינציה בציציליאה בסרדינייאה בקסטילייה וליאון וארגון וקטלוניה וגראנאטה ובכלל כל מלכיות ספרד. ולפי שהיו בני יהודה גלות ירושלים אשר בספרד בקרב הגוים בהרוחה וכבוד יותר משאר היהודים והיו עם רב ועצום כשלש מאות אלף איש שקטים על שמריהם רעננים, מהם שרים נכבדים יושבים ראשונה במלכות ויועציו, ומהם אנשים מדינים סוחרים עתקו גם גברו חיל, ומהם חכמים מחוכמים ובעלי מלאכות נקיות, לכן בבוא עליהם צרות וצוקת הגרוש הלכו לאבדון ולמהומה, באו באש ובמים, אשר לחרב לחרב ולרעב ולשבי וילכו מגוי אל גוי עד כלותם וספו תמו, נבוכים הם בארץ ולא נותר כי אם שנים שלשה גרגרים בראש אמיר, אחד מעיר ושנים ממשפחה".

יט. (לעמוד 368 הערה 1) קושיית הרב המתרגם על הרהמ"ח בדבר זמן הולדת דון יהודה ליאון מידיגא אברבנאל חזקה היא; והיטב אשר אמר רשי"פ בכנסת ישראל בערכו (צד 386) שנולד ערך שנת ר"כ; וקרוב הדבר שגם בדברי הרהמ"ח נפלה טעות הדפוס 1470 תחת 1460.

כ. (לעמוד 385) ועוד ביום החמשה ועשרים לחדש הבא (25 דיצימבר 1496) הוציא כתב חדת וכו'. לעיל עמוד 384 בסוף ההערה מעמוד 383 מובא מאת אמדור שבכתב דת הגרוש אשר בעיר Muga גרשם הזמן 5 דיצימבר 1496; אולם בספר היוחסין השלם (הוצאת פיליפאווסקי, לונדון תרי"ז, במאמר ה' עמוד 227) כתוב: „המלך השני שמלך צורר היהודים כ"ד לדיזימרי יום ראשון בכ"ט לכסלו בחנוכה בפריזמונה אצל שטרין גזר הגזרות בפורטוגאל עד י"א חדשים" (ואחר זה נמשך הח' קייזרלינג בספרו „דברי הימים לבני ישראל בפורטוגאל" עמוד 228 וכתב שגזרת הגרוש יצאה ביום 24 דיצימבר). ואולי מפני שהוקשה להרהמ"ח שאין אחד משני המספרים חל ביום א' בשבוע, כי 5 דיצימבר חל ביום ב' וכ"ד ריצימבר חל בשבת, ע"כ הרכיב את העשרות מספר היוחסין אל האחדים מכתב הדת הנ"ל וכתב

25 דיצימבר. שהוא חל ביום א׳ בשבוע. אולם אחרי ההתבוננות נמצא שאין הדבר כן, שהרי ביוחסין נותן עוד סמנים אל הזמן ההוא, שכן כתוב שם: „יום ראשון בכ״ט לכסלו בחנוכה"; ואם נדקדק בחשבון הזמנים נמצא, כי כ״ט כסלו ה״א רנ״ז חל באמת ביום ראשון בשבוע אבל הוא חל ביום 4 דיצימבר; מזה יצא לנו ברור שבדפוס היוחסין נתחלפה אות ב׳ באות כ׳, ותחת „כ״ד" צ״ל „בד׳". והזמן הזה הוא הנכון בלי ספק מכמה טעמים: כי ר׳ אברהם זכותא היה עד ראיה בדבר הזה, וגם היה תוכן וכרונוגרף בחצר המלך והיה מדקדק מאד בשמועותיו, וע״כ עדותו נאמנת מאד, וגם לא נבדל רק ביום אחד מהזמן הרשום בכתב הדת אשר בעיר מוגה (שעכ״פ ידענו ממנו שכבר ביום 5 דיצימבר היה כתב הדת כתוב וחתום, ואם לא נאבה להגיה שם „4 דיצימבר" תחת „5 דיצימבר" ולומר כי „מוגה" ופריזמונה, אחרי שנגיה „פריזמוגה", אחת הן, אז אפשר שכתב הדת הנמצא בעיר מוגה היא העתקה שנעשתה מכתב הדת העקרי ממחרת יום חתימתו בפריזמונה); וזולת זה היא מתחזקת ממה שידענו שעל הוצאת הגזרה הזאת התחייב דון מנואל בתנאי הנשואים עם איזבל שנחתמו ביום 30 נובימבר, וא״כ הסברא נותנת שלא עבר ביניהם זמן רב של שלשה שבועות ויותר, רק שהמאורעות באו תכופים בזה אחר זה, היינו שביום הרביעי בשבוע 30 נובימבר 1496 א׳ דחנוכה רנ״ז התחייב דון מנואל בתנאי הנשואין להוציא נזרת הגרוש, וביום שבתם הסמוך 4 דיצימבר ה׳ דחנוכה חתם על כתב הדת לגרש מארצו את כל היהודים אשר לא יכנסו בדת הקתולית. וכבר העירותי על זה במאמרי „לפני ארבע מאות שנה" בלוח אחיאסף תרנ״ז עמוד 187 בהערה.

כא. (לעמוד 386) וישלח פקודה מסותרה (בראשית חדש אפריל 1497)... להיות עתידים ליום הראשון של פסחם. הדברים תמוהים, כי בשנת 1497 חל יום ראשון של פסחם, קודם כניסת חדש אפריל, ביום 26 מאֶרץ. אולם גם בדבר הזה יתברר אל נכון סדר המאורעות ע״פ עדותו של ר׳ אברהם זכותא בספרו היוחסין (עמוד הנ״ל), באמרו: „וערב שבת הגדול נגזר שיוציאו נערים ונערות מהכלל באיבורה ובכל מלכות פורטוגאל, והיתה צעקה גדולה באיבורה שלא היתה כמוה, ובפסח באו ולקחו כל הילדים והילדות, ונתפשטה הגזרה כי אפילו לזקנים מוציאים מן הכלל בעל כרחם, והרבה מתו על קידוש השם שהיו ממיתין עצמן", ואם נצרף לזה את המסופר מאת הרהמ״ח בפנים יצא לנו, שפקודה מסותרה יצאה ביום ערב שבת הגדול, ז׳ ניסן רנ״ז 10 מאֶרץ, לפקידי הממשלה שיהיו נכונים ליום ראשון של פסחם, שחל בשנה ההיא תיכף אחר השלמת פסחנו ביום א׳ כ״ג ניסן 26 מאֶרץ, לתפוס ילדי היהודים ולהטבילם לאונסם, אולם הסוד נגלה עד מהרה אל היהודים באיבורה, ותהי צעקה גדולה, ויכונו לצאת מן הארץ לפני בוא יום הפקודה, אך פקידי הממשלה, אשר נודעה להם מחשבת היהודים, החישו מעשיהם והקדימו לתפוש את הילדים עוד בימי הפסח שלנו, בטרם הגיע זמן הפקודה, ונתפשטה הגזרה שאפילו זקנים היו מוציאים מן הכלל בעל כרחם. וע׳ במאמרי „לפני ארבע מאות שנה" הנ״ל צד 180 ובהערה שם.

כב. (לעמוד 405 בסוף ציון א׳) הרהמ״ח מוסיף לחקור ולקצוב מדברי האגרת „אל תהי כאבותיך" בעצמה את שנת כתיבתה, ואומר: כי בהאגרת ההיא נאמר על אדות מחוקק הנוצרים „שמיום עלותו לשמים עד עתה סביב אלף וש״ס שנה", והנה תיבת „וש״ס" בהכ״י אפשר לקרות ג״כ „ש״ם" או „ש״ץ", ויש כ״י שכתוב בו „אלף ושש". והנה בספרו „כלמת הגוים" (פרק י״א) כתב: וימי ישוע היו לפי מה שאמור ומפורסם ביניהם סביב לשלשים שנה..."; א״כ לפי אופן הקריאה הראשון נכתבה האגרת בשנת 1390, לפי האופן השני — בשנת 1370, לפי האופן השלישי — בשנת 1420 ובאחרונה לפי האופן הרביעי, גם אם נגיה: „אלף ש׳ ושש" — בשנת 1336, וכלם לא יתכנו. וניכרים הדברים שהנוסחא העיקרית היא: „אלף וש״ס", אלא שגם האות ו׳ של „וש״ס" עולה לחשבון השנים, והיינו „א׳ שס״ו", וממנה נשתרבבו על נקלה כל יתר הנוסחות המוטעות, ולפ״ז נכתבה האגרת בשנת א׳ שצ״ו לספה״נ, היינו ד״א קנ״ו ליצירה. ע״כ דברי הרהמ״ח בספרו האשכנזי. אולם השערתו אינה מתקבלת על הלב, כי מעולם לא מצאנו שיכתבו „אלף וש״ס" ותהיה הכונה „אלף שס״ו". לכן נ״ל באור אחר בזה. הנה בס׳ „חשב האפוד" (כ״י בהביבליותיקה על יד בית הכנסת לנאורים בווארשא) כתוב (בפרק כ״ח) כדברים האלה: „והיה זה בבית שני שנת ל״ג משנותיו, שהיתה ג״א תשצ״ג ליצירה; ולהם בזה דעות מתחלפות, לפי שאחד מהם אמר שהיה זה סביב ל׳ משנותיו ולא ידעו בברור אם כ״ט או ל״א או ל״ב או ל״ג, ולפי מה שבא בתלמוד שהיה ערב פסח יחויב שהיתה שנת ל״ג" (ככל הדברים האלה כבר נאמרו קודם לכן מאת ר׳ אברהם בר׳ חייא הנשיא בספר העבור שלו שער עשירי, (צד 110); ויש שמשערים למצוא זכר לזה בהאמור בתלמוד (סנהדרין ק״ו ע״ב) „בר תלתין ותלת" ונזכר בחלוף השם); גם בספרו „כלמת הגוים" אינו מחליט את השנה בדיוק, רק אומר „סביב לשלשים שנה", וגם כאן באגרת „אל תהי כאבותיך" הוא

אומר: „סביב אלף ושס שנה". ע"כ דעתי נוטה שהגרסא הזאת היא נכונה, ואין צורך להגיה מאומה, ושהאגרת נכתבה בשנת 1393, ובאמרו: „סביב אלף ושס שנה" כוונתו, שאפילו לדעתו הוא, שחי ל"ג שנה, עברו ג"כ מאז ועד עתה אלף ושס שנה, ומכ"ש לדעת הסוברים שחי פחות מזה, הנה עברו יותר מאלף ושס שנה. אבל לא נוכל לאחר את זמן כתיבתה אחר שנת 1393, כי אז היה לו לומר רבותא יותר גדולה: „יותר מאלף ושס שנה", וגם לא נוכל להקדימו קודם השנה הזאת, מפני הטעמים הנכוחים שכתב הרהמ"ח; ובפרט שהחלטתו העקרית: כי דין שלמה הלוי סבורנוש המיר דתו בשנת קנ"א לא קודם לכן, מתחזקת ג"כ מלשון הקינה הראשונה המובאת בציון ס"ו עמוד 464, עיין שם; ועל כן עלינו להחליט שהאגרת נכתבה בשנת קנ"ג, שנתים אחר הרגת קנ"א.

כג. (לעמוד 413 בהחלטו). ידיעות נוספות ע"ד דון בנבנשת בן דון שלמה בן לביא נמצאות בתאמר „שיורי ברכה" להח' המנוח שניאור זק"ש שנדפס בהמאסף „הגרן" ש"ל על ידי רש"א האראדעצקי (ברדיטשוב תרנ"ח) צד 34, 35, ואלו הן: בפתיחת ספר „אמרי נואש" לר' שלמה בן משולם דאפיאירה (כ"י בהביבליותיקה של הג' ר' אורי גינצבורג בפריז) יסופר כי בחר בו „מבחר החכמים, נגיד השלמים, כבוד השר הנכבד, המפסר המעולה, החכם המופלא דון בנבנשת יגדל כבודו, בן הישיש עטרת זקנים החכם דון שלמה נ"ע בן לביא וכו'" לתת על ידו את בניו לחנכם וללמדם קסת הסופר במליצה וצחות, ופקד עליו לחבר בשבילם את הספר ההוא; וכן בהקדמת המעתיק ר' זרחיה הלוי בר' יצחק שלדין לספר „הפלת הפלוסופים" לאבוחמד אלגזאלי (כ"י בהנ"ל) כתוב ג"כ, כי „החכם השלם דון בנבנשת בן לביא נ"ר (נטריה רחמנא) בן כבוד החכם הכולל השר דון שלמה בן לביא ז"ל וכו' לא מנעוהו משא מלך ושרים לחבין בספרים יום יום, ותמיד על דלתות הלמוד שוקד, לא עצרוהו המון הנשם ושאון העסקים הגופניים לא הטרידוהו מלאזון ילחקור בזה הספר (הפלת הפלוסופים) וכו'" ולבקשתו העתיקו „בלשון הערב ללשוננו הקדוש".

כד. (לעמוד 415) ביום המילה של ר' אברהם בנבנשת (השני) דרש עליו ר' יוסף אלבי, ונושא הדרוש היה: „מילדי העברים זה". קרוב הדבר שהנושא היה מפרשת השבוע, פ' שמות, ולפי זה נולד במשך השבוע של פרשת ויחי, היינו ז'—י"ג טבת קצ"ג, 30 נובמבר—6 דיצמבר 1432.

כה. (לעמוד 421 סוף סעיף ג') מלבד ר' ליפמאן שאולי הוא ר' ליפמאן טמילהויזען. לכאורה היה אפשר לומר ג"כ שאולי ר' ליפמאן דכאן מועד ערפורט הוא אותו שהיה רב במדינת געלדרן ושהתנגד לועד בינגען (עמוד 422), וכן שאולי ר' נתן הנזכר בועד ערפורט הוא אותו ר' נתן שהיה עם מהר"י וויל בועד נירנבערג (סעיף ד') ושהתנגד לועד בינגען, ושמו ר' נתן עפשטיין הלוי; אמנם הרהמ"ח לשמתו לא יוכל לומר כן, מפני שהוא מקדים הרבה את ועד ערפורט לועד בינגען בכדי חמשים שנה לערך (השוה דבריו כאן ובצד 427), וגם לועד נירנבערג—בכדי שלשים שנה לערך, אבל לפי שאינו מביא לזה ראיות מספיקות על כן עוד הדבר צריך עיון.

כו. (לעמוד 423 שורה 14) 29 אקטאבר 1462. צ"ל 1461 כמ"ש לעיל (עמוד 280 הערה 2); וזמן קצר נתן להיהודים לצאת מן הארץ, מן 5 ספטמבר עד 29 אקטבר (לעיל עמוד 299), והיינו מן ראש השנה עד כ"ה מרחשון ה"א רכ"ב. ועל פי זה יובן השבוגו של הרהמ"ח כאן בסמוך, שרבי יהודה מינץ היה מנולי מנגצה, ובראשית שנת רכ"ב בא משם לפדובה, ואחרי אשר ישב בפדובה על כסא הרבנות ט"ז שנה נח נפשיה בשנת רס"ט קודם חדש יולי.

כז. (לעמוד 429 שורה 8) ישנם ידים מוכיחות כי ר' מרדכי כוטטינו חי עוד בשנת ר"ן לפי שהלמידו מזכירו אז בלי ברכת המתים. כבר בארתי בהערתי י"ד שהראיה הזאת אינה מוכיחה מאומה, שהרי הוא מזכירו גם בלי ברכת החיים, ואדרבה הבאתי שם שהח' חיו"ג הוכיח להיפך שרבי מרדכי כוטטינו נפטר עוד קודם שנת רמ"ז, שכן בשנה ההיא נזכר בברכת המתים כתלמידו הקראי כלב אפנדופלי, רק שבשנת רמ"א היה חי עדין. עיין שם.

כח. (שם בהערה) רשימת ספרי רבי מרדכי כוטטינו כאן היא קטועה וקצרה, ורשימה יותר שלמה ומפורטת נמצאה לעיל בהערתי י"ד.

כט. (לעמוד 434 בהערה) באור השם „עשרים וארבע", כי לא היה לו יד ושם רק בספרא לא נראה בעיני כו'. אולם המתבונן יראה כי גם ר' מנחם דילמידינו לא נתכוון בדבריו לאמר, שהכנוי הזה נתן לו בגדלותו לנגאי, רק לפי שלא ישרו דרכי ר' משה עשרים וארבע בעיני ר' מנחם, הוא אומר עליו בדרך הלצה והתול כי שם משפחתו נאה לו, שאינו יודע רק עשרים וארבעה ספרי המקרא ולא יותר.

ל. (לעמוד 438 בהערה) המנהג לקרוא את הבנים על שם אבותיהם חדש מאד. באמת כבר מצאנו בצאצאי הלל הזקן: שמעון, גמליאל ושמעון ור' גמליאל דיבנה ור' שמעון בן גמליאל השני וכו' וכן ר' יהודה הנשיא ונכדו ר' יהודה נשיאה וכו'.

לא. (לעמוד 440 שורה 33) בשו"ת יכין ובועז להרשב"ץ השני. צ"ל „להרשב"ש השני", כי השו"ת יכין ובועז נתחברו מהאחים ר' שמעון ור' צמח בני רבי שלמה (הרשב"ש הראשון) בן ר' שמעון בר צמח (הרשב"ץ).

לב. (לעמוד 441 שורה 9) בדברי הפליאה „ורואה אני שיש לי סיוע ועזר מרבי יהודה (בן בתירה) שסובר בשר בהמה נזרה, שלא אסרה תורה אלא בחלב אמו ואנן נגזור גם עוף". כוונתו להא דאיתא בחולין (קט"ז ע"א) שבמקומו של רבי יהודה בן בתירה (וישל רבי יוסי הגלילי) היו אוכלים בשר עוף בחלב, וריה"ג מפרש שם מעמו: „יצא עוף שאין לו חלב אם", ובא בעל הפליאה והכניס בדברי ריה"ג כונה אחרת שאינה במשמעות לשונו, ובדה מלבו שלכן לא גזרו רבנן איסור על בשר עוף בחלב משום בשר בהמה, לפי שבשר בהמה בעצמה שלא בחלב אֵם אינו אסור מדאורייתא רק מדרבנן משום גזרה אטו חלב אֵם, אבל בשר עוף שאין לו אֵם, לא גזרו, שהיא גזרה לגזרה.

תקוני טעיות.

עמוד	שורה	תחת	צ"ל
14	3 —	(טהר"י וויל)	(טהרי"ל)
20	3 —	המצרים	הנוצרים
23	16 —	טטולידה	טטודילה
26	1 —	רבי	רבי יצחק
27	6 —	פראננו	פראנקו
29	2 —	פהיליפפ אויגוסט	פהילים היפה
32	9 —	הטופשט	הטופשטת
37	24 —	קרלוס השביעי	קרלוס הששי
59	13 —	פירנאנד	פירראנד
65	5 —	טורבידו	טורבידרו
70	2 —	גדרום	גדרים
71	24 —	בל בבני	בלב בני
74	2 —	דורתינו	דורותינו
83	19 —	ושם אביו	מיותר
92	17 —	החשבון	התכונה
104	24 —	לבל יעשו	והשניה שלא יעשו
105	23 —	ובנו	ותלמידו
123	6 —	שנודעהדבר	שנודע הדבר
129	12 —	ברומא	מרומא
141	6 —	העבדוה	העבודה
146	10 —	הפילו	השלוכו
156	12 —	מפקדיה	מפקדיהם
159	5 —	שבטליצים	שבטליצים
"	12 —	נערי	נעדרי
162	23 —	בו	בה
163	20 —	הוכיח	הויכוח
169	19 —	ק"א	ק"ט
"	— 18	בהשערתו	לפי השערתי
170	4 —	הניונות	הניונית
172	11 —	הנגלות	הנגלית
178	4 —	המאמינום	המאמינים
"	6 —	כ"י	כי
181	12 —	טעון	טעין
192	12 —	היהודם	היהודים
199	3 —	מקיובם	מקיוב
203	5 —	פתה	פתח
226	6 —	גריגור השביעי	גריגור התשיעי
230	4 —	חלק ח'	חלק ח' צד 264

עמוד	שורה	תחת	צ"ל
231	12 —	ניקולי הרביעי	ניקולי החמישי
238	18 —	לועד בינגזן	כאן שייכה ההערה 1
—	— —		טעמוד 239
240	18 —	בתורת	בתורה
247	2 —	בספדד	בספרד
260	1 —	הזהחיה	הזה היה
261	15 —	אריבלה	ארבילה
264	4 —	המבצה	המבצר
271	4 —	קונט	כונת
282	1 —	(בפנים) הבית	הביטו
289	25 —	ושמו	כומר ושמו
290	3 —	רנ"ו	רי"ו
299	17 —	רודולף	אדולף
300	6 —	אבות על	אבות על בנים
307	19 —	פתנם	פתנם
311	1 —	הקדימו	אחרו
332	21 —	ויעורום	ויעורם
333	7 —	ויציעו	ויישטחו
335	11 —	אלפינסו	אלונזו
337	1 —	פרנגדו טרטין	פירראנד טרטין
341	15 —	רמ"ז	רמ"ח
"	— 4	את ההערות 7, 8	צריך להחליף זו בזו
368	6 —	קרלוס החמישי	קרלוס השמיני
375	17 —	לא בקשו רק	בקשו לא רק
"	— 3	מספרים	מספרם
377	12 —	העברי	העקרי
382	16 —	האמונה	האמונות
387	12 —	צאת	צנות
390	11 —	עלימאן	אליטאן
391	2 —	העלה	נתן
397	8 —	נובה	נובה
402	6 —	(קארלוס הרביעי)	(קארלוס הששי)
"	13 —	"	"
423	14 —	1462	1461
424	21 —	פרידריך השני	פרידריך השלישי
430	16 —	1446	1486
437	4 —	הנה מוכיר	הנה אוכיר
446	2 —	באיטליה	בספרד

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

B
155.
VI/1.

Geschichte der Juden

(von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart)

von

Dr. H. Graetz

Professor an der Universität in Breslau.

Nach den Urquellen neu revidirt, mit Bemerkungen und Erläuterungen versehen und ins Hebräische übertragen

von

P. Rabbinowitz

mit Noten von

Dr. A. Harkavy.

Sechster Band.

Von den ersten Verfolgungen in Spanien bis zur völligen Verbannung der Juden aus der pyrenäischen Halbinsel (1370—1492/7).

Achtes Heft.

WARSCHAU

Druck. von Schuldberg & C°, Twarda № 6.

1898.